

ΔΗΜΟΙ

Κερύνειας

Λαπήθου

Καραβά

Κυθρέας

Μόρφου

Λύσης

Λευκονοίκου

Ακανθούς

Αμμοχώστου

ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΕΚΤΟΠΙΣΜΕΝΟΙ ΔΗΜΟΙ

Κυπριακής Δημοκρατίας

Σύντομη Ιστορική Ανασκόπηση

Κείμενα - Έρευνα

ΣΑΒΒΑΣ Θ. ΚΟΚΚΙΝΟΣ

Διδάκτορας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας

Διπλωματούχος Πολιτικών Επιστημών και Δημόσιας Διοίκησης

ΛΕΥΚΩΣΙΑ 2012

ISBN: 978-9963-2816-1-9

© ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΩΝ ΔΗΜΩΝ ΚΥΠΡΟΥ - ΕΝΩΣΗ ΔΗΜΩΝ ΚΥΠΡΟΥ, 2012 Λευκωσία

Κείμενα: Δρ Σάββας Κόκκινος

Φωτογραφίες: οι αναγραφόμενοι φωτογράφοι ή οι φορείς

Οι φωτογραφίες του Τμήματος Αρχαιοτήτων δημοσιεύονται με την άδεια της διευθύντριας του.

Όλα τα δικαιώματα επιφυλάσσονται.

Απαγορεύεται, χωρίς τη γραπτή άδεια, η οποιασδήποτε μορφής αναπαραγωγή, μετάδοση προς το κοινό, εκπομπή, μετάφραση, διασκευή ή άλλη προσαρμογή ολόκληρου του έργου αυτού ή ουσιώδους τμήματός του.

***Το σπίτι μας το πατρικό, κι ας το πατούν οι ξένοι,
στοιχειό είναι και μας προσκαλεί, ψυχή και μας προσμένει.***

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΛΑΜΑΣ

Χάρτης της Κύπρου στον οποίο φαίνονται οι εννέα κατεχόμενες πόλεις των εκτοπισμένων Δήμων.

- Περιοχή υπό Τουρκική στρατιωτική κατοχή
- “Γραμμή κατατάπαυσης του πυρός”

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΩΝ ΔΗΜΩΝ, Κ. ΑΛΕΞΗ ΓΑΛΛΑΝΟΥ

Με μεγάλη συγκίνηση και ιδιαίτερη ικανοποίηση χαιρετίζω την έκδοση αυτού του βιβλίου που στις σελίδες του ζωντανεύουν χιλιάδες εικόνες και μνήμες από τα κατεχόμενα μέρη μας.

Δυστυχώς, οι συνέπειες της τουρκικής εισβολής του 1974, που είχαν ως αποτέλεσμα τη διχοτόμηση της Κύπρου και το ξεριζωμό χιλιάδων κατοίκων της, συνεχίζονται μέχρι και σήμερα. Εκατοντάδες άτομα αγνοούνται, πρόσφυγες έχουν χάσει την περιουσία τους ενώ θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα όπως αυτά της ελεύθερης διακίνησης και εγκατάστασης παραβιάζονται απροκάλυπτα. Ακόμη, στο υπό κατοχή κομμάτι της Κύπρου συντελείται από την Τουρκία και το παράνομο Τουρκοκυπριακό καθεστώς μια συστηματική και συνεχιζόμενη καταστροφή της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς της Κύπρου που δεν μπορεί να αφήσει κανένα ανεπηρέαστο. Εκκλησίες βεβηλώνονται, θρησκευτικές εικόνες καταστρέφονται, αρχαία κειμήλια διακινούνται στο λαθρεμπόριο, αρχαιολογικοί χώροι υπόκεινται σε παράνομες ανασκαφές και σχολεία ερημώνονται.

Όλες αυτές τις συνέπειες των τραγικών γεγονότων του 1974 τις βιώνουν καθημερινά οι εννέα εκτοπισμένοι Δήμοι της Κύπρου που είδαν τους τόπους τους να πέφτουν στα χέρια του κατακτητή και τους δημότες τους να διασκορπίζονται σε όλα τα μέρη της Κύπρου. Η Αμμόχωστος, η Κερύνεια, η Μόρφου, η Λύση, η Λάπηθος, η Κυθρέα, ο Καραβάς, το Λευκόνοικο και η Ακανθού στεγάζονται σε προσωρινά οικήματα στην ελεύθερη Κύπρο και παλεύουν καθημερινά να κρατήσουν άσβεστη τη μνήμη και την επιθυμία για επιστροφή.

Οι εννέα εκτοπισμένοι δήμοι είναι οι πρεσβευτές του δράματος του κυπριακού λαού. Είναι ο συνδυασμός κρίκος ανάμεσα στους παλιούς που βίωσαν χαρές και λύπες και έζησαν την πίκρα και το ξεριζωμό και στους νεότερους που δεν είδαν ποτέ τα χωριά των γονιών και των παππούδων τους. Αυτό το βιβλίο ζωντανεύει τις αφηγήσεις αυτών που γεννήθηκαν, έζησαν και αγωνίστηκαν στις κατεχόμενες πόλεις, και κωμοπόλεις μας, αποδεικνύει περίτρανα την ιστορικότητα και τον μακραίωνα πολιτισμό της Κύπρου, αναθερμαίνει τις μνήμες και εκφράζει τον πόνο του λαού μας. Οι εννέα εκτοπισμένοι Δήμοι με καρτερικότητα και υπομονή προσπαθούν να διατηρήσουν ζωντανούς τους δεσμούς ανάμεσα στους δημότες τους αλλά και ανάμεσα σε όλους εμάς και τα κατεχόμενα εδάφη μας.

Εύχομαι ότι αυτός ο χρόνος θα είναι και ο τελευταίος που οι εννέα αυτοί Δήμοι βρίσκονται στην προσφυγιά και σχεδόν το 37% του κυπριακού εδάφους είναι υπό τουρκική στρατιωτική κατοχή και ότι του χρόνου θα κτυπήσουν χαρμόσυνα όλες οι καμπάνες των κατεχόμενων χωριών και πόλεων μας. Ελπίζω ότι και ο υπόλοιπος λαός της Κύπρου θα συνειδητοποιήσει ότι οι εκτοπισμένοι Δήμοι δεν αγωνίζονται μόνο για την επιστροφή στους τόπους μας αλλά και για την επιβίωση ολόκληρης της Κύπρου.

Θα σταθούμε στη γη που μας γέννησε,
σαν δεντρά, που τα μάχεται ο άνεμος,
που τα δέρνουν οι μπόρες, μ' ασάλευτα
τον καρπόν ετοιμάζουν στα κλώνια τους.

Θα σταθούμε στη γη που μας γέννησε,
με τη μνήμην εκείνων που διάβηκαν,
την αγάπη για κείνους που θα 'ρθούνε
και τη θεία γαλήνη στα σπλάχνα μας.

Νίκος Κρανιδιώτης
“Σπουδές”, 1951

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΩΝ ΔΗΜΩΝ

Κατεχόμενες Πόλεις-Εκτοπισμένοι Δήμοι Κυπριακής Δημοκρατίας είναι ο τίτλος της έκδοσης που ανέλαβε να κυκλοφορήσει η Επιτροπή Κατεχόμενων Δήμων.

Στόχοι της έκδοσης είναι η συνοπτική παρουσίαση ιστορικών πληροφοριών για τις εννέα κατεχόμενες πόλεις και κωμοπόλεις της Κυπριακής Δημοκρατίας και τους εκτοπισμένους Δήμους τους, η ενημέρωση της κοινής γνώμης για τις τραγικές συνέπειες της τουρκικής εισβολής του 1974, η ενίσχυση της συλλογικής συνείδησης και η συντήρηση της μνήμης για όλα τα κατεχόμενα εδάφη μας.

Αξιολογούμε ότι η έκδοση αυτή αποτελεί μια πολύτιμη πηγή πληροφοριών για τις νέες γενιές, ένα σημαντικό εφόδιο διαφώτισης και προβολής του έργου των εκτοπισμένων Δήμων της Κυπριακής Δημοκρατίας, μέσα από το οποίο αναδεικνύεται η αδιάλειπτη δραστηριοποίηση και προσφορά τους για την επιστροφή όλων των εκτοπισμένων και των απογόνων τους στις πατρογονικές εστίες και περιουσίες τους, υπό συνθήκες πραγματικής ελευθερίας, ασφάλειας, δημοκρατίας και αξιοπρέπειας. Οι εκτοπισμένοι Δήμοι θα συνεχίσουν τον αγώνα τους, μέχρι την υλοποίηση αυτού του στόχου.

Επισημαίνεται ότι η σειρά παρουσίασης των κατεχόμενων πόλεων και των εκτοπισμένων Δήμων, έγινε με βάση τα στάδια εξέλιξης της τουρκικής εισβολής του 1974, μια προσέγγιση που διασφαλίζει την ενότητα και δυναμική του βιβλίου.

Η Επιτροπή Κατεχόμενων Δήμων μεταφέρει τις θερμές της ευχαριστίες σε όλους όσοι βοήθησαν ή συνέβαλαν να υλοποιηθεί αυτή η έκδοση. Εκφράζει τη μεγάλη της ικανοποίηση για τη συνεργασία που είχε με τον Δρα Σάββα Κόκκινο ο οποίος ανέλαβε τη συλλογή πολύτιμου πληροφοριακού υλικού από τα αρχεία των Δήμων μας και άλλες ιστορικές πηγές και ανέλαβε τη συγγραφή του βιβλίου.

Φωτογραφικό υλικό παραχωρήθηκε από το Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, το Τμήμα Αρχαιοτήτων της Κυπριακής Δημοκρατίας, το Βυζαντινό Μουσείο, το Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', το Μουσείο Λαϊκής Τέχνης της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών, τα διάφορα αρχεία των εννέα εκτοπισμένων Δήμων, καθώς και από άλλους φίλους και συνεργάτες οι οποίοι αναφέρονται στην έκδοση. Τους ευχαριστούμε όλους θερμά για την παραχώρηση του υλικού αυτού.

Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται επίσης στη διευθύντρια του εκδοτικού οίκου «Εν Τύποις» Βούλα Κοκκίνου, για την αφοσίωσή της και τις άοκνες προσπάθειές της για την υλοποίηση της έκδοσης.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Νησί της Μεσογείου η Κύπρος, βρίσκεται μεταξύ τριών Ηπείρων, Ευρώπης, Ασίας και Αφρικής. Οι μέχρι σήμερα αλυσιδωτές ανακαλύψεις προϊστορικών θέσεων στην περιοχή Αετόκρεμου-Ακρωτηρίου, επιβεβαιώνουν ότι κατοικήθηκε στα τέλη της 10ης χιλιετίας π.Χ. Αλασία, Ασπελία, Κεραστία, Σφήκια Αερία, Χαλκόεσσα Ουρανία, Κύπριδα, είναι ορισμένα επίθετα που δόθηκαν στο νησί κατά την αρχαιότητα. Λόγω της θέσης της, αλλά και λόγω του φυσικού της πλούτου και του δημιουργικού πολιτισμού των κατοίκων της, η Κύπρος υπήρξε κατακτητικός στόχος Μεγάλων Δυνάμεων κάθε εποχής. Πέρασαν ή την κατάκτησαν πολλοί, Φοίνικες, Ασσύριοι, Αιγύπτιοι, Πέρσες, Άραβες, Σταυροφόροι, Φράγκοι, Ενετοί, Τούρκοι, Άγγλοι, αλλά ποτέ δεν άλλαξε την ελληνική της ψυχή. Διαμετακομιστικός σταθμός, κέντρο εμπορικό, σταυροδρόμι συνάντησης ανθρώπων και λαών, η Κύπρος έγινε το κωνευτήριο διαφορετικών πολιτισμών αναπτύσσοντας ένα σημαντικό, δικό της πολιτισμό, που ξεπέρασε κατά πολύ το φυσικό της μέγεθος.

Η ύπαρξη Μυκηναίων εμπόρων, των πόλεων Έγκωμης, Λεμεσού και Παλαιπάφου (Κούκλια), καθώς και ναών ελληνικών θεοτήτων, αποδεικνύουν την παρουσία Ελλήνων στην Κύπρο πριν από τον Τρωικό Πόλεμο. Ιδρυτής-βασιλίας της Παλαιπάφου και ιερέας του εκεί ναού της Αφροδίτης (κατά Μαριάνο Σκώτο 200 χρόνια πριν τον Τρωικό Πόλεμο), ήταν ο Κινύρας από την Κιλικία, ο οποίος φιλοξένησε τον Αγαμέμνονα και του χάρισε τον περίφημο θώρακα. Η ελληνικότητα του νησιού ενισχύθηκε από την κάθοδο Αχαιών, γύρω στο 1200 π.Χ., μετά τη λήξη του Τρωικού Πολέμου. Η άφιξή τους σηματοδοτήθηκε με την ίδρυση πόλεων-βασιλείων από τους αρχηγούς τους σε διάφορα μέρη της νήσου. Ο Αγαπήνορας, αρχηγός των Αρκάδων, προσορμίσθηκε και εγκαταστάθηκε στη δυτική ακτή του νησιού, στη Μάα-Παλαιόκαστρο, και στη συνέχεια μετακινήθηκε προς την Παλαίπαφο. Οι Αργείοι έχτισαν το Κούρειο. Οι Δρύοπες, από τη νήσο Κύθνο, ίδρυσαν την Ασίνη. Ο Γόλγος τους Γόλγους (κοντά στη σημερινή Αθηνά). Ο Άμαθος, γιος του Αερία, την Αμαθούντα. Ο Ακάμαντας την Ακαμαντίδα και ο πατέρας του Φάληρος την Αίπεια, μετονομασθείσα σε Σόλους από το βασιλιά Φιλόκυπρο. Ο Χύτρος, εγγονός του Ακάμαντα, ίδρυσε τους Χύτρος (κοντά στη σημερινή Κυθρέα). Ο Τεύκρος ο Τελαμώνιος, γιος του Αιακίδα και ετεροθαλής αδελφός του Αίαντα, ίδρυσε τη Σαλαμίνα, δίπλα από την Έγκωμη, προς ανάμνηση της ομώνυμης πατρίδας του. Ο στρατηγός των Αχαιών Κηφέας, ίδρυσε την Κερύνεια, σε ανάμνηση της πατρίδας του αχαιϊκής Κερύνειας. Ο Πράξανδρος από τη Λακωνία ίδρυσε τη Λάπηθο κ.λπ. Τα ιδρυθέντα βασίλεια-πόλεις διαμορφώνονταν και επεκτείνονταν συνεχώς.

Η νέα παρουσία των Ελλήνων επικράτησε πολιτικά και πολιτισμικά σε όλη την Κύπρο. Ανανέωσε την ελληνικότητά της, πλημμυρίζοντάς την με ενιαίο πολιτισμό, γλώσσα και θρησκεία. Το κομμάτι αυτό του Ελληνισμού υμνήθηκε από τον Όμηρο, ενώ οι περιπέτειες και τα οράματα των κατοίκων του έγιναν μέρος της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας-ιστορίας. Παρά την υποδούλωσή τους σε πολλούς κατακτητές, τα πιο πάνω βασίλεια-πόλεις διατήρησαν μέσα στους αιώνες τις ίδιες ονομασίες, όπως και η ίδια η Κύπρος παρέμεινε με την ονομασία που ο Όμηρος αναφέρει για πρώτη φορά στην Ιλιάδα. Κάποιες από τις πιο πάνω πόλεις-βασίλεια ή διάδοχές τους πόλεις, αποτέλεσαν τους σύγχρονους Δήμους της Κυπριακής Δημοκρατίας. Για την ταύτιση του ελληνικού στοιχείου με τις κατεχόμενες πόλεις, όπως και με όλη την Κύπρο, υπάρχουν αναντίλεκτα τεκμήρια: αρχαιολογικά ευρήματα, ελληνικές επιγραφές, ελληνικά μνημεία, ελληνικοί μύθοι και παραδόσεις, αρχαία αγάλματα ή ψηφιδωτά που απεικονίζουν ελληνικές θεότητες, διασωθέντα αρχαία ελληνικά κείμενα με σχετικές αναφορές και άλλες λογοτεχνικές πηγές. Αποδείξεις αποτελούν επίσης η ύπαρξη μέχρι σήμερα, ελληνικών ηθών, εθίμων και παραδόσεων, της ελληνικής γλώσσας, ακόμη και η αποδοχή της ελληνοχριστιανικής θρησκείας και γενικά η ύπαρξη ελληνικού πολιτισμού στο νησί από την αυγή της ιστορίας. Όλα αυτά επιβεβαιώνουν ότι ο γενεσιουργός πληθυσμός κάθε γωνιάς του νησιού είναι ελληνικός και ότι ο πολιτισμός που ανέπτυξε, ξεπέρασε τα όρια χώρου και χρόνου νομιμοποιώντας έτσι την ιστορική του συνέχεια σε αυτό τον τόπο.

Την ιστορική αυτή πορεία μέσα στους αιώνες ήλθε να διακόψει βίαια η τουρκική επιδρομή, τον Ιούλιο του 1974, στο βόρειο τμήμα της Κυπριακής Δημοκρατίας. Κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά την επιδρομή της, η Τουρκία έθεσε σε εφαρμογή τους σχεδιασμούς της για εθνοκάθαρση των κατεχόμενων περιοχών. Επιδόθηκε σε πρωτοφανή διεθνή εγκλήματα, όπως αυτά καθορίζονται ως τέτοια από το Διεθνές Δίκαιο, δηλαδή: βομβαρδισμούς χωρίς διάκριση, εν ψυχρώ φόνους αμάχων, χωρισμούς οικογενειών, παράνομες κρατήσεις (αιχμάλωτοι), εξαφανίσεις προσώπων (αγνοούμενοι), τρομοκρατία, βασανισμούς, καταναγκαστικά έργα, βιασμούς και υποχρέωση σε πορνεία, βίαιες εξώσεις, εκδιώσεις, βίαιη εκκένωση περιοχών, πρακτικές εκφοβισμού και λαφυραγώγησης. Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, 180.000 νόμιμοι κάτοικοι των κατεχομένων εκδιώχθηκαν από τα σπίτια και τις περιουσίες τους, λόγω εθνικής προέλευσης, φυλής και θρησκείας. Άμεσα θύματα της Εθνοκάθαρσης είναι οι σημερινοί εκτοπισμένοι, που βρήκαν καταφύγιο και εργασία στις ελεύθερες περιοχές της Κυπριακής Δημοκρατίας και οι πρόσφυγες, που αναζήτησαν καταφύγιο και εργασία σε άλλες χώρες. Θύματα είναι επίσης οι Τουρκοκύπριοι, που ζούσαν στις ελεύθερες περιοχές, τους οποίους η Τουρκία εξανάγκασε να εγκατασταθούν στα κατεχόμενα και σε λίγα χρόνια αρκετοί να διαφύγουν από εκεί προς το εξωτερικό.

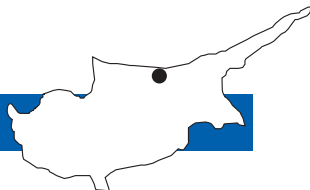
Από το 1974, η Τουρκία κατέχει το 37%, περίπου, του εδάφους της Κυπριακής Δημοκρατίας και δεν επιτρέπει στους Έλληνες και άλλους Χριστιανούς εκτοπισμένους ή πρόσφυγες να επιστρέψουν ειρηνικά και με ασφάλεια στα σπίτια και στις περιουσίες τους, δικαίωμα που προβλέπεται από το Διεθνές Δίκαιο, τα ψηφίσματα και τις αποφάσεις του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ελλείπει αποφασιστικής παρέμβασης της διεθνούς κοινότητας, η Τουρκία συνεχίζει τις παραβιάσεις: Εκφοβίζει τους τελευταίους 200 περίπου εγκλωβισμένους της Καρπασίας να εγκαταλείψουν και αυτοί τα σπίτια και τις περιουσίες τους παρά τη συμφωνία της Γ' Βιέννης (2 Αυγούστου 1975), η οποία μεταξύ άλλων διελάμβανε την επανεγκατάσταση των εκτοπισμένων στις πατρογονικές τους εστίες, την επαναλειτουργία των σχολείων και την ακώλυτη άσκηση των θρησκευτικών τους καθηκόντων, ιδιαίτερα των κατοίκων της Καρπασίας. Οι Τούρκοι εφάρμοσαν τη συμφωνία ετεροβαρώς και συνεχίζουν να σφετερίζονται τις περιουσίες των Ελλήνων και άλλων Χριστιανών εκτοπισμένων και προσφύγων. Επιδόθηκαν επίσης σε μια πολιτισμική γενοκτονία, με σκοπό την ολοκληρωτική τουρκοποίηση των κατεχομένων. Η κατοικική δύναμη ενθαρρύνει και οργανώνει την εγκατάσταση εποίκων, ο αριθμός των οποίων ξεπέρασε ήδη κατά πολύ τον αριθμό των Τουρκοκυπρίων, αλλά και τον αριθμό των εκτοπισμένων και προσφύγων, πλησιάζοντας όλο και περισσότερο το συνολικό αριθμό των Ελληνοκυπρίων της νήσου. Επιτρέπει ή και ενθαρρύνει την καταστροφή της ελληνικής και χριστιανικής πολιτιστικής κληρονομιάς, εξαφανίζοντας οτιδήποτε θυμίζει ή συνδέει Έλληνες ή άλλους Χριστιανούς με τα κατεχόμενα εδάφη, όπως είναι η συστηματική αντικατάσταση ελληνικών τοπωνυμίων, η εγκατάλειψη ανεκτίμητης αξίας πολιτιστικών και θρησκευτικών μνημείων στη φθορά του χρόνου, η ενθάρρυνση της αρχαιοκαπηλίας, λεηλασίας, καταστροφής και, σε πολλές περιπτώσεις, κατεδάφισης θρησκευτικών και άλλων μνημείων.

Η εθνοκάθαρση που εφάρμοσε και η γενική τουρκοποίηση που επιδιώκει η Τουρκία στα κατεχόμενα, στοχεύουν στη διχοτόμηση της Κύπρου, με τη δημιουργία δύο ξεχωριστών, εθνικά ομοιογενών περιοχών. Σε αυτό τον ανελέητο καταστροφικό κυκλώνα του τουρκικού αντιπολιτισμού και των παντουρκιστικών βλέψεων, βρέθηκαν άνθρωποι, των οποίων η παρουσία στα κατεχόμενα χρονολογείται από την αυγή της ιστορίας και των οποίων ο πολιτισμός αποτελεί μέρος της παγκόσμιας κληρονομιάς. Ολόκληρη η περιοχή που σήμερα βρίσκεται υπό τουρκική κατοχή, απειλείται έτσι με αλλοίωση δημογραφική, τοπωνυμική, φυσιογνωμική, πολιτισμική και θρησκευτική, με σκοπό την αποξένωσή της από τους εκδιωχθέντες νόμιμους κατοίκους της, οι οποίοι σήμερα εκπροσωπούνται από τους εκλεγμένους δημοτικούς τους άρχοντες, εγκατεστημένους σε προσωρινά Δημαρχεία στις ελεύθερες περιοχές.

Η παρουσίαση που ακολουθεί εστιάζεται στην ιστορία των εννέα εκτοπισμένων Δήμων, οι οποίοι, από το 1974, ανασυντάχθηκαν, οργανώθηκαν και λειτουργούν δημοκρατικά στις ελεύθερες περιοχές της Κυπριακής Δημοκρατίας. Έχουν την ψήφο του λαού τους, δεν έχουν όμως την πόλη τους και αυτό καθιστά το έργο τους ακόμη δυσκολότερο.

Δήμος Κερύνειας

Καμαραϊκός σκύφος Μεσομινωϊκής περιόδου II 1800-1700 π.Χ.
ή των αρχών της Μέσης Κυπριακής Χαλκοκρατίας,
Παλιάλωνα - Κάρμι. Συνδέει την Κερύνεια με τον Μινωϊκό
Πολιτισμό, την Κρήτη και τον πολιτισμό του Αιγαίου.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

Πήλινο ομοίωμα υπαίθριου ιερού από το νεκροταφείο των Βουνών,
Μπέλλα-πάις, πρώιμη χαλκοκρατία II, 2100-2000 π.Χ.

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Μέχρι σήμερα πιστεύεται ότι η περιοχή της Κερύνειας γνώρισε τους πρώτους κατοίκους της κατά τη νεολιθική εποχή. Έτσι, ο πολιτισμός και η ιστορία της ανάγεται σε μια από τις αρχαιότερες περιόδους που γνώρισε η Κύπρος και η οποία χρονολογείται στο 8200-4000 π.Χ. Αρχαιολογικά ευρήματα ανασκαφών του Τμήματος Αρχαιοτήτων, που έγιναν πριν την τουρκική εισβολή, στο χώρο που βρίσκεται η πόλη της Κερύνειας, πρωτεύουσας της επαρχίας, αλλά και γύρω από αυτήν βεβαιώνουν ότι η περιοχή ήταν επίσης κατοικημένη από τη Νεολιθική Εποχή (5800-3000 π.Χ.). Βρέθηκαν επίσης τάφοι των Μυκηναϊκών, Γεωμετρικών και Αρχαϊκών χρόνων (1300-500 π.Χ.). Πολλοί μαχητές του Τρωικού Πολέμου, καταγόμενοι από την Αχαΐα της Πελοποννήσου, στην επιστροφή τους ακολουθώντας τους δυτικούς ούριους για τον προορισμό της Κερύνειας ανέμους, αποβιβάστηκαν εδώ στα βόρεια παράλια της Κύπρου και ίδρυσαν πόλεις. Οι πλεύσεις και ο κατάπλους τους στην περιοχή γίνονταν τόσο συχνά που στις παραλίες αυτές έδωσαν την ονομασία «Αχαιών Ακτή». Τα αναθήματα των τάφων που βρέθηκαν καταδεικνύουν τη συνεχή κατοίκηση στην ευρύτερη περιοχή, ενώ ταυτόχρονα υπογραμμίζουν και τις στενές σχέσεις με τον Μινωϊκό, Μυκηναϊκό και γενικά με τον τότε ελληνικό κόσμο.

Ι. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Α. Καταβολές Κερύνειας

Ιστορικές πηγές βεβαιώνουν ότι η Κερύνεια της Κύπρου συνδέεται με την αρχαία Κερύνεια της Αχαΐας στην Πελοπόννησο. Κατά τον Πausanία (150 μ.χ.), η Αχαϊκή Κερύνεια αποτελούσε μέλος της Αχαϊκής Συμπολιτείας. Είναι επίσης γνωστή από την Κερυνίτη έλαφο της θεάς Άρτεμης, την οποία ο ημίθεος Ηρακλής κατάφερε να αιχμαλωτίσει, κατορθώνοντας έτσι ένα από τους άθλους του. Σύμφωνα με τον Κύπριο μελετητή των τοπωνυμίων της Κύπρου, Σίμο Μενάρδο, η αρχαιότερη ελληνική γραφή για τον οικισμό αυτό στα βόρεια της νήσου, γίνεται από το Διόδωρο, που αναφέρει «της Κερυνίας». Κατά τον Μενάρδο δεν αποκλείεται αρχικά να ήταν «Κινύρια» ή «Κινύρεια». Αναφέρεται επίσης ως «Kerena» ή «Kelena», μαζί με άλλες επτά πόλεις-βασίλεια, σε αιγυπτιακή επιγραφή, με ιερογλυφική γραφή, της εποχής του Φαραώ Ραμσή Γ' (1125-1100 π.Χ.), η οποία εντοπίστηκε στο ναό της Μεντινέτ Χαμπού της Αιγύπτου.

Άγιος Επίκτητος, στη θέση Βρυσί, οικισμός με τετράγωνη βάση 4,000 π.Χ. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

Ιδρυτής της πόλης ήταν ο Κηφέας, ο οποίος αναφέρεται από το Λυκόφρονα ως στρατιωτικός που κατέπλευσε στη βόρεια ακτή του νησιού, αρχηγός ομάδας ανθρώπων προερχομένων από διάφορες πόλεις της Αχαΐας. Καταγόταν από τη Βούρα ή τη Δύμη, πόλεις της Αρχαίας Αχαΐας, η οποία αργότερα συγχωνεύθηκε με την Ώλενο. Στην Αχαΐα της Πελοποννήσου υπήρχε στην αρχαιότητα πόλη με το όνομα Κερύνεια. Οι κάτοικοι που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της κυπριακής Κερύνειας ήταν ελληνικής καταγωγής, μιλούσαν την ελληνική γλώσσα, πίστευαν σε ελληνικές θεότητες και γενικά θεμελίωσαν την πολιτική, την οικονομική, την πνευματική και υλική τους ανάπτυξη στον ελληνικό πολιτισμό. Επιγραφές και άλλα ευρήματα από την

περιοχή, μαρτυρούν ύπαρξη ιερού του Απόλλωνα και της Αφροδίτης, ενώ αναφορές σε Κερυνειώτες εντοπίστηκαν και στο Μαντείο των Δελφών. Από τους ιστορικούς χρόνους η Κερύνεια αναφέρεται ως μια από τις πόλεις-βασίλεια της Κύπρου, που διατήρησε τον ελληνικό του χαρακτήρα, παρά το πέρασμα πολλών κατακτητών από το νησί. Έζησε μάχες και πολέμους, λεηλασίες και καταστροφές αλλά και μέρες προόδου και ευημερίας, γιατί ήταν και αυτή μια από τις 30 κυπριακές πολιτείες, τα λιμάνια των οποίων φιλοξενούσαν πολλά καράβια, που για 33 χρόνια θαλασσοκρατούσαν τη Μεσόγειο (976-943 π.Χ.) και έφερναν πλούτο από όλες τις Μεσογειακές χώρες.

Το ωραίο κλίμα, η εύφορη γη, οι άφθονοι υδάτινοι πόροι και το λιμάνι ήταν οι βασικοί λόγοι της συνεχούς κατοίκησης και ανάπτυξής της κερυνειώτικης γης από αρχαιοτάτων χρόνων. Εκτεινόμενη Δυτικά του σημερινού κάστρου, η Κερύνεια άκμαζε στη ναυτιλία και στο εμπόριο, που αποτέλεσαν επιπρόσθετους παράγοντες ευημερίας των κατοίκων της αλλά και της επικοινωνίας τους με άλλους πολιτισμούς. Απόδειξη της εμπορικής δραστηριότητας της πόλης είναι το ελληνιστικό ναυάγιο που βρέθηκε το 1965 από τον κερυνειώτη δύτη Ανδρέα Καριόλου, στα ανατολικά του λιμανιού της, με όλο του το φορτίο. Το δρομολόγιο που πιθανόν να ακολούθησε, σύμφωνα με τα ευρήματα, ήταν Σάμος - Κως - Ρόδος - παράλια Μικράς Ασίας

Πήλινο ομοίωμα πλοίου από το Καζάφανι (1650-1050 π.Χ.).

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Η συναρμολόγηση και συντήρηση του караβιού της Κερύνειας πριν από την τουρκική εισβολή.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

Ροδιακοί Αμφορείς από το ελληνιστικό ναυάγιο της Κερύνειας, όπως το ανακάλυψε ο Ανδρέας Καριόλου. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

- Κερύνεια, επιβεβαιώνει τις στενές εμπορικές και άλλες σχέσεις της πόλης με τα μικρασιατικά παράλια και τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου. Δυτικά και ανατολικά του κάστρου βρίσκονταν οι νεκροπόλεις και τα κοιμητήρια. Γι' αυτό το σκοπό λαξεύτηκαν οι μαλακοί βράχοι της περιοχής δημιουργώντας νεκρικούς θαλάμους μέχρι και τα πρώτα χριστιανικά χρόνια.

Β. Περίοδος Πτολεμαίων (294 π.Χ. - 58 π.Χ.)

Κατά τις διαμάχες των διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου, του Αντίγονου και του Πτολεμαίου, το βασίλειο της Κερύνειας ήταν υποταγμένο στο βασίλειο της Λαπήθου που συντάχθηκε με το μέρος του Αντίγονου. Όταν οι Πτολεμαίοι επικράτησαν σε όλο το νησί και οι κυπριακές πόλεις-βασίλεια καταργήθηκαν από τον Πτολεμαίο Α' (312 π.Χ.), η Κερύνεια συνέχισε να ευημερεί, χάρη στο λιμάνι της και το εμπόριο που είχε αναπτυχθεί. Το 2ο αιώνα π.Χ., στους καταλόγους του Μαντείου των Δελφών

αναφέρεται ως μια από τις έξι πόλεις της Κύπρου, με το προνόμιο να φιλοξενεί τους ειδικούς του Μαντείου, που μάζευαν αφιερώματα για τον Απόλλωνα. Αυτό αποτελεί μια ακόμη απόδειξη ότι η πόλη ήταν πλούσια και ευημερούσε. Απόδειξη ευμάρειας αποτελούν και οι πλούσιοι σε ευρήματα τάφοι της Ελληνιστικής περιόδου, που η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στην επιφάνεια.

Εκείνη την περίοδο, στις γύρω θάλασσες περιφέρονταν πολλοί πειρατές. Οι κάτοικοι των 30 κυπριακών παραλιακών πόλεων, μεταξύ των οποίων και της Κερύνειας, τις εγκατέλειπαν για να κτίσουν συνοικισμούς πιο μακριά, προκειμένου να αποφύγουν τη μάστιγα των πειρατών. Οι Πτολεμαίοι άρχισαν έτσι από τότε να τις οχυρώνουν. Στις θέσεις των έργων αυτών στηρίχθηκαν και οι οχυρώσεις των Βυζαντινών, Φράγκων και Ενετών αργότερα. Οι απλές εκείνες οχυρώσεις αποτελούνταν από τείχη, που προστάτευαν την πόλη από θάλασσα και από στεριά, μέχρι τη ρωμαϊκή περίοδο.

Γ. Ρωμαϊκή περίοδος (58 π.Χ. - 364 μ.Χ.)

Κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο, διοικητικό κέντρο της επαρχίας ήταν η γειτονική Λάπηθος. Όπως μαρτυρούν αρχαιολογικά ευρήματα, η Κερύνεια εξακολουθούσε όμως να είναι μεγάλη κοινότητα. Έγιναν έργα αναβάθμισης των λιμενικών εγκαταστάσεων, κτίστηκε φρούριο και θεμελιώθηκε ο προς δυσμās λιμενοβραχίονας, για να αγκυροβολούν με ασφάλεια τα καράβια. Αναβάθμιση έγινε επίσης στο οδικό δίκτυο, το οποίο συνέδεε την πόλη με την ενδοχώρα. Κοντά στη θάλασσα κτίστηκαν ρωμαϊκές επαύλεις, διακοσμημένες με ψηφιδωτά δάπεδα, όπως αυτή στη θέση «Παλάδκια». Στη θέση «Ρηάτικο», στην Πάνω Κερύνεια, ανακαλύφθηκε σημαίνουσα λίθινη βάση ανδριάντα του Κλαύδιου Τιβέριου Ιούλιου Καίσαρα, που έκαναν οι Κερυνεϊώτες προς τιμήν του, για κάποιο κοινωφελές έργο του, πιθανόν υδραγωγείο. Στην επιγραφή αυτής της βάσης από πωρόλιθο, αναφέρεται για πρώτη φορά ο «Κερυνητών Δήμος» (13-37 μ.Χ.).

Στα πρώτα χρόνια της Χριστιανικής περιόδου, η Κερύνεια πρόσφερε καταφύγιο σε πολλούς Χριστιανούς. Ο πρώτος γνωστός επίσκοπος Κυρηνείας, Θεόδοτος, μαρτύρησε για τη χριστιανική του πίστη, επί αυτοκράτορα Λικίνιου (307-324 μ.Χ.). Η περιοχή της Χρυσοκάβας, ανατολικά του κάστρου πρέπει να αποτέλεσε αρχαίο λατομείο, στο οποίο οι Χριστιανοί έφτιαξαν κατακόμβες και φιλοξένησαν τους τάφους των πρώτων Χριστιανών μαρτύρων. Οι βράχοι διαμορφώθηκαν σε ταφικές θήκες, αρκοσόλια και σε σπηλαιώδεις ναϊσκους. Μερικοί τάφοι μετατράπηκαν αργότερα σε εκκλησίες με ωραίες τοιχογραφίες, όπως είναι η λαξευμένη σε βράχο εκκλησία της Αγίας

Άποψη από τους λαξευτούς τάφους της παλαιοχριστιανικής περιόδου στη Χρυσοκάβα. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

Μαύρης, που κοσμεύεται με τοιχογραφίες μεσοβυζαντινής περιόδου. Ταφικά σπήλαια ελληνορωμαϊκής περιόδου, που αργότερα χρησιμοποιήθηκαν από τους Χριστιανούς, βρίσκονται και στην Κάτω Κερύνεια, γύρω και κάτω από το ναό του πολιούχου της πόλης, Αρχάγγελου Μιχαήλ, ο οποίος στην παρούσα του μορφή κτίστηκε το 1860. Μέσα στη θάλασσα, απέναντι από την εκκλησία, υπάρχει ένας ύφαλος, που ονομάζεται «Πέτρα του Αρχάγγελου». Σύμφωνα με την παράδοση, ο Αρχάγγελος Μιχαήλ την ξερίζωσε από τα θεμέλια του ναού του και την έριξε στους επιδρομείς, για να προστατεύσει την Κερύνεια. Η Κερύνεια ήταν ονομαστή την εποχή του αγίου Σπυρίδωνα, ο οποίος, συνοδευόμενος από τον επίσκοπο Λευκωσίας, Τριφύλλιο, διέσχισε τον Πενταδάκτυλο και επισκέφθηκε την πόλη. Πηγές της περιόδου αναφέρουν αρκετά ονόματα επισκόπων Κυρηνείας, ενώ αγιολογικά κείμενα εμπλουτίζουν τον κατάλογο των οσίων και αγίων, οι οποίοι έδρασαν στην ευρύτερη περιοχή. Η συνεχής κατοίκηση της πόλης δεν επέτρεψε, εκτός ελάχιστων εξαιρέσεων, τον εντοπισμό αρχαιολογικών καταλοίπων της παλαιοχριστιανικής περιόδου. Ερείπια παλαιοχριστιανικής βασιλικής εντοπίστηκαν στην Πάνω Κερύνεια, καθώς επίσης και παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτά δάπεδα, κατά μήκος του ποταμού Κορώνου. Όταν οι Ρωμαίοι διαχώρισαν την Αυτοκρατορία τους σε Ανατολική και Δυτική (395 μ.Χ.), η Κερύνεια, όπως και όλη η Κύπρος, αποτέλεσε μέρος του Βυζαντινού κράτους και της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Δ. Βυζαντινή περίοδος (364 - 1191)

Κατά τη Βυζαντινή περίοδο η Κερύνεια ήταν μια ευημερούσα πόλη. Αυτό αποδεικνύεται από πολλά ευρήματα, μεταξύ των οποίων ο «θησαυρός» βυζαντινών κοσμημάτων, που βρέθηκε το 1883 και που λόγω της ομοιότητάς του με το «Θησαυρό της Λάμπουσας», χρονολογήθηκε στον 7ο αιώνα. Οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες ενίσχυσαν το ρωμαϊκό φρούριο της πόλης και το ενέταξαν στον ευρύτερο αμυντικό σχεδιασμό που εκπόνησαν, για προστασία της νήσου από τις επιδρομές. Δίπλα στο κάστρο έχτισαν εκκλησία, αφιερωμένη στον Άγιο Γεώργιο, που χρησίμευε ως στρατιωτικό παρεκκλήσι. Μετά την καταστροφή της Λάμπουσας από τις αραβικές επιδρομές (αρχές του 9ου αιώνα), η Κερύνεια απέκτησε μεγάλη σημασία, λόγω της ασφάλειας που της παρείχε το κάστρο και η φρουρά του. Όταν οι περιστάσεις το απαιτούσαν, στο λιμάνι ναυλοχούσε ο βυζαντινός στόλος, όπως συνέβη στην περίπτωση της στάσης του βυζαντινού διοικητή της Κύπρου, Ραφιομμάτη (μέσα 11ου αιώνα). Μετά από εντολή του αυτοκράτορα Αλέξιου Κομνηνού, ο Ιωάννης Δούκας και ο Μανουήλ Βουτομύτης,

προσορμίστηκαν με το στόλο τους στο λιμάνι της Κερύνειας, από εκεί εφόρμησαν και κατέστειλαν το στασιαστικό κίνημα. Στο κάστρο της Κερύνειας έστειλε επίσης την οικογένειά του και τους θησαυρούς του, ο τελευταίος βυζαντινός διοικητής της Κύπρου, Ισαάκιος Κομνηνός, όταν τον κυνηγούσε ο Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος της Αγγλίας, ο οποίος κατέλαβε το νησί το 1191. Στη συνέχεια ο Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος πώλησε το νησί αρχικά στους Ναΐτες ιππότες και σχεδόν αμέσως μετά στον Γουΐδο Λουζινιανό, το 1192.

Ε. Φραγκοκρατία (1192 - 1489)

Κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας τα χωριά γύρω από την πόλη έγιναν φέουδα και η Κερύνεια αποτέλεσε το διοικητικό και εμπορικό κέντρο της περιοχής. Η επισκοπή Κυρηνείας καταργήθηκε. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία επιδίωξε να προσηλυτίσει τον πληθυσμό της, όπως και τον πληθυσμό όλου του νησιού, με αποκορύφωμα το Μαρτύριο των Δεκατριών Μοναχών της Καντάρας. Όπως και σε όλο το νησί, έτσι και στην ευρύτερη περιοχή της Κερύνειας εγκαταστάθηκαν Ρωμαιοκαθολικά τάγματα. Κτίστηκαν εκκλησίες με γοτθικό ρυθμό και στο Μπέλλα-παίς, το ομώνυμο Αββαείο του μοναστικού τάγματος Πρεμονστρατένσε (Ordo Premonstratensis). Οι Φράγ-

κοι μεγάλωσαν το βυζαντινό κάστρο της πόλης, το αναμόρφωσαν με νέους προμαχώνες και άλλα κτίσματα. Έφτιαξαν τείχη με πύργους γύρω από την πόλη και το λιμάνι και αναβάθμισαν τα ήδη υπάρχοντα βυζαντινά οχυρωματικά έργα της ευρύτερης περιοχής, δηλαδή τα κάστρα Αγίου Ιλαρίωνα, Βουφαβέντο και Καντάρας. Τα τέσσερα αυτά φρούρια εντάσσονταν στο ενιαίο αμυντικό σύστημα που προστάτευε την πόλη από στεριά και θάλασσα. Η Κερύνεια και το κάστρο της πρωταγωνίστησαν επίσης στις πολλές διαμάχες μεταξύ Φράγκων βασιλιάδων και μεταξύ αυτών και των Γενουατών. Το φρούριο της πόλης δέχθηκε πολλές και σκληρές πολιορκίες, αλλά ποτέ δεν εκπορθήθηκε, με χαρακτηριστικά παραδείγματα την πολιορκία των Λογγοβάρδων από τον Ιωάννη Ιβελίνο, της Ελεονώρας της Αραγώνας από τους Γενουάτες και της Καρλότας από τον Ιάκωβο το Νόθο.

Ζ. Ενετοκρατία (1489 - 1571)

Όταν οι Ενετοί κατέκτησαν το νησί, επιδόθηκαν σε μια σκληρή οικονομική εκμετάλλευση του λαού του και στην αποκόμιση οικονομικών ωφελημάτων. Το εμπορικό ενδιαφέρον, αλλά και ο φόβος εξεγέρσεων, λόγω της καταπίεσης, οδήγησαν τους Ενετούς να δώσουν μεγαλύτερη σημασία στην οχύρωση της

Το αββαείο στο Μπέλλα-παίς. Φωτ.: Fougères & Merle, βλ. Lucie Bonato, Χάρης Γιακουμής, Kadir Kaba, *Η Νήσος Κύπρος*, Εκδόσεις Εν Τύποις, 2007.

Ο πύργος των Λουζινιανών στη Βορειοανατολική γωνιά του κάστρου. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

Άποψη του Κάστρου της Κερύνειας από τη θάλασσα (παραλία “Φύκια” ανατολικά). Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

Κερύνειας και των άλλων μεγάλων πόλεων. Παραμέλησαν ή και κατεδάφισαν τα σπουδαιότερα μέρη των απομακρυσμένων φρουρίων, όπως του Αγίου Ιλαρίωνα, του Βουφαβέντο και της Καντάρας, που προστάτευαν την πόλη, φοβούμενοι ότι σε περίπτωση εξέγερσης θα μπορούσαν να καταληφθούν και να χρησιμοποιηθούν εναντίον τους. Έτσι, επισκέυασαν το κάστρο της Κερύνειας και ενίσχυσαν τα ήδη υπάρχοντα τείχη του, για να ανταποκρίνονται στα νέα πολεμικά δεδομένα, δηλαδή την ανακάλυψη του μπαρουτιού και των μεγάλων κανονιών. Γκρέμισαν τους τρεις από τους τέσσερις κομψούς και λεπτούς πύργους των Λουζινιανών, καθώς και τα βασιλικά διαμερίσματα του κάστρου στο δεύτερο όροφο. Άνοιξαν τρύπες για τα κανόνια και επεξέτειναν το εξωτερικό τείχος, όπου κατασκεύασαν χοντρούς καμπυλόγραμμους αμυντικούς πύργους, για να αντέχουν στους κανονιοβολισμούς. Το κάστρο απέκτησε τέτοια απλοχωριά στο εσωτερικό, που έδινε την εντύπωση μιας μικρής πόλης. Καμωμένο από σκληρή πέτρα, άντεχε στην αλμύρα της θάλασσας και στις από στεριά και θάλασσα επιθέσεις των εχθρών. Ήταν πραγματικά απόρρητο. Παρ' όλα αυτά, ο Βενετός διοικητής το παρέδωσε, μαζί με την πόλη, στους Οθωμανούς-Τούρκους (1570), αμαχητί. Λίγο μετά την οθωμανική επιδρομή, ο πλοίαρχος του οθωμανικού στόλου, Σατίκ Πασάς, πέθανε και θάφτηκε εκεί.

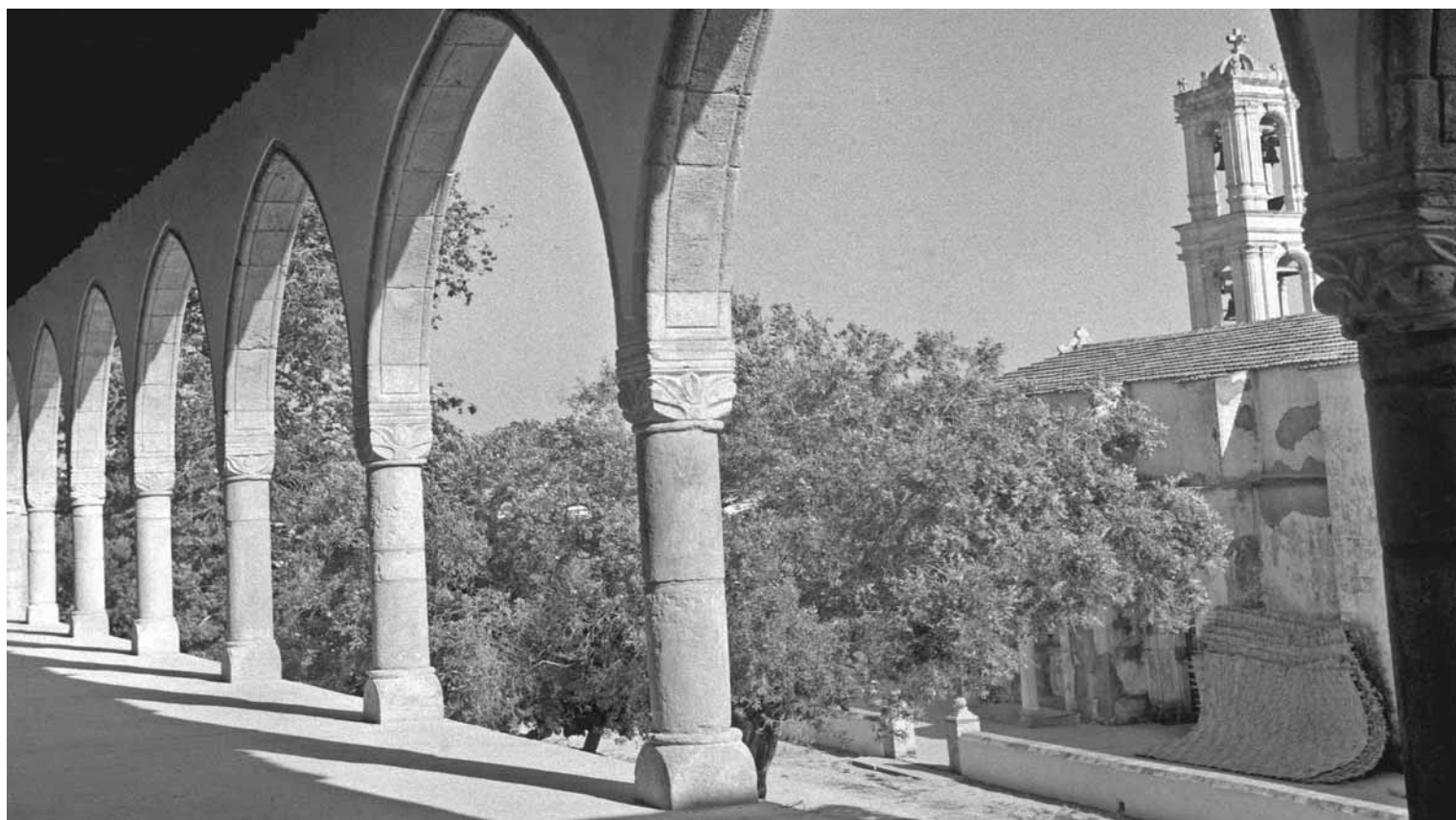
Το κάστρο του Αγίου Ιλαρίωνα. Φωτ.: Γ. Σφρογγαράς

Η. Τουρκοκρατία (1572 - 1878)

Μετά τη διοικητική διαίρεση της Κύπρου από τους Οθωμανούς, η Κερύνεια κατέστη πρωτεύουσα μιας από τις τέσσερις, αρχικά, και κατόπιν μιας από τις έξι επαρχίες. Η εγκατάσταση Ελλήνων και άλλων Χριστιανών στην εντός των τειχών πόλη, απαγορεύθηκε. Η είσοδός τους απαγορεύθηκε και στο φρούριο, όπου διέμενε το τάγμα των Τούρκων πυροβολητών, μαζί με τις οικογένειές τους, οι οποίοι τρομοκρατούσαν τους κατοίκους της γύρω περιοχής, με τις λεηλασίες και τα εγκλήματά τους. Αυτός ήταν και ο λόγος που οι περισσότεροι Κερυνειώτες μετατοπίστηκαν στην Πάνω Κερύνεια, στο Ρηάτικο και στα γύρω χωριά. Οι λίγοι αυτόχθονες κάτοικοι της Κερύνειας, οι οποίοι τόλμησαν να παραμείνουν στην πόλη, ήταν άνθρωποι της θάλασσας και ζούσαν σε σπίτια γύρω από τα ερειπωμένα τείχη. Στα τέλη του 16ου αιώνα, εντοπίζεται και η πρώτη αναφορά για μητροπολίτη Κυρηνείας αυτή την περίοδο. Από τότε η Κερύνεια αποτελούσε μια από τις τέσσερις επισκοπικές περιφέρειες της Κύπρου. Η μητροπολιτική έδρα βρισκόταν στο μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονα στη Μύρτου, η οποία, λόγω συγκέντρωσης της επισκοπής Σολέας και της Μητρόπολης Κυρηνείας, μεταφέρθηκε στον Άγιο Μάμαντα της Μόρφου, στα μέσα του 17ου

αιώνα μέχρι και τις αρχές του 19ου αιώνα, για να επανέλθει εκ νέου στον Άγιο Παντελεήμονα της Μύρτου.

Ζωή στην πόλη της Κερύνειας έδιναν οι ναυτικοί, οι οποίοι φρόντιζαν να δωροδοκούν και να τα έχουν καλά με τον κατακτητή, για να διατηρούν το εμπόριο με τις ακτές της Μικράς Ασίας και τα νησιά του Αιγαίου. Το 1783 ανακαίνισαν την εκκλησία της Χρυσοπολίτισσας μέσα στην Κερύνεια και δημιούργησαν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Στη συνέχεια η Κερύνεια έζησε ορισμένα σημαντικά γεγονότα. Ο Τούρκος φύλακας του κάστρου, Χατζή Χαλήλ, στασίασε κατά των τουρκικών Αρχών της Λευκωσίας, λόγω της βαριάς φορολογίας. Με ένοπλους απείλησε δυο φορές την πρωτεύουσα, συνελήφθη με δόλο και θανατώθηκε. Με την έναρξη του ελληνικού εθνοαπελευθερωτικού αγώνα, μαζί με τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Κυπριανό και τους Επισκόπους Πάφου και Κιτίου, στις 9 Ιουλίου 1821 μαρτύρησε και ο Μητροπολίτης Κυρηνείας Λαυρέντιος, πρώην χωρεπίσκοπος Λάμπουσας και κατά την παράδοση μέλος της «Φιλικής Εταιρείας». Όταν το 1856, με το σουλτανικό διάταγμα (Χάττι-Χουμαγιούν) δόθηκαν δικαιώματα στους υπόδουλους Χριστιανούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, επετράπη και στους Χριστιανούς να κατοικήσουν εντός της

Το μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονα στη Μύρτου. Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Άποψη του λιμανιού της πόλης της Κερύνειας γύρω στο 1890. Φωτ.: Fougères & Merle, βλ. Lucie Bonato, Χάρης Γιακουμής, Kadir Kaba, *Η Νήσος Κύπρος*, Εκδόσεις Εν Τύποις, 2007.

παλαιάς πόλης και να επισκευάσουν τις εκκλησίες τους. Πολλοί από αυτούς επέστρεψαν έτσι στην πόλη, η οποία συστάθηκε και ως Δημαρχείο. Το δημοτικό συμβούλιο ήταν μεικτό. Περιλάμβανε δύο Χριστιανούς και δύο Μωαμεθανούς συμβούλους, αλλά πρόεδρος ήταν πάντα Τούρκος. Οι κάτοικοι ξεκίνησαν να δημιουργούν από την αρχή. Ασχολήθηκαν με το εμπόριο και τη ναυτιλία, ξαναγόρασαν γη, την καλλιέργησαν, έμαθαν στα παιδιά τους γράμματα και ξανάχτισαν την εκκλησία του Αρχάγγελου Μιχαήλ σε ένα βράχο, απέναντι από τη θάλασσα. Το 1878, με μυστικές συμφωνίες, η Κύπρος εκχωρήθηκε από τους Οθωμανούς κατακτητές στους Άγγλους κατακτητές.

II. ΠΟΡΕΙΑ ΚΕΡΥΝΕΙΑΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ (1878 - 1974)

Η αλλαγή κατακτητή έγινε εξαρχής αισθητή στους κατοίκους της πόλης, με την παράταξη αγγλικών πολεμικών πλοίων έξω από το λιμάνι της, στις 12 Ιουλίου 1878, την ανύψωση της αγγλικής σημαίας στο κάστρο και την έλευση 900 ανδρών του αγγλοϊνδικού αποσπάσματος, λίγο έξω από την πόλη. Πολλοί από αυτούς προσβλήθηκαν από ελονοσία και τάφηκαν κοντά στο στρατόπεδό τους, στο σημείο που αργότερα αποτέλεσε το βρετανικό κοιμητήριο της Κερύνειας. Η παρουσία του νέου κατακτητή γέμισε με αισιοδοξία τους Κερυνειώτες, όπως και

όλους τους κατοίκους του νησιού. Πίστεψαν σε μια φιλελεύθερη αλλαγή και κυρίως σε μια πλήρη απαλλαγή από τον προηγούμενο κατακτητή, που καθυστέρησε την ανάπτυξη και πρόοδο τους.

Στην περίοδο της Αγγλοκρατίας (1878-1960), αρχικά δεν έγιναν διοικητικές αλλαγές, γι' αυτό και η Κερύνεια συνέχισε να είναι το διοικητικό κέντρο ολόκληρης της επαρχίας και να εξελίσσεται. Με ένα πολιτισμικά συγγενικό της κατακτητή, το μέλλον και της πόλης του Κηφέα διαγραφόταν ελπιδοφόρο. Με τον καιρό, εκτός από διοικητικό, η πόλη εξελίχθηκε και σε πολιτιστικό και εμπορικό κέντρο της επαρχίας, προσφέροντας τις υπηρεσίες της σε όλους τους κατοίκους της περιοχής. Υπό αποικιακό ζυγό, η πόλη φαινόταν να έχει καλύτερη πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη, παρά επί Τουρκοκρατίας.

A. Πολιτιστική ανάπτυξη

Πρώτος Δήμαρχος Κερύνειας αναδείχθηκε ο δάσκαλος Δημήτρης Α. Μιχαηλίδης από τη Μυτιλήνη, που υπηρέτησε την πόλη από το 1878 μέχρι το 1879. Πρώτο και σημαντικό έργο που έγινε ήταν η φύτευση ευκαλύπτων, που κάλυψαν ελωδεις περιοχές, απαλλάσσοντας την πόλη από εστίες μικροβίων και επιδημιών. Στη συνέχεια, κατασκευάστηκε δρόμος που συνέδεε την Κερύνεια με τη Λευκωσία και αναδιαμορφώθηκε το λιμάνι της. Ένας πλούσιος ευγενής, ο George Ludovic Houston, που

ήλθε στην Κύπρο από την αρχή της νέας κατοχής, ήταν ένας από τους ευεργέτες της Κερύνειας και γενικά υποστηρικτής των δικαιωμάτων του κυπριακού λαού έναντι της αγγλικής διοίκησης. Το 1880 αγόρασε ένα τεράστιο κτήμα και έχτισε ένα ωραίο και μεγάλο σπίτι. Οι νέοι της εποχής χρησιμοποιούσαν τον ιδιωτικό δρόμο που οδηγούσε στο σπίτι του για τους περιπάτους τους. Από την άφιξή του, ο Houston αναμείχθηκε στα κοινά της πόλης ως δημοτικός σύμβουλος. Ενδιαφέρθηκε για το νοσοκομείο της, έχτισε αστυνομικό σταθμό στο πέρασμα του Μπογαζιού και την εκκλησία του Απόστολου Ανδρέα. Δώρισε, επιπλέον, κτήματα στο Δημαρχείο. Αυτός και η γυναίκα του, πολλές φορές ανώνυμα, έκαναν πολλές αγαθοεργίες βοηθώντας φτωχούς.

Το 1880 και το 1882, οι Άγγλοι τροποποίησαν την οθωμανική νομοθεσία για την τοπική αυτοδιοίκηση. Κυρίαρχο λόγο στα πράγματα της πόλης είχε ο Άγγλος διοικητής, τον οποίο διόριζε ο ύπατος αρμοστής. Τα δημοτικά όρια της πόλης περιλάμβαναν έκταση ενός μιλίου από το κάστρο. Η πόλη ατύχησε όμως να έχει τότε για διοικητή της τον υπολοχαγό Άντριου Σκοτ Στήβενσον, έναν άνθρωπο αυταρχικό και ιδιόρρυθμο. Μεταξύ άλλων, με διάφορους τρόπους απέσπασε αρχαιότητες και μαζί με άλλους Άγγλους αξιωματούχους τα διοχέτευαν και τα πώλησαν στο εξωτερικό.

Από το 1879 μέχρι το 1884, ως Δήμαρχοι αναφέρονται ο Τζεμάλ Μπέη και Χασάν Φακκί Εφέντη. Φαίνεται ότι οι Άγγλοι εξ αρχής επιδίωξαν να φέρουν σε αντιπαράθεση Έλληνες και Μουσουλμάνους, βάζοντας Δημάρχους που δεν αντιπροσώπευαν την πλειοψηφία του κερυνειώτικου πληθυσμού. Το 1884, Δήμαρχος αναδείχθηκε ο καπετάνιος Ιωάννης Δημητριάδης-Καζινιέρης. Δύο χρόνια μετά την ανάληψη των καθηκόντων του τέθηκαν τα θεμέλια για νέα Αγορά και Δημαρχείο. Πνευματικοί και καλλιτεργημένοι άνθρωποι της εποχής, όπως ο Σάββας Χρίστης, φίλος του Houston, ο Νικόλαος Καταλάνος, ο Γεώργιος Λοϊζίδης, ο Νικόλαος Καρατζιάς και ο Δημήτρης Μιχαηλίδης, προσέφεραν τις υπηρεσίες τους με ζήλο, για να πάρουν γνώσεις οι νέοι, να ορθοποδήσει η αγαπημένη τους πόλη και γενικά, να θέσουν τα πνευματικά θεμέλια της κερυνειώτικης κοινωνίας, αναδεικνύοντας έτσι την Κερύνεια και ως πνευματικό κέντρο της επαρχίας. Ο Δήμαρχος Γεώργιος Μ. Σιακαλής (1886-1887), βοηθούμενος και από την οικονομική άνεση, λόγω θαλασσινού εμπορίου, έβαλε τάξη στο Δημαρχείο και η πόλη άρχισε να προοδεύει ουσιαστικά. Ξαναβρίσκοντας τον εαυτό της, η Κερύνεια έγινε μια πόλη ζωντανή και προοδευτική. Απέκτησε νέο σχολικό κτήριο, ιδρύθηκαν φιλανθρωπικά, καλλιτεχνικά και αθλητικά σωματεία και το 1891 δημιουργήθηκε το πρώ-

το νοσοκομείο, το οποίο μεγάλωσε το 1893 και αργότερα τελειοποιήθηκε με ιδιωτικές εισφορές. Το 1894 ιδρύθηκε νυχτερινή σχολή από το δάσκαλο Κύριλλο Παυλίδη και τους αδελφούς Νικόλαο και Κώστα Καρατζιά προσφέροντας γνώση σε εργαζόμενους βιοπαλαιστές.

Το 1898, ο Βρετανός διοικητής της επαρχίας, J.Tankerville Chamberlayne, χρησιμοποίησε φυλακισμένους του φρουρίου για ανασκαφές, φέρνοντας στην επιφάνεια σημαντικά ευρήματα. Ο εκδότης της εφημερίδας «Φωνή της Κύπρου», Κύριλλος Παυλίδης, πρωτοστάτησε στην ίδρυση Διδασκαλικού Συνδέσμου, για ηθική και πνευματική ανύψωση της κυπριακής κοινωνίας και του διδασκαλικού έργου. Την ίδια χρονιά, ο Γιώργος Σταυρίδης εξέδωσε τη σατιρική εφημερίδα «Ο Ραγιάς» και ένα χρόνο αργότερα ιδρύθηκε το Ταμειτήριο «Η Κερύνεια». Το 1900 ιδρύθηκε το σωματείο-αναγνωστήριο «Η Πρόοδος του Λαού», με πρόεδρο τον δικηγόρο Γεώργιο Λοϊζίδη, ο οποίος δημιούργησε νέα νυχτερινή σχολή. Ο Νικόλαος Καρατζιάς μετέδιδε γνώσεις και πληροφορούσε τον κόσμο, ο οποίος ενδιαφερόταν να παρακολουθήσει τις διαλέξεις του. Την ίδια περίοδο, η πόλη έζησε έντονα τη διαμάχη για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο, μεταξύ του Μητροπολίτη της Κύριλλου Βασιλείου και του Μητροπολίτη Κιτίου Κύριλλου Παπαδόπουλου. Παρενθετικά αναφέρεται ότι η Μητρόπολη Κερύνειας ήταν το παραδοσιακό κέντρο της αδιάλλακτης ενωτικής διεκδίκησης και της σκληρής στάσης έναντι της αποικιακής δύναμης, με εξαίρεση τα χρόνια 1895-1916, επί Κυρίλλου Βασιλείου, όπου παρουσιάστηκε μια υποτονικότητα. Το 1906 στην πόλη ιδρύθηκαν τα αναγνωστήρια, «Παλιγγενεσία» και «Ευαγγελισμός». Τότε λειτουργούσαν επίσης, ένα τουρκικό σχολείο, ένα ελληνικό αρρεναγωγείο με δύο δασκάλους και ένα παρθενγωγείο με δύο δασκάλες.

Από το 1907 και μέχρι το 1962, με μια διακοπή από το 1935 έως το 1943, Δήμαρχος ήταν ο Χριστόδουλος Φιερός, έμπορος και τοκιστής. Η μακρόχρονη θητεία του επέτρεψε, ώστε να αρχίσουν και να ολοκληρωθούν βασικά έργα υποδομής. Οι δρόμοι επιδιορθώθηκαν, τοποθετήθηκαν φανάρια, οργανώθηκε η περισυλλογή σκουβάλων και στην παραλία δημιουργήθηκαν δημοτικά λουτρά. Το 1907, ο Ρωμαιοκαθολικός επαρχιακός διοικητής, Chamberlayne, έχτισε την Καθολική εκκλησία της Αγίας Ελισάβετ της Ουγγαρίας. Τη δεκαετία του 1910, οι πρώτοι Κύπριοι απόφοιτοι Πανεπιστημίων, Αθήνας, Βηρυτού και Γαλλίας, ανέπτυξαν διάφορες δραστηριότητες, κυρίως στο «Λαϊκό Κέντρο», το οποίο διέθετε βιβλιοθήκη, μαντολινάτα, θεατρικό και αθλητικό παράρτημα. Ιδρύθηκαν αρκετοί

Η μητρόπολη της Κερύνειας. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

Προπύλαια του Γυμνασίου Κυρηνείας. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

πολιτιστικοί σύλλογοι, όπως ο Σύλλογος «Αρμονία», με πλούσια πολιτιστική δράση, το «Σεβέριο» Δημοτικό Σχολείο (1912) και η Ανώτερη Ελληνική Σχολή. Όταν το 1916 Μητροπολίτης Κυρηνείας εκλέγηκε ο Μακάριος Μυριανθέας, ανηγέρθη Μητροπολιτικό Μέγαρο στην Κερύνεια (1922) και η έδρα της Μητρόπολης μεταφέρθηκε από τον Άγιο Παντελεήμονα. Δική του ιδέα ήταν και η ίδρυση, το 1918, του Γυμναστικού Συλλόγου «Πράξανδρος» (Γ.Σ.Πρ.), που διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα αθλητικά δρώμενα του τόπου. Το 1928 αγοράστηκε ηλεκτρική γεννήτρια και οι δρόμοι ηλεκτροδοτήθηκαν και φωτίστηκαν. Με την επιχωμάτωση ενός μέρους του λιμανιού στα δυτικά, διαμορφώθηκε η νέα προκυμαία, όπου οι Κερυνει-

ώτες έκαναν τον απογευματινό τους περίπατο. Το 1926, μια ομάδα νέων ίδρυσε το Σύλλογο «Ένωση Νέων». Στη μικρή διάρκεια της ζωής του (διαλύθηκε μετά τα Οκτωβριανά το 1931), ο Σύλλογος είχε πλούσια δράση: συμμετείχε στα πρώτα ποδοσφαιρικά τουρνουά, οργάνωνε διαλέξεις, εκδρομές, ανέβαζε θεατρικά έργα και αναλάμβανε τη διοργάνωση της γιορτής του Κατακλυσμού.

Όταν μετά τη Συνθήκη της Λωζάνης (1923) διαφάνηκε ότι η Μεγάλη Βρετανία είχε σκοπό να διατηρήσει την Κύπρο υπό αποικιακό καθεστώς, ο μητροπολίτης Κυρηνείας, Μακάριος Μυριανθέας, κήρυξε ανένδοτο αγώνα κατά της Αγγλοκρατίας. Το 1929 ιδρύθηκε η Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση Κύπρου, με στόχο να αντισταθεί στη βρετανική αποικιοκρατία. Τον Οκτώβριο του 1931 ξεσηκώθηκαν και οι Κερυνειώτες. Μετά τη δοξολογία στον Αρχάγγελο, υπό την καθοδήγηση του μητροπολίτη Μυριανθέα πορεύθηκαν προς το Διοικητήριο, όπου κατέβασαν την αγγλική σημαία και ύψωσαν την ελληνική. Στη συνέχεια συγκεντρώθηκαν στην πλατεία της Μητρόπολης. Οι Βρετανοί χρησιμοποίησαν ένοπλη βία, κατέπνιξαν το κίνημα, εξόρισαν το μητροπολίτη για 15 χρόνια και επέβαλαν καταπιεστικά μέτρα. Την περίοδο 1934-1935, η Νιόβη Δημητριάδου-Φράγκου ίδρυσε την Αγγλική Σχολή και διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εκπαίδευση της Κερύνειας. Την εκπαίδευση ευεργέτησαν και πουδαίοι εκπαιδευτικοί του Γυμνασίου Κερύνειας, όπως ο Νίκος Κρανιδιώτης, ο Φρίξος Βράχας, ο Κώστας Προυσής, ο Κυριάκος Χατζηιωάννου, ο Κλεάνθης Γεωργιάδης, ο Χρίστος και η Φρόσω Μουρούζη και πολλοί άλλοι.

Η ηρωική συμμετοχή της Ελλάδας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο κατά του φασισμού ενέπνευσε πολλούς Κερυνειώτες, οι οποίοι εντάχθηκαν στο Κυπριακό Σύνταγμα εθελοντών και έλαβαν μέρος στο Αλβανικό μέτωπο. Η χαλάρωση, λόγω πολέμου, των αυστηρών αποικιακών μέτρων, είχε ως αποτέλεσμα την έντονη πολιτικοποίηση των Κερυνειωτών. Άρχισαν να ιδρύονται Σύλλογοι με πολιτικούς προσανατολισμούς, όπως ο Σύλλογος Αποφοίτων Γυμνασίου Κερύνειας (ΣΑΓΚ), το 1943, και ο Αθλητικός Σύλλογος Κερύνειας (ΑΣΚ), το 1945, που προσέφεραν στον πολιτισμό και τον αθλητισμό. Αυτή την περίοδο, ο γραμματέας της Μητρόπολης, Πολύκαρπος Ιωαννίδης, εξέδιδε την εφημερίδα «Κερύνεια», μετά την απαγόρευση έκδοσης της προηγούμενης με τίτλο «Εφημερίς». Το 1945 μετατράπηκε και το κάστρο σε Αστυνομική Σχολή. Το 1946, ο μητροπολίτης Κυρηνείας, Μακάριος Μυριανθέας, επέστρεψε από την εξορία και το 1947 εκλέγηκε Αρχιεπίσκοπος Κύπρου. Από την εκλογή του και μέχρι το θάνατό του, αφιερώθηκε σε μια αντιαποικιακή πολεμική, με

αποκορύφωμα τη διοργάνωση του Ενωτικού Δημοψηφίσματος του 1950, προετοιμάζοντας έτσι τον απελευθερωτικό αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α. 1955-1959. Με την έναρξη του αντιαποικιακού αγώνα, το κάστρο της Κερύνειας μετατράπηκε σε φυλακή των αγωνιστών της Ε.Ο.Κ.Α.. Από εδώ δραπέτευσαν 16 κρατούμενοι, μεταξύ των οποίων και ο ήρωας Μάρκος Δράκος. Άλλες εξέχουσες ηρωικές μορφές, που υπηρέτησαν τον αγώνα στον κερυνειώτικο χώρο, ήταν ο Γρηγόρης Αυξεντίου και ο Κυριάκος Μάτσης.

Μετά την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας (1960), οι διακοινοτικές αναταραχές, κατάλοιπο της Αγγλοκρατίας, δε στάθηκαν ικανές να σταματήσουν την πολιτιστική ανάπτυξη των Κερυνειωτών. Όταν στις 2 Δεκεμβρίου 1964 διορίστηκε Δήμαρχος ο Στέλιος Κατσελλής, η πόλη βρήκε ξανά τη ζωντάνια της, μετά από τα προβλήματα που δημιούργησε η τουρκοανταρσία (1963). Μερικοί από τους ανθρώπους του πνεύματος, που συνέβαλαν τότε στην πρόοδο της κερυνειώτικης κοινωνίας ήταν, ο Νίκος Λιβέρδος, η Δήμητρα Τσουδή, ο Τεύκρος Χειμώνας, ο Μιχάλης και Λόλα Λουλλουπή, ο Αθανάσιος Μερεμέτης και άλλοι. Το 1965, στο βυθό της θαλάσσιας περιοχής της Κερύνειας, ανοικτά της Χρυσοκάβας, ο δύτες και δημοτικός σύμβουλος Ανδρέας Καριόλου ανακάλυψε ένα ναυάγιο αρχαίου ελληνικού εμπορικού караβιού. Το καράβι ανελκύστηκε από ομάδα Ενόλων αρχαιολόγων και δυτών, με επικεφαλής τον Αμερικάνο Michael Katzev, συναρμολογήθηκε, συντηρήθηκε και εκτέθηκε, με όλους τους αμφορείς και το φορτίο του, στο κάστρο. Το αρχαίο καράβι της Κερύνειας είναι το αρχαιότερο μέχρι σήμερα στον κόσμο σκάφος με πέραν του 50% της αρχαίας γάστρας

Στιγμιότυπο από τη διαμαρτυρία μετά τον αποκλεισμό του δρόμου προς τη Λευκωσία από τους Τούρκους κατά τη κρίση του 1963. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

του καλά διατηρημένης. Η ειδική αίθουσα όπου τοποθετήθηκε, προσέλκυε το ενδιαφέρον ντόπιων και ξένων επισκεπτών.

Οι πολιτιστικές δραστηριότητες της πόλης ενισχύθηκαν πάρα πολύ με την ίδρυση του Λαογραφικού Ομίλου Κερύνειας (1966). Το 1970 ανεγέρθη το νέο Δημαρχείο στην καρδιά της πόλης, με έξοδα της Ζήνας Κάνθερ. Περιλάμβανε γεωλογικό Μουσείο, Πινακοθήκη, Βιβλιοθήκη και διέθετε μεγάλες αίθουσες για εκθέσεις και άλλες πολιτιστικές δραστηριότητες στο ισόγειο και άνω γραφεία στον πρώτο όροφο. Ιδρύθηκε επίσης Μουσείο Λαϊκής Τέχνης, σε παραδοσιακή οικία δίπλα από την «τρυπητή», η οποία δωρήθηκε από την Αγγλίδα, λαίδη Lock. Αξιοποιήθηκε επίσης η περιουσία του Δημαρχείου: Στη θέση της

Αριστερά: Το Μουσείο Λαϊκής Τέχνης της Κερύνειας πριν τη λεηλασία του από τους Τούρκους εισβολείς. **Δεξιά:** Ο Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας Αρχιεπίσκοπος Μακάριος ο Γ΄ και ο Πρόεδρος του Λαογραφικού Ομίλου κ. Νίκος Χιωτέλλης στα εγκαίνια της έκθεσης Ανθέων Κερύνειας την 1η Μαΐου 1971. Η έκθεση περιλάμβανε και έργα λαϊκής τέχνης. Φωτογραφίες: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

Στιγμιότυπο από την έκθεση Ανθέων πριν την τουρκική εισβολή του 1974. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

“Ιφιγένεια εν Αυλίδι” θεατρική παράσταση του Γυμνασίου Κερύνειας στο κινηματοθέατρο Κατσελλή 1953.

Φωτ.: Αρχείο Φαίδρας Χατζηγεωργίου.

πρώην δημοτικής βιβλιοθήκης κτίστηκε μικρή πολυκατοικία. Το μεγάλο αρχοντικό του δικαστή Θ. Μιτζή, στην Πάνω Κερύνεια, κατεδαφίστηκε και στη θέση του κτίστηκε επίσης πολυκατοικία, ενώ στο γύρω χώρο δημιουργήθηκαν γήπεδα τένις και λίγο πιο κάτω δημοτικός βρεφοκομικός σταθμός, ο οποίος εξυπηρετούσε τις εργαζόμενες μητέρες. Παράλληλα λύθηκε το πρόβλημα ύδρευσης της πόλης, με δύο διατρήσεις στο βουνό. Λήφθηκε επίσης πρόνοια για ασφαλτόστρωση και φωταγώγηση όλων των δρόμων.

Το Δημαρχείο συνέχισε να ενισχύει και να προωθεί τις πολιτιστικές δραστηριότητες. Μεγάλο μέρος των εκδηλώσεων ανέλαβε εθελοντικά ο Λαογραφικός Όμιλος Κερύνειας, ο οποίος στεγαζόταν σε μια υπόγεια αίθουσα του Δημαρχείου. Στις δύο μεγάλες ισόγειες αίθουσές του οργανώνονταν εκθέσεις ζωγραφικής και φιλοξενούνταν ξένα και ντόπια μουσικά συγκροτή-

ματα. Υπήρχε μόνιμο βιβλιοπωλείο κυπριακών εκδόσεων και κάθε χρόνο οργανωνόταν παιδικό καρναβάλι και παρέλαση. Με εισήγηση του Δημαρχείου ανατέθηκε στο Λαογραφικό Όμιλο Κερύνειας να διοργανώνει, κάθε άνοιξη, την Παγκύπρια Έκθεση Ανθέων, η οποία ξεκίνησε το 1967. Ήταν μοναδική στο είδος της και προσέλκυε επισκέπτες από όλη την Κύπρο και από το εξωτερικό.

Στο εσωτερικό του κάστρου ανεβάζονταν θεατρικά έργα, διοργανώνονταν χορευτικές παραστάσεις, γίνονταν συναυλίες και ποικίλες άλλες καλλιτεχνικές δραστηριότητες. Στην Κερύνεια, οργανώνονταν επίσης ιστιοπλοϊκοί αγώνες και η γιορτή του Κατακλυσμού ήταν κάτι το ξεχωριστό. Στις αρχές του αιώνα, την παραδοσιακή αυτή γιορτή ανέλαβε το Δημαρχείο, και μετά διάφορα σωματεία της πόλης, για να επανέλθει και πάλιν υπό την ευθύνη του Δημαρχείου, το οποίο αναλάμβανε το συντονισμό. Μεταξύ άλλων, περιλάμβανε χορευτικά συγκροτήματα που χόρευαν παραδοσιακούς κυπριακούς χορούς, απλούς ανθρώπους που με τους καλαμένιους αυλούς τους έπαιζαν επιδέξια χαρακτηριστικούς σκοπούς του τόπου και τους λαϊκούς ποιητάρηδες, οι οποίοι διαγωνίζονταν με δίστιχη αυτοσχέδια ποιητική λογομαχία και έξυπνα πειράγματα. Τη μέρα εκείνη ο κόσμος ζούσε στους ανέμελους παραδοσιακούς ρυθμούς και γεύονταν τα παραδοσιακά προϊόντα του τόπου, δίπλα από την αγαπημένη θάλασσα της Κερύνειας.

Στην Κερύνεια, όπως εξάλλου και σε όλη την Κύπρο, υπήρχαν επίσης διάφορα ήθη και έθιμα που συνδέονταν με μεγάλες γιορτές (Χριστούγεννα, Πάσχα, γιορτές Παναγίας και άλλων αγίων) με σημαντικά γεγονότα της ανθρώπινης ζωής (γέννηση, γάμο, θάνατο, οικογένεια, ασχολίες κατοίκων κ.λπ.). Μέχρι την τουρκική επιδρομή και κατοχή, στην πόλη εξακολουθούσαν να υφίστανται πολλά πατροπαράδοτα στοιχεία, που επιβίωσαν στο πέρασμα των αιώνων παρά τις κατά καιρούς επιδράσεις ξένων λαών και πολιτισμών. Αρκετά έθιμα, παραδοσιακές γιορτές, δημοτικά τραγούδια, λαϊκές δοξασίες και παραμύθια, λαϊκή τέχνη και λαϊκή ιατρική, παραδοσιακά επαγγέλματα, συνήθειες και αντιλήψεις, λειτουργούσαν ακόμη επιβεβαιώνοντας τις ελληνικές καταβολές της πόλης και των κατοίκων της. Στην καθημερινή τους ζωή ή σε συλλογικές εκδηλώσεις, οι Κερυνειώτες βίωναν έτσι, με μεγάλο σεβασμό και αγάπη, την πλούσια πολιτιστική τους κληρονομιά. Ο συντηρητισμός και η βαθιά αυτογνωσία τους αλλά και η προοδευτικότητά τους σε διάφορα θέματα, βοηθούσαν έτσι, ώστε να υπάρχει εξισορρόπηση μεταξύ παραδοσιακής και σύγχρονης κοινωνικής ζωής. Η πολιτιστική ανάπτυξη της πόλης ήταν αλληλένδετη με την οικονομική.

Το λιμάνι της Κερύνειας πριν το 1960. Φωτ. Γ. Σφογγαράς.

Β. Οικονομική ανάπτυξη

Το 1896, και από τότε κάθε φορά που οι Τούρκοι επιδίδονταν σε σφαγές στην Τουρκία, πολλοί Αρμένιοι και Έλληνες πρόσφυγες εύρισκαν καταφύγιο στην Κερύνεια, αυξάνοντας τον πληθυσμό της και προσφέροντας ταυτόχρονα στο δυναμισμό και την πρόοδο της. Η πολιτιστική ανάπτυξη της πόλης συνοδεύτηκε όμως από πολλές δυσκολίες και ταλαιπωρίες των κατοίκων. Είχαν να αντιμετωπίσουν την καταπιεστική βρετανική πολιτική, τη βαριά φορολογία, τις συχνές ανομβρίες και την παγκόσμια οικονομική κρίση. Όλα αυτά προκάλεσαν μαζική μετανάστευση νέων από την επαρχία και ειδικά από την πόλη της Κερύνειας, προς την Αίγυπτο, αρχικά, και αργότερα προς τις Ηνωμένες Πολιτείες. Παρόλα αυτά, η πόλη δεν έπαψε να εξελίσσεται και σιγά σιγά έγινε ο τόπος αναψυχής των κατοίκων της Λευκωσίας. Οι επισκέπτες διέμεναν σε διάφορους ξενώνες, στο Χάνι του Σάββα Αντωνιάδη ή σε ξενοδοχεία, όπως «Η Ωραία Κερύνεια», του Κωνσταντίνου Γεωργίου, τα ξενοδοχεία «Η Βικτώρια» και «Η Κύπρις», του Θεόδουλου Παναγιώτου. Σε αυτά προστέθηκαν το φημισμένο «Ακταίον», του Πέτρου Βράχα, στην παραλία, που κτίστηκε το 1906, απέναντι από το ναό του Αρχάγγελου Μιχαήλ, το πρώτο τότε άνετο ξενοδοχείο της Κερύνειας και το 1907 το νεότερο ξενοδοχείο «Παυσίλυπον», του Ιάκωβου Αντωνίου.

Το 1922 αποτελεί σταθμό για την Κερύνεια. Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος, που κατέληξε στη Μικρασιατική καταστροφή, όπως και η κατασκευή καινούργιων μηχανοκίνητων εμπορικών πλοίων, είχαν άμεσες και σοβαρές επιπτώσεις στα οικονομικά της πόλης. Το εμπόριο με τις απέναντι ακτές ήταν αδύνατο και το λιμάνι της έχασε τη σπουδαιότητά του. Χωρίς τους κυριότερους της οικονομικούς πόρους, η πόλη κινδύνευε να οδηγηθεί σε μααρασμό. Σε αυτή τη δύσκολη περίοδο που διερχόταν, ένας Κερυνειώτης, μετανάστης στις Ηνωμένες Πολιτείες, ο Κώστας Κατσελλής, γύρισε στη γενέτειρά του και δημιούργησε στο παραλιακό μέτωπο τις πρώτες σύγχρονες ξενοδοχειακές μονάδες: το *Sea View*, το 1922 και το 1932, ένα χρόνο μετά τα Οκτωβριανά, ίδρυσε το *Dome*, βάσει σχεδίων του Βρετανού αρχιτέκτονα Κάρολ και με πρότυπο το ναό του Αντιφωνητή. Τέθηκαν έτσι τα θεμέλια ανάπτυξης της τουριστικής βιομηχανίας στην Κερύνεια, όπως ήταν και ο στόχος του ιδρυτή των ξενοδοχειακών αυτών μονάδων.

Το 1924, με δάνειο κτίσθηκε Δημοτική Αγορά και γραφεία του Δήμου, για να στεγασθούν οι δημοτικές υπηρεσίες. Το μικρό μέγεθος της πόλης, την απάλλαξε από τα μειονεκτήματα των μεγάλων πόλεων και την έκανε πιο γοητευτική. Από όλες τις επαρχίες της Κύπρου διοργανώνονταν μονοήμερες ή και διή-

Εκδήλωση Κατακλυσμού, ο διαγωνισμός του ολισθηρού ιστού σε εξέλιξη. Φωτ. Γ. Σφογγαράς.

μερες εκδρομές νέων, με προορισμό την όμορφη Κερύνεια. Οι πολλές αρχαιότητες, το γραφικό λιμανάκι και γενικά οι φυσικές της ομορφιές και το ειδυλλιακό τοπίο, που συνδυάζει θάλασσα, πεδιάδα και βουνό, ως επίσης το κλίμα και η φιλοξενία των Κερυνειωτών, μαζί με τις σύγχρονες διευκολύνσεις διαμονής, δεν άργησαν να προσελκύσουν ξένους και ντόπιους παραθε-

ριστές. Οι Λευκωσιάτες συνέχισαν να θεωρούν το χώρο ως τον ιδανικότερο για τη ξεκούρασή τους, ενώ πολλοί ξένοι τον επέλεξαν, για να περάσουν τις διακοπές τους. Τα ξενοδοχεία φιλοξενούσαν εκατοντάδες ποιοτικούς τουρίστες καθημερινά. Η Κερύνεια βρέθηκε έτσι μεταξύ των πρώτων τουριστικών πόλεων της Κύπρου. Ο τουρισμός τη βοήθησε να αποφύγει έγκαιρα την οικονομική της κατάρρευση και αναζωογονήθηκε. Η τουριστική ανάπτυξη συνέτεινε στο να γεμίσουν τα ταμεία του Δημαρχείου, αλλά και να εργοδοτηθούν πολλοί από τις γύρω περιοχές στα ξενοδοχεία ή σε άλλες υπηρεσίες εξυπηρέτησης τουριστών. Άγγλοι συνταξιούχοι, οι οποίοι από τη δεκαετία του 1930 έρχονταν στην πόλη, για να εγκατασταθούν μόνιμα, ενίσχυαν επίσης οικονομικά, τόσο τους κατοίκους όσο και τα ταμεία του Δημαρχείου. Στην πόλη συνέρρεαν επίσης και νέοι από τις άλλες επαρχίες, με οργανωμένες εκδρομές.

Μετά την απελευθέρωση και την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας, το 1960, το νεοσύστατο κράτος διαμόρφωσε το λιμανάκι της Κερύνειας, με τρόπο που να ήταν ασφαλές καταφύγιο για κότερα και μικρά σκάφη. Έκλεισε το βόρειο άνοιγμά του και προέκτεινε το μόλο μέχρι το ρωμαϊκό κυματοθραύστη, μπροστά από το κάστρο. Η Κερύνεια ήταν η πρώτη που ανέπτυξε ναυτικό τουρισμό με τουριστικά ταξίδια μικρών σκαφών από την Κερύνεια σε όλη την απέναντι ακτή της Μικράς

Κατακλυσμός. Φωτ.: Αρχείο Πολιτιστικού Ιδρύματος Τραπέζης Κύπρου.

Ασίας, στη Συρία και στο Λίβανο. Με τις εσωτερικές ταραχές του 1963-1964, λόγω της τουρκικής ανταρσίας, η πόλη απομονώθηκε από την πρωτεύουσα και η οικονομική της ανάπτυξη αναστάληκε. Αν και στην Κερύνεια δε σημειώθηκε καμιά σύγκρουση και κανένας δε σκοτώθηκε, οπλισμένοι Τουρκοκύπριοι κατέλαβαν τον Άγιο Ιλαρίωνα και απέκοψαν το σύντομο δρόμο Κερύνειας-Λευκωσίας, εμποδίζοντας την ελεύθερη διακίνηση από και προς την πρωτεύουσα. Οι επισκέψεις και η διαμονή στην Κερύνεια Λευκωσιτών ή και ξένων τουριστών, μειώθηκαν αισθητά. Καναδικό απόσπασμα της U.N.F.I.C.Y.P. έκανε δυνατή τη διέλευση διά μέσου του Κιόνελι, με δυο αυτοκινητοπομπές (convoys) την ημέρα. Οι πλείστοι προτιμούσαν όμως να χρησιμοποιούν πιο μακρινούς δρόμους, με περισσότερη συχνότητα και ασφάλεια. Παράλληλα, η τουρκοκυπριακή ηγεσία εξανάγκασε τους Τουρκοκύπριους, που κατοικούσαν στη γειτονική κωμόπολη της Λαπήθου, να φύγουν από τα σπίτια τους και να εγκατασταθούν είτε στην Κερύνεια είτε στο χωριό Τέμπλος. Παρουσιάζεται έτσι μια τεχνητή αύξηση των Τουρκοκυπρίων στην πόλη. Το 1964 παρά το ότι η Κερύνεια παρέμενε οδικά παρεμποδιζόμενη, ο Δήμαρχος Στέλιος Κατσελλής συνέβαλε στο να ξαναβρεί η πόλη την παλιά της ζωντάνια. Τα ξενοδοχεία ξαναγέμισαν τουρίστες και η ανάπτυξή της βρήκε τους κανονικούς της ρυθμούς. Έγινε διαχωρισμός καινούργιων οικοπέδων και παρατηρήθηκε οικοδομικός οργασμός. Παρόλα τα προβλήματα που δημιουργούσε η ηγεσία της τουρκοκυπριακής κοινότητας, καθοδηγούμενη από την Άγκυρα, όλοι οι δημότες της Κερύνειας, Έλληνες, Τούρκοι, Μαρωνίτες, Αρμένιοι, Λατίνοι και Άγγλοι, συνέχισαν να συνυπάρχουν και να συνεργάζονται ειρηνικά και εποικοδομητικά, αναπτύσσοντας οικονομικά την πόλη τους και ανεβάζοντας σε ικανοποιητικά επίπεδα το βιοτικό της επίπεδο. Ζώντας ανάμεικτα, κυρίως στην Πάνω Κερύνεια, ανέπτυξαν φιλικές σχέσεις μεταξύ τους. Η διαφορετικότητα δεν εμπόδισε την αρμονική δημιουργική συνύπαρξή τους δίνοντας έτσι και μια πολυπολιτισμική διάσταση στην κερυνειώτικη κοινωνία.

Οι οικονομικές και εμπορικές συναλλαγές μεταξύ των κατοίκων και μεταξύ αυτών και των τουριστών, αλλά και ο αλληλοσεβασμός μεταξύ των απλών ανθρώπων, των διαφόρων εθνικών και θρησκευτικών ομάδων, έδειχναν ότι η πόλη της Κερύνειας ανθούσε και ευημερούσε. Ο μόνιμος πληθυσμός της αυξήθηκε σημαντικά κάνοντάς την να ασφυκτιά στα 1080 τετραγωνικά εκτάρια των δημοτικών της ορίων. Ξέφυγε έτσι από τις παραδοσιακές της γειτονίες, την Κάτω και την Πάνω Κερύνεια. Εξαπλώθηκε νοτιοανατολικά προς το βουνό, δημιουργώντας μια νέα γειτονιά, τη λεγόμενη Καλιφόρνια. Είχε σχεδόν ενωθεί με

Σκάφος της καταδυτικής σχολής του σκαπανέα του Κυπριακού Ναυτικού - Τουρισμού, Ανδρέα Καριόλου καταπλάιει στο λιμάνι.

Φωτ.: Γ. Σφογγαρά.

τα χωριά Θέρμια και Καράκουμι. Δυτικά ενώθηκε με τον Άγιο Γεώργιο και γίνονταν σκέψεις να περιληφθούν και αυτά στα όριά της. Η επέκταση αυτή δημιούργησε και την ανάγκη επαρκούς υδροδότησης, οπότεν άρχισε να κτίζεται μεγάλη δεξαμενή στις αρχές του 1974. Μεταξύ 1970-1974 κατασκευάστηκε και ο νέος σχετικά σύντομος δρόμος προς τη Λευκωσία, μέσω Κλεπίνης-Μίας Μηλιάς και η πόλη συνέχισε να φιλοξενεί τουρίστες στα ξενοδοχεία της, τα οποία όλο και πλήθαιναν. Μέχρι τότε, η Κερύνεια, είχε 12 ξενοδοχεία εντός των ορίων της και άλλα τόσα εκτός. Οι τακτικές συγκοινωνίες και τα ιδιωτικά αυτοκίνητα, βοηθούσαν έτσι, ώστε οι κάτοικοι των γύρω χωριών να διακινούνται με ευκολία και να εργάζονται στην πόλη. Με τον ίδιο τρόπο αρκετοί Κερυνειώτες πήγαιναν να εργαστούν στη Λευκωσία χρησι-

Δάσκαλοι στον κήπο του Σεβέρειου Δημοτικού Σχολείου Κερύνειας πριν το 1974. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

Σκηνή από την καθημερινή ζωή των ψαράδων της Κερύνειας πριν την εισβολή των Τούρκων το 1974. Φωτ.: Γ. Σφογγαρά.

μποποιώντας καθημερινά το νέο δρομολόγιο.

Πριν από την τουρκική εισβολή, το ποσοστό των Τουρκοκυπρίων σε όλη την επαρχία της Κερύνειας ήταν 13,45% και το ποσοστό της ακίνητης ιδιοκτησίας τους 12%. Το σύνολο του πληθυσμού της ήταν τότε 32.586, από τους οποίους μόνο οι 4.382 ήταν Τουρκοκύπριοι. Σε ολόκληρη την επαρχία διαβιούσαν επίσης 1.500 Μαρωνίτες και 3.000 Λατίνοι, Αρμένιοι και άλλης προέλευσης, κυρίως Βρετανοί συνταξιούχοι. Στη μεζζονα περιοχή της πόλης της Κερύνειας, μόνο στα χωριά Καζάφανι και Τέμπλος πλειοψηφούσαν οι Τουρκοκύπριοι. Σύμφωνα με την απογραφή του 1973, ο συνολικός πληθυσμός της πόλης ήταν 3.892. Παρά την τεταμένη κατάσταση, η πόλη ήταν δραστήρια σε όλους τους τομείς και όλα έδειχναν ότι πληρούσε τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές προϋποθέσεις να έχει ακόμη καλύτερο και δημιουργικότερο μέλλον.

Οι σχεδιασμοί και οι απειλές της Τουρκίας για διχοτόμιση της Κύπρου και ο διχασμός μεταξύ των Ελλήνων, έμελλε να ανατρέψουν τη φυσιολογική εξέλιξη της πόλης. Το 1972, οι μητροπολίτες, Κυρηναίος, Κιτίου και Πάφου (Κυπριανός, Άνθιμος και Γεννάδιος, αντίστοιχα) διέπραξαν το εκκλησιαστικό πραξικόπημα καθαίρεσης του Μακαρίου, προβάλλοντας το επιχείρημα ότι το αξίωμα του Αρχιεπισκόπου ήταν ασυμβίβαστο με εκείνο του Προέδρου της Δημοκρατίας, με αποτέλεσμα να καθαιρεθούν από την Μεζζονα και Υπερτελή Ιερά Σύνοδο, τον Ιούλιο του 1973. Στη θέση του μητροπολίτη Κυρηναίας αναδείχθηκε ο Γρηγόριος Α΄. Η αποτυχία του εκκλησιαστικού πραξικοπήματος και η σύλληψη ηγετικών στελεχών της παρά-

νομης οργάνωσης ΕΟΚΑ Β΄, οδήγησαν στο στρατιωτικό πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 1974, κατά του εκλεγμένου Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας, Μακαρίου Γ΄. Οι πραξικοπηματίες εμφανίστηκαν στην πόλη το μεσημέρι εκείνης της μέρας. Πυροβολούσαν ανεξέλεγκτα στους δρόμους, επιτέθηκαν στη Μητρόπολη και κατέλαβαν το κτήριο της Αστυνομίας. Οι δημοκρατικοί Κερυνειώτες δε βρήκαν πουθενά όπλα, για να αντισταθούν και οι πραξικοπηματίες συνέλαβαν δεκάδες και τους έκλεισαν στο κάστρο, όπως και όλους όσοι φανερά υποστήριζαν την έννομη τάξη. Με πρόφαση το στρατιωτικό αυτό πραξικόπημα, η Τουρκία άρχισε να βομβαρδίζει την πόλη και επαρχία Κερύνειας, στις 20 Ιουλίου, εφαρμόζοντας το σχέδιο της τουρκικής εισβολής, με την ονομασία «Αττίλας», δήθεν, για να επαναφέρει τη συνταγματική τάξη ως εγγυήτρια δύναμη. Η προδοσία άφησε ανοχύρωτη την «Αχαιών Ακτή» και η πολιτεία έγινε εύκολη λεία των Τούρκων επιδρομέων, όταν αυτοί αποβιβάστηκαν, όπως και στην εισβολή του 1570. Από τότε κάθε πρόοδος της πόλης και επαρχίας Κερύνειας ανεστάλη για αόριστο χρόνο.

III. Ο ΔΗΜΟΣ ΚΕΡΥΝΕΙΑΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΠΙΔΡΟΜΗ ΚΑΙ ΚΑΤΟΧΗ

Η απόβαση του τουρκικού στρατού στις 20 Ιουλίου 1974 στο Πέντε Μίλι, είχε ως επακόλουθο την κατάληψη τμήματος της επαρχίας Κερύνειας, που ολοκληρώθηκε στη δεύτερη φάση του σχεδίου «Αττίλας», τον Άγουστο του 1974. Από τότε αποτελεί τη μοναδική επαρχία της Κύπρου, που παραμένει εξ ολοκλήρου υπό τουρκική κατοχή. Η μικρή μονάδα του κυπριακού πολεμικού ναυτικού, που έδρευε στο κάστρο, τέθηκε εκτός μάχης από τις πρώτες ώρες της εισβολής και οι δύο τορπιλάκατοι της βυθίστηκαν. Στις 22 Ιουλίου 1974, τα τουρκικά στρατεύματα κατέλαβαν την πόλη της Κερύνειας. Καταπατώντας τη συμφωνία κατάπαυσης του πυρός, κατέλαβαν και άλλες περιοχές, με στόχο να δημιουργηθεί ένας αμιγώς τουρκικός θύλακας, σε όλη την έκταση της επαρχίας.

Παρά το γεγονός ότι οι πραξικοπηματίες ανατράπηκαν και η Δημοκρατία αποκαταστάθηκε σε μια βδομάδα, η Άγκυρα εκμεταλλευόμενη την αδράνεια της διεθνούς κοινότητας να παρέμβει δυναμικά, για να τη σταματήσει, προχώρησε και πιο πέρα. Παραβαίνοντας ακόμη και τις εντολές των ηθικών αυτοργών του διεθνούς αυτού εγκλήματος, υλοποίησε το σχέδιο «Αττίλας 2», με την κατάληψη του 37% του εδάφους της Κυπριακής Δημοκρατίας, ενώ στη Γενεύη διεξάγονταν ειρηνευτικές συνομιλίες. Αρχικός στόχος ήταν η δημιουργία ενός τουρκικού καντονίου, μέσα στην επαρχία Κερύνειας, όπως προβλε-

Άνδρες των Ηνωμένων Εθνών εφοδιάζουν με τρόφιμα τους εγκλωβισμένους στο ξενοδοχείο Dome. Φωτ.: Jonathan Blair.

Εγκλωβισμένοι Κερυνειώτες στο ξενοδοχείο Dome μετά την τουρκική εισβολή. Φωτ.: Jonathan Blair.

Αιχμάλωτοι, μεταξύ των οποίων και πολλοί Κερυνειώτες στα χέρια του τουρκικού στρατού στις φυλακές στα Άδανα, Αμάσια και Αντίαμα της Τουρκίας. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

πτόταν σε τουρκικά σχέδια πριν το 1974. Η τουρκική στάση, κατά και μετά την εισβολή, δικαίωσε παλαιότερους φόβους των Ελληνοκυπρίων για τις πραγματικές βλέψεις της Άγκυρας. Από την τουρκική επιδρομή και κατοχή, η πορεία ενός πολιτισμού και των δημιουργών του στα κατεχόμενα εδάφη, διακόπηκε βίαια. Οι κάτοικοι της πόλης και επαρχίας Κερύνειας, ήταν οι πρώτοι που πήραν το δρόμο του ξεριζωμού αφήνοντας πίσω τους μια ιστορία να παρακαράσσεται και ένα πολιτισμό αιώνων να καταστρέφεται απερίσκεπτα και αβασάνιστα από το σύγχρονο Αττίλα, με την ένοχη ανοχή της διεθνούς κοινότητας.

Α. Κερυνειώτες τα πρώτα θύματα της τουρκικής επιδρομής

Οι Τούρκοι σκότωναν Κερυνειώτες, για να τους διώξουν. Κάτω από τους πολυβολισμούς και βομβαρδισμούς των τουρκικών πολεμικών αεροσκαφών, οι Κερυνειώτες σκόρπισαν τρομαγμένοι βρίσκοντας καταφύγιο σε υπόγεια, για να προστατευθούν. Τρεις μέρες μετά την εισβολή, οι Τούρκοι κατα-

πάτησαν τη συμφωνία κατάπαυσης του πυρός και τα τουρκικά στρατεύματα εισέβαλαν στην πόλη. Λεηλατούσαν σπίτια, αιχμαλώτιζαν, δολοφονούσαν και βασάνιζαν αμάχους, βιάζαν αδιακρίτως ηλικίας. Μπροστά σε αυτές τις θηριωδίες, οι κάτοικοι της πόλης αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τρομοκρατημένοι τις κινητές και ακίνητες περιουσίες τους, για να γλυτώσουν. Οι Τούρκοι φόρτωναν σε καράβια και μετέφεραν στην Τουρκία τα υπάρχοντά τους, αυτοκίνητα, ψυγεία, πλυντήρια και ό,τι άλλο μπορούσε να μεταφερθεί. Περισσότεροι από 600 Κερυνειώτες κατέφυγαν στο ξενοδοχείο DOME το οποίο φυλαγόταν από μικρή μονάδα Άγγλων στρατιωτών του ΟΗΕ για να γλυτώσουν. Οι Άγγλοι όμως παρέδωσαν στον τουρκικό στρατό περισσότερους από 100 εγκλωβισμένους στο ξενοδοχείο για πιστοποίηση δήθεν της ταυτότητας τους στον Αστυνομικό σταθμό Κερύνειας και ασφαλή επιστροφή τους στο DOME. Αντίθετα οι Τούρκοι τους μετέφεραν βίαια με πλοία, όμηρους, στις φυλακές των Αδάνων, Αμάσις και Αντίαμα της Τουρκίας. Οι

υπόλοιποι παρέμειναν όμηροι στο ξενοδοχείο DOME (400 κλινών). Ο Τουρκικός στρατός μετέφερε και αρκετούς όμηρους μεταξύ των οποίων και Κερυνειώτες στον Άγιο Ιλαρίωνα και αλλού όπου τους εκτέλεσε εν ψυχρώ. Οι Κερυνειώτες εκτοπισμένοι διέφυγαν με τα ρούχα που φορούσαν, άγνωστο για πού και πόσο στις ελεύθερες περιοχές.

Μέσα από εκτεθειμένα πτώματα στους δρόμους, οι κατατρεγμένοι Κερυνειώτες, γυναικόπαιδα και ηλικιωμένοι, με ζωγραφισμένη την απόγνωση στα πρόσωπά τους, έφθασαν αρχικά στις πιο κοντινές, ακόμη ελεύθερες, περιοχές, μεταφέροντας τις

Κερυνειώτικες περιουσίες σε ληστρική παράνομη πώληση.

Φωτ.: Γ. Σφουγγαρά (μετά την εισβολή).

τρομακτικές τους εμπειρίες. Πήραν μια πρώτη γεύση της πικρής προσφυγιάς. Δέχθηκαν την πρώτη βοήθεια για διαμονή, νερό, τρόφιμα, περίθαλψη και συμπαράσταση, από τους μετέπειτα συμπάσχοντες συμπατριώτες τους. Η προέλαση των τουρκικών στρατευμάτων τους ανάγκασε εκ νέου να μετακινηθούν με πλήθος άλλων νέων εκτοπισμένων, απομακρυνόμενοι ακόμη περισσότερο από τα σπίτια και τις περιουσίες τους. Πέρασαν μέρες και νύχτες στην ύπαιθρο, μέχρι να τους παρασχεθούν αντίσκηνα και να ζήσουν, για αρκετό χρονικό διάστημα, σε καταυλισμούς και στη συνέχεια σε συνοικισμούς, που φτιάχτηκαν για το σκοπό αυτό, με την ελπίδα ότι θα ήταν προσωρινοί. Δυστυχώς συνεχίζουν να βρίσκονται μακριά από την αγαπημένη τους πόλη και να ζουν την αβεβαιότητα, δεχόμενοι ένα νέο δυσβάσταχτο πλήγμα βλέποντας Τούρκους εποίκους να παίρνουν τη θέση τους, σφετεριζόμενοι τις περιουσίες τους, που με μόχθους μιας ζωής απέκτησαν. Η Τουρκία που τους μετέφερε εκεί, τους διαμοιράζει περιουσίες των εκδιωχθέντων γηγενών και επιτρέπει σε

Τούρκους επιχειρηματίες να εκμεταλλεύονται τις περιουσίες τους, εργολάβοι να χτίζουν στις ιδιοκτησίες τους και να πωλούν σπίτια και διαμερίσματα σε Ευρωπαίους και μη, παρά τις καταδικαστικές αποφάσεις του Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Αυτό που επιθυμεί όμως περισσότερο η Τουρκία και το κατοχικό της καθεστώς, είναι η πλήρης τουρκοποίηση της πόλης, όπως και όλων των κατεχομένων. Γι' αυτό και πέραν του οργανωμένου διεθνούς εγκλήματος της κατοχής και του εποικισμού της πόλης και επαρχίας Κερύνειας, επιδόθηκαν και σε μια μανιώδη πολιτισμική γενοκτονία.

Β. Η Κερύνεια μετά τον εκτοπισμό των νόμιμων κατοίκων της

Μετά τον εκτοπισμό των αυτόχthonων κατοίκων της πόλης και επαρχίας Κερύνειας και την αντικατάστασή τους με Τούρκους εποίκους και Τουρκοκύπριους, η Τουρκία και το κατοχικό της καθεστώς άρχισαν να εκτελούν και βρίσκεται υπό εξέλιξη ένα άλλο διεθνές έγκλημα, αυτό της πολιτισμικής γενοκτονίας. Σπίτια, εκκλησίες, δημόσια κτήρια και σχολεία, λεηλατήθηκαν και καταστράφηκαν ή τα οικειοποιήθηκαν οι Τούρκοι κατακτητές. Το κατοχικό καθεστώς επιτρέπει, με συναλλαγματικές διευκολύνσεις και ελαστικούς οικιστικούς κανονισμούς, την παράνομη πώληση και εκμετάλλευση ελληνοκυπριακών περιουσιών. Στο άλλοτε γραφικό παραλιακό μέτωπο της πόλης ξεφύτρωσαν άχαρα τσιμεντένια ξενοδοχεία και γέμισε καζίνα, κρύβοντας το αρχιτεκτονικό κάλλος του κάστρου και την κομψότητα των παλιών αποθηκών. Το ξεριζωμα αιωνόβιων δένδρων (ελιών, χαρουπιών, κυπαρισσιών), για διάνοιξη δρόμων, οικοπεδοποίηση και κακόγουστη άτακτη οικιστική ανάπτυξη, με συχνά βραχύβια υλικά, προσβάλλουν το περιβάλλον και συγκρούονται με τη ρυμοτομία της πόλης και τα αρχιτεκτονικά αριστουργήματα των εκδιωχθέντων κατοίκων της.

Βασικός τουρκικός στόχος είναι η πλήρης τουρκοποίηση των περιοχών αυτών, η εξαφάνιση κάθε στοιχείου που θα τις συνέδεε με το παρελθόν και κατά συνέπεια με τους αυτόχθονες κατοίκους τους. Από τη συγκεκριμένη αυτή πολιτική δε διέφυγαν ούτε και οι Τουρκοκύπριοι, επειδή έζησαν με τους Ελληνοκύπριους, μπορούν να συγκρίνουν και αρκετοί αντιδρούν με τη σημερινή κατάσταση. Κατά κάποιο τρόπο αποτελούν μέρος του πολιτισμού της πόλης και του ελληνοκυπριακού πολιτισμού γενικότερα, και ως εκ τούτου θυμίζουν τους αυτόχθονες κατοίκους. Η νοοτροπία τους συνεχώς συγκρούεται με τη νοοτροπία των εποίκων και την τουρκική πολιτική, γι' αυτό και βρίσκονται επίσης στο στόχαστρο. Αρκετοί από αυτούς αναγκάστηκαν να διαφύγουν στο εξωτερικό ή στις ελεύθερες περιοχές της Κυπρια-

κής Δημοκρατίας, όπου ο τρόπος ζωής είναι πιο κοντά στο δικό τους, αισθάνονται περισσότερη ασφάλεια και τα δικαιώματά τους γίνονται σεβαστά.

Οι επιδρομές ενοχλούνται όμως και από τον υλικό πολιτισμό αιώνων, τα έργα δηλαδή των γηγενών κατοίκων, τα οποία πωλούν στο εξωτερικό ή τα χαρίζουν σε όσους επικροτούν την πολιτική τους. Όταν δεν μπορούν ή δεν τους συμφέρει να τα καταστρέψουν, γιατί είναι κερδοφόρα, τα οικειοποιούνται παρουσιάζοντάς τα, σε όσους δε γνωρίζουν, ως προϊόντα τουρκικού πολιτισμού, όπως αρχαιολογικούς χώρους, ή τα μετατρέπουν, για να φαίνονται έτσι, όπως οι χριστιανικοί ναοί. Άλλα πάλι τα αφήνουν στη φθορά του χρόνου και άλλα τα χρησιμοποιούν για αλλότριους σκοπούς, χωρίς κανένα σεβασμό σε ό,τι ιερό για τους Έλληνες και τους άλλους Χριστιανούς. Πιο κάτω αναφέρονται ενδεικτικά και μόνο ορισμένα παραδείγματα.

Το Γεωλογικό και Λαϊκό Μουσείο, η Πινακοθήκη, η Βιβλιοθήκη, οι εκκλησιαστικές, οι σχολικές και οι ιδιωτικές συλλογές, βιβλίων, αρχαίων αντικειμένων και έργων τέχνης, υπέστησαν μια πρωτοφανή λεηλασία και καταστροφή. Η συλλογή βυζαντινών εικόνων, μεσαιωνικά χειρόγραφα, παλαίτυπα και ξυλόγλυπτα εικονοστάσια, τα οποία είχαν συγκεντρωθεί στο Μητροπολιτικό Μέγαρο Κυρηνείας, αγνοούνται από το 1974. Χιλιάδες άλλα αρχαιολογικά ευρήματα, εκκλησιαστικά σκεύη, χειρόγραφα, παλαίτυπα και έργα τέχνης λεηλατήθηκαν από τους εισβολείς και από τότε αγνοείται η τύχη τους. Πολλά από αυτά κατέληξαν σε συλλογές του εξωτερικού. Η Κυπριακή Δημοκρατία και η Εκκλησία της Κύπρου, αλλά και απλοί δημότες, καταβάλλουν προσπάθειες εντοπισμού και επαναπατρισμού της κλαπείσας πολιτιστικής κληρονομιάς της Κερύνειας και των κατεχόμενων κυπριακών εδαφών γενικότερα, που βρίσκεται διάσπαρτη σε όλο τον κόσμο, όπως και οι Κύπριοι πρόσφυγες.

Εδώ και πολλά χρόνια, οι τουρκικές κατοχικές αρχές δεν επιτρέπουν ούτε σε εξειδικευμένους επιστήμονες του Τμήματος Αρχαιοτήτων της Κυπριακής Δημοκρατίας να επισκέπτονται το ναυάγιο της Κερύνειας και να το συντηρούν, με αποτέλεσμα να διατρέχει μεγάλο κίνδυνο το εύθραπτο υλικό του. Έτσι το καλύτερα διατηρημένο αρχαίο ναυάγιο (300 π.Χ.) του κόσμου, βρίσκεται ανυπεράσπιστο στο κατεχόμενο κάστρο της πόλης. Το κατοχικό καθεστώς δε φαίνεται να επιδεικνύει σεβασμό ούτε στο ίδιο το αντικείμενο αλλά ούτε και στους κόπους και στο κόστος ανέλκυσης, συναρμολόγησης, συντήρησης και τοποθέτησής του στο κάστρο, εξακολουθώντας να μην επιτρέπει την επί τόπου εργασία προστασίας του, από τους Κερυνειώτες. Όμως, όσο και αν στερείται σεβασμού το αιχμάλωτο καράβι της

Κερύνεια, οι ρωμαϊκοί τάφοι.

Φωτ.: Αρχείο Πολιτιστικού Ιδρύματος, Αρχ. Μακαρίου Γ΄.

Κερύνειας, εντούτοις παραμένει μια επιπλέον αδιαμφισβήτητη μαρτυρία των πανάρχαιων δεσμών της Κερύνειας με την Ελλάδα. Γι' αυτό και οι Κερυνειώτες το έκαναν σύμβολο επιστροφής στην πόλη και επαρχία τους.

Η προσέγγιση στις νεκροπόλεις και στα κοιμητήρια, που βρίσκονται δυτικά του κάστρου, είναι επίσης αδύνατη. Η περιοχή περιφράχθηκε από τον τουρκικό κατοχικό στρατό, που δεν επιτρέπει την προστασία και συντήρησή τους. Η ίδια κατάσταση επικρατεί στο αρχαίο λατομείο και το πρωτοχριστιανικό κοιμητήριο στην περιοχή της Χρυσοκάβας, ανατολικά του κάστρου. Και αυτή περιφράχθηκε από τον τουρκικό στρατό κατοχής και μετατράπηκε σε στρατόπεδο, κάνοντας αδύνατη την πρόσβαση στα αρχαιολογικά κατάλοιπα του χώρου. Ο ναός του Αρχάγγελου Μιχαήλ, στην Κάτω Κερύνεια, αφού συλήθηκε, μετετράπη από το κατοχικό καθεστώς σε δήθεν Μουσείο Εικόνων, για να του επιφέρει κέρδη. Εκεί εκτίθενται κλεμμένα και από άλλες εκκλησίες εκκλησιαστικά έργα τέχνης, μόνο του τελευταίου αιώνα. Οι μεσαιωνικές εικόνες της Κερύνειας έχουν εξαφανιστεί. Λόγω της μεγάλης τους αξίας έχουν διοχετευθεί στη διεθνή αγορά από αρχαιοκάπηλους, με την ανοχή ή και βοήθεια του κατοχικού καθεστώτος. Για τους αρχαιολογικούς χώρους γύρω και κάτω από την εκκλησία του Αρχάγγελου Μιχαήλ, με τα ταφικά σπήλαια της ελληνο-ρωμαϊκής περιόδου, που χρησιμοποιήθηκαν και από τους Χριστιανούς αργότερα, το κατοχικό καθεστώς δεν επέδειξε καμιά φροντίδα και έχουν μετατραπεί σε σκουπιδοτοπούς και σε χώρους στάθμευσης αυτοκινήτων. Στο κέντρο της Κερύνειας, η εκκλησία της Παναγίας Χρυσοπολίτισσας, η οποία πιθανολογείται ότι κτίστηκε σε ερείπια παλαιότερης εκκλη-

Η εκκλησία της Αγίας Βαρβάρας πριν και μετά. Φωτογραφίες: Αρχείο Παγκοσμίου Βήματος Θρησκειών και Πολιτισμών Ιεράς Μονής Κύκκου. Αρχείο Βυζαντινού Μουσείου Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄

Τοιχογραφίες, περιοχή Χρυσοκάβα.

Φωτογραφίες: Αρχείο Παγκοσμίου Βήματος Θρησκειών και Πολιτισμών Ιεράς Μονής Κύκκου. Αρχείο Βυζαντινού Μουσείου Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄

Παναγία Χρυσοπολίτισσα μετά το 1974.

Φωτογραφίες: Αρχείο Παγκοσμίου Βήματος Θρησκειών και Πολιτισμών Ιεράς Μονής Κύκκου. Αρχείο Βυζαντινού Μουσείου Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄

Από την Καταστροφή κοιμητηρίων. Φωτ.: Αρχείο Πολιτιστικού
Ιδρύματος Αρχ. Μακαρίου Γ'.

**Άλλη λεπτομέρεια από βανδαλισμούς στο κοιμητήριο της
Κερύνειας.** Φωτ.: Αρχείο Πολιτιστικού Ιδρύματος Αρχ. Μακαρίου Γ'.

σίας, επίσης βεβηλώθηκε και λεηλατήθηκε και η στέγη της κατέπεσε, όπως και ο τετρακόντιος ναός του Αγίου Γεωργίου στο κάστρο της Κερύνειας. Με την τουρκική απαγόρευση ταφής των Κερυνειωτών στο κατεχόμενο κοιμητήριό τους, αυτό καταπατήθηκε. Οι τάφοι, οι σταυροί και οι εξαιρετικές μαρμάρινες προτομές των θαμμένων Κερυνειωτών κομματιάστηκαν, ενώ το κοιμητηριακό παρεκκλήσι του Αγίου Γρηγορίου χρησιμοποιείται σήμερα ως αποθήκη γεωργικών εργαλείων. Η καταστροφική μανία έπληξε και την Αγγλικανική εκκλησία του Αγίου Ανδρέου και το βρετανικό κοιμητήριο.

Η ίδια κατάσταση επικρατεί και στην ευρύτερη περιοχή. Ενδεικτικά και πάλι αναφέρονται τα ακόλουθα: Οι λαξευτοί τάφοι της πρώιμης Εποχής του Χαλκού, στη τοποθεσία «Βουνοί» και στη Βασίλεια (2300-1900 π.Χ.), το προϊστορικό νεκροταφείο της Μέσης Εποχής του Χαλκού, της θέσης «Παλιάλωνα» στο χωριό Κάρμι (1900-1650 π.Χ.), τα αρχαία νεκροταφεία της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, που ανακαλύφθηκαν στο Καζάφани και βρίσκονται διάσπαρτα από τη θέση «Λαπάτσα» μέχρι την παραλία, το Ιερό του Ιβου αιώνα π.Χ., με κέρατα καθοσιώσεως, στη θέση «Πηγάδες» (Μύρτου), το υπαίθριο Ιερό του 7ου αιώνα π.Χ., που βρέθηκε στην Αγία Ειρήνη κ.ά.. Αυτές οι μεγάλης αρχαιολογικής και ιστορικής αξίας θέσεις έχουν εγκαταλειφθεί στο έλεος του χρόνου, αφού δεν επιτρέπεται από τον τουρκικό στρατό κατοχής η συντήρηση και επιδιόρθωσή τους. Επίσης, Μεσοβυζαντινές εκκλησίες, όπως π.χ. της Παναγίας Χρυσοτριμιθιώτισσας στο Τριμίθι, του Αντιφωνητή στην Καλογραία, της Παναγίας Κρινιώτισσας στον Κυπαρισσόβουνο, του Αγίου Ιωάννη του Χυσόστομου στον Κουτσοβέντη, της Παναγίας Αψινθιώτισσας στο Συγχαρί, της Παναγίας Υπάτης στον Άγιο Αμβρόσιο, του Αγίου Παύλου στη Γομαρίστρα, του Αγίου Ιλαρίωνα στην ομώνυμη βουνοκορφή και άλλες ακόμη, βρίσκονται στο έλεος των αρχαιοκάπηλων, στην αδιαφορία και μανία του Τούρκου κατακτητή. Σχεδόν όλα τα Μοναστήρια της επαρχίας έχουν λεηλατηθεί και μετατραπεί σε στρατόπεδα του τουρκικού στρατού κατοχής, όπως και το φρούριο του Αγίου Ιλαρίωνα. Εικόνες εκκλησιών και μοναστηριών έχουν κλαπεί και πολλές έχουν εντοπισθεί σε ιδιωτικές συλλογές του εξωτερικού, όπως και πολλές αποτοιχισμένες τοιχογραφίες. Τέλος, λόγω απαγόρευσης του τουρκικού κατοχικού καθεστώτος να επιδιορθωθούν και αναστυλωθούν τα χριστιανικά μνημεία, αυτά καταρρέουν το ένα μετά το άλλο, όπως είναι η περίπτωση της Παναγίας Μελανδρίνας και η επιδείνωση της κατάστασης των τοιχογραφιών στην Παναγία Ποταμίτισσα στο Καζάφани.

Ο Φρίξος Π. Βράχας, ένας από τους σημαντικούς διανοούμενους της Κερύνειας, διαπιστώνει ότι «... στη Κερύνεια, και σ' όλα

Το Δημαρχείο στην προσφυγιά παρά το οδόφραγμα του Λήδρα Πάλας. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

τα γύρω, ο κατακτητής φαίνεται να 'βαλε τα δυνατά του να μην αφήσει τίποτε όρθιο (...) Η Κερύνεια δεν είναι αυτή που ήταν. Είναι και θα μείνει αυτή που ήταν μονάχα μέσα μας...». Ο Τούρκος κατακτητής μπορεί να εξαφανίσει κάθε ίχνος ελληνικού ή χριστιανικού υλικού πολιτισμού, αλλά είναι αδύνατο να αφαιρέσει από το πνεύμα και τις ψυχές των Κερυνειωτών, τη μνήμη, τη συνείδηση και την αγάπη για την πόλη και επαρχία τους. Εκτοπισμένοι ή πρόσφυγες, συνεχίζουν να εκπροσωπούν την πόλη και επαρχία τους, τον πολιτισμό τους. Ανασυγκροτήθηκαν και συσπειρώθηκαν γύρω από τις εκκλησιαστικές, δημοτικές ή άλλες διοικητικές τους αρχές, στην ελεύθερη Κύπρο.

Η Μητρόπολη Κυρηνείας ανέλαβε την απάλειψη των πληγών και την ψυχική ανέλιξη των Κερυνειωτών, ενώ ο Δήμαρχος και το Δημοτικό Συμβούλιο παρακολουθούν τις εξελίξεις, παρεμβαίνουν και διαφωτίζουν την εσωτερική και διεθνή κοινή γνώμη, για τα δικαιώματα και τις ελευθερίες τους, που καταπατούνται από το 1974. Μαζί με άλλους φορείς διατηρούν τους δεσμούς μεταξύ των Κερυνειωτών και συντηρούν τη μνήμη της πόλης, κρατώντας ζωντανό τον πόθο της επιστροφής. Παράλληλα με πολλαπλές πρακτικές μεθόδους μεταβιβάζουν γνώσεις αλλά και βιώματα στους νεαρούς Κερυνειώτες φροντίζοντας με κάθε πρόσφορο μέσο, για την συντήρηση και διατήρηση των βασικών υλικών στοιχείων που συνιστούν την Κερύνεια, μέσα στην ίδια την κατεχόμενη πόλη.

Γ. Δραστηριότητες του εκτοπισμένου Δήμου εντός Κύπρου

Οι Κερυνειώτες, εκδιωγμένοι από τις πατρογονικές τους

Η Μητρόπολη Κερύνειας στην προσφυγιά (Λευκωσία).

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

εστίες και τις περιουσίες τους, πέρασαν και ακόμη περνούν αρκετές ταλαιπωρίες, στερούμενοι όλα όσα με κόπους και αγώνες μιας ζωής απέκτησαν. Δεν έπαψαν όμως να παλεύουν ξεκινώντας από μηδενική βάση. Παρόλο το βίαιο ξεριζωμό και την αναγκαστική τους διασπορά στο ελεύθερο τμήμα της πατρίδας τους ή σε ξένες πατρίδες, αποτελούν μια δραστήρια και συγκροτημένη κοινότητα. Η αγάπη προς την πόλη και επαρχία τους, όπως και η ασίγηστη επιθυμία τους για επιστροφή, ενισχύουν το πείσμα τους. Συνεχίζουν να είναι ενεργοί πολίτες στους προσωρινούς τόπους όπου φιλοξενούνται συμμετέχοντας εποικοδομητικά, στην πολιτική, πολιτιστική και οικονομική ζωή. Οι Κερυνειώτες δηλώνουν έτσι ότι υπάρχουν και αγωνίζονται μέχρι την ελευθερία και την επιστροφή. Αυτό εξάλλου επιτάσσουν οι σαράντα αιώνες ιστορίας και πολιτισμού, που οι πρόγονοί τους ανέπτυξαν σε αυτό το χώρο και τους άφησαν παρακαταθήκη να διαφυλάξουν.

Η Μητρόπολη Κερύνειας είναι επίσης ένας από τους συνδετικούς κρίκους που ενώνουν τους Κερυνειώτες. Η ανασύσταση και λειτουργία της στις ελεύθερες περιοχές της Δημοκρατίας, τους οπλίζει με υπομονή και ισχυροποιεί τη θέλησή τους για αγώνα. Μετά την τουρκική επιδρομή και την κατάληψη της εκκλησιαστικής περιφέρειας της Κερύνειας, για μια πενταετία ο Μητροπολίτης Κυρηνείας Γρηγόριος και η έδρα της Μητρόπολής του, φιλοξενήθηκαν στο Μετόχι του Κύκκου και από το 1979 μεταφέρθηκαν στην Αρχιεπισκοπή. Μετά το θάνατο του Μητροπολίτη Γρηγόριου, Μητροπολίτης Κερύνειας αναδείχθηκε ο Παύλος Μαντοβάνης το 1994 από τη Λάρνακα. Το 1995

η Αρχιεπισκοπή ενοικίασε στη Μητρόπολη ένα μικρό κτήριο στην Αγλαντζιά, με χαμηλό ενοίκιο. Εκεί στεγάζονται προσωρινά τα γραφεία της, με 1-2 άτομα, και εκεί διαμένει επίσης ο Μητροπολίτης, μέχρι την απελευθέρωση και την επιστροφή στη μητροπολιτική έδρα της Κερύνειας.

Μετά το θάνατο του Παύλου, το 2011, κηρύχθηκαν εκλογές για την πλήρωση του μητροπολιτικού θρόνου. Νέος Μητροπολίτης αναδείχθηκε ο Κερυνειώτης Αρχιμανδρίτης Χρυσόστομος Κυκκώτης, από το χωριό Λάρνακα της Λαπήθου, καλλιεργημένος, μορφωμένος, αγωνιστής, αγαπητός στους Κερυνειώτες και σε άλλους πιστούς. Κάλεσε όλους να ευχηθούν «για μια ευλογημένη από το Θεό επιστροφή», προαναγγέλλοντας έτσι το βασικό του στόχο, που συνοδεύεται από την επιθυμία του να γίνει κοινός στόχος όλων των Κερυνειωτών και μαζί να παλέψουν για την επίτευξή του. . Προς τον ίδιο εξάλλου στόχο είναι προσανατολισμένοι και οι πολιτικοί εκπρόσωποι των Κερυνειωτών, τρεις βουλευτές της επαρχίας, ο Δήμος της κατεχόμενης Κερύνειας, οι Δήμοι Λαπήθου και Καραβά και οι κοινότητες Επαρχίας Κερύνειας με τους οποίους η Μητρόπολη συστρατεύεται.

Οι αυτόχθονες Ελληνοκύπριοι ψηφοφόροι της Κερύνειας, μαζί με τους Αρμένιους, Μαρωνίτες και άλλους συντοπίτες τους, εξασκούν τα πολιτικά τους δικαιώματα σε ξεχωριστούς καταλόγους και εκλέγουν τους εκπροσώπους τους τόσο για τη Βουλή των Αντιπροσώπων όσο και για τις τοπικές τους Αρχές. Αρκετοί Κερυνειώτες βουλευτές εκπροσώπησαν επάξια την κερυνειώτικη κοινωνία στην Κυπριακή Βουλή. Μεταξύ αυτών ξεχώρισε η Ρήνα Κατσελλή, η οποία ήταν η πρώτη Ελληνοκύπρια γυναίκα βουλευτής. Από το 1981 έως το 1996 υπεράσπισε με παρρησία τα συμφέροντα της Κερύνειας, των εκτοπισμένων γενιόκότερα, ενώ παράλληλα αναλάμβανε πρωτοβουλίες για πολλά άλλα θέματα, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Οι εκτοπισμένοι Κερυνειώτες είναι κυρίως συσπειρωμένοι γύρω από τον εκτοπισμένο τους Δήμο, Δήμαρχοι του οποίου διετέλεσαν με διορισμό οι Στέλιος Κατσελλής (1964-1978), Γεώργιος Τσίμον (1978-1988), Κώστας Κωνσταντίνου, Γεώργιος Χρυσόχορς, Κρίνος Ελισσαίου και Κωνσταντίνος Ωρολογάς (1988-1992), Έλλη Λεπτού (1992-2001). Στη συνέχεια με εκλογές, οι Κωνσταντίνος Ωρολογάς (2002-2006), Μαρία Ιωάννου (2007-2011) και από το 2012 ο Γλαύκος Καριόλου (2012-2016), γιος του Ανδρέα Καριόλου που ανακάλυψε το αρχαίο ναυάγιο της Κερύνειας. Ο Δήμος Κερύνειας στεγάζεται προσωρινά σε κτήριο που του παραχωρήθηκε από την κυβέρνηση, έναντι χαμηλού ενοικίου, κοντά στη γραμμή κατάπαυσης του πυρός και κον-

τά στο Λήδρα Πάλας στη Λευκωσία. Βασικός στόχος του εκτοπισμένου Δήμου στο εσωτερικό είναι η επιστροφή στην Κερύνεια, η διατήρηση της ταυτότητας και της οντότητας των Κερυνειωτών, ως επίσης η ενότητα και συνεργασία μεταξύ τους, σε όλους τους τομείς. Για την επίτευξη αυτού του στόχου επιδιώκει τη συχνή επαφή μαζί τους, τη δημιουργία χώρων κοινών συναντήσεων, την προσέγγιση των νέων Κερυνειωτών, τον εθελοντισμό, την αξιοποίηση των ευρωπαϊκών προγραμμάτων και τη δραστηριοποίηση των αθλητικών σωματείων. Δήμαρχος και Δημοτικό Συμβούλιο καθιέρωσαν και συντονίζουν εκδηλώσεις, που γίνονται ο συνδυαστικός κρίκος των Κερυνειωτών. Σε συνεργασία με τα διάφορα σωματεία, ομίλους και συνδέσμους, διατηρούν ζωντανές τις τοπικές παραδόσεις, τα ήθη και έθιμα της πόλης τους. Το Δημαρχείο παρέχει στέγη στο Λαογραφικό Όμιλο Κερύνειας, τον οποίο στηρίζει και έχει μόνιμα υπό την αιγίδα του. Ο Όμιλος, ιδρύθηκε το 1966 και προσέφερε πολλά στην πόλη της Κερύνειας. Μετά τον εκτοπισμό επικεντρώθηκε σε μελέτες και εκδόσεις, σχετικές με τον πολιτισμό, τα ήθη, τα έθιμα και την ιστορία της Κερύνειας. Η Ποδοσφαιρική Αθλητική Ένωση Κερύνειας (ΠΑΕΚ), ο επανδραστηριοποιηθείς το 1982 Ναυτικός Όμιλος Κερύνειας, το Σωματείο Ολυμπιακής Γυμναστικής «Πενταδάκτυλος» που ιδρύθηκε το 1979, η Σχολική Εφορεία, η Χορωδία «Η Φωνή της Κερύνειας» και το Σωματείο «Αδούλωτη Κερύνεια», αποτελούν τα κύρια οργανωμένα σύνολα που δραστηριοποιούνται έντονα. Το 1986, το «Ελληνικό Ινστιτούτο Ναυτικής Παράδοσης», σε συνεργασία με το Ναυτικό Όμιλο Κερύνειας, κατασκεύασε ακριβές αντίγραφο του

«Κερύνεια - Ελευθερία» ομοίωμα του αρχαίου караβιού της Κερύνειας. Φωτ.: Αρχείο Γλαύκος Καριόλου.

Η χορωδία «Η Φωνή της Κερύνειας» σε εκδήλωση του Δήμου Κερύνειας, 2011. Φωτ: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

αρχαίου карабиού που βρέθηκε ανοικτά της Κερύνειας, το «Κερύνεια II», το οποίο επανέλαβε τη θαλάσσια διαδρομή Σάμου-Κω-Ρόδου και Κύπρου, με μέλη του Ναυτικού Ομίλου Κερύνειας στο πλήρωμά του. Οι Κερυνειώτες έστειλαν έτσι το μήνυμα ότι μπορούν να αναγεννήσουν τον υλικό πολιτισμό αιώνων, που η Τουρκία και το κατοχικό της καθεστώς προ-

σπαθούν να εξαφανίσουν και ότι υπάρχουν ακόμη, για να διεκδικήσουν ό,τι διά της βίας τους αφαίρεσαν.

Από το 2006 μέχρι το 2010 ο Δήμος διατηρούσε παιδικό χορευτικό συγκρότημα και παιδική χορωδία. Κάθε χρόνο διεξάγει επίσης διαγωνισμούς, που τονώνουν την ευγενή άμιλλα των νέων κρατώντας τους κοντά στην πρόοδο και τον πολιτισμό: Παγκύπριο διαγωνισμό μαθητών Δημοτικού στην έκθεση ιδεών, Παγκύπριο διαγωνισμό Ζωγραφικής μαθητών που φοιτούν σε Γυμνάσια και Παγκύπριο διαγωνισμό μαθητών, που φοιτούν σε Λύκεια, σε ιδιωτικές και Τεχνικές Σχολές στο δοκίμιο. Δραστηριότητες του Δήμου στον εκτοπισμό, που ξεχώρισαν και έγιναν θεσμός, είναι: Η Έκθεση Κερυνειωτών Καλλιτεχνών, Κρουαζιέρες επανασύνδεσης, η Παιδική Κατασκήνωση, η Εκδρομή Συνταξιούχων, η Συνεστίωση κάθε Δευτέρα του Πάσχα, η Γιορτή των Τριών Ιεραρχών, «Ημέρα των Γραμμάτων», ο Εσπερινός της Παναγίας της Γλυκιώτισσας, ο Εσπερινός του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, του Πολιούχου Αγίου της Κερύνειας και το ετήσιο συμπόσιο στο οποίο συμμετέχουν πνευματικοί άνθρωποι με εισηγήσεις τους που αφορούν στην Κερύνεια.

Ο νέος Δήμαρχος Κερύνειας, Γλαύκος Καριόλου, σε συνέντευξή του επεσήμανε, μεταξύ άλλων, ότι οι απόγονοι των εκτοπισμένων Κερυνειωτών επιβάλλεται να γνωρίζουν την ιστορία της Κερύνειας τις οδούς, τα μνημεία, τις εκκλησίες, τις κύριες βουνοκορφές και γενικά τη γεωγραφία, τη γεωλογία, τη χλωρίδα και την πανίδα της Κερύνειας, και μέσα από συστηματοποιημένη

Εκδήλωση καταδίκης με την ευκαιρία της Ημέρας Κατάληψης της Κερύνειας από τους Τούρκους στις 22 Ιουλίου 1974. Μεταφορά φλόγας από το προσωρινό δημαρχείο Κερύνειας στον Τύμβο Μακεδονίτισσας. Φωτ: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

εκπαίδευση και ανιχνευτικά ταξίδια στην ίδια την Κερύνεια να γνωρίσουν τον ακριβή τόπο και τα όρια των περιουσιών τους, για να μπορούν, ανά πάσα στιγμή, να τις διεκδικήσουν τόσο σαν σύνολο όσο και ατομικά. Υποσχέθηκε ότι ο Δήμος θα βοηθήσει τους δημότες του να εξασφαλίσουν τα σχετικά στοιχεία, έτσι ώστε να διατηρήσουν τους δεσμούς με τη γη τους, αλλά και να κρατήσουν ζωντανά τα ήθη και τα έθιμα της πόλης τους, που θα τους κρατήσουν ενωμένους μέχρι την επιστροφή.

Εντός Κύπρου, ο Δήμαρχος, το Δημοτικό Συμβούλιο και οργανωμένοι φορείς δουλεύουν συλλογικά. Με πνεύμα ομοψυχίας και συνεργασίας, αγωνίζονται με σκοπό την τελική δικαίωση. Κάνουν ό,τι είναι δυνατό, για να κρατήσουν ενωμένους τους Κερυνειώτες και να εκπληρώσουν το χρέος τους προς τους προγόνους και επιγόνους τους. Συντηρούν τις μνήμες της πόλης και Επαρχίας τους, διατηρούν άσβεστη τη φλόγα της επιστροφής και συνεχίζουν να διεκδικούν τα αναφαίρετα δίκαια και δικαιώματά τους, όπως και όλων των άλλων Κυπρίων προσφύγων και εκτοπισμένων. Οι δραστηριότητες του Δήμου δεν περιορίζονται μόνο στο εσωτερικό. Ο Δήμαρχος και το Δημοτικό Συμβούλιο έχουν επαφές και εκτός Κύπρου, όπου διαφωτίζουν και δημιουργούν εποικοδομητικές συνεργασίες και δεσμούς.

Δ. Δραστηριότητες του εκτοπισμένου Δήμου εκτός Κύπρου

Τον Ιούλιο του 1989 η Κερυνειώτισσα Τιτίνα Λοιζίδου κατέθεσε αίτηση στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, που αφορούσε τη στέρηση του δικαιώματος ειρηνικής χρήσης της περιουσίας της στη Κερύνεια. Τον Νοέμβριο του 1993 η

Εκδήλωση προς τιμήν της Διεθνούς Ημέρας του Παιδιού, στους κήπους του προσωρινού Δημαρχείου Κερύνειας.

Φωτ: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

υπόθεση παραπέμφθηκε στο Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Με δεύτερη απόφαση του, το Δεκέμβρη του 1996 (βλ. Case of Loizidou Vs Turkey 40/1993/435/514) το Δικαστήριο, της αναγνώρισε το αναφαίρετο δικαίωμα στην περιουσία της. Η Τουρκία αναγκάστηκε να συμμορφωθεί και πλήρωσε στην κυρία Λοιζίδου το χρηματικό ποσό που επιδίκασε το δικαστήριο για τη στέρηση των εισοδημάτων από την περιουσία της, η οποία εξακολουθεί να της ανήκει δικαιωματικά. Αξιολογώντας αυτή την προσφυγή και το θετικό της αποτέλεσμα ο Δήμος Κερύνειας υπέδειξε σε όλους την ανάγκη διεκδίκησης και την νομικά στηριζόμενη ελπίδα επιστροφής.

Για τη διαφώτιση και επέκταση των δραστηριοτήτων αλλά κυρίως, για να δηλώνει, με την παρουσία του, την ύπαρξή του και εκτός Κύπρου, ο Δήμος Κερύνειας έγινε ενεργό μέλος του *Ancient Greek Mediterranean Trading Ports Association*, της Αμφικτυονίας Αδελφοποιημένων Πόλεων και Περιοχών της Μεσογείου και έχει αδελφοποιηθεί με τη Χίο, το Πυθαγόριο Σάμου, τη Νέα Ερυθρέα, το Αίγιο, τη Σκόπελο, το Πανόραμα Θεσσαλονίκης και την Κερύνεια της Αχαΐας-Δήμο Διακοπτού. Πέρα από αυτούς τους διαύλους επικοινωνίας και αλληλοστήριξης, ο Δήμος έθεσε ως προτεραιότητα την προβολή στο εξωτερικό, με κάθε τρόπο, την παραβίαση των δικαιωμάτων των δημοτών του και την τεκμηρίωση των αναφαίρετων δικαιωμάτων, ιδιοκτησίας, ασφαλούς επιστροφής και ελεύθερης διακίνησής τους. Λαμβάνει επίσης μέρος στα συνέδρια των ομογενών της Παγκύπριας Συντονιστικής Επιτροπής Κυπριακού Αγώνα (ΠΣΕΚΑ), που γίνονται κάθε χρόνο στις ΗΠΑ, ενημερώνοντας τους ομογενείς του εξωτερικού και αντλώντας δυνάμεις για να συνεχίσει τον αγώνα

Επίδοση τιμητικού ενθυμήματος από τον πρώην δήμαρχο Κωνσταντίνο Ωρολογά στον αδελφό δήμαρχο Πανοράματος Ιγνάτιο Καϊτεζίδη, 2005. Φωτ: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

δικαίωσης των δημοτών του και της Κύπρου γενικότερα.

Το αγωνιστικό πνεύμα και τις προθέσεις των Κερυνειωτών εκφράζουν πάντοτε σε μηνύματά τους οι Δήμαρχοι Κερύνειας. Σε μήνυμά της η πρώην Δήμαρχος Κερύνειας, κυρία Μαρία Ιωάννου αναφέρει: «... Εξακολουθούμε να ζούμε υπό κατοχή, ξεριζωμένοι από τα σπίτια μας, διωγμένοι βάνουσα από την ίδια μας τη γη, εξευτελισμένοι... Δε μας επιτρέπεται να ασκήσουμε τα δικαιώματά μας ως Ευρωπαίοι πολίτες ούτε και τις βασικές και θεμελιώδεις ελευθερίες μας... Γιατί οι αντιδράσεις και οι διαμαρτυρίες μας πέφτουν στο κενό; Ας προβληματιστούμε. Ας εντείνουμε τον αγώνα επιστροφής, ας ενωθούμε κάτω από μια

Από διαφωτιστική εκδήλωση στις Βρυξέλες.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

Συνέδριο ΠΣΕΚΑ, 2012 ΗΠΑ. Ο Δήμαρχος Κερύνειας, κ. Γλαύκος Καριόλου σε σχολείο μιλά στους μαθητές για την κατεχόμενη Κερύνεια. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κερύνειας.

σημαία και μια ταυτότητα, την Κερυνειώτικη και ας ξεκινήσουμε από την αρχή νέα μάχη διεκδίκησης...».

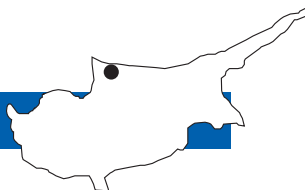
Το πνεύμα και η ψυχή της Κερύνειας είναι οι άνθρωποί της, που σήμερα βρίσκονται μακριά της. Είναι η μνήμη και η συνείδησή της. Οι εκτοπισμένοι Κερυνειώτες ξέρουν τι τους έκλεψαν, τι θέλουν και θα το διεκδικούν μέχρι τη μεγάλη εκείνη μέρα της επιστροφής, που θα έρθει, γιατί ο τόπος είναι οι άνθρωποί του, μόνο με αυτούς μεγαλουργεί, δεν μπορεί να ανεχθεί την κατοχή. Αυτά είναι και τα μηνύματα που στέλνουν πνευματικοί άνθρωποι και συγγραφείς, εντός και εκτός Κύπρου. Ο Νίκος Δήμου γράφει, μεταξύ άλλων: «... Το μόνο που μπόρεσα να κάνω, όταν έμαθα την καταστροφή, ήταν να γράψω δυο λέξεις: “δεν ξεχνώ”, και να τις στείλω σ’ όλο τον κόσμο. Γιατί αν σε ξεχάσω Κερύνεια, αν σε ξεχάσω Κύπρος, θα λιγοστέψω σαν Έλληνας, θα φτωχύνω σαν άνθρωπος, θα μικρύνω, θα μαραθώ». Η Ρήνα Κατσελλή γράφει, καυτηριάζοντας τον αποκαλούμενο σύγχρονο πολιτισμένο κόσμο: «... Αλλοίμονο όμως, ξέρω πως τούτα τα στοιχειώδη ανθρώπινα δικαιώματα, που είχα τόσες χιλιετηρίδες προηγουμένως, πέφτουν πάρα πολλά για τον αιώνα μας». Η Θεοδώρα Παυλίδου τονίζει τη σημασία της Κερύνειας για όλη την Κύπρο γράφοντας μεταξύ άλλων: «... Όχι δε γεννήθηκα στην Κερύνεια· δεν έχω τίποτε εκεί ούτε σπίτι, ούτε κανένα ολοπράσινο περβόλι. Όμως η Κερύνεια είναι απλά το όριο μας. Το όριο του εαυτού μας και του τόπου μας...».

Ο Κερυνειώτης διανοούμενος Φρίξος Π. Βράχας (1919-1993) στέλνει το βαρυσήμαντο μήνυμα ότι η συλλογική μνήμη και η συνείδηση δεν παραγράφονται και καθοδηγεί πνευματικά τον αγώνα: «Όσο και να θέλουμε δεν είναι τίποτε που μπορεί ν’ αποκοιμίσει μέσα μας τη μνήμη και τη συνήθεια της Κερύνειας (...) Κι ο έρωτας της πόλης και της γης μας δεν μπορεί να καταντήσει παθητική ενατένιση. Πρέπει να δουλεύεται συνεχώς σαν πόνος και σαν θέληση και σαν ανάγκη ζωής (...) η συνείδηση πάντα εκεί, να θυμάται και να διεκδικεί, να σφαδάζει και να ζωντανεύει (...) Είναι μια παράξενη κι ανένδοτη εγρήγορση της ψυχής που δεν λείει να συνθηκολογήσει (...) Γιατί η Κερύνεια ήταν οι ρίζες μας και το σπιτικό μας, η αλήθεια μας και η ζωή μας (...) Γιατί η πατρίδα μια κι αδιαίρετη και τίποτα, απολύτως τίποτα δεν μπορεί να την κομματιάσει μέσα στην ψυχή και τη σκέψη (...) Ο αγώνας στέκει σε μας και για την Κερύνεια και για τον τόπο μας γενικότερα».

Αισιόδοξος ο, επίσης Κερυνειώτης, Νίκος Ι. Κρανιδιώτης τροφοδοτεί την ελπίδα των Κερυνειωτών και συμβουλεύει: «...οι καιροί έχουν γυρίσματα, οι συνθήκες μεταβάλλονται, και τίποτα –μέσα στα πλαίσια των ανθρωπίνων δυνατοτήτων– δεν είναι ανέφικτο. Χρειάζεται μόνο πίστη, μνήμη, ετοιμότητα, επαγρύπνηση και μαχητικότητα. Και χρειάζεται πάντα να μένει μέσα μας χαραγμένη, άσβεστη, άγρυπνη και επιταχτική η μνήμη και η προσδοκία μιάς ελεύθερης αδούλτης Κερύνειας».

Δήμος Λαπήθου

Πήλινο γραπτό σύμπλεγμα (περ. 1.800-1.700 π.Χ.) από το Βρυσί του Πάρπα στη Λάπηθο.

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Κύλικας της περιόδου (1050-950 π.Χ.) από την Αγία Αναστασία Λαπήθου.

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Οι αιώνες προίκισαν τη Λάπηθο με διάφορα επίθετα όπως, Ιμερόεσσα, Λαπιθέα και Λάμπουσα. Είναι η πόλη που βρίσκεται δεκατέσσερα χιλιόμετρα, περίπου, δυτικά της πόλης της Κερύνειας. Συνορεύει με τον Καραβά στα ανατολικά, με τη Βασίλεια στα δυτικά, το Σύσκληπο, το Αγριδάκι και το Λάρνακα της Λαπήθου στα νότια και στα βόρεια έχει τη θάλασσα. Πάνω από τον οικισμό υψώνεται ο Πενταδάκτυλος. Είναι κτισμένη αμφιθεατρικά στους πρόποδες της πιο ψηλής του κορφής, του Κυπαρισσόβουνου, ντυμένου με τα αιωνόβια κυπαρίσσια του. Η θέση της νέας Λαπήθου παρέμεινε περίπου η ίδια με της αρχαίας Λαπήθου, με μικρότερη γεωγραφική έκταση.

Ι. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Α. Καταβολές Λαπήθου

Ταφικά ευρήματα καταμαρτυρούν την ύπαρξη στην περιοχή μικρών οικισμών Νεολιθικής Εποχής, που ανάγονται πέραν των 3000 χρόνων π.Χ. Βρέθηκαν επίσης δύο συνοικισμοί της Χαλκολιθικής Περιόδου (3000-2500 π.Χ.) και της Εποχής του Χαλκού (2500-1900 π.Χ.), με υπόγεια δωμάτια. Στη θέση «Προστεμένος» βρέθηκε αξιόλογος τάφος Γεωμετρικής Περιόδου, με πληθώρα κτερισμάτων. Στα πανάρχαια αυτά χρόνια, στην περιοχή άνθιζε η βιομηχανία των πήλινων αγγείων. Σύμφωνα με την παράδοση, η κεραμική τέχνη εφευρέθηκε από τον Κινάρα, γιο του Αγρίππα, ή τον Κινύρα. Οι κεραμικοί κλίβανοι που βρέθηκαν, βεβαιώνουν ότι η αγγειοπλαστική ήταν γνωστή από τη Χαλκολιθική Περίοδο (3000-2500 π.Χ.). Από τα αρχαιολογικά ευρήματα φαίνεται ότι η συγκεκριμένη τέχνη ήταν έντονη και είχε συνέχεια μέσα στους αιώνες. Μαρτυρούν επίσης ότι από το 3000-1200 π.Χ., η Λάπαθος (δωρική διάλεκτος) ή Λάπηθος (αττική διάλεκτος) ήταν για την Κύπρο ένα πολύ σημαντικό ιστορικό και εμπορικό κέντρο, που είχε σχέσεις με τη Μικρά Ασία, τη Συροπαλαιστίνη, καθώς και με την Κρήτη.

Η περίοδος μετά τη λήξη του Τρωϊκού Πολέμου (13ος-12ος αιώνες π.Χ.), αποτέλεσε ορόσημο για τη Λάπηθο. Οι Αχαιοί εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο και ένας από αυτούς, ο αρχηγός των Λακώνων Πράξανδρος, ήταν ο ιδρυτής και πρώτος βασιλιάς της Λαπήθου, σύγχρονης της Μήλου, Θήρας και Δυτικής Κρήτης. Οι Λάκωνες επέλεξαν αυτή την τοποθεσία να ιδρύσουν την πόλη τους, επειδή τους θύμιζε τη γενέτειρά τους

Ασημένιο νόμισμα του Βασιλείου της Λαπήθου (415-390 π.Χ.).

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Λακωνία κάτω από τον Ταΰγετο. Την ονόμασαν Λάπηθο προς υπενθύμιση του βουνού των Λαπιθών της δυτικής Πελοποννήσου, που ομοίαζε με τον Πενταδάκτυλο. Η όλη ομορφιά της περιοχής, έκανε τον αρχαίο ποιητή Αλέξανδρο Εφέσιο να χαρακτηρίσει τη Λάπηθο «Ιμερόεσσα», δηλαδή ωραία και θελκτική, που ξυπνάει πόθους και εκπέμπει κάλλος (*Βήλου δ' αυ Κίτιον και ιμερόεσσα Λάπηθος*). Η κοπή πολλών νομισμάτων της Λαπήθου, που ανακαλύφθηκαν, μαρτυρεί μια οικονομικά ανεξάρτητη, προοδευτική και ευημερούσα πόλη-βασίλειο. Είχε πλούσια παράδοση, πολιτισμό και έντονη θρησκευτική λατρεία. Μεταξύ των αρχαιολογικών ευρημάτων και των λαξευτών τάφων, που βρέθηκαν στην περιοχή «Βρυσί του Πάρπα», δεσπόζουσα θέση κατέχουν τα ερείπια αρχαίου ναού του Απόλλωνα. Σημαντικής αρχαιολογικής αξίας είναι τα ερείπια και τα αντικείμενα που ανακαλύφθηκαν στην ακρόπολη της Λαπήθου, τα οποία μαρτυρούν την ύπαρξη ναών της θεάς Δήμητρας και της θεάς Αθηνάς.

Κατά το Διόδωρο το Σικελιώτη, στη Λάπηθο γίνονταν τα «Λαπήθια Μυστήρια», προς τιμή των θεών. Ήταν μια δωδεκαήμερη επιβλητική τελετή, παρόμοια με εκείνη των «Καβειρίων» μυστηρίων, όπου τιμούνταν οι ίδιοι θεοί. Η γιορτή ξεκινούσε με μεγάλη πομπή από το ιερό του Απόλλωνα και τους γύρω χώρους, και κατευθυνόταν προς την κορυφή του Πενταδάκτυλου. Στη συνέχεια, οι «μύστες»

επέστρεφαν στο κέντρο της πόλης, όπου βρίσκονταν οι ναοί της Δήμητρας και της Αθηνάς. Μετά από τις τελετές, η πομπή τελείωνε στο ναό του Ποσειδώνα, που βρισκόταν στο χώρο της μετέπειτα Λάμπουσας. Έτσι έκλεινε και ο κύκλος των μυστηρίων, θεωρώντας ότι ο Ποσειδώνας έριχνε τα κακά στη θάλασσα. Κατάλοιπα αυτών των μυστηρίων αποτελούν τα Μηναλλάγια (πρόβλεψη του καιρού), τα Γιατροσόφια, η Μαγεία και η Μαντεία.

Ο ιστορικός-γεωγράφος Στράβωνας (63 π.Χ.-25 μ.Χ.), εκτός από την αναφορά του για την ίδρυση της Λαπήθου από τον Πράξανδρο, αναφέρει επίσης ότι είχε ναυπηγεία και ήταν σημαντικό λιμάνι (*«Εν δε τω μεταξύ Λάπαθός τε έστι πόλις ύφορμον έχουσα και νεώρια, Λακώνων κτίσμα και Πραξάνδρου...»*). Αυτό αναφέρει και ο Σκύλαξ (β' μισό 6ου - α' μισό 5ου αι. π.Χ.) στον Περίπλου: *«Λάπηθος, πόλις Κύπρου, ύφορμον έχουσα και νεώρια»*. Η θέση της και το δάσος των κυπαρισίων της πρόσφεραν τη δυνατότητα να δημιουργήσει στόλο, που την κατέστησε ακόμη πιο ισχυρή και υπολογίσιμη. Κατά τον Διόδωρο το Σικελιώτη

Ανθρώπινη μορφή σανιδόσχημου ειδωλίου με ερυθρή στιλβωμένη επιφάνεια από τη Λάπηθο. Πηλός: Πρώιμη εποχή Χαλκοκρατίας.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λαπήθου.

(80 π.Χ. - 20 π.Χ.), στα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ., η Λάπηθος αποτελούσε ένα από τα πλουσιότερα και ισχυρότερα των δέκα τότε βασιλείων της Κύπρου. Η συμμετοχή της στο Κοινό των πόλεων της νήσου δηλώνεται σε επιγραφή, στην οποία αναγράφεται το «Κοινό Λαπηθιατών».

Μετά τον Πράξανδρο, ακολούθησαν αρκετοί αξιόλογοι βασιλιάδες, όπως ο Πεισίστρατος, ο Δημόνικος και ο Πράξιππος, ο τελευταίος βασιλιάς της πόλης. Όταν ξέσπασαν οι πολεμικές συγκρούσεις μεταξύ Περσών και Μεγάλου Αλεξάνδρου, ο βασιλιάς της Λαπήθου Πεισίστρατος, ο Νικοκρέοντας της Σαλαμίνας και ο Στασάνορας του Κουρίου, συντάχθηκαν με το Μακεδόνα βασιλιά, θέτοντας στη διάθεσή του στόλο, εναντίον της Τύρου, η κατάληψη της οποίας επέτρεψε στη Λάπηθο να απαλλαγεί από την περσική καταπίεση.

Β. Περίοδος Πτολεμαίων και Ρωμαιοκρατία (294 π.Χ. - 364 μ.Χ.)

Ο Κλαύδιος Πτολεμαίος (περ. 100 - 170 μ.Χ.) στη Γεωγραφική του υφήγηση καθορίζει τη θέση της Λαπήθου ως εξής: «Λαπήθου ποταμού εκβολαί, Λάπηθος πόλις». Η Λάπηθος έζησε τις έριδες μεταξύ των διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Ο βασιλιάς της Πράξιππος συμμάχησε με τον Αντίγονο, βασιλιά της Συρίας και δυσαρέστησε τον Πτολεμαίο, βασιλιά της Αιγύπτου, ο οποίος, βοηθούμενος από το βασιλιά της Σαλαμίνας Νικοκρέοντα, εξεστράτευσε εναντίον του, τον αιχμαλώτισε και τον έκλεισε φυλακή, καταργώντας έτσι το βασίλειο της Λαπήθου. Το 161 π.Χ., όταν ο Πτολεμαίος ο Ευεργέτης Β΄, βασιλιάς της Λιβύης και της Κυρήνης (δυτικά της Αιγύπτου), παρακινήθηκε από τους Ρωμαίους να καταλάβει την Κύπρο, ο αδελφός του και βασιλιάς της Αιγύπτου, Πτολεμαίος ο Φιλομήτορας, έφερε δικό του στρατό στο νησί, του επιτέθηκε και τον ανάγκασε να κλειστεί στη Λάπηθο, όπου τον πολιορκήσε και τελικά παραδόθηκε. Οι Πτολεμαίοι κατάργησαν τα δέκα κυπριακά βασίλεια και δημιούργησαν μίαν ενιαία διοίκηση, υπαγομένη στο βασιλιά Κύπρου και Αιγύπτου.

Κατά τη Ρωμαϊκή Περίοδο, η Κύπρος χωρίσθηκε σε τέσσερις μεγάλες επαρχίες, μία εκ των οποίων ήταν η Λαπηθία, με πρωτεύουσα την πόλη της Λαπήθου. Τα πρωτοχριστιανικά χρόνια (τέλος Ιου αιώνα π.Χ. μέχρι το 200 μ.Χ.), η πόλη συνέχισε να αποτελεί την πρωτεύουσα της επαρχίας. Το 130 μ.Χ., η Λάπηθος φιλοξένησε το Ρωμαίο αυτοκράτορα Αδριανό, τον οποίο η Βουλή και ο Δήμος της πόλης τίμησαν, ανακηρύσσοντάς τον «σωτήρα και ευεργέτη της πόλεως», επειδή με τον προκάτοχό του Τραϊανό, έδιωξε τους Εβραίους από το νησί, μετά τη μεγάλη σφαγή των Κυπρίων. Επιγραφή

Χάρτης της Κύπρου Ρωμαϊκής περιόδου, όπου αναγράφεται η επαρχία «Λαπηθία» «Lapithia».

Φωτ.: Αρχείο Πολιτιστικού Ιδρύματος Τραπεζής Κύπρου.

του 2ου αιώνα μ.Χ., που βρισκόταν στο τοπικό μουσείο της Μονής Αχειροποιήτου, βεβαιώνει την ύπαρξη θεάτρου και γυμναστηρίου. Εκτός από αυτά, είχε λιμάνι, ναυπηγεία και περιμετρικά τείχη. Σύμφωνα με διήγηση του Αποστόλου Βαρνάβα, στη δεύτερή του περιοδεία με το Μάρκο, παρέμειναν έξω από τα τείχη, επειδή οι κάτοικοι δεν τους επέτρεψαν να εισέλθουν στην πόλη, λόγω μεγάλων εορτών και θυσιών προς τους θεούς τους. Οι Απόστολοι παρέλαβαν από τη Λάπηθο τον Τίμωνα, ο οποίος ήταν άρρωστος και φιλοξενείτο εκεί. Από τη Λάπηθο πέρασε και ο Απόστολος Παύλος. Στο ύψωμα «Γομαρίστρα», απ' όπου πέρασε, κτίστηκε και ξωκκλήσι προς τιμήν του.

Στην περιοχή του μοναστηριού της Αχειροποιήτου βρέθηκαν μωσαϊκά και μια μαρμαρίνη επιγραφή, αφιερωμένη στο Ρωμαίο αυτοκράτορα Τιβέριο, που πιθανολογείται ότι αποτελούσε τη βάση αγάλματός του, τοποθετημένου σε κάποια πλατεία της αρχαίας πόλης. Υπάρχουν επίσης κατάλοιπα του τείχους της πόλης και του φάρου. Όλα αυτά αποτελούν μαρτυρίες μιας καλά οργανωμένης και ευημερούσας πολιτείας. Από το 2ο μέχρι τον 7ο αιώνα μ.Χ., η πόλη απέκτησε και το προσωνύμιο «Λάμπουσα», είτε από τα μυθικά της πλούτη είτε από τον επιβλητικό φάρο του λιμανιού της, που με το δυνατό του φως την έκανε να λάμπει.

Γ. Βυζαντινή Περίοδος (364 - 1191)

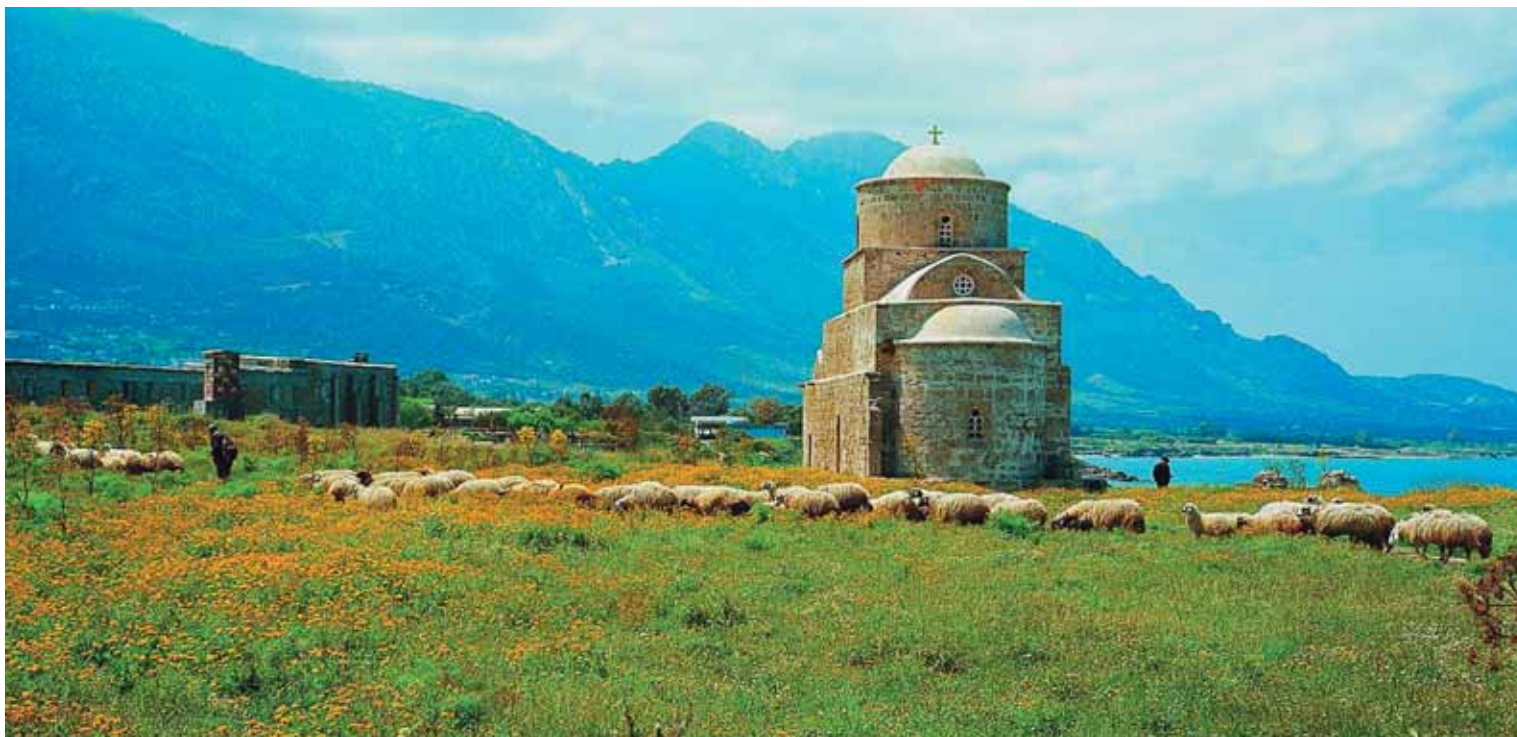
Κατά τα πρωτοβυζαντινά χρόνια εδραιώθηκε στην περιοχή και ο Χριστιανισμός. Κτίστηκαν Παλαιοχριστιανικές Βασιλικές, με πιο χαρακτηριστική εκείνη της Μονής και του πεντάκλιτου ναού της Παναγίας Αχειροποιήτου, αλλά και άλλων πρωτοβυζαντινών κτηρίων. Πιο πέρα από το μοναστήρι της Αχειροποιήτου βρέθηκε και προχριστιανικός τάφος, σε λαξευμένο βράχο, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε ως κατακόμβη στα πρώτα χριστιανικά χρόνια και μετέπειτα ως πρόχειρος χριστιανικός ναός, αφιερωμένος στον Άγιο Ευλάμπιο, ο οποίος το 296 μ.Χ. έπεσε θύμα των διωγμών του Ρωμαίου αυτοκράτορα Μαξιμιλιανού. Σύμφωνα με την παράδοση, η Μονή της Αχειροποιήτου πήρε την ονομασία της από το Άγιο Μανδήλιο, που μετέφερε στην Κύπρο ο επίσκοπος Ευάλιος από την Έδεσσα της Συρίας, στο οποίο είναι σχηματισμένη η μορφή του Χριστού, χωρίς χέρι ανθρώπου να τη σχεδιάσει, είναι δηλαδή αχειροποίητο. Το λεγόμενο αυτό Άγιο Μανδήλιο φυλάχθηκε στην εικόνα της Παναγίας, στην οποία αφιερώθηκε και η εκκλησία του μοναστηριού. Η Λάπηθος ήταν η έδρα μιας από τις δεκαπέντε επισκοπές του νησιού. Πρώτος επίσκοπός της ήταν ο Άγιος Ευάλιος. Ως έδρα του Επισκόπου, η Αχειροποίητος έγινε το

θρησκευτικό κέντρο της περιοχής. Άλλοι επίσκοποι Λαπήθου την περίοδο αυτή αναφέρονται, ο Θεόδοτος (314-324) και ο Δίδυμος, που αντιπροσωπεύθηκε στην Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο, το 451. Ο Ιεροκλής (6ος αι. μ.Χ.) αναφέρει τη «Λάπηθον» μεταξύ των 15 πόλεων της Βυζαντινής Κύπρου, διοικουμένης υπό κονσουλαρίου.

Λόγω της μεγάλης της έκτασης, της ζωηρής της εμπορικής κίνησης, της μεγάλης αγοράς και του λιμανιού της, η Λάπηθος απέκτησε οικονομική ευρωστία. Έγινε σημαντικό εμπορικό κέντρο, επιφέροντας μεγάλο πλούτο, πολιτιστική ανάπτυξη και μεγάλη ευημερία στους κατοίκους της. Ο πληθυσμός της ξεπέρασε τις 10.000 κατοίκους. Πληθώρα ευρημάτων, χρυσών και ασημένιων δίσκων, περιδεραιών και πολλών άλλων σημαντικών αντικειμένων, που βρέθηκαν πολύ κοντά στη Μονή της Παναγίας Αχειροποιήτου και κοσμούν το Κυπριακό Αρχαιολογικό Μουσείο αλλά και ξένα μουσεία (Μητροπολιτικό Λονδίνου και Νέας Υόρκης), επιβεβαιώνουν ότι η πόλη γνώρισε πραγματικά μεγάλη ακμή, που δικαιολογεί το κοσμητικό επίθετο «Λάμπουσα», που της δόθηκε. Κατά τις αραβικές επιδρομές (7ο-10ο αιώνα μ.Χ.) γνώρισε όμως και λεηλασίες, ανεπανόρθωτες ζημιές και τελικά την παρακμή. Ο ναός της

Ο Παλαιοχριστιανικός, Βυζαντινός, Βασιλικός ναός της Παναγίας της Αχειροποιήτου κτίσμα του 6ου αιώνα μ.Χ. Φωτ.: Νεοπτόλεμος Κότσαπας.

Ο μονότολος Βυζαντινός ναός του Αγίου Ευλαλίου (Αγίου Ευλαβίου) κτίσμα του 12ου αιώνα μ.Χ. Φωτ.: Τάκης Μούρεττος.

Παναγίας Αχειροποιήτου καταστράφηκε και οι κάτοικοι της πόλης έφυγαν, αναζητώντας καταφύγιο σε ορεινές περιοχές και στο εσωτερικό της νήσου. Μετά τη νικηφόρο εκστρατεία του Βυζαντινού αυτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά κατά των Αράβων και την απελευθέρωση της Κύπρου, οι κάτοικοι επέστρεψαν αλλά έκτιζαν τα σπίτια τους κοντά στους πρόποδες του Πενταδάκτυλου, μετατρέποντας την παραλιακή περιοχή σε καλλιεργήσιμο κάμπο. Ξανάκτισαν το ναό της Παναγίας Αχειροποιήτου, αυτή τη φορά τρίκλιτο, και σε μικρή απόσταση στα ανατολικά, έκτισαν τον επίσης βυζαντινό ναό του Αγίου Ευλαλίου, προς τιμή του πρώτου τους επισκόπου. (Σημείωση: Αναφορά στη Μονή Αχειροποιήτου και στο ναό του Αγίου Ευλαλίου γίνεται και στην ενότητα του Δήμου Καραβά, για το λόγο ότι τα δύο πιο πάνω θρησκευτικά μνημεία σήμερα βρίσκονται στα δημοτικά όρια του γειτονικού Δήμου Καραβά).

Δ.Λατινοκρατία (1192 - 1571)

Όπως πάντα έτσι και επί Φραγκοκρατίας (1192-1489), η Λάπηθος ήταν πολυπληθέστερη της Αμμοχώστου, της Λεμεσού και της Πάφου. Αποτελούσε φέουδο με την ονομασία Le Field de la Pison. Ανήκε στον Κλαρίωνα ή Κάρολο Λουζινιανό, αλλά του αφαιρέθηκε από τον βασιλιά Ιάκωβο, το 1464. Ένα γεγονός συνδέει τη Λάπηθο με τον εμφύλιο πόλεμο μεταξύ βασίλισσας Καρλόττας και του νόθου αδελφού της Ιάκωβου. Κατά

τη διάρκεια μιας πολιορκίας του φρουρίου της Κερύνειας το 1461, ο βισκούντης Έκτωρ Κηβήδης ηγήθηκε αποσπάσματος για να μεταφέρει τρόφιμα από τη Λάπηθο, οπότε συνελήφθηκε από άνδρες του Ιάκωβου και φονεύθηκε. Η πόλη ήταν κτισμένη γύρω από τη Μονή της Αχειροποιήτου, η οποία ήταν και το θρησκευτικό της κέντρο. Σύμφωνα με τις πηγές, εκεί ασκήτευαν επίσης «Έλληνες μοναχοί». Προς το μέρος της θάλασσας κτίστηκε και φράγκικος ναός. Η επισκοπή Λαπήθου καταργήθηκε όμως με Παπικό Διάταγμα, το 1222 και διοικητικά υπαγόταν στην Αρχιεπισκοπή Λευκωσίας, στην οποία πλήρωνε φόρο από το 1196.

Η περίοδος της Λατινοκρατίας μέχρι το τέλος της Βυζαντινής περιόδου, μπορεί να χαρακτηριστεί ως η «Χρυσή Εποχή» της Λαπήθου. Ιστορικές πηγές της περιόδου επισημαίνουν μεγάλη ανάπτυξη στα γράμματα και τις επιστήμες. Αναφέρονται επίσης σε μεγάλα ονόματα που διέπρεψαν, όπως ο Γρηγόριος ο Κύπριος, που χειροτονήθηκε Οικουμενικός Πατριάρχης στην Κωνσταντινούπολη το 1283 και ο Γεώργιος Λαπίθης (14ος αι.), εξαιρετικός λόγιος και αυτοκρατορικός σύμβουλος. Η πόλη ξαναβρήκε τους ρυθμούς ανάπτυξης στο εμπόριο, στα γράμματα, στις επιστήμες, στις λαϊκές τέχνες (κυρίως των «αλειφτών» αγγείων, τα λεγόμενα «βυζαντινά», την υφαντουργία, την κεντητική) και στις πρωτοποριακές γεωργικές καλλιέργειες (ποικιλίες

Αριστερά: Βυζαντινό ποτήριον αλειφτό του 14ου αιώνα μ.Χ.
Δεξιά: Η μεταξωτή κλωστή σε δέσμες μετά την επεξεργασία
της από το μεταξουργό. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λαπήθου.

Ο Βυζαντινός Χριστιανικός Ναός αφιερωμένος στον Άγιο
Ιωάννη το Θεολόγο, κτίσμα του 12ου αιώνα μ.Χ. Το 16ον αιώνα
μετετράπηκε σε τζαμί. Βρίσκεται στο κέντρο της κωμόπολης.

Φωτ.: Νεοπτόλεμος Κότσιας.

εσπεριδοειδών, βαμβάκι, λινάρι κ.ά.). Φημιζόταν πολύ για το ζαχαροκάλαμό της, που οι κάτοικοι το καλλιεργούσαν σε μεγάλη έκταση, ως επίσης, για τα φρούτα, το ριζάρι και για το μετάξι της, το οποίο εξαγόταν σε μεγάλες ποσότητες. Στην περιοχή ευδοκίμούσε μεγάλη ποικιλία άγριων και ήμερων φυτών και λουλουδιών, όπως η μοναδική «ορχιδέα της Λαπήθου», τα γιασεμιά και τα κυκλάμινα.

Επί Ενετοκρατίας (1489 – 1571), η Λάπηθος είχε στρατόπεδο με 300 άνδρες. Την περίοδο αυτή παρατηρείται μια παρακμή της πόλης λόγω σεισμών, πυρκαγιών και απειλών από πειρατές. Οι κάτοικοί της διασκορπίστηκαν, δημιουργώντας νέους οικισμούς όπως της νέας Λαπήθου, του Καραβά και 8 έως 10 άλλα χωριά, τόσον ανατολικά και δυτικά, όσο και νότια, πάνω και πίσω από το βουνό του Πενταδάκτυλου. Μακριά από τη θάλασσα, το έδαφος ήταν πιο στερεό και αισθάνονταν, επίσης, περισσότερο ασφαλείς από τις επιθέσεις των πειρατών.

Ε. Τουρκοκρατία (1572 - 1878)

Όταν οι Οθωμανοί εισέβαλαν στην Κύπρο το 1571, επικεφαλής του στρατεύματος της Λαπήθου ήταν ο Zaneto Dandolo, ο οποίος σκοτώθηκε κατά την πολιορκία της Λευκωσίας. Με την κατάληψη του νησιού από τους Οθωμανούς άρχισαν νέες προβληματικές καταστάσεις. Η άλλοτε ακμάζουσα Λάπηθος έχασε τη λάμψη της και παρήκμασε. Σταμάτησε κάθε ανάπτυξη και πρόοδος. Ο πλούτος της εξαφανίσθηκε και μαζί με άλλα 15 χωριά υποχρεώθηκε να δίνει μέρος των γεννημάτων της και ένα γρόσι το χρόνο, για συντήρηση των Γενιτσάρων. Λόγω της εύφορης γης και των νερών της, οι Οθωμανοί άρπαζαν βίαια τις περιουσίες των Ελλήνων και άλλων Χριστιανών. Με αυτό τον τρόπο οι Οθωμανοί οικειοποιήθηκαν πολλές περιουσίες Χριστιανών και για πρώτη φορά δημιουργήθηκε τουρκικό στοιχείο στη Λάπηθο, που περιλάμβανε και μερικούς Χριστιανούς οι οποίοι, για να αποφύγουν τα βασανιστήρια, τους βαριούς φόρους ή τη δήμευση της περιουσίας τους, γίνονταν Μουσουλμάνοι. Την ίδια εποχή δύο ορθόδοξες χριστιανικές εκκλησίες, του Αγίου Γεωργίου και του Αγίου Ιωάννη, μετατράπηκαν σε τζαμιά. Κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης (1821), η Λάπηθος υποδέχθηκε μυστικά το ναύαρχο Κωνσταντίνο Κανάρη. Μετά τις επαφές του με προύχοντες της γύρω περιοχής, απέπλευσε από το λιμάνι της Ασπρόβρυσης, μεταφέροντας μαζί του σημαντική υλική βοήθεια και εθελοντές, που θα πολεμούσαν, με τους υπόλοιπους Έλληνες, τον Οθωμανό κατακτητή, στην κυρίως Ελλάδα. Το γεγονός μαθεύτηκε και οι Οθωμανοί-Τούρκοι προέβησαν σε δολοφονίες,

Κεφαλόβρυσος της Λαπήθου (voda), στην ενορία Αγίας Παρασκευής όπως είναι σήμερα. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λαπήθου.

Μνημείο Ηρώων Ελληνικής Επανάστασης του 1821 (λεπτομέρεια). Φωτ.: Νεοπτόλεμος Κότσαπας.

αποκεφαλισμούς και δημεύσεις περιουσιών Χριστιανών προ-υχόντων της περιοχής. Οι κάτοικοι, στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν τη γλώσσα τους και να δώσουν στα παιδιά τους μια στοιχειώδη μόρφωση, ίδρυσαν το πρώτο δημοτικό σχολείο το 1855, στην ενορία της Αγίας Παρασκευής. Ο πρώτος δάσκαλος, ο Ανδρέας Σάββα, προερχόταν από την ίδια ενορία και πληρωνόταν από την εκκλησία της και τη γειτονική εκκλησία της Αγίας Αναστασίας. Το 1860 λειτούργησε σχολείο στο Συνοδικό του μοναστηριού της Αχειροποιήτου, με δάσκαλο τον εκεί Ηγούμενο. Στα 3 χρόνια καταργήθηκε, επειδή ιδρύθηκε νέο στον Καραβά και τα παιδιά προτιμούσαν τα δύο άλλα σχολεία, που ήταν πιο κοντά στα σπίτια τους.

II. ΠΟΡΕΙΑ ΛΑΠΗΘΟΥ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Τα δύσκολα χρόνια της Τουρκοκρατίας διαδέχθηκε η Αγγλοκρατία, το 1878. Όπως και όλη η Κύπρος έτσι και η Λάπηθος έζησε την αποικιοκρατία. Η αύξηση του πληθυσμού της δημιούργησε οργανωτικές ανάγκες, που οδήγησαν στην αναβάθμιση της τοπικής της αυτοδιοίκησης. Όταν οι νέοι κατακτητές

άρχισαν να οργανώνουν διοικητικά το νησί, η Λάπηθος ήταν από τις πρώτες κοινότητες που έγινε Δήμος. Πρώτος Δήμαρχος εξελέγη ο Ανδρέας Κουμίδης. Ο διορισμός στη συνέχεια και άλλων ικανών Δημάρχων, βοήθησε ώστε η πόλη να ξαναβγεί στην επιφάνεια, με τους κατοίκους απαλλαγμένους από το φόβο και την εσωστρέφεια που τους προκάλεσε η οθωμανική καταπίεση. Η πόλη επαναδραστηριοποιήθηκε σε όλους τους τομείς, επανακτώντας σιγά σιγά την παλιά ευημερία και φήμη της περιόδου της Λάμπουσας. Με τα έργα υποδομής που υλοποίησε και τις υπηρεσίες που διέθετε, ο Δήμος Λαπήθου πέτυχε να φτιάξει μια καλά οργανωμένη μικρή πολιτεία και να αναδείξει την ομορφιά της. Βοήθησε στην πολιτιστική και οικονομική της ανάπτυξη, καλυτερεύοντας το βιωτικό επίπεδο των κατοίκων της.

A. Πολιτιστική ανάπτυξη

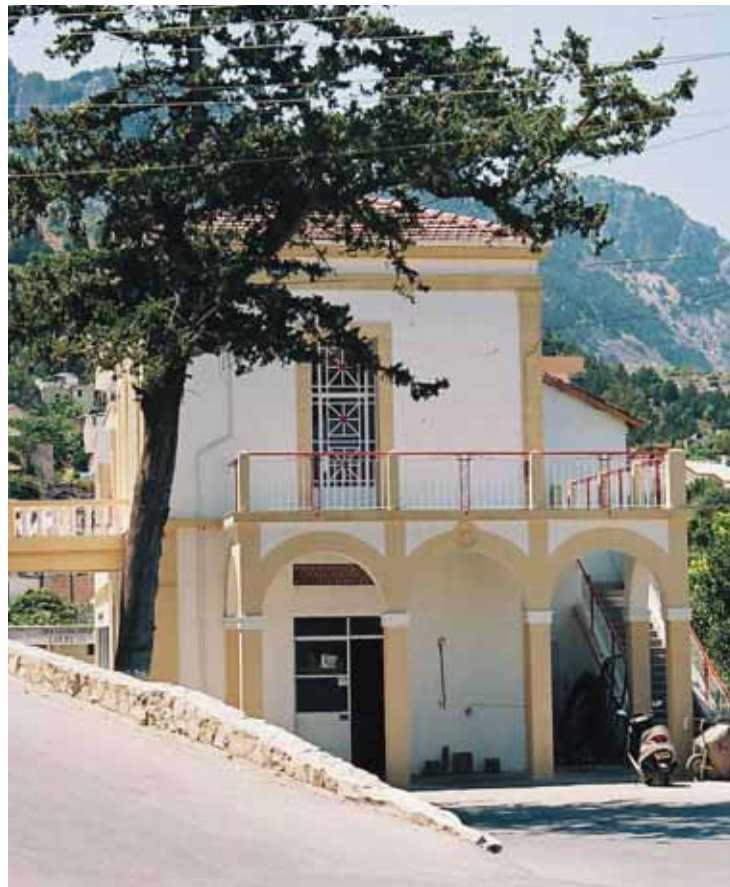
Πιο κοντά πολιτισμικά με τους Βρετανούς, οι φιλήσυχοι και προοδευτικοί κάτοικοι της Λαπήθου αισθάνθηκαν πιο ελεύθεροι. Άρχισαν να ασχολούνται με τα γράμματα, να ξεδιπλώνουν

Μνημείο Ηρώων Απελευθερωτικού Αγώνα του 1955-1959.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λαπήθου.

τις ικανότητές τους και να αναπτύσσουν τον πολιτισμό τους. Το 1923 κτίστηκε Δημαρχειακό Μέγαρο και στη συνέχεια έγιναν διάφορα αναγκαία έργα υποδομής και οργανώθηκαν υπηρεσίες προς εξυπηρέτηση του κοινού. Ο Δήμος διέθετε Δημοτικά Αποχωρητήρια, Πυροσβεστικό σταθμό, Περιφερειακό Αστυνομικό σταθμό, με νέο κτήριο από το 1946, Τηλεφωνικό Κέντρο από το 1948, με παροχή πρωτοποριακών για την εποχή υπηρεσιών πανεπαρχιακά, Ταχυδρομικό Γραφείο από το 1950 και Περιφερειακό Νοσοκομείο από το 1963, που εξυπηρετούσε τη γύρω περιοχή. Διέθετε υπηρεσία συλλογής φόρων, υγειονομική υπηρεσία, υπηρεσία σκυβάλων, αδειών οικοδομής, ονομασίας δρόμων και τοποθέτησης πινακίδων. Μεταξύ των πολλών και σημαντικών έργων που πρόσφερε ο Δήμος μέχρι το 1974, ήταν και οι ασφαλτοστρώσεις, ο οδικός φωτισμός, η συντήρηση και διεύρυνση του οδικού δικτύου. Πέρα από τις παραδοσιακές φυσικές πηγές-βρύσες, τοποθέτησε βρύσες σε κεντρικά σημεία των ενοριών, ενωμένες με διασωληνωμένο σύστημα, που προμήθευε στους κατοίκους πόσιμο νερό από το κεφαλόβρυσο μέχρι το 1960, οπότε εγκατα-

Το κατεχόμενο Δημαρχείο Λαπήθου, δυτικά της Πλατείας Ηρώων. Φωτ.: Νεοπτόλεμος Κότσιας.

στάθηκε σύστημα υδροδότησης κάθε νοικοκυριού ξεχωριστά. Δημιούργησε δημοτικό σφαγείο, για τις ανάγκες σε κρέας των δημοτών, και το 1935 δημοτική αγορά, σε μεγάλο χώρο στο ισόγειο του Δημαρχείου. Επί δημαρχίας Φειδία Παρασκευαΐδη δημιουργήθηκε και ένας πρωτοποριακός, για την τότε εποχή, Ζωολογικός και Δημόσιος κήπος, με δένδρα, λουλούδια, λίμνες, παγκάκια και κατάλληλο φωτισμό. Με δαπάνες του Δήμου φτιάχτηκε επίσης στην πλατεία, που ονομάστηκε «Πλατεία Ηρώων», καλλιμάρμαρο μνημείο προς τιμήν των Αθανάτων ηρώων του αγώνα 1955-1959, εντοιχισμένο πάνω στον ιστορικό βράχο του «Κάστρου» της αρχαίας Ακρόπολης, δίπλα από το παλαιότερο μνημείο των ηρώων του ελληνικού απελευθερωτικού αγώνα του 1821. Οι Λαπηθιώτες αισθάνονται ακόμη ιδιαίτερα υπερήφανοι που οι πρώτοι τομεάρχες της περιοχής ήταν οι ήρωες Κυριάκος Μάτσης και Γρηγόρης Αυξεντίου και που ο τελευταίος τέλεσε μυστικά το γάμο του στη Μονή της Παναγίας Αχειροποιήτου.

Δίνοντας μεγάλη σημασία στη μόρφωση των παιδιών, ο

Η πρόσοψη της Α΄ Αστικής Σχολής Λαπήθου.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λαπήθου.

Δήμος δημιούργησε την «Κοινοτική Βιβλιοθήκη Λαπήθου» (1962), που λειτούργησε και ως δανειστική, βοηθώντας έτσι στην πνευματική πρόοδο και των κατοίκων. Μέχρι το 1974 περιλάμβανε χίλιους τόμους εκλεκτών και πολλές φορές σπάνιων βιβλίων. Ο Δήμος δημιούργησε επίσης κοινοτικό νηπιαγωγείο και δημοτικά σχολεία. Το νηπιαγωγείο ήταν πλήρως εξοπλισμένο, διαθέτοντας ακόμη και ειδικό λεωφορείο, με υπεύθυνη συνοδό, για τη μεταφορά παιδιών από μακρινές περιοχές. Στα τέλη του 19ου και αρχές 20ού υπήρχαν και τρία δημοτικά σχολεία, ένα για τα κορίτσια και δύο για τα αγόρια. Στη συνέχεια δημιουργήθηκε ένα Αρρεναγωγείο, που κτίστηκε στην κορυφή του βράχου στο κέντρο της πόλης και ένα Παρθεναγωγείο, που κτίστηκε πιο ψηλά, στον αυλόγυρο της εκκλησίας της Αγίας Αναστασίας. Το 1944-1945 αποτέλεσαν ένα ενιαίο μεικτό σχολείο. Ανάλογα με τις αυξομειώσεις του αριθμού των μαθητών, γίνονταν και οι ανάλογες προσαρμογές σε παλαιότερα ή νεότερα σχολεία. Κατά τη σχολική περίοδο 1973-1974, στη Λάπηθο λειτουργούσαν δύο δημοτικά σχολεία, η Α΄ και Β΄ Αστική. Στα ανατολικά του πρώην Αρρεναγωγείου, δημιουργήθηκε γήπεδο, για τις αθλητικές ανάγκες των παιδιών και της κοινότητας. Το σχολείο διέθετε επίσης μεγάλη θεατρική σκηνή, όπου γίνονταν διάφορες εκδηλώσεις. Πληθώρα αξιόλογων δασκάλων, από τη Λάπηθο και άλλα μέρη, πρόσφεραν με ζήλο τις υπηρεσίες τους, τόσο στον εκπαιδευτικό όσο και στον θρησκευτικό, εθνικό και πολιτιστικό τομέα.

Ομάδα μαθητών και μαθητριών που είχε λάβει μέρος σε Ανθεστήρια. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λαπήθου.

Η αγάπη προς τη μόρφωση, οι νέες συνθήκες και ανάγκες, που συνεχώς διαμορφώνονταν, οδήγησαν και στην ίδρυση της πρώτης «Ανωτέρας Ελληνικής Σχολής Λαπήθου-Καραβά», το 1910, υπό την καθοδήγηση του Μητροπολίτη Κυρηναίας Κυρίλλου Μυριανθέα. Λειτούργησε μόνο δύο έτη και διαλύθηκε, λόγω διαφωνιών μεταξύ Επιτροπών Καραβά και Λαπήθου. Διάφορες οργανωμένες προσπάθειες Λαπηθιωτών για ανασύστασή της, καρποφόρησαν το 1917. Το 1923 θεμελιώθηκε σε πιο οργανωμένη βάση, έχοντας αυτή τη φορά και την οικονομική στήριξη και των έξι ενοριών της Λαπήθου. Το 1938 μετονομάσθη «Ημιγυμνάσιο Λαπήθου» και το 1943 απέκτησε το δικό του κτήριο, με εράνους και εισφορές κατοίκων και ομογενών του εξωτερικού.

Το κτήριο της Αναμορφωτικής Σχολής Λαπήθου (The Reform School of Laphthos) δυτικά της Παναγίας της Αχειροποιήτου, όπως είναι σήμερα. Φωτ.: Νεοπτόλεμος Κότσαπας.

Περιφερειακό Ελληνικό Γυμνάσιο της Λαπήθου, ο φωτοδότης φάρος της εκπαίδευσης των κωμοπόλεων Λαπήθου, Καραβά και των περιχώρων. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λαπήθου.

Σε λίγα χρόνια έγινε εξατάξιο και μετονομάσθη «Ελληνικό Γυμνάσιο Λαπήθου». Το 1965, εκτός από κλασικό απέκτησε και πρακτικό τμήμα. Μέχρι το 1974 προστέθηκαν ειδικές αίθουσες και εργαστήρια. Στους χώρους του υπήρχαν επίσης, μουσείο λαϊκής τέχνης, βιβλιοθήκη, αίθουσα τελετών, στίβος κλασικού αθλητισμού και γήπεδα ποδοσφαίρου, μπάσκετ και βόλεϊ. Το Γυμνάσιο εξελίχθηκε σε πνευματικό κέντρο της περιοχής και πρόσφερε πολλά στην πολιτιστική ανάπτυξη της κωμόπολης και της γύρω περιοχής. Η φιλαρμονική του ορχήστρα, η χορωδία και τα χορευτικά του συγκροτήματα πρωτοστατούσαν σε εθνικές γιορτές και παρελάσεις. Διοργάνωνε περιπάτους, μαθητικές παραστάσεις σε κινηματογράφους των δυο κωμοπόλεων, καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, με τραγούδια, χορούς και ανέβαζε θεατρικά έργα αρχαίων Ελλήνων τραγικών. Το Γυμνάσιο διοργάνωνε και την εκδήλωση των «Ανθεστηρίων», όπου ανθοστολίζονταν άρματα, κυρίως εμπνευσμένα από την ελληνική μυθολογία. Επιπλέον, με εκδόσεις του πληροφορούσε, μόρφωνε και διαφώτιζε τη λαπηθιώτικη κοινωνία. Ενδεικτικά αναφέρονται, η Βιβλιοθήκη Μαθητικού Συλλόγου «Πρόοδος» (1955, 1959), το περιοδικό «Μαθητικές αναζητήσεις» (1967-1969), οι Επετηρίδες 1970-1972, η μαθητική εφημερίδα «Ο Φάρος» (1969-1970), οι «Διαλέξεις του Γυμνασίου Λαπήθου», ο «Κατάλογος εκθεμάτων της συλλογής έργων λαϊκής τέχνης».

Στο παραθαλάσσιο μέτωπο, προς την περιοχή της Αχειρο-

ποίητου, το 1943 λειτούργησε η μοναδική Παγκύπρια Αναμορφωτική Σχολή Λαπήθου (The Reform School of Laphthos). Κατά παραδοχή των Άγγλων είχε εκπληκτικά αποτελέσματα και πρωτοπορούσε ανάμεσα στις χώρες της Κοινοπολιτείας. Στόχος της ήταν η εκπαίδευση παρά η τιμωρία των νεαρών αδικοπραγούντων και των παιδιών που χρειάζονταν φροντίδα και προστασία. Οι μαθητές συμβίωναν, συμμετείχαν σε προγράμματα τεχνικής, και κοινωνικής εκπαίδευσης, αθλητικές και άλλες δραστηριότητες, αναπτύσσοντας έτσι σχέσεις συνεργασίας και φιλίας μεταξύ τους. Υπό την καθοδήγηση καθηγητών, οι μαθητές οικοδόμησαν τους κοιτώνες τους, σπίτια για το προσωπικό, αίθουσες αναψυχής, εργαστήρια, νοσοκομείο και αίθουσα γυμναστικής. Κατασκευάστηκαν επίσης δρόμοι, γήπεδα ποδοσφαίρου, πετόσφαιρας και καλαθόσφαιρας, φυτεύθηκαν καλλωπιστικά και οπωροφόρα δένδρα και θάμνοι. Σε μια πρώην αποθήκη χαρουπιών φτιάχτηκε ένα θεατράκι, ενώ το αρχικό κτήριο, το ξενοδοχείο-καζίνο του Ταλιαδώρου, μετατράπηκε σε σύγχρονη κουζίνα και τραπεζαρία, γραφεία και αίθουσες διδασκαλίας. Έγινε μια σύγχρονη για την εποχή γεωργοκτηνοτροφική μονάδα, η οποία βοηθούσε τα παιδιά να αναπτυχθούν και να προβάλουν τις ικανότητές τους, προετοιμάζοντάς τα, σωματικά, για γρήγορη επανένταξή τους στο οικογενειακό και κοινωνικό τους περιβάλλον. Η συμμετοχή της Σχολής σε αθλητικές, καλλιτεχνικές και κοινωνικές δραστηριότητες ήταν ουσιαστική και πρωτοποριακή. Αποτελούσε

επίσης κέντρο του Προσκοπικού Κινήματος στην επαρχία Κερύνειας, που είχε ποδοσφαιρική ομάδα και συμμετείχε στους ετήσιους εορτασμούς του Κατακλυσμού, στο γήπεδο και το λιμανάκι της Λάμπουσας. Οι αθλητικές εκδηλώσεις και οι εκθέσεις χειροτεχνίας των παιδιών της Σχολής, προσέλκυαν πλήθος κόσμου από όλη την Κύπρο.

Στην πολιτιστική ζωή πολλά πρόσφεραν και τα ακόλουθα οργανωμένα σύνολα: Τα Σωματεία «Φιλόπρωχος Αδελφότης Λαπήθου» (1930), που αργότερα μετονομάσθη «Σύλλογος Ελληνίδων Λαπήθου» (ΑΣΕΛ), και ο «Θρησκευτικός Σύλλογος Λαπήθου». Διοργάνωναν ομιλίες για διάφορα θέματα και εργάζονταν για την πνευματική ανάπτυξη των κατοίκων της πόλης. Ο «Αθλητικός Σύλλογος Ελλήνων Λαπήθου», η «Κοινωνική Πρόνοια Λαπήθου» και οι «Διαιτητικές Επιτροπές», που ιδρύθηκαν το 1955, καθ' υπόδειξη της Οργάνωσης για την απελευθέρωση της Κύπρου (Ε.Ο.Κ.Α.), αγκάλιασαν όλη τη λαπηθιώτικη κοινωνία. Τα χρήματα από τις εκδηλώσεις και τους εράνους τους, χρησιμοποιούνταν για βοήθεια των αγωνιστών και των οικογενειών τους. Οι «Διαιτητικές Επιτροπές» εκδίκαζαν διαφορές μεταξύ των κατοίκων, για να αποφεύγεται η παρουσίασή τους σε αποικιακά δικαστήρια. Η «Κοινωνική Πρόνοια Λαπήθου» συνέχισε και μετά την ανεξαρτησία της Κύπρου. Βοηθούσε φτωχούς, συμμετείχε ενεργά στις δραστηριότητες άλλων Σωματείων, πρόσφερε στην Εθνοφρουρά και στην άμυνα της νήσου και στήριξε μέχρι και τραυματίες, θύματα της τουρκικής επιδρομής το 1974.

Σημαντική ήταν και η προσφορά του «Πνευματικού Ομίλου Λαπήθου», ο οποίος οργάνωνε φιλολογικές συγκεντρώσεις με εκλεκτούς ομιλητές. Μετά την τουρκική ανταρσία του 1963-1964, ο Όμιλος διαλύθηκε. Το 1973, φιλοπρόοδοι νέοι ίδρυσαν το «Τμήμα Νέων Ερυθρού Σταυρού Λαπήθου», για προστασία του περιβάλλοντος, παροχή βοήθειας σε όσους είχαν ανάγκη, αιμοδοσίες και προαγωγή πνεύματος κατανόησης και αλληλεγγύης, με διάφορες σχετικές εκδηλώσεις. Μετά την ίδρυση του πρώτου κόμματος στην Κύπρο, του Κομμουνιστικού, εμφανίσθηκαν και οι Λαϊκές Οργανώσεις Λαπήθου: ο Μορφωτικός Σύλλογος «Πρόοδος» (1935), η Αθλητική Ένωση Λαπήθου (1950), ο Σύνδεσμος Καταστηματαρχών, ο Σύνδεσμος Εργαζομένων Γυναικών, ο Προοδευτικός Σύλλογος «Παρνασός» και η Ανορθωτική Οργάνωση Νέων. Μετά την Ανεξαρτησία της Κύπρου, δημιουργήθηκαν πολλές άλλες τοπικές οργανώσεις, που εκπροσωπούσαν Οργανισμούς του κινήματος της Αριστε-

ΣΙΝΕ ΙΡΙΣ, μετά την τουρκική εισβολή. Φωτ.: Μάριος Ιωαννίδης.

ράς, όπως το ΑΚΕΛ, η Εργατική Ομοσπονδία, η Ενιαία Δημοκρατική Οργάνωση Νεολαίας (1959), η Παγκύπρια Ομοσπονδία Γυναικείων Οργανώσεων και η Ένωση Κυπρίων Αγροτών. Παράλληλα με την προώθηση της ιδεολογικής τους πολιτικής, ανέπτυξαν και πλούσια κοινωνική και πολιτιστική δράση.

Από τους αθλητικούς Συλλόγους που πρόσφεραν στον αθλητικό, πνευματικό και πολιτιστικό τομέα, μπορούν να αναφερθούν, ο σύλλογος Ε.Π.Ο.Λ. (1950), τον οποίο διαδέχθηκε ο σύλλογος Α.Σ.Ε.Λ. (1960-1968) και αυτόν ο Αθλητικός Πνευματικός Όμιλος Λαπήθου (1968). Ο Α.Π.Ο.Λ., εκτός από την ποδοσφαιρική ομάδα, την ομάδα πετόσφαιρας και καλαθόσφαιρας, δημιούργησε και χορευτικό συγκρότημα, διοργάνωνε καλλιτεχνικές εκδηλώσεις και διαλέξεις, ανέβαζε θεατρικά έργα, οργάνωνε εκδρομές, λάμβανε μέρος στους αθλητικούς αγώνες «Τα Μάτσεια», προς τιμήν του ήρωα Κυριάκου Μάτση, και σε άλλους αγώνες στίβου. Περιλάμβανε και γυναικείο τμήμα, που ασχολείτο με διάφορες δραστηριότητες. Ιδιαίτερης σημασίας αποτελούσε η έκδοση λευκώματος «Χρονικά της Λαπήθου», με υπεύθυνο τον γνωστό Λαπηθιώτη ιστορικό Κώστα Κύρρη, καταγράφοντας και διαφυλάσσοντας έτσι ενδιαφέρουσες πληροφορίες, ιστορικού, πνευματικού και πολιτιστικού περιεχομένου.

Σημαντική ήταν και η ίδρυση του σύγχρονου Δημοτικού Κινηματοθέατρου «Σινέ Ίρις», το οποίο λειτουργούσε ως χειμερινό και θερινό μέχρι το 1974. Είχε 350 καθίσματα, ευρύχωρη σκηνή και καλά σχεδιασμένο φωτισμό και ηχητική. Εκεί προβάλλονταν καθημερινά επιλεγμένα κινηματογραφικά έργα και έδιναν θεατρικές παραστάσεις θίασοι από την πρωτεύουσα. Εκεί γίνονταν και κοινές καλλιτεχνικές παραστάσεις από τα τρία Δημοτικά Σχολεία της κοινότητας και την Αναμορφωτική Σχολή. Στην πόλη υπήρχαν επίσης το κινηματοθέατρο του Καζέλη, το θερινό «Λάμπουσα» και η Τσαγγαρίδιος αίθουσα θεάτρου του Γυμνασίου, όπου οργανώνονταν ξεχωριστά γιορτές, θεατρικές και μουσικές παραστάσεις, συνεισφέροντας έτσι στην πολιτιστική ανάπτυξη της περιοχής. Ο ίδιος ο Δήμος διοργάνωνε εκδηλώσεις για τις εθνικές επετείους, όπου παρουσιάζονταν προγράμματα με παραδοσιακούς κυπριακούς και ελληνικούς χορούς, με ομιλίες, απαγγελίες, χορωδίες και ορχήστρες των εκπαιδευτηρίων της κοινότητας, όπως και θεατρικές παραστάσεις. Οι δημότες της Λαπήθου πήγαιναν τακτικά στην εκκλησία και ήταν συνεπείς στα θρησκευτικά τους καθήκοντα. Είχαν μεγάλη πίστη στο Θεό και στη χριστιανική λατρεία, που φαίνεται από την ύπαρξη πολλών διάσπαρτων παρεκκλησιών στην κωμόπολη. Οι αυλές των ενοριακών

εκκλησιών γίνονταν χώροι κοινωνικών συναντήσεων, συναναστροφών, συζητήσεων και επίλυσης επαγγελματικών και άλλων ζητημάτων. Στις μεγάλες γιορτές, μικροί και μεγάλοι μαζεύονταν επίσης εκεί, για να περάσουν ευχάριστα, παίζοντας διάφορα παιχνίδια και οργανώνοντας μέχρι και αθλητικούς αγώνες.

Στην πολιτιστική ζωή, στη φήμη και προβολή της Λαπήθου, πρόσφεραν πολλοί άνθρωποι του πνεύματος και εξέχουσες προσωπικότητές της. Ο κατάλογος είναι πολύ μεγάλος, γι' αυτό εδώ γίνεται αναφορά μόνο σε μερικούς, χωρίς να υποτιμάται η αξία και η προσφορά των υπολοίπων. Είναι οι ιστορικοί-λογοτέχνες-συγγραφείς, Κώστας Κύρρης και Φωκάς Φωκαΐδης, το ζεύγος Βυζαντινολόγων-Αρχαιολόγων-Ερευνητών, Ανδρέας και Ιουδίθ Στυλιανού, ο κτήτορας του «Ελένιου Δημοτικού Σχολείου Λευκωσίας», Κωνσταντίνος Λοϊζίδης και ο βετεράνος Στρατηγός των Βαλκανικών πολέμων και της Μικρασιατικής εκστρατείας Ιωάννης Τσαγγαρίδης.

Β. Οικονομική ανάπτυξη

Η μεγάλη πηγή του κεφαλόβρυσου, ο συνδυασμός βουνού και θάλασσας, το όμορφο περιβάλλον, το κατάλληλο για πολλές καλλιέργειες εύφορο έδαφος, η εύκολη παραγωγή οικοδομικών υλικών από τα ασβεστολιθικά πετρώματα, η ξυλεία από τα

Κατάλοιπα του νερόμυλου Χατζηλία ενός από τους μεγαλύτερους της Λαπήθου, που βρίσκεται στο μέσο της κωμόπολης.

Φωτ.: Νεοπτόλεμος Κότσαςπας.

Πανοραμική άποψη της Λαπήθου. Φωτ.: Νεοπτόλεμος Κότσαπας.

δάση και το θαυμάσιο κλίμα, αποτελούν τους σημαντικότερους παράγοντες συνεχούς κατοίκησης του χώρου της Λαπήθου, της οικονομικής ανάπτυξης και ευημερίας των κατοίκων της. Κυρίαρχο ρόλο στην αξιοποίηση του φυσικού αυτού πλούτου, διαδραμάτισε η εφευρετικότητα, η δημιουργικότητα και γενικά η ποιότητα των ανθρώπων της, με συνεργό και συμπαραστάτη την τοπική της διοίκηση. Γαλουχημένοι με τις ελληνοχριστιανικές αρχές και αξίες, οι Λαπηθιώτες ήταν εργατικοί, τίμιοι, φιλήσυχοι και χαρακτηρίζονταν από τη συμπόνοια, τη συνεργασία και την αλληλοβοήθεια. Αποτελούσαν το καταλληλότερο έμψυχο υλικό ανάπτυξης των δυνατοτήτων του χώρου.

Το κλίμα και το έδαφος της Λαπήθου συνέβαλαν στην ανάπτυξη της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, εις τρόπον ώστε η Λάπηθος να καταστεί αυτάρκης σε γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα. Από το 1946 μέχρι την τουρκική επιδρομή, οι κάτοικοί της καλλιέργησαν τη μεγαλύτερη έκταση της Λαπήθου και είχαν κτήματα και σε γειτονικά χωριά. Στο πεδινό μέρος της πόλης, μέχρι τη θάλασσα, υπήρχαν κήποι εσπεριδοειδών, κυρίως λεμονόδενδρων, που ήταν η βασική ασχολία των γεωργών. Όταν με τον καιρό διαπιστώθηκε η κερδοσκοπία των εμπορών, εις

βάρος των παραγωγών, ιδρύθηκε ο Σύνδεσμος Λεμονοπαραγωγών Λαπήθου (1938), βοηθώντας τους παραγωγούς να αναλάβουν οι ίδιοι την εμπορία του προϊόντος τους και να καθορίζουν την τιμή και διάθεσή του. Το 1963 ιδρύθηκε η Συνεργατική Ένωση Λεμονοπαραγωγών Επαρχίας Κερύνειας (ΣΕΛΕΚ), με ιδρυτικά μέλη τους συνδέσμους Λαπήθου και Καραβά. Από το 1966 άρχισαν οι εξαγωγές λεμονιών, απευθείας από τη ΣΕΛΕΚ, στη Γαλλία, Αγγλία και στη συνέχεια στις ανατολικές χώρες. Η κατασκευή συσκευαστηρίου κοντά στην Αμμόχωστο και η εν γένει οργάνωση, μείωσε το κόστος συσκευασίας και διάθεσης, άνοιξε νέες θέσεις εργασίας και συνέτεινε στην οικονομική ανάπτυξη της κωμόπολης. Το 1971, τα λεμονόδενδρα στη Λάπηθο κάλυπταν μια έκταση 230 εκταρίων. Τα τελευταία χρόνια πριν την τουρκική επιδρομή, η καλλιέργεια αυτή είχε φθάσει στο μεγαλύτερο βαθμό απόδοσής της. Με πυρήνα την παραγωγή από τη Λάπηθο και τον Καραβά, η ΣΕΛΕΚ συγκέντρωνε το 60% της παγκύπριας παραγωγής και το 85% της επαρχίας Κερύνειας. Η παραγωγή και εμπορία των λεμονιών συνέτειναν, ώστε η Λάπηθος να γίνει εμπορικό και οικονομικό κέντρο. Ήταν μια πλουτοπαραγωγική πηγή, που δίκαια αποκαλέστηκε «πράσινος χρυσός».

Από το 1913 άρχισαν διάφορες προσπάθειες ίδρυσης και Συνεργατικού Ταμιευτηρίου, οι οποίες τελικά καρποφόρησαν το 1938, απαλλάσσοντας τους κατοίκους από τους δανειστές και τους εμπόρους. Αναδείχθηκε σε οικονομικό πνεύμονα της κοινότητας, αποκτώντας δύναμη οικονομική και κοινωνική. Οι οικονομικές δραστηριότητές του πριν το 1974, το κατέταξαν στη δεύτερη θέση των ταμιευτηρίων της Κύπρου. Το 1965 μετατράπηκε σε Συνεργατική Πιστωτική Εταιρεία Λαπήθου, η οποία βοήθησε τη γεωργική, την οικιστική, την τουριστική και γενικά την οικονομική ανάπτυξη της κωμόπολης. Από το 1955 λειτούργησε επίσης Συνεργατικό Παντοπωλείο, που με τον καιρό ίδρυσε 5 παραρτήματα, ικανοποιώντας τις απαιτήσεις του κοινού για χαμηλές τιμές, ποιότητα και καλή εξυπηρέτηση. Το 1973 ο κύκλος εργασιών του είχε ξεπεράσει τις 150.000 λίρες. Εκτός του μετοχικού και αποθεματικού κεφαλαίου, απέκτησε και ακίνητη περιουσία. Από τη συνεχή ανάδειξη (1957-1974) του γραμματέα του, ως μέλους της Επιτροπής της Συνεργατικής Προμηθευτικής Ένωσης Λευκωσίας, φαίνεται ότι έχαιρε μεγάλης εκτίμησης.

Παράλληλα με τα έργα κοινής ωφελείας, στην οικονομική ανάπτυξη συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό και η ιδιωτική πρωτοβουλία. Λειτούργησαν δύο κινηματοθέατρα, ελαιοτριβεία (ένα υπερσύγχρονο για την εποχή) και μικρές ξενοδοχειακές μονάδες. Αναπτύχθηκε επίσης η συγκοινωνία, ξεκινώντας από ιδιωτικά οχήματα μαζικής μεταφοράς επιβατών και φορτίων, όπως και η ίδρυση της «Μεταφορικής Εταιρείας η Λάπηθος» (1930), με δρομολόγιο Λάπηθο-Καραβά-Κερύνεια-Λευκωσία και τανάπαλι. Το 1947 ιδρύθηκε η Μεταφορική εταιρεία Λαπήθου, η πρόοδος της οποίας ανατράπηκε με τον αντιαποικιακό αγώνα. Με την ανεξαρτησία ιδρύθηκε η μετοχική Λαϊκή Εταιρεία Μεταφορών. Στα προβλήματα των ιδεολογικών ανταγωνισμών προστέθηκε η τουρκοανταρσία του 1963, η οποία δημιούργησε νέες επιβατικές ανάγκες και οικονομικές δυσκολίες, λόγω τουρκικών εμποδίων στη χρήση του σύντομου δρομολογίου, Κερύνειας-Λευκωσίας μέσω Μπογαζίου-Κιόνελλι. Η εταιρεία Μεταφορών «Λάμπουσα» που δημιουργήθηκε στη συνέχεια, από συγχώνευση εταιρειών Λαπήθου με εταιρείες του Καραβά, πριν την εισβολή διέθετε 32 λεωφορεία, μερικά πολύ σύγχρονα, και ένα φορτηγό. Έκανε 35 δρομολόγια την ημέρα και απασχολούσε γύρω στα 45 άτομα. Τα μέσα μαζικών μεταφορών βοήθησαν επίσης στη διοργάνωση εκδρομών και προσκυνημάτων, διευκόλυναν τους παραγωγούς στη μεταφορά των προϊόντων τους και στη διακίνηση εκατοντάδων εργαζομένων, αλλά και τουριστών, οι οποίοι

κατά χιλιάδες επισκέπτονταν καθημερινά τη Λάπηθο και την υπόλοιπη επαρχία της Κερύνειας, κυρίως τους καλοκαιρινούς μήνες.

Από την Αγγλοκρατία και μέχρι το 1974, η Λάπηθος εξελίχθηκε και ως ένα από τα μεγαλύτερα πολυεργαστηριακά κέντρα της Κύπρου. Επαναλειτούργησαν και άκμασαν οικοτεχνίες της αρχαιότητας, οι οποίες έδωσαν τη δυνατότητα στους Λαπήθιους και να προσφέρουν στον οικογενειακό προϋπολογισμό και να αναπτύσσουν τα δημιουργικά και καλλιτεχνικά τους talέντα. Υπήρχε μια τέτοια σύνδεση τέχνης και επαγγελμάτων, που, ταυτόχρονα με την πολιτιστική ανάπτυξη, συνέβαλλε και στην οικονομική ανάπτυξη του τόπου.

Η Λάπηθος ανέκαθεν διέθετε πολλούς αναγνωρισμένους, έμπειρους και επιδέξιους οικοδόμους και εργολάβους οικοδομών. Με ζήλο, ευσυνειδησία και καλλιτεχνικό talέντο, δημιουργούσαν θαυμαστά και ακουστά αρχιτεκτονήματα. Ήταν οι

Είσοδος σπιτιού στη Λάπηθο. Φωτ.: Ελένη Παπαδημητρίου.

κατασκευαστές των παλιών αρχοντικών, των σχολείων, των εκκλησιών με τα επιβλητικά σκαλιστά κωδωνοστάσια και πολλά άλλα κτίσματα, που έμοιαζαν ως μικρά ιστορικά μνημεία της αρχαιότητας. Στη λαϊκή αυτή αρχιτεκτονική, συνέβαλλαν και άλλες συναφείς τέχνες, όπως η σιδηρουργία, η ξυλουργική, η λιθοτομία και η ασβεστοποιία. Τεχνίτες σκάλιζαν τις πέτρες των οικοδομών και τις κολώνες, που στόλιζαν με κιονόκρανα ιωνικού, δωρικού και κορινθιακού ρυθμού. Έδιναν στην οικοδομή μια υπέροχη λεπτότητα, που την έκανε να ξεχωρίζει. Σημαντική για τις οικοδομές ήταν και η αξιοποίηση των άφθονων ασβεστολιθικών πετρωμάτων του Πενταδάκτυλου. Από την επεξεργασία τους στις υψηλές θερμοκρασίες των ασβεστοκάμινων, οι Λαπηθιώτες δημιουργούσαν ασβέστη, γύψο και κατασκεύαζαν χρώματα, χρήσιμα υλικά κυρίως για τις οικοδομές (στερεοποίηση λίθων, σοβάτισμα, ασπρόγιασμα). Χρήση του γύψου γινόταν και από τη γλυπτική τέχνη, για την κατασκευή προτομών, αγαλματιδίων και γύψινων διακοσμήσεων. Ο συνδυασμός όλων αυτών των επαγγελματικών επιδεξιοτήτων, έδινε ένα τέλειο σε ανθεκτικότητα, λειτουργικότητα, άνεση και ομορφιά οικοδόμημα, ανεξάρτητα από το μέγεθός του. Σε ορισμένες περιοχές

της Λαπής του αφθονούσε και το ειδικό πέτρωμα της πουρό-πετρας, με το οποίο κτιζόνταν τα παλιά πέτρινα αρχοντικά.

Η τέχνη της σιδηρουργίας και η βιομηχανία επεξεργασίας μετάλλων, ήταν ένα άλλο προσοδοφόρο επάγγελμα, το οποίο οι Λαπηθιώτες κληρονόμησαν επίσης από την αρχαιότητα. Υπήρχαν αρκετοί και αξιόλογοι τεχνίτες και τα σιδηρουργεία κατασκεύαζαν απαραίτητα εργαλεία για πολλές άλλες ασχολίες: είδη οικοδομής και γεωργίας, όργανα μέτρησης βάρους και όγκου, εργαλεία άντλησης νερού, αξίνες, υνιά, δρεπάνια, καρφιά, αλυσίδες, μαχαίρια, όπλα και πολλά άλλα. Όταν στα μέσα του 20ού αιώνα έκαναν την εμφάνισή τους τα εισαγόμενα βιομηχανοποιημένα σιδηρουργικά είδη, μόνο ορισμένα σιδηρουργεία συνέχισαν να λειτουργούν μέχρι το 1974, έχοντας αρκετή πελατεία από όλη την Κύπρο.

Η ξυλογλυπτική ήταν μια άλλη τέχνη που οι Λαπηθιώτες αξιοποίησαν, προσφέροντας στην οικονομία και τον πολιτισμό του τόπου τους. Και αυτή αναπτύχθηκε από πολύ παλιά και έχει στο ενεργητικό της αριστουργηματικές κατασκευές. Τα λαπηθιώτικα είδη ξυλουργικής και ξυλογλυπτικής ήταν τόσο ξακουστά, που

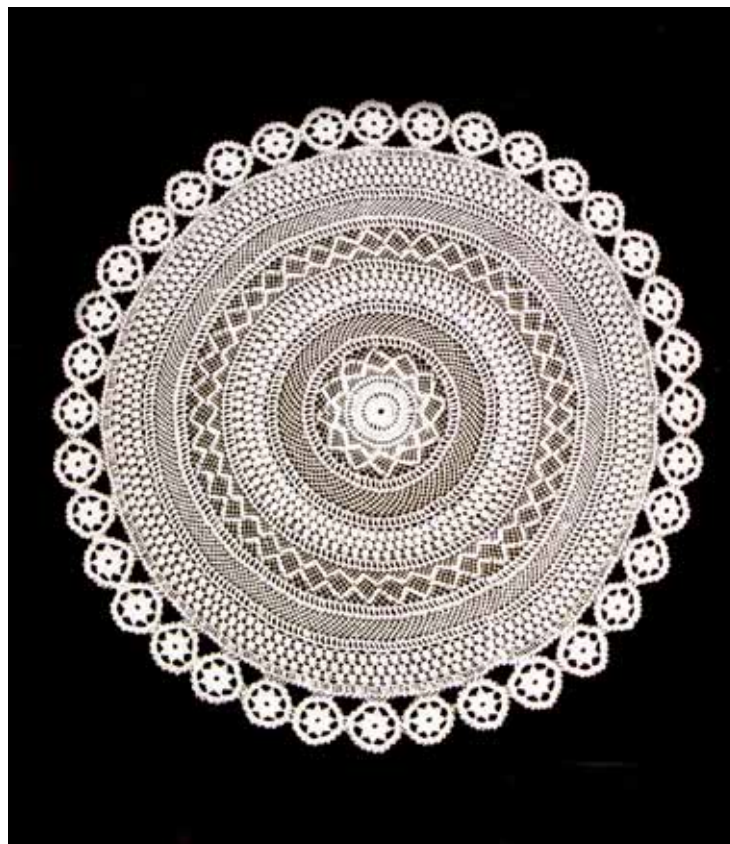
Παραδοσιακός σιδηρουργός της Λαπής του επεξεργάζεται το σκληρό ατσάλι μέσα στο σιδηρουργείο του. Φωτ.: Νεοπτόλεμος Κότσιας.

Εφυσαλωμένο δοχείο τυριού (αρχές 19ου αι.) από τα εργαστήρια της Λαπήθου. Φωτ.: Νίκος Λουκά.

κατέκτησαν την κυπριακή αγορά. Αξιόλογοι τεχνίτες, αναλάμβαναν να επιπλώσουν σπίτια, να κατασκευάσουν επιβλητικά σκαλιστά τέμπλα εκκλησιών, αγίες τράπεζες, ξύλινους σταυρούς και καθίσματα. Έργο των ίδιων ήταν επίσης να συμπληρώσουν τη δουλειά των οικοδόμων (πόρτες, παράθυρα, σκάλες, εξώστες κλπ.), των σιδηρουργών (ξύλινες χειρολαβές γεωργικών και οικοδομικών εργαλείων), να φτιάξουν εργαλεία για τους γεωργούς (ξύλινα άροτρα, ζυγούς, δουκάνες για το αλώνισμα, ξύλινα φτιάγια για το ανέμισμα κ.ά.), για την υφαντική (αργαλειούς, δουλάπια και ανέμες).

Όπως μαρτυρούν αρχαιολογικά ευρήματα (5ης χιλιετίας π.Χ.), η Λάπηθος ταυτίσθηκε και με το επάγγελμα του αγγειοπλάστη, που διατηρείται μέχρι σήμερα. Τα αγγεία που φτιάχνουν οι σύγχρονοι τεχνίτες δε διαφέρουν πολύ από εκείνα των αρχαίων. Λόγοι ανάπτυξης της αγγειοπλαστικής στη Λάπηθο, ήταν η αφθονία του άργιλλου, το τρεχούμενο νερό και η ικανότητα και δημιουργικότητα των κατοίκων της. Υπήρχαν πολλοί και καλοί τεχνίτες, με εργαστήρια αγγειοπλαστικής. Μεταξύ αυτών ήταν ο Δημήτρης Τσιμούρης, ο Κώστας Χριστοδουλάκης και οι Κύπρος και Αριστοφάνης Χατζηχαράλαμπος. Ξεκίνησαν

Βελονόκομπος: Λαπηθιώτικο χειροποίητο κέντημα, καμωμένο με κλωστή και βελόνη. Φωτ.: Νεοπόλεμος Κότσαπας.

για ικανοποίηση αναγκών της καθημερινότητας και έγιναν δημιουργοί τέχνης και ομορφιάς. Αναπτύχθηκε έτσι ένας σημαντικός τομέας απασχόλησης, που απορροφούσε εργατικό δυναμικό και επέφερε εισοδήματα στους κατοίκους και στο Δήμο. Τα λαπηθιώτικα αγγεία, κυρίως των «αλειφτών», κέρδισαν την κυπριακή και διεθνή αγορά κι έγιναν περιζήτητα. Πολλοί τα αγόραζαν για τις καθημερινές τους ανάγκες (κανάτες, βάζα, ανθοδοχεία, πιάτα, ποτήρια, πιθάρια κ.ά.), αλλά και ως διακοσμητικά αντικείμενα. Τα περίφημα αυτά αγγεία προσέλκυαν επίσης πολλούς τουρίστες, οι οποίοι ενδιαφέρονταν να αγοράσουν και να δουν τον τρόπο κατασκευής τους.

Αρχαία τέχνη, με μεγάλη παράδοση στη Λάπηθο, ήταν και η υφαντική, η οποία ανάγεται στους Ελληνιστικούς χρόνους. Μαζί με την αγγειοπλαστική αποτελούν τις σπουδαιότερες λαϊκές τέχνες που αναπτύχθηκαν και έδωσαν φήμη στην κοινότητα. Το 1955 η Λάπηθος είχε 500 αργαλειούς. Υπήρξε η κυριότερη απασχόληση του γυναικείου πληθυσμού. Έχοντας την τοπική παραγωγή των πρώτων υλών (μετάξι και βαμβάκι), έφτιαχναν τις κλωστές, με τις οποίες ύφαιναν βαμβακερά, αλατζές, παρέδες, το γνωστό μεταξωτό υφαντό της «γάζας», ένα από τα

Ο εντυπωσιακός ναός της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολυτρίας, κτίσμα του 1869. Φωτ.: Νεοπτόλεμος Κότσας.

ωραιότερα και ακριβότερα υφάσματα της κυπριακής υφαντικής τέχνης, και άλλα. Τα λαπηθιώτικα υφαντά ήταν μοναδικά και περιζήτητα για την πυκνότητα, τη λεπτότητα, τη στερεότητα και την πολύ καλή ποιότητά τους. Ο γυναικείος πληθυσμός της Λαπήθου και κυρίως οι νεαρές κοπέλες, ασχολούνταν και με την κεντητική. Άρχιζαν από μικρή ηλικία και εξελίσσονταν σε έμπειρες κεντήτριες, υφάντριες και ράπτριες. Για πολλές κοπέλλες ήταν μάλιστα και βιοποριστικό επάγγελμα. Έμποροι διοχέτευαν τα κεντήματα στην αγορά της Κύπρου και στο εξωτερικό και πολλές φορές βραβεύθηκαν σε εκθέσεις. Λαπηθιώτικα κεντήματα βρέθηκαν σε ναούς στη Βενετία και σε περιοχές της Μικράς Ασίας. Το χειροποίητο κέντημα ανθούσε μέχρι το 1960, γιατί μετά αντικαταστάθηκε, σε μεγάλο βαθμό, από το βιομηχανοποιημένο. Μερικές κεντήτριες συνεχίζουν μέχρι σήμερα την παράδοση.

Η εκτροφή μεταξοσκώληκων και η μεταξουργία ήταν μια άλλη σημαντική ασχολία της Λαπήθου που έχει επίσης τις ρίζες της βαθιά χωμένες στους αιώνες. Στην ανάπτυξη της σηροτροφίας βοήθησαν οι μεγάλες φυτείες μουριών, με τα φύλλα των οποίων εκτρέφονταν οι μεταξοσκώληκες. Η Λάπηθος ήταν το μεγαλύτερο κέντρο παραγωγής κουκουλιών στην Κύπρο και

επεξεργασίας τους για παραγωγή μεταξιού. Το 1925, τα 3/4 περίπου της παγκύπριας παραγωγής κουκουλιών και τα 4/5 του μεταξιού, προέρχονταν από τη Λάπηθο. Η μεταξουργία αποτελούσε σπουδαία πηγή πλούτου. Διευκόλυνε την ανάπτυξη της υφαντουργίας και κεντηματουργίας, συντηρώντας ταυτόχρονα και μια σειρά επαγγελματών.

Μια από τις ασχολίες των Λαπηθιωτών, κυρίως τα πιο παλιά χρόνια, ήταν και η αλευροποιία. Το 19ο αιώνα λειτουργούσαν στην κοινότητα γύρω στους 20 νερόμυλους. Έξυπνοι και εφευρετικοί, οι κάτοικοι της Λαπήθου αξιοποίησαν την κατωφέρεια του εδάφους και το άφθονο νερό του κεφαλόβρουσου, που πήγαζε από τους πρόποδες του Πενταδάκτυλου, κυλούσε στο βαθύ πετραύλακο και γέμιζε τους νερόλακκους, πάνω από το μύλο. Ανοίγοντας τους νερόλακκους, το νερό έπεφτε με ορμή στις φτερωτές, δίνοντας κίνηση στις βαριές μολόπετρες της λεκάνης όπου βρίσκονταν τα δημητριακά και αλέθονταν. Οι νερόμυλοι εργάζονταν συνεχώς, από το Μάιο μέχρι τον Οκτώβριο, με πελατεία από όλη την Κύπρο, λόγω της άριστης εξυπηρέτησης και του χαμηλού κόστους. Ο τελευταίος νερόμυλος λειτουργούσε μέχρι το 1974.

Παράλληλα με τα βασικά αυτά επαγγέλματά τους, οι Λαπηθιώτες ασχολούνταν και με διάφορες άλλες, γνωστές παραδοσιακές

μικροβιοτεχνίες, όπως η καλαθοπλεκτική, η κατασκευή βαφών, πετάλων, σαμαριών, η παραγωγή δαφνελαίου, ανθόνερου, ροδοστάγματος κ.λπ., που απασχολούσαν επίσης εργάτες και επέφεραν εισοδήματα στους δημότες και στο Δήμο. Η δημιουργική αυτή ζωή της Λαπήθου, όπως και όλων των κατεχομένων εδαφών, σταμάτησε το 1974. Άνθρωποι και πολιτισμός δέχθηκαν, απροειδοποίητα, την αντιπολιτισμική τουρκική επίθεση. Όλες οι δραστηριότητες διακόπηκαν. Οι δημιουργοί της πολιτείας ξεριζώθηκαν, το βίος τους λεηλατήθηκε. Όνειρα, κόποι και έργα αιώνων γκρεμίστηκαν, για πολλοστή φορά. Η Λάπηθος εάλω, με τον κατακτητή να της αφαιρεί συνεχώς από τη λάμψη και τη ζωντάνια της. Αλλού η ψυχή κι αλλού το σώμα της.

III. Ο ΔΗΜΟΣ ΛΑΠΗΘΟΥ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΠΙΔΡΟΜΗ ΚΑΙ ΚΑΤΟΧΗ

Η έκταση της Λαπήθου ανέρχεται σε 13.619 σκάλες. Οι 9.586 ανήκουν σε Έλληνες, οι 825 σε Τούρκους, 12 σε ξένους, 284 σκάλες καλύπτουν οι δρόμοι, οι ποταμοί και οι δημόσιοι χώροι και 2.912 σκάλες είναι τα δάση και η κρατική γη. Πριν την τουρκική επιδρομή, ο πληθυσμός της πόλης πλησίαζε τους 3.500 κατοίκους. Η μουσουλμανική κοινότητα αριθμούσε 400 περίπου άτομα, ποσοστό σχεδόν 10% του συνολικού πληθυσμού, με

Ο ναός της Παναγίας Αϊρκώτισσας στο κοιμητήριο της ενορίας Αγίου Θεοδώρου. Στο δάσος των ευκαλίπτων, πίσω από το ναό, έγινε η σφοδρότερη μάχη στις 6 Αυγούστου 1974, που έκρινε την τύχη των δύο κωμοπόλεων, Λαπήθου και Καραβά.

Φωτ.: Νεοιπόλεμος Κότσιας

ιδιοκτησία γης 8,6% επί του συνολικού εμβαδού της κωμόπολης. Λόγω της μεγάλης έκτασης και του σχετικά μεγάλου πληθυσμού της, ήταν χωρισμένη διοικητικά σε επτά συνοικίες. Οι έξι ήταν ελληνοχριστιανικές, που η καθεμιά έφερε το όνομα του ναού της, και στο κέντρο της κωμόπολης μια τουρκοκυπριακή. Η κάθε ενορία είχε κοινοτάρχη, κοινοτικό συμβούλιο, δική της θρησκευτική αρχή και κοιμητήριο. Η τουρκοκυπριακή κοινότητα είχε Τουρκοκύπριο κοινοτάρχη και Τουρκοκυπριακό κοιμητήριο, το δικό της σχολείο και δύο τζαμιά, που πριν το 1572 ήταν βυζαντινοί ναοί αφιερωμένοι, ο ένας στον Άγιο Ιωάννη το Θεολόγο και ο άλλος στον Άγιο Γεώργιο τον Τροπαιοφόρο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο συνυπήρχαν και ευημερούσαν οι Λαπηθιώτες.

Η ευημερία και η πρόοδος ανακόπηκαν όμως απότομα από την τουρκική επιδρομή. Στις 4.30 το πρωί της 20ής Ιουλίου, οι κάτοικοί της ξύπνησαν από τον εκκωφαντικό θόρυβο των τουρκικών πολεμικών αεροσκαφών και αντίκρισαν τα τουρκικά πολεμικά πλοία στη θάλασσα. Στις 4.50 τα χαράματα της 6ης Αυγούστου, οι Τούρκοι εισβολείς, αφού κατέλαβαν την πόλη της Κερύνειας (22 Ιουλίου 1974) παραβιάζοντας τις εκεχειρίες, εξαπέλυσαν σφοδρότατη επίθεση από αέρα, θάλασσα και ξηρά κατά της Λαπήθου και του Καραβά. Βρήκαν την πόλη με 400 περίπου μαχητές, ανεπαρκώς εξοπλισμένους και αποδιοργανωμένους από το πραξικόπημα που προηγήθηκε. Στις 6 Αυγούστου οι αδελφές κωμοπόλεις έγιναν οι σύγχρονες Θερμοπύλες του ελληνισμού. Ο Τούρκος υποστράτηγος Φαζίτ Πολάτ ομολόγησε ότι η μάχη της Λαπήθου ήταν η σφοδρότερη και η πλέον καταστροφική για τους εισβολείς. Μεταξύ 23 Ιουλίου και 5 Αυγούστου, κατατρεγμένοι και κάτω από τουρκικούς βομβαρδισμούς, οι Λαπηθιώτες έφυγαν για τη Μόρφου, τη Λευκωσία και το Τρόοδο, αφήνοντας πίσω τους άταφους νεκρούς, αγνοούμενους, αιχμαλώτους και εγκλωβισμένους. Από τότε βρίσκονται μακριά από την κατεχόμενη πόλη τους, στην οποία ο κατακτητής εφαρμόζει πολιτική πολιτιστικής γενοκτονίας.

A. Η Λαπηθος μετά τον εκτοπισμό των νόμιμων κατοίκων της

Από το 1974 η κωμόπολη κατέχεται από τα τουρκικά στρατεύματα. Είναι από τα εκλεκτά λαφυρά τους. Οι κατακτητές αποκαλούν τη Λάπηθο Lapta, ενώ στα αγγλικά διατηρούν τα ονόματα Lapethos, Lambousa και άλλες ονομασίες. Ο σημερινός παράνομος πληθυσμός της αριθμεί γύρω στις 6.000 κατοίκους. Η σύνθεσή του περιλαμβάνει κατάλοιπα Οθωμανών, δηλαδή τους ντόπιους Τουρκοκύπριους κατοίκους της, Τουρκοκύπριους από

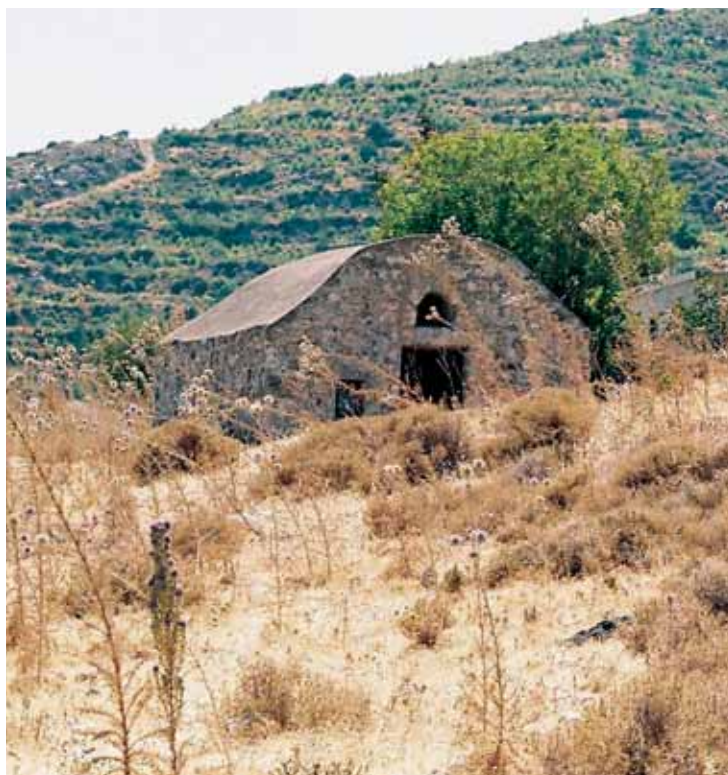

Τα ερείπια του Βυζαντινού ναού του Αγίου Παύλου (12ος μ.Χ. αι.), που βρίσκεται σε περιοχή του Πενταδακτύλου.

Φωτ.: Νεοπτόλεμος Κότσαπας.

την Πάφο, που εξαναγκάστηκαν από την ηγεσία τους να μεταικήσουν εκεί και έποικους από την Τουρκία. Κύριες ασχολίες τους είναι η γεωργία, ο τουρισμός και οι οικοδομές.

Το πράσινο της Λαπήθου, εκτός του ότι μειώθηκε λόγω παράνομου οικοδομικού οργασμού, είναι απεριποίητο. Σε πολλές περιοχές, όπως η Αϊρκώτισσα, το Βρυσίν του Πάρπα και ο Γερόνησος, έχουν ανεγερθεί τουριστικά κέντρα, διαμερίσματα και ξενοδοχεία, χωρίς να τηρηθούν στοιχειώδεις κανονισμοί σεβασμού του φυσικού περιβάλλοντος και της ιστορικότητας του χώρου. Οι δρόμοι, εκτός ορισμένων μικρών επιδιορθώσεων, μένουν ασυντήρητοι και σιγά σιγά καταστρέφονται. Αρκετά σπίτια είναι ακατοίκητα, ενώ κτίστηκαν νέα, κυρίως στην πεδιάδα, όπου άλλοτε απλώνονταν τα περιβόλια, πολλά εκ των οποίων ξεράθηκαν ή ξεριζώθηκαν. Στη θέση των δένδρων υπάρχουν άλλες ετήσιες καλλιέργειες. Πολλοί ελαιώνες και λεμονόκηποι βρίσκονται εγκαταλελειμμένοι και αργοπεθαίνουν. Το Κεφαλόβρυσο στέρεψε λόγω ανομβρίας, αλλά και λόγω των διατρήσεων που ανορύχθηκαν από τους Τούρκους στον Πενταδάκτυλο. Μιά διάτρηση, βάθους χιλίων ποδών, μεταφέρει νερό με αγωγή στις υδρευτικές εγκαταστάσεις του Κεφαλόβρυσου, που είχαν φτιάξει οι αυτόχθονες, και από εκεί διοχετεύεται στα σπίτια, χωρίς να περισσεύει για τις καλλιέργειες. Στέρεψαν

Το Βυζαντινό παρεκκλήσιο της Αγίας Μαρίας, δυτικά της ενορίας του Αγίου Θεοδώρου, κοντά στην περιοχή «Κατσούρης». Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λαπήθου.

Το παρεκκλήσιο του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, ενοριακό κοιμητήριο των πάνω ενοριών Αγίας Παρασκευής και Αγίας Αναστασίας.

Φωτ.: Νεοπτόλεμος Κότσαπας.

επίσης σχεδόν όλες οι μικρότερες πηγές, βρύσες και πηγάδια. Από ορισμένα πηγάδια αντλείται ακόμη νερό για άρδευση κάποιων φυτειών. Είτε γιατί δεν αγαπούν τον τόπο είτε γιατί αισθάνονται προσωρινοί και ξένοι στο χώρο, οι παράνομοι κάτοικοι αδιαφορούν για την κωμόπολη και παραμελούν ή καταστρέφουν ό,τι οι εκδιωγμένοι αυτόχθονες δημιούργησαν με τον ιδρώτα τους και που τόσο αγάπησαν. Ο ανδριάντας του Αττατούρκ στο κέντρο της πόλης, οι τούρκικες σημαίες, η τεράστια κεραία της τηλεόρασης του κατοχικού καθεστώτος στο Κυπαρισσόβουνο και αυτή ακόμα η παράνομη τουριστική ανάπτυξη, δεν πείθουν ότι ο τόπος αυτός είναι δικός τους.

Στην πόλη παρουσιάζεται μια σχετική εγκατάλειψη της γεωργικής ανάπτυξης και παραγωγής, μια μικρή οικιστική ανάπτυξη και μια ταχεία ανεξέλεκτη τουριστική ανάπτυξη. Βασικά κτήρια της πόλης, όπως το Δημαρχείο, το Γυμνάσιο και τα Δημοτικά Σχολεία λειτουργούν, εκτός από το Δημοτικό Σχολείο της Αγίας Αναστασίας. Ο περιβάλλον χώρος του ναού αρχικά μετατράπηκε σε ξενοδοχείο και στη συνέχεια σε γηροκομείο. Κάποια κτήρια έχουν εγκαταλειφθεί στη φθορά του χρόνου, άλλα έχουν συλληθεί και άλλων έχει αλλοιωθεί η χρήση τους. Το Σινέ Ίρις π.χ. μετατράπηκε σε εργοστάσιο-ξυλουργείο και το Δημοτικό Παντοπωλείο σε κλειστό γυμναστήριο και αποθηκευτικός χώρος.

Τα εργαστήρια Λαϊκών Τεχνών δε λειτουργούν πλέον. Ό,τι υπήρχε από την παραγωγή τους (αλειφτά αγγεία, υφαντά, κεντήματα κ.λπ.), πριν τα εγκαταλείψουν οι αυτόχθονες ιδιοκτήτες τους, είτε βρίσκονται σε συλλογές, κυρίως Τουρκοκυπρίων, είτε τα έχουν οικειοποιηθεί οι σημερινοί παράνομοι κάτοικοι της Λαπήθου και άλλα βρέθηκαν να πωλούνται σε αγορές της Τουρκίας ή αλλού. Βιβλιοθήκες με σπάνια βιβλία, συλλογές έργων τέχνης και άλλα ανεκτίμητης αξίας έργα, πνευματικά και τέχνης, καταστράφηκαν, μεταξύ των οποίων και αυτά του αξιόλογου επιστήμονα-ερευνητή, συγγραφέα και ζωγράφου Ανδρέα Στυλιανού, που βρίσκονταν στο σπίτι του στη Λάπηθο.

Επίσης, αρχαιολογικοί χώροι μένουν αφύλαχτοι, ασυντήρητοι και εκτεθειμένοι στη βούληση ανίδεων για την αξία τους περαστικών και αρχαιοκάπηλων. Οι έξι ενοριακές εκκλησίες, Απόστολου Λουκά, Αγίου Θεοδώρου, Τιμίου Προδρόμου, Αγίας Παρασκευής, Αγίας Αναστασίας, Αγίου Μηνά, και τα παρεκκλήσια της Λαπήθου, εκτός του ότι στερούνται τους πιστούς τους, αφέθηκαν στην εγκατάλειψη και φέρουν έντονα τα σημάδια του χρόνου, ενώ το εσωτερικό τους είναι συλημένο και βεβηλωμένο. Τα παρεκκλήσια είναι τα εξής: Αγίας Βαρβάρας, Αγίας Μαρίας, Παναγίας Αἰρκώτισσας, Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, Αγίου Μάμαντος, Αγίας Ευδοκίας, Αγίου Γεωργίου

Η ιερά Μονή της Παναγίας της Κρινιώτισσας (12ος μ.Χ. αι.) στη βόρεια πλευρά της οροσειράς του Πενταδακτύλου.

Φωτ.: Νεοπτόλεμος Κότσαπας.

Το λαξευτό μέσα σε βράχο παρεκκλήσι του Αγίου Γεωργίου του Σπηλιώτη, στο κοιμητήριο της ενορίας Αγίου Μηνά.

Φωτ.: Νεοπτόλεμος Κότσαπας.

του Εξορινού, Αγίου Κουρνούτα, Αγίου Παύλου, Αρχαγγέλου, Αγίου Ανδρονίκου, Αγίου Γεωργίου του Σπηλιώτη και Παναγίας της Κρινιώτισσας. Η απουσία εικόνων και άλλων πολύτιμων αντικειμένων μαρτυρούν το πέρασμα Τούρκων αρχαιοκάπηλων. Τα χριστιανικά νεκροταφεία είναι πλήρως κατεστραμμένα, με τους τάφους σπασμένους και ανοιγμένους, με τους σταυρούς βγαλμένους, πεταγμένους και θρυματισμένους. Ολόκληρη η περιοχή της αρχαίας Λαπήθου ελέγχεται από τον τουρκικό στρατό κατοχής και δεν επιτρέπονται επιδιορθώσεις ή αναστηλώσεις των μνημείων που βρίσκονται εκεί. Μεταξύ αυτών είναι ο ναός του Αγίου Ευλαλίου και η Μονή της Παναγίας Αχειροποιήτου, η οποία μετατράπηκε σε στρατόπεδο του τουρκικού στρατού κατοχής, ενώ όλες οι φορητές της εικόνες, τα ιερά σκεύη και άλλα αντικείμενά της, εξαφανίσθηκαν. Αυτή είναι η σημερινή εικόνα της κατεχόμενης Λαπήθου. Ο ιστορικός Δήμος και οι αυτόχθονες δημότες της Λαπήθου, εκτοπισμένοι αγωνίζονται μακριά από την πόλη τους, με ένα και μοναδικό στόχο, να επιστρέψουν κοντά της, γιατί τους χρειάζεται και τη χρειάζονται.

Β. Δραστηριότητες του εκτοπισμένου Δήμου εντός και εκτός Κύπρου

Ένα ποσοστό 80% των εκτοπισμένων Ελλήνων και άλλων Χριστιανών κατοίκων της Λαπήθου, σήμερα διαμένουν προσωρινά στις δύο μεγάλες πόλεις και επαρχίες Λευκωσίας και Λεμεσού. Οι υπόλοιποι βρίσκονται διασκορπισμένοι σε άλλες περιοχές της ελεύθερης Κύπρου ή στο εξωτερικό. Ο επίσης εκτοπισμένος Δήμος τους, διατηρεί την οντότητά του και λειτουργεί προσωρινά στη Λευκωσία. Ασχολείται κυρίως με την επικοινωνία και τη συνεργασία των δημοτών του, σε διάφορα θέματα. Συντηρεί, προβάλλει και προσπαθεί να διασώσει την πλούσια ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά της Λαπήθου. Διοργανώνει αντικατοχικές εκδηλώσεις και προωθεί τη διαφώτιση στην Κύπρο και στο εξωτερικό. Βασικοί του στόχοι είναι η προώθηση και διαφύλαξη των δικαιωμάτων των εκτοπισμένων κατοίκων της Λαπήθου, η ενημέρωση ντόπιων και ξένων για τη σημερινή τους κατάσταση, η διατήρηση της ιστορικής τους μνήμης, η διακρίβωση της τύχης των αγνοουμένων, η απελευθέρωση των κατεχομένων εδαφών, η αποχώρηση των εποίκων και των τουρκικών στρατευμάτων, η επιστροφή όλων των προσφύγων στις πατρογονικές εστίες και περιουσίες τους, υπό συνθήκες ασφάλειας, αξιοπρέπειας και ελεύθερης διακίνησης. Ο Δήμος συστεγάζεται και συνεργάζεται με παλιά και νέα οργανωμένα σύνολα της Λαπήθου, προς επίτευξη των πιο πάνω

Τα προσωρινά γραφεία του εκτοπισμένου Δήμου Λαπήθου, οδός Προδρόμου 36, 2063, Στρόβολο - Λευκωσία.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λαπήθου.

στόχων, μέσα στο πλαίσιο των περιορισμένων δυνατοτήτων του, των αντικειμενικών δυσκολιών και της εθελοντικής προσφοράς. Μετά τον εκτοπισμό έχουν επανασυσταθεί και επαναλειτουργήσει, η Σχολική Εφορεία Λαπήθου και το 144ο Σύστημα Ναυτοπροσκόπων Λαπήθου. Το 1987 δημιουργήθηκε το Προσφυγικό Σωματείο «Η Λάπηθος», το 2003 το Πολιτιστικό Ίδρυμα της Λαπήθου και το 2007 συστάθηκε το Συμβούλιο Νεολαίας του Δήμου Λαπήθου. Τα οργανωμένα αυτά σύνολα διοργανώνουν διάφορες εθνικές, θρησκευτικές, πολιτιστικές, ανθρωπιστικές, αθλητικές, κοινωνικές και άλλες εκδηλώσεις και γιορτές, που συντηρούν τη μνήμη της κατεχόμενης πόλης τους, καλλιεργούν το αγωνιστικό φρόνημα των Λαπηθιωτών, την ενότητα, τη συνεργασία, την αλληλεγγύη και αλληλοκατανόηση μεταξύ τους. Σε συνεργασία πάντα με το Δήμο, διοργανώνονται χοροεσπερίδες ή συνεστιάσεις, εκθέσεις, καλλιτεχνικές-θεατρικές παραστάσεις, γιορτές για τα παιδιά, εκδρομές για τους ηλικιωμένους και αιμοδοσίες στην τράπεζα αίματος Λαπήθου. Δενδροφυτεύθηκε δασύλλιο με την ονομασία «Κυπαρισσόβουνος», κοντά στην Κακορατζιά, οργανώθηκε η πολιτιστική έκθεση «Η Λάπηθος χθες και σήμερα» (1992), με είδη από τις λαϊκές τέχνες της Λαπήθου, έγιναν εκθέσεις φωτογραφιών της Λαπήθου, εκδηλώσεις για τα 3.000 χρόνια της, εκδόσεις βιβλίων κ.λπ. Το 1990, κατόπιν διαγωνισμού, δημιουργήθηκε και ο «Ύμνος της Λαπήθου».

Στο χώρο του προσωρινού Δημαρχείου ιδρύθηκε και

Επίδοση υπομνήματος διαμαρτυρίας προς το Βρετανό Πρωθυπουργό στην Downing Street 10, στις 23 Μαΐου 2005, από αντιπροσωπείες των Δήμων Λαπήθου και Καραβά.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λαπήθου.

Τελετή αδελφοποίησης των Δήμων Λαπήθου και Σπάρτης, στις 10 Νοεμβρίου 2002. Το Πρωτόκολλο υπέγραψαν οι τότε Δήμαρχοι κ.κ. Άθως Ελευθερίου και Δημοσθένης Ματάλας αντίστοιχα. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λαπήθου.

λειτουργεί Βιβλιοθήκη, με πλούσια συλλογή βιβλίων, μέρος της οποίας είναι ιστορικού και ερευνητικού περιεχομένου, που αφορά τη Λάπηθο. Ο Δήμος και τα συνεργαζόμενα σύνολα καταβάλλουν, επίσης, προσπάθειες δημιουργίας και ολοκλήρωσης του ιστορικού πολιτιστικού Μουσείου Λαπήθου. Λόγω ιστορικών καταβολών, αυτή η προσπάθεια ενδιαφέρει και τιμά ιδιαίτερα τους Λαπηθιώτες και τη σκλαβωμένη κωμόπολή τους. Στοιχεία της ιστορίας και του πολιτισμού της κοσμούν το Αρχαιολογικό Μουσείο της Κύπρου και διάφορα Μουσεία του κόσμου, υπάρχουν κρυμμένα και φυλαγμένα σε αρχεία, σε βιβλία που γράφτηκαν, στις μνήμες ανθρώπων που βρίσκονται στη ζωή, σε εικόνες και σε άλλα έργα της τέχνης και του λόγου. Συγκεντρώνοντας όλα αυτά, η ιστορία και ο πολιτισμός θα γίνει πιο γνωστός, κυρίως στις μετέπειτα γενιές, οι οποίες θα γνωρίσουν και θα αγαπήσουν συνειδητά τον τόπο όπου έζησαν οι πρόγονοί τους και θα έχουν ισχυρά επιχειρήματα και τεκμήρια να προβάλουν, για τη διεκδίκηση της ελευθερίας και επιστροφής τους στη γη που τους ανήκει. Σε αυτό κυρίως επικεντρώνονται τόσο οι Δημοκρατικές αρχές όσο και τα οργανωμένα σύνολα και οι πνευματικοί άνθρωποι της Λαπήθου. Βρίσκονται στο πλευρό των εκτοπισμένων, ενώ ταυτόχρονα διατηρούν επαφή και συνεργάζονται με τους πρόσφυγες ομογενείς Λαπηθιώτες στο εξωτερικό. Τους

αξιοποιούν για ενημέρωση και προώθηση θεμάτων που αφορούν τη Λάπηθο και το Κυπριακό, ειδικά στη Μεγάλη Βρετανία, όπου υπάρχει το Σωματείο Λαπήθου-Καραβά και περιχώρων. Στο πλαίσιο του αγώνα για ελευθερία και δικαιοσύνη εντάσσονται και οι αδελφοποιήσεις του Δήμου Λαπήθου με το Δήμο Μανδρακίου Νισύρου, το Δήμο Σπάρτης και τον πρώην Δήμο Μηλεών Μαγνησίας, νυν Δήμο Νοτίου Πηλίου. Με την ανταλλαγή επισκέψεων και τις συχνές επαφές με τους ελλαδικούς αυτούς Δήμους, ανοίγονται δίαυλοι επικοινωνίας, ανταλλαγής απόψεων και σύσφιξης των σχέσεων μεταξύ τους, επιβεβαιώνοντας το κοινό τους παρελθόν και ενισχύοντας τους αγώνες των εκτοπισμένων Λαπηθιωτών για ελευθερία και επιστροφή στην πόλη τους.

Γ. Εξέχουσες μορφές της Λαπήθου στον εκτοπισμό

Όπως στο παρελθόν έτσι και σήμερα, παρά τις δύσκολες και αντίξοες συνθήκες διαβίωσης, οι Λαπηθιώτες εξακολουθούν να παράγουν έργο και να επιβιώνουν, να ξεχωρίζουν και να διαπρέπουν σε διάφορους τομείς της ζωής, των επιστημών, της πολιτικής, των γραμμάτων και των τεχνών. Μετά τον εκτοπισμό τους, αρκετοί από τους τεχνίτες άρχισαν να αναδημιουργούν στις ελεύθερες περιοχές και να μεταδίδουν τις γνώσεις και τις εμπειρίες τους στις νεότερες γενιές. Παράδειγμα αποτελούν οι εκτοπισμένοι αγγειοπλάστες, οι

Επίσκεψη αντιπροσωπείας του Δήμου Λαπήθου και του Συνδέσμου Λαπήθου-Καραβά Μ.Β. στο Βρετανικό Κοινοβούλιο στις 23 Μαΐου 2005 και συνάντηση με τους βουλευτές κ. A. Love, R. Vis, A. Dismore, T. Villiers και R. Gale. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λαπήθου.

οποίοι σε σύντομο χρονικό διάστημα επαναδραστηριοποιήθηκαν στις περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν. Μακριά από το χώρο που τους πρόσφερε σχεδόν τα πάντα για την τέχνη τους, εισήγαγαν τις πρώτες ύλες, χρησιμοποίησαν τη νέα τεχνολογία, απλοποίησαν την εργασία τους, μείωσαν το κόστος και αύξησαν την παραγωγή τους. Μεταλαμπάδευσαν την αγάπη προς την τέχνη τους σε νέους, οι οποίοι σπουδάζουν στο εξωτερικό και επιστρέφοντας μεταφέρουν καινούριες τεχνικές, νέες φόρμες και διακοσμήσεις.

Μεγάλο κεφάλαιο για τη Λάπηθο είναι αρκετά από τα παιδιά της, των οποίων τα έργα και η όλη πορεία τους, τιμούν ιδιαίτερα την ίδια, την Κύπρο, ακόμη και χώρες όπου έτυχε να φιλοξενηθούν. Επειδή ο κατάλογος είναι μεγάλος, εδώ θα αναφερθούν ενδεικτικά ορισμένα και μόνο ονόματα. Μετά την τουρκική εισβολή, ο γιατρός Φειδίας Παρασκευαΐδης ίδρυσε την Παγκύπρια Επιτροπή Προσφύγων, της οποίας ήταν Πρόεδρος για πολλά χρόνια, δίδοντας φωνή και βοηθώντας πραγματικά τους πρόσφυγες. Πέθανε το 1998, μακριά από τη σκλαβωμένη του Λάπηθο, την οποία φρόντισε κάποτε ως Δήμαρχος, κάνοντάς την και πάλιν Ιμερόεσσα και Λάμπουσα. Ο αρχιτέκτονας Γιώργος Παρασκευαΐδης, ο οποίος ίδρυσε με το Στέλιο Ιωάννου την παγκοσμίου φήμης Εταιρεία Ιωάννου και Παρασκευαΐδη. Έκανε τη γενέτειρά του υπερήφανη, γιατί ως άνθρωπος και ως επιχειρηματίας βοήθησε με διάφορους

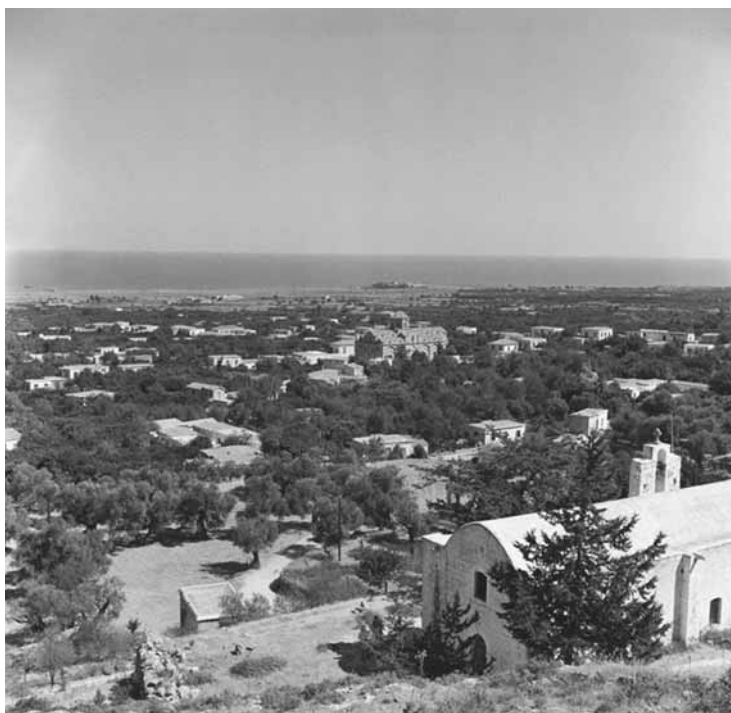
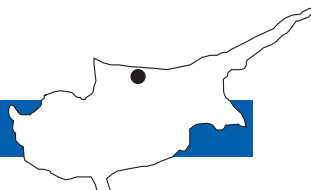
τρόπους τους πάσχοντες συνανθρώπους του. Ίδρυσε το φιλανθρωπικό Ίδρυμα Γεωργίου και Θέλμας Παρασκευαΐδη, όπως και το χειρουργικό Μεταμοσχευτικό Κέντρο, τα οποία βοηθούν Κύπριους σε θέματα υγείας. Δημιούργησε το Πολιτιστικό Κέντρο της Κύπρου στην Αθήνα, το οποίο εμπλούτισε με σπάνια βιβλία, φωτογραφίες κ.ά., έτσι, ώστε Ελλαδίτες και ξένοι να γνωρίσουν καλύτερα και ουσιαστικότερα την Κύπρο. Για το κοινωνικό και φιλανθρωπικό του έργο, που αναγνωρίστηκε διεθνώς, τιμήθηκε από τη βασίλισσα της Αγγλίας Ελισάβετ II, από τον Πάπα, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, του οποίου είναι Άρχων, από τον Ιατρικό Σύλλογο Νέας Υόρκης, από την ΑΗΕΡΑ, τμήμα της οποίας στην Κύπρο φέρει το όνομά του, από Πανεπιστήμια, Οργανισμούς και τον Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας. Τιμήθηκε επίσης με πολλά βραβεία, όπως το βραβείο Ειρήνης (1991).

Σημαντική προσωπικότητα είναι επίσης ο Ανδρέας Στυλιανού, ο οποίος καταξιώθηκε με διεθνή βραβεία, όπως της Ακαδημίας Αθηνών το 1985, ενώ το 1998 το Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού της Κυπριακής Δημοκρατίας του απένειμε το Αριστείο Γραμμάτων και Τεχνών. Ξεχωριστή θέση κατέχει όμως η Ευφροσύνη Προεστού, η κυρά της Λαπήθου, όπως είναι γνωστή σε όλη την Κύπρο. Το διάστημα της τουρκικής εισβολής φρόντισε και έσωσε 12 στρατιώτες, οι οποίοι εγκλωβίσθηκαν στη Λάπηθο. Οι Τούρκοι την βασάνισαν στο κάστρο της Κερύνειας, χωρίς να αποκαλύψει τίποτα. Όταν πέθανε το 1993, ο Δήμος Λαπήθου και το Σωματείο «Η Λάπηθος», μαζί με τους στρατιώτες που επέζησαν χάρη στη φροντίδα της, έστησαν την προτομή της στο οδόφραγμα του Λήδρα Πάλας, για να ατενίζει τον Πενταδάκτυλο, μέχρι τη μέρα της απελευθέρωσης και της επιστροφής στη Λάπηθο, όπου θα ανεγερθεί εκεί Μνημείο προς τιμήν της.

Αυτή είναι η Λάπηθος, η άλλοτε Ιμερόεσσα και Λάμπουσα, της οποίας οι εκτοπισμένοι αυτόχθονες κάτοικοί της αποδεικνύουν κάθε μέρα ότι την αγαπούν και την νοσταλγούν. Έχουν μνήμη και μέσα τους φωλιάζει ο πόθος για επιστροφή. Η κατεχόμενη πόλη τους κυριαρχεί στην ύπαρξή τους και καθοδηγεί τη ζωή τους. Είναι η δύναμη που τους κρατά στον αγώνα για δικαίωση, γιατί μόνο με την επιστροφή τους θα ξαναφυτρώσουν οι λεμονιές στην πεδιάδα, τα κυκλάμινα στον Κυπαρισσόβουνο, θα ξανακτυπήσουν οι καμπάνες των εκκλησιών, θα ξαναζωντανέψουν οι τέχνες και η ζωή στις γειτονιές της. Η Λάπηθος ζητά πίσω την ψυχή της και οι Λαπηθιώτες το βεβηλωμένο ιερό της σώμα, ξανά να το βαπτίσουν στο φως της λευτεριάς, ψέλνοντας τον ύμνο της: «Σ' έχω μέσα μου κλεισμένη / στην ψυχή μου, στο μυαλό / και στα βάθη θρονασμένη / στις καρδιάς μου τον παλμό (...) Σε λατρεύω σε θαυμάζω / στην καρδιά μου σε κρατώ / και στεντόρια φωνάζω / Λάπηθός μου σ' αγαπώ».

Δήμος Καραβά

Γενική άποψη του Καραβά, 1962.

Φωτ.: Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών.

Ανασκαφές στην περιοχή Γύρισμα, Πάνω Γειτονιά, Καραβάς.

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Ο Καραβάς διοικητικά ανήκει στην κατεχόμενη σήμερα επαρχία Κερύνειας. Βρίσκεται σε μια λωρίδα γης μεταξύ βουνού και θάλασσας. Είναι χτισμένος σε μια πιο ομαλή περιοχή από την κωμόπολη της Λαπήθου, με την οποία συνορεύει στα δυτικά έχοντας ως διαχωριστικό τον ποταμό Βαθυρκάκα και με την οποία έχει πολλά κοινά: καταβολές, ομορφιές, ανάπτυξη και προοπτικές. Στα ανατολικά εκτείνεται μέχρι τις περιοχές Πέντε Μίλι και Πικρό Νερό και συνορεύει με τον Άγιο Γεώργιο. Στα νότια φθάνει μέχρι τους πρόποδες του Πενταδάκτυλου, όπου στις εκεί πλαγιές του είναι σκαρφαλωμένα τα γραφικά χωριουδάκια Μόττηδες, Παλιόσοφος, Ελιά και Φτέρυχα. Στα βόρεια βρέχεται από τη θάλασσα. Τα μέχρι σήμερα ανασκαφικά ευρήματα μαρτυρούν ότι στην περιοχή της κωμόπολης υπήρχε συνεχής κατοίκηση από την προϊστορική περίοδο. Από τη δημιουργία της η κωμόπολη του Καραβά ήταν αμιγώς ελληνική γη, αφού την κατοικούσαν μόνο Έλληνες, μέχρι που το 1974 η τουρκική επιδρομή τους εκτόπισε.

Ι. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Α. Καταβολές Καραβά

Οι καταβολές του Καραβά βυθίζονται στους αιώνες, ίδιες όπως και της δίδυμης αδελφής του Λαπήθου. Αν και δεν έχουν γίνει μεγάλης έκτασης συστηματικές ανασκαφικές έρευνες, τυχαία ευρήματα στην τοποθεσία «Γύρισμα» στην Πάνω Γειτονιά της κωμόπολης και στην περιοχή του Αγίου Ανδρέα, μαρτυρούν την ύπαρξη συνοικισμών τόσο της Νεολιθικής και της Χαλκολιθικής περιόδου όσο και της Μυκηναϊκής. Δοκιμαστικές ανασκαφές από τον Πορφύριο Δίκαιο το 1934, έφεραν στην επιφάνεια κυκλικές κατοικίες και τάφους σκαμμένους σε βράχο. Στα δημοτικά όρια του Καραβά, στην τοποθεσία «Βαθυρκάκας», ανατολικά του ποταμού, ανασκάφηκε επίσης νεκρόπολη της Γεωμετρικής περιόδου (1050-700 π.Χ.). Στην περιοχή «Τρουλλί» του Καραβά (περιοχή της αρχαίας Λάμπουσας), βρέθηκαν ταφικά σπήλαια με ευρήματα της Ύστερης Κλασικής περιόδου (4ος αι. π.Χ.). Αρχαία νομίσματα, όπου αναπαρίσταται η θεά Αφροδίτη, σε συνδυασμό με επιγραφές και αναφορές περιηγητών, βεβαιώνουν για την ύπαρξη Ιερού της Αφροδίτης. Σε επιγραφή αναφέρεται το Ελαιοχρίστιον, που δηλώνει ότι τελούνταν και εδώ τα Αφροδίσια. Ο Drummond γράφει ότι βρήκε μέρος των θεμελίων ενός ιδιαίτερα μεγαλοπρεπούς κτίσματος, με

Ευρήματα ανασκαφών στον Καραβά, περιοχή «Βαθυρκάκας».

Φωτ: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

μωσαϊκό δάπεδο πολύ προσεγμένης δουλειάς, υποθέτοντας ότι επρόκειτο για ναό.

Τα σημερινά υψώματα στην περιοχή «Καταλύματα», αποτελούν λείψανα μεγαλύτερης λοφοσειράς, η οποία δέσποζε του κόλπου, ξεκινώντας από το λαξευμένο σε βράχο δωμάτιο και κατέληγε στο λόφο «Τρουλλί». Σε ολόκληρη την περιοχή υπάρχουν σωροί από πέτρες, αφού οι λαξευμένες σε βράχους κατοικίες συμπληρώνονταν με πρόσθετους τοίχους.

Στην ανατολική πλευρά του λόφου «Τρουλλί» βρίσκεται μια σειρά από τεχνητά σπήλαια. Τάφοι της Ύστερης Κλασικής εποχής (4ος αι. π.Χ.) κάλυψαν οτιδήποτε παλαιότερο υπήρχε. Κατά τις μοναδικές ανασκαφές που διενεργήθηκαν στη Λάμπουσα, βρέθηκαν πηλίνα ειδώλια και τεμάχια από Νεολιθικούς πέλεκεις, όστρακα Μέσης Εποχής του Χαλκού, Ελληνοφονικικά Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου, Αττικά, Ελληνιστικής και Ελληνορωμαϊκής κεραμικής και ένα γύψινο κιονόκρανο. Κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο η Λαπηθία ήταν μια από τις τέσσερις επαρχίες της Κύπρου. Η παράδοση λέει ότι στα παραθαλάσσια σύνορα

Ανασκαφές στον Καραβά, περιοχή «Καταλύματα» - αρχαία Λάμπουσα.

Φωτ: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Χρυσό περιδέραιο και ενώτια πρωτοβυζαντινής περιόδου από τους θησαυρούς της Λάμπουσας.

Φωτ: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Καραβά-Λαπήθου, αποβιβάστηκαν οι Απόστολοι Παύλος και Βαρνάβας, για να διδάξουν το Χριστιανισμό. Όταν οι Απόστολοι έφθασαν ψηλά στην κορυφή του Πενταδάκτυλου (δυτικά από το κάστρο του Αγίου Ιλαρίωνα) ξεδίψασαν από μια πηγή, που άρχισε να αναβλύζει μόλις κάθισαν να ξεκουραστούν. Στην ομώνυμη τοποθεσία χτίστηκε από τους κατοίκους το εκκλησάκι του Αγίου Παύλου, το οποίο σήμερα είναι κατεστραμμένο, αφού παραμένει όρθιος μόνο ο νότιος τοίχος του.

Από τα αρχαιολογικά ευρήματα και τις άλλες ιστορικές πηγές, βεβαιώνεται ότι η αρχαία Λάπηθος, δημιούργημα των Λακώνων, είναι η πρόγονος πόλη του Καραβά και της σημερινής Λαπήθου και από αυτήν αντλούν τις καταβολές τους. Λαπηθιώτες και Καραβιώτες αποτελούν τους απογόνους των Σπαρτιατών, που έφθασαν στην περιοχή μετά τον Τρωικό Πόλεμο, με αρχηγό τον Πράξανδρο. Είχαν κοινή πορεία μέχρι που ιστορικοί λόγοι τους οδήγησαν να ακολουθήσουν μια παράλληλη πορεία, στηρίζοντας όμως την ανάπτυξή τους στις αρχικές τους πολιτισμικές και οικονομικές βάσεις. Επειδή στοιχεία της κοινής ιστορίας των δύο κωμοπόλεων αναφέρθηκαν ήδη στην ενότητα για τη Λάπηθο, στη συνέχεια θα αναφερθούν στοιχεία για την περιοχή Καραβά και κάποιες επιπρόσθετες πληροφορίες για μνημεία που σήμερα εμπίπτουν στα δημοτικά όρια του Καραβά.

Ο λαξευτός βράχος του Αγίου Ευλαμπίου σήμερα.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

Β. Η περιοχή Καραβά στη Βυζαντινή περίοδο (364 - 1191)

Από την Ελληνιστική μέχρι και την Πρωτοβυζαντινή εποχή (3ο αι. π.Χ.-7ο αι. μ.Χ.), η αρχαία Λάπηθος γνώρισε μεγάλη ακμή. Όπως αναφέρθηκε ήδη, ήταν τόση η λάμψη, ο πλούτος και η ομορφιά της, που οι Βυζαντινοί την ονόμασαν «Λάμπουσα». Η οικονομική και πολιτιστική της ανάπτυξη συνέτειναν, ώστε να αποτελέσει πρώτη πρωτεύουσα της επαρχίας Κερύνειας και επισκοπική έδρα. Η βυζαντινή Λάμπουσα-Λάπηθος αναπτύχ-

Ιερά Μονή Αχειροποιήτου, 1936. Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Ψηφιδωτό από την αρχαία Λάμπουσα.

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

θηκε στην περιοχή που σήμερα αποκαλείται «Καταλύματα» και εμπίπτει στα δημοτικά όρια του Καραβά. Ανασκαφικά ευρήματα από την περιοχή αυτή, ανάγονται τουλάχιστο στην Κλασική περίοδο. Μέσα από έρευνες και άλλες ιστορικές μαρτυρίες, παρατηρείται πληθώρα παλαιοχριστιανικών οικισμών τόσο στην παραλιακή περιοχή, από τα «Καταλύματα» ως τη «Μούττη του Πιάνου», το «Ζέφυρο» και το «Πικρό Νερό», όσο και στην Πάνω Γειτονιά. Η περιοχή είναι διάσπαρτη από σπασμένα αγγεία, μάρμαρα και απομεινάρια ψηφιδωτών.

Αρχαιολογικά κατάλοιπα και επιγραφές μαρτυρούν την ύπαρξη τειχών της πόλης, που ανάγονται στην Πρωτοβυζαντινή εποχή (3ος-5ος αι. μ.Χ.). Ίχνη παλιού λιμενοβραχίονα και τοίχοι από πύργους, που εντοπίστηκαν στην περιοχή «Βάρκες», βεβαιώνουν και την ύπαρξη λιμανιού. Εντός των τειχών βρισκόταν ναός αφιερωμένος στον Άγιο Ευάλλιο, πρώτο Επίσκοπο Λάμπουσας, που, σύμφωνα με ευρήματα ανασκαφών, ανοικοδομήθηκε τρεις φορές (6ο, 11ο και 16ο αι.), και το λαξευτό παρεκκλήσι του Αγίου Ευλαμπίου, που ο Rupert Gunnis παρομοιάζει με κατακόμβη και αναφέρει ίχνη τοιχογραφιών. Ο Αθανάσιος Σακελλάριος το συγκρίνει με δωμάτια των «Τάφων των Βασιλέων» στην Πάφο, τα οποία έχουν επίσης τετραγωνική κόγχη, ακροσόλια στα πλάγια και οπή στην οροφή, ταυτίζοντάς το με αρχαίο θυσιαστήριο. Άλλοι το παρουσιάζουν ως Μουσολείο. Πιθανολογείται ότι στην αρχαιότητα ήταν χώρος λατρείας, που οι Χριστιανοί συνέχισαν να το χρησιμοποιούν με την ίδια ιδιότητα κάνοντας ορισμένες μετατροπές. Στην τοποθεσία της αρχαίας Λάμπουσας, κοντά στη θάλασσα, βρισκόταν και η παλαιοχριστιανική βασιλική της Παναγίας Αχειροποιήτου του 6ου-7ου αιώνα, τμήματα της οποίας είναι ενσωματωμένα στη σημερινή εκκλησία, όπως μαρμάρινοι κίονες και ανάγλυφα θωράκια. Η πρωτοβυ-

ζαντινή παρουσία στην περιοχή επιβεβαιώνεται και από την παλαιοχριστιανική αψίδα του καθολικού της Μονής, μαρμαροθετήματα, ψηφιδωτά δάπεδα, επιγραφές και άλλα αρχαιολογικά ευρήματα. Στην ίδια περίοδο φαίνεται να ανήκει και το ασκητήριο της Παναγίας Γαλα(κ)τερούσας, δυτικά του Καραβά πάνω στο βουνό. Νότια του παρεκκλησίου υπάρχει λαξευτό κατασκεύασμα, πιθανόν παλαιοχριστιανικό κοιμητήριο.

Τον 7ο αιώνα (653-654) η Λάπηθος-Λάμπουσα καταλήφθηκε, και μετά από πολιορκία, λεηλατήθηκε και καταστράφηκε από τους Άραβες, όπως και η πρωτεύουσα της Κύπρου Σαλαμίνα. Στην περίοδο αυτή χρονολογήθηκαν και οι περίφημοι «θησαυροί της Λάμπουσας», με πολύτιμα αντικείμενα υψηλής τέχνης και τεχνικής, που δείχνουν το οικονομικό και πολιτιστικό της επίπεδο, καθώς και τις σχέσεις της με την Κωνσταντινούπολη. Παρόλες τις καταστροφές που υπέστη η πόλη, αρχαιολογικά ευρήματα μαρτυρούν ότι η ακμή της συνεχίστηκε και κατά τη Μέση και Ύστερη Βυζαντινή περίοδο. Κατά τη Μεσοβυζαντινή περίοδο χτίστηκαν νέοι ναοί: Η μικρή βασιλική της Αγίας Μαρίας με τοιχογραφίες του 12ου αιώνα, ο Άγιος Παντελεήμονας και ο Άγιος Ανδρόνικος με Αγία Τράπεζα από μαρμάρينو κιονίσκο από τη Λάμπουσα, που βρίσκονται στην Πάνω Γειτονιά του Καραβά, καθώς και η μικρή βασιλική του Αγίου Αντωνίου στη δυτική πλευρά της κωμόπολης. Αυτή την περίοδο

Ασημένιος πρωτοβυζαντινός δίσκος με τους γάμους του Δαβίδ από το δεύτερο θησαυρό της Λάμπουσας.

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Ιχθυοτροφείο ή κατά τη λαϊκή παράδοση «Τα λουτρά της βασίλισσας» στην περιοχή της Αρχαίας Λάμπουσας.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

διακοσμήθηκαν παλαιότεροι ναοί, όπως ο τοιχογραφημένος (11ος-12ος αι.), σπηλαιώδης ναός της Γαλα(κ)τερούσας, στην Πάνω Γειτονιά, όπου η απεικονιζόμενη Παναγία βρεφοκρατούσα επιγράφεται ως «Παναγία Στάζουσα». Εκατέρωθεν της Παναγίας είχαν απεικονισθεί ο Ιωάννης ο Πρόδρομος και ο Άγιος Νικόλαος, ενώ διακρίνονται σπαράγματα της μορφής του ένθρονου Χριστού. Απόδειξη αποτελεί επίσης η 2η φάση του κυρίως ναού της Παναγίας Αχειροποιήτου, που είναι χτίσμα του 11ου αιώνα, τύπου εγγεγραμμένου σταυροειδούς ρυθμού, ενώ οι τοιχογραφίες του χρονολογήθηκαν στον 12ο αιώνα, όπως και ο νάρθηκας, που στεγάζεται με καμάρα και φέρει ημικυλινδρικό τρούλο.

Στην τοποθεσία «Τρουλλί», όπου ήταν χτισμένη η Ακρόπολη, βρέθηκαν οικοδομήματα, το κάτω μέρος των οποίων είναι σκαμμένο σε βράχο. Ανασκάφηκε επίσης μεγάλο ορθογώνιο δωμάτιο, πλάτους τεσσάρων μέτρων, που έφερε ίχνη πυρκαγιάς και ένδειξη ότι ήταν διώροφο με ψηφιδωτό πάτωμα και στο ανώγιο, καθώς και οι τοίχοι ενός άλλου μεγάλου οικοδομήματος, που πιθανολογείται ότι ανήκε στο διοικητή της πόλης. Στην ανατολική πλευρά της πόλης, έξω από τα τείχη υπήρχε παλιό ιχθυοτροφείο, στην τοποθεσία «Λουτρά της Βασίλισσας», για το οποίο κάνει αναφορά και ο Φλώριος Βουστρώνιος το 16ο αιώνα, γράφοντας: «... Παρά τινα μεγάλην οικίαν, πιθανώς παρά τα ανάκτορα των βασιλέων, υπήρχαν ιχθυοτροφεία λαξευμένα εντός των βράχων εισήρχοντο δε εντός αυτών η θάλασσα και οι ιχθείς δι' οχετών...». Αναφορά για το ιχθυοτροφείο κάνει και ο Rupert

Gunnis, ενώ ο Αθανάσιος Σακελλάριος, επηρεασμένος ίσως από την τοπική παράδοση, θεωρεί ότι ήταν τα «λουτρά της βασίλισσας». Παρά τις επιδρομές που κατά καιρούς δεχόταν, η Λάμπουσα συνέχισε να ακμάζει και επί Λατινοκρατίας, με τους κατοίκους της να ευημερούν και να δημιουργούν.

Γ.Λατινοκρατία (1192 - 1571)

Βυζαντινά και μεταβυζαντινά εκκλησάκια μαρτυρούν τις περιοχές εγκατάστασης κατοίκων μετά από καταστροφές που υπέστη η Λάπηθος-Λάμπουσα. Στα δημοτικά όρια του Καραβά εντοπίζονται δεκατέσσερα εκκλησάκια, στις πλαγιές του λόφου, κοντά στο Κεφαλόβρυσσο και στο παραλιακό μέτωπο, στην ενορία του Αγίου Ανδρέα. Κατά την περίοδο της Λατινοκρατίας, η μονή της Αχειροποιήτου βρισκόταν σε μεγάλη ακμή. Είχε 44 Έλληνες μοναχούς, μεγάλο αριθμό σε σχέση με τα άλλα μοναστήρια της Κύπρου. Αρχαιολογικά ευρήματα προς τη μεριά της θάλασσας αποκάλυψαν και την ύπαρξη φράγκικου ναού. Ο Γεώργιος Βουστρώνιος αναφερόμενος στη διαμάχη μεταξύ Καρλόττας και του νόθου αδελφού της Ιάκωβου το 1473, γράφει ότι στις 15 Αυγούστου, μέρα της Θεοτόκου, όλη η Κερύνεια πήγαινε για προσκύνημα στην εκκλησία της Παναγίας των Ψηθίων και στην εκκλησία της Παναγίας Αχειροποιήτου.

Τον 16ο αιώνα στην εκκλησία της Παναγίας Αχειροποιήτου προστέθηκε εξωνάρθηκας και στοά Γοτθικού ρυθμού. Εκεί βρέθηκαν και δύο ταφόπλακες. Στη μία αναγραφόταν το όνομα

Καίσαρ Καριώτης 1546 και στην άλλη Αλέξανδρος Φλάτρος 1563. Παράλληλη ιστορία με αυτήν της Αχειροποιήτου είχε και ο ναός του Αγίου Ευλαλίου, ο οποίος, σύμφωνα με ανασκαφικά ευρήματα και γραπτές πηγές, ξαναχτίστηκε πάνω σε παλαιότερους αναγόμενους στον 7ο και 11ο αιώνα αντιστοιχώς. Οι διαδοχικές αυτές φάσεις του χτισίματός του επιβεβαιώνονται από τη χρήση των προγενέστερων οικοδομικών υλικών, όπως κίονες, βάσεις, ψηφιδωτό δάπεδο. Τα βημόθυρα του ναού ζωγραφίστηκαν το 1692 από τον ιερομόναχο Λεόντιο «εκ Νεμεσού» και φέρουν παραστάσεις του Ευαγγελισμού και στο κάτω μέρος του τέσσερις ιεράρχες.

Στα τέλη της Λατινοκρατίας η Λάμπουσα δεν υπήρχε. Είχε καταστραφεί από σεισμούς, πυρκαγιές και πειρατές. Αυτοί ήταν μάλλον και οι λόγοι που οι κάτοικοί της εγκατέλειψαν τα παράλια και μετακινήθηκαν ψηλότερα, όπου δημιούργησαν νέους οικισμούς, όπως ο Καραβάς, η σημερινή Λάπηθος, οι Μότσηδες, τα Φτέρυχα, ο Παλιόσοφος, η Ελιά και άλλα χωριά, τόσο ανατολικά και δυτικά όσο και νότια, πάνω και πίσω από το βουνό του Πενταδάκτυλου. Μακριά από τη θάλασσα, το έδαφος ήταν πιο στερεό και επιπλέον προστατεύονταν καλύτερα από τις επιδρομές των πειρατών.

Επί Λατινοκρατίας υπήρχε ήδη χωριστός οικισμός με το όνομα Καραβάς. Η παλαιότερη αναφορά του τοπωνυμίου «Καραβάς»

(Prastio di Caravo), εντοπίστηκε σε έγγραφα της Ύστερης Φραγκοκρατίας (1482) και της Ενετοκρατίας (1492, 1504, 1528). Η λέξη Πρασιό (Prastio) αναφέρεται σε μικρούς οικισμούς την εποχή της Φραγκοκρατίας. Για την προέλευση της ονομασίας του νέου οικισμού υπάρχουν διάφορες εκδοχές. Μια εκδοχή συνδέει τον Καραβά με τον ελλαδικό χώρο, όπου υπάρχουν επίσης χωριά με την ίδια ονομασία. Ένα στοιχείο που μπορεί να σχετίζεται με την προέλευση της ονομασίας είναι η ύπαρξη λιμανιού στην περιοχή. Ο φυσικός όρμος της περιοχής, ο οποίος σήμερα περιλαμβάνεται στα όρια του Καραβά, αποτέλεσε επίνειο της περιοχής και αλιευτικό ορμητήριο, υπόθεση η οποία επιβεβαιώνεται τόσο από μεταγενέστερες περιηγητικές αναφορές, που κάνουν λόγο για ίχνη αρχαίου λιμένος και μόλου. Αυτή η εκδοχή ενισχύεται ή και ερμηνεύεται από την αναφορά του Νέαρχου Κληρίδη ότι στην περιοχή φαίνεται να διέμενε πλοίαρχος, εφοπλιστής ή κατασκευαστής καραβιών. Λόγω της ιδιότητάς του οι άνθρωποι έλεγαν να πάμε στου Καραβά και αργότερα στον Καραβά. Ο Μενάρδος σημειώνει ότι επί Τουρκοκρατίας στον Καραβά συνέχισε να ακμάζει η ναυτιλία και το εμπόριο μεταξύ Κύπρου και νοτίων παραλίων της Μικράς Ασίας. Τα καράβια πηγαινοέρχονταν από τη μια παραλία στην άλλη ανταλλάσσοντας εμπορεύματα. Πολύς κόσμος ερχόταν επίσης από τις απέναντι ακτές για να προσκυνήσει σε ιερούς χώρους και να παρευρεθεί σε πανηγύρια.

Περιοχή από την αρχαία Λάμπουσα. Διακρίνονται τα ερείπια του φάρου. Φωτ.: J. P. Foscolo. Πολιτιστικό Λαϊκής Τράπεζας.

Η. Τουρκοκρατία (1572 - 1878)

Την περίοδο αυτή όλα τα παράλια και η περιοχή Καραβά-Λαπήθου δέχονταν επιδρομές Σαρακηνών ή Καραμάνων, που λεηλατούσαν και κατέστρεφαν. Χαρακτηριστική είναι η επιγραφή του 1765 στην εικόνα της Παναγίας της Αχειροποιήτου, η οποία αναφέρει ότι Τούρκοι από την απέναντι παραλία κατέστρεψαν το μοναστήρι. Η κατάσταση αυτή συμβολικά αποτυπώθηκε από την τοπική παράδοση για ένα νησάκι, που βρίσκεται απέναντι από την τοποθεσία Πηδαούλια, μέσα στη θάλασσα, το οποίο οι κάτοικοι αποκαλούν «Σιοίρο». Η παράδοση θέλει να ήταν αγριόχοιρος που ερχόταν από τα βουνά της αντικρινής Καραμανιάς και κατέστρεφε τα πάντα, μέχρι που η Παναγία της Αχειροποιήτου τον απολίθωσε, κατόπιν παράκλησης των κατοίκων.

Στο χάρτη του Μας Λατρί (1862) ο Καραβάς σημειώνεται με ένδειξη πληθυσμού πέραν των 500 κατοίκων. Στα διοικητικά του όρια υπάγονταν και τα χωριά Μόττηδες, Παλιόσοφος, Φτέρυχα και Ελιά. Οι κάτοικοι του Καραβά ευημερούσαν χάρη

στο εμπόριο που διεξαγόταν από την παραλιακή του περιοχή προς τις απέναντι ακτές της Μικράς Ασίας, ως επίσης από τις καλλιέργειες κυρίως βαμβακιού και λιναριού, καθώς και την παραγωγή μεταξιού. Σε όλη τη διάρκεια της συγκεκριμένης περιόδου, οι κάτοικοι του Καραβά διακρίθηκαν για την ενασχόλησή τους με την ξυλογλυπτική, την υφαντική, αλλά και τη λεμονοκαλλιέργεια.

Η ανέγερση εκκλησιών σε μια περίοδο σκληρής καταπίεσης και η συμμετοχή των Καραβιωτών στους αγώνες για απελευθέρωση, μαρτυρούν την ευλάβειά τους προς την Ορθοδοξία, συνυφασμένη με την αγάπη τους προς την πατρίδα. Το 1804, με έξοδα του πλούσιου κτηματία Χατζηνικόλα Λαυρέντιου και του πατέρα του Λαυρέντιου Πρωτοσύγκελλου, εξάδελφου του Εθνομάρτυρα Κυπριανού, οικοδομήθηκε ο ναός της Αγίας Ειρήνης. Οι ίδιοι αφιέρωσαν και τις εικόνες της εκκλησίας, οι οποίες χρονολογούνται στα 1766-1824. Την προίκισαν επίσης με πολυελαίους, βαρύτιμα Ιερά Σκεύη, στασίδια, προσκυνητάρια φτιαγμένα από τους καλύτερους μαστόρους και δεντροφύτευ-

Το λιμανάκι του Καραβά με τις ψαρόбарκες στην περιοχή της αρχαίας Λάμπουσας. Φωτ.: Τάκης Μούρετος.

Η εκκλησία της Αγίας Ειρήνης πριν το 1974.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στην περιοχή Μεζερέ
όπως είναι σήμερα. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

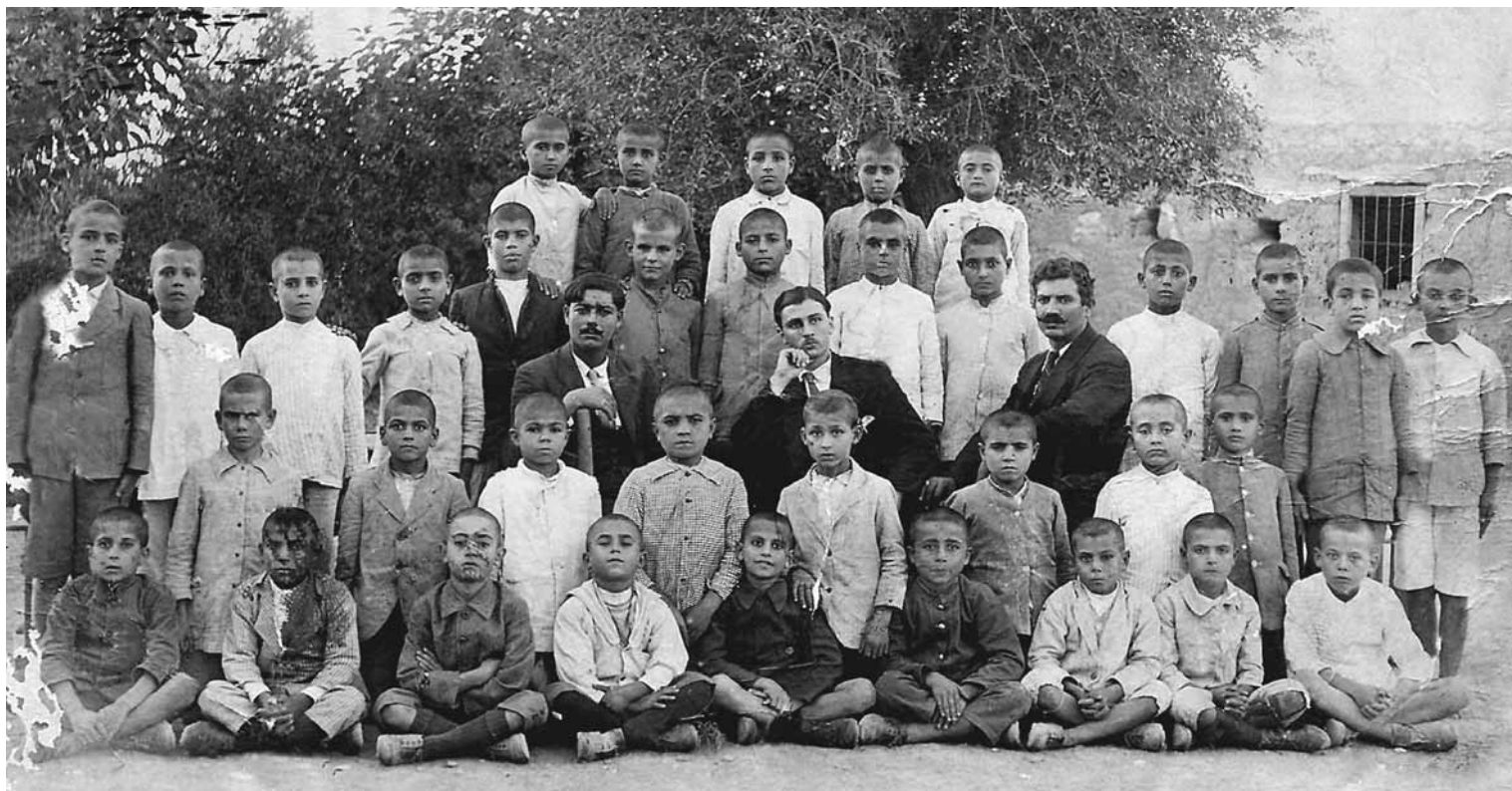
σαν το λόφο όπου βρισκόταν. Την περίοδο της εθνεγερσίας του 1821, ο πυρπολητής Κωνσταντίνος Κανάρης από τα Ψαρά, προσορμίσθηκε στην Ασπρόβρυση (περιοχή της Λαπήθου) και φιλοξενήθηκε από τους προκρίτους των δύο κωμοπόλεων, Καραβά και Λαπήθου. Οι Καραβιώτες, οι οποίοι συμμετείχαν ενεργά στις μυστικές προετοιμασίες της ελληνικής εξέγερσης κατά των Τούρκων, διά μυστικού εράνου στη Μονή της Αχειροποιήτου, με πρωτοστάτη τον ηγούμενό της Μελέτιο, συγκέντρωσαν οικονομική βοήθεια και την παρέδωσαν στον Κανάρη μαζί με ποσότητες τροφίμων. Στις μεγάλες σφαγές των Ελλήνων Ορθοδόξων ιεραρχών και προκρίτων από τους Τούρκους (Ιούλιος 1821), εκτελέστηκαν μαζί με άλλους Καραβιώτες και Λαπηθιώτες, ο Επίσκοπος Λάμπουσας και Μητροπολίτης Κερύνειας (1816) Λαυρέντιος και ο Καραβιώτης δημογέροντας Χατζηνικόλας Λαυρεντίου Πρωτοσύγκελου.

Το 1843 χτίστηκε η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου Μεζερέ, στη θέση παλαιότερης εκκλησίας που ανήκε σε μικρό μοναστήρι. Η Αγία Πύλη και το εικονοστάσιο με τις σκαλιστές μορφές προφητών στο πάνω μέρος και τη σταύρωση, καλλιτεχνήθηκαν από το ζωγράφο Μιχαήλ. Η σημαντική εικόνα του Αγίου Γεωργίου, του 1771, καταστράφηκε και ξαναζωγραφίστηκε το 1829, με εικονογράφηση παραστάσεων από τη ζωή του Αγίου. Κατά την τελευταία περίοδο της Τουρκοκρατίας, οι φιλοπρόοδοι και εύποροι Καραβιώτες κατέβαλαν ιδιαίτερες προσπάθειες και για την εκπαίδευση των παιδιών τους. Αρχικά, ως σχολείο χρησιμοποιήθηκε το μοναστήρι της Αχειρο-

ποιήτου, όπου φοιτούσαν παιδιά από τον Καραβά, τη Λάπηθο και τα γειτονικά χωριά. Το πρώτο κανονικό σχολείο στην κωμόπολη λειτούργησε το 1855, σε περιοχή που ανήκε στη μονή Κύκκου, το οποίο βρισκόταν στη θέση όπου αργότερα χτίστηκε ο μεγαλοπρεπής ναός της Ευαγγελίστριας, και το 1863 χτίστηκε το κοινοτικό σχολείο με δαπάνες των κατοίκων. Ανάμεσα στους πρώτους δασκάλους αναφέρονται, ο Αθανάσιος Τριανταφυλλίδης από το Μεσολόγγι, ο οποίος εφάρμοσε την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, ο παπα Δημήτρης Οικονομίδης από τον Καραβά, ο Λάιος, Ελλαδίτης νυμφευμένος στον Καραβά, ο Γεώργιος Παπαδόπουλος από τη Λάρνακα και ο Γεώργιος Ψύλλος, από την Παλλουριώτισσα, ο οποίος συνέχισε να διδάσκει και κατά τη διάρκεια της αγγλικής κατοχής.

II. ΠΟΡΕΙΑ ΚΑΡΑΒΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ (1878 - 1974)

Ο Καραβάς είναι ένας από τους αρχαιότερους Δήμους της Κύπρου. Το κοινό αίτημα των κατοίκων Καραβά, Μόττηδων, Παλαιόσοφου, Φτερύχων και Ελιάς για σύσταση Δημαρχείου στην περιοχή τους, με έδρα τον Καραβά, εγκρίθηκε από τον Βρετανό ύπατο αρμοστή Ρόμπερτ Μπίνταλφ (διάταγμα 20/1884) και στις 7 Ιουνίου 1884 ο Καραβάς ανακηρύχθηκε σε Δήμο, χάρη στην οικονομική του άνθιση και το ανοιχτό πνεύμα που διέκρινε τους φιλοπρόοδους κατοίκους του. Ήταν ο δεύτερος από πλευράς πληθυσμού Δήμος της επαρχίας Κερύνειας, μετά τη γειτονική Λάπηθο. Πρώτος του Δήμαρχος αναφέρεται ο Κυπριανός Π. Δουβλιάς ή Δακτυλιάδης (1884-1887). Μετά το 1933,

Παιδιά του Δημοτικού σχολείου Καραβά με τους δασκάλους τους γύρω στο 1926. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

τα τέσσερα μικρά χωριουδάκια, που μέχρι τότε αποτελούσαν μέρος του Καραβά, έγιναν χωριστές κοινότητες με δικούς τους κοινοτάρχες, συνεχίζοντας όμως να συνδέονται στενά με τον Καραβά, τα δημοτικά όρια του οποίου αναπροσαρμόστηκαν. Τελευταίοι Δήμαρχοι Καραβά πριν την τουρκική εισβολή ήσαν, οι Παναγιώτης Καλαβάς, Ιωάννης Χαρμαντάς, Φιλόθεος Χατζηδαμιανού και κοινοτάρχες, οι Λάμπρος Τσέντας, Χριστόδουλος Νεοφύτου, Νικόλας Τσιάμουρος και Ηλίας Μανώλη.

Από τη σύστασή του, ο Δήμος είχε να αντιμετωπίσει διάφορα προβλήματα, κατάλοιπα της προηγούμενης αναχρονιστικής οθωμανικής διοίκησης, υλοποιώντας έργα ανάπτυξης και προόδου. Στο πλαίσιο των περιορισμών της βρετανικής αποικιακής διοίκησης, υπό δυσμενείς και αντίξοες συνθήκες, τα εκάστοτε Δημοτικά Συμβούλια αγωνίστηκαν για τη βελτίωση των οικονομικών του Δήμου, έτσι ώστε να μπορέσουν να ανταποκριθούν στις ανάγκες και απαιτήσεις της κοινότητας. Μετά την Ανεξαρτησία της Κύπρου, ο Δήμος εκλήθη να αντιμετωπίσει ζήτημα οικονομικής χρεοκοπίας, το οποίο προέκυψε από την έλλειψη της αναγκαίας νομοθεσίας και την ανώμαλη πολιτική κατάσταση που επικράτησε μετά την τουρκοανταρσία του 1963. Παρόλες τις δυσχέρειες, επιτεύχθηκε αισθητή βελτίωση των οικονομικών του Δήμου και τέθηκαν τα θεμέλια πάνω στα

οποία αναπτύχθηκε πολιτιστικά και οικονομικά η κωμόπολη του Καραβά.

Α. Πολιτιστική ανάπτυξη

Σταδιακά ο Δήμος έκανε έργα υποδομής που βοήθησαν, έτσι ώστε η κωμόπολη να αποκτήσει τις κατάλληλες υπηρεσίες εξυπηρέτησης των δημοτών του, να ανεβάσει το πολιτιστικό και βιωτικό τους επίπεδο και να επεκτείνεται συνεχώς βάσει ρυμοτομικού σχεδίου, αποκτώντας τα χαρακτηριστικά μιας σύγχρονης και ευημερούσας πόλης. Αρχικά, τα Δημοτικά Γραφεία, οι Δημοτικές Αγορές και άλλες Δημοτικές Υπηρεσίες στεγάστηκαν σε ιδιωτικά κτήρια με ενοίκιο. Το 1958 χτίστηκε Δημοτικό Μέγαρο, στο οποίο στεγάστηκαν τα Γραφεία του Δήμου, η Δημοτική Αγορά, το Δημοτικό Κινηματοθέατρο, η Κοινοτική Βιβλιοθήκη, οι υπηρεσίες Κοινωνικής Πρόνοιας, το Ίδρυμα της Ένωσης Ελληνίδων, ζαχαροπλαστείο, καφεστιάτοριο και άλλες υπηρεσίες. Εκτός από την Κεντρική Δημοτική Αγορά λειτούργησε και Παράρτημά της με ιδιόκτητο κτήριο, για την εξυπηρέτηση των κατοίκων του νότιου και κεντρικού τμήματος της κωμόπολης. Ανεγέρθηκε επίσης νέο Δημοτικό σφαγείο, μακριά από την κατοικημένη περιοχή, το οποίο ανταποκρινόταν στις σύγχρονες μεθόδους και απαιτήσεις υγιεινής. Ο Δήμος μερί-

μνησε επίσης να δοθούν ονομασίες και αριθμοί σε όλες τις πλατείες και τις οδούς της κωμόπολης, να εξασφαλιστεί η κατ' οίκον διανομή του Ταχυδρομείου, η τοποθέτηση δημοσίων ταχυδρομικών κιβωτίων, η σύσταση και λειτουργία ταχυδρομικών πρακτορείων. Συντήρησε, ασφαλτόστρωσε και έφτιαξε νέους δρόμους, μεταξύ των οποίων και το δρόμο που συνέδεσε το Κεφαλόβρυσο με το νότιο τμήμα της κωμόπολης και το δασικό δρόμο της «Γομαρίστρας». Για την αποσυμφόρηση και καλύτερη ρύθμιση της τροχαίας κίνησης, ορισμένοι δρόμοι κηρύχτηκαν μονόδρομοι, καθορίστηκαν χώροι στάσεως λεωφορείων και στάθμευσης οχημάτων. Σταδιακά εκσυγχρονίστηκε και ο οδικός φωτισμός (φανοί πετρελαίου-φανοστάτες υδραργύρου-ηλεκτρικός φωτισμός). Κατόπιν επιμόνων προσπάθειών του Δήμου επιλύθηκε και το πρόβλημα υδροδότησης της κωμόπολης με κυβερνητικές διατρήσεις.

Έχοντας υπόψη τη φιλομάθεια των δημοτών του και τη σημασία της μόρφωσης, ο Δήμος έθεσε στις άμεσες προτεραιότητές του τη δημιουργία εκπαιδευτηρίων. Όπως αναφέρθηκε ήδη, στα τέλη της Τουρκοκρατίας η περιοχή Καραβά άρχισε να προσα-

νατολίζεται προς την ανάπτυξη των Γραμμάτων, με πνευματικό φυτώριο τη μονή της Αχειροποιήτου και στη συνέχεια το γνωστό παλιό Αρρεναγωγείο του Καραβά (1863-1925), που λειτούργησε ως μεικτό. Δάσκαλοί του στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας ήσαν, ο Γεώργιος Ψύλλος από την Παλλουριώτισσα (1880-1885) και ο Γιάννης Κωνσταντινίδης, εγκατεστημένος στη Λάπηθο (1886-1889). Κατόπιν δίδαξαν σε αυτό οι Γεώργιος Χρ. Σπουρδής, Μιχαήλ Τσιάκκας και Νικόλαος Καλαβάς από τον Καραβά. Στο μεταξύ, το 1883 ιδρύθηκε και Παρθεναγωγείο στον περίβολο της εκκλησίας της Ευαγγελίστριας. Το 1930 χτίστηκε Αρρεναγωγείο, με διευθυντή τον Μιχαήλ Τσιάκκα και Παρθεναγωγείο το 1940, υπό τη διεύθυνση της Ελένης Χριστοφόρου. Το μεγάλο ενδιαφέρον των Καραβιωτών για την ανάπτυξη και την πρόοδο της εκπαίδευσης ενίσχυσε μια σπάνια φυσιογνωμία της εποχής, ο φιλελεύθερος, αναδιοργανωτής και εμπνευσμένος πατριώτης γιατρός, Ιωάννης Πηγασίου. Εκτός από την πολυδιάστατη κοινωνική του δράση, ως Πρόεδρος της Σχολικής Εφορείας φρόντισε για την οργάνωση των Σχολείων και συνέβαλε στην ανάπτυξη εξωσχολικής

Η εκκλησία της Παναγίας Ευαγγελίστριας στον Καραβά πριν το 1974. Φωτ.: Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών.

Η Πρώτη Αστική Σχολή Καραβά σήμερα.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

δράσης των εκπαιδευτικών της κοινότητας, η οποία είχε γίνει παράδοση στον Καραβά. Πριν το 1974 λειτουργούσαν δύο Δημοτικά Σχολεία, η Α΄ και η Β΄ Αστική Σχολή Καραβά. Γύρω στο 1930 λειτούργησε για σύντομο χρονικό διάστημα νηπιαγωγείο. Μετά τη δημιουργία της Κυπριακής Δημοκρατίας, το νηπιαγωγείο λειτούργησε με τη φροντίδα του Δημαρχείου και αργότερα του κράτους.

Ολοκληρώνοντας τη Δημοτική Εκπαίδευση, για ένα με δύο χρόνια, αρκετά παιδιά παρακολουθούσαν μαθήματα στη μονή Αχειροποιήτου. Στο διάστημα 1910-1912 λειτούργησε η Ανώτερη Σχολή Λαπήθου-Καραβά. Το 1917, οι Καραβιώτες μαθητές φοιτούσαν στην Ανωτέρα Σχολή Λαπήθου, που χτίστηκε στην ανατολική πλευρά της Λαπήθου, στα σύνορα των δύο αδελφών κωμοπόλεων. Στη συνέχεια η Σχολή μετεξελίχθηκε στο μεικτό Ελληνικό Γυμνάσιο Λαπήθου, κλασικής και πρακτικής κατεύθυνσης, που υπήρξε το πνευματικό φυτώριο της περιοχής. Εκεί εργάστηκαν με ζήλο αξιόλογοι εκπαιδευτικοί κάνοντάς το γνωστό σε όλο το νησί. Σε αυτό φοιτούσαν και μαθητές από τα περίχωρα, με αποτέλεσμα να αναπτυχθούν στενότεροι δεσμοί μεταξύ των κατοίκων των γύρω χωριών. Στον Καραβά λειτούργησαν παράλληλα και ιδιωτικές ανώτερες σχολές. Το 1920-1922, ο δάσκαλος Νικόλαος Ξενής ίδρυσε ανώτερη σχολή και το 1930 ο Σάββας Σεργίου, στη σχολή του οποίου φοιτούσαν τότε περίπου 35-40 μαθητές. Από το 1969 και μέχρι την τουρκική εισβολή λειτουργούσε και η Σχολή Καραβία, αγγλικών και εμπορικών σπουδών. Κατά το σχολικό έτος 1973-1974 στη Σχολή φοιτούσαν 235 μαθητές και μαθήτριες. Στα ανατολικά σύνορα της Αναμορφωτικής Σχολής Λαπήθου, δίπλα από το μοναστήρι της Αχειροποιήτου, η Ιερά Μητρόπολη

Κερύνειας, το 1960 ίδρυσε ένα σύγχρονο Κατασκηνωτικό χώρο, που φιλοξενούσε δύο φορές το χρόνο, για 22 μέρες, 120 περίπου αγόρια και 120 κορίτσια των κατηχητικών σχολείων της Μητροπολιτικής περιφέρειας Κερύνειας. Μετά την τουρκοανταρσία του 1963 και μέχρι την τουρκική επιδρομή του 1974, στο χώρο αυτό στρατοπέδευε η 190 Μοίρα Πυροβολικού της περιοχής.

Τα Σχολεία, τα αθλητικά σωματεία, ο Προσκοπισμός, που άρχισε να δραστηριοποιείται από το 1948, και άλλα οργανωμένα σύνολα, όπως η Επιτροπή Πνευματικής Ανάπτυξης, η Επιτροπή Ανεγέρσεως Μνημείων Ηρώων, ο Όμιλος Φιλοτέχνων Καραβά, που τελούσαν υπό την αιγίδα του Δήμου, αποτέλεσαν τους βασικούς παράγοντες της πνευματικής, κοινωνικής και γενικά πολιτιστικής ανάπτυξης του Καραβά, στους οποίους προστέθηκε και η ίδρυση του Μουσείου Λαϊκής Τέχνης (1961) από τον Όμιλο Φιλοτέχνων Καραβά. Διοργάνωναν εθνικούς, θρησκευτικούς εορτασμούς, αθλητικούς αγώνες, ομιλίες και άλλες εκδηλώσεις. Βασικό στήριγμα στην πολιτιστική ανάπτυξη του Καραβά έδιναν με τις δραστηριότητές τους τα αθλητικά Σωματεία της κωμόπολης. Το πρώτο Αθλητικό Σωματείο του Καραβά ιδρύθηκε το 1930 με την επωνυμία Άρης, το οποίο έχει να παρουσιάσει ένα πλούσιο αθλητικό και πολιτιστικό έργο σε διάφορα στάδια της δραστηριοποίησής του μέχρι το 1974.

Το 1943 ιδρύεται και λειτουργεί παράλληλα με το Σωματείο Άρης, η Ένωση Νέων Καραβά, η οποία το 1957 διαλύθηκε και εντάχθηκε στο νέο Σωματείο που ιδρύθηκε, την Αθλητική Ένωση Καραβά (ΑΕΚ). Στο Σωματείο της ΑΕΚ εντάχθηκαν όλοι οι αθλητικοί φορείς του Καραβά, καθώς και το σωματείο του Άρη. Σε μια περίοδο δύσκολη το νέο αθλητικό σωματείο της κωμόπολης ανέπτυξε μια πλούσια αθλητική και πολιτιστική δραστηριότητα, ιδιαίτερα σημαντική ήταν η συμβολή του στη συνένωση όλων των νέων του Καραβά και στην ενθάρρυνσή τους να ασχοληθούν με πνευματικές, πολιτιστικές και αθλητικές αναζητήσεις. Λόγω κάποιων προβλημάτων, με την ανεξάρτητη κατεύθυνση του σωματείου, το 1960 επανιδρύθηκε το αθλητικό σωματείο του Άρη, το οποίο συνέχισε την αθλητική και πολιτιστική του δραστηριότητα μέχρι το 1974.

Το αθλητικό σωματείο ΑΕΚ, από την ίδρυσή του μέχρι τον Ιούλιο 1974, είχε μια πολύ αξιόλογη αθλητική και πολιτιστική δραστηριότητα, με πολλές διακρίσεις. Την περίοδο 1973-1974 η ποδοσφαιρική του ομάδα συμμετείχε στο πρωτάθλημα 3ης κατηγορίας. Διακρίσεις είχε επίσης το Σωματείο στα αθλήματα καλαθοσφαίρας, πετόσφαιρας, επιτραπέζιας αντισφαίρισης και στον κλασικό αθλητισμό. Η πολιτιστική του προσφορά ήταν

Εκδήλωση στο προαύλιο του Δημαρχείου Καραβά, γύρω στο 1965. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

πλούσια και ποιοτική με τη δημιουργία χορευτικού συγκροτήματος και τη διοργάνωση θεατρικών παραστάσεων. Επίσης, αρχές του 1974, ιδρύθηκε στον Καραβά ο Πνευματικός Αθλητικός Όμιλος Καραβά (ΠΑΟΚ). Στο λίγο χρονικό διάστημα λειτουργίας του κατάφερε να εντάξει ως μέλη του 350 περίπου Καραβιώτες, με στόχο την προσφορά σε πολιτιστικές και άλλες δραστηριότητες.

Εθελοντές, σχολεία και οργανωμένα σύνολα συμμετείχαν επίσης σε εκδηλώσεις του Δήμου, οι σπουδαιότερες των οποίων ήταν: Η γιορτή του Κατακλυσμού, διάρκειας δύο ημερών, που γινόταν στην περιοχή της Λάμπουσας και την παρακολουθούσαν σχεδόν όλοι οι κάτοικοι της κοινότητας και πολλές κόσμος από τις γύρω περιοχές. Η πρώτη μέρα περιλάμβανε αγώνες στίβου και η δεύτερη μέρα θαλάσσιους αγώνες, διαγωνισμούς τσιατιστών και χορών. Η γιορτή του Απόδημου Καραβιώτη, που καθιερώθηκε μετά την Ανεξαρτησία της Κύπρου από το Δήμαρχο Ιωάννη Χαρμαντά, προς τιμήν των Αποδήμων Καραβά, οι οποίοι νοιάζονταν και φρόντιζαν για τη γενέτειρά τους. Ας σημειωθεί ότι στην Αμερική ήταν τόσο πολλοί που

δημιούργησαν δικό τους σωματείο, την «Λάμπουσα». Η γιορτή διοργανωνόταν κάθε καλοκαίρι και περιλάμβανε ομιλίες, θεατρικές παραστάσεις, κυπριακούς χορούς στους Μύλους ή στο Δημοτικό κινηματοθέατρο, όπου πολλοί απόδημοι φρόντιζαν να παρευρίσκονται. Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας εκδόθηκε και το βιβλίο *Καραβάς*, αφιερωμένο επίσης στον Απόδημο Καραβιώτη. Η τρίτη και πολύ σημαντική γιορτή ήταν ο «Χορός του Λεμονιού», προς τιμήν του κυριότερου προϊόντος του Καραβά. Άρχισε να οργανώνεται από το 1951, συνήθως στα μέσα του Σεπτεμβρίου, όταν άρχιζε το μάζεμα των λεμονιών. Στην εκδήλωση τα ζευγάρια χόρευαν συγκρατώντας με τα μέτωπά τους ένα λεμόνι. Εκείνο το ζευγάρι που θα διατηρούσε περισσότερο χρόνο το λεμόνι στο μέτωπό του κέρδιζε το διαγωνισμό. Από τα ζευγάρια που χόρευαν, η επιτροπή επέλεγε επίσης την ωραιότερη κοπέλα, η οποία αναδεικνυόταν Miss Λεμόνι.

Ο Καραβάς απλωνόταν από τις υπώρειες του Πενταδάκτυλου μέχρι την παραθαλάσσια περιοχή και χωριζόταν σε τέσσερις γειτονιές (ενορίες). Η Πάνω Γειτονιά χτίστηκε εκεί που βρίσκονταν οι παλιοί μύλοι, κοντά στο Κεφαλόβρυσο (παλιά βρύση),

Έμποροι λεμονιών στον Καραβά, 1964.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

Καλλιτεχνικό πρόγραμμα στη γιορτή του Απόδημου Καραβιώτη, 1968. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

δεξιά και αριστερά μιας καταπράσινης κοιλάδας με θεόρατα πλατάνια και πεύκα. Στην περιοχή Μεζερέ βρισκόταν η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Η Κάτω Γειτονιά απλωνόταν στο πεδινό μέρος της κωμόπολης. Ήταν η γειτονιά των νεοκλασικών αρχοντόσπιτων, στη μέση των οποίων δέσποζε η εκκλησία της Ευαγγελίστριας, που χτίστηκε το 1906-1917 με έξοδα και εθελοντική εργασία των κατοίκων, επί δημαρχίας Γρηγορίου Χατζηλάμπρου. Στο κέντρο της κωμόπολης βρίσκονταν τα καφενεία, οι σύλλογοι και τα καταστήματα. Στη δυτική πλευρά εκτεινόταν η Έξω Γειτονιά. Στο ψηλότερο σημείο του δυτικού Καραβά ήταν χτισμένο το εκκλησάκι της Αγίας Ειρήνης. Τα τελευταία χρόνια πριν την τουρκική εισβολή, δημιουργήθηκε μια καινού-

ρια συνοικία στο Έξι Μίλι, κοντά στο ερειπωμένο εκκλησάκι του Αγίου Αντρέα (Αι Αντριά). Μέσα σε ένα συνεχώς αναβαθμιζόμενο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον ανατρέφονταν και μεγαλουργούσαν οι Καραβιώτες, επιβεβαιώνοντας με την όλη τους δράση το ισχυρό πνευματικό τους υπόβαθρο και την ελληνική τους καταγωγή.

Β. Ξεχωριστές φυσιογνωμίες του Καραβά

Από την κοινωνία του Καραβά αναδείχθηκαν άνθρωποι γαλουχημένοι με τις ελληνοχριστιανικές αρχές και αξίες, δίνοντας άριστα δείγματα ανθρωπιάς, εργατικότητας, αγωνιστικότητας και πατριωτισμού. Όπως οι πρόγονοι των Καραβιωτών συμμετείχαν σε πολέμους κατά των Περσών, υπό τον Ονήσιλλο, τον Κίμωνα, τον Ευαγόρα, τον Μέγα Αλέξανδρο, υπό τον Ηράκλειο κατά την περίοδο του Βυζαντίου, επίσης εναντίον των Περσών, έτσι και στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα κατά των Οθωμανών και τους Βαλκανικούς πολέμους. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στους Βαλκανικούς πολέμους κατατάχτηκαν στον ελληνικό στρατό 46 Καραβιώτες εθελοντές, μεταξύ των οποίων ο Νικόλας Μασούρης και ο Χριστόφορος Τόφας, που έχασαν τη ζωή τους στη Μακεδονία το 1913. Άλλοι, όπως ο δάσκαλος Γρηγόριος Μασούρης και ο Κώστας Ευσταθίου, τραυματίστηκαν. Ο Απόστολος Αποστόλου σε επιστολή του έγραφε ότι «μάχεται εις την πρώτην γραμμήν του πυρός διά την ελευθερίαν της Μεγάλης Πατρίδος μας». Στη συνέχεια σκοτώθηκε κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, στη μάχη του Σκρα στη Μακεδονία το 1918 και ο Κωνσταντίνος Μασούρης έπεσε στο Βερντέν της Γαλλίας το 1916 ως εθελοντής στο συμμαχικό γαλλικό στρατό. Προς τιμήν των τεσσάρων πεσόντων ο Δήμος τοποθέτησε εντειχισμένη πλάκα στην Α΄ Αστική Σχολή Καραβά, με την επιγραφή «πέσον ανδρείως μαχεσάμενοι».

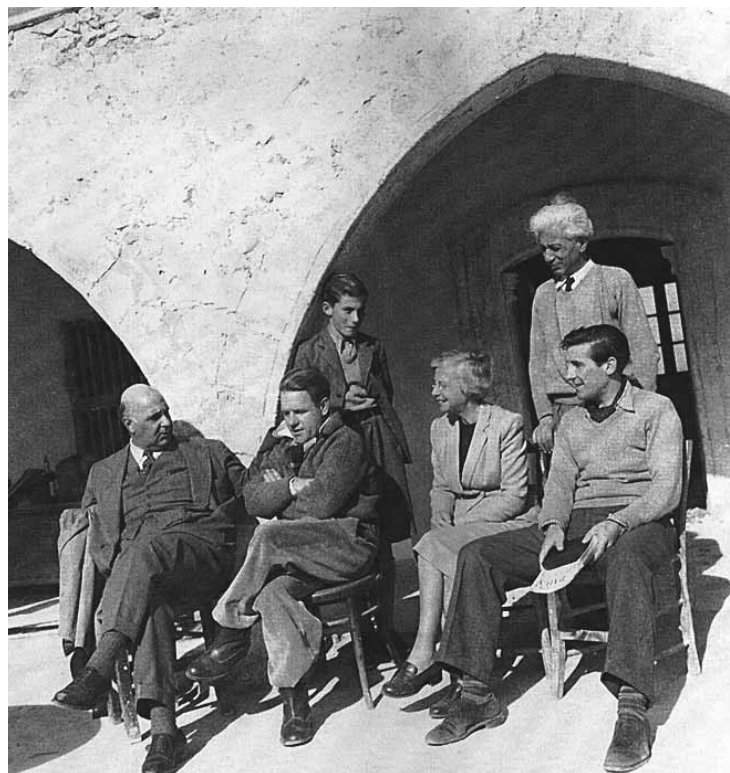
Ενδεικτικά αναφέρονται επίσης οι εξής ξεχωριστές προσωπικότητες των αρχών του 20ού αιώνα: Ο προύχοντας του Καραβά Γρηγόρης Χατζηλάμπρου, που διετέλεσε Δήμαρχος (1908-1926), ανέπτυξε κοινωνική δραστηριότητα και πρωτοστάτησε στην οικοδόμηση του ναού της Ευαγγελίστριας. Ο Ιωάννης Πηγάσιου, που φοιτητής ακόμη ιατρικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, πολέμησε ως εθελοντής μαζί με άλλους Καραβιώτες στον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο. Ανταποκρίσεις του από το μέτωπο βρίσκονται δημοσιευμένες στην εφημερίδα «Η Φωνή της Κύπρου». Μεγάλη υπήρξε η προσφορά των Καραβιωτών και στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Μεταξύ αυτών ο Γεώργιος Μουσκής που πολέμησε στη γραμμή Μαζινώ, στη Δουγκέρκη και στη Μαλαισία, ο Ευτύχιος Λευκαρίτης, με τον αμερικανικό στρατό στις Φιλιππίνες, στη

μεγάλη μάχη στο Γκούανα Κανάλ του Ειρηνικού και ο Λούκας Πιερί Χατζηλούκας, επίσης με τον αμερικανικό στρατό, που πληγώθηκε στη μεγάλη μάχη του Cassino στην Ιταλία. Πέντε Καραβιώτες έλαβαν μέρος και στον πόλεμο της Κορέας, με τον αμερικανικό στρατό.

Στους αγώνες απελευθέρωσης της Κύπρου, ενδεικτικά και πάλι αναφέρεται ο Μιχαήλ Τριφούρτζης, ο οποίος έλαβε μέρος στην εξέγερση των Οκτωβριανών (1931) μαζί με άλλους Καραβιώτες και σκοτώθηκε στην Κερύνεια. Μετά την Ανεξαρτησία ο Δήμος έδωσε το όνομά του στο δρόμο της κατοικίας του και η φωτογραφία του αναρτήθηκε στη Δημοτική Βιβλιοθήκη του Καραβά. Το μνημείο που προγραμματίστηκε να γίνει προς τιμήν του και προς τιμήν του Κυριάκου Μάτση δεν πρόλαβε να ανε-

Ο ιατρός Ιωάννης Πηγασιού σε φωτογραφία του από την Αυτόνομη Ήπειρο το 1914. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

Ο Αδαμάντιος Διαμαντής με το νομπελίστα ποιητή Γιώργο Σεφέρη στο μοναστήρι της Αχειροποιήτου.

Φωτ.: Κύπρος μνήμη και αγάπη με το φακό του Γιώργου Σεφέρη, Λευκωσία 1990, Πολιτιστικό Λαϊκής Τράπεζας.

γερθεί, λόγω της τουρκικής εισβολής. Κατά τα πρώτα στάδια του αγώνα της ΕΟΚΑ 55-59, ο σταυραετός του Μαχαιρά Γρηγόρης Αυξεντίου φιλοξενήθηκε σε αρκετά σπίτια Καραβιωτών. Με τη βοήθεια και κάλυψη Καραβιωτών μελών της ΕΟΚΑ ο Αυξεντίου τέλεσε μυστικά το γάμο του στο μοναστήρι της Αχειροποιήτου στις 10 Ιουνίου 1955. Ο σταυραετός του Πενταδακτύλου, Κυριάκος Μάτσης, όπως και άλλοι καταζητούμενοι αγωνιστές, εύρισκαν επίσης καταφύγιο στα λημέρια του Καραβά από όπου συντόνιζαν τον Αγώνα. Πολλοί ήσαν οι Καραβιώτες που φυλακίστηκαν και βασανίστηκαν από τους Άγγλους, με κορυφαία μορφή το σεμνό ήρωα της αγχόνης Ιάκωβο Πατάτσο, Καραβιώτικης καταγωγής. Με Καραβιώτικη καταγωγή ήταν και ο ζωγράφος και λαογράφος Αδαμάντιος Διαμαντής, ο οποίος έδωσε πνοή και διετέλεσε για σειρά ετών Διευθυντής του Μουσείου Λαϊκής Τέχνης της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών.

Όταν οι Ελληνοκύπριοι αποφάσισαν το 1962 να οργανωθούν για να προστατέψουν τη νεοσύστατη Κυπριακή Δημοκρατία από τις παρακρατικές ένοπλες τουρκοκυπριακές ομάδες, που η Τουρκία άρχισε να εκπαιδεύει αμέσως μετά την ίδρυση ανεξάρτητου κυπριακού κράτους, 100 περίπου εθελοντές Καραβιώτες οργανώθηκαν και αποτέλεσαν το Λόχο Καραβά. Στις

Εγκαίνια Μουσείου Λαϊκής Τέχνης στον Καραβά.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

ένοπλες συγκρούσεις που προκάλεσε η τουρκοανταρσία του 1963, αυτοί οι εθελοντές φρουρούσαν μέρος των ακτών της Κερύνειας και συμμετείχαν σε αρκετές μάχες. Αφού εκπλήρωσε την αποστολή του, ο λόχος παρέδωσε τη σκυτάλη στην Εθνική Φρουρά που δημιουργήθηκε το 1964, στην οποία υπηρέτησαν αρκετοί Καραβιώτες.

Με πρότυπα τέτοιες αγωνιστικές και πνευματικές φυσιογνωμίες, ο Καραβάς ήταν επόμενο να αναπτυχθεί πολιτισμικά και να γίνει μια καταξιωμένη κωμόπολη με δυνατότητες και προοπτικές μιας περαιτέρω ευημερούσας πόλης. Οι εθνικές, θρησκευτικές, αθλητικές και γενικά οι πολιτιστικές εκδηλώσεις των Σχολείων, των οργανωμένων συνόλων και του Δήμου, εκτός από τις κοινωνικές τους διαστάσεις, τη διασκέδαση και την ψυχαγωγία, επέφεραν στην κοινότητα και οικονομικά ωφέλη, αφού αποτελούσαν πόλο έλξης ντόπιων και ξένων επισκεπτών, που μαζί με τις οικονομικές δραστηριότητες και την εργατικότητα των Καραβιωτών, έδιναν ώθηση και στην οικονομική ανάπτυξη.

Γ. Οικονομική ανάπτυξη

Η κωμόπολη του Καραβά είναι χτισμένη σε μια προνομιούχα περιοχή, ανάμεσα σε βουνό και θάλασσα. Η γεωγραφική της θέση πρόσφερε στους κατοίκους τη δυνατότητα να καταπιαστούν με διάφορα επαγγέλματα. Αρκετοί ασχολούνταν με το ψάρεμα, με έδρα τους το γραφικό ψαρολίμανο κοντά στη μονή της Αχειροποιήτου, άλλοι με την κτηνοτροφία και άλλοι με οικοδομικές εργασίες. Βασικοί πυλώνες της οικονομικής της ανάπτυξης ήταν όμως η γεωργία, το εμπόριο, η βιοτεχνία και ο τουρισμός. Καθοριστικός παράγοντας για την ενασχόληση

των κατοίκων με τη γεωργία ήταν η μορφολογία του εδάφους, σε συνδυασμό με το νερό του Κεφαλόβρυσου. Στις αρδευόμενες εκτάσεις παλαιότερα φυτεύονταν, βαμβάκι, κολοκάσι, λαχανικά και μουριές για την εκτροφή μεταξοσκώληκων. Παράλληλα καλλιεργούσαν δημητριακά, ελαιόδεντρα και χαρουπόδεντρα, με τους νερόμυλους του Καραβά να αλέθουν σιτάρι, ελιές και χαρούπια. Στα νεότερα χρόνια επικράτησε η καλλιέργεια της λεμονιάς σε επιστημονική και οργανωμένη βάση, βοηθώντας έτσι στην περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη της κωμόπολης. Από τη μια η εύφορη γη, οι κλιματολογικές συνθήκες και το άφθονο νερό του Κεφαλόβρυσου και από την άλλη η εργατικότητα των κατοίκων μετέτρεψαν τον Καραβά σε «λεμονοθάλασσα». Σύμφωνα με απογραφή του 1972, στην κωμόπολη υπήρχαν 203 επιχειρήσεις που απασχολούσαν 495 άτομα. Οι κάτοικοι ασχολούνταν με τη γεωργία, την κτηνοτροφία, την αλιεία και τα τελευταία χρόνια πριν την τουρκική εισβολή, πολλοί Καραβιώτες ανέπτυξαν την τουριστική βιομηχανία, αλλά κύρια ασχολία παρέμενε η λεμονοκαλλιέργεια. Τα λεμόνια έφθαναν σε κάθε γωνιά του νησιού και χιλιάδες εξάγονταν, ανταμειβοντας τους κόπους και τους μόχθους των παραγωγών.

Σημαντικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη του Καραβά διαδραμάτισε η ίδρυση, το 1917, της Συνεργατικής Πιστωτικής Εταιρείας Καραβά «Σωτηρία», της τρίτης που ιδρύθηκε στην Κύπρο. Πρωτοπόρος στην ίδρυσή της ο Ιωάννης Πηγασιού, που την ονόμασε έτσι δηλώνοντας ότι με αυτό τον τρόπο θα σώζονταν οι απλοί άνθρωποι από τους τοκογλύφους. Στο τέλος του 1973 η «Σωτηρία» εξυπηρετούσε πέραν των 1.000 μελών και είχε κύκλο εργασιών που ξεπερνούσε το ένα εκατομμύριο λίρες. Το 1947 ιδρύθηκε το Συνεργατικό Παντοπωλείο και το 1949 η Συνεργατική Εταιρεία Ελαιοπαραγωγών. Το 1954 ιδρύθηκε η Συνεργατική Εταιρεία Λεμονοπαραγωγών, αφού το κύριο προϊόν του τόπου ήταν τα λεμόνια. Σημαντικό βήμα στον τομέα αυτό αποτέλεσε η ίδρυση της Συνεργατικής Εταιρείας Λεμονοπαραγωγών Επαρχίας Κερύνειας (ΣΕΛΕΚ), το 1962, μιας δευτεροβάθμιας οργάνωσης, στην οποία συνενώθηκαν οι τοπικές συνεργατικές και έτσι συμμετείχαν οι λεμονοπαραγωγοί όλης της επαρχίας, μαζί και του Καραβά. Αυτό βοήθησε ώστε οι εξαγωγές να γίνονται απ' ευθείας από το λιμάνι της Αμμοχώστου, όπου η ΣΕΛΕΚ είχε δικό της συσκευαστήριο, στη βιομηχανική περιοχή Αμμοχώστου.

Ο τομέας του τουρισμού ήταν μια άλλη πηγή της τοπικής οικονομίας. Τα μνημεία, το καταπράσινο τοπίο, ο συνδυασμός βουνού και θάλασσας, το κλίμα και οι γραφικές παραλίες, προσέλκυαν ντόπιους και ξένους επισκέπτες ολόχρονα, κυρίως

Το ξενοδοχείο Ζέφυρος στον Καραβά το 1974.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

Το ξενοδοχείο Ζέφυρος με επεμβάσεις που έγιναν από το παράνομο τουρκικό καθεστώς. Έχει μετονομαστεί σε Merit.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

όμως το καλοκαίρι, όταν μαζεύονταν σε κάθε γωνιά του Καραβά απολαμβάνοντας τα μύρια χρώματα και αρώματά του, που απλώνονταν από τη θάλασσα, περνούσαν από τον κάμπο με τους λεμονανθούς και έσμιγαν με τον πεύκο του βουνού. Παλαιότερα οι επισκέπτες διέμεναν στο μοναστήρι της Αχειροποιήτου ή σε μικρά ξενοδοχεία μέσα στο χωριό, όπως το ξενοδοχείο «Ο Παράδεισος» του Χρίστου Φρακάλα, που λειτούργησε το 1931 και το «Πάνθεον», που χτίστηκε το 1960. Η αυξημένη ζήτηση οδήγησε σε αλματώδη τουριστική ανάπτυξη. Στην παραλία αλλά και στη βουνοπλαγιά, χτίζονταν συνεχώς, επαύλεις, ξενοδοχεία, εστιατόρια, εξοχικά κέντρα αναψυχής, όλα μέσα σε ένα αυθεντικό φυσικό περιβάλλον. Τα πιο γνωστά εξοχικά

παραλιακά κέντρα βρίσκονταν στο Πέντε Μίλι και Έξι Μίλι. Ενδεικτικά αναφέρονται, τα ομώνυμα κέντρα «Πέντε Μίλι» και «Έξι Μίλι», ο «Χρυσός Βράχος», η «Νεραίδα», ο «Κλέαρχος» και ανατολικότερα το «Πικρόν Νερό». Κοντά στη θάλασσα, τα εξοχικά κέντρα, «Ανεμόμυλος», «Churchil Gardens», «Φοντάνα Αμορόζα» και «Πράσινη Κοιλιάδα». Πιο ψηλά, στις υπώρειες του βουνού το κέντρο, «Μύλοι», που πρόσφερε δροσιά και ηρεμία, στον ίσκιο των πλατανιών, συντροφιό το κελάρυσμα του Κεφαλόβρυσου. Λίγο πριν την τουρκική εισβολή, στην παραλία λειτούργησε και το ξενοδοχείο «Ζέφυρος», τεσσάρων αστέρων, με δυναμικότητα 400 κλινών, και δυτικότερα το «Μάρε Μόντε», με σύγχρονες εγκαταστάσεις και μικρά διαμερίσματα δίπλα στη θάλασσα, με 152 κλίνες. Πριν το 1974 εκκρεμούσαν αιτήσεις για άδειες ανέγερσης άλλων τριών ξενοδοχειακών μονάδων και τουριστικών διαμερισμάτων, δυναμικότητας 1.500 κλινών.

Σε σημαντικό βαθμό αναπτύχθηκε και η λαϊκή τέχνη, καθώς και η χειροτεχνία, που βρίσκονταν επίσης σε ακμή πριν την τουρκική εισβολή. Υφαντά, ξυλόγλυπτα, δαντέλες, μεταξωτά και λαϊκή αρχιτεκτονική, ήταν μερικά από τα έργα λαϊκής τέχνης του Καραβά. Η φύση βοήθησε, ώστε να αναπτυχθεί ιδιαίτερα το γούστο και η καλαισθησία. Η οικονομική άνεση, το νερό και η γη, έδωσαν τα μέσα, ενώ η τεχνογνωσία και η επιδεξιότητα των κατοίκων οδήγησε στη δημιουργία έργων, που απαιτούσαν ιδιαίτερες γνώσεις. Ο Καραβάς διέθετε εξειδικευμένους τεχνίτες σε όλους τους τομείς: Οι ξυλουργοί, εκτός από σεντούκια, κατασκεύαζαν καρέκλες διακοσμημένες με διάφορα σχέδια, άροτρα, δουκάνες, αργαλειούς. Άλλοι τεχνίτες ασχολούνταν με την κατασκευή και τη συντήρηση των νερόμυλων και των ελιόμυλων, ιδιαίτερα με το κόψιμο και τη συναρμολόγηση των μυλόπετρων, αφού στον Καραβά υπήρχαν τέσσερις νερόμυλοι και 37 ελιόμυλοι.

Στον Καραβά, όπως και στη γειτονική Λάπηθο, υπήρχαν σημαντικά εργαστήρια ξυλογλυπτικής. Οι ξυλογλύπτες του Καραβά κατασκεύαζαν με ιδιαίτερη δεξιότητα, προσόψεις κτηρίων, σεντούκια, κασέλες, με ανάγλυφες παραστάσεις, κυρίως λουλουδιών, κυπαρισσιών και πουλιών. Ξακουστός Καραβιώτης ξυλογλύπτης ήταν ο Χαρβατζιούνης, ο οποίος, στα τέλη του 19ου αρχές του 20ού αιώνα, έχτισε για την κόρη του ένα ολόκληρο δώροφο συγκρότημα στο κέντρο της κωμόπολης. Τα πιο παλιά σπίτια του Καραβά αποτελούσαν σημαντικά δείγματα λαϊκής αρχιτεκτονικής. Πάνω από την εξώπορτα με την απλή γεωμετρική διακόσμηση, υπήρχε ανάγλυφο το «Ιησούς Χριστός Νικά» και η χρονολογία οικοδόμησης. Μετά την εξώπορτα η αυλή και ο απαραίτητος σκεπαστός ηλιακός, με τις καμάρες και το φτιαγμένο από βότσαλα της θάλασσας

Κουλούρι που έδιναν δώρο στη νύμφη τη Δευτέρα του γάμου.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

πάτωμα. Στολισμένος πάντα με γλάστρες και κάθε είδους λουλούδια, αποτελούσε χώρο εργασίας, αλλά και ξεκούρασης των μελών της οικογένειας. Από εδώ φαινόταν η υψηλή έκφραση καλαισθησίας και η νοικοκυροσύνη των Καραβιώτισσων. Στον ηλιακό άνοιγαν τα δωμάτια του σπιτιού, που κυρίως ήταν δυο. Το μακρονάριν, ένα μακρόστενο δωμάτιο, που χρησίμευε ως κουζίνα, με τα σκαλιστά ερμαράκια, τα ράφια και το τζάκι. Ήταν επίσης και χώρος εργασίας με τον αργαλειό. Το δωμάτιο με την καμάρα αποτελούσε την κρεβατοκάμαρα του σπιτιού και φιλοξενούσε το δεύτερο αργαλειό, αν υπήρχε. Μερικά αρχοντόσπιτα διέθεταν και δεύτερο όροφο. Στο νεότερο τμήμα του Καραβά δέσποζαν νεοκλασικά σπίτια, φτιαγμένα με γούστο και μεράκι από τους μαστόρους του χωριού.

Η υφαντική αποτελούσε κύρια απασχόληση των γυναικών του Καραβά. Ύφαιναν είδη για την προίκα τους, αλλά σε αρκετές περιπτώσεις χρησιμοποιούσαν την οικοτεχνία της υφαντικής για εμπορικούς σκοπούς, ενισχύοντας έτσι τον οικογενειακό προϋπολογισμό. Ανάλογα με την εποχή, είτε εργάζονταν για λογαριασμό εμπόρων είτε πωλούσαν τα υφαντά τους περιόδοντας σε άλλα χωριά. Σε παλαιότερες εποχές, λόγω Κεφαλόβρυσου, ο Καραβάς παρήγε βαμβάκι και οι γυναίκες ύφαιναν επίσης βαμβακερά υφάσματα. Οι αλατζιές από βαμβάκι χρησίμευαν για πετσέτες, τραπεζομάντιλα, γυναικεία και αντρικά είδη ένδυσης. Οι γυναίκες έφτιαχναν επίσης δαντέλες και κεντήματα. Μοναδική στην Κύπρο δαντέλα, που γινόταν μόνο στον Καραβά, είναι ο «φερβολιτές». Όπως χαρακτηριστικά λεγόταν,

«Φερβολιτές» - παραδοσιακό Καραβιώτικο είδος κεντήματος.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

«Ο Καραβάς είναι η μάνα του φερβολιτέ». Αυτό το είδος γίνεται και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Η ονομασία του είναι εξάλλου γαλλική (frivolite). Το πλέξιμό της απαιτεί μια μικρή σαίτα (μακουκούδιν), γύρω από την οποία τυλίγουν την κλωστή. Ένα άλλο είδος ήταν και η δαντέλα του βελονιού, που επίσης γινόταν σε πολύ λεπτά και πολύπλοκα σχέδια. Το «ασπροπλούμι» ήταν συνηθισμένο είδος κεντήματος για είδη προίκας. Πάνω στο μεταξωτό κεντούσαν, με πολύ γούστο και μαστοριά, το γνωστό ως «λευκαρίτικο» κέντημα. Έφτιαχναν επίσης διάφορα άλλα είδη μεταξωτών, λεπτών ή πιο χοντρών, με κλωστρό ή απλό μετάξι, για την κατασκευή πουκάμισων, εσώρουχων και γενικά ειδών ένδυσης, σκεπάσματα του κρεβατιού, σεντόνια, μεταξωτές ολοκέντητες μαξιλαροθήκες, βασικά είδη προίκας για τις Καραβιώτισσες κοπέλες. Στα είδη από μετάξι βοήθησε η εκτροφή μεταξοσκώληκων και η παραγωγή μεταξιού. Η μεταξουργία στον Καραβά έφτασε σε πολύ ψηλά επίπεδα.

Στον Καραβά υπήρχαν πολύ αξιόλογες ιδιωτικές συλλογές όλων αυτών των ειδών λαϊκής τέχνης. Απαράμιλλα δείγματα καταμαρτυρούσαν την αρχοντιά του τόπου και των ανθρώπων του. Η κωμόπολη είχε φθάσει σε ζηλευτά επίπεδα ανάπτυξης και ευημερίας. Η περαιτέρω πρόοδός του εθεωρείτο δεδομένη, εάν δεν μεσολαβούσε η τουρκική επιδρομή και κατοχή, η οποία κατέστρεψε και ανέτρεψε μια πορεία αιώνων, εκτοπίζοντας τους κατοίκους του. Το 1973 αριθμούσε 3.000 κατοίκους και ήταν ο τρίτος από πλευράς πληθυσμού στην επαρχία Κερύνειας, μετά τη Λάπηθο και την Κερύνεια.

III. Ο ΚΑΡΑΒΑΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΠΙΔΡΟΜΗ ΚΑΙ ΚΑΤΟΧΗ

Ο Καραβάς ήταν ο πρώτος μάρτυρας της τουρκικής εισβολής. Οι Τούρκοι εισβολείς ολοκλήρωσαν την πρώτη απόβασή τους στην παραλιακή του περιοχή, «Πέντε Μίλι» και «Πικρό Νερό», στις 20 Ιουλίου 1974. Τα πρώτα θύματα ήταν οι ιδιοκτήτες των κέντρων της περιοχής, οι οποίοι είτε δολοφονήθηκαν εν ψυχρώ είτε αιχμαλωτίστηκαν. Στις 6 Αυγούστου, σε μια περίοδο εκτεταμένης, κατάφεραν να καταλάβουν ολόκληρη την περιοχή Καραβά-Λαπήθου. Στον κατάλογο των πεσόντων και αγνοουμένων (17) συμπεριλαμβάνονται 42 Καραβιώτες, μεταξύ των οποίων και ο κοινοτάρχης Ηλίας Μανώλη, δολοφονηθείς από τους Τούρκους στην εξώπορτα της αυλής του. Ο απολογισμός των μη Καραβιωτών υπερασπιστών της περιοχής ήταν 37 νεκροί ή αγνοούμενοι και 81 τραυματίες. Μετά την κατάληψη της κωμόπολης από τους Τούρκους επιδρομείς, 31 κάτοικοι τον Οκτώβριο του 1975 και 23 το Φεβρουάριο του 1976, βρέθηκαν εγκλωβισμένοι. Τον Αύγουστο του 1976 εκδιώχθηκαν όλοι.

Από τότε τα ανθρώπινά τους δικαιώματα καταπατούνται κατάφωρα, όπως και όλων των άλλων εκτοπισμένων Κυπρίων. Βλέπουν τα έργα των μόχθων και του ιδρώτα τους να γκρεμίζονται και το όνειρό τους για ανοικοδόμηση του Καραβά να στηρίζεται στην ελπίδα της επιστροφής στη γη που για αιώνες φρόντιζαν, ανέστησαν και ανθούσε, σκορπώντας πολιτισμικό φως. Αυτή η γη έγινε η Ιθάκη όλων των Καραβιωτών, του Δήμου και των οργανωμένων συνόλων του Καραβά. Μετά τον εκτοπισμό των νομίμων κατοίκων και τον εποίκισμό της κωμόπολης, η Τουρκία προχώρησε στο επόμενο στάδιο, που είναι η προσπάθεια εξάλειψης κάθε ίχνους ελληνικού και χριστιανικού υλικού πολιτισμού.

A. Ο Καραβάς μετά τον εκτοπισμό των νόμιμων κατοίκων του

Η προμελετημένη τουρκοποίηση και αυτής της περιοχής περιλαμβάνει τον εκτοπισμό του νόμιμου πληθυσμού του Καραβά, την εγκατάσταση στη θέση τους Τουρκοκύπριων από τις νότιες περιοχές του νησιού και εποίκων από την Τουρκία, οι οποίοι σφετερίζονται τις περιουσίες των Καραβιωτών, υπό τις οδηγίες της κατοχικής δύναμης. Σε πολλές περιουσίες Ελληνοκυπρίων έχουν οικοδομηθεί παράνομα κτήρια και άλλες κατασκευές. Ο ανεξέλεγκτος οικοδομικός οργανισμός, χωρίς να τηρείται ο ελάχιστος σεβασμός στο περιβάλλον, τσιμεντώνει και εξαφανίζει το πράσινο, την ομορφιά της κωμόπολης.

Η κατόπιν πολιτικής απόφασης τρομοκρατία και εκδίωξη των νόμιμων κατοίκων, ακολουθήθηκε από την επίσης προμελετημένη και οργανωμένη λαφυραγώγηση, ξεκινώντας από τα σπίτια των αυτόχthonων, με όλα τα υπάρχοντά τους. Οικιακός εξοπλισμός, ξυλόγλυπτα σεντούκια, σουβάντζες, ερμάρια και κρεβάτια, κεντήματα, δημιουργήματα με φερβολιτέ, με βελονάκι και μεταξωτά, που με μεράκι είχαν φτιάξει οι Καραβιώτισσες, οι ιδιωτικές συλλογές ειδών λαϊκής τέχνης, φορτώθηκαν σε καράβια και μεταφέρθηκαν ως λάφυρα στην Τουρκία. Σπίτια με εντυπωσιακή λαϊκή αρχιτεκτονική αλλά και νεότερα αρχοντόσπιτα αστικής αρχιτεκτονικής, λεηλατήθηκαν, καταστράφηκαν ή πέρασαν στα χέρια περήφανων για τον αντιπολιτισμό τους Τούρκων κατακτητών. Με τις συστηματικές προσπάθειες εξάλειψης κάθε ίχνους ελληνικού πολιτισμού και αλλοίωσης του ιστορικού παρελθόντος και αυτής της περιοχής, οι Τούρκοι στοχεύουν στην εδραίωση ενός κατοχικού καθεστώτος και στην αποδοχή των τετελεσμένων της εισβολής-κατοχής από τους

Η παραλία «Πέντε Μίλι» στον Καραβά, όπου έγινε η πρώτη απόβαση των Τούρκων στις 20 Ιουλίου 1974.

Φωτογραφίες: Αριστερά, Δήμου Καραβά, δεξιά, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών

εκτοπισμένους. Στην πολιτική τους αυτή εμπίπτει και η τουρκοποίηση των τοπωνυμίων και του Καραβά, αρχής γενομένης από την ονομασία του, την οποία αντικατέστησαν με την τουρκική ονομασία Alsancak (Κόκκινη Περιοχή).

Η αρχαιολογική περιοχή της Λάμπουσας βρίσκεται εγκαταλελειμμένη, χωρίς συντήρηση και πολλά αντικείμενα ανεκτίμητης αξίας, όπως και άλλα αρχαιολογικά ευρήματα έχουν κλαπεί ή καταστραφεί. Η παρουσία του τουρκικού στρατού κατοχής στην περιοχή της Αχειροποιήτου και στην αρχαιολογικής σημασίας θέση «Καταλύματα», οι κατά καιρούς παράνομες ισοπεδώσεις του χώρου, με εκσκαφικά μηχανήματα του τουρκικού στρατού, ως επίσης η ανέγερση ιδιωτικών εγκαταστάσεων στον παράλιο και πλούσιο σε αρχαιολογικά ευρήματα χώρο, καταστρέφουν μέρα με τη μέρα τον πολιτιστικό πλούτο της κωμόπολης του Καραβά. Παράλληλα αποστερούν την επιστημονική έρευνα από σημαντικά ευρήματα, τα οποία είτε καταστρέφονται, είτε γίνονται αντικείμενο παράνομου εμπορίου αρχαιοτήτων.

Το μοναστήρι της Αχειροποιήτου μετατράπηκε σε στρατόπεδο του τουρκικού στρατού κατοχής, ενώ ο ναός του βεβηλώθηκε και απογυμνώθηκε από τις φορητές του εικόνες και τα ιερά του σκεύη. Το λαξευτό «Σπήλαιο του Αγίου Ευλαμπίου» έχει μετατραπεί σε αποθήκη άχρηστων υλικών του παρακείμενου τουρκικού στρατοπέδου κατοχής, όπως και ο ναός του Αγίου Ευλαλίου. Ευρισκόμενα σε στρατιωτική ζώνη, τα τουρκικά κατοχικά στρατεύματα δεν επιτρέπουν καμία προστατευτική

παρέμβαση, με αποτέλεσμα τα χριστιανικά αυτά μνημεία να κινδυνεύουν να χαθούν για πάντα. Οι τοιχογραφίες που κοσμούσαν το σπηλαιώδη ναό, πρωτοχριστιανικό ερημητήριο, της Παναγίας Γαλα(κ)τερούσης, το 2011 έπεσαν θύματα της καταστροφικής μανίας Τούρκων αρχαιοκάπηλων. Προφανώς αναζητώντας θησαυρό, κατέστρεψαν μεγάλα τμήματα τοιχογραφιών. Λόγω της εγκατάλειψης και της απαγόρευσης του κατοχικού καθεστώτος να γίνουν επιδιορθώσεις και ανακαινίσεις στα χριστιανικά μνημεία της περιοχής, από το εξωκκλήσι του Αγίου Αντωνίου μόνο ένα πολύ μικρό τμήμα της αψίδας του έμεινε όρθιο, ενώ το μισογκρεμισμένο εξωκκλήσι του Αγίου Ανδρονίκου μετατράπηκε σε ένα τεράστιο ορνιθώνα. Από τα 14 συνολικά εξωκκλήσια που βρίσκονται στα δημοτικά όρια του Καραβά, άλλα είναι ερειπωμένα, άλλα είναι εξαφανισμένα και άλλα έγιναν σωροί από πέτρες, θυμίζοντας ότι κάποτε υπήρξαν. Οι ενοριακές εκκλησίες, της Αγίας Ειρήνης (1804) και του Αγίου Γεωργίου (1843), λεηλατημένες, γυμνές και ερειπωμένες, χωρίς πόρτες και παράθυρα, έγιναν φωλιές περιστερών, αντιμετωπίζοντας τον κίνδυνο κατάρρευσης. Η τρίτη και μεγαλύτερη ενοριακή εκκλησία, αυτή της Παναγίας Ευαγγελίστριας (αρχές 20ού αι.), που βρίσκεται στο κέντρο του Καραβά, μετατράπηκε σε τζαμί, επιβεβαιώνοντας τις προθέσεις των Τούρκων κατακτητών.

Μια πολιτιστική κληρονομιά αιώνων χάνεται, εξαιτίας της τουρκικής, ρατσιστικής και αντιπολιτισμικής πολιτικής, ενώ η ανθρωπότητα στερείται σημαντικά τεκμήρια της ιστορίας της.

Ανεκτίμητης αξίας τοιχογραφίες στο εξωκκλήσι της Παναγίας Γαλατερούσας με έκδηλα τα σημάδια της καταστροφής.

Φωτ: Αρχείο Δήμου Καραβά.

Η αρχαιολογική περιοχή της Λάμπουσας στα δημοτικά όρια Καραβά σήμερα. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

Ένας υλικός και πνευματικός πολιτισμός έχει στην κυριολεξία διαλυθεί, αλλά οι γηγενείς-δημιουργοί του είναι πάντα έτοιμοι να τον ξαναχτίσουν όταν και όποτε ο Καραβάς απελευθερωθεί και επιστρέψουν στις εστίες και περιουσίες τους. Απελευθέρωση και επιστροφή αποτελούν τον απαράβατο όρκο και του εκτοπισμένου Δήμου του Καραβά, ο οποίος δραστηριοποιείται εντός και εκτός Κύπρου, προς επίτευξη του βασικού αυτού στόχου.

Μετατροπή της εκκλησίας της Παναγίας Ευαγγελίστριας σε τζαμί. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

Β. Δραστηριότητες του εκτοπισμένου Δήμου

Ο σύγχρονος Αττίλας μετέτρεψε την κωμόπολη σε γη του πόνου και της απόγνωσης για τους εκτοπισμένους Καραβιώτες.

Στη μνήμη αυτών που δημιούργησαν την όμορφη κωμόπολη του Καραβά, αλλά και όσων την γνώρισαν πριν την τουρκική επιδρομή, παραμένει όμως αναλλοίωτο πρότυπο, ως εικόνα αναδημιουργίας, όταν και όποτε σημάνει η μέρα της επιστροφής. Σήμερα οι κάτοικοι του Καραβά βρίσκονται διασκορπισμένοι στις ελεύθερες περιοχές της Κυπριακής Δημοκρατίας, κυρίως στη Λευκωσία και ακολουθούν, η Λεμεσός και σε χώρες του εξωτερικού, όπως οι ΗΠΑ, η Μεγάλη Βρετανία, η Αυστραλία και η Νότιος Αφρική. Τόσο στην Κύπρο όσο και στο εξωτερικό οι Καραβιώτες έχουν οργανωθεί σε συλλόγους και σωματεία με πολύ αξιόλογη δράση. Αξιόλογη είναι η πρωτοβουλία του Δήμου Καραβά να εκδίδει σε ετήσια βάση το περιοδικό «Καραβιώτικα Δρώμενα», όπου καταγράφονται όλες οι δραστηριότητες του Δήμου και των οργανωμένων φορέων του Καραβά, δίνοντας επίσης ιστορικές και άλλες πληροφορίες για την κατεχόμενη κωμόπολη πριν την τουρκική εισβολή-κατοχή και για τους εκτοπισμένους σήμερα ανθρώπους της.

Στο εσωτερικό διοργανώνονται διάφορες εκδηλώσεις και άλλες δραστηριότητες, οι οποίες συνδέονται με την ιστορία, τον πολιτισμό, τις παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα του Καραβά. Βασικός στόχος η συντήρηση της μνήμης μέχρι την επιστροφή των Καραβιωτών στην κωμόπολή τους, μέσα από μια δίκαιη και βιώσιμη λύση, που θα διασφαλίζει τις τρεις ελευθερίες, διακίνησης, εγκατάστασης, περιουσίας σε όλη την επικράτεια της Κυπριακής Δημοκρατίας και θα κατοχυρώνει τα ανθρώπινα δικαιώματα όλων των κατοίκων της νήσου. Το συντονισμό όλων των σχετικών προσπαθειών, όπου αυτό είναι δυνατό, τον αναλαμβάνει το Δημοτικό Συμβούλιο Καραβά, σε συνεργασία με παλιά και νεότερα καραβιώτικα οργανωμένα σύνολα.

Το Δεκέμβριο του 1991 έγιναν εκλογές μεταξύ των εκτοπισμένων κατοίκων της κωμόπολης Καραβά για ανάδειξη Δημάρχου και μελών του Δημοτικού Συμβουλίου. Δήμαρχος εξελέγει ο Πανίκος Τσέντας ο οποίος επανεκλέγηκε και για δεύτερη θητεία (1992-2001). Το Δεκέμβριο του 2001 δήμαρχος εκλέγηκε ο Γιάννης Παπαϊωάννου ο οποίος επανεξελέγη για τις επόμενες δύο θητείες (2002-)

Το 1987 ιδρύθηκε το προσφυγικό σωματείο «Ο Καραβάς» με βασική επιδίωξη τη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των σκορπισμένων Καραβιωτών και τη δραστηριοποίησή τους για προβολή της κωμόπολης και ενίσχυση του αγώνα για επιστροφή και

Το οίκημα του Πολιτιστικού Ιδρύματος Καραβιωτών στο Στρόβολο, όπου στεγάζονται όλοι οι φορείς του Καραβά.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

δικαίωση. Το 1994 επαναδραστηριοποιήθηκε το αθλητικό σωματείο της κωμόπολης Καραβά, η Αθλητική Ένωση Καραβά ΑΕΚ, η οποία στην πορεία αγκαλιάστηκε από όλους τους Καραβιώτες σε μια πανηγυρική εκδήλωση μαζί με τα δύο άλλα αθλητικά σωματεία της κωμόπολης που λειτουργούσαν πριν το 1974: το αθλητικό σωματείο Άρης και το σωματείο ΠΑΟΚ. Τα δύο αυτά σωματεία εντάχθηκαν στο σωματείο της ΑΕΚ, το οποίο μετονομάστηκε σε Αθλητική Ένωση Καραβά - Λάμπουσα, με πλούσια πολιτιστική δραστηριότητα στον εκτοπισμό. Τα τελευταία χρόνια είχε ιδιαίτερες διακρίσεις στο άθλημα της πετόσφαιρας, με αποκορύφωμα την κατάκτηση του κυπέλλου ανδρών Α' κατηγορίας το 2010 και το πρωτάθλημα το 2012.

Αξιόλογες είναι επίσης οι δραστηριότητες της Σχολικής Εφορείας Καραβά και η προσφορά της σε θέματα που αφορούν στην εκπαίδευση. Σε στενή συνεργασία με το Δήμο διοργανώνει διάφορες εκδηλώσεις, σχετικές με την εκπαίδευση Καραβιωτών μαθητών και φοιτητών. Στο πλαίσιο πρωτοβουλίας για ενίσχυση της πολιτιστικής παράδοσης της κωμόπολης, το 1998 συστάθηκε το Πολιτιστικό Ίδρυμα Καραβιωτών, βασική επιδίωξη του οποίου είναι η προβολή και διάσωση πολιτιστικών πληροφοριών και έργων λαϊκής τέχνης, σχετικών με τον Καραβά, μια προσπάθεια που αγκαλιάστηκε με πολύ περηφάνια από όλους τους Καραβιώτες. Η ίδρυση του Πολιτιστικού Ιδρύματος Καραβιωτών ξεκίνησε με την κοινή συμπόρευση του Δήμου Καραβά και του Προσφυγικού σωματείου «Ο Καραβάς» με ένα επιπλέον μεγαλεπήβολο στόχο. Να δημιουργηθεί ένα οίκημα το οποίο να στεγάζει όλους τους φορείς του

Ο δήμαρχος Καραβά Γιάννης Παπαϊωάννου επιδίδει τιμητικό δώρο (πιστό αντίγραφο ασημένιου δίσκου από το 2ο θησαυρό της Λάμπουσας) στο κ. Νίκο Σιακόλα σε ένδειξη εκτίμησης, για την πολυσήμαντη στήριξή του, στην αποστολή και το έργο του Δήμου. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

Καραβά. Αυτό επιτεύχθηκε μέσα από μια μακρόχρονη διαδικασία και τη στήριξη όλων των Καραβιωτών. Τα εγκαίνια του οικήματος πραγματοποιήθηκαν το Νοέμβριο του 2001 και από τότε τα οργανωμένα σύνολα του Καραβά, Δήμος και Σωματεία έχουν το δικό τους οίκημα στο Στρόβολο σε πολλά επίπεδα δραστηριοποίησης. Για την ανέγερση του οικήματος υπήρξε οικονομική αρωγή της Κυβέρνησης καθώς και εισφορές από διάφορους Καραβιώτες και φίλους της Κωμόπολης. Τη μεγαλύτερη εισφορά για την ανέγερση του οικήματος προσέφερε το ζεύγος Νίκου και Ελπίδας Σιακόλα. Το ζεύγος προσέφερε επίσης μια επιπρόσθετη γενναιόδωρη εισφορά για τη δημιουργία ταμείου Υποτροφιών Δήμου Καραβά (2002) μέσα από το οποίο κάθε χρόνο επιβραβεύονται νέοι με Καραβιώτικη καταγωγή για τις ακαδημαϊκές τους επιδόσεις.

Σημειώνεται επίσης η αξιόλογη πρωτοβουλία του Δήμου Καραβά και του προσφυγικού σωματείου «Ο Καραβάς» να δημιουργήσουν Ταμείο Ευημερίας Καραβιωτών (2008) μέσα από το οποίο βοηθούνται άπορες οικογένειες Καραβιωτών.

Μια άλλη αξιόλογη πρωτοβουλία η οποία αγκαλιάστηκε από το Δήμο και το Προσφυγικό Σωματείο «Ο Καραβάς», είναι η ίδρυση του Δημοτικού Συμβουλίου Νεολαίας Δήμου Καραβά, το 2007. Μέσα από ένα δικό τους φορέα οι νέοι στηρίζουν έτσι το έργο του Δήμου, ενισχύοντας την αποστολή του με ποιοτικές εκδηλώσεις.

Στο ετήσιο πρόγραμμα των δραστηριοτήτων του Δήμου, σε

Πολιτιστική εκδήλωση «Ο χορός του λεμονιού» με διοργανωτή το Προσφυγικό σωματείο «Ο Καραβάς», 2011. Φωτ: Αρχείο Δήμου Καραβά.

Πολιτιστική εκδήλωση με τη συμμετοχή όλων των φορέων του Καραβά, 2010. Φωτ: Αρχείο Δήμου Καραβά.

Αντικατοχική εκδήλωση στον Τύμβο Μακεδονίτισας, 2010. Φωτ: Αρχείο Δήμου Καραβά.

Επίδοση ψηφίσματος στην πρωθυπουργική κατοικία στο Λονδίνο από το Δήμαρχο Καραβά. Οκτώβριος 2010. Φωτ: Αρχείο Δήμου Καραβά.

γενικές γραμμές περιλαμβάνονται εθνικοί και θρησκευτικοί εορτασμοί, αντικατοχικές εκδηλώσεις, συνέδρια, ομιλίες, εκθέσεις και εν γένει πολιτιστικές, αθλητικές και άλλες εκδηλώσεις, αλλά και ειδικές εκδηλώσεις για τους νέους, για άτομα της τρίτης ηλικίας, καθώς και για τους απόδημους Καραβιώτες, οι οποίοι είναι επίσης οργανωμένοι στις χώρες όπου φιλοξενούνται. Στις ΗΠΑ υπάρχει ο Σύλλογος «Λάμπουσα» Νέας Υόρκης, στην Αυστραλία ο Σύλλογος «Λάμπουσα» Μελβούρνης και στην Αγγλία ο Σύνδεσμος Λαπήθου, Καραβά και περικύρων Μεγάλης Βρετανίας.

Μεταξύ όλων των οργανωμένων φορέων του Καραβά υπάρχει αλληλοστήριξη και στενή συνεργασία με το Δήμο. Κοινή συνισταμένη των προσπαθειών τους είναι η προβολή της ιστορίας και του πολιτισμού που ανέπτυξε ο Καραβάς πριν από την τουρκική επιδρομή και κατοχή του, συντηρώντας έτσι τη μνήμη και ενισχύοντας την επιθυμία για επιστροφή των Καραβιωτών στις πατρογονικές τους εστίες. Παράλληλα γίνονται συντονισμένες ενέργειες διαφώτισης τόσο της εσωτερικής όσο και της διεθνούς κοινής γνώμης, έτσι ώστε να ευαισθητοποιηθούν κέντρα αποφάσεων και να συμβάλουν προς την κατεύθυνση εξεύρεσης μιας δίκαιης, λειτουργικής και βιώσιμης λύσης του Κυπριακού.

Στις προσπάθειες αυτές εντάσσονται και οι αδελφοποιήσεις του Δήμου Καραβά με περιοχές της Ελλάδας. Συγκεκριμένα, ο Δήμος αδελφοποιήθηκε με το νησί Λειψοί του Αιγαίου το 1995, την κοινότητα Καραβά Κυθήρων το 1997 και το Δήμο Αμυνταίου της Μακεδονίας το 2008. Υπογράφηκε επίσης Πρωτόκολλο συνεργασίας με το Δ' Δημοτικό Διαμέρισμα του Δήμου Θεσσαλονίκης. Μέσα από τις αδελφοποιήσεις ενισχύονται οι δεσμοί μεταξύ του Δήμου και των ανθρώπων του Καραβά με τις τοπικές αρχές των ελληνικών αυτών περιοχών και των κατοίκων τους,

Συνάντηση στο γραφείο του προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας κ. Κάρολου Παπούλια, 2009. Φωτ: Αρχείο Δήμου Καραβά.

αναπτύσσονται σχέσεις συνεργασίας, αλληλεγγύης και αλληλο-ενημέρωσης σε θέματα που αφορούν αμφότερες τις πλευρές.

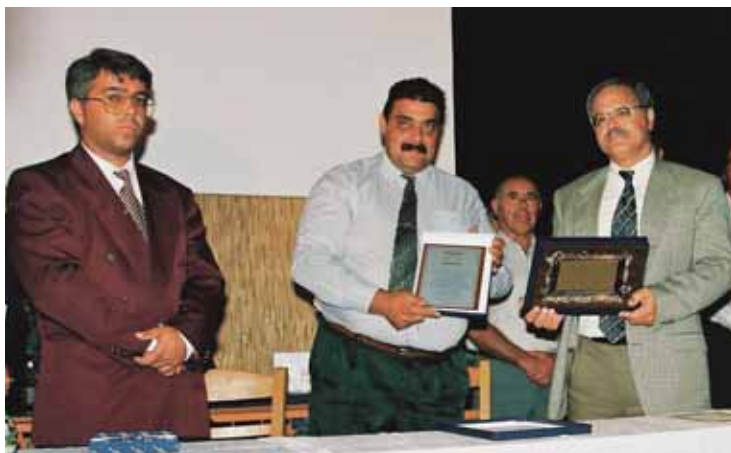
Πολύπλευρη είναι επίσης η δράση του Δήμου Καραβά και σε άλλες χώρες. Συμμετέχει σε αποστολές στο εξωτερικό, Ευρωπαϊκές χώρες και Αμερική, που οργανώνει η Ένωση Δήμων Κύπρου, οι εκτοπισμένοι Δήμοι ή διοργανώνει ο ίδιος, με στόχο την ενημέρωση πολιτικών και άλλων παραγόντων των χωρών αυτών, για το συνεχές διεθνές έγκλημα της τουρκικής εισβολής-κατοχής και τις τραγικές του συνέπειες, όπως είναι ο εκτοπισμός των Ελλήνων και άλλων Χριστιανών, ο εποικισμός των κατεχόμενων κυπριακών εδαφών, ο σφετερισμός των περιουσιών και η αλλοίωση των τοπωνυμίων.

Η τουρκική εισβολή, ο εκτοπισμός και η προσφυγοποίηση ανέτρεψε τη ζωή των αυτόχθονων κατοίκων του Καραβά. Ο βίαιος εκτοπισμός τους από τον τόπο που έζησαν και μεγάλωσαν, τους

Εκδρομή - προσκύνημα στα Χανιά της Κρήτης, 2003.

Φωτ: Αρχείο Δήμου Καραβά.

Τελετή αδελφοποίησης με τον Καραβά Κυθήρων, 1997.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

δημιούργησε σοβαρά οικονομικά, κοινωνικά και ψυχολογικά προβλήματα. Παρόλα αυτά, η πίστη στο δίκαιο αγώνα τους για απελευθέρωση και επιστροφή, η εργατικότητα, η φιλομάθεια, η προσοδευτικότητα και οι εν γένει δραστηριότητές τους στους χώρους όπου φιλοξενούνται προσωρινά, δείχνουν το ισχυρό πολιτισμικό τους υπόβαθρο και τις αντιστάσεις τους στην αδικία που υπόκεινται από το 1974. Οι νεότεροι όπως και οι παλαιότεροι Καραβιώτες αισθάνονται περήφανοι για την καταγωγή τους και μαζί με το Δήμο, τα Σωματεία και τις Οργανώσεις τους, προσπαθούν να κρατήσουν άσβεστη τη μνήμη της πανέμορφης κωμόπολής τους, μέχρι που νέα δεδομένα επιτρέψουν την επανένωση της πατρίδας τους, υπό συνθήκες πραγματικής ελευθερίας και αξιοπρέπειας και ο Καραβάς να ξαναβρεί τη χαμένη του αίγλη.

Το εκτοπισμένο πνεύμα και η ψυχή του Καραβά παραμένουν σε εγρήγορση, εμπνέουν και συντηρούν τη μνήμη, αλλά κυρίως

Τελετή αδελφοποίησης με το Δήμο Λειψών, 1995.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

διατηρούν ζωντανή την ελπίδα του γυρισμού. Η Κωνσταντίνα Πίττα Πισιαλή, σε ένα της πεζογράφημα γράφει σχετικά: «Το κλειδί-σύμβολο, το κλειδί-ελπίδα θα το δίνουμε ο ένας στον άλλο, όσα χρόνια κι αν χρειαστούν, αλλά το σπίτι μας το πατρικό θα το ξεκλειδώσουμε μια μέρα, γιατί όταν φεύγαμε είπαμε πως θα γυρίσουμε να συνεχίσουμε τη ζωή μας εκεί που την αρχίσαμε. Είναι δικαίωμα ανθρωπino και κανένας δεν μπορεί να μας το στερήσει». Αμετακίνητος είναι ο στόχος της επιστροφής και για την Ελένη Χριστοφίδου, η οποία υπενθυμίζει σε ένα της ποίημα: «Γιατί το ξέραμε τότε / το ξέρουμε και τώρα. / Ο δρόμος που πήραμε το καυτό μεσημέρι δεν έβγαζε πουθενά. / Γυρνάει πάντα εκεί». Η Χρυστάλλα Χατζηλούκα Χαραλάμπους, απευθυνόμενη στους νέους, υπό μορφή παράκλησης, επιχειρεί να τους μεταγγίσει τον πόθο για ελευθερία της προηγούμενης γενιάς: «Εσείς / νέοι του Καραβά, / ελπίδα της σκλαβωμένης γης μας (...) Δώστε ένα νέο κλαρί στη λευτεριά / που γυρεύει τόπο για ν' ανθίσει».

Τελετή αδελφοποίησης με το Δήμο Αμυνταίου, 2008.

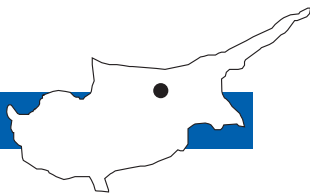
Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

Το χορευτικό συγκρότημα νεολαίας Δήμου Καραβά. Συμμετείχε σε πολιτιστική εκδήλωση του συλλόγου «Πορτοκαλιά» της κοινότητας Καραβά Κυθήρων τον Αύγουστο του 2012. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Καραβά.

Δήμος Κυθρέας

Η Κυθρία, Κυρκά, η κεκαλλωπισμένη γελόεσσα Κυθρέα, συγκαταλέγεται στους Δήμους της επαρχίας Λευκωσίας. Βρίσκεται στη γεωγραφική περιφέρεια της Μεσαορίας, δεκατρία χιλιόμετρα βορειοανατολικά της πρωτεύουσας, στους πρόποδες του Πενταδάκτυλου. Τα βόρεια σύνορά της ταυτίζονται με τα σύνορα των επαρχιών Λευκωσίας και Κερύνειας. Η ευρύτερη περιοχή της περιλαμβάνει μεγάλη έκταση, από την πεδιάδα μέχρι την κορυφή του Πενταδάκτυλου. Χωροταξικά συνορεύει με την Κλεπίνη, την Τραπέζου, το Κυβερνητικό Δάσος, στα βόρεια, και τη Χάρτζια, στα ανατολικά. Εμπίπτει στα όρια των αρχαίων Χύτρων μαζί με τα σημερινά χωριά Παλαίκυθρο, Βώνη, Τραχώνι, Έξω Μετόχι και Νέο Χωριό. Αρχαιολογικά ευρήματα των θέσεων «Άγιος Δημητριανός» και «Ασπροπόταμος, μαρτυρούν ότι η περιοχή κατοικήθηκε από τη Νεολιθική Εποχή. Στην περιοχή της Κυθρέας βρέθηκαν κυκλικά σπίτια σαν της Ερήμης και παρόμοια κεραμική και ειδώλια από στεατίτη της Χαλκολιθικής Εποχής (θέσεις «Σκαλί», «Καμάρες», «Σελλάς» κ.ά.). Βασικό λόγο της από τότε συνεχούς κατοίκησης της αποτέλεσε η ύπαρξη άφθονου νερού και υψιπέδων.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Α. Καταβολές Κυθρέας

Δύο χιλιόμετρα στα ανατολικά της Κυθρέας, βρίσκονται τα ερείπια της αρχαίας πόλης των Χύτρων. Κατά τον Ξεναγόρα, Αθηναίοι, μετά τη λήξη του Τρωικού πολέμου, με αρχηγό τον Χύτρο –εγγονό του Ακάμαντα και δισέγγονο του γνωστού βασιλιά των Αθηνών Θησέα– έφθασαν στην Κύπρο (1200 π.Χ.). Εγκαταστάθηκαν σε μια ήδη υπάρχουσα πολιτεία, κτισμένη από Θρακόφρυγες της Μικράς Ασίας, η ονομασία της οποίας είναι άγνωστη, αφού μέχρι τότε δεν γνώριζαν γραφή για να χαράξουν κάπου το όνομά της. Ο Χύτρος έδωσε το όνομά του στην πόλη, πιθανόν προς υπενθύμιση επίσης της Λοκρίδας κοντά στις Θερμοπύλες, όπου υπάρχει μεγάλη πηγή όπως το Κεφαλόβρυσος και οι ντόπιοι αποκαλούσαν χύτρους τα θερμά λουτρά στην είσοδο της Οίτης, όπως αναφέρει ο Έλληνας ιστορικός Ηρόδοτος («... Έστι δε εν τη εσόδω ταύτη θερμά λουτρά, τα Χύτρους καλέουσι...»). Από την αρχαιότητα πολλοί είναι αυτοί που κάνουν αναφορά στην πόλη των Χύτρων. Μεταξύ αυτών ο ρήτορας Λυσίας του Κεφάλου (458-379 π.Χ.), ο Ξεναγόρας (2ος π.Χ. αι.). Τον τελευταίο επικαλούνται αρκετοί συγγραφείς, όπως

ο Αλέξανδρος Εφέσιος (86 π.Χ.) και ο Στέφανος Βυζάντιος (500 μ.Χ.), ο οποίος αναφέρει: «Κύπρου πόλις, ην ωνομάσθαι μεν Ξεναγόρας φησίν από χύτρου του Αλέδρου, του Ακάμαντος ο πολίτης Χύτριος». Η πόλη έγινε ένα από τα σημαντικά αρχαία βασίλεια της νήσου, με σύνορα προς τη Λάπηθο, την Κερύνεια, τη Λήδρα, το Ιδάλιο, τους Γόλγους και τη Σαλαμίνα. Συνέχισε να υπάρχει και να προσδεύει για πολλούς αιώνες μετά. Εκτός από τον ιδρυτή της πόλης, ο μόνος γνωστός βασιλιάς των Χύτρων είναι ο Πυλαγόρας, που ήταν φόρου υποτελής στους Ασσύριους. Το όνομά του (Pilagura) αναφέρεται στην επιγραφή-πρίσμα του Esarhaddon (673/2π.Χ.) ως βασιλιάς των Χύτρων (Kitrusi), ενός από τα δέκα βασίλεια της Κύπρου. Στην Εποχή του Χαλκού ήταν ήδη εμπορικό κέντρο και η επιλογή του χώρου μάλλον έγινε σε συνδυασμό με τη Σαλαμίνα του Τεύκρου. Την περίοδο του βασιλιά της Σαλαμίνας, Ευαγόρα Α', οι Χύτροι, όπως και όλα τα κυπριακά βασίλεια, τέθηκαν υπό την ενιαία διοίκησή του. Αξιοσημείωτο είναι το ότι το νερό του Κεφαλόβρυσου, μεταφερόταν δια υδραγωγείου στη Σαλαμίνα.

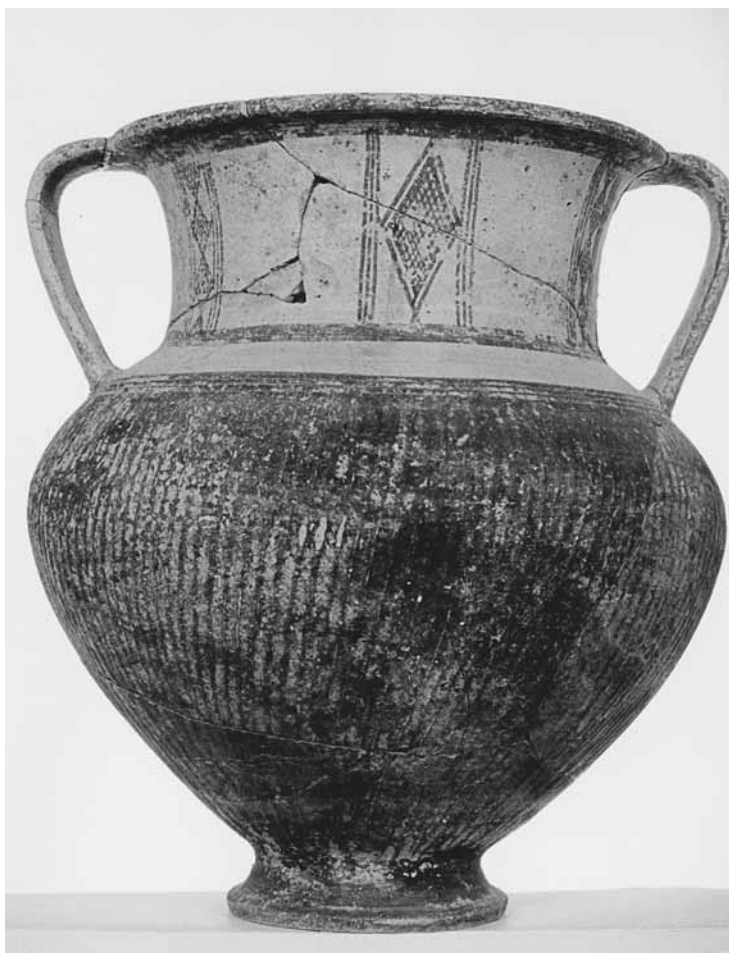
Χαλκολιθικό ειδώλιο από πικρόλιθο του τύπου της Θεάς που γεννάει (:). Φωτ: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

**Ασβεστολιθικό ενεπίγραφο πώμα (περ. 700-500 π.Χ.)
από το Ιερό στο Σκαλί της Κυθρέας.**

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Στην κορυφή του βουνού Κατσουρκάς βρισκόταν η αρχαία ακρόπολη των Χύτρων, η οποία περιβαλλόταν από τείχη. Στις γύρω περιοχές εντοπίστηκαν ερείπια ναών αφιερωμένων στην Αφροδίτη (Σκαλί), στον Απόλλωνα (Βώνη) και στην Άρτεμη. Από το βουνό Κατσουρκά, όπου βρισκόταν ο ναός της Αφροδίτης, βρέθηκαν κτιστοί τάφοι και το αναθηματικό άγαλμα του Κιλικά, γιου του Στασικράτους (500 π.Χ.). Επιγραφή από τον

Αμφορέας (Black Slip Painted I ware).

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

περίβολο του ναού της Αφροδίτης αναφέρεται σε βασιλιά, όχι απαραίτητα των Χύτρων, δωρητή στον ιερό χώρο των Κύθρων. Πολλές άλλες αφορούν ενδιαφέροντα πρόσωπα, όπως της οικογένειας (330-260 π.Χ.) Αριστοκράτους, πατέρα του Σκυθίνου, τη Ναγίον γυναίκα του Σκυθίνου, τα παιδιά τους Λεωνίδα (γιατρό) και Απολλωνία, τον Πύθωνα (Επικούρειο φιλόσοφο) αδελφό του Σκυθίνου. Άλλες επιγραφές αναφέρονται στην οικογένεια του Γλύκωνα και σε συνήθη ελληνικά ονόματα κατοίκων της περιοχής του αρχαίου βασιλείου.

Β. Προέλευση του ονόματος της Κυθρέας

Για πολλούς ιστορικούς μελετητές, όπως ο Κ. Σπυριδάκης, ο Ν. Κληρίδης, ο Ι.Κ. Περισιάνης και ο Κ. Κύρρης, η Κυθρέα αποτελεί απόγονο της πόλης των Χύτρων. Πιστεύουν ότι και το όνομά της ακόμη έχει τη ρίζα του εκεί (Χύτροι-Κύθροι-Χυτρία-Κυθρία-Χυτρέα-Κυθρέα και Χυτριά-Κυρκά-Τζυρκά). Αρχαία επιγραφή των ύστερων χρόνων μαρτυρεί ότι η ημέρα των Χύτρων στα αρχαία Ανθεστήρια έφερε και το όνομα Κύθροι-Κυθρία. Ο Ιεροκλής επιβεβαιώνει την ύπαρξη πόλης με την ονομασία Κύθροι. Κατά το Μενάρδο, φαίνεται ότι οι Κύθροι ήταν το Παλαίκυθρο, η συνθετική ονοματολογία του οποίου υποδεικνύει την μετοίκηση σε νέο χώρο. Κατά τον Σάββα Π. Χριστίδη, η Κυθρέα ιδρύθηκε τον 1ο αιώνα π.Χ. και ήταν πολύ νεότερη της ήδη γνωστής και ακμάζουσας πόλης των Χύτρων. Θεωρεί ότι οι δύο πόλεις συνυπήρχαν για μερικούς αιώνες, μέχρι την καταστροφή της παλαιότερης από τους Άραβες (806 μ.Χ.) και κατά συνέπεια η Κυθρέα δεν αποτελεί συνέχεια ή διάδοχό της. Είναι της άποψης ότι η Κυθρέα αντλεί την ονομασία της από τα Κύθηρα, νησί των Ιονίων, που βρίσκεται μεταξύ Πελοποννήσου και Κρήτης. Έχουν τρεχούμενα νερά όπως και η Κυθρέα, ενώ οι κάτοικοί του, από αρχαιοτάτων χρόνων ασχολούνταν, μεταξύ άλλων, και με το διαμετακομιστικό εμπόριο στο Αιγαίο και τη λεκάνη της Μεσογείου. Ένα από τα είδη που εμπορεύονταν ήταν και οι μυλόπετρες από τη Νίσυρο της Δωδεκανήσου, σημαντικό εξάρτημα της νέας τότε τεχνολογίας των νερόμυλων. Η μορφολογία του εδάφους και της ύπαρξης νερού στην περιοχή της Κυθρέας, τους οδήγησε να ιδρύσουν πόλη και να κτίσουν νερόμυλους αξιοποιώντας τις μυλόπετρες και το νερό του Κεφαλόβρυσου. Από την καταγωγή τους πήρε και η νέα πόλη το όνομα Κυθ(η)ραία και όχι Κυθρέα με έψιλον όπως έχει καθιερωθεί. Η ερμηνεία αυτή μπορεί να ενισχυθεί όμως και από τη λατρεία της Αφροδίτης και στην Κυθρέα και στα Κύθηρα, από τα οποία πήρε την ονομασία Κυθήρεια Αφροδίτη, που αναφέρουν ο Κ. Σπυριδάκης και ο Κ. Κύρρης.

Ανεξάρτητα από την προέλευση της ονομασίας, το σίγουρο είναι ότι τα ευρήματα ανασκαφών στην περιοχή Κυθρέας (κατάλοιπα ναών, δημόσιων κτηρίων, πληθώρα αγγείων, εργαλείων, επιγραφών, ψηφίδων και νομισμάτων) της Νεολιθικής Περιόδου, της Χαλκολιθικής, της Μυκηναϊκής, της Γεωμετρικής και της κλασικής έως την Ελληνιστική, τη Ρωμαϊκή και την Περίοδο του Βυζαντίου, μαρτυρούν πλούτο και ανώτερο ελληνικό πολιτισμό, ο οποίος δεν έχει ακόμη μελετηθεί σε βάθος.

Β. Περίοδος Πτολεμαίων και Ρωμαίων (294 π.Χ. - 364 μ. Χ.)

Λίγα στοιχεία υπάρχουν για τους Χύτρους κατά τους κλασικούς χρόνους. Φαίνεται όμως ότι είχαν ακμάσει από τους Αλεξανδρινούς χρόνους και μετά, έχοντας βουλή και δήμο. Επί Πτολεμαίων η πολιτεία των Χύτρων, όπως και οι άλλες πόλεις-βασίλεια της Κύπρου, ήταν αυτοδιοικούμενη. Για το πέρασμα των Πτολεμαίων μαρτυρούν διάφορες επιγραφές που βρέθηκαν στην περιοχή. Μία από αυτές αναφέρεται στην Αρσινόη του Πτολεμαίου Φιλαδέλφου και χρονολογήθηκε στα 277-271 π.Χ., άλλη στη βασίλισσα Κλεοπάτρα και μια τρίτη είναι αφιέρωση του γιου του λαμπαδάρχη Αστυνάκτα στο βασιλιά Πτολεμαίο και στη βασίλισσα Κλεοπάτρα, τους Φιλομήτορες και στους θεούς, Ερμή, Ηρακλή και Τύχη, που μάλλον θα είχαν ναούς στο βασίλειο των Χύτρων. Ο Κλαύδιος Πτολεμαίος, Έλληνας μαθηματικός, αστρονόμος και γεωγράφος (2ος π.Χ. αι.), αναφέρει την πόλη στον ενικό και σε θηλυκό γένος μεταξύ άλλων σημαντικών πόλεων του νησιού: «Χύτρος, Τρεμιθούς, Ταμασσός».

Οι Ρωμαίοι διατήρησαν το προϋπάρχον νομικό και διοικητικό σύστημα. Η πόλη είχε Βουλή, Γυμνάσιο και οι εκπρόσωποί της έκαναν αφιερώματα στις ελληνικές θεότητες της εποχής. Το Γυμνάσιο κάλυπτε όχι μόνο την αθλητική αλλά και τη γενική δημόσια εκπαίδευση των νέων, υπό το γυμνασάρχο. Οι κάτοικοί της συνέχισαν να ασχολούνται με την καλλιέργεια της γης, την κατασκευή και διακόσμηση πήλινων αγγείων, ως επίσης με το εμπόριο των προϊόντων που παρήγαγαν. Από επιγραφές φαίνεται ότι οι ελιές αποτελούσαν βασική καλλιέργεια, όπως και η παραγωγή μελιού, που αναφέρεται στο Γεωπονικό του Διοφάνη (1ο π.Χ. αι.), κατά άλλους του Διοσκουρίδη (1ο μ.Χ. αι.): «*Ἀριστον μέλι το Αττικόν, και του αττικού το Υμήττειον, και του Κυπρίου το Χύτριον*». Το πέτρινο υδραγωγείο της αρχαιότερης περιόδου, επιδιορθώθηκε, μεγενθύνθηκε και συνέχισε να τροφοδοτεί με νερό την ακρόπολη και την πόλη των Χύτρων, αλλά και την πολυπληθή πολιτεία της Σαλαμίνας. Το οδικό σύστημα που οργανώθηκε, προφανώς και αυτό πάνω στα ίχνη παλαιότερου,

ελληνιστικού και κλασικού ή και αρχαιότερου ακόμη, παρόλο ότι ήταν κυκλικό-παραλιακό, περνούσε και από τους Χύτρους.

Εκτός από το υδραγωγείο και το οδικό δίκτυο, αρχαιολογικά ευρήματα στις θέσεις «Κατσουρκάς», «Σκαλί», «Πλατανιώτισσα» κ.ά., (νομίσματα, κτερίσματα, αγγεία, ταφικά επιγράμματα), ως επίσης το σπουδαίο άγαλμα του Απόλλωνα, που βρέθηκε στη Βώνη και κυρίως ο υπερφυσικός ορειχάλκινος ανδριάντας του αυτοκράτορα Σεπτίμιου Σεβήρου (193-211 μ.Χ.), που ανακαλύφθηκε στη θέση «Άγιος Δημητριάνας» της Κυθρέας

Ορειχάλκινο άγαλμα (1ος μ.Χ. αι.) του Σεπτίμιου Σεβήρου από την Κυθρέα.

Φωτ: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

(βλ. και τα δύο στο Μουσείο Λευκωσίας), μαρτυρούν ότι η πόλη συνέχισε ακμάζουσα και επί Ρωμαίων. (Σημείωση: το άγαλμα του Σεπτίμιου Σεβήρου βρέθηκε το 1928 από Τουρκοκύπριους, οι οποίοι το κατατεμάχισαν για να βρουν θησαυρό. Η συγκόλλησή του ολοκληρώθηκε το 1940). Η σύνδεση του Σεπτίμιου Σεβήρου με τους Χύτρους, ίσως να σχετίζεται με την ανοικοδόμηση του υδραγωγείου, από την πηγή μέχρι την Ακρόπολη, την πόλη των Χύτρων και τη Σαλαμίνα, που αναβαθμίστηκε και ολοκληρώθηκε από τον Ιουστινιανό. Υποστηρίζεται επίσης η πιθανότητα να τιμήθηκε για τη διακοπή μεταφοράς νερού στη Σαλαμίνα, προς όφελος των Χύτρων. Το 45-46 μ.Χ., οι απόστολοι Παύλος και Βαρνάβας, ακολουθώντας το ρωμαϊκό οδικό δίκτυο της Κύπρου, για να διαδώσουν το Χριστιανισμό, πέρασαν και από τους Χύτρους. Οι κάτοικοι της περιοχής ασπάσθηκαν τη νέα θρησκεία, γκρέμισαν τους ναούς της παλαιάς και στη θέση τους έκτισαν χριστιανικές εκκλησίες.

Γ. Βυζαντινή Περίοδος (364 - 1191)

Κατά τη Βυζαντινή περίοδο, η πόλη ήταν μεταξύ των 14-15 επισκοπών της Κύπρου. Πρώτος της Επίσκοπος που μνημονεύεται ήταν ο Νικήτας, χωρίς άλλες πληροφορίες. Ως επόμενος Επίσκοπος Χύτρων αναφέρεται ο γνωστότατος Πάππος (311-368/9), ο οποίος χειροτόνησε τον Επίσκοπο Σαλαμίνας Επιφάνιο, μέτεπειτα Αρχιεπίσκοπο Κύπρου. Ο Μαχαιράς αναφέρεται και σε άλλους Επισκόπους Χύτρων, όπως οι Ευστάθιος, Φωτεινός, Σπυρίδων και Δημητριανός. Η Επισκοπή Χύτρων αντιπροσωπεύθηκε σε σχετικά αρκετές Οικουμενικές Συνόδους. Πιθανή έδρα της ήταν η Μονή του Αγίου Αντωνίου, κοντά στο Κεφαλόβρυσο, η οποία είχε μεγάλη περιουσία και λέγεται ότι σε αυτήν υπηρέτησε ο Άγιος Δημητριανός. Από πληροφορίες που αντλούνται από το Βίο του Αγίου Σπυρίδωνα, φαίνεται ότι η πόλη ζούσε ειρηνικά και ευημερούσε. Σε αυτό βοήθησε το Κεφαλόβρυσο και η γεωγραφική της θέσης ως οδικού κόμβου προς την Κερύνεια, μέσω Πενταδάκτυλου. Το 806 μ.Χ. δέχθηκε όμως, για πρώτη φορά την καταστροφική επιδρομή των Αράβων. Ο σουλτάνος Αρουνάλ Ρασίδ θέλησε με αυτό τον τρόπο να εκδικηθεί τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου Νικηφόρο Α', επειδή αρνήθηκε να του πληρώσει το φόρο που είχαν συμφωνήσει. Στο Βίο του Αγίου Δημητριανού (890/1-915) περιλαμβάνονται σημαντικές πληροφορίες. Οι επιδρομείς ξεχύθηκαν στην πόλη, έσφαξαν όσους αντιστάθηκαν, λεηλάτησαν και φεύγοντας έβαλαν φωτιά στα σπίτια. Η πολιτεία έγινε στάχτη και ερείπια. Μαζί τους πήραν λάφυρα και αιχμαλώτους άνδρες, γυναίκες και παιδιά, σεβάστηκαν όμως το Επίσκοπο Δημητριανό, ο οποίος τους ακολούθησε μέχρι τη Βαγδάτη. Εκεί, βοηθούμενος και από

Φορητή εικόνα του Αγίου Δημητριανού Επισκόπου Χύτρων.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κυθρέας.

διπλωματική αποστολή της Κωνσταντινούπολης, εξέθεσε στο Χαλίφη τα επιχειρήματά του για την αθώοτητα των πιστών του και την άδικη μεταχείρισή τους. Κατόπιν τούτων, ο Χαλίφης διέταξε την απελευθέρωση των αιχμαλώτων και την επιστροφή τους στην Κύπρο μαζί με ό,τι τους πήραν.

Όταν οι κάτοικοι επέστρεψαν στην καμένη πόλη τους, χωρίστηκαν σε μεγάλες ομάδες και έκτισαν διάφορα χωριά στη γύρω περιοχή. Οι περισσότεροι προτίμησαν να κατοικήσουν στην Κυθρέα, την οποία Βυζαντινοί συγγραφείς, όπως ο Ιεροκλής ο Γραμματικός (500 μ.Χ.), αναφέρουν και με την ονομασία Κύθροι-Κυθρία, που φαίνεται να είναι μετατροπή στην προφορά των λέξεων Χύτροι-Χυτρία. Ο Αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ο Πορφυρογέννητος (911-959 μ.Χ.), πρώτος ανέφερε την πόλη με το όνομα Κυθήρεια, μεταξύ των 15 πόλεων του νησιού. Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φώτιος, κατά την ίδια

περίοδο, σημειώνει την πόλη με το όνομα Κύθροι, μεταξύ των Επισκοπών της Κύπρου. Η χρήση και των τριών ονομάτων αυτή την περίοδο δείχνει τη στενή σχέση μεταξύ τους, που τείνει ακόμη και προς την ταύτιση των δύο πόλεων, οι οποίες περιλαμβάνονται στη σημερινή Κυθρέα. Προς το τέλος της Βυζαντινής Περιόδου, σε στρατηγικά σημεία γύρω από την Κυθρέα, Βυζαντινοί στρατηγοί αρμενικής καταγωγής εγκατέστησαν φρούρια, οχυρά, διαβάσεις και μικρό αριθμό Αρμενίων ακριτών.

Δ. Φραγκοκρατία (1192 - 1489)

Με την έλευση των Φράγκων στο νησί άρχισαν οι διώξεις κατά της Ορθόδοξης Εκκλησίας, που κορυφώθηκαν το 1222, όταν η Λατινική Εκκλησία μείωσε τις Ορθόδοξες Επισκοπές από 14 σε 4. Η Επισκοπή των Χύτρων καταργήθηκε και μεγάλο μέρος της περιουσίας της κατασχέθηκε. Μεταξύ αυτών κατασχέθηκε και η Μονή του Αγίου Αντωνίου η οποία έπαυσε να λειτουργεί ως Ορθόδοξη. Το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας της, πωλήθηκε ή παραχωρήθηκε σε Μαρωνίτες ή σε Αρμένιους της Κιλικίας, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην περιοχή και τύχχαναν ευνοϊκής μεταχείρισης. Από την περιουσία της Μονής οι Φράγκοι κράτησαν το «Τσιφλίκι», το οποίο περιήλθε στην κατοχή τάγματος μοναχών από την ιταλική πόλη Μάντουα, αν υποθεθεί ότι το παρεκκλήσι του Αγίου Γεωργίου τους Μαντουδούς παραπέμπει σε αυτούς. Άλλος σφετερισμός από τους Λατίνους έγινε στην περιουσία της Μονής της Θεοτόκου. Σφετερισμός έγινε και σε άλλες περιουσίες, μεταξύ των οποίων και οι ονομαστοί νερόμυλοι της Κυθρέας. Στις αρχές του 13ου αιώνα παραχωρήθηκαν από την τότε βασίλισσα της Κύπρου Αλίκη, στο Λατίνο Αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας, στον οποίο φαίνεται να υπαγόταν ολόκληρη η περιοχή. Οι νερόμυλοι καταστράφηκαν όμως από τους Λογγοβάρδους του αυτοκράτορα Φρειδερίκου Β΄, κατά την υποχώρησή τους από την Αμμόχωστο προς τη Λευκωσία.

Την περίοδο αυτή, σημαντική θέση στις καλλιέργειες της πόλης κατείχε η παραγωγή βαμβακιού και μεταξιού. Ήταν δύο πολύ σημαντικές πρώτες ύλες, που συγκαταλέγονταν μεταξύ των κυριότερων προϊόντων του εξαγωγικού εμπορίου της Κύπρου, ενώ ταυτόχρονα στήριζαν και την κυπριακή υφαντουργία. Γινόταν επίσης μεγάλη χρήση καλαμιών, των καλαμιώνων του Ξεροπόταμου, στις οικοδομές, για την κατασκευή φραχτών, ψαθαριών, καλαθιών και άλλων χρήσιμων αντικειμένων. Από τις γαλλικές λέξεις *sur cannaie* (=στον καλαμιώνα), πήρε την ονομασία της και η ενορία Συρκανιά της Κυθρέας. Μια άλλη εκδοχή λέει ότι είναι η συνοικία των Συρκάνων, Σύρων Χριστιανών, που

κατέφυγαν στο νησί για να γλυτώσουν από τους Μουσουλμάνους. Φράγκικο κατάλοιπο είναι και η ονομασία Σιελουβάρτα του υψώματος πάνω από την εκκλησία της Παναγίας της Χαρδακιώτισσας, που προέρχεται από τις λέξεις *à ciel ouvert* (=στον ανοιχτό ουρανό), ως επίσης η ονομασία της συνοικίας Συρκαλέ, από τις λέξεις *sur galere* (=στη γαλαρία-κάτεργο), όπου μάλλον υπήρχαν κατάδικοι και χρησιμοποιούνταν σε καταναγκαστικά έργα. Δυτικά του Συρκαλέ βρισκόταν το Τραπερκό, από τη γαλλική λέξη *draperie* (=χώρος όπου γινόταν η επεξεργασία και η κατασκευή σκεπασμάτων και άλλων υφαντών). Από την ονομασία της περιοχής «Φουρτουλίσια», πάνω από τον Κεφαλόβρυσο, παραφθορά των γαλλικών λέξεων *Four de la chaux* (=ασβεστοκάμινοι), φαίνεται ότι υπήρχε και παραγωγή ασβέστη. Αξιοσημείωτες είναι επίσης οι ονομασίες που χρησιμοποιεί ο Λ. Μαχαιράς (1426) την περίοδο αυτή για την πόλη, απαριθμώντας Επισκοπές και Επισκόπους: «*Νικήτα Επισκόπου Κυθηρέων*» και σε άλλο σημείο «*προς την Κυθρίαν ο άγιος Επιφάνιος*».

Ε. Ενετοκρατία (1489 - 1571)

Πλήθος εγγράφων της Ενετοκρατίας, που παρέχουν πληροφορίες για τη διαχείριση και αξιοποίηση του πλούτου της Κυθρέας, επιβεβαιώνουν ότι η Κυθρέα με τους νερόμυλους της, αναδείχθηκε οικονομικό κέντρο, πηγή πλούτου και ενίσχυσης των κρατικών ταμείων. Κατά την περίοδο αυτή εθεωρείτο κεφαλοχώρι, αφού είχε πάνω από 60 σπίτια, τρεις ιερείς και πέραν των 1.000 κατοίκων. Οι κατώτερες διοικητικές θέσεις κατέχοντο από Έλληνες, ενώ οι ανώτερες από Βενετούς, οι οποίοι διορίζονταν από τη Βενετία. Οι αξιωματούχοι είχαν τόσο εκκλησιαστικά όσο και διοικητικά αξιώματα. Ο τζιβιτάνος ήταν υπεύθυνος για την τήρηση της τάξης και είχε δικαίωμα να επιβάλλει ελαφριές τιμωρίες. Ο ομότης ήταν ένορκος τοπικός δικαστής, πέραν των 60 ετών, ο οποίος αναλάμβανε την εκδίκαση υποθέσεων του χωριού. Οι ομότες, όπως και οι ιερείς, προέρχονταν από την τάξη των φραγκοματών (απελεύθερων). Με απόφαση του Συμβουλίου των Δέκα, ομότες και καστελλάνοι υποχρεώνονταν να τηρούν ξεχωριστές κατασταστάσεις γεννήσεων και θανάτων των παροίκων.

Την περίοδο αυτή η πόλη αναφέρεται με την ονομασία Χυτρία, από το χρονογράφο Φραγκίσκο Αδαμή (1566) και από τον Φλώριο Βουστρώνιο (1570). Επιτάφιος πλάκες συνδέουν την πόλη με εξελληνισμένους άρχοντες Ενετούς. Μια από αυτές είναι της Ακυλίας, κόρης του Ιωάννη Σμερλήνα και συζύγου του ντε Νόλια Φραγκίσκου Φλαγγίνι. Της ίδιας οικογένειας ήταν και

Η ενορία Συρκανιάς σήμερα. Η εκκλησία της Αγίας Άννας της Συρκανιάς, κτίστηκε περίπου το 1850. Σήμερα είναι τζαμί. Πολλές από τις εικόνες της είχαν μεταφερθεί από την παλιά εκκλησία της Αγίας Άννας και το εικονοστάσι της χρονολογείται από τον 17ο αιώνα.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κυθρέας.

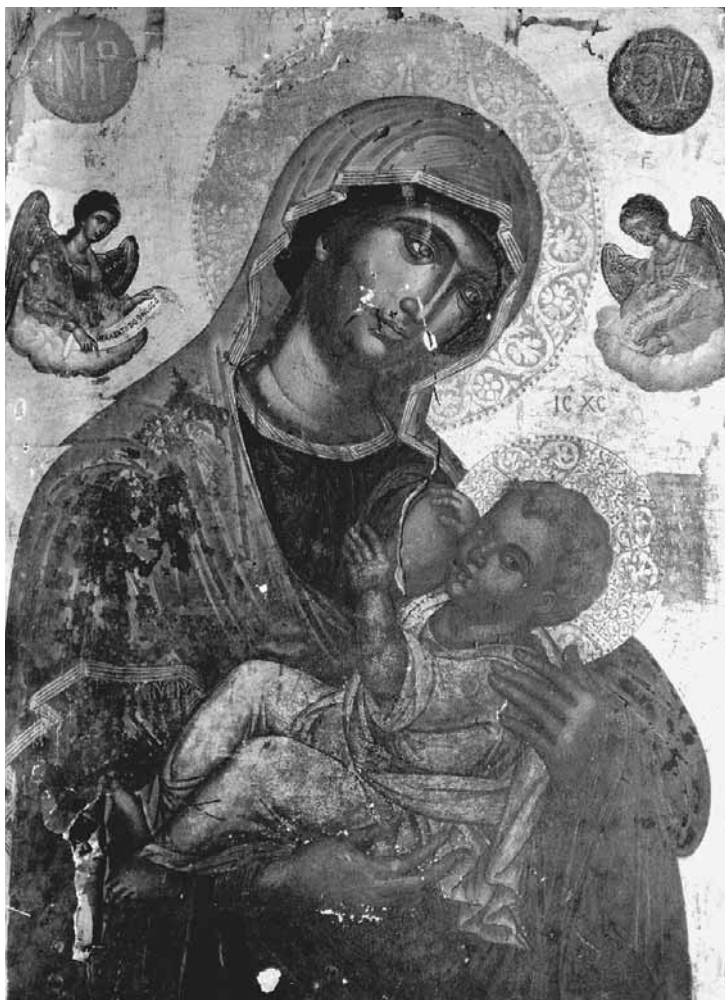
ο Ορθόδοξος Επίσκοπος Λεμεσού και ο Θωμάς Φλαγγίνις, ο οποίος κληροδότησε στην ελληνική κοινότητα της Βενετίας την περιουσία του, όπου ιδρύθηκε το Φλαγγινιανό Σπουδαστήριο, στο οποίο φοιτούσαν δωρεάν Ελλαδίτες και Έλληνες της Κύπρου.

Ε. Τουρκοκρατία (1572 - 1878)

Όταν οι Οθωμανοί-Τούρκοι κατέλαβαν την Κύπρο, επέστρεψαν στην Ορθόδοξη Εκκλησία τμήματα των περιουσιών που της πήραν οι Φράγκοι. Η περιοχή του «Τσιφλικιού» περιήλθε στην κατοχή της Αρχιεπισκοπής, μαζί με την εκκλησία του Αγίου Αντωνίου. Το τμήμα της περιουσίας της Μονής, που δόθηκε στους Αρμένιους από τους Φράγκους, δεν επιστράφηκε. Την περίοδο αυτή εξισλαμίσθηκαν μερικές ισχυρές λατινικές και ιταλοφραγκοελληνικές οικογένειες της περιοχής της Κυθρέας. Μεταξύ 1572-1670 έγιναν αρκετές εξεγέρσεις, στις οποίες έλαβαν μέρος και Αρμένιοι και Μαρωνίτες, υπό την κρυπτοκαθολική ηγεσία της τότε Ορθόδοξης Εκκλησίας. Μετά από κάθε

αποτυχία, αρκετοί ηττημένοι στρατιωτικοί συνθηκολογούσαν με τον όρο να εξισλαμισθούν. Τον 17ο αιώνα, οι Μαρωνίτες, υποκινούμενοι από την Προπαγάνδα της Ρώμης, προκάλεσαν προστριβές με τους Ορθόδοξους της Κυθρέας, τους οποίους ενίσχυσε ο Αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος, μαζί με το δραγομάνο Χατζηϊωσήφ και μετά με το δραγομάνο Χατζη-Γεωργάκη Κορνέσιο. Η διένεξη έληξε με συμφωνία, οι Μαρωνίτες να επιστρέψουν στους Ορθόδοξους την εκκλησία και τα υποστατικά της Μονής της Θεοτόκου και οι Ορθόδοξοι να δώσουν στους Μαρωνίτες τον Άγιο Αντώνιο. Με τον καιρό οι λίγοι Μαρωνίτες της Κυθρέας συντάχθηκαν με τους Έλληνες, προς αντιμετώπιση της βαριάς φορολογίας και της οθωμανικής κακοδιοίκησης. Σημαντικά στοιχεία για τις συνθήκες που επικρατούσαν δίνει ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός στο έργο του *Ιστορία χρονολογική της Νήσου Κύπρου* (1788) και ο σύγχρονός του Κυθρεώτης μοναχός Ιωακείμ, στο Χρονικό του με τίτλο *Συν Θεώ Αγίω* (1750-1786).

Οι Οθωμανοί-Τούρκοι βρήκαν την πόλη να έχει ανεπτυγμένη

Η μεγάλης αξίας εικόνες του 16ου αιώνα, από την Μονή της Θεοτόκου: Αριστερά η εικόνα της Παναγίας της Γαλακτοτροφούσας. Δεξιά: η εικόνα του Χριστού. Και τα δύο αυτά έργα του κρητικού ζωγράφου Μανουήλ Τζάνε, είχαν μεταφερθεί για συντήρηση, πριν το 1974, στη Μονή του Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά. Όταν η Μονή κατελήφθη από τα τουρκικά στρατεύματα, ο Τούρκος Διοικητής τις παρέδωσε ως λάφυρα στο λεγόμενο «τμήμα Αρχαιοτήτων» του Κατοχικού Καθεστώτος. Φωτ: Αρχείο Δήμου Κυθρέας.

γεωργία, κτηνοτροφία, σηροτροφία και εμπόριο. Αξιοσημείωτο είναι ότι το 1604, Κυθρεώτες έμποροι εισήγαγαν το κραμπί στην Ευρώπη. Η ευημερία των κατοίκων της φαινόταν και από το μεγάλο αριθμό εκκλησιών και παρεκκλησίων στην περιοχή. Με την επιχειρηματικότητα, τις επιστημονικές επιδόσεις και την εργατικότητα των Κυθρεωτών, η πόλη συνέχισε και επί Τουρκοκρατίας να αποτελεί διοικητικό, οικονομικό και πολιτικό κέντρο, αλλά με τάσεις παρακμής. Περιηγητές περιγράφουν την πόλη ως το μεγαλύτερο οικισμό της Μεσσαορίας, καταπράσινη, λόγω Κεφαλόβρυσου, με περιβόλια, λαχανόκηπους, λεμονιές και πολλές μουριές. Ως μια πόλη παραγωγική, με την πλουσιότερη παραγωγή μεταξιού και βαμβακιού στο νησί. Ενδιαφέρουσες είναι και οι ονομασίες που της απέδιδαν: Ο Richard Pockocke (1738) και ο Alexander Drummond (1745-1754) την αποκαλούν

Citraea, ο Jovanni Mariti (1760-1767), την αναφέρει ως Citerea ή Cirga, ο Κωνσταντίνος Αρχιεπίσκοπος Σινά (1765 ή 1766), κεκαλλωπισμένην Κυθρέα ή Κυθήρια, ο Μιχαήλ Ντε Βεζέν (1792), Citherea. Ο Don Domingo Badia (1806), που την αποκαλεί Cythera, την εγκατέλειψε όπως αναφέρει «με αδιαφορία ψυχής τη φτωχή Κυθρέα, που έχει διατηρήσει πολύ λίγη από την ομορφιά η οποία την διέκρινε...».

Έγγραφα της εποχής αναφέρονται σε θέματα οικονομικά, διαχείρισης περιουσιών, όπως ενοικιάσεις και αγορά γης, χρήση αλευρόμυλων κ.λπ., αλλά και σε σημαντικά γεγονότα, με θύμα την Κυθρέα, λόγω του πλούτου και της σημασίας των αλευρόμυλων της για τον επισιτισμό. Ο έλεγχος των 32 αλευρόμυλων της περιοχής σήμαινε έλεγχο της οποιασδήποτε κεντρικής εξουσίας, γι' αυτό και οι στάσεις ή εξεγέρσεις Αγάδων είχαν

ως στόχο τον έλεγχο της πόλης. Ενδεικτικά αναφέρονται δύο σημαντικές τέτοιες εξεγέρσεις, που πέτυχαν τους σκοπούς τους επειδή απέκοψαν την προμήθεια αλεύρου. Η μια έγινε το 1680 από τον Τζιφούτογλου Αχμέτ Αγά και η άλλη το 1765 από τον φρούραρχο της Κερύνειας, Χαλήλ Αγά. Μια δεύτερη του ίδιου, το 1766, απέτυχε διότι δεν έγινε κατάληψη των αλευρόμυλων. Το 1821 πρόσφερε και η Κυθρέα παιδιά της στον ελληνικό εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Μεταξύ αυτών ο Χατζηχριστόδουλος Χατζηπαπαγιάννης (Πελλόπαπας), ο Χατζηπετράκης Κυθέρειος και ο Κωστής Πετρακίδης. Εκτός από τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Κυπριανό, ο οποίος είχε αδελφή παντρεμένη στην Κυθρέα, θύματα της θηριωδίας της 9ης Ιουλίου 1821 ήταν και ο Χατζή Ιωνάς, ο Χατζή Αττάλιας, ο Πρωτοπαπάς Χριστόδουλος και ο Παπά Ιωάννης, από την περιοχή της Κυθρέας. Ακολούθησαν δημεύσεις ελληνοχριστιανικών περιουσιών και άλλες ωμότητες.

Τα προβλήματα του Οθωμανικού κράτους ανάγκασαν το Σουλτάνο να παράσχει κάποιες στοιχειώδεις ελευθερίες στους Χριστιανούς. Οι Κυθρεώτες άρχισαν να πληρώνουν ιερείς και λαϊκούς για να διδάσκουν τα παιδιά τους. Το 1855, δημιούργησαν δύο Αρρεναγωγεία, ένα στον Άγιο Ανδρόνικο και ένα στην Χαρδακιώτισσα, με δασκάλους από την Κυθρέα. Το 1856

λειτούργησε και ιδιωτικό σχολείο, με δάσκαλο το Χατζηκωνσταντίνο Παπαπέτρου και το 1860 ιδρύθηκε αλληλοδιδασκτική σχολή από τον Χατζηπετρή. Το 1868, με έξοδα της εκκλησίας του Αγίου Ανδρονίκου κτίστηκε στον περίβολο του ναού το πρώτο σχολικό κτήριο. Δάσκαλός του διορίστηκε ο Μιχαήλ Σεβέρης, που είχε σπουδάσει στη Σμύρνη. Την ίδια χρονιά, η εκκλησία της Αγίας Μαρίας χρηματοδότησε την ανέγερση Παρθεναγωγείου στον περίβολό της, με πρώτη δασκάλα την Πολυξένη Παπαζαχαρία, απόφοιτο του Παρθεναγωγείου Φανερωμένης (1860). Χτίστηκε επίσης Αρρεναγωγείο, αλληλοδιδασκτικό σχολείο, στην ενορία της Χαρδακιώτισσας, όπου δίδαξε ο Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος από την Κωνσταντινούπολη μέχρι το 1878.

II. ΠΟΡΕΙΑ ΚΥΘΡΕΑΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ (1878 - 1974)

Από τα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, η Κυθρέα φάνηκε, αργά αλλά σταθερά, να ξαναποκτά την παλιά της ζωντάνια και φήμη. Από το 1878 θεμελιώθηκε και η εκκλησία της Παναγίας της Χαρδακιώτισσας, η οποία περατώθηκε το 1912 με εθελοντική εργασία. Με την εντύπωση της απελευθέρωσης

Η συλημένη και εγκαταλελειμμένη από τους Τούρκους εκκλησία της Αγίας Μαρίας. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κυθρέας.

Η εκκλησία της Παναγίας της Χαρδακιώτισσας μετατράπηκε σε τζαμί. Η μεγάλης αξίας εικόνα της Παναγίας της Χαρδακιώτισσας είναι η μόνη που διασώθηκε μαζί με τα οστά του Αγίου Δημητρίου και τη Ζώνη της Παναγίας. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κυθρέας.

από τον οθωμανικό ζυγό, οι Κυθρεώτες άρχισαν να αναδημιουργούν την πόλη τους, με την εργατικότητα και προοδευτικότητα τους. Χρειαζόταν όμως και μία τοπική αρχή για να οργανώνει και να συντονίζει τις όλες δραστηριότητές τους. Η ικανοποίηση αυτής της ανάγκης καθυστέρησε αρκετά χρόνια, σε σύγκριση με άλλες κοινότητες, οι οποίες, αμέσως μετά την ψήφιση σχετικού νόμου (VI, 1882), ανακηρύχθηκαν σε Δήμους. Η καθυστέρηση οφειλόταν στη διαχείριση των υδάτων του Κεφαλόβρυσου, στην οποία αντιδρούσαν οι ιδιοκτήτες ή ενοικιαστές νερόμυλων και υδάτινων πόρων όπως και παραγωγών. Επειδή το 1910 ο εγκατεστημένος στην Αίγυπτο Κυθρεώτης Κώστας Μηλίδης έκανε μια σεβαστή εισφορά για τις δαπάνες της μεταφοράς του νερού, οι ενδιαφερόμενοι συγκατατέθηκαν τελικά στην ίδρυση Δημαρχείου, το 1915, το οποίο θα αναλάμβανε και ως αρχή εκτέλεσης του έργου και τη γενική διαχείρισή του. Στη συνέχεια, παρόλες τις δολοπλοκίες της αποικιακής διοίκησης και τους αγώνες αποτίναξης του αποικιοκρατικού ζυγού, οι κάτοικοι της πόλης, όπως και ολόκληρος ο κυπριακός ελληνισμός, εργάστηκαν με αξιοπρέπεια και ευσυνειδησία, αξιοποιώντας τις περιορισμένες έστω ελευθερίες, για ένα καλύτερο μέλλον. Από το 1960 και μέχρι το 1974, η επιβολή μιας «ημιανεξάρτητης» Δημοκρατίας και οι διενέξεις μεταξύ Τουρκοκυπρίων και Ελληνοκυπρίων, εν

πολλούς προπαρασκευασμένες και ωθούμενες από την αποικιακή δύναμη, επηρέασαν αλλά δεν εμπόδισαν την πολιτιστική, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της Κυθρέας. Οι ρυθμοί ανάπτυξής της ήταν τέτοιοι, που ανέβασαν το βιοτικό επίπεδο και την ποιότητα ζωής των κατοίκων της.

Α. Πολιτιστική ανάπτυξη

Η Κυθρέα ήταν χωρισμένη σε 6 ενορίες: της Συρκανιάς, της Χαρδακιώτισσας, του Αγίου Γεωργίου, του Αγίου Ανδρονίκου, της Αγιάς Μαρίας και της Χρυσίδας που προστέθηκε το 1915. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν διάφορες εκδοχές προέλευσης των ονομασιών κάποιων από τις ενορίες. Μια από τις ερμηνείες που δόθηκαν για την ονομασία της Συρκανιάς (βλ. ο.π., ενότ. ΙΔ), είναι και η εκδοχή ότι συνηθιζόταν, κατά τις γιορτές και τις Κυριακές, να πηγαίνουν εκεί περίπατο (συριάνι=συριανιά=συρκανιά) κάτοικοι των άλλων ενοριών και των γύρω χωριών. Σύμφωνα με μια άλλη άποψη προήλθε από το Τζυρκά+νεια (Νέα Κυθρέα)= Συρκανιά. Η ονομασία της Χαρδακιώτισσας προήλθε είτε από το γεγονός ότι είναι κτισμένη σε χαράδρα (=Χαραδρακιώτισσα=Χαρδακιώτισσα) είτε από το Χορδάκη, ο οποίος μετέφερε εκεί την εικόνα της Παναγίας, μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης (=Χορδακιώτισσα=Χαρδα-

κιώτισσα). Η ονομασία της Χρυσίδας, κατά την παράδοση προέρχεται από το όνομα Χρυσής, κόρης του Χύτρου, του ιδρυτή και πρώτου βασιλιά των Χύτρων. Οι άλλες ενορίες πήραν τα ονόματά τους από τους ομώνυμους ναούς τους.

Πρώτος Δήμαρχος Κυθρέας εκλέγηκε ο Νικόλαος Καττάμης (1915-1919). Οι περιορισμένοι πόροι που είχε στη διάθεσή του το Δημαρχείο (από άδειες εξάσκησης επαγγέλματος, διαπύλια, ζυγιστικά, φόρους για σφαγεία), ως επίσης η μεγάλη έκταση της κωμόπολης και η μορφολογία του εδάφους, δεν επέτρεψαν την εκτέλεση σημαντικών έργων, έτσι η κατασκευή του έργου διασωλήνωσης του νερού δεν προωθήθηκε ούτε τότε ούτε και στις επόμενες δύο θητείες του Κυριάκου Λεμονοφίδη (1919-1929). Με βάση αυτόν τον ισχνό προϋπολογισμό συνέχισαν να λειτουργούν τα δημοτικά σχολεία, Χρυσίδας (1880), Χαρδακιώτισσας και Αγίου Ανδρονίκου (1882), κτίστηκε το Παρθεναγωγείο της Αγίας Μαρίας (1885), έγιναν πλακόστρωτα, συντήρηση και βελτίωση δρόμων εντός της πόλης και προς τους αγρούς, κατασκευάστηκε παρακαμπτήριος δρόμος για τα τροχοφόρα, προς αποφυγήν των απότομων ανήφορων. Τοποθετήθηκαν φανάρια πετρελαίου για τον οδικό φωτισμό και παραχωρήθηκαν υποτυπώδεις διευκολύνσεις για σφαγεία. Κατά καιρούς γίνονταν προσπάθειες να τηρούνται οι αυστηροί κανονισμοί για προστασία του νερού από τη ρύπανση. Ο αστυνομικός σταθμός Κυθρέας, με 8-10 αστυνομικούς, κάλυπτε όλα τα χωριά της περιοχής εκτός από τη Μια Μηλιά. Επί δημαρχίας Κ. Λεμονοφίδη κτίστηκε στην Τούμπα το νέο Δημοτικό σχολείο Αγίου Ανδρονίκου, μακριά από τις πάνω ενορίες, που μαζί με την παράλειψη κατασκευής του έργου ύδρευσης-άρδευσης έχασε τις εκλογές και τις κέρδισε ο Χρίστος Καττάμης (1927-1937).

Η οικονομική κρίση του 1929, ο εμπρησμός του Κυβερνείου (21 Οκτωβρίου 1931) και οι ανελεύθεροι νόμοι που ακολούθησαν, επηρέασαν αρνητικά τις δραστηριότητες του Δήμου. Παρόλα αυτά έγινε η διασωλήνωση του νερού (1932-1933) και τοποθετήθηκαν δημόσιες βρύσες σε βολικά σημεία της πόλης για την ύδρευση. Ένα άλλο σημαντικό έργο που έγινε ήταν η κατασκευή δρόμου που έλυσε το πρόβλημα των ανήφορων. Μετά τα Οκτωβριανά η αποικιακή διοίκηση διόριζε τα Δημοτικά Συμβούλια. Με την παραίτηση του Χ. Καττάμη, Δήμαρχος διορίστηκε ο Αντώνης Ατταλίδης, το 1937, ο οποίος μετά από 3 χρόνια παραιτήθηκε και διορίστηκε ξανά ο Χ. Καττάμης. Γύρω στο 1940 δημιουργήθηκε σχολείο μιας αίθουσας δίπλα από την εκκλησία της Χαρδακιώτισσας με δικές της δαπάνες, για την πρώτη και δεύτερα τάξη των δημοτικών της Συρκανιάς και της

Χαρδακιώτισσας. Λίγα χρόνια μετά καταργήθηκε και όλοι οι μαθητές των δύο ενοριών φοιτούσαν στο νέο δημοτικό σχολείο που χτίστηκε στην ενορία της Χαρδακιώτισσας στη θέση του παλιού. Με τη φιλελευθεροποίηση και την επαναφορά των εκλογών (1943), άρχισε και η ιδεολογική αντιπαράθεση των υποψηφίων Δεξιάς και Αριστεράς. Ο συνδυασμός της Δεξιάς του Χ. Καττάμη κέρδισε τις δύο αναμετρήσεις και παρέμεινε Δήμαρχος, μέχρι που απεβίωσε το 1948, οπότε ανέλαβε ο Αντιδήμαρχος Ευέλθων Ιακωβίδης, μέχρι τη λήξη της θητείας του Συμβουλίου. Στο μικρό αυτό διάστημα έγινε η ασφαλτοστρωση του δρόμου από το Σεράγιο μέχρι το Κεφαλόβρυσο, η πρώτη στην Κυθρέα. Το διάστημα του Β' Παγκόσμιου Πολέμου το Δημαρχείο ανέλαβε τη διάθεση αγαθών του Τμήματος Προμηθειών. Στο μεταξύ οι ιδεολογικές αντιπαραθέσεις στην Κύπρο έπαιρναν διαστάσεις εθνικού διχασμού. Στις δημοκρατικές εκλογές του 1949 στην Κυθρέα, νικητής αναδείχθηκε ο υποψήφιος της Δεξιάς Στυλιανός Αθανασιάδης (1949-1953). Εκμεταλλευόμενη τη διένεξη μεταξύ των υποψηφίων της Δεξιάς, Αθανασιάδη και Λεμονοφίδη, η Αριστερά συνεργάστηκε με ένα τρίτο υποψήφιο, τον Γεώργιο Κυριακού, ο οποίος κέρδισε τις εκλογές το 1953 και παρέμεινε μέχρι το 1963. Επειδή μετά την ανεξαρτησία της Κύπρου οι Συμφωνίες πρόβλεπαν ξεχωριστά δημαρχεία στις 5 μεγάλες πόλεις, τα Δημοκρατικά Συμβούλια στις άλλες πόλεις διορίζονταν, για να μη ζητηθεί από την ηγεσία της τουρκοκυπριακής κοινότητας διεξαγωγή ξεχωριστών εκλογών και σε αυτές. Το 1964 Δήμαρχος διορίστηκε ο Σάββας Χριστίδης. Λόγω πληγών που άφησε ο αγώνας του 1955-1959, στον οποίο η συμμετοχή της Κυθρέας ήταν καθολική, και της κρίσης του 1963, δεν υπήρχε σεβασμός προς τους δημοτικούς κανονισμούς. Τα έσοδα του Δήμου περιορίστηκαν και από το ότι οι περισσότεροι Κυθρεώτες εργάζονταν εκτός Κυθρέας, το νερό του Κεφαλόβρυσου διανεμήθηκε και σε 13 άλλα χωριά της Μεσαορίας, οι νερόμυλοι έκλεισαν και η γεωργική παραγωγή μειώθηκε. Το κυριότερο έσοδο παρέμεινε ο κτηματικός φόρος, ο οποίος περιέλαβε και τα σπίτια.

Παρά τις αρχικές αυτές δυσκολίες, στη δεκαετία 1964-1973, με σωστή διαχείριση κυβερνητικών δανείων, ο Δήμος υλοποίησε σημαντικά έργα στην κωμόπολη, που βοήθησαν στην πολιτιστική και κοινωνική της ανάπτυξη. Έγιναν διορισμοί νέων υπαλλήλων, επιδιορθώσεις δρόμων, ηλεκτροδότηση απομακρυσμένων συνοικισμών και κατοικιών που δεν είχαν ηλεκτροδοτηθεί το 1958 για λόγους οικονομίας, τοποθέτηση ηλεκτρικών λαμπτήρων σε αρκετά σημεία των δρόμων και δενδροφύτευση των λόφων γύρω από τον Κεφαλόβρυσο. Επίσης, έγινε νέα διασωλήνωση νερού και κατ' οίκον διανομή, αγοράστηκε

Ο Κεφαλόβρυσος πριν την τουρκική εισβολή του 1974. Φωτ: Αρχείο Δήμου Κυθρέας.

αυτοκίνητο για αποκομιδή σκουβάλων, επεκτάθηκε το τηλεφωνικό δίκτυο και τοποθετήθηκαν περισσότεροι δημόσιοι τηλεφωνικοί θάλαμοι, ανεγέρθη νέο μοντέρνο δημοτικό σφαγείο, διευθετήθηκαν επισκέψεις κυβερνητικού γιατρού σε κατάλληλο χώρο, βελτιώθηκε το σύστημα διανομής του ταχυδρομείου, με κατάλληλο κατάστημα και μόνιμο υπάλληλο. Με έντονες και συνεχείς προσπάθειες του Δήμου η κυβέρνηση υιοθέτησε την πρόταση κατασκευής νέου δρόμου Λευκωσίας-Κερύνειας μέσω Κεφαλόβρυσου Κυθρέας. Με την άφιξη της ελληνικής Μεραρχίας στην Κύπρο, η Κυθρέα αποτελούσε έδρα συντάγματος, που έγινε μέρος της πόλης. Ιδρύθηκε επίσης και λειτούργησε παράρτημα Ερυθρού Σταυρού, που ανέπτυξε σημαντική δράση, το 1968 βοήθησε τους πλημυροπαθείς και το 1974 τους πρόσφυγες της επαρχίας Κερύνειας μετά την πρώτη φάση της τουρκικής εισβολής. Το 1970 δημιουργήθηκε γήπεδο στον τουριστικό δρόμο Λευκωσίας-Κερύνειας. Ο Δήμος προγραμμάτιζε τέλος τη δημιουργία νέου τουριστικού κέντρου στην πλατεία του Κεφαλόβρυσου, την

αναβάθμιση της πλατείας Σεραγίου και την εξομάλυνση των απότομων στροφών στους δρόμους, έργα τα οποία δεν υλοποιήθηκαν λόγω τουρκικής εισβολής. Σύμφωνα με πληροφορίες, το 1974 εκκρεμούσαν επίσης στο δήμο πέραν των 2.000 αιτήσεων για διαχωρισμό οικοπέδων προς ανέγερση κατοικιών.

Για την εκπαίδευση ανεγέρθη νέο Δημοτικό σχολείο στη Χαρδακιώτισσα, έγινε επέκταση και βελτίωση των κτηριακών εγκαταστάσεων του σχολείου Αγίου Ανδρονίκου, το οποίο περιλάμβανε εκτεταμένο σχολικό γήπεδο και δάσος και επαναδραστηριοποιήθηκε το Αναγνωστήριο «Η Κυθρέα», με στόχο την πνευματική και ηθική ανάπτυξη της νεολαίας και της κοινωνίας γενικότερα. Πριν από την τουρκική επιδρομή λειτούργουσαν και τα άλλα δύο δημοτικά, Χαρδακιώτισσας και Χρυσίδας. Λειτούργησαν επίσης ένα δημοτικό νηπιαγωγείο και νηπιακός σταθμός. Μέχρι το 1963 τη διαχείριση των σχολείων είχε το Δημοτικό Συμβούλιο και μετά ανέλαβε η Σχολική Εφορεία. Το 1965 δημιουργήθηκε δημοτική βιβλιοθήκη, σε οίκημα κάτω από το Δημαρχείο, που λειτουργούσε ως δανειστική

Επίσκεψη του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου μετά τις καταστροφικές πλημμύρες του 1968 στη Κυθρέα. Φωτ: Αρχείο Δήμου Κυθρέας.

και ως αναγνωστήριο. Ιδρύθηκε το Περιφερειακό Γυμνάσιο Κυθρέας (1969) και κατόπιν διαβημάτων του Δήμου έγιναν σημαντικές βελτιώσεις στους δρόμους προς τα περίχωρα με κονδύλια της επαρχιακής διοίκησης, για να διευκολυνθεί η προσέλευση μαθητών. Το 1973 το Γυμνάσιο έγινε τετρατάξιο, με τμήματα πρακτικής και εμπορικής κατεύθυνσης. Ήταν άρτια εξοπλισμένο και διέθετε 12 αίθουσες διδασκαλίας, 1 αίθουσα τέχνης, 3 εργαστήρια, φυσικής, ξυλουργικής και οικοκυρικών, 1 αίθουσα γραφομηχανών, 1 αίθουσα μουσικής με πιάνο, 1 αίθουσα καθηγητών, βιβλιοθήκη και αμφιθέατρο. Αυτά τα σχολεία υπήρξαν φυτώρια σημαντικών ανθρώπων του πνεύματος, της επιστήμης και της τέχνης, που διακρίθηκαν σε όλους τους τομείς δραστηριότητας του τόπου και ανερίχθηκαν σε ψηλά αξιώματα στην κοινωνία, τόσο στον ιδιωτικό όσο και στο δημόσιο τομέα. Ιδιαίτερη φήμη απέκτησε η Κυθρέα ως «δασκαλομάνα», με πάρα πολλούς Κυπρίους να έχουν μαθητεύσει σε Κυθρεώτες δασκάλους Δημοτικής και Μέσης Εκπαίδευσης. Κάποιοι έγιναν καθηγητές σε ονομαστά πανεπιστήμια του εξωτερικού.

Ο Δήμος ανέπτυξε επίσης σημαντική εθνική, κοινωνική και πολιτιστική δράση, διοργανώνοντας διάφορες εκδηλώσεις στις πλατείες και στο Κινηματοθέατρο της Κυθρέας, με την ευκαιρία εθνικών και θρησκευτικών γιορτών, ιδιαίτερα στις παγκοινοτικές συγκεντρώσεις τη Δευτέρα της Λαμπρής, στη γιορτή του «Πάσχα της βρύσης» (29 Ιουνίου) και στο πανηγύρι της Αγίας Μαρίνας (17 Ιουλίου). Στην πολιτιστική ζωή της Κυθρέας σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε το θέατρο. Ξεκίνησε με το θέατρο σκιών και στη συνέχεια ο δάσκαλος Σταύρος Κυπραγόρας δημιούργησε θεατρικές ομάδες από νέους στις Πάνω και Κάτω ενορίες, οι οποίες, ανταγωνιζόμενες ή συνεργαζόμενες μεταξύ τους, ανέβασαν αρκετές παραστάσεις με μεγάλη επιτυχία εντός και εκτός Κυθρέας. Οι παραστάσεις γίνονταν στο προαύλιο της εκκλησίας της Χαρδακιώτισσας, της εκκλησίας του Αγίου Ανδρονίκου, στο προαύλιο και στην αίθουσα του Παρθεναγωγείου της Αγίας Μαρίνας και σε Πλατείες. Η εμφάνιση του ραδιοφώνου, της τηλεόρασης, των επαγγελματικών Θιάσων και η δημιουργία κινηματογράφου στην πόλη, έφεραν τέλος στη θεατρική δράση των ομάδων. Τα τελευταία 10 χρόνια πριν από την τουρκική επιδρομή, τη δράση αυτή ανέλαβαν μαθητές τόσο των δημοτικών σχολείων όσο και του Γυμνασίου, που παρουσίαζαν επίκαιρα θεατρικά έργα ή ελληνικές τραγωδίες σε διάφορες εκδηλώσεις.

Στην πολιτιστική ανάπτυξη της Κυθρέας σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν επίσης Οργανώσεις και Σωματεία της Κυθρέας. Μεταξύ αυτών τα τρία Αθλητικά Σωματεία: Η Αθλητική Ένωση Κυθρέας (ΑΕΚ), που ιδρύθηκε το 1950 με οίκημα στην πλατεία Σεραγίου, οι ΧΥΤΡΟΙ, που ιδρύθηκαν το 1957, με οίκημα στη Χαρδακιώτισσα και ο Πνευματικός Αθλητικός Όμιλος (ΠΑΟΚ), που ιδρύθηκε το 1962 με οίκημα επίσης στην πλατεία Σεραγίου. Διέθεταν γήπεδα, βιβλιοθήκες, διάφορα παιχνίδια, χορευτικά συγκροτήματα κλπ.. Εκτός από τη διάδοση και ανάπτυξη του αθλητικού πνεύματος, ανέπτυξαν έτσι και αξιόλογη κοινωνική, καλλιτεχνική, πολιτιστική και πνευματική δράση. Διοργάνωναν εθνικές και Χριστουγεννιάτικες γιορτές, χορούς, διαλέξεις και θεατρικές παραστάσεις, που προσέλκυαν το ενδιαφέρον των κατοίκων. Πρόβαλλαν την πολιτιστική τους κληρονομιά και ανέπτυσαν το αίσθημα αλληλεγγύης μεταξύ τους. Έδιναν χρώμα, ψυχαγωγούσαν και καλλιεργούσαν πνευματικά την κυθρεώτικη κοινωνία, κυρίως όμως πρόσφεραν διέξοδο και απασχολούσαν εποικοδομητικά τους νέους, κρατώντας τους μακριά από κακές συνήθειες.

Η πνευματική, πολιτιστική και κοινωνική ζωή της πόλης σίγουρα δε θα κατακούσε αυτά τα επίπεδα χωρίς τις δυνατότητες που της παρείχε η παράλληλη οικονομική της ανάπτυξη.

Β. Οικονομική ανάπτυξη

Πέρα από την ομορφιά του μακραίωνου δημιουργικού πολιτισμού των κατοίκων της, η φύση προίκισε επιπλέον την Κυθρέα με μια πλούσια και μοναδική ποικιλία φυτών, αρκετά από τα οποία είναι ενδημικά, σπάνια και απειλούμενα. Ανάμεσά τους είναι το σπάνιο φυτό *Salvia veneris* (Σαλβία Αφροδίτη), το οποίο απαντάται αποκλειστικά στην ευρύτερη περιοχή Κυθρέας και πουθενά αλλού στον κόσμο. Ο φυσικός πλούτος και η ομορφιά της, η εργατικότητα και εξυπνάδα των κατοίκων της και το νερό του Κεφαλόβρυσου, συνθέτουν τους παράγοντες οικονομικής ανάπτυξης της Κυθρέας. Ο Κεφαλόβρυσος θεωρείται ο δημιουργός της. Χωρίς αυτόν δε θα μπορούσε να ζήσει τόσοος κόσμος (2.955 κάτοικοι το 1960) σε τόσο λίγη έκταση. Με την ολοκλήρωση του έργου τσιμέντωσης των αυλάκων το 1958, που άρχισε από το 1956, επιτεύχθηκε μεγάλη εξοικονόμηση νερού, που άρδευε και ύδρευε την πόλη και 13 άλλα χωριά της ανατολικής Μεσαορίας. Το 1962 ιδρύθηκε ο Αρδευτικός Σύνδεσμος Κυθρέας, Κεφαλόβρυσος, που στεγάστηκε μαζί με το Σύνδεσμο Λεμονοπαραγωγών στο Σεράγιο, υπερασπιζόμενος τα συμφέροντα των ιδιοκτητών νερού. Τον επόμενο χρόνο ολοκληρώθηκε η επέκταση των πετραύλακων. Χάρη στο νερό οι κάτοικοι της Κυθρέας ανέπτυξαν τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Καλλιεργούσαν διάφορα οπωροκηπευτικά, μεταξύ των οποίων και το κυθρεώτικο κραμπί, το οποίο εθεωρείτο το καλύτερο στην Κύπρο. Διατηρούσαν τεράστιες εκτάσεις από ελαιόδενδρα, λεμονόδενδρα και άλλα οπωροφόρα δένδρα. Ήταν εποχή που η κωμόπολη τροφοδοτούσε με κονσερβοποιημένες ελιές τις περιοχές Λευκωσίας, Λεμεσού, Λάρνακας και Αμμοχώστου. Τροφοδοτούσε επίσης με λαχανικά τη Λευκωσία και τα χωριά της ανατολικής Μεσαορίας. Τα χυμώδη της λεμόνια και η μεγάλη τους παραγωγή επέτρεψαν και την εξαγωγή τους. Από το 1925 ιδρύθηκε ο πρώτος Αγροτικός Σύλλογος Κυθρέας και Περιχώρων, για την προάσπιση των συμφερόντων του αγροτικού κόσμου της περιοχής και το 1960 ιδρύθηκε ο Σύνδεσμος Λεμονοπαραγωγών Κυθρέας, που βοήθησε αποτελεσματικά τη διάθεση των εσπεριδοειδών. Στη συνέχεια ο Σύνδεσμος προσχώρησε στη Συνεργατική Εταιρεία Λεμονοπαραγωγών Επαρχίας Κερύνειας.

Εκτός από τις πιο πάνω καλλιέργειες υπήρχε και η καλλιέργεια των δημητριακών, ιδιαίτερα του σιταριού και εκείνη της μουριάς για την εκτροφή μεταξοσκώληκων. Η καλλιέργεια της γης ήταν η κύρια ασχολία των κατοίκων των κάτω ενοριών, ενώ για αρκετούς ήταν δεύτερο επάγγελμα. Η περιοχή πάνω από τον Κεφαλόβρυσο και τον Κουτσοβέντη ήταν κατάφυτη από

Το φυτό *Salvia Veneris* (Σαλβία Αφροδίτη).

Φωτ: Γιώργου Χατζηκυριάκου.

χαρουπιές, που ανήκαν κυρίως στους κατοίκους των άνω ενοριών. Από την παραγωγή χαρουπιών γίνονταν και εξαγωγές που απέφεραν κέρδη στους παραγωγούς. Μεγάλες εκτάσεις, κυρίως στη Συρκανιά και κοντά στον Ξεροπόταμο καλύπτονταν από καλαμιώνες. Γινόταν μεγάλη χρήση των καλαμιών στις οικοδομές και στην καλαθοπλεκτική, που αποτελούσε μια άλλη πηγή εισοδήματος. Από την πυκνή βλάστηση που συντηρούσε το άφθονο νερό του Κεφαλόβρυσου, τρέφονταν επίσης κοπάδια αιγοπροβάτων, αγελάδων και άλλων οικιακών ζώων (γαϊδούρια, γουρούνια, κουνέλια κ.ά.). Στις πάνω ενορίες τα κοπάδια αποτελούνταν από κατσίκες ντόπιας ράτσας, πολύ ευκίνητες, που βοσκούσαν στα ορεινά και ήταν υπεύθυνες για την καταστροφή των αμπελιών της περιοχής. Στις κάτω ενορίες υπήρχαν πρόβατα που δε δημιουργούσαν ιδιαίτερα προβλήματα. Από το γάλα των αιγοπροβάτων γινόταν το χαλούμι και η αναρή, η οποία είχε πολύ καλή φήμη στην αγορά.

Το νερό του Κεφαλόβρυσου ήταν και η κινητήρια δύναμη των 32 Αλευρόμυλων της Κυθρέας. Κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, η λειτουργία τους ήταν πλήρης. Χάρη σε αυτούς αυξήθηκε η κίνηση προς την κωμόπολη, η οποία άρχισε να αναπτύσσεται με γρήγορους ρυθμούς. Σε σύντομο χρονικό διάστημα εξελίχθηκε ως το

σημαντικότερο κέντρο αλευροποιΐας σε ολόκληρη την Κύπρο. Εκτός από το νερό του Κεφαλόβρυσου, στην εξέλιξη αυτή βοήθησε και η θέση της στη σιτοπαραγωγική περιοχή της Μεσαορίας, ως επίσης η εγγύτητά της σε ένα καταναλωτικό κέντρο, όπως η Λευκωσία. Στα μέσα της δεκαετίας του 1920, η εισαγωγή αλεύρου και η εμφάνιση των μηχανοκίνητων μύλων, επηρέασαν αρνητικά τη λειτουργία των νερόμυλων, οι οποίοι άρχισαν, ένας μετά τον άλλο να κλείνουν. Με το πέρας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όλοι σχεδόν οι νερόμυλοι αχρηστεύθηκαν. Το 1956 δημιουργήθηκε η εταιρεία των Αδελφών Χριστίδη, η οποία έθεσε νέες βάσεις στην αλευροποιΐα της Κυθρέας, η οποία λειτουργούσε πλέον με ηλεκτρικό ρεύμα.

Αρκετά ανεπτυγμένη ήταν επίσης η ασβεστοποιΐα και η σκυροποιΐα (1960) των Εταιρειών της οικογένειας Μακρή, στις πάνω ενορίες, λόγω των ασβεστολιθικών πετρωμάτων του Πενταδάκτυλου, τα οποία αποκαλούνται κυθρεϊκά. Με την ηλεκτροδότηση αποκτήθηκαν νέα μηχανήματα και οι Εταιρείες ανέπτυξαν τους τομείς αυτούς, οι οποίοι απασχολούσαν μεγάλο αριθμό εργατών. Η εξαιρετική ποιότητα του ασβέστη της Κυθρέας κατέκτησε την ντόπια και την ξένη αγορά, με την παραγωγή να φθάνει στο αποκορύφωμά της κάποια χρόνια πριν από την τουρκική επιδρομή. Και οι δύο αυτές βιομηχανίες, όπως και η αλευροποιΐα των Αδελφών Χριστίδη, αποτελούσαν σημαντική πηγή εσόδων για τους κατοίκους, συμβάλλοντας ταυτόχρονα στην ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας, αλλά και της οικονομίας του κράτους. Μεταξύ των βιομηχανιών και βιοτεχνιών που αναπτύχθηκαν στην Κυθρέα ήταν και η παραγωγή αεριούχων ποτών, καθώς επίσης η αγγειοπλαστική, λόγω ύπαρξης άφθονου νερού και κατάλληλου χώματος. Η αγγειοπλαστική ήταν ένα παραδοσιακό επάγγελμα, που ξεκίνησε από τη δημιουργία των Χύτρων, διατηρήθηκε μέσα στους αιώνες και βελτιώθηκε. Τα αγγεία της Κυθρέας έγιναν περιζήτητα τόσο στην Κύπρο (Λευκωσία, Λεμεσό, Λάρνακα και Αμμόχωστο), όσο και στο εξωτερικό (κυρίως αραβικές χώρες). Το εμπόριο των έργων αγγειοπλαστικής έφθασε στο απόγειό του το 1922-1923. Μικρότερης σημασίας βιοτεχνίες που αναπτύχθηκαν ήταν η μελισσοκομία και η σηροτροφία. Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1930 η σηροτροφία ήταν τόσο σημαντική για την Κυθρέα, που στα Παρθεναγωγεία γίνονταν και ειδικά μαθήματα. Ξένοι περιηγητές επιβεβαιώνουν ότι το μετάξι της Κυθρέας ήταν άριστης ποιότητας. Οι γυναίκες, κυρίως των πάνω ενοριών, ασχολούνταν συστηματικά με την υφαντουργία, επειδή η καλλιεργήσιμη γη ήταν περιορισμένη και είχαν περισσότερο ελεύθερο χρόνο. Ο αργαλειός ήταν απαραίτητο εφόδιο κάθε σπιτιού. Το εμπόριο των κυθρεώτικων υφαντών ήταν επίσης μια καλή πηγή εσόδων.

Τα γεωργικά, κτηνοτροφικά και βιομηχανικά προϊόντα έκαναν την Κυθρέα μια από τις πιο ανεπτυγμένες κωμοπόλεις της Κύπρου. Επέφεραν σημαντικά κέρδη στους κατοίκους και έσοδα στο Δήμο, ο οποίος έκανε έργα εξωραϊσμού, προσφέροντας μια καλύτερη ποιότητα ζωής στους δημότες του, ενώ ταυτόχρονα ενίσχυαν τα κρατικά ταμεία. Η οικονομία της πόλης βοηθήθηκε πάρα πολύ με την κατασκευή, λίγο πριν την τουρκική επιδρομή, των νέων δρόμων Λευκωσίας-Αμμοχώστου και Λευκωσίας-Κερύνειας. Πρέπει να σημειωθεί ότι μετά την τουρκική ανταρσία του 1963, οι Τούρκοι έκλεισαν το δρόμο Λευκωσίας-Κερύνειας μέσω Κιόνελι. Κατά κάποιον τρόπο οι νέοι δρόμοι που διανοίχθηκαν, απελευθέρωσαν την Κυθρέα, μείωσαν τις αποστάσεις και διευκόλυναν τη διακίνηση ανθρώπων και προϊόντων, μετατρέποντας ξανά την πόλη σε συγκοινωνιακό κόμβο. Η Κυθρέα διέθετε πανδοχεία, εστιατόρια, ζαχαροπλαστεία και ό,τι άλλο θα μπορούσε να εξυπηρετήσει ντόπιους και περαστικούς. Φημισμένη ήταν όμως η πλατεία Σεραγίου με τα πολλά της καφενεία. Αποτελούσε κοσμοπολίτικο κέντρο, κυρίως τις Κυριακές και τις μεγάλες γιορτές. Όλα τα καφενεία και οι άκριες του ασφαλτοστρωμένου δρόμου ήταν κατάμεστα από κόσμο, ντόπιους και ξένους από τα περίχωρα και τη Λευκωσία. Εκεί συγκεντρώνονταν επίσης και οι διανοούμενοι, μετατρέποντας την πλατεία και σε πνευματικό κέντρο.

Η γειτνίαση της Κυθρέας με την πρωτεύουσα, η φυσική της ομορφιά, η καλή οδική της σύνδεση, η ανάπτυξη της οικονομίας της και η ευημερία της, είναι οι λόγοι αύξησης του πληθυσμού

Δίωτον Πινάκιον.

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

της και η ανύπαρκτη αστυφιλία της. Από το 1881 μέχρι το 1931 ήταν ο δεύτερος σε πληθυσμό οικισμός (1.630 κάτοικοι) στην επαρχία Λευκωσίας, μετά την κωμόπολη της Μόρφου. Τα επόμενα χρόνια ο πληθυσμός της είχε συνεχή αυξητική τάση, που ανέβασε τον αριθμό των κατοίκων της σε 2.955 το 1960. Πάντοτε ήταν αμιγής ελληνική κοινότητα. Οι ελάχιστοι μουσουλμάνοι ήσαν κυρίως αστυνομικοί ή δημόσιοι υπάλληλοι και όχι μόνιμοι κάτοικοι. Στην απογραφή του 1891 αναφέρονται ως Μουσουλμάνοι μόνο 7 άνδρες και μια γυναίκα. Από τις 23.771 σκάλες, που είναι η συνολική έκταση της Κυθρέας, οι 17.238 ανήκουν σε Έλληνες, Μαρωνίτες και Αρμένιους, οι 6.383 είναι κρατική γη και οι 150 σκάλες ανήκουν σε Τούρκους. Αρχές του 20ού αιώνα υπήρχε μόνο μια τουρκική κατοικία σε κτήμα 20 σκαλών που αγοράστηκε από Έλληνα. Οι κάτοικοι της Κυθρέας ζούσαν ειρηνικά, διατηρώντας τις παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμά τους και απολαμβάνοντας τα έργα των μόχθων και κόπων τους, μέχρι που η Τουρκία εισέβαλε στο νησί στις 20 Ιουλίου 1974, τους εκτόπισε διά της βίας και σήμερα κατέχει την πόλη τους. Με τους Τουρκοκύπριους γειτονικών χωριών, οι Κυθρεώτες διατηρούσαν φιλικές σχέσεις και πάρα πολλοί εργάζονταν στα εργαστήρια και στα κτήματά τους ως υπάλληλοι και βοηθοί.

III. Ο ΔΗΜΟΣ ΚΥΘΡΕΑΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΠΙΔΡΟΜΗ ΚΑΙ ΚΑΤΟΧΗ

Η Κυθρέα φιλοξένησε κατοίκους της επαρχίας Κερύνειας που εκτοπίστηκαν στην α' φάση της εισβολής και περιέθαλψε τραυματίες, θύματα της τουρκικής επιδρομής. Στις 14 Αυγούστου 1974, ανήμερα της γιορτής της Παναγίας, μετά που κατέρρευσε η γραμμή άμυνας στη Μιά-Μηλιά κατελήφθη και η ίδια με τα περίχωρά της, δηλαδή το Νέο Χωριό, το Έξω Μετόχι, τη Βώνη, το Παλαίκυθρο και το Τραχώνι. Οι Αττίλες μπήκαν στην Κυθρέα, λεηλάτησαν, έκαψαν, βίασαν, βασάνισαν σκότωσαν αθώα γυναικόπαιδα και ηλικιωμένους. Με πολλούς επίσης να αγνοείται η τύχη, οι Κυθρεώτες πήραν το δρόμο του εκτοπισμού και της προσφυγιάς, κάτω από βομβαρδισμούς και πολυβολισμούς τουρκικών αεροπλάνων και τανκς. Αρκετοί κρατήθηκαν αιχμάλωτοι στο στρατόπεδο συγκέντρωσης στη Βώνη, στην εκκλησία του Αγίου Δημητρίου στο Καϊμακλί και στο Γκαράζ Παυλίδη, για να υποστούν κάθε είδος εξευτελισμού. Ο απολογισμός για την Κυθρέα ήταν 20 νεκροί και 60 αγνοούμενοι, από σύνολο 118 νεκρών και 203 αγνοουμένων της περιοχής. Οι υπόλοιποι, ξεριζωμένοι από τα σπίτια και τις περιουσίες τους, βρέθηκαν διασκορπισμένοι στις ελεύθερες περιοχές, κυρίως στη Λευκωσία, ή έφυγαν στο εξωτερικό. Από

Προσωρινό οίκημα εκτοπισμένου Δήμου Κυθρέας στην παλιά πόλη της Λευκωσίας. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κυθρέας.

τότε η Κυθρέα κατέχεται από τα τουρκικά στρατεύματα. Τα σπίτια και οι περιουσίες τους κατελήφθηκαν από Τουρκοκύπριους και Τούρκους εποίκους. Οι νόμιμοι κάτοικοί της, οι οποίοι διακρίθηκαν σε όλους τους αγώνες για ελευθερία του τόπου, βρέθηκαν εκτοπισμένοι. Αφού πέρασαν δύσκολα χρόνια σε προσφυγικούς καταυλισμούς και στη συνέχεια σε προσφυγικούς συνοικισμούς, όπως και όλοι οι Χριστιανοί εκτοπισμένοι, ξεκίνησαν ένα νέο αγώνα επιβίωσης, δημιουργώντας τη ζωή τους από την αρχή και παρακολουθώντας το βιασμό της πόλης τους και τη λεηλασία της μνήμης τους. Δίπλα τους πάντα ο εκτοπισμένος Δήμος τους, ο οποίος σήμερα στεγάζεται σε προσωρινό οίκημα στην παλιά πόλη της Λευκωσίας, που του παραχωρήθηκε από το Υπουργείο Εσωτερικών. Σε συνεργασία με τα οργανωμένα σύνολα της Κυθρέας, προσφέρει τις υπηρεσίες του στους εκτοπισμένους δημότες του και στους αγώνες για ελευθερία και δικαίωση της πατρίδας τους. Οι εκλογές του Δεκεμβρίου 2011 ανέδειξαν νέο Δημοτικό Συμβούλιο, με επικεφαλής το νέο Δήμαρχο, δρ Πέτρο Μ. Καρεκλά, ο οποίος υποσχέθηκε εντατικοποίηση των προσπαθειών του Δήμου, προς εκτέλεση στο ακέραιο της αποστολής του. Πολλές είναι οι ενέργειες του Δήμου που βρίσκονται υπό εξέλιξη, τόσο μεμονωμένα όσο και σε συνεργασία με τους άλλους κατεχόμενους Δήμους.

Α. Η Κυθρέα μετά τον εκτοπισμό των νόμιμων κατοίκων της

Από τον Αύγουστο του 1974 η πόλη έγινε ξανά η «φτωχή πόλη» της Οθωμανικής-τουρκικής κατοχής, όπως την περιέγραψε ο περιηγητής Ντον Ντομίνικο. Στις κάτω ενορίες η κατοχική δύναμη εγκατέστησε Τουρκοκύπριους και στις πάνω ενορίες έποικους από την Τουρκία, για να αμβλύνονται οι διαμάχες μεταξύ τους. Κατά κανόνα οι Τουρκοκύπριοι θεωρούν τους έποικους ξένους, με νοοτροπία διαφορετική από τη δική τους και δεν τους ανέχονται. Μετατρεπόμενη σε στρατιωτικό κόμβο ολόκληρης της περιοχής, η Κυθρέα κατοικείται όμως κυρίως από Τούρκους στρατιωτικούς, για τις οικογένειες των οποίων χτίστηκαν πολυκατοικίες. Οι παράνομοι κάτοικοί της δε σέβονται την ιστορία και τον πολιτισμό της ιστορικής αυτής κωμόπολης. Περιφέρονται στους δρόμους της αδιάφοροι και απαθείς. Γι' αυτούς δεν είναι παρά ένα επί πλέον λάφυρο, ποτισμένο με τον ιδρώτα και το μόχθο των εκτοπισμένων αυτόχthonων κατοίκων της. Οι μεγάλες βιομηχανίες ασβεστοποιίας και σκυροποιίας αξιοποιήθηκαν από το κατοχικό καθεστώς και, εάν αληθεύει, τις σφετερίζεται η οικογένεια Ντενκτάς.

Η σημερινή κατάσταση της εισόδου της εκκλησίας του Αγίου Ανδρονίκου. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κυθρέας.

Η σημερινή γενική όψη της πόλης μπορεί να σκιαγραφηθεί ως εξής: Τα γήπεδα στην είσοδο της πόλης βρίσκονται σε στρατιωτική ζώνη και είναι απλησίαστα. Μετά από επεμβάσεις του κατοχικού καθεστώτος η πηγή της ζωής της πόλης, ο Κεφαλόβρυσος, στέρεψε, με συνέπεια μια ανεπανόρθωτη οικολογική καταστροφή. Η άλλοτε ζωντανή πλατεία του έχει νεκρωθεί. Η προτομή του ήρωα της Ε.Ο.Κ.Α. Σπύρου Χατζή Γιακουμή έχει γκρεμιστεί. Οι νερόμυλοι καταστράφηκαν. Οι ελαιώνες και οι πορτοκαλεώνες ξεράθηκαν. Η αδιαφορία των παράνομων κατοίκων της γίνεται αισθητή και στην εμφάνιση των σπιτιών: άλλα ασυντήρητα, ξεγυμνωμένα από έπιπλα, άλλα χωρίς πόρτες και παράθυρα και άλλα χαλασμένα ή κατεδαφισμένα. Ακόμη και σπίτια που σήμερα οικειοποιούνται Τουρκοκύπριοι, έποικοι ή στρατιωτικοί, παραμένουν ασυντήρητα, όπως το σπίτι του Σάββα Χριστίδη, πρώην Δημάρχου Κυθρέας, που χρησιμοποιείται ως οίκημα του παράνομου τουρκικού «Δημαρχείου» και το νεόκτιστο τότε σπίτι του επιχειρηματία Χριστοφή Μακρή, που αρχικά έγινε η κατοικία Τούρκου αξιωματικού και στη συνέχεια Τουρκοκυπρίων. Δίπλα στο σπίτι του Σάββα και της Χλόης Σαββίδου, οι εισβολείς έστησαν άγαλμα του Κεμάλ Ατατούρκ. Σωματεία, σχολεία, καφενεία και μαγαζιά είναι ερειπωμένα. Αφαιρέθηκαν οι ελληνικές πινακίδες και σε μερικά υποστατικά αναρτήθηκαν τούρκικες. Βιβλιοθήκες με πολύτιμα βιβλία, ιδιωτικές συλλογές αρχαίων αντικειμένων, συλλογές έργων τέχνης, εργαστήρια και γενικά ό,τι θα μπορούσε να συνδέει τους αυτόχthonες κατοίκους με τον τόπο τους, πωλήθηκαν ή καταστράφηκαν. Η άλλοτε αρχόντισσα, «γελόεσσα» και «κεκαλλωπισμένη» πόλη, παραμορφώθηκε κι έπεσε σε μαρασμό. Αρχαιολογικές έρευνες διακόπηκαν απότομα, αφήνοντας στο σκοτάδι σημαντικές πτυχές της πορείας της μέσα στους αιώνες. Αρχαιολογικά και νεότερα ευρήματα, τεκμήρια ιστορίας και πολιτισμού, κλάπηκαν ή καταστρέφονται, στο πλαίσιο πάντα μιας οργανωμένης από τον κατακτητή πολιτισμικής γενοκτονίας. Ο τεράστιος αρχαιολογικός χώρος των Χύτρων είναι εν πολλοίς συλημένος και λεηλατημένος.

Η ασέβεια των κατακτητών προς τα ιερά και τα όσια των Χριστιανών είναι επίσης εμφανής στη λεηλασία, στην εγκατάλειψη και στην ερήμωση εκκλησιών και παρεκκλησιών των έξι ενοριών της κωμόπολης. Μετά από τη λεηλασία και το ξεγύμνωμά τους από κάθε στοιχείο χριστιανικό, η μονόκλητη εκκλησία της Αγίας Άννας (19ος αι.) στη Συρκανιά και της Παναγίας στη Χαρδακιώτισσα (19ος αι.) μετατράπηκαν σε τζαμιά. Μεταξύ των πολύτιμων αντικειμένων που κλάπηκαν από τις δύο εκκλησίες ήταν και η μεγάλης αρχαιολογικής και συναισθηματικής αξίας εικόνα του Αγίου Δημητρίου,

Το εσωτερικό της εκκλησίας του Αγίου Ανδρονίκου όπως είναι σήμερα, γκρεμισμένη και ερειπωμένη. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κυθρέας.

Επισκόπου των Χύτρων. Η εκκλησία του Αγίου Ανδρονίκου (19ος αι.), πυρπολημένη και εγκαταλεειμμένη, κατέρρευσε, με τις τοιχογραφίες της να έχουν καταστραφεί. Εμφανή είναι και τα σημάδια της εγκατάλειψης στην εκκλησία της Αγίας Μαρίας (18ος αι.), με τα χριστιανικά σύμβολα αφαιρεμένα από το καμπαναριό. Ξεγυμνωμένη από τις αρχαίες και μεγάλης αξίας εικόνες του 17ου, 18ου και 19ου αιώνα, με τις δύο τοιχογραφίες στο εσωτερικό της, του Αγίου Γεωργίου και του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, να έχουν ξυστεί και χαθεί για πάντα. Τίποτα δεν απόμεινε από την παλιά βυζαντινή μεγαλοπρέπεια της μονόκλιτης εκκλησίας. Δίπλα της οι Τούρκοι έχτισαν ένα τεράστιο τζαμί. Η μονόκλιτη εκκλησία του Τιμίου Σταυρού (1830), μετατράπηκε αρχικά σε αποθήκη και στη συνέχεια σε αίθουσα διδασκαλίας ραπτικής, το δε κοιμητήριό της έχει ολοσχερώς καταστραφεί. Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου του Στρατηλάτη (20ού αι.) βρίσκεται σε κλειστή στρατιωτική ζώνη και χρησιμοποιείται ως αποθήκη στρατιωτικού υλικού, ενώ το κοιμητήριό της έχει καταστραφεί. Η Μονή της Θεοτόκου, που βρισκόταν στην ίδια

περιοχή, κατεδαφίστηκε από τα τουρκικά στρατεύματα. Η εκκλησία του Αγίου Αντωνίου των Μαρωνιτών είναι επίσης λεηλατημένη και ερειπωμένη, χωρίς να επιτρέπεται από το κατοχικό καθεστώς η συντήρησή της. Την ίδια τύχη είχαν και τα παρεκκλήσια, Άγιος Γεώργιος των Μάντουδων, Άγιος Γεώργιος του Φιλεριού, Άγιος Γεώργιος ο Ποταμίτης, Αρχάγγελος Μιχαήλ και Απόστολος Λουκάς. Εικόνες, εικονοστάσια και εκκλησιαστικά αντικείμενα, εκκλησιών και παρεκκλησιών της Κυθρέας, όπως και των περιχώρων της, έχουν καταστραφεί ή κλαπεί από Τούρκους αρχαιοκάπηλους, αρκετά από τα οποία εντοπίστηκαν σε αγορές του εξωτερικού. Την ασεβή καταστροφική manía των κατακτητών δέχθηκαν και τα νεκροταφεία. Αναζητώντας θησαυρούς άνοιξαν τάφους, θρυμμάτισαν ταφικές πλάκες και σταυρούς. Οστά των νεκρών βρίσκονται σκορπισμένα παντού.

Ο εκτοπισμένος Δήμος Κυθρέας καταβάλλει κάθε δυνατή προσπάθεια, ενημερώνοντας τη διεθνή κοινή γνώμη και προβαίνοντας σε παραστάσεις προς διεθνείς Οργανισμούς, με στόχο να ασκηθεί πίεση στην κατοχική δύναμη και να επιτρέψει

Εκκλησία του Τιμίου Σταυρού στη Χρυσίδα όπως είναι σήμερα. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κυθρέας.

τουλάχιστον την ανασύλωση και συντήρηση των εκκλησιών της κωμόπολης. Αυτές οι προσπάθειες αποτελούν μέρος της ευρύτερης πολιτικής του Δήμου, που ασκείται εντός και εκτός Κύπρου με συστρατευμένα όλα τα οργανωμένα σύνολα της Κυθρέας και με απώτερο στόχο την απελευθέρωση και επιστροφή στην κωμόπολη και περιφέρεια Κυθρέας.

Β. Δραστηριότητες του εκτοπισμένου Δήμου εντός Κύπρου

Όπως και όλοι οι άλλοι εκτοπισμένοι Δήμοι της Κυπριακής Δημοκρατίας, έτσι και ο Δήμος Κυθρέας ανασυντάχθηκε στις ελεύθερες περιοχές με αποστολή να διοικεί και να εκπροσωπεί τους δικούς του εκτοπισμένους δημότες, τους οποίους οργανώνει και γίνεται η ψυχή του αγώνα τους για απελευθέρωση και επιστροφή στην πόλη τους. Το δίκαιο αυτό αγώνα ήλθε να ενισχύσει τελευταία και η ανασυσταθείσα Επισκοπή Χύτρων, με Επίσκοπο τον μαχητικό ηγούμενο της Ιεράς Μονής Αγίου Νεοφύτου στην Πάφο, κ. Λεόντιο. Οι Κυθρεώτες συσπειρώθηκαν γύρω από τις δημοτικές και θρησκευτικές

τους αρχές, με τη συμπαράσταση και τη στήριξη των οποίων διατηρούν την ενότητα και αγωνιστικότητά τους.

Η ανασυγκρότηση του Δήμου βοήθησε, ώστε να επαναλειτούργησουν τα ιστορικά σωματεία, ΑΕΚ, ΧΥΤΡΟΙ και ΠΑΟΚ. Η ΑΕΚ δημιούργησε μάλιστα και ποδοσφαιρική ομάδα, εγκεκριμένη από την Κυπριακή Ομοσπονδία Ποδοσφαίρου, και τώρα βρίσκεται υπό εξέλιξη το έργο ανακαίνισης και επέκτασης του προσωρινού οικήματος στην Αγλαντζιά. Το 2002 το σωματείο ΧΥΤΡΟΙ δημιούργησε Χορευτικό συγκρότημα από παιδιά προσφύγων Κυθρεωτών, συμβάλλοντας έτσι στον περαιτέρω εμπλουτισμό και στην αναβάθμιση του προγράμματος της ετήσιας χοροεσπερίδας «Φεστιβάλ Παραδοσιακών Χορών». Πρωτοστατεί επίσης στις θρησκευτικές τελετές προς τιμήν της Παναγίας, εκθέτοντας σε λαϊκό προσκύνημα τις ιστορικές εικόνες της Παναγίας της Χαρδακιώτισσας που διασώθηκαν. Όπως και πριν από την τουρκική επιδρομή έτσι και στον εκτοπισμό, όλα τα σωματεία οργανώνουν πολιτιστικές, αθλητικές, κοινωνικές και θρησκευτικές εκδηλώσεις.

Από τις αντικατοχικές πορείες του Δήμου Κυθρέας και της Συντονιστικής Επιτροπής Ευρύτερης Περιοχής Κυθρέας προς το οδόφραγμα της Μίας Μηλιάς. Διακρίνεται ο μακαριστός Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Χρυσόστομος. Φωτ: Αρχείο Δήμου Κυθρέας.

Το έργο τους ενισχύεται ή συμπληρώνεται και από νέα οργανωμένα σύνολα. Τον Αύγουστο του 1975 ιδρύθηκε το σωματείο «Ελεύθερη Κυθρέα», το οποίο περιέλαβε στους κόλπους του ολόκληρη την περιοχή από το Έξω Μετόχι μέχρι τη Μία Μηλιά. Από το 1978 εκδίδει το ομώνυμο περιοδικό, με αξιόλογο διαφωτιστικό περιεχόμενο για την Κυθρέα αλλά και για την Κύπρο γενικότερα. Πρωτοστάτησε στις λαϊκές κινητοποιήσεις για επιστροφή και δικαίωση, με επικεφαλής τον αείμνηστο Χριστόδουλο Πέτσα. Οι προσπάθειες του Σωματείου για στέγασση, που άρχισαν το 1983, καρποφόρησαν το 2001, με τη δημιουργία του οικήματος «ΧΥΤΡΙΩΝ ΓΗ», στο οποίο συστεγάστηκαν αρχικά ο Θ.Ο.Ι. Παλαικύθρου και ο «Όμιλος Γυναικών Περιοχής Κυθρέας». Ο Όμιλος ιδρύθηκε το 1991, με στόχο να διατηρήσει τις πολιτιστικές παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα της Κυθρέας, να γίνει ο φορέας μετάδοσής τους στις νέες γενιές και μέσα από την παράδοση να φέρει σε επαφή και επικοινωνία τα παιδιά των Κυθρεωτών, για να γνωριστούν μεταξύ τους. Ο Όμιλος τιμά επίσης ανθρώπους του πνεύματος της Κυθρέας, για την προσφορά τους στην κυθρεώτικη κοινωνία και στην Κύπρο γενικότερα. Από τις πιο πρόσφατες εκδηλώσεις του, ενδεικτικά αναφέρεται ότι την 6η Μαρτίου 2008, στο πλαίσιο της εκδήλωσης για την Παγκόσμια μέρα της Γυναίκας, ο Όμιλος τίμησε τις Κυθρεώτισσες, Χρυστάλλα Δημητρίου και Κατίνα Χρ. Πέτσα για τη ζωγραφική και την Καλλιόπη Σπύρου για το τραγούδι. Σε ειδική γιορταστική εκδήλωση που έγινε στις 22 Απριλίου 2010, τίμησε επίσης τους εκπαιδευτικούς της περιοχής Κυθρέας, Αθανάσιο Πέτσα, Στέλιο Σουκαλλίδη, Γεώργιο Κοκή, Νίκο Μάντη, Μελανθώ Χατζηδρά-Κωνσταντίνου και

Μαργαρίτα Κυπραγόρα. Το 2006 ιδρύθηκε και ο «Λαογραφικός Όμιλος Κυθρέας», από παλιούς Κυθρεώτες χορευτές, λαϊκούς τραγουδιστές και μουσικούς, για ψυχαγωγία, αλλά και για επαφή της παλιάς με τη νέα γενιά, με σκοπό τη διατήρηση της λαϊκής παράδοσης της Κυθρέας και της Κύπρου γενικότερα, λαμβάνοντας μέρος σε όλες τις εκδηλώσεις του εκτοπισμένου Δήμου, των Σωματείων και σε άλλες παραστάσεις τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Κάποιες προσπάθειες που έγιναν το 1991, από ιδιοκτήτες νερού και παραγόντων της Κυθρέας, για ανασύσταση του Αρδευτικού Συνδέσμου «Κεφαλόβρυσος», τελικά δεν καρποφόρησαν.

Ο Δήμος στηρίζει και συντονίζει κατά το δυνατόν τις δραστηριότητες όλων αυτών των οργανωμένων συνόλων, προεδρεύει της Συντονιστικής Επιτροπής Ευρύτερης Περιοχής Κυθρέας, εκδίδει βιβλία που αφορούν την κωμόπολη ή βοηθά, όσο τα οικονομικά του το επιτρέπουν, στην έκδοση βιβλίων Κυθρεωτών, συνδράμει οικονομικά στην έκδοση του περιοδικού *Ελεύθερη Κυθρέα*, από το 2001 εκδίδει επιτραπέζιο ημερολόγιο, διοργανώνει εθνικές και θρησκευτικές γιορτές, εκθέσεις φωτογραφίας και έργων τέχνης Κυθρεωτών καλλιτεχνών, εκδρομές για τους ηλικιωμένους και συνταξιούχους Κυθρεώτες. Επίσης, η Σχολική Εφορεία βραβεύει τους αριστούχους μαθητές που έχουν την καταγωγή τους από την Κυθρέα και τη γύρω περιοχή και ο ίδιος ο Δήμος τιμά ανθρώπους των γραμμάτων, καθώς και διακρίθεντες Κυθρεώτες αθλητές, όπως ήταν η περίπτωση του χρυσού Παγκοσμιονίκη της σκοποβολής SKEET εφήβων, Τάσου Χαπέσιη, τον οποίο τίμησε το 2007. Με τη συμμετοχή όλων των οργανωμένων συνόλων και σε συνεργασία με τη Συντονιστική Επιτροπή

Ευρύτερης Περιοχής Κυθρέας, διοργανώνει επίσης ετήσιες αντικατοχικές εκδηλώσεις στο οδόφραγμα της Μίας Μηλιάς, ετήσιο μνημόσυνο για τα θύματα της τουρκικής εισβολής και για όσους πέθαναν στον εκτοπισμό, ως επίσης και δεήσεις για την διακρίβωση της τύχης των αγνοουμένων και την επιστροφή όλων των προσφύγων στις πατρογονικές τους εστίες, υπαίθριο εσπερινό στη γιορτή της Αγίας Μαρίνας κάθε χρόνο στις 16 Ιουλίου και πολλές άλλες εκδηλώσεις. Κατόπιν διαβημάτων του Δήμου προς τα Ηνωμένα Έθνη, το 2009 κατορθώθηκε να τελεσθεί λειτουργία, από τον Επίσκοπο Χύτρων Λεόντιο, στην ίδια την κατεχόμενη εκκλησία της Αγίας Μαρίνας, η οποία δυστυχώς δεν επαναλήφθηκε, λόγω άρνησης των κατοχικών δυνάμεων.

Ο Πνευματικός Αθλητικός Όμιλος Κυθρέας (ΠΑΟΚ) που ανέγειρε στο Στρόβολο σύγχρονο προσωρινό οίκημα, ανέγειρε επίσης μνημείο Πεσόντων και Αγνοουμένων Κυθρεωτών στο προαύλιο, με την επιγραφή, «Αένας τιμή και αγήρως χάρις τοις νεκροίς και αγνοουμένοις της των χύτρων γαίας». Η εκδήλωση των αποκαλυπτηρίων, που έγινε στις 2 Μαΐου 2010, τέθηκε υπό την αιγίδα του Δήμου και σ' αυτήν παρέστη ο Πρόεδρος της Βουλής κ. Μάριος Καρογιάν, που τέλεσε και τα εγκαίνια και πολλοί άλλοι επίσημοι καθώς και πλήθος Κυθρεωτών και κατοίκων

της ευρύτερης περιοχής. Πριν από τα αποκαλυπτήρια εψάλη δέηση υπέρ της ανεύρεσης των αγνοουμένων Κυθρεωτών και επιμνημόσυνη δέηση για τους πεσόντες Κυθρεώτες στους απελευθερωτικούς αγώνες, από τον Επίσκοπο Χύτρων κ. Λεόντιο. Στο χαιρετισμό του ο Δήμαρχος Κυθρέας κ. Μιχαλάκης Σάββα είπε, μεταξύ άλλων, ότι το μνημείο «αποτελεί ιστορικό χρέος, χρέος ευγνωμοσύνης και εκτίμησης προς τους νεκρούς και αγνοούμενους μας». Τόνισε επίσης ότι οι δύσκολες μέρες που έρχονται «θα δοκιμάσουν και τη θέλησή μας και την ενότητα μας» και ότι «επιβάλλεται κάτω από τις σημερινές κρίσιμες στιγμές αλληλεγγύης ενότητας μεταξύ όλων...». Στο δικό του χαιρετισμό, ο Πρόεδρος του ΠΑΟΚ κ. Λουκάς Ορφανίδης, ανέφερε ότι μαζί με «τους ήρωες και μάρτυρες της γενέθλιας γης της Κυθρέας... τιμούμε και τη μαρτυρική μας κωμόπολη, που αφήσαμε εκείνο τον τραγικό Αύγουστο, με τους κήπους και τα ποτάμια της, τους λεμοναθούς και τα γιασεμιά. Της δικής μας Κυθρέας και όχι της μαχαιρωμένης, της κουρελιασμένης με την αλλόκοτη εικόνα και την παραμορφωμένη φυσιογνωμία».

Τελώντας τα αποκαλυπτήρια ο Πρόεδρος της Βουλής κ. Καρογιάν τόνισε ότι «η επιστροφή στην πατρίδα γη της Κυθρέας και σε κάθε κομμάτι της κατεχόμενης πατρίδας είναι ο σταθερός και μόνιμος στόχος του αγώνα μας» κι έτσι με αυτό τον τρόπο «θα φτάσουμε

Από τις αντικατοχικές πορείες του Δήμου Κυθρέας και της Συντονιστικής Επιτροπής. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κυθρέας.

στη δικαίωση της θυσίας και του μαρτυρίου και των τιμωμένων ηρώων και αγνοουμένων».

Υπό την καθοδήγηση του Δήμου επιδιώκεται η διατήρηση της ενότητας των δημοτών στον εκτοπισμό, προς επίτευξη κοινών στόχων και οραματισμών, με βασικό προσανατολισμό την απελευθέρωση και την επιστροφή στη γενέθλια γη. Ο Δήμος είναι παρών σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής τους ζωής. Καταβάλλει επίσης προσπάθειες ενεργοποίησης των Νέων και εμπλοκή τους στα κοινά. Με διάφορες ομιλίες σε εκδηλώσεις ή διά των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, Δήμαρχος και εκπρόσωποι οργανωμένων συνόλων της Κυθρέας εμψυχώνουν τους Κυθρεώτες, εις τρόπον ώστε να διατηρείται άσβεστη η επιθυμία τους για ελευθερία και επιστροφή, ενώ ταυτόχρονα ευαισθητοποιούν την κυπριακή κοινή γνώμη για τα προβλήματά τους και γενικά ενημερώνουν για τις θέσεις τους στο Κυπριακό. Αρκετά από τα μηνύματα που εκπέμπονται έχουν ως αποδέκτη και τη διεθνή κοινότητα, ξένες κυβερνήσεις, τη διεθνή κοινή γνώμη, διεθνείς και περιφερειακούς Οργανισμούς.

Γ.Δραστηριότητες του εκτοπισμένου Δήμου εκτός Κύπρου

Τα μηνύματα που στέλνονται εκτός Κύπρου συνοψίζονται κυρίως σε ψηφίσματα, που εγκρίνονται ομόφωνα από τους Κυθρεώτες σε αντικατοχικές εκδηλώσεις και επιδίδονται από τις δημοτικές αρχές και τους εκπροσώπους κυθρεώτικων οργανώσεων, προς το Γενικό Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών. Στο ψήφισμα της 2ας Νοεμβρίου 1986, που επιδόθηκε κατά τη διάρκεια της Β' Αντικατοχικής Πορείας, τονίσθηκε ότι το Κυπριακό είναι θέμα εισβολής-κατοχής και σαν τέτοιο πρέπει να αντιμετωπίζεται προς εξεύρεση δίκαιης λύσης και ότι απαραίτητη προϋπόθεση είναι η αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων και όλων των εποίκων. Σε χαιρετισμό του στην Αντικατοχική εκδήλωση της 16ης Ιουλίου 2008, ο πρώτος Πρόεδρος και μετέπειτα Επίτιμος Πρόεδρος της Συντονιστικής Επιτροπής Ευρύτερης Περιοχής Κυθρέας, δρ Πέτρος Καρεκλάς, έστειλε εντός και εκτός Κύπρου το μήνυμα ότι «η Κυθρέα και η γύρω περιοχή της, τόπος ελληνικός μέσα στους αιώνες για τέσσερις χιλιετηρίδες, προβάλλει ως σύμβολο εμμονής στις πανανθρώπινες αξίες, ως σύμβολο αντίστασης στις πολιτικές σκοπιμότητες και στις άνομες επιδιώξεις».

Σε ψήφισμα που επιδόθηκε κατά τη διάρκεια των Αντικατοχικών εκδηλώσεων της 16ης Ιουλίου 2010, αναφέρονται και τα εξής: Το Κυπριακό «είναι μια καθαρή υπόθεση μαζικής, κατάφωρης και συστηματικής παραβίασης βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και βασικών ελευθεριών από την Τουρκία σε αντίθεση με τις αρχές του Χάρτη και των προνοιών πολυάριθμων ψηφισμάτων των Ηνωμένων Εθνών... Ο Τουρκικός στρατός συνεχίζει να κατέχει το Βόρειο μέρος

Πλατεία “Η Κυθρέα” στο Δήμο Αιγάλεω Αττικής.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κυθρέας.

της Δημοκρατίας της Κύπρου με πάνω από 43.000 βαρέως οπλισμένο στρατό, αρνούμενος να επιτρέψει γύρω στις 200.000 Ελληνοκύπριους πρόσφυγες να επιστρέψουν, οι οποίοι ξεριζώθηκαν διά της βίας από τα σπίτια τους (...) Οι δυνάμεις κατοχής συνεχίζουν να λεηλατούν και συστηματικά να καταστρέφουν την κυπριακή πολιτιστική κληρονομιά στην κατεχόμενη περιοχή της Κύπρου και η θρησκευτική περιουσία εξακολουθεί να λεηλατείται με στόχο την αλλοίωση της θρησκευτικής και πολιτιστικής κληρονομιάς της Κύπρου. Χιλιάδες παράνομων Τούρκων εποίκων έχουν μεταφερθεί επίσης στην Κύπρο για αλλοίωση του δημογραφικού της χαρακτήρα». Καταλήγοντας το ψήφισμα ενημερώνει ότι οι πρόσφυγες της Ευρύτερης Περιοχής Κυθρέας δεν πρόκειται να απαρνηθούν το δικαίωμα επιστροφής στα σπίτια και στις περιουσίες τους «για όλα τα πλούτη του κόσμου (...) Οι Κύπριοι είναι πραγματικοί ευρωπαίοι πολίτες και δεν στοχεύουν να καταστούν προνομιούχοι αλλά ούτε και δεύτερης τάξης πολίτες».

Για να διατηρηθούν και να ισχυροποιηθούν οι δεσμοί με τον ελληνισμό, ο εκτοπισμένος Δήμος Κυθρέας αδελφοποιήθηκε επί δημαρχίας Κώστα Φραγκούδη, με το Δήμο του Αιγάλεω, με τον οποίο αναπτύσσονται αμφίδρομες σχέσεις αλληλεγγύης και συμπαράστασης. Οι συχνές επαφές μεταξύ τους φέρνουν πιο κοντά τους δημότες τους και έχουν την ευκαιρία να ενημερωθούν και να ενημερωθούν, να μεταδώσουν τις εμπειρίες τους, να ανταλλάξουν απόψεις και να ενισχύσουν τους αγώνες τους, προς αντιμετώπιση των νέων κινδύνων που διέρχεται ο ελληνισμός. Τα Χορευτικά Συγκροτήματα των δύο Δήμων, των Κρητών του Δήμου Αιγάλεω και ο Λαογραφικός Όμιλος Κυθρέας, συμμετέχουν σε εκδηλώσεις που διοργανώνουν οι ίδιοι οι Δήμοι ή Σωματεία τους.

Αναπαράσταση του Κεφαλόβρυσου στο Δήμο Αιγάλεω Αττικής.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Κυθρέας.

Κάθε χρόνο αντιπροσωπεύει του Δήμου Αιγάλεω, με τον Δήμαρχο και Δημοτικούς Συμβούλους, παρευρίσκεται στις αντικατοχικές εκδηλώσεις, εκφράζοντας έτσι την αμέριστη συμπαράστασή τους για αποκατάσταση της αδικίας σε βάρος των εκτοπισμένων. Στην αντικατοχική εκδήλωση της 16ης Ιουλίου 2008, η δημοτική Σύμβουλος του Δήμου Αιγάλεω, Χρυσή Κοπίτση, στο χαιρετισμό της εξέφρασε ακριβώς αυτή τη συμπαράσταση, στέλνοντας ταυτόχρονα μηνύματα στους ισχυρούς της γης: «... Σε αυτόν τον αγώνα δεν είμαστε μόνοι. Είμαστε συμπαραστάτες σας. Είμαστε συμμαχητές σας. Είμαστε συναγωνιστές σας (...) Από το οδόφραγμα της “Μίας Μηλιάς” δηλώνουμε ότι συνεχίζουμε μαζί σας τον αγώνα. Δηλώνουμε ότι όλοι μαζί θα υπομείνουμε για όσο χρειαστεί τις δυσκολίες για να σταματήσει η καταστροφή και η λεηλασία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και των περιουσιών σας (...) Εάν οι ισχυροί του Κόσμου επιθυμούν τη λύση, τότε θα πρέπει να λειτουργήσουν πάλι οι Εκκλησιές στα κατεχόμενα και να σταματήσουν οι πλαστές αγορές και οι μεταβιβάσεις γης, που ανήκει στους Ελληνοκυπρίους (...) Εμείς είμαστε εδώ, είμαστε δίπλα σας... Μαζί να αγωνιστούμε... Ο Λαός του Αιγάλεω θα είναι μαζί σας ως ότου επιτευχθεί η δίκαιη λύση».

Σε μια από τις ομιλίες του (ΠΑΣΥΔΥ, 22 Δεκεμβρίου 2007), ο τέως Δήμαρχος Κυθρέας, Μιχαλάκης Σάββα, καλούσε όλους τους Κυθρεώτες, νέους και παλαιότερους, να δίνουν μαζί το «παρών» τους σε όλες τις εκδηλώσεις και τις δραστηριότητες του Δήμου και των οργανωμένων συνόλων της κωμόπολης, για να στέλνεται έτσι το μήνυμα ότι οι ξεριζωμένοι υπάρχουν και αγωνίζονται, ότι «η Κυθρέα ζει και μας καρτερεί... διαφεντεύει το

μυαλό μας κάθε μέρα, κάθε ώρα, κάθε στιγμή, είναι ζωντανή και πανώρια, έγινε ένα με την αδούλωτη ψυχή μας, φωτεινός οδοδείκτης αγώνα». Αυτή τη ζωντάνια και τον αγώνα των εκτοπισμένων Κυθρεωτών μεταφέρει και ο Λαογραφικός Όμιλος Κυθρέας, με τις χορευτικές του συμμετοχές σε εκδηλώσεις όπως αυτές που έγιναν με την παρουσία εκπροσώπων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για διατήρηση της λαογραφίας των χωρών της Ευρώπης, ενώπιον Ευρωπαϊκών δικτύων (Οκτώβριος 2007), στο μεγάλο Ποντιακό Πανηγύρι Σουρμένων Ποντίων στην Αθήνα, σε σειρά εκδηλώσεων στο Νέο Δελχί των Ινδιών και σε άλλες πόλεις. Στις 22 Φεβρουαρίου 2011 ο Δήμος Κυθρέας διοργάνωσε στην Αθήνα εκδήλωση αφιερωμένη στην κατεχόμενη Κυθρέα με κύριο ομιλητή το δρ Νίκο Ορφανίδη και θέμα «Κυθρέα: Ιστορία και Πολιτισμός / Η Κωμόπολη του Χθες και του Σήμερα». Το 2012 ο Δήμος Κυθρέας διεξήγαγε έρανο, για συμπαραύσταση στους δυσπραγούντες δημότες του Αιγάλεω και ανακούφισή τους από τις οικονομικές δυσχέρειες. Τον Απρίλιο του 2012, ο Δήμαρχος Κυθρέας, δρ Πέτρος Καρεκλάς, παρέδωσε μεγάλη ποσότητα τροφίμων και θα ακολουθήσουν και άλλες αποστολές. Μεγάλη δραστηριότητα αναπτύσσεται από το νέο Δημοτικό Συμβούλιο που προσέκυψε από τις εκλογές του Δεκεμβρίου 2011 σε διάφορους τομείς.

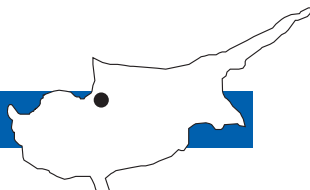
Όπως όλοι οι εκτοπισμένοι, έτσι και οι Κυθρεώτες δεν έχασαν ποτέ την πίστη τους για ελευθερία και επιστροφή στη γενέθλια γη. Γιατί από τις επάλλξεις πνευματικών ανθρώπων της Κυθρέας η ελπίδα τους γίνεται βεβαιότητα, όρκος και αγώνας για άρση της αδικίας και επιστροφή με ασφάλεια στην αγαπημένη τους Κυθρέα. Η επιθυμία για ελευθερία και επιστροφή στην κατεχόμενη κωμόπολή τους, έγινε τάμα των Κυθρεωτών προς τον Άγιό τους Δημητριάνο, προστάτη των προσφύγων, για τον οποίο κατασκευάστηκε νέα εικόνα, που θα τοποθετηθεί στην εκκλησία της Χαρδακιώτισσας, μαζί με τα Λείψανα του Αγίου και την εικόνα της Παναγίας –που διέσωσαν από τους Τούρκους, ο ιερέας της εκκλησίας Κώστας Παπαναστασίου και ο Μιχάλης Κυριάκου, Πρόεδρος της Εκκλησιαστικής Επιτροπής– όταν θα έλθει η μεγάλη εκείνη μέρα.

Η πεποίθηση αυτή εκφράζεται χαρακτηριστικά και από τον εκπαιδευτικό Γεώργιο Κοκή, σε ένα ποίημα-παράκληση προς τον Πενταδάκτυλο: «... Πενταδάκτυλε, βουνό μου, σκέπε, φρούρει το χωριό μου. / Πενταδάκτυλε, βουνό μου, φύλαε το σπιτικό μου (...) Πενταδάκτυλε, βουνό μου, πρόσμενε το γυρισμό μου».

Το ανέσπερο φως της ελευθερίας θα λαμπρύνει τότε και πάλιν τις καρδιές όλων των Κυθρεωτών, των κατοίκων όλης της γύρω περιοχής αλλά και ολόκληρης της κατεχόμενης Κύπρου.

Δήμος Μόρφου

Ανασκαφικά ευρήματα βεβαιώνουν ότι η Μορφώ, Θεομόρφου και Μόρφου στη συνέχεια, όπως και η ευρύτερή της περιοχή, έχει πλούσια ιστορία. Από τα ανατολικά περίχωρα μέχρι και το δυτικό άκρο καλύπτεται από σημαντικές αρχαιότητες, που μαρτυρούν μια συνεχή ανθρώπινη παρουσία, την ελληνικότητά της, την πλούσια ανθρώπινη δραστηριότητα και ευημερία της. Στη θέση «Δράκος», ανακαλύφθηκε οικισμός Νεολιθικής Περιόδου (7000-5300 π.Χ.), όπως και στην Πέτρα του Λιμνίτη. Κοντά στο χωριό Κυρά και στην κοιλάδα του ποταμού Οβγού βρέθηκαν οικιστικά κατάλοιπα που χρονολογήθηκαν στη Χαλκολιθική Περίοδο (2900-2500 π.Χ.). Της ίδιας περιόδου εντοπίστηκαν κατάλοιπα οικισμού, με εργαστήρια κεραμεικής και επεξεργασίας χαλκού, στη θέση «Άγιος Γεώργιος», κοντά στο χωριό Αμπελικού. Στη θέση «Βασιλικό», βρέθηκαν θαλαμοειδείς τάφοι με πλούσια κτερίσματα της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (2500-1900 π.Χ.), όπως και τα

ευρήματα στη θέση «Αλέτρι», ο οικισμός στη θέση «Αλώνια» και πολλοί άλλοι αρχαιολογικοί χώροι, αδιαμφισβήτητοι μάρτυρες ενός μακρόχρονου πολιτισμού, που διεκδικεί τους αυτόχθονες δημιουργούς του.

Ι. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Α. Καταβολές Μόρφου

Ο αρχαιολογικός χώρος που ανακαλύφθηκε στην τοποθεσία «Μάντρες», μερικά μόλις χιλιόμετρα από την κωμόπολη της Μόρφου, περιλαμβάνει συνοικισμούς, νεκρόπολη και εργαστήρια επεξεργασίας χαλκού όλων των φάσεων της Εποχής του Χαλκού (2500-1050 π.Χ.). Ο οικισμός φαίνεται ότι συνέχισε να κατοικείται, τουλάχιστο μέχρι και την αρχαϊκή περίοδο (475 π.Χ.). Τα οικιστικά κατάλοιπα που βρέθηκαν στη θέση «Τούμπα του Σκούρου» ανήκουν στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού

Ασύλητος, λαξευτός θαλαμοειδής τάφος της πρώιμης Εποχής του Χαλκού (2.500-1.900 π.Χ.), που ανασκάφηκε το 1942 στη τοποθεσία «Βασιλικό». Φωτ: Αρχείο Δήμου Μορφου.

Χάλκινο σύμπλεγμα δύο λεόντων, που κατασπαράσσουν ταύρο (475-325 π.Χ.) από το Βουνί.

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Πήλινο ομοίωμα αρχαίου Ιερού (περ. 2000 π.Χ.) από το Βουνί.

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

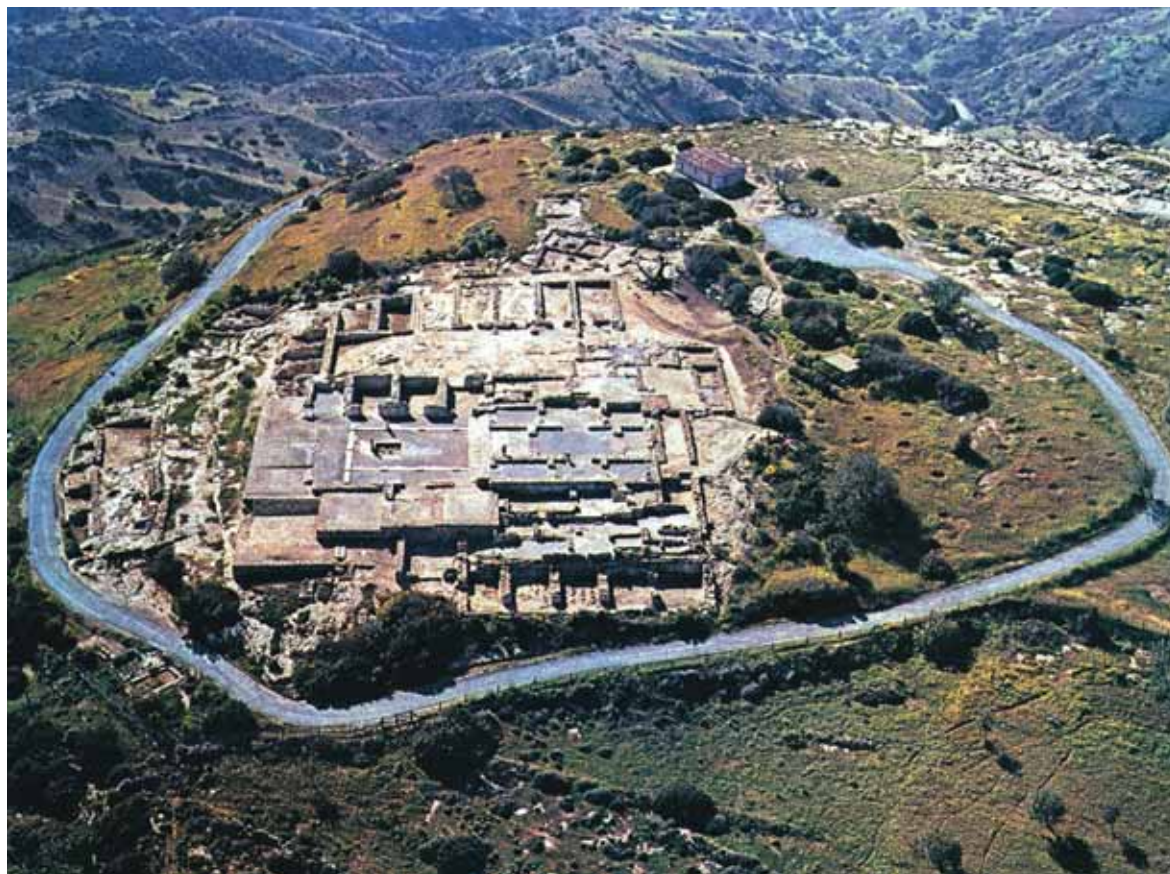

Ψείσχημο πήλινο γυναικείο ομοίωμα (IIος αι. π.Χ.) από την Τούμπα του Σκούρου. Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

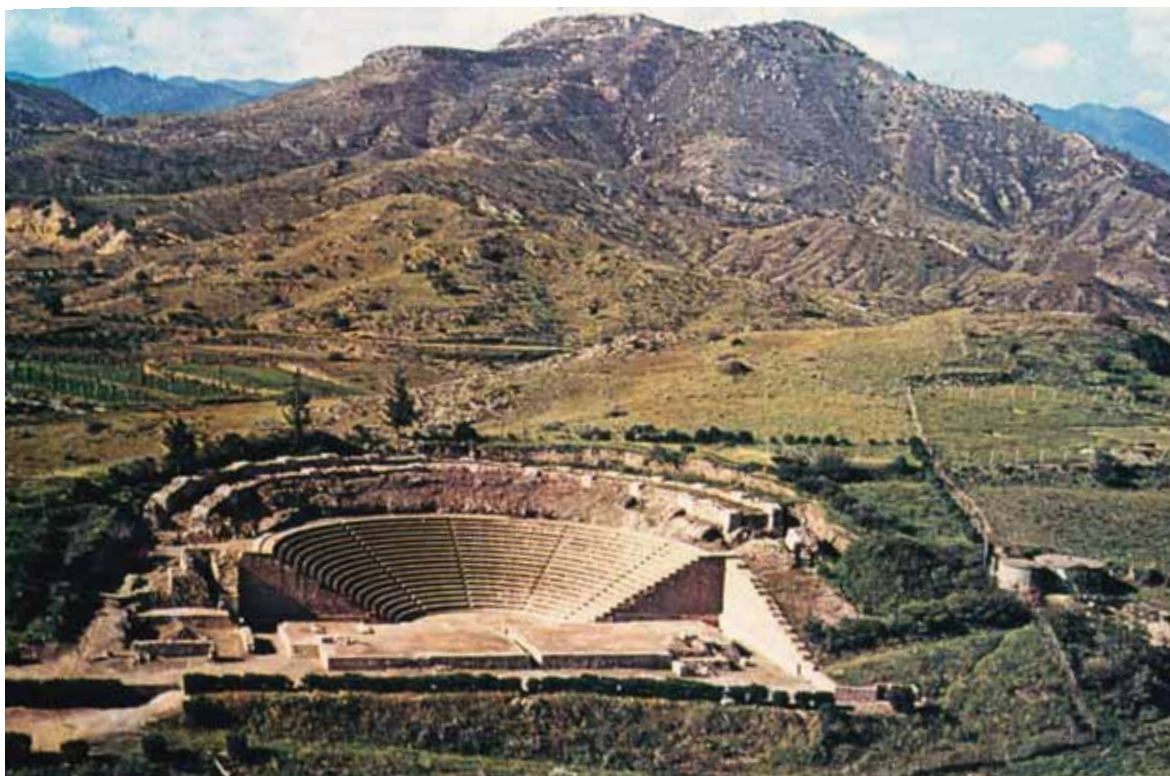
(1650-1050 π.Χ.). Οι πρώτοι οικισμοί στην περιοχή της «Τούμπας του Σκούρου», που δημιουργήθηκαν από τους πρώτους αφιχθέντες Έλληνες (16ος-12ος αι. π.Χ.), ήταν πολυάριθμοι.

Σε μικρή απόσταση από την «Τούμπα του Σκούρου» και πολύ κοντά σε ένα άλλο προϊστορικό αραχαιολογικό χώρο, προς τα δυτικά του χωριού Χρυσηλιού, στη θέση «Αλώνια», οι ανασκαφές έφεραν στην επιφάνεια αξιόλογο Ιερό Ελληνιστικής Περιόδου (325-50 π.Χ.). Στην ίδια περιοχή εντοπίστηκαν κτιριακά κατάλοιπα και μεγάλο νεκροταφείο, που χρονολογούνται από τις αρχές της Γεωμετρικής Εποχής μέχρι τα τέλη των Ελληνιστικών Χρόνων (1050-50 π.Χ.). Οι δύο αυτοί αρχαιολογικοί χώροι πολύ πιθανόν να ανήκουν σε άλλη μεταγενέστερη πόλη της Εποχής του Σιδήρου, που προφανώς διαδέχθηκε την Κυπρο-Μυκηναϊκή πόλη στην «Τούμπα του Σκούρου», της οποίας διάδοχος είναι η σημερινή κωμόπολη της Μόρφου. Στην τοποθεσία «Αμπέλια», τμήμα της αρχαίας αυτής κυπριακής πόλης, βρέθηκε Ιερό με τη θεά Αφροδίτη να παρουσιάζεται οπλισμένη σαν στρατιώτης. Οι Λάκωνες, που εγκαταστάθηκαν στη περιοχή, έφεραν μαζί τους αυτό τον τρόπο λατρείας της θεάς, προς ανάμνηση της πατρίδας τους, όπου είχαν παρόμοιο ιερό με την ονομασία Μορφώ. Λόγω του πολεμικού τους χαρακτήρα, οι Σπαρτιάτες ήθελαν την Αφροδίτη, τη θεά της ομορφιάς και της γονιμότητας, οπλισμένη στη μέση του στρατοπέδου τους, δίπλα από τον Άρη, το θεό του πολέμου. Όπως και στην πατρίδα τους, έτσι και εδώ, την ονόμαζαν Μορφώ. Η πολιτεία που ίδρυσαν ονομάστηκε πόλη της θεάς Μορφώ. Ο πανομοιότυπος τρόπος λατρείας και το προσωνύμιο της θεάς, επέδρασαν καταλυτικά στην ιστορική πορεία της περιοχής, θέτοντας ανεξίτηλη ελληνική σφραγίδα. Η σημερινή Μόρφου, όχι μόνο είναι η διάδοχος της μακρόβιας αυτής γειτονικής της πόλης, αλλά κληρονόμησε το αρχαίο ελληνικό της όνομα και συνέχισε να κατοικείται από Έλληνες.

Σε απόκρημνο ψηλό λόφο στο «Βουνί», ανατολικά της Πέτρας του Λιμνίτη, βρέθηκαν ερείπια Ιερού της Αθηνάς και του μοναδικού στην Κύπρο ανακτόρου των Κλασικών Χρόνων (475-323 π.Χ.). Ανασκαφές στην περιοχή «Μερσινάκι» έφεραν στο φως μικρό λιθόκτιστο Ιερό της Αθηνάς Ιππίας και του Λύκιου Απόλλωνα, επίσης των Κλασικών Χρόνων. Λίγα χιλιόμετρα ανατολικά του Βουνίου βρέθηκαν τα ερείπια της πρωτεύουσας του αρχαίου βασιλείου των Σόλων, που, κατά το Στράβωνα, ιδρύθηκε από τους Αθηναίους Φάληρο και Ακάμαντα (κατά Πλούταρχο από το βασιλιά Φιλόκυπρο της προηγούμενης πόλης Αιπείας). Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, η ίδρυση της πόλης έγινε κατόπιν προτροπής του Αθηναίου Σόλωνα, από τον οποίο πήρε και το όνομα. Το βασίλειο αυτό συντάχθηκε με τους

Αεροφωτογραφία του παλατιού στο Βουνί. Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Αεροφωτογραφία του ελληνιστικού Θεάτρου των Σόλων. Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Ασβεστολιθικό άγαλμα γυναίκας
(4ος αι. π.Χ.)
από τους Σόλους.

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο
Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Αθηναίους εναντίον των Περσών (5ο αι. π.Χ.), ενώ στην ελληνιστική περίοδο ενίσχυσε με στρατεύματα τον Μέγα Αλέξανδρο στις εκστρατείες του στην Ανατολή.

Η Μόρφου, ευρισκόμενη ανάμεσα στους Σόλους και τη Λάπηθο, δεν ευτύχησε να έχει πόλη βασίλειο, γι' αυτό και υπαγόταν στο βασίλειο της Λαπήθου (όπως και η Κερύνεια) ή των Σόλων. Οι ενδεικτικοί οικισμοί που αναφέρθηκαν, αλλά και οι μελέτες των τοπωνυμίων της περιοχής (π.χ. Ασίνου, Πεντάγυια, Φυλία-Φιλιά, Μύρτου, Ζωτία-Ζώδια, Σέτραχος-Σερράχης, Κλάριος, Αιπεία, Μόρφου), αποτελούν αποδείξεις ότι ήταν αναντίρρητα πυκνοκατοικημένη και ελληνική από αρχαιοτάτων χρόνων. Στις εκβολές του ποταμού Σερράχη, ανεβρέθησαν ίχνη αρχαίου ναού της Αφροδίτης, αλλά και κατάλοιπα οικοδομημάτων, που συμπίπτουν με την άφιξη εκεί των Αχαιών, το 13ο αιώνα π.Χ.

Β. Ρωμαϊκή περίοδος (58 π.Χ. - 364 μ.Χ.)

Διαδοχικές ανασκαφικές έρευνες στην τοποθεσία «Παλαιά Χώρα», έφεραν στην επιφάνεια το Ελληνο-Ρωμαϊκό θέατρο της πόλης των Σόλων (2ος αι. π.Χ.) και στην τοποθεσία «Χολλάδες» το σύμπλεγμα πέντε Ελληνιστικών και Ελληνο-Ρωμαϊκών Ναών (250 π.Χ.-αρχές 4ου αι. μ.Χ.), αφιερωμένων στην Αφροδίτη Ορεία, την Κυβέλη, την Ίσιδα και το Σέραπι. Σημειώνεται ότι το 166 μ.Χ., ο περίφημος γιατρός Γαληνός και αρχίατρος του Ρωμαίου αυτοκράτορα Μάρκου Αυρήλιου, μεταξύ άλλων επισκέφθηκε και τα ορυχεία των Σόλων, για να διαπιστώσει τις ιαματικές ιδιότητες των χαλκούχων αλάτων. Από εκεί πέρασαν επίσης οι απόστολοι Βαρνάβας και Μάρκος, διαδίδοντας το Χριστιανισμό και βάπτισαν τους Αρίσωνα και Τίμωνα, δημιουργώντας την πρώτη χριστιανική κοινότητα. Κατά μια άποψη, η περιοχή με το προσωνύμιο της Αφροδίτης, «Μορφώ», σταδιακά ενεδύθη μανδύα χριστιανικό και ονομάσθη «Θεομόρφου», που, με τον καιρό παραλείφθηκε το πρώτο συνθετικό και έμεινε Μόρφου. Οι Σόλοι αποτέλεσαν Επισκοπική έδρα, όπως επιβεβαιώνεται από τη συμμετοχή των οικείων επισκόπων σε Συνόδους. Ο ευαγγελιστής Μάρκος, βάπτισε και χειροτόνησε τον πρώτο επίσκοπο Σόλων, τον άγιο Αυξίβιο, ο οποίος υπηρέτησε την περιοχή για πενήντα χρόνια. Επ' ονόματί του κτίστηκε μια από τις μεγαλύτερες παλαιοχριστιανικές βασιλικές, με εντυπωσιακά ψηφιδωτά δάπεδα. Όταν ισχυροί σεισμοί προκάλεσαν καταστροφή στους Σόλους, οι κάτοικοί της ξανάκτισαν τα κτήρια, μαζί και τη βασιλική, όπως μαρτυρεί επιγραφή του 7ου αιώνα. Συνέχισαν έτσι να δημιουργούν πολιτισμό και κατά τη Βυζαντινή περίοδο. Οι ποικίλες κατα-

Ασβεστολιθική επιτύμβια στήλη (β' ήμισυ 4ου π.Χ. αι.).

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

σκευαστικές φάσεις της βασιλικής, επιβεβαιώνουν τη συνεχή κατοίκηση στην περιοχή και την απότιση τιμής στον άγιο Αυξίβιο. Βασιλική παλαιοχριστιανικής περιόδου εντοπίσθηκε και υποκάτω του σημερινού ναού του Αγίου Μάμαντος της Μόρφου. Η περιοχή φαίνεται να εκχριστιανίστηκε επίσης πολύ πρώιμα και έκτοτε αποτέλεσε και εκκλησιαστικό κέντρο της περιοχής με ανελλιπή δραστηριότητα και επί βυζαντινής περιόδου.

Γ. Βυζαντινή περίοδος (364-1191)

Η πόλη των Σόλων καταστράφηκε από τους Άραβες τον 7ο αιώνα και οι κάτοικοί της σκορπίστηκαν προς το εσωτερικό, σχηματίζοντας μικρότερες κοινότητες. Η ονομασία των Σόλων διατηρήθηκε στην περιοχή της Σολέας, που αποτελούσε τμήμα της ενδοχώρας του βασιλείου. Η Μόρφου, κατά κάποιο τρόπο διάδοχος των Σόλων, αποτελούσε κέντρο διαμονής των Ακριτών. Λόγω των συχνών και καταστρεπτικών αραβικών επιδρομών, ο Βυζαντινός αυτοκράτορας Τιβέριος (698-705), τους εγκατέστησε στην Αττάλεια και στην Κύπρο. Επειδή ο προστάτης τους ήταν ο άγιος Μάμας, είχαν ζωγραφισμένη τη

Η εικόνα του Αγίου Μάμαντος, 15ος αιώνας.

Φωτ.: Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Μόρφου.

μορφή του στο ρόπαλό τους και στο στρατόπεδό τους στην Μόρφου ίδρυσαν μικρό εκκλησάκι προς τιμήν του. Από τότε διαδόθηκε σε όλη την Κύπρο ο σεβασμός προς τον Άγιο. Πηγή της μεσοβυζαντινής περιόδου (10ος αι.) κάνει επίσης λόγο για τη βυζαντινή Θεομόρφου, αναφερόμενη στη Μονή του Αγίου Γεωργίου του Οριάτου, κοντά στο χωριό Κυρά. Τα σπήλαια γύρω από τη Μονή, πιθανολογείται ότι φιλοξένησαν ασκητές κατά τη βυζαντινή περίοδο.

Ε. Λατινοκρατία (1192 - 1571)

Την εποχή της Φραγκοκρατίας (1192-1489), η Μόρφου ήταν γνωστό και μεγάλο φέουδο. Όταν βασιλιάς της Κύπρου στέφθηκε ο Amaury de Lusignan, δηλώνοντας υποταγή στον αυτοκράτορα Ερρίκο ΣΤ΄, παραχώρησε τη Μόρφου στον Φράγκο φεουδάρχη Laurin de Plessis, ο οποίος πρόσθεσε το de Morfo στους τίτλους του Contes d' Edesse Griniers. Αυτή την περίοδο οι φεουδάρχες συνήθιζαν να προσθέτουν στο επώνυμό τους την ονομασία του τσιφλικιού τους και να δίνουν σε τοποθεσίες των τσιφλικιών τους το επώνυμό τους όπως,

Plessis από όπου η περιοχή της Πλέσιας, Griniers το χωριό Κρινί, Piquigny η περιοχή Πηγαίνεια κ.λπ. Το 1373, ο βασιλιάς Ιάκωβος Α΄ πήρε τρόφιμα από την εύφορη Μόρφου και την Πεντάγυια, για τον πόλεμο κατά των Γενουατών. Στο χώρο του στρατοπέδου των Ακριτών, οι Φράγκοι έκτισαν μοναστήρι, που έγινε το θρησκευτικό και πνευματικό κέντρο της περιοχής για πολλά χρόνια. Στα θεμέλια δε της μικρής εκκλησίας του Αγίου Μάμαντος, οικοδόμησαν το σημερινό μεγαλόπρεπο ναό (16ος αιώνας). Στα 1426-1427, η Μόρφου αποτελούσε μια από τις έδρες των πέντε καπετανάτων που στήριξαν τη λαϊκή επανάσταση υπό τον Ρήγαν Αλέξην. Οι ηττημένοι καπετάνοι Μόρφου και Λεύκας τιμωρήθηκαν σκληρά. Την περίοδο αυτή αναφέρεται και το εμπαιείο του Μόρφου (la baillie du Morf), ως βασιλικός τόπος καλλιέργειας ζαχαροκάλαμου, η επεξεργασία του οποίου γινόταν έξω από την πόλη. Μεσαιωνικοί και μεταγενέστεροι περιηγητές αναφέρουν επίσης ότι το 1470 η Μόρφου δεν επλήγη από την επιδημία πανώλους γι' αυτό και πολλοί ευγενείς κατέφυγαν εκεί για ασφάλεια.

Δ. Τουρκοκρατία (1572 - 1878)

Κατά την Τουρκοκρατία η περιοχή της Μόρφου αποτελούσε μια από τις δεκαέξι υποεπαρχίες που υπάγονταν σε έξι επαρχίες. Η Μόρφου ήταν πρωτεύουσα του διαμερίσματος που ανήκε στην επαρχία Κερύνειας. Ο πληθυσμός της αυξήθηκε γύρω από το μοναστήρι του Αγίου Μάμαντος και ίσως να ήταν και ο λόγος που αυτό διαλύθηκε. Λόγω οικονομικών, τεχνικών και άλλων δυσκολιών, τα σπίτια της πόλης κατασκευάζονταν βασικά από πλινθάρι. Οι κάτοικοί της ασχολούνταν με τη γεωργία, την κτηνοτροφία, τη μεταξουργία και το εμπόριο. Ο περιηγητής Μιχαήλ ντε Βεζέν (1780-1790), αναφέρει ότι κύρια προϊόντα της Μόρφου τότε ήταν το βαμβάκι, το σιτάρι και το κριθάρι. Όπως όλη η Κύπρος έτσι και η Μόρφου υπέφερε από τη βαριά φορολογία, στην οποία προστέθηκαν οι ανομβρίες, οι επιδρομές ακρίδων, οι θεομηνίες, οι σεισμοί, κυρίως εκείνος του 1758, που κατέστρεψε το κονάκι και σκότωσε το χαρέμι του άγριου Σαλίχ πασά. Στις σφαγές της 9ης Ιουλίου 1821, οι Τούρκοι καρατόμησαν και τον ιεροδιάκονο της εκκλησίας του Αγίου Μάμαντος. Το 1840 λειτούργησε ιδιωτικό σχολείο, πρώτος δάσκαλος του οποίου ήταν ο Λεόντιος, ένας πολύ μορφωμένος άνθρωπος. Σε αυτό υπηρέτησε ως δάσκαλος και ο κρυπτοχριστιανός Δερβίς Χασάν, ο οποίος γνώριζε πολύ καλά τα εκκλησιαστικά γράμματα. Ήταν Έλληνας χριστιανός, με το όνομα Πρωτοπαπάς Νικόλας, που το 1821 εξαναγκάστηκε από τους Τούρκους να ασπασθεί το Μωαμεθανισμό. Το πρώτο δημόσιο σχολείο λειτούργησε το 1852, σε μια αίθουσα

Η μαρμάρινη λάρνακα του αγίου Μάμαντος κάτω από το μεσαιωνικό τόξο στον ομώνυμο ναό. Φωτ.: Λουκιανός Εγγράφου.

στο μοναστήρι του Αγίου Μάμαντος, υπό την καθοδήγηση και με τη συνδρομή του Μητροπολίτη Κερύνειας Μελετίου, στη δικαιοδοσία του οποίου υπαγόταν τότε η περιοχή Μόρφου. Η αίθουσα επιδιορθώθηκε το 1867, με δαπάνη του ιερομόναχου Χριστοφόρου, από τους τόκους των καταθέσεων του οποίου πληρωνόταν και ο δάσκαλος. Ο πρώτος δάσκαλος του σχολείου ήταν ο Μιχαήλ Ιωαννίδης από τον Πρόδρομο, ανεψιός του Μητροπολίτη Κερύνειας. Το σχολείο λειτούργησε ως μονοδιδάσκαλο, μέχρι την άφιξη των νέων κατακτητών, των Άγγλων.

II. ΠΟΡΕΙΑ ΜΟΡΦΟΥ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ (1878 - 1974)

Επί Αγγλοκρατίας η Μόρφου κηρύχθηκε σε αγροτικό δήμο το 1883, βάσει του νόμου VI του 1882. Είχε Δημαρχιακό Συμβούλιο, αποτελούμενο από οκτώ δημοτικούς συμβούλους, οι οποίοι εκλέγονταν από μη μωαμεθανούς εκλογείς. Αν και είναι άγνωστο ποιος διορίστηκε πρώτος Δήμαρχός της, βέβαιο είναι ότι το 1890, πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου ήταν ο

έμπορας Χριστοφής Λυμπουρής, ο οποίος μερίμνησε πολύ για τη βελτίωση και την πρόοδο της κωμόπολης. Από το 1890 μέχρι το 1896, Δήμαρχοι Μόρφου διορίστηκαν δύο Οθωμανοί: ο Χατζηρασίδης Εφέντης και ο Αζίζ Σμυρνιός. Ο διορισμός Οθωμανών Δημάρχων, σε μια καθαρά ελληνοκρατούμενη πόλη, δείχνει και εδώ τις επιδιώξεις του νέου κατακτητή. Από το 1896 μέχρι το 1899, Δήμαρχος διετέλεσε ο «σοφός δάσκαλος» Ιωάννης Κυριακίδης.

Ως ο σημαντικότερος οικισμός, που κυριαρχούσε στη δυτική κεντρική πεδιάδα της νήσου, από τα δυτικά της πρωτεύουσας μέχρι τη θάλασσα και ευρισκόμενη μεταξύ Τροόδους και Πενταδακτύλου, η Μόρφου αποτέλεσε κόμβο. Η θέση της αυτή βοήθησε ώστε να αναπτυχθεί ως διοικητικό, πολιτιστικό και εμπορικό κέντρο μιας μεγάλης περιοχής και συνέχισε να αποτελεί πρωτεύουσα του ομώνυμου διαμερίσματος. Από την Αγγλοκρατία και μετά, η αξιοποίηση του πλούσιου υδροφόρου στρώματός της, η κατασκευή ενός πυκνού οδικού δικτύου συγκοινωνιών, η δημιουργία βασικών άλλων έργων υποδομής, αλλά και η εργατικότητα και φιλομάθεια των κατοίκων της, επέδρασαν εποικοδομητικά στην πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη της Μόρφου.

A. Πολιτιστική ανάπτυξη

Όταν η Μόρφου ανακηρύχθηκε σε Δήμο, έγινε κέντρο προόδου για την περιοχή. Το 1899 οι Άγγλοι επιχείρησαν να μορφώσουν τρίγλωσσους Κύπριους (ελληνικά, τουρκικά, αγγλικά), για κρατικές και κοινοτικές υπηρεσίες. Ενθάρρυναν Ελληνόπουλα να κάνουν τουρκικά σε μουσουλμανικά σχολεία ή τουρκικά και αγγλικά, σε δικά τους σχολεία. Πιστεύεται ότι η Μόρφου υπήρξε το κέντρο αυτής της πρωτοβουλίας, επειδή στα νοτιο-δυτικά της ζούσαν δίγλωσσοι μουσουλμάνοι, οι οποίοι στην πραγματικότητα ήταν ελληνόφωνοι κρυπτοχριστιανοί, προϊόν αναγκαστικού εξισλαμισμού επί Τουρκοκρατίας. Σε συνεργασία με την τουρκική ηγετική τάξη, οι Άγγλοι διόριζαν στα χωριά τους δίγλωσσους χοτζάδες ως δασκάλους, με στόχο να τους τουρκέψουν, αυξάνοντας έτσι τους συνεργάτες τους και αντιπάλους των Ελλήνων.

Το 1899 Δήμαρχος διορίστηκε ο Κωστής Γεωργιάδης, ο οποίος υπήρξε και ο πρώτος αιρετός δήμαρχος Μόρφου, όταν το 1908 έγιναν για πρώτη φορά δημοτικές εκλογές. Με μια διακοπή τριών ετών (1914-1917), με δήμαρχο το μετέπειτα δικαστή Ιωσήφ Χειμωνίδη, ο Γεωργιάδης παρέμεινε στο αξίωμα μέχρι το 1927. Στο διάστημα της πολύχρονης αυτής θητείας του, έγιναν πολλά και σημαντικά δημοτικά έργα: ο Δημοτικός Κήπος, το Νεκροταφείο (1901), επιδιορθώσεις δρόμων, δενδροφυτεύσεις

διαφόρων περιοχών, διακλάδωση πόσιμου νερού στις γειτονιές της πόλης, κατασκευή γέφυρας στον ποταμό Σερράχη. Επί δημαρχίας του γιατρού Ερατοσθένη Ιερειδή, που εκλέγηκε το 1927, εγκαταστάθηκαν ηλεκτρικές μηχανές, προς φωταγώγηση των δρόμων, έγιναν ασφαλτοστρώσεις κύριων δρόμων και σχεδιάστηκε η κατασκευή Δημοτικής Αγοράς. Από το 1943 μέχρι το 1969 Δήμαρχος εκλεγόταν ο γιατρός Πολύκαρπος Νικολόπουλος. Επί δημαρχίας του κτίστηκε η Δημοτική Αγορά, ασφαλτοστρώθηκαν όλοι οι δρόμοι και άρχισε η κατασκευή του Δημοτικού Γηπέδου. Κατασκευάστηκε επίσης σύγχρονο σφαγείο και εξωραΐστηκε ο Δημοτικός Κήπος, στη βόρεια πλευρά του οποίου κτίστηκε οίκημα για γηροκομείο. Ο επόμενος Δήμαρχος ήταν ο επίσης γιατρός Πολύκλειτος Ιακωβίδης, ο οποίος περάτωσε το δημοτικό γήπεδο. Παρέμεινε Δήμαρχος και μετά τον εκτοπισμό.

Παράλληλα με τα έργα υποδομής του Δήμου, υπό την εποπτεία του άρχισαν σταδιακά να τίθενται και τα θεμέλια της πνευματικής και πολιτιστικής υποδομής της πόλης. Από τη δεκαετία του 1930 λειτούργησαν ιδιωτικά νηπιαγωγεία. Μετά την ανεξαρτησία λειτούργησαν, ένα κοινοτικό και δύο ιδιωτικά, σε πιο συστηματική παιδαγωγική βάση. Το μονοδιδάσκαλο δημοτικό σχολείο μετετράπη σε πολυδιδάσκαλο και μετά το πρώτο τέταρτο του εικοστού αιώνα δημιουργήθηκαν δύο δημοτικά σχολεία, ένα Αρρεναγωγείο και ένα Παρθεναγωγείο. Τη σχολική χρονιά 1959-1960 ιδρύθηκε και λειτούργησε το Κατώτερο Μικτό Σχολείο σε καινούριο κτήριο, που κτίστηκε στην αυλή του Παρθεναγωγείου. Το 1968, Αρρεναγωγείο και Παρθεναγωγείο ενοποιήθηκαν και σχημάτισαν το Α΄ και Β΄ Δημοτικό Σχολείο. Στα τέλη του 19ου αιώνα έγιναν προσπάθειες για προσφορά και Μέσης Εκπαίδευσης, με την οργάνωση «αναγνωστηρίων», όπου οι νέοι δέχονταν μαθήματα ενός άλλου επιπέδου. Το 1917 ιδρύθηκε η Ανωτέρα Ελληνική Σχολή Μόρφου, η οποία σταδιακά εξελίχθηκε στο «Ελληνικό Γυμνάσιο Μόρφου» το 1949 και αναγνωρίστηκε ως ισότιμο των ελλαδικών Γυμνασίων. Από ένα σημείο και μετά έβγαζε και το περιοδικό «Μαθητικό Σάλπισμα». Λόγω αύξησης των μαθητών διαχωρίστηκε αρχικά σε Αρρένων και Θηλέων, το σχολικό έτος 1967-1968, και στη συνέχεια σε Α΄ και Β΄ Γυμνάσιο. Το 1934, ο καθηγητής Αγγλικών Κώστας Σιλβέστρος ίδρυσε την ομώνυμη ιδιωτική σχολή, η οποία αργότερα ονομάστηκε Αγγλική και στη συνέχεια Εμπορική Σχολή. Μετά την ανεξαρτησία της Κύπρου, ο ιδρυτής της έκανε δωρεά τη Σχολή του στην Κυπριακή Δημοκρατία. Λειτούργησε ως Εμπορική Επαγγελματική Σχολή, μέχρι που μετακόμισε σε δικό της κτήριο στα βόρεια της Μόρφου, το 1971, και μετονομάστηκε Γ΄ Γυμνάσιο Μόρφου, με τις

Η οικία, όπου στεγάσθηκε η Εμπορική Σχολή Μόρφου.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Μόρφου.

τρεις τελευταίες τάξεις να έχουν εμπορική κατεύθυνση. Το 1940 ιδρύθηκε η διετής Κεντρική Αγροτική Σχολή, σε κυβερνητικά υποστατικά, υπό την κατεύθυνση του Αγγλικού Γραφείου Παιδείας. Μετά την ανεξαρτησία, τη σχολή ανέλαβε η Κυπριακή Δημοκρατία, μετονομάστηκε Γεωργικό Γυμνάσιο Μόρφου και μπήκε στη δικαιοδοσία της Σχολικής Εφορείας Μόρφου. Απέκτησε δικό του κτήριο το 1962, όπου δεχόταν μαθητές από όλη την Κύπρο, ως κανονικό εξατάξιο σχολείο, εμπλουτισμένο με γεωργικά μαθήματα. Η έκτασή του ήταν μεγάλη και περιλάμβανε, οικοτροφείο αποθήκες, εργαστήρια, υποστατικά για τα ζώα, υδατοδεξαμενές και μεγάλους ψυκτικούς θαλάμους. Από το 1937-1958, στα δημοτικά όρια της πόλης ιδρύθηκε και λειτούργησε το Διδασκαλικό Κολλέγιο Μόρφου, όπου φοίτησαν δάσκαλοι από όλη και για όλη την Κύπρο. Οι υποψήφιοι δάσκαλοι εκπαιδεύονταν και σε γεωργικά μαθήματα, για να βοηθούν τους κατοίκους των χωριών όπου θα δίδασκαν. Το Κολλέγιο πρόσφερε πολλά, λόγω της συμμετοχής των σπουδαστών του στην πολιτιστική, κοινωνική, εκπαιδευτική και αθλητική πρόοδο της Μόρφου. Από το 1958 έως το 1970 τη θέση του πήρε η Σχολή Κωφαλάων που μεταφέρθηκε από τη Λευκωσία. Εφάρμοζε πρόγραμμα επαγγελματικής κατάρτισης, το οποίο, σε συνεργασία με τη Συνεργατική Εταιρεία Κωφαλάων, παρουσίασε σημαντική πρόοδο και στην παραγωγική εργασία.

Παράλληλα με την εκπαίδευση, ιδρύθηκαν πνευματικά εργαστήρια, που αναλάμβαναν ή υποβοηθούσαν στη διεξαγωγή διάφορων δραστηριοτήτων, για τη δημιουργία πολιτιστικής συνείδησης και προώθησης του πολιτισμού. Το 1922 ιδρύθηκε ο

Από το ανέβασμα θεατρικών έργων από μαθητές και μαθήτριες των Γυμνασίων της Μόρφου. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Μορφου.

Γυμναστικός Σύλλογος «Ελευθερία» και το 1931 το σωματείο «Διγενής Ακρίτας», το οποίο ανέπτυξε πολλαπλή δραστηριότητα. Δημιούργησε θεατρικό όμιλο, τμήμα χορωδίας, φιλαρμονικής και μαντολινάτας. Εκτός από τις αθλητικές του δραστηριότητες, οργάνωνε διαλέξεις και εκθέσεις. Βασικοί του στόχοι ήταν η εθνική, ηθική, καλλιτεχνική, πνευματική και

πολιτιστική ανάπτυξη των Μορφιτών, ιδιαίτερα της νεολαίας, ως επίσης η προαγωγή και καλλιέργεια του αθλητικού πνεύματος και του αθλητισμού. Το 1933 ιδρύθηκε η Φιλόπρωχος Αδελφότητα και το 1940 το Θρησκευτικό Ορθόδοξο Ίδρυμα «Άγιος Μάμας», με βασικό του στόχο την καλλιέργεια, ανάπτυξη και τόνωση του θρησκευτικού και εθνικού αισθήματος των Μορφιτών. Οργάνωνε ομιλίες, διαλέξεις, θρησκευτικές συγκεντρώσεις, εθνικούς εορτασμούς, φιλανθρωπικούς εράνους και συσσίτια για τους άπορους. Λειτουργήσε επίσης νυχτερινή Σχολή για τους νέους που δεν μπόρεσαν να συνεχίσουν τις γυμνασιακές τους σπουδές και δημιούργησε την Ο.Χ.Ε. Νέων και Νεανίδων, που διοργάνωναν εθνικούς εορτασμούς, εκδρομές, στελέχωναν χριστιανικές μαθητικές ομάδες, ανέβαζαν θεατρικά έργα κ.λπ. Το 1944 ιδρύθηκε το σωματείο «Νέος Αστέρης», προσφέροντας πολιτιστικά, μορφωτικά και καλλιτεχνικά προγράμματα, θεατρικές παραστάσεις, ενώ ταυτόχρονα προωθούσε το ποδοσφαιρικό άθλημα. Ένα χρόνο αργότερα, νεανίδες της πόλης ίδρυσαν την «Ένωση Ελληνίδων Μόρφου», που οργάνωνε ομιλίες, συναντήσεις κοινωνικού περιεχομένου και συμμετείχε στις διοργανώσεις εκθέσεων ανθέων, ανθεστηρίων και άλλων καλλιτεχνικών εκδηλώσεων. Το 1958 ιδρύθηκε το σωματείο «Απόλλων» και το 1960 η Αθλητική Ένωση Μόρφου, προσφέροντας επίσης στα πολιτιστικά δρώμενα της πόλης.

Τα προαναφερθέντα οργανωμένα σύνολα συνέχισαν την

Τελετή έναρξης του Φεστιβάλ Πορτοκαλιού στο Δημοτικό Κήπο Μόρφου, παρόντος και του Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας, Αρχιεπισκόπου Μακαρίου. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Μορφου.

Σχολικό άρμα στο Φεστιβάλ Πορτοκαλιού.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Μορφου.

προσφορά τους και μετά την ανεξαρτησία της Κύπρου, οπότε αν προστέθηκαν και άλλα. Το 1960, τα σωματεία «Νέος Αστέρης» και «Απόλλων» συγχωνεύθηκαν στην «Αθλητική Ένωση Μόρφου», η οποία καλλιεργούσε και προωθούσε ιδιαίτερα το άθλημα του ποδοσφαίρου, ενώ ταυτόχρονα οργάνωνε διαλέξεις και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, για την πολιτιστική ανάπτυξη και πνευματική καλλιέργεια των μελών και φίλων του σωματείου.

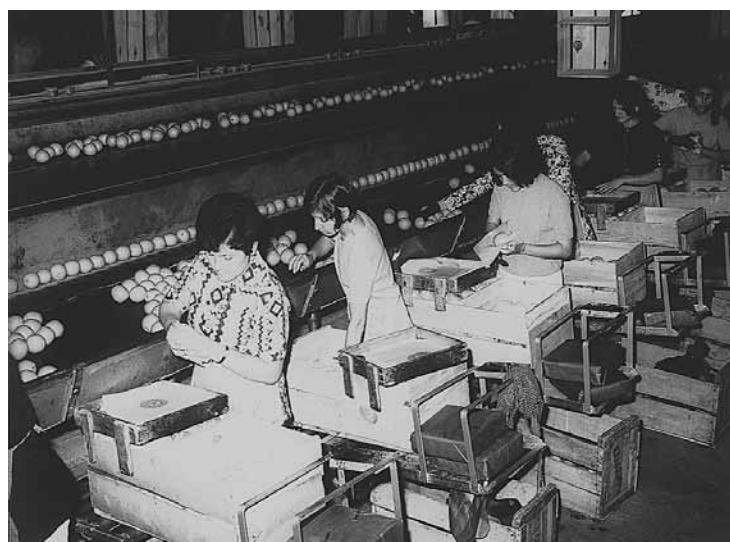
Πολιτιστικά γεγονότα ήταν και τα δύο μεγάλα πανηγύρια, που γίνονταν προς τιμή του Αγίου Μάμαντος: το ένα στις 2 Σεπτεμβρίου και το άλλο την Κυριακή των Βαΐων, που λεγόταν πανηγύρι της Ελιάς και εκτεινόταν σε όλη την πόλη, δείχνοντας την οικονομική ευμάρεια της περιοχής, αλλά και τη νοικοκυροσύνη των κατοίκων της. Το κτηριακό συγκρότημα που κτίστηκε το 1945, για τη διαμονή του Επισκόπου Κερύνειας, ανακαινίστηκε το 1963, εξοπλίστηκε η αίθουσα διαλέξεων και εμπλουτίστηκε η βιβλιοθήκη, προσφέροντας πνευματική τροφή στους Μορφίτες.

Το 1965 υπό την καθοδήγηση του Δήμου Μόρφου, ιδρύθηκε από διάφορα σωματεία και ιδρύματα της πόλης, μια «Συντονιστική Επιτροπή Αναπτύξεως Μόρφου», η οποία το 1967 διοργάνωσε το Α΄ Φεστιβάλ Πορτοκαλιού και από τότε γινόταν κάθε χρόνο, μέχρι την αναστολή του από την τουρκική επιδρομή και κατοχή. Ο συγκεκριμένος θεσμός αποτελούσε το αποκορύφωμα των εκδηλώσεων. Περιλάμβανε παρέλαση αρμάτων στολισμένων με πορτοκάλια, την οποία παρακολουθούσε πλήθος κόσμου. Μια άλλη σημαντική κίνηση ήταν η δημιουργία της «Πνευματικής Εστίας Μόρφου», το 1968, με μέλη εκπαιδευτικούς και άλλους επιστήμονες της πόλης. Οργάνωνε διαλέξεις εθνικού, κοινωνικού και οικονομικού ενδιαφέροντος, τις οποίες εξέδιδε σε βιβλίο. Διοργάνωνε επίσης πρωταθλήματα σκακιού και ταβλιού, για ψυχαγωγία και κοινωνική συναναστροφή των μελών και φίλων της. Μορφίτες επιστήμονες ίδρυσαν επίσης τον «Όμιλο Φίλων Μόρφου», το 1973, ο οποίος εξέδιδε την εβδομαδιαία εφημερίδα «Παρατηρητής», από τον Ιανουάριο μέχρι τον Ιούλιο του 1974, οπότε διακόπηκε η έκδοσή της, λόγω τουρκικής εισβολής και κατοχής.

Τα σχολεία και κυρίως τα Γυμνάσια, συμπλήρωναν την πνευματική ζωή της πόλης. Διοργάνωναν μαθητικές παραστάσεις και φεστιβάλ χορωδιών. Κάθε χρόνο στο αμφιθέατρο των Σόλων αναβίωναν επίσης οι αρχαίες τραγωδίες, του Σοφοκλή, του Ευρυπίδη, του Αισχύλου και κωμωδίες του Αριστοφάνη. Στα ιδιαίτερα και ενδιαφέροντα αυτά γεγονότα συμμετείχαν και σχολεία της εκπαιδευτικής περιφέρειας Μόρφου. Η μεγάλη

συμμετοχή στα πολιτιστικά δρώμενα και η αθρόα προσέλευση των Μορφιτών στις διάφορες εκδηλώσεις της πόλης τους, μαρτυρούσε την καταγωγή τους και τη μεγάλη τους αγάπη στον πολιτισμό, τα ήθη και τα έθιμά τους. Αυτό επιβεβαιώνεται και από το τοπικό μουσείο-ιδιωτική συλλογή του δικηγόρου Χριστάκη Λοϊζίδη. Στην πνευματική άνθηση της Μόρφου προσέφεραν επίσης πνευματικά παιδιά της όπως, ο Λουκής Ακρίτας, δάσκαλος με αξιόλογο συγγραφικό έργο. Επίσης, ο Γεώργιος Καμιντζής, ευεργέτης του Γυμνασίου, ο οποίος πρόσφερε πολλά στην παιδεία και για αρκετά χρόνια διετέλεσε Αντιπρόεδρος της σχολικής Εφορείας Μόρφου, ο πρώτος καθηγητής του Γυμνασίου, ο Αρσένιος Νικολαΐδης, οι Γυμνασιάρχες Νικόλας Ηλιάδης, Κυριάκος Χατζηιωάννου, Χρ. Πετρώνας, ο εκπαιδευτικός Αντώνης Δημ. Κουδουνάς, οι δάσκαλοι-ποιητές, Άνθος Ροδίνης, Κώστας Μόντης, ο έμπορος Χριστοφής Λυμπουρής και άλλοι πολλοί. Υπόδειγμα πατριωτικού ηρωισμού αποτέλεσαν αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α 1955-1959, που έδρασαν ή κατάγονταν από την ευρύτερη περιοχή της Μόρφου, με ιδιαίτερη μορφή εκείνη του κορυφαίου ήρωα, υπαρχηγού Μάρκου Δράκου από τη Λεύκα.

Ένα χρόνο πριν την τουρκική επιδρομή, στα δημοτικά όριά της εντάχθηκε και το χωριό Χρυσηλίου και δημιουργήθηκε η Μητρόπολη Μόρφου. Μέχρι τότε διαχωριζόταν σε τρεις ενορίες: του Αγίου Μάμαντος, του Αγίου Γεωργίου και της Αγίας Παρασκευής. Εκτός από εκκλησιαστικό, εκπαιδευτικό και πνευματικό κέντρο, η πόλη εξελίχθηκε ταυτόχρονα σε διοικητικό, εμπορικό και οικονομικό κέντρο της περιοχής, λόγω της οικονομικής της ανάπτυξης.

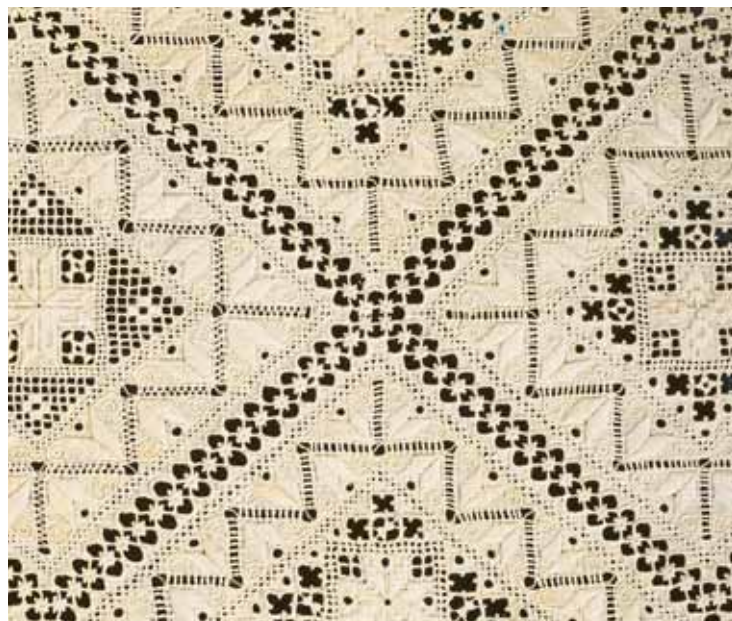

Σ.Ο.Δ.Ε.Μ. (Μόρφου) - Συσκευασία Εσπεριδοειδών για εξαγωγικό εμπόριο. Φωτ: Αρχείο Δήμου Μόρφου.

Β. Οικονομική ανάπτυξη

Επειδή η Μόρφου μετατρεπόταν σιγά σιγά σε κέντρο εμπορίου και σταθμός εμπορευομένων, μεταφορέων, υπαλλήλων και γενικά διερχομένων προς διάφορα μέρη της Κύπρου, μεγάλα και ευρύχωρα σπίτια μετατρέπονταν σε ξενοδοχεία, όπως εκείνα του Χριστοφή Λυμπουρή, του Ν. Χατζηχριστοδούλου και του Τζίρκου, το 1900. Η διατήρηση και λειτουργία τέτοιων ξενοδοχείων, που εξυπηρετούσαν τους διανυκτερεύοντες περαστικούς, ήταν αρκετά προσοδοφόρα. Οι Μορφίτες ασχολούνταν όμως περισσότερο με τη γη τους. Καλλιεργούσαν βαμβάκι, καννάβι, σησάμι, όσπρια και σε ένα βαθμό δημητριακά. Κατά τους δριμύτατους χειμώνες της περιόδου 1894-1897 καλλιεργήθηκε τόση ποσότητα γλυκάνισου, που έγινε ακόμη και εξαγωγή του. Οι βροχοπτώσεις οδήγησαν τους Μορφίτες να κατασκευάσουν υδατοδεξαμενές και μικρό υδατοφράκτη, για διαφύλαξη των υδάτων. Μια άλλη ασχολία των κατοίκων ήταν και η κτηνοτροφία. Οι παραδοσιακές αυτές ασχολίες αντικαταστάθηκαν από την εκτενή καλλιέργεια των εσπεριδοειδών, κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, όταν άρχισε η αξιοποίηση του υδροφόρου στρώματος της Μόρφου, η οποία έδωσε ώθηση σε αυτό το είδος. Ανοίχτηκαν λάκκοι, δημιουργήθηκαν αλακάτια και δεξαμενές. Τα πρώτα μικρά περιβόλια περιείχαν διάφορες ποικιλίες δένδρων, προς κάλυψη αναγκών των καλλιεργητών, οι οποίοι πωλούσαν και κάποια περισσεύματα. Για τη βελτίωση της άρδευσης χρησιμοποίησαν το σύστημα των λαγουμιών, συνδεδεμένων με σήραγγα, και το τρεχούμενο για ύδρευση νερό του Δήμου Μόρφου.

Με τον καιρό αναπτύχθηκαν μεγάλες καλλιέργειες εποχιακών προϊόντων και δημητριακών, που άρχισαν να πολλαπλασιάζονται με την τεχνολογική εξέλιξη της δεκαετίας του 1940. Αυτή τη δεκαετία ιδρύθηκαν οι πρώτες Εργατικές Συντεχνίες, υπό την καθοδήγηση του Α.Κ.Ε.Λ. και μετά από λίγα χρόνια οι νέες Συντεχνίες, υπό την καθοδήγηση της Σ.Ε.Κ.. Κάθε συντεχνία εργαζόταν με πείσμα και αποφασιστικότητα για την επαγγελματική πρόοδο και την καλύτερευση των συνθηκών εργασίας των μελών τους, αλλά και της οικονομικής ανάπτυξης. Το 1960, όταν άρχισε να πολλαπλασιάζεται η παραγωγή των εσπεριδοειδών, ιδρύθηκε «Κηπουρικός Σύλλογος», με σκοπό να αποφευχθεί η εκμετάλλευση των παραγωγών από τους εμπόρους-εξαγωγείς. Στις δεκαετίες που ακολούθησαν υπήρξε μια ποσοτική και ποιοτική αύξηση στις καλλιέργειες των εσπεριδοειδών. Το πρόβλημα της άρδευσής τους, που δημιουργήθηκε με την είσοδο θαλάσσιου νερού στο υδροφόρο στρώμα της Μόρφου, λόγω εντατικής εκμετάλλευσής του, λύθηκε με την

Με την κλωστή και το λινό ύφασμα που ύφαιναν οι γυναίκες της Μόρφου φτιάχνονταν τα γνωστά «Λευκαρίτικα» κεντήματα.

Πριν την τουρκική εισβολή-κατοχή η εσπεριδοκαλλιέργεια απεδείχθη ιδιαίτερα κερδοφόρα για την περιοχή της Μόρφου.

κατασκευή δύο φραγμάτων, της Μόρφου το 1962 και του Οβγού το 1964. Η μεγάλη ζήτηση από αγορές της Ευρώπης οδήγησε στην ίδρυση υποκαταστημάτων και γραφείων εξαγωγέων της Αμμοχώστου. Κατόπιν έντονων προσπάθειών του Κηπουρικού Συλλόγου και άλλων παραγόντων, ιδρύθηκε και λειτούργησε ο Συνεργατικός Οργανισμός Διαθέσεως Εσπεριδοειδών Μόρφου, με εργοστάσιο χυμοποίησης και σύγχρονο συσκευαστήριο. Εκτός από την ομαδική διάθεση των προϊόντων των μελών, αγωνίστηκε και για τη διοχέτευση των εσπεριδοειδών σε ξένες αγορές. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το 1966 η Μόρφου παρήγε

Αποψη του μεταλλείου της Σκουριώτισσας. Φωτ.: Λουκιανός Εγγράφου.

το 34% των εσπεριδοειδών της επαρχίας Λευκωσίας και το 1974 το 51% ολόκληρης της Κύπρου. Η εσπεριδοκαλλιέργεια απεδείχθη ιδιαίτερα κερδοφόρα για την περιοχή, αλλά και ενισχυτής της κυπριακής οικονομίας. Παράλληλα παράγονταν καρπούζια, πεπόνια και διάφορα λαχανικά.

Αυτή την εποχή η κτηνοτροφία μειώθηκε στο ελάχιστο, παρότι προηγουμένως αποτελούσε παραδοσιακή δραστηριότητα των Μορφιτών. Αντίθετα, η Μόρφου ερχόταν τέταρτη στην επαρχία Λευκωσίας στις βιομηχανίες. Η βιομηχανική δραστηριότητα άρχισε να αναπτύσσεται κυρίως μετά την ανεξαρτησία της Κύπρου. Μέχρι και το 1974, στη Μόρφου λειτουργούσαν 160 περίπου βιομηχανικές μονάδες, ιδιαίτερα ειδών διατροφής, περιλαμβανομένης της συσκευασίας φρούτων και λαχανικών, ειδών ένδυσης, πλαστικών και ξυλουργικών ειδών και προϊόντων μετάλλων. Σημαντική για την οικονομία της πόλης και της ευρύτερης περιοχής ήταν η παραγωγή κλωστής από την καλλιέργεια και επεξεργασία του λιναριού. Η κλωστή και το λινό ύφασμα που ύφαιναν οι γυναίκες της Μόρφου, αποτελούσε ένα από τα κύρια εμπορικά προϊόντα της περιοχής. Τροφοδοτούσαν τα Λεύκα, τα γύρω χωριά και άλλες περιοχές, για την κατασκευή των γνωστών «Λευκαρίτικων», των λινόβαμ-

βακων και λινόμέταξων μαντηλιών, πετσετών, τραπεζομάντηλων και σεντονιών, με την κατασκευή των οποίων ασχολούνταν και οι ντόπιες γυναίκες.

Το ότι η Μόρφου εξυπηρετείτο από ένα πυκνό οδικό δίκτυο, αυτό βοήθησε στην ανάπτυξή της. Αποτελούσε σημαντικό κόμβο της δυτικής κεντρικής πεδιάδας, μεταξύ Λευκωσίας-Τηλλυρίας-Πάφου, αλλά και μεταλλευτικής περιοχής Ξερού-Μαυροβουνίου, ως επίσης Λευκωσίας-δυτικού τμήματος επαρχίας Κερύνειας και περιοχής Κύκκου. Συνδεόταν επίσης οδικά και με τα γύρω χωριά. Μέχρι το 1948, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε και η σιδηροδρομική της σύνδεση (1907) με την πρωτεύουσα και την Αμμόχωστο, το κύριο λιμάνι της νήσου, αλλά και με την Ευρύχου και τη μεταλλοπαραγωγό περιοχή της Σκουριώτισσας (1915). Το όλο συγκοινωνιακό δίκτυο διευκόλυνε τη διακίνηση των κατοίκων της περιοχής, των εργατών αλλά και των προϊόντων, που η μεταφορά και διάθεσή τους κατέστη ευκολότερη. Η πόλη της Μόρφου αναπτυσσόταν σταδιακά και σταθερά. Με τον καιρό εξελίχθηκε σε μεγάλο διοικητικό, γεωργικό, εμπορικό και εκπαιδευτικό κέντρο της δυτικής Μεσαορίας. Μετά το 1970 γνώρισε μεγάλη οικονομική, οικιστική και πληθυσμιακή ανάπτυξη. Έγινε μια από τις ευημε-

ρούσες περιοχές της Κύπρου. Λόγω της ραγδαίας ανάπτυξής της, ο πληθυσμός της αυξανόταν συνεχώς. Από 2.267 που ήταν το 1881, ανήλθε σε 3.228 το 1911 και 4.335 το 1931. Από το 1946 υπάρχουν στοιχεία και για τον αριθμό των Τούρκων: Σε σύνολο 5.460 κατοίκων, 5.267 ήταν Έλληνες, 179 Τούρκοι και 14 άλλων εθνοτήτων. Το 1960, σε σύνολο 6.642 κατοίκων, οι 6.480 ήταν Έλληνες, οι 123 Τούρκοι και οι 39 άλλων εθνοτήτων. Όταν το 1963 έγινε η τουρκική ανταρσία, οι Τούρκοι υποχρεώθηκαν από την ηγεσία τους να μετοικήσουν σε αμειγρή Τουρκοκυπριακά χωριά.

Το 1973, μετά το εκκλησιαστικό πραξικόπημα των Μητροπολιτών Πάφου, Κιτίου και Κυρηνείας κατά του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', δημιουργήθηκαν δύο νέες Μητροπόλεις, η μία με έδρα στη Λεμεσό και η άλλη με έδρα στη Μόρφου. Έτσι, η ευρύτερη περιοχή της Μόρφου, εκκλησιαστικά δεν υπαγόταν πλέον στη Μητρόπολη Κερύνειας. Πρώτος Επίσκοπος Μόρφου αναδείχθηκε ο Μητροπολίτης Χρύσανθος Σαρηγιάννης. Διοικητικά η περιοχή υπαγόταν στη Λευκωσία, αλλά η μεγάλη ανάπτυξη της έδειχνε ότι πολύ σύντομα θα αποτελούσε ξεχωριστή επαρχία. Το 1973, ο πληθυσμός της Μόρφου αυξήθηκε σε επίπεδα τέτοια που την έκαναν να γίνει η πέμπτη πόλη της επαρχίας και προοριζόταν να γίνει και η πέμπτη της Κύπρου.

Η αλματώδης ανάπτυξη της εμπόδισε την αστυφιλία και συνέτεινε έτσι ώστε ο οικισμός να μετατραπεί σε κωμόπολη, με προοπτικές εξέλιξής της σε μεγάλη πόλη, εάν η αναπτυξιακή της πορεία δεν είχε ανακοπεί βίαια, τον Αύγουστο του 1974, από την τουρκική επιδρομή και κατοχή. Οι 7.466 Έλληνες κάτοικοί της εκδιώχθηκαν βίαια από τα τουρκικά στρατεύματα και ζουν εκτοπισμένοι στις ελεύθερες περιοχές της Κυπριακής Δημοκρατίας ή πρόσφυγες σε άλλες χώρες.

III. Ο ΔΗΜΟΣ ΜΟΡΦΟΥ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΠΙΔΡΟΜΗ ΚΑΙ ΚΑΤΟΧΗ

Όταν οι Τούρκοι εισβολείς σταθεροποίησαν το προγεφύρωμα της Κερύνειας, εκμεταλλευόμενοι την εκχειρία κατέλαβαν τον Καραβά, τη Λάπηθο, τη Βασίλεια και άλλα χωριά. Η Μόρφου γέμισε τότε από πρόσφυγες. Οι Μορφίτες τους πρόσφεραν κάθε δυνατή βοήθεια, αλλά στις 13 Αυγούστου 1974 εξαναγκάστηκαν όλοι να εγκαταλείψουν την πόλη. Μετά από μια οδύσσεια κακουχιών στην ύπαιθρο, διασκορπισμένοι οι Μορφίτες κατέληξαν σε προσφυγικούς καταυλισμούς και στη συνέχεια σε προσφυγικούς συνοικισμούς, κυρίως στη Λευκωσία, στη Λεμεσό, αρκετοί στην Πάφο και άλλοι στο εξωτερικό. Στη θέση τους η Τουρκία και το κατοχικό της καθεστώς εγκατέστησαν Τούρκους εποίκους και Τουρκοκύπριους από την ελεύθερη Κύπρο. Η ακμάζουσα πριν το 1974 πόλη της Μόρφου, κατοικήθηκε παράνομα από ανθρώπους ξένους προς το χώρο και τον πολιτισμό του. Οι θεσμοί της πόλης και γενικά η ζωή της διακόπηκαν βίαια. Δημαρχείο, δικαστήριο, νοσοκομείο, σχολεία, θέατρα, σπίτια κ.λπ., βρέθηκαν υπό κατοχή. Προϊόντα κόπων και μόχθων αιώνων, πέρασαν στα χέρια ανθρώπων που δεν μπορούν να τα εκτιμήσουν, να τα διαχειρισθούν και δε θέλουν να τα διαφυλάξουν. Η πόλη χωρίς τους νόμιμους κατοίκους της ερημώνεται και πεθαίνει κάθε στιγμή. Η πολιτιστική γενοκτονία της ήταν στα σχέδια του κατακτητή και βρίσκεται σε εξέλιξη.

A. Η Μόρφου μετά τον εκτοπισμό των νόμιμων κατοίκων της

Η μέχρι το 1974 γεμάτη ζωή πόλη της Μόρφου, υποχρεώνεται σήμερα να οπισθοδρομεί, αφημένη στην εγκατάλειψη και στην αδιαφορία. Σωματεία, σπίτια, σχολεία κι εκκλησίες, αρχαιολογικοί χώροι, στερούνται την παρουσία των δημιουργών τους και υποβάλλονται στη βούληση ξενόφερτων, στη σύληση, στο σφετερισμό, στην καταστροφή, στο καθημερινό πολιτισμικό ξεκαθάρισμα, στην τουρκοποίηση. Με την ανοχή Μεγάλων Δυνάμεων, επιτρέπονται και συντηρούνται διεθνείς παρανομίες, παραγράφοντας ηθικές αξίες και διεθνείς νόμους.

Λεπτομέρεια από την εικόνα που παρουσιάζει η Μόρφου μετά την τουρκική εισβολή - κατοχή. Φωτ. Λουκιανός Εγγράφου.

Χωρίς τους νόμιμους κατοίκους της, η Μόρφου, όπως και όλες οι κατεχόμενες περιοχές της Κυπριακής Δημοκρατίας, αντιμετωπίζουν, μεταξύ άλλων, και σοβαρά οικονομικά προβλήματα, παρά τη βοήθεια που δέχονται από την κατοχική δύναμη. Η οικονομική αυτή κατάρρευση έπληξε περισσότερο τη Μόρφου και την ευρύτερη περιοχή. Στις αρχές της κατοχής, τα λάφυρα από τους Ελληνοκύπριους εξασφάλισαν οικονομική άνεση στους εποίκους, για αρκετά χρόνια, σε σημείο που το κατοχικό καθεστώς αποκαλούσε τη Μόρφου αιμοδότη των κατεχομένων. Στη συνέχεια, η κατοχική αδιαφορία και η εν γένει συμπεριφορά των εποίκων, οδήγησαν αρκετούς Τουρκοκύπριους στη μετανάστευση. Η συνύπαρξή τους με τους έποικους και τους τσιγγάνους, που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή, είναι αδύνατη, λόγω διαφορετικής νοοτροπίας, αλλά και λόγω του ότι οι περισσότεροι από τους ξενόφερτους είναι άνθρωποι του υπόκοσμου, απαταιώνες ή λαθραίοι εργάτες. Ως παρείσακτοι-κουβαλητοί, δεν μπορούν να αισθανθούν και να αγαπήσουν τη Μόρφου, όπως οι εκτοπισμένοι αυτόχθονες κάτοικοί της. Ακόμη και τους νεκρούς τους τούς θάβουν έξω από την εκκλησία του Χρισοστόμω, στο μουσουλμανικό κοιμητήριο του Χρυσηλιού.

Το κατοχικό καθεστώς μετέτρεψε την ευρύτερη περιοχή της Μόρφου σε επαρχία, με την ονομασία «Μόρφου-Λεύκα». Η Μόρφου μετονομάσθη παράνομα σε Γκιουζέλγιουρτ, όπως και άλλα τοπωνύμια. Για να αλλοιώσουν τον καθαρά ελληνοχριστιανικό χαρακτήρα της πόλης και να της δώσουν μουσουλμανικό χαρακτήρα, οι Τούρκοι έκτισαν τζαμί με δύο μιναρέδες, κοντά στο ναό του Αγίου Μάμαντα. Κάποτε αυτή η

περιοχή με τα γραφικά της χωριουδάκια, ήταν καταπράσινη, καθαρή, περιποιημένη, με άφθονα νερά. Μετά την τουρκική εισβολή και κατοχή έχει παραμεληθεί, αφημένη στη φθορά του χρόνου και σε κάθε είδους τυχοδιώκτες. Οι εσπεριδοκαλλιέργειες, που άλλοτε αποτελούσαν τη βασική πηγή εισοδήματος των Ελληνοκυπρίων και έκαναν την περιοχή να ευημερεί, έχουν καταστραφεί. Έγιναν το μήλο της έριδος μεταξύ ημεδαπών και αλλοδαπών Τούρκων εποίκων. Η κατανομή των λαφύρων δημιούργησε προστριβές και αντιπαραθέσεις. Όπως Τουρκοκύπριοι δημοσιογράφοι αναφέρουν σε άρθρα τους, ίσως να είναι η κατάρα των Ελληνοκυπρίων ιδιοκτητών τους, οι οποίοι στερούνται τους καρπούς των δημιουργιών τους. Τα δένδρα ξηραίνονται και χρησιμοποιούνται για καυσόξυλα, ενώ τα περιβόλια μετατρέπονται σε οικόπεδα. Περισσότερο από το 50% των περιβολιών έχουν εξαφανισθεί. Το νερό της περιοχής είναι ακατάλληλο για άρδευση και οι πηγές στέρεψαν. Κανείς δε τολμά να επενδύσει στην περιοχή. Αποφεύγουν ακόμη και να επιδιορθώσουν τα σπίτια ή να περιποιηθούν τα περιβόλια που τους παραχωρήθηκαν από το κατοχικό καθεστώς. Η μόνη επένδυση που έγινε, είναι το ξενοδοχείο «Golden Lion». Η τουρκική Cypriunex, που αντικατέστησε τον ελληνοκυπριακό Συνεργατικό Οργανισμό Διαθέσεως Εσπεριδοειδών Μόρφου, χρεωκόπησε. Σύμφωνα με δημοσιεύματα του τουρκοκυπριακού Τύπου, ο κόσμος επαναστατεί ή μεταναστεύει. Καταστήματα και επιχειρήσεις κλείνουν, ενώ στους δρόμους της πόλης υπάρχει έντονη η παρουσία Τούρκων εποίκων και Τούρκων στρατιωτών. Στην άλλοτε γεμάτη ζωή κεντρική Αγορά της Μόρφου, σήμερα περιφέρονται λιγοστοί και απογοητευμένοι πελάτες από την ακρίβεια και την έλλειψη αγαθών. Οι ελληνικές πινακίδες καφενείων, εστιατορίων και καταστημάτων αντικαταστάθηκαν από τουρκικές. Τα καφενεία είναι σημεία συνάντησης αέργων και αργόσχολων εποίκων. Στην πόλη, όπως και στην ευρύτερη περιοχή συντελείται μια πολιτισμική γενοκτονία. Η Τουρκία και το κατοχικό της καθεστώς, αφού εκδίωξαν τους νόμιμους κατοίκους, επιδιώκουν να απαλλαγούν και από τα ακνάρια του δημιουργικού τους πολιτισμού.

Σύμφωνα με στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από την Παγκύπρια Πολιτιστική Εταιρεία και από πρόσφατες διαπιστώσεις εκτοπισμένων και άλλων επισκεπτών, μετά το άνοιγμα μερικών οδοφραγμάτων το 2003, οι τουρκικές κατοχικές δυνάμεις έχουν επιφέρει σημαντικές καταστροφές στην πολιτιστική κληρονομιά των Ελλήνων και άλλων χριστιανών της περιοχής. Αρχαιότητες, αρχαία θέατρα, εκκλησίες, συλημένα και ολοκληρωτικά κατεστραμμένα κοιμητήρια και ό,τι άλλο υπενθυμίζει τη σύνδεση του τόπου με τους εκτοπισθέντες αυτόχθονες κατοίκους της

περιοχής, λεηλατούνται, αλλοιώνεται η εμφάνιση και η χρήση τους, κατεδαφίζονται ή αφήνονται να καταστραφούν ή ακόμη παρουσιάζονται ως έργα τουρκικού πολιτισμού, προσθέτοντας ένα χαρακτηριστικό τουρκικής προέλευσης. Η προσπάθεια βίαιης διακοπής της συνέχειας του ελληνικού και χριστιανικού πολιτισμού είναι παντού εμφανής.

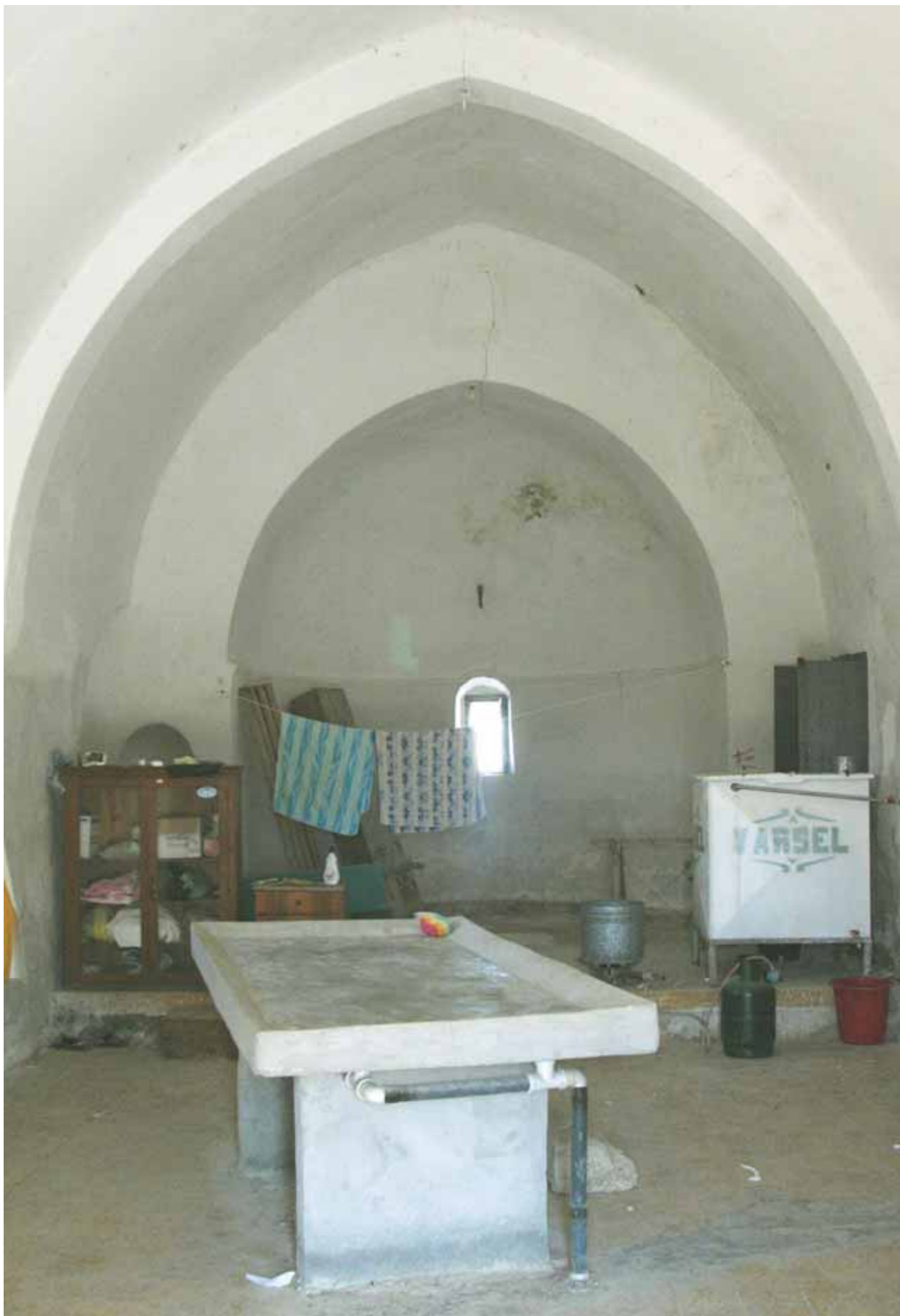
Η απαγόρευση επιστροφής των νόμιμων κατοίκων της Μόρφου από τα τουρκικά στρατεύματα και το κατοχικό καθεστώς, επιτρέπει στους κατακτητές να χρησιμοποιούν μνημεία ως επιχειρήσεις, μάντρες, αποθήκες ή χώρους τουρκικών εκδηλώσεων. Μεγάλη καταστροφή έχουν υποστεί σημαντικοί αρχαιολογικοί χώροι, όπως της Τούμπας του Σκούρου, της Φιλιάς, της Πέτρας του Λιμνίτη και των Σόλων, οι οποίοι, αφού λεηλατήθηκαν, αφέθηκαν στο έλεος των καιρικών συνθηκών και στη βούληση Τούρκων αρχαιοκάπηλων. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ακόμη και οι αποθήκες των ξένων ανασκαφικών αρχαιολογικών αποστολών λεηλατήθηκαν. Το αρχαίο θέατρο των Σόλων, όπου γίνονται κάποιες ανεπιτυχείς εκδηλώσεις, δεν συντηρείται κατάλληλα, διατρέχοντας τον κίνδυνο φθοράς και τελικής καταστροφής.

Μεγάλη είναι η καταστροφή που έχουν υποστεί και οι θρησκευτικοί χώροι λατρείας των Χριστιανών, κατά παράβαση του θεμελιώδους ανθρωπίνου δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας και γενικά των δικαιωμάτων των νόμιμων ιδιοκτητών τους. Το μητροπολιτικό μέγαρο, αφού λεηλατήθηκε, μετατράπηκε σε μουσείο. Από την εκκλησία του Αγίου Μάμαντος κλάπηκαν μεγάλης αξίας αντικείμενα, όπως το μεγάλο παλιό ιερό Αρτοφόριο, η λειψανοθήκη του Αγίου και τα ιερά σκεύη της. Η ίδια η εκκλησία έγινε μουσείο εικόνων, το Μητροπολιτικό Μέγαρο Αρχαιολογικό μουσείο και μουσείο Φυσικής Ιστορίας. Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου μετατράπηκε σε χοροδιδασκαλείο και η εκκλησία του Σωτήρος στο Χρυσηλιού σε νεκροτομείο. Η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής μετετράπη σε τζαμί, όπως και πολλοί άλλοι ναοί της ευρύτερης περιοχής (π.χ. Άγ. Γεώργιος στο Καπούτι, Αρχάγγελος Μιχαήλ και Τίμιος Σταυρός στη Ζώδια, Άγ. Γεώργιος και Άγ. Στυλιανός στο Πραστειό, Άγ. Νικήτας και Άγ. Νικόλαος στην Πεντάγυια). Αρκετοί ναοί της περιοχής παραμένουν ερειπωμένοι και ετοιμόρροποι, όπως ο Προφήτης Ηλίας στη Φιλιά, η Παναγία του Μναςή, ο Άγιος Νικόλαος

Η Δημοτική Αγορά μετά την τουρκική εισβολή. Φωτ. Λουκιανός Εγγράφου.

Ο ναός του
Χρυσοσώτηρος
στο Χρυσηλιού.
Ληλατημένος και
απογυμνωμένος
από τα ιερά του
σκεύη και
τις εικόνες,
έχει μετατραπεί
από τους Τούρκους
σε νεκροτομείο.
Η αγία Τράπεζα
βρισκόταν στην Κόγχη
και έχει καταστραφεί.
Φωτ. Λουκιανός Εγγράφου.

Ο ναός του Τιμίου Προδρόμου στο Αργάκι όπως είναι σήμερα μετά τη λεηλασία του από τους εισβολείς. Φωτ: Λουκιανός Εγγράφου.

στο Συριανοχώρι. Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου του Οριάτου, κοντά στο χωριό Κυρά, που υπάγεται στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, παραμένει ερημωμένη και βεβηλωμένη, ενώ έχει αφαιρεθεί ακόμη και το δάπεδό της. Οι ναοί του Αγίου Γεωργίου Σολέας, της Παναγίας Χρυσελεύσας στην Κυρά, του Αγίου Βασιλείου και της Μεταμορφώσεως στην Πέτρα, ο ναός της Αγίας Μαρίας και το παρεκκλήσι του Αγίου Γεωργίου στην Αυλώνα, βρίσκονται εντός των λεγόμενων «στρατιωτικών ζωνών» του τουρκικού στρατού, χωρίς να επιτρέπεται η πρόσβαση για διακρίβωση της έκτασης των καταστροφών που έχουν υποστεί και να συντηρηθούν. Η εκκλησία του Αγίου Ανδρονίκου και της Αγίας Αθανασίας, όπως και η εκκλησία του Αγίου Μοδέστου στο Καλό Χωριό Λεύκας μετατράπηκαν σε μάνδρες ζώων. Μεσαιωνικές τοιχογραφίες εκκλησιών κατεχόμενων χωριών της περιοχής Μόρφου, όπως η Παναγία Ακεντού στη Λεύκα, ο Άγιος Αντώνιος στο Μάσσαρι, ο Άγιος Βασίλειος στην Πέτρα, ο Άγιος Γεώργιος στο Καπούτι και στην Αυλώνα κ.ά., αποτοκίσθηκαν και πιθανόν να πωλήθηκαν στο εξωτερικό. Πληθώρα επίσης κοιμητηρίων, με χαρακτηριστικό παράδειγμα εκείνο της Μόρφου, κοντά στο Δημοτικό Στάδιο, έχουν βεβηλωθεί και καταστραφεί. Τέλος, μεγάλος αριθμός αρχαίων αντικειμένων της Μόρφου

κλάπηκαν. Κάποια κλοπιμαία ανακαλύφθηκαν σε αγορές του εξωτερικού, αγοράστηκαν και επαναπατρίστηκαν από το κράτος και την Εκκλησία της Κύπρου ή από Μορφίτες πρόσφυγες. Η ασέβεια προς τα αξιόλογα αυτά μνημεία, τα οποία αποτελούν πανάρχαιες κοιτίδες του παγκόσμιου πολιτισμού και παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για την ιστορία της Ανθρωπότητας, δεν προσβάλλει μόνο τη θρησκευτική, ιστορική και πολιτισμική συνείδηση των Μορφιτών και του Κυπριακού λαού, αλλά και κάθε πολιτισμένο άνθρωπο.

Η ιστορία της Μόρφου και του πολιτισμού που ανέπτυξε, έχουν καταγραφεί. Δεν μπορούν να παραποιηθούν ή να αλλοιωθούν από την Τουρκία, με τη μαζική εγκατάσταση Τούρκων εποίκων και Τουρκοκυπρίων στη θέση των εκδιωχθέντων νόμιμων κατοίκων της, την αλλαγή των τοπωνυμίων, τη σύληση και καταστροφή της ελληνοχριστιανικής πολιτιστικής κληρονομιάς αιώνων. Οι ρίζες του πανάρχαιου πολιτισμού των ξεριζωμένων Ελλήνων είναι βαθιές και τα αποτυπώματά του είναι ακόμη εκεί. Είναι δύσκολο για τον κατακτητή να τα εξαλείψει εντελώς. Σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο, η τουρκική επιδρομή και τα παράγωγά της είναι παράνομα και δε δημιουργούν δίκαιο. Ο πολιτισμός των κατεχομένων αποτελεί μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς της

Ανθρωπότητας. Ο εκτοπισμός και ο εποικισμός είναι διεθνή εγκλήματα και δεν παραγράφονται, όσος χρόνος και αν περάσει. Το δικαίωμα των αυτόχθονων για επιστροφή στους τόπους όπου ανέπτυξαν τον πολιτισμό τους, θα παραμένει αναλλοίωτο, εκτός και αν οι ίδιοι το αποποιηθούν, αποδεχόμενοι μια λύση που θα τους το στερούσε. Γι' αυτό και ο εκτοπισμένος Δήμος και οι δημότες της Μόρφου, ανασυντάχθηκαν στις ελεύθερες περιοχές και σαν νέοι Λάκωνες επιμένουν να διεκδικούν ό,τι τους ανήκει, μέχρι την τελική δικαίωσή τους.

Οι κάτοικοι της Μόρφου, όπως και της ευρύτερης περιοχής, αν και εκτοπισμένοι, έχουν ακόμη το σθένος να αγωνίζονται για την επιστροφή, γιατί αποτελούν το γενεσιουργό της στοιχείο. Ανασυντάχθηκαν γύρω από τις διοικητικές και εκκλησιαστικές τους αρχές, κρατώντας μέσα τους ζωντανή την πόλη και επαρχία τους, έτοιμοι να τους ξαναδώσουν την πνοή που χρειάζονται. Η μνήμη και το αίσθημα δικαίου, τους καθοδηγούν. Ο εκτοπισμένος Δήμος Μόρφου, μαζί με Συνδέσμους, Ομίλους και άλλες

Οργανώσεις της Μόρφου, αποτελούν τους συνδετικούς κρίκους και τους διαύλους επικοινωνίας μεταξύ τους. Διοργανώνονται διάφορες εκδηλώσεις και πολιτιστικές δραστηριότητες, που τους κρατούν σε επαγρύπνηση και σε συνεχή επαφή με τα τοπικά ήθη και τα έθιμά τους. Ο Δήμος έχει πλούσια εκδοτική δραστηριότητα και δηλώνει «παρών» σε όλες τις αντικατοχικές εκδηλώσεις. Ενημερώνει τους δημότες του για τις πολιτικές εξελίξεις και μεταφέρει τις θέσεις και απόψεις του, επί θεμάτων που τους αφορούν. Δραστηριοποιείται επίσης στο εξωτερικό, όπου αδελφοποιείται με άλλους Δήμους, ενημερώνει για τα προβλήματα της τουρκικής εισβολής και κατοχής της Μόρφου και διεκδικεί, εκ μέρους των δημοτών του, την επιστροφή στις πατρογονικές εστίες και περιουσίες τους. Γνωστοποιεί ότι είναι οι φυσικοί συνεχιστές ενός πανάρχαιου πολιτισμού και φορείς μιας ιστορίας, που ταυτίστηκε με το χώρο αυτό και η Τουρκία δεν μπορεί να τον κατακρατεί παράνομα, στερώντας τους το δικαίωμα επιστροφής.

Β. Δραστηριότητες του Δήμου Μόρφου εντός Κύπρου

Ο εκλεγείς Δήμαρχος στη Μόρφου, Πολύκλειτος Ιακωβίδης, έλαχε να υπηρετήσει το αξίωμά του και μετά τον εκτοπισμό μέχρι το θάνατό του το 1976. Στη θέση του διορίστηκε ο δικηγόρος Ανδρέας Παντελίδης, μέχρι το 1988. Μετά από σχετική συμφωνία, ανέλαβαν τη δημαρχία, ανά εξάμηνο, μέχρι το 1991, ως εκπρόσωποι των κομμάτων τους, ο Ανδρέας Χαραλάμπους, ο Χριστάκης Χριστοφίδης, ο Ανδρέας Σιηττής και ο Ανδρέας Φρυδάς. Μετά από συμφωνία των κομμάτων σχηματίστηκε οκταμελές Δημοτικό Συμβούλιο, το οποίο εξέλεξε ως Δήμαρχο το δικηγόρο Άντη Παντελίδη. Στη συνέχεια εκλέγηκε η Αντιγόνη Παπαδοπούλου και μετά την εκλογή της ως ευρωβουλευτής, τη διαδέχθηκε ο Χαράλαμπος Πίττας. Επί δημαρχίας Αντιγόνης Παπαδοπούλου, το 1997 αποφασίσθηκε και ενοικιάσθηκε κατάλληλο κτήριο στη Λευκωσία, στο οποίο δόθηκε η ονομασία «Σπίτι της Μόρφου» και από τότε εκεί λειτουργούν τα Γραφεία του Δήμου. Έγινε επίσης ο τόπος συγκέντρωσης των Μορφιτών και ο χώρος συνεδριάσεων Σωματείων και Ιδρυμάτων της Μόρφου.

Ο Δήμος και οι δημότες της Μόρφου δεν έμειναν αδρανείς στον εκτοπισμό. Κάθε χρόνο διοργανώνουν διάφορες εκδηλώσεις, από τις οποίες ξεχωρίζουν αυτές των αντικατοχικών διαμαρτυριών. Από το 1975 και μέχρι το 1989, γίνονταν Πορείες Γυναικών προς τα οδοφράγματα, όπου λάμβαναν μέρος και οι δημότησες της Μόρφου, απαιτώντας αποκατάσταση των καταπατηθέντων από την Τουρκία ανθρωπίνων δικαιωμάτων όλων των Κυπρίων. Από το 1980 ο Δήμος Μόρφου, σε συνεργασία

Εδώ στεγάζει ο Δήμος Μόρφου τις υπηρεσίες του σήμερα, στη Λευκωσία στην οδό Ζήνωνος Σώζου 16. Από εδώ γίνεται και η προσπάθεια να εκτελέσει το Δ.Σ. την αποστολή του, δηλαδή τη διατήρηση της μνήμης της Μόρφου, τη διαφώτιση σχετικά με το κυπριακό ζήτημα, στην Κύπρο και στο εξωτερικό, τη σύσφιξη των σχέσεων των Μορφιτών και την επίλυση, όσο είναι δυνατό, προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι πρόσφυγες κάτοικοι της πόλης. Φωτ. Λουκιανός Εγγράφου.

με Σχολεία, Σωματεία, Ιδρύματα και Κοινοτικές Αρχές της ευρύτερης περιοχής της Μόρφου, διοργανώνει ετήσιες αντικατοχικές πορείες προς το οδόφραγμα, μεταξύ Αστρομερίτη και Ζώδιας, κατά το μήνα Οκτώβριο, που τα τελευταία χρόνια συνοδεύονται με εκδηλώσεις μιας βδομάδας. Οι πορείες αποτελούν μέρος των προσπαθειών του Δήμου να κρατήσει άσβεστη τη μνήμη και ταυτόχρονα να καταστήσει σαφές ότι οι δημότες του διεκδικούν το αναφαίρετο δικαίωμα επιστροφής, όχι μόνο της πόλης τους, αλλά και κάθε γωνιάς των κατεχομένων. Εκφωνούνται ομιλίες και παραδίδεται ψήφισμα στα Ηνωμένα Έθνη, εγκρινόμενο από τη συγκέντρωση. Είναι μια ευκαιρία να ξαναβρεθούν όλοι μαζί οι Μορφίτες, για να αξιώσουν επιστροφή στις πατρογονικές τους εστίες, διακρίβωση της τύχης των αγνοουμένων τους, τερματισμό της εθνοκάθαρσης και της πολιτιστικής τους γενοκτονίας. Ως γνήσιοι απόγονοι των Σπαρτιατών, δηλώνουν ότι το άλλο όνομα της Ζωής είναι Ελευθερία. Από τα συνθήματά τους φαίνεται ότι Ελευθερία και Ζωή για τη Μόρφου θεωρούν τη στιγμή που η σημαία του εκτοπισμένου τους Δήμου θα ανεμίζει στη γη των πατέρων τους, στη δική τους γη. Εκεί όπου ο Άγιος Μάμας τους καρτερεί, παραμένοντας ο σηματορός των αγώνων και της αντίστασής τους στην αδικία, φωτοδείκτης της λευτεριάς και της επιστροφής τους. Κάνουν ξεκάθαρο ότι γι' αυτούς δεν υπάρχουν χαμένες πατρίδες και ότι δεν ξεχνούν, αγωνίζονται και θα συνεχίζουν να διεκδικούν τη Μόρφου που τους καρτερεί.

Αντικατοχική πορεία προς τη Μόρφου και τα 25 χωριά του Μορφίτικου κάμπου. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Μορφου.

Αριστερά: Από την πορεία των Μορφιτών στον Αστρομερίτη, με στόχο την εθνική γαλούχηση και τη μεταλαμπάδευση στη νέα γενιά του πόθου της επιστροφής. Δεξιά: Επίδοση ψηφίσματος στα Ηνωμένα Έθνη. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Μορφου.

Το 1997, επί Δημαρχίας Αντιγόνης Παπαδοπούλου, απεφασίσθη και από τότε εκδίδεται το περιοδικό «Η Φωνή της Μόρφου», υπό την ευθύνη του εκάστοτε Δημάρχου και το οποίο περιλαμβάνει δραστηριότητες του Δήμου, θέματα που αφορούν τη Μόρφου και τους Μορφίτες, αλλά και θέματα γενικότερου ενδιαφέροντος. Από την ίδια χρονιά άρχισε και συνεχίζει να εκδίδεται και το Ενημερωτικό Δελτίο «Η Μόρφου», όπως επίσης και η διοργάνωση του *Νέου Φεστιβάλ Πορτοκαλιού Μόρφου*, προς υπενθύμιση του μεγαλειώδους Φεστιβάλ που γινόταν στην πόλη πριν από την τουρκική επιδρομή. Το Νέο αυτό Φεστιβάλ περιλαμβάνει κατάλληλες καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, μουσική, τραγούδι, χορό, εκθέσεις φωτογραφιών και συγκεντρώνει τους Μορφίτες σε κοινό τραπέζι. Το 1999, ο Μορφίτης πρόσφυγας Κώστας Σωφρονίου έκανε πράξη την απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου, χρηματοδοτώντας την έκδοση του δίγλωσσου βιβλίου, με τίτλο, *Μόρφου 3600 Χρόνια Ιστορίας / Morphou 3600 Years of History*. Στον πρόλογο του βιβλίου η Δήμαρχος αναμοχλεύει τη μνήμη και στέλλει μήνυμα ελπίδας και διεκδίκησης: «... Στέκουμε αγέρωχοι στις επάλξεις του χρέους και μετουσιώνουμε σε καθημερινό αντικατοχικό αγώνα το τρίπτυχο ΔΕΝ ΞΕΧΝΩ - ΑΓΩΝΙΖΟΜΑΙ - ΔΙΕΚΔΙΚΩ... Δεν παζαρεύουμε και δεν απεμπολούμε το αναφαίρετο δικαίωμά μας να αξιούμε επιστροφή... Για μας δεν υπάρχουν χαμένες πατρίδες. Υπάρχουν προσωρινά σκλαβωμένες πατρίδες που μας καρτερούν».

Στις επάλξεις του αγώνα βρίσκεται και η εκτοπισμένη Μητρόπολη Μόρφου. Ο Μητροπολίτης Χρυσάνθος Σαρηγιάννης οργάνωσε επισκοπείο στην Ευρύχου. Από εκεί κατεύθυνε τις θρησκευτικές, πνευματικές και άλλες εργασίες της Μητρόπολης. Μετά το θάνατό του εκλέγηκε ο Αρχιεπίσκοπος Νεόφυτος Μανσούρας, το 1998, ο οποίος συνεχίζει το έργο της καθοδήγησης των εκτοπισμένων Μορφιτών, με Θείες Λειτουργίες, κηρύγματα, ομιλίες, θρησκευτικές συγκεντρώσεις και κατασκηνώσεις, σε κατάλληλα διαμορφωμένο χώρο στο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή. Σημαντικό γεγονός αποτέλεσε η παρουσίαση πολύτιμων θησαυρών της Μητρόπολης Μόρφου σε έκθεση, στο ξεκίνημα της νέας χιλιετίας, με τίτλο «Ιερά Μητρόπολις Μόρφου. 2000 χρόνια Τέχνης και Αγιότητας», ως επίσης η έκδοση ενός πολυτελούς τόμου, υπό τον ίδιο τίτλο. Στον πρόλογο του βιβλίου, ο Μητροπολίτης Μόρφου Νεόφυτος αναφέρει μεταξύ άλλων και τα εξής: «... Η παράδοσή μας μας δίνει φωνή, μας δίνει σχήμα και λόγο, μας δίνει πρόσωπο για να διαლაλούμε με τον κόσμο... Άλλη αξιόπιστη πρόταση εκτός από το πρόσωπο του πολιτισμού μας δεν μπορούμε να έχουμε (...) Τώρα ακριβώς, δίνουμε εξετάσεις μπροστά στην αδέκαστη ιστορία, για να κριθούμε

αν είμαστε φορείς αυτού του πολιτισμού και αυτής της πίστewς. Για να φανεί αν είμαστε άξιοι να λειτουργήσουμε ξανά στον Άγιο Μάμαντα στη Μόρφου, αν είμαστε άξιοι να συντηρήσουμε και ν' αναστηλώσουμε τη βασιλική του Αγίου Αυξιβίου στους κατεχόμενους Σόλους... Και εν πάση περιπτώσει «εάν οι άνθρωποι σιωπήσωσιν, οι λίθοι κεκράξονται» (Λουκ. 19:40)». Η προσπάθεια της Μητρόπολης, που εξελίσσεται σε διάφορα επίπεδα, αποσκοπεί στη συντήρηση, διαφύλαξη και προβολή της εκκλησιαστικής κληρονομιάς της Μόρφου, αλλά και να κρατήσει τους Μορφίτες στις ρίζες και παραδόσεις τους. Με διάφορα διαβήματα, ο Μητροπολίτης κατόρθωσε να επιτραπεί από τις κατοχικές δυνάμεις η τέλεση λειτουργίας, μία φορά το χρόνο, στον κατεχόμενο ναό του Αγίου Μάμαντα, ο οποίος έγινε σημείο συνάντησης και προσευχής όλων των Μορφιτών. Αν και μετ' εμποδίων, οι προσπάθειες καρποφόρησαν, γιατί η Κυπριακή Δημοκρατία δε στερήσε ποτέ στους Τουρκοκύπριους το δικαίωμα να διακινούνται ελεύθερα και να προσεύχονται στους χώρους λατρείας τους, αλλά και κυρίως γιατί η Κύπρος είναι πλέον στην Ε.Ε. και η Τουρκία επιδιώκει να ενταχθεί. Ο συνδυασμός διαφωτιστικού έργου Μητρόπολης και Δήμου Μόρφου ήταν αποφασιστικής σημασίας και γι' αυτή την επιτυχία των Μορφιτών.

Σε ομιλία του στην 31η Αντικατοχική Πορεία (9/10/2011), ο Μητροπολίτης Νεόφυτος διευκρίνισε: «... η γη της Μόρφου δεν γεννά ποτέ ανθρώπους δουλικοὺς, έτοιμους να εκχωρήσουν τη γη τους εις τον κατακτητή (...). Είναι αλήθεια ότι η μια και μοναδική Λειτουργία που τελείται εκεί (στον Άγιο Μάμα), δεν... εξαντλεί τον πόθο της επιστροφής, αλλά... είναι μια Λειτουργία, η οποία επανενώνει τη Μόρφου με το χριστιανικό παρελθόν της... εκεί ενώνεται ελεύθερα,... υπό τις σημερινές περιστάσεις, ουρανός και γη, πρόσφυγες και μη πρόσφυγες. Ακόμη, τολμώ να πω, και Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι. Αυτό δείχνει ότι υπάρχουν σήμερα κάποιοι τρόποι για να μπορέσουν οι κοινότητες να έρθουν πιο κοντά. Και τους μετερχόμεθα αυτούς τους τρόπους». Από την πλευρά του ο Δήμαρχος Μόρφου Χαράλαμπος Πίττας είπε και τα εξής: «Μαζευτήκαμε εδώ... για να ενώσουμε τη φωνή μας ενάντια στα τετελεσμένα της βάρβαρης τούρκικης εισβολής και το εθνικό ξεκαθάρισμα που η Τουρκία έχει επιβάλει στη μοιρασμένη πατρίδα μας (...). Η Μόρφου σήμερα μια πόλη βυθισμένη στη σιωπή της και παρά την πληγωμένη περηφάνια της, αγρυπνά και μας καρτερεί. Αυτό ήταν το μήνυμα από την κατεχόμενη πόλη μας... στη λειτουργία του Αγίου Μάμα. Μήνυμα που απευθύνεται προς τον κ. Ερτογάν και τον κ. Έρογλου που αρνούνται την επιστροφή της Μόρφου στους νόμιμους κατοίκους και ιδιοκτήτες της».

Το 2006, ο Δήμος εξέδωσε το φωτογραφικό λεύκωμα, με τίτλο, *Μόρφου: Κραυγή Αγωνίας / Morphou: A cry of Agony*. Στον πρό-

Από τη δεκαετία του 1960 και κάθε χρόνο μέχρι την τουρκική επιδρομή του 1974, ο Δήμος Μόρφου μαζί με τους άλλους φορείς της πόλης οργάνωναν το φεστιβάλ πορτοκαλιού. Για τη διατήρηση της μνήμης των εκδηλώσεων αυτών, ο εκτοπισμένος Δήμος και οι άλλοι φορείς διοργανώνουν φεστιβάλ Μόρφου κάθε Ιούνιο στη Λευκωσία, που περιλαμβάνει λαϊκούς χορούς, εκθέσεις ανθέων, εκθέσεις φωτογραφιών κ.α. Φωτ: Αρχείο Δήμου Μόρφου.

Λογό του ο Δήμαρχος αναφέρει, μεταξύ άλλων: «Η έκδοση... είναι ακόμα μια απόδειξη μνήμης, αγώνα, αντίστασης αλλά και διεκδίκησης για τον κόσμο της Μόρφου και για όλους γενικά τους πρόσφυγες. Στέλνει το μήνυμα πως δεν πάψαμε στιγμή να αγαπούμε, να θυμόμαστε και να διεκδικούμε τη γη μας... Πεθυμήσαμε να σε δούμε ξανά Μόρφου, αλλά όχι έτσι, όχι πια με αυτά τα δεδομένα, όχι με τα διαβατήρια στα χέρια σαν τραγικοί επισκέπτες στα σπίτια μας, με τα στρατεύματα κατοχής, τους εποίκους, όχι με τον άδικο συμβιβασμό που προσπαθούν να μας επιβάλουν τα ξένα συμφέροντα (...) θα αγωνιζόμαστε ενωμένοι και θα ενώνουμε τη φωνή μας με τις φωνές των άλλων προσφύγων από κάθε γωνιά της κατεχόμενης γης (...) Είναι ευτυχώς κάποια πράγματα που δεν είναι μπορετό να κλαπούν ή να αλλοιωθούν. Είναι η αγάπη που δε σβήνει, είναι η θύμηση που αγρυπνεί και είναι και εκείνη η ελπίδα για το αύριο που μας κρατά όρθιους».

Την ίδια χρονιά ο Δήμος εξέδωσε τη μελέτη του Αντώνη Δημ. Κουδουνά, Μόρφου / Νεότερη Ιστορία και Πολιτισμός και το 2011 εξέδωσε επίσης το βιβλίο των Χριστόδουλου Χατζηχριστι-

δούλου και Διομήδη Μυριανθέα, Μόρφου: Η Σύληση και η Καταστροφή της Πανάρχαιας Κληρονομιάς.

Στις προσπάθειες ανασυγκρότησης των μορφίτικων θεσμών εντάσσεται και εκείνη της Συνεργατικής Πιστωτικής Εταιρείας, η οποία άνοιξε γραφεία στη Λεμεσό. Στη συνέχεια, κατάφερε να προσδεύσει και να εγκαινιάσει το νέο της κτήριο στη Λεμεσό, με πρόεδρο της Επιτροπείας τον Κώστα Πίττα και Γραμματέα-Διευθυντή τον Χαράλαμπο Πίττα, Δήμαρχο Μόρφου. Με δυσκολίες, κυρίως οικονομικές, δραστηριοποιήθηκε και το Σωματείο «Διγενής Ακρίτας», με δύο ενοικιαζόμενα κτήρια, ένα στη Λευκωσία και ένα στη Λεμεσό. Εκτός από τις επιτυχημένες αθλητικές του δραστηριότητες, πραγματοποιεί συνεστιάσεις, χορούς, εθνικές, καλλιτεχνικές και πνευματικές συγκεντρώσεις, ενώ ταυτόχρονα πρωτοστατεί στις εκδηλώσεις του Δήμου και των άλλων φορέων. Το Σωματείο «Αθλητική Ένωση Μόρφου» συνεργάστηκε επίσης με τους άλλους φορείς και πρόσφερε πολλά στους αγώνες των Μορφιτών.

Στην προσφυγιά δημιουργήθηκαν και νέες οργανώσεις, που διαφωτίζουν και ενώνουν τους Μορφίτες, αναζωογονούν τη μνήμη και τονώνουν το ηθικό τους, θέτοντας ως βασικό στόχο την επιστροφή. Το 1990 ιδρύθηκε ο «Όμιλος Γυναικών Μόρφου», με εθνικές, πολιτιστικές, πνευματικές, καλλιτεχνικές και κοινωνικές δραστηριότητες, στηρίζοντας τον αγώνα για επιστροφή και αποκατάσταση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Μορφιτών και όλων των Κυπρίων προσφύγων. Ο Όμιλος συνεργάζεται στενά με το Δήμο για την επιτυχία διαφόρων εκδηλώσεων. Πολλές από τις δραστηριότητές του αναλήφθηκαν μάλιστα από το Δήμο και οργανώνονται μαζί με το σύνολο των φορέων της πόλης. Το 1994 ιδρύθηκε και ο «Πολιτιστικός Όμιλος Μόρφου», από νέους και νέες της Μόρφου. Παράλληλα με τη στήριξη του αγώνα για επιστροφή, διοργανώνει πνευματικές, μορφωτικές, εθνικές, ψυχαγωγικές και άλλες εκδηλώσεις. Ίδρυσε χορευτικό συγκρότημα και χορωδία και έστησε μεγαλοπρεπές μνημείο πεσόντων και αγνοουμένων, μεταξύ Αστρομερίτη και Ζώδιας. Παρουσιάζει εκδόσεις Μορφιτών συγγραφέων. Ο ίδιος όμιλος εξέδωσε βιβλία, όπως το *Αφιέρωμα στους πεσόντες και αγνοούμενους της Μόρφου* και το *Μόρφου Γενέθλια Γη-Μνήμες*. Λαμβάνει μέρος στις προετοιμασίες των εκδηλώσεων του Δήμου και κυρίως στις πορείες προς τη Μόρφου, διαθέτοντας και τη χορωδία του. Από το 2004 ιδρύθηκε και λειτουργεί επίσης το Δημοτικό Συμβούλιο Νεολαίας Δήμου Μόρφου. Στις διάφορες εκδηλώσεις του Δήμου και άλλων φορέων ή Σωματείων, συμμετέχει ενεργά και το νεοϊδρυθέν Σωματείο «Ελεύθερο Μόρφου». Τέλος, παλιοί ποδοσφαιριστές της Μόρφου ίδρυσαν τον «Όμιλο Παλαιμάχων Ποδοσφαιριστών», που, κατά καιρούς, διοργανώνει ποδοσφαιρικούς αγώνες με αδελφά σωματεία. Στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του Δήμου εντάσσονται και τα ακόλουθα: Η ετήσια δωρεάν εκδρομή των ηληκιωμένων Μορφιτών σε διάφορα μέρη του νησιού, με παράθεση κοινού γεύματος, συνοδευόμενου από μουσική, χορό, τραγούδια και διήγηση ανεκδότων. Επίσης, επισκέψεις σε ευαγή ιδρύματα, όπου υπάρχουν και πρόσφυγες από τη Μόρφου, σε στρατιωτικά φυλάκια, που έχουν υιοθετηθεί από το Δήμο. Διοργάνωση χριστουγεννιάτικων εορτασμών για τα παιδιά από τη Μόρφου, αιμοδοσιών, μνημοσύνων αείμνηστων Δημάρχων και Δημοτικών Συμβούλων Μόρφου, φιλολογικών μνημοσύνων μεγάλων τέκνων της Μόρφου, βραβεύσεις Μορφιτών μαθητών και απόδοση τιμών σε αφυπηρετούντες Μορφίτες εκπαιδευτικούς.

Ο Δήμαρχος Χαράλαμπος Πίττας, παρακολουθώντας τις τουρκικές προκλητικές δηλώσεις και τις παράνομες ενέργειες Τούρκων εποίκων και Τουρκοκυπρίων, έστειλε το ξεκάθαρο

μήνυμα ότι «κανένα δικαίωμα και καμία νομιμότητα δεν δημιουργούν παράνομα τετελεσμένα... και μάλιστα κάτω από συνθήκες κατοχής και εκτοπισμού των νόμιμων κατοίκων και ιδιοκτητών της Μόρφου και της ευρύτερης περιοχής» και πρόσθεσε: «... Δήμαρχος και Δημοτικό Συμβούλιο καταγγέλλουμε τα παράνομα τετελεσμένα στην κατεχόμενη γη μας από τους κατακτητές, που σκοπό και στόχο έχουν τη διχοτόμηση και όχι την επανένωση του τόπου και του λαού μας». Γι' αυτό και ο Δήμος Μόρφου ενεργοποιείται προς διαφώτιση και της διεθνούς κοινής γνώμης, πραγματοποιώντας επισκέψεις στο εξωτερικό και επιδιώκοντας να έχει επαφές με κέντρα αποφάσεων, προσωπικότητες ή παράγοντες που θα μπορούσαν να συνεισφέρουν στον αγώνα των εκτοπισμένων για επιστροφή και δίκαιη λύση του Κυπριακού ζητήματος, σε συνεργασία και με τα οργανωμένα σύνολα της Μόρφου.

Γ.Δραστηριότητες του Δήμου Μόρφου εκτός Κύπρου

Ο Δήμος Μόρφου διεύρυνε τις δραστηριότητές του και προς το εξωτερικό, με στόχο τη διαφώτιση της διεθνούς κοινής γνώμης για τα προβλήματα που δημιουργεί η τουρκική κατοχή, αλλά και για δίκαιη λύση του Κυπριακού ζητήματος. Στην προσπάθεια του Δήμου και των οργανωμένων συνόλων Μόρφου να διατηρήσουν και να ενισχύσουν τους δεσμούς με την Ελλάδα, την πηγή του πολιτισμού τους, όπως και όλης της Κύπρου, ξεκίνησαν και συνεχίζουν τις στενές επαφές τους με Δήμους και ελλαδικά οργανωμένα σύνολα. Στις επαφές τους αυτές προστέθηκαν και οι επισκέψεις σε άλλες χώρες, κυρίως ευρωπαϊκές.

Μεταξύ 1991 και 1996, επί Δημαρχίας Άντη Παντελίδη, υπήρχε μεγάλη δραστηριοποίηση στον τομέα των αδελφοποιήσεων. Πραγματοποιήθηκαν έτσι αδελφοποιήσεις του Δήμου Μόρφου με τους Δήμους Σπάρτης, Καλαβρύτων, Ερμούπολης Σύρου, Μπάρνερ Λονδίνου, με ανταλλαγές επισκέψεων και φιλοξενίας και με οργάνωση των νενομισμένων τελετών για την υπογραφή των σχετικών εγγράφων. Επί δημαρχίας Αντιγόνης Παπαδοπούλου, ο Δήμος αδελφοποιήθηκε με την Ορεστιάδα Νομού Έβρου και επί δημαρχίας Χαράλαμπος Πίττας, με τους Δήμους Zurrieq της Μάλτας, Saint Cyr Sur Loire της Γαλλίας, Slovenj Gradec της Σλοβενίας και Μεσολογγίου Ελλάδας. Στο πλαίσιο των ανταλλαγών με το Μεσολόγγι και με την ευκαιρία της επετείου της Εξόδου του Μεσολογγίου, έγινε εκεί έκθεση φωτογραφιών της Μόρφου, υπό τον τίτλο «Κραυγή Αγωνίας». Η ίδια έκθεση έγινε και στο ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετανία» των Αθηνών και σε διάφορα μέρη της Αγγλίας, με τη βοήθεια της εκεί Ένωσης Αποδήμων Περιφέρειας Μόρφου. Το Σεπτέμβριο του 2011, κατόπιν πρόσκλησης Δημάρχου και Δημοτικού Συμβου-

Παρουσίαση έκθεσης φωτογραφίας, με τίτλο «Η Σύληση και η Καταστροφή της Πανάρχαιας Κληρονομιάς», στην Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2011. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Μορφου.

Συμμετοχή του Δήμου Μορφου, με εκπροσώπους 16 άλλων Δήμων από όλο τον κόσμο στην 23η Γενική Συνέλευση της Διεθνούς Οργάνωσης «Πόλεις Αγγελιαφόροι της Ειρήνης», που έγινε στην Κύπρο. Η Γενική Συνέλευση ασχολήθηκε με διεθνή προβλήματα, το Κυπριακό και έγιναν διάφορες εισηγήσεις που εστάλησαν στο Γενικό Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Μορφου.

λίου του Slovenj Gradec της Σλοβενίας, ο Δήμαρχος Μορφου και μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου, πραγματοποίησαν επίσκεψη, με σκοπό την έκθεση, υπό τον τίτλο «Μορφου: Η Σύληση και η καταστροφή της πανάρχαιας κληρονομιάς». Την επομένη των πρώτων επαφών με αξιωματούχους του Δήμου του Slovenj Gradec και τα εγκαίνια της έκθεσης, η αποστολή του Δήμου Μορφου, μετέβη στη Λουμπλιάνα, πρωτεύουσα της Σλοβενίας, όπου επισκέφθηκε το Σλοβενικό Κοινοβούλιο. Είχε συναντήσεις με το Δήμαρχο και βουλευτή του Slovenj Gradec, κ. Mat-

ja Zano Kar, και άλλους βουλευτές του Σλοβενικού Κοινοβουλίου, τους οποίους ενημέρωσε για την κατάσταση στην Κύπρο και αντάλλαξαν απόψεις σε διάφορα θέματα. Στις 21 Σεπτεμβρίου, παγκόσμια μέρα ειρήνης και 20ή επέτειος εγκαθίδρυσης της Σλοβενίας, η αποστολή του Δήμου Μορφου παρευρέθηκε στους εορτασμούς και συμμετείχε σε δενδροφύτευση, μαζί με τους τρεις Αντιδημάρχους του Slovenj Gradec. Η όλη επίσκεψη στέφθηκε με απόλυτη επιτυχία και έτυχε προβολής από τα τοπικά μέσα ενημέρωσης.

Από τις 18 μέχρι τις 24 Οκτωβρίου 2011, αντιπροσωπεία του Δήμου Μόρφου έλαβε μέρος στη συνεδρία της Εκτελεστικής Γραμματείας και στη Γενική Συνέλευση της Διεθνούς Οργάνωσης «Πόλεις Αγγελιαφόροι της Ειρήνης», στο Kragujevac της Σερβίας. Η αντιπροσωπεία κατέθεσε ψήφισμα, που για πρώτη φορά ψηφίστηκε ομόφωνα και το οποίο καλούσε το Γενικό Γραμματέα του Ο.Η.Ε. να ασκήσει την επιρροή του, έτσι ώστε οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας και του Τουρκοκύπριου ηγέτη να καταλήξουν σε λύση του Κυπριακού, με βάση τα ψηφίσματα του Διεθνούς Οργανισμού. Κατά τη διάρκεια της παραμονής της η αντιπροσωπεία είχε συνάντηση με το Δήμαρχο της πόλης Kragujevac και παρευρέθηκε σε διάφορες εκδηλώσεις. Επιπρόσθετα, το μέλος του Δημοτικού Συμβουλίου Μόρφου, Βίκτωρας Χατζηαβραάμ, αντιπρόεδρος της Οργάνωσης, διορίστηκε από τη Γενική Συνέλευση ως επικαφαλής *ad hoc* επιτροπής, η οποία θα ασχοληθεί με την ανάπτυξη νέων δραστηριοτήτων. Από τις 25 μέχρι τις 29 Οκτωβρίου έγινε έκθεση φωτογραφίας στην αίθουσα των εκδηλώσεων της Βουλής των Ελλήνων, με τίτλο «Μόρφου: Η σύληση και η καταστροφή της πανάρχαιας κληρονομιάς». Στην τελετή εγκαινίων παρέστησαν πλήθος επισήμων. Στο χώρο της έκθεσης προβαλλόταν και το φιλμάκι, που ετοίμασε παλαιότερα ο Δήμος Μόρφου, με τίτλο «Αγκαλιά της Μόρφου» και το οποίο εντυπωσίασε το κοινό. Σε σημαντικές εκδηλώσεις του Δήμου, όπως είναι οι αντικατοχικές, συχνά παρευρίσκονται και εκπρόσωποι αδελφοποιημένων με τη Μόρφου πόλεων. Καλεσμένοι συνέβη να είναι και εκπρόσωποι άλλων πόλεων από διάφορες χώρες, όπως Μπράιτον της Αγγλίας, Τρυες της Γαλλίας, Plonsk Πολωνίας, New Mexico του Μεξικού, Ανωγίων και Χανίων της Κρήτης, ως επίσης και εκπρόσωποι ξένων Οργανώσεων, που έχουν σχέσεις με το Δήμο Μόρφου.

Σε συνεργασία με τον Όμιλο Γυναικών Μόρφου, ο Δήμος προβάλλει την πολιτιστική κληρονομιά και ιστορία της Κύπρου, οργανώνοντας εκθέσεις ζωγραφικής καλλιτεχνών της Μόρφου, όπως εκείνες που έγιναν σε Λονδίνο και Αθήνα. Σε συνεργασία με τον Πολιτιστικό Όμιλο Μόρφου έγιναν επίσης παραστάσεις και εκδηλώσεις σε διάφορα μέρη της Ελλάδας και ο Όμιλος αδελφοποιήθηκε με ελλαδικούς Πολιτιστικούς Ομίλους. Στο ίδιο πνεύμα ο Όμιλος Παλαίμαχων Ποδοσφαιριστών διοργανώνει αγώνες, ιδιαίτερα με Ομίλους Δήμων της Ελλάδας που αδελφοποιήθηκαν με τη Μόρφου. Ο Δήμος μεριμνά και για τη συμμετοχή παιδιών της Μόρφου στο τουρνουά ποδοσφαίρου *EuroPousse*, που γίνεται στην αδελφοποιημένη με τη Μόρφου, γαλλική πόλη Saint Cyr Sur Loire. Νέοι της Μόρφου λαμβάνουν

Έκθεση φωτογραφίας στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, με τίτλο «Λεηλατημένοι Πολιτισμοί, Κλεμένες Ζωές», το 2010.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Μόρφου.

μέρος και σε διεθνή συνέδρια Νεολαίας στην Ευρώπη. Κάθε χρόνο, κατά το μήνα Ιούλιο, ο Δήμος οργανώνει επίσης κρουαζιέρα στα ελληνικά νησιά, όπου συμμετέχουν και πολλοί Μορφίτες.

Μετά την καθιερωμένη Αντικατοχική Πορεία, κατά το μήνα Νοέμβριο, ο εκάστοτε Δήμαρχος και μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου, πραγματοποιούν επισκέψεις στο Λονδίνο, όπου συζητούν με Βρετανούς πολιτικούς αξιωματούχους το Κυπριακό, υποβάλλοντας και υπόμνημα για επιστροφή της Μόρφου και όλων των άλλων κατεχομένων κυπριακών εδαφών στους δικαιούχους τους. Πολλές επισκέψεις πραγματοποιήθηκαν και στο Συμβούλιο της Ευρώπης στο Στρασβούργο και συζητήσαν με ηγέτες του Συμβουλίου. Όταν οι συνθήκες το επιβάλλουν, ο Δήμαρχος και το Δημοτικό Συμβούλιο, έχουν επαφές με εκπροσώπους ξένων πρεσβειών στην Κύπρο, ιδιαίτερα εκείνων των μονίμων μελών του Συμβουλίου Ασφαλείας. Ο σημερινός Δήμαρχος Μόρφου, Χαράλαμπος Πίττας, είναι μέλος της εκτελεστικής γραμματείας της Ένωσης Δήμων Κύπρου, μόνιμο μέλος και ένας από τους Ανιπροέδρους της Επιτροπής Τοπικών Περιφερειών Ευρώπης, που έχει την έδρα της στις Βρυξέλες. Λαμβάνει μέρος σε εκδηλώσεις που γίνονται στο Λονδίνο ή αλλού, ως Αντιπρόεδρος των Κατεχομένων Δήμων της Κύπρου. Οι δραστηριότητες του Δήμου είναι πολλαπλές και πολύπλευρες και αυτό δείχνει ότι μπορεί να είναι εδώ και χρόνια εκτοπισμένος, αλλά παραμένει ζωντανός και ακμαίος. Στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του κάνει ό,τι είναι δυνατό για να δικαιωθούν οι δημότες του, επηρεάζοντας ταυτόχρονα και την πολιτική των εκάστοτε κυπριακών κυβερνήσεων, προς την κατεύθυνση της απελευθέρωσης

και επιστροφής όλων των Κυπρίων στις πατρογονικές τους εστίες. Αν οι Τούρκοι μπορούν σήμερα να αλλοιώνουν τα κατεχόμενα εδάφη της Μόρφου, οι ψυχές και οι μνήμες των εκτοπισμένων Μορφιτών παραμένουν αναλλοίωτες. Το δημιουργικό, λογοτεχνικό και καλλιτεχνικό τους πνεύμα, συνεχίζει να παράγει και να προσφέρει ακόμη πολιτισμό, εκφράζοντας με λόγο και εικόνα την αγάπη προς την πόλη και επαρχία τους. Για όσους αναρωτιούνται αν η μνήμη των Μορφιτών ξεθώριασε και αν ξέχασαν τους τόπους και την πατρίδα τους, ο εκπαιδευτικός Λούης Κηλώνης τους απαντά: «Όχι! Δεν ξεθώριασε, όσο είμαστε εμείς, απόγονοι του Οδυσσέα. Θα είναι πραγμα-

Ο Δήμαρχος Μόρφου Χαράλαμπος Πίττας μαζί με τον Δήμαρχο του Barnet, παρουσία μελών του Δημοτικού Συμβουλίου των δύο πόλεων, κατά τη δέντροφύτευση χώρου επί της οδού «Μόρφου» στη πόλη του Barnet, Νοέμβριος 2008.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Μορφου.

τική πλάνητα και χαμένος κόπος για όσους αμφισβητούν πως η επιστροφή στη δική μας Ιθάκη δεν θα γίνει».

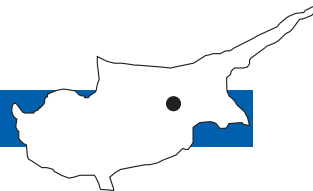
Ο Παπαχαράλαμπος Κούρρης γράφει: «Τούτους τους μόχθους, τούτη την κληρονομιά, τούτο το νοικοκυρεμένο τόπο που λέγεται Μόρφου, που λέγεται σκλαβωμένη πατρίδα θα τον θυμόμαστε. Η Μόρφου δεν είναι όνειρο· είναι πραγματικότητα». Ο Γιάννης Ποδιναράς δεν ξεχνά και δεν παύει να τραγουδά τη γενέτειρά του: «... Μόρφου, γεφύρι στην καρδιά / της ξένης γης. / Μόρφου, γεφύρι στο βαθύ πηγάδι / του νόστου». Ο Κώστας Μόντης, πνευματικός πατέρας των Μορφιτών, κάνει τον ακοίμητο φρουρό Πενταδάκτυλο να τους εκπροσωπεί, λέγοντας προς τους νέους κατακτητές: «Ελάτε τώρα! Έχω δει σαν εσάς, / έχουν δει τα μάτια μου σαν εσάς...». Το πνεύμα του Λουκή Ακρίτα, θαυμαστό κι αυτό βλαστάρι της Μόρφου, παροτρύνει «Να μείνουμε ενωμένοι με τη μοίρα μας, για να μη σκορπιστούμε στους ανέμους των καιρών μας». Οι Μορφίτες, όπως και κάθε Κύπριος εκτοπισμένος, δε ζητάνε πολλά, ζητάνε απλά να γυρίσουν στα σπίτια τους, όπως κάθε άνθρωπος. Η Νίκη Λαδάκη Φιλίππου ζητάει το αυτονόητο: «Δεν ψάχνω / για λάμψεις θριάμβων. / Δεν ονειρεύομαι / τρόπαια μάταια. / Ζητάω λίγα. / Πολύ λίγα... / ελάχιστα - στην απεραντοσύνη του κόσμου - / ζητάω / τη γη που γεννήθηκα». Η Ροδίκη Λάμπρου απευθυνόμενη στη σκλαβωμένη πόλη της, γράφει: «... Μόρφου, αντιφέγγισμα του ονείρου, / αν και για μια στιγμή κωφεύσω / στου θρήνου σου τη σιωπηλή κραυγή, / άξια δε θα 'μαι πια να λέω πως είμαι τέκνο σου». Οι Μορφίτες έχουν την πεποίθηση ότι η αρματωμένη Αφροδίτη-Μορφώ και ο προστάτης άγιός τους Μάμας, θα αγωνίζονται μαζί τους για την επιστροφή, μέχρι που ο Τούρκος κατακτητής υποχρεωθεί να τους παραδώσει ό,τι με δόλο και βία τους πήρε.

Έκθεση Φωτογραφίας, με τίτλο «Η σύληση και η καταστροφή της πανάρχαιας κληρονομιάς της Μόρφου», που έγινε τον Οκτώβριο του 2011, προς ενημέρωση και διαφώτιση των Ευρωπαίων. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Μορφου.

Δήμος Λύσης

Η Λύση βρίσκεται στα νοτιοανατολικά της Μεσαορίας στο κέντρο τριών πόλεων, της Λευκωσίας, της Αμμοχώστου και της Λάρνακας. Διοικητικά υπάγεται στην επαρχία Αμμοχώστου. Η προνομιακή της θέση καθώς και το εύφορο έδαφος της περιοχής, συνέτειναν ώστε από τα πανάρχαια χρόνια να ιδρυθούν σε αυτό το χώρο οικισμοί και κατά καιρούς να ακμάσουν δυνατές και ευημερούσες πόλεις. Διάδοχος των αρχαίων ελληνικών οικισμών, Ελισσού, Ελίσης ή Ελύσης και Αλασσού, η Λύση άρχισε να δημιουργείται από τη Βυζαντινή Περίοδο. Σταδιακά πήρε τη μορφή μιας από τις μεγαλύτερες κοινότητες της Μεσαορίας, γύρω στο 1700, και στη συνέχεια εξελίχθηκε σε Κωμόπολη και Δήμο, με μόνο Έλληνες κατοίκους. Από την ίδρυσή της δεν έπαψε να συνεισφέρει στην οικονομία, τον πολιτισμό και τους αγώνες της Κύπρου, για ελευθερία, δημοκρατία και δικαιοσύνη. Τόσο πριν, όσο και μετά την τουρκική επιδρομή και κατοχή, ο Δήμος και οι δημότες της Λύσης τίμησαν τον τόπο, την καταγωγή και γενικά την ιστορία τους. Φάνηκαν αντάξιοι των προγόνων τους, δείχνοντας έτσι ότι ανήκουν στη Λύση και η Λύση τους ανήκει δικαιωματικά.

Ι. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Α. Καταβολές Λύσης

Η Λύση ιδρύθηκε σε μια περιοχή κατάσπαρτη από αρχαιολογικά κατάλοιπα και ευρήματα, που μαρτυρούν ότι στο παρελθόν άκμασαν εκεί αρχαίοι οικισμοί και επιπλέον επιβεβαιώνουν την ελληνική ταυτότητα του τόπου. Ευρήματα ανασκαφικών ερευνών, που έγιναν στην Αλασσό, στην Ελίση, στις Λαξιές, στην Αγλάσκα, στη Σίντα, στο Δροσίστη και στον Άγιο Γεώργιο των Μαντρών, έφεραν στο φως αρχαίους τάφους (γνωστοί ως «σπήλιοι»), κτερίσματα, γλυπτά, νομίσματα και άλλα αντικείμενα, που ανήκουν στη Μυκηναϊκή, Κλασσική και Ρωμαϊκή περίοδο. Στον αρχαίο ελληνικό οικισμό της Ελίσης, στην τοποθεσία Άγιος Γεώργιος Μαντρών, βρέθηκε επιτύμβια στήλη, που χρονολογήθηκε στα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ. και που σήμερα εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Λευκωσίας. Παρουσιάζει Έλληνα πολεμιστή να φέρει κράνος στο κεφάλι, θώρακα στο στήθος, να κρατά στο αριστερό χέρι κυκλικήν ασπίδα και στο δεξί κοντάρι, ενώ από το δεξιό του ώμο κρέμεται μαχαίρι. Στη δεξιά γωνιά

Επιτύμβια στήλη κλασσικών χρόνων από την αρχαία Λύση με Θράκα πολεμιστή. Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

της στήλης αναφέρεται το όνομα και η καταγωγή του πολεμιστή: ΔΙΟΝΥΣΙΟ ΚΑΡΔΙΑΝΟ. Ο Έλληνας πολεμιστής από την Καρδία της Θράκης έπεσε μαχόμενος στην πόλη Ελισσώ. Ανήκε στο στράτευμα του μεγάλου στρατηγού Κίμωνα, που ήλθε για να απελευθερώσει την Κύπρο από τους Πέρσες, το 478 π.Χ. Στη θέση «Παναγιές» εντοπίστηκαν αρχαιολογικά κατάλοιπα ελληνιστικού και ρωμαϊκού οικισμού, στο γήπεδο του Γυμνασίου βρέθηκαν ελληνιστικοί τάφοι και στη θέση «Νιόλιτα» Ρωμαϊκή οικία, με ψηφιδωτό δάπεδο.

Για την προέλευση του ονόματος της Λύσης υπάρχουν διάφορες εκδοχές. Κατά μια άποψη η ονομασία της κωμόπολης προέρχεται από το γεγονός ότι εκεί που είναι κτισμένη, παλαιότερα έλυωναν το χαλκό, τον οποίο κουβαλούσαν από το γειτονικό Χαλκόβουνο, λόφο στα δυτικά της Λύσης. Σύμφωνα με

άλλες εκδοχές η ονομασία προήλθε από το ότι στο χώρο αυτό έλυσαν τις διαφορές τους δύο βασιλιάδες, που μερικοί ισχυρίζονται ότι ήταν ο Ισαάκιος Κομνηνός και ο Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος ή ότι ακόμη εκεί υπήρχαν διοικητικά δικαστήρια επίλυσης διαφορών μεταξύ πολιτών και διοίκησης. Υπάρχουν και άλλες ακόμη εκδοχές, αλλά η επικρατέστερη, είναι ότι η Λύση πήρε το όνομά της από τους αρχαίους οικισμούς Ελισσώ και Ελίσση (Λίσση), από τους οποίους προήλθαν και οι πρώτοι της κάτοικοι. Γι' αυτό είναι ορθότερο, κατά το Νέαρχο Κληρίδη, να γράφεται με γιώτα και όχι με ύψηλον. Ανεξάρτητα από την προέλευση της ονομασίας της, η Λύση, που ιδρύθηκε τη Βυζαντινή περίοδο, είναι διάδοχος της αρχαίας Ελύσης ή Ελίσσης (από το ομηρικό λισσή πέτρη= λείος επίπεδος βράχος), στα ανατολικά του χωριού και της Ελισσούς, στα νοτιοδυτικά της.

Το πότε χτίστηκε το χωριό εκεί που βρίσκεται σήμερα είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια. Το σίγουρο είναι ότι στην περιοχή υπήρχαν αρχαίοι οικισμοί και ότι τη θέση τους πήραν αργότερα αρκετοί άλλοι μικροί οικισμοί γεωργοκτηνοτρόφων. Αυτοί οι οικισμοί αυξομειώνονταν ανάλογα με τις ανάγκες και τις δυσκολίες κάθε εποχής. Βέβαιο είναι επίσης ότι μεταξύ αυτών των οικισμών ήταν και η Λύση, η οποία άρχισε να σχηματίζεται κατά τη Βυζαντινή Περίοδο.

Β. Βυζαντινή Περίοδος (364-1191)

Αρχαιολογικά τεκμήρια επιβεβαιώνουν την κατοίκηση της περιοχής κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο. Τα διάσπαρτα Ασκητήρια, όπως και η ύπαρξη επώνυμων ασκητών (Ευφημιανός, Συνέσιος, Θεόδωρος και Ιωνάς), είναι αδιαμφισβήτητη επίσης απόδειξη. Οι πρώτοι κάτοικοι ήλθαν ομαδικά από την Ελισσώ-Ελύση και έχτισαν το νέο συνοικισμό τους. Η αύξηση του πληθυσμού δημιούργησε την ανάγκη ανέγερσης τρίκλιτης βασιλικής, σε μικρή απόσταση στα δυτικά της σημερινής Λύσης. Βάσει νομισματικών μαρτυριών χρονολογήθηκε στον 7ο αιώνα. Έγινε γνωστή από «θησαυρό» που εντοπίστηκε στα ερείπιά της και περιλάμβανε αργυρό δίσκο με μονόγραμμα και πληθώρα χρυσών, αργυρών και χάλκινων βυζαντινών νομισμάτων. Σε απόσταση 500 μέτρων εντοπίστηκαν κατάλοιπα δεύτερης παλαιοχριστιανικής βασιλικής, αφιερωμένης στην Παναγία. Ήταν διακοσμημένη με μαρμαροθετήματα, ενώ βρέθηκαν και άλλα αντικείμενα, όπως ένας χάλκινος επιστήθιος σταυρός και ένα αραβικό νόμισμα, που χρονολογήθηκαν περίπου στον 7ο αιώνα. Και οι δύο αυτές βασιλικές πιθανότατα καταστράφηκαν κατά τις πρώτες αραβικές επιδρομές (649/650 και 653/654).

Στον ίδιο χώρο εντοπίστηκαν τεκμήρια και της μέσης βυζαντινής περιόδου (10ος-11ος αι.). Στη βυζαντινή περίοδο φαίνεται να ανήκει και ο διακοσμημένος με τοιχογραφίες ναός του Αγίου Συνεσίου. Για το μοναστήρι του Προφήτη Ηλία, που άκμασε για πολλά χρόνια, δεν υπάρχουν ιστορικές πηγές, που να μαρτυρούν για τη χρονολογία ίδρυσής του. Λιγοστά ευρήματα τοποθετούν την ίδρυσή του, με την έννοια της οργανωμένης μοναχικής ζωής και της ύπαρξης εγκαταστάσεων, κατά το 10ο αιώνα. Εργάτες από τα γύρω χωριά έρχονταν να δουλέψουν στα κτήματα του μοναστηριού. Σύμφωνα με την παράδοση, οι κάτοικοι των γύρω συνοικισμών, για να γλυτώσουν από τις ασθένειες λόγω έλλειψης νερού και από τις επιδρομές, κατέφυγαν επίσης στο μοναστήρι ή γύρω από αυτό, επειδή υπήρχε νερό και έχαιρε κάποιων προνομίων και ασυλίας. Το ότι εκεί βρήκαν λύση των δεινών και ασθενειών τους, αποτελεί μια άλλη επίσης εκδοχή για την ονομασία της Λύσης. Ερείπια του μοναστηριού βρέθηκαν στα δυτικά και βόρεια της σημερινής εκκλησίας της Παναγίας. Το μοναστήρι παρήκμασε στα χρόνια της Λατινοκρατίας και άρχισε να αναβιώνει στα τέλη της και στις αρχές της Τουρκοκρατίας.

Γ. Λατινοκρατία (1192-1571)

Η Λύσης περιλαμβάνεται σε εκθέσεις και καταλόγους κυπριακών χωριών της ύστερης Φραγκοκρατίας και Ενετοκρατίας. Σύμφωνα με τον Φλώριο Βουστρώνιο, το 1464 ο Ιάκωβος Β' παραχώρησε ως φέουδο στον Alfonso Rivera και το γαμβρό του Avigo d' Alvet, τη Lissi (Λύση), την Panaia (Παναγιά) και τον S. Thodoro (Άγιο Θεόδωρο). Οι φεουδάρχες μετέτρεψαν μέρος της μεγάλης αγροτικής περιοχής κοντά στην εγκαταλελειμένη μονή του Προφήτη Ηλία σε ελαιώνα. Στα υπόλοιπα κτήματα καλλιεργούσαν βαμβάκι και αραβόσιτο. Η Λύση αναφέρεται και σε έγγραφο απογραφής των χωριών της Κύπρου, που έγινε από τους Ενετούς στο τέλος του 15ου αιώνα και δημοσίευσε ο G. Grivaud. όπου αναγράφεται ως Casal Lissi ή Lysi (χωριό Λύση). Στους καταλόγους αναφέρονται και άλλα χωριά, όπως: Casal Macrassicha (χωριό Μακράσικα), Casal Pomagia (χωριό Παναγιά), Casal S. Toderò (χωριό Άγιος Θεόδωρος). Σε ανώνυμη ενετική έκθεση του 1523, που διασώζεται στη Μαρκανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας, η Λύση αναφέρεται ως empalio (Lo baliazzo de Lissi), δηλαδή διαμέρισμα, και περιλάμβανε τη Λύση, την Παναγιά, τη Μακράσικα, τον Άγιο Θεόδωρο και τη Λαξιά. Με την ίδια χρονολογία υπάρχουν και άλλες εκθέσεις, όπου καταγράφονται τα χωριά της Κύπρου, μεταξύ των οποίων και η Λύση. Αναφορά γίνεται και σε ενετικά έγγραφα του έτους 1530 και 1534, στα οποία φαίνεται ότι η ενετική αρχή

Το συλημένο Βυζαντινό εξωκκλήσι του Αγίου Ευφημιανού.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λύσης.

ενοικίαζε σε ευγενείς, για μικρό χρονικό διάστημα, τη γη της Λύσης. Από αυτά τα έγγραφα φαίνεται επίσης ότι ο Φεουδάρκης καρπωνόταν μόνο τις προσόδους, χωρίς να είναι ιδιοκτήτης της γης.

Κατόπιν έρευνας του πατέρα Ευσέβιου (νυν Αρχιμανδρίτης Βαρνάβας) σε παλιά χειρόγραφα, παπικά έγγραφα της εποχής της Φραγκοκρατίας, αλλά και από μαρτυρίες κατοίκων της περιοχής, στη Λύση υπήρχε ένα πολύ πλούσιο μοναστήρι, το οποίο κτίστηκε τον 11ο αιώνα, το μοναδικό τότε στην περιοχή της Μεσαορίας. Επειδή κατά το 15ο αιώνα το μοναστήρι κινδύνευε από τους Μαμελούκους, οι μοναχοί μάζεψαν το θησαυρό του, παρόμοιο με εκείνο της Λάμπουσας και τον έκρυψαν σε ένα ξεροπήγαδο, το οποίο σχεδίασαν οι ίδιοι. Ο θησαυρός περιλάμβανε εικόνες, μεγάλο αριθμό χρυσαφικών, νομίσματα, δίσκους και αρχαία αγγεία ανεκτίμητης αξίας. Τελικά το μοναστήρι καταστράφηκε ολοσχερώς από τους Μαμελούκους, αλλά ο θησαυρός παρέμεινε εκεί. Της ίδιας περιόδου είναι και ένα εκκλησάκι αφιερωμένο στον Άγιο Ευφημιανό (ή Άγιο Θεμονιανό), που βρίσκεται ανάμεσα στη Λύση και το χωριό Τρούλοι. Λέγεται, χωρίς να υπάρχουν αποδείξεις, ότι ο Ευφημιανός ήταν ένας από τους 300 ξένους αγίους, που ήρθαν στην Κύπρο, έζησαν ασκητική ζωή και ανακηρύχθηκαν άγιοι. Ο ναός του χρονολογήθηκε στο 13ο αιώνα και ήταν διακοσμημένος με εντυπωσιακές τοιχογραφίες.

Προς το τέλος της Λατινοκρατίας, μπροστά στον τουρκικό κίνδυνο, πολλοί Ενετοί πωλούσαν κτήματα και μοναστήρια σε ντόπιους και εγκατέλειπαν το νησί. Πιθανολογείται ότι αυτή

την περίοδο κάποιος ντόπιος αγόρασε τη Λύση και άρχισε την ανοικοδόμηση του μοναστηριού του Προφήτη Ηλία, η οποία φαίνεται ότι καταστράφηκε από τους Μαμελούκους, κατά την επιδρομή τους στην Κύπρο το 1424-1426, υπό το σουλτάνο της Αιγύπτου Al-Ashraf Sayf-ad-Din Barsbay.

Δ. Τουρκοκρατία (1572-1878)

Η σταδιακή μετοίκηση των κατοίκων της γύρω περιοχής στη Λύση συνεχίστηκε και επί Τουρκοκρατίας, ενώ μέχρι το 1700 υπήρχαν ακόμη πολλοί μικροί οικισμοί, όπως η Αγλάσuka, ο Άγιος Ευφημιανός και η Παναγιά. Η μετανάστευση προς τη Λύση πήρε μεγαλύτερες διαστάσεις γύρω στο 1800. Οι αιτίες που ανάγκασαν αρκετές οικογένειες να μετοικήσουν τότε στη Λύση, αυξάνοντας έτσι τον πληθυσμό της, ήταν οι επιδημίες, οι βίαιοι εξισλαμισμοί, η ασφάλεια που παρείχε το μοναστήρι και η αφθονία του νερού. Με τον καιρό, αρκετά από τα χωριά

Η αρχαία εικόνα της Παναγίας (14ος αι.) κλάπηκε μετά το 1974.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λύσης.

που αναφέρονται στους ενετικούς καταλόγους, όπως η Παναγιά, ο Άγιος Ευφημιανός, ο Άγιος Μάμας (Σιλίτζι), εγκαταλήφθηκαν οριστικά το 1572. Αργότερα, μετακινήθηκαν προς τη Λύση και οι κάτοικοι της Σίντας, του Περγάμου, του Πιστατζιού και της Αγλάσukas. Οι κάτοικοί τους πήραν μαζί τους και τις εικόνες των αγίων τους που τιμούσαν ιδιαίτερα, όπως τους αρχαίους Έλληνες, οι οποίοι είχαν την τακτική να μεταφέρουν στη νέα τους κατοικία αντικείμενα που σχετιζόνταν με τους εφέστιους θεούς τους. Από το Πιστάτζι μεταφέρθηκε η εικόνα της Παναγίας του 1568 και από το Πέργαμος η εικόνα του οσίου Ιωνά, που φέρει χρονολογία 1790. Στη θέση των εγκαταλελειμένων οικισμών έμειναν μικρά εκκλησάκια, όπως του Αγίου Γεωργίου της Αγλάσukas και του Αγίου Ευφημιανού, υπενθυμίζοντας ότι κάποτε υπήρχαν εκεί συνοικισμοί. Την περίοδο αυτή επαναλειτούργησε η Μονή του Προφήτη Ηλία και κτίστηκε η ομώνυμη εκκλησία, που συνυπήρχαν στη Λύση και στήριζαν τους κατοίκους της. Των κτημάτων και της Μονής επιστατούσε ο ιερομόναχος Ιωαννίκιος.

Η ανάπτυξη του οικισμού της Λύσης βρισκόταν στη ακμή του. Ο πληθυσμός της έφθασε τους 250 κατοίκους περίπου το 1805 και τους 435 το 1825, από τους οποίους οι 88 πλήρωναν φόρο. Στην προσπάθειά τους να δώσουν στα παιδιά τους μια στοιχειώδη εκπαίδευση και να διατηρήσουν την ελληνική τους ταυτότητα, οι Λυσιώτες δημιούργησαν, το 1830, ένα υποτυπώδες δημοτικό σχολείο, σε μια αίθουσα που δωρήθηκε στην εκκλησία του Προφήτη Ηλία, από την Αναστασία Χατζηπίτσιλλου. Πρώτος δάσκαλος των 12 μαθητών ήταν ο Χατζημικαήλ από το Καϊμακλί, ο πατέρας του οποίου υπήρξε ένα από τα θύματα της τουρκικής θηριωδίας του 1821. Ο ίδιος γλίτωσε από τη σφαγή επειδή διέφυγε στην Αίγυπτο. Γνώριζε πολύ καλά την τουρκική γλώσσα, ως επίσης τη βυζαντινή μουσική, την οποία δίδασκε με μεγάλο ενθουσιασμό στους μαθητές του. Χάρη σε αυτόν δημιουργήθηκε μια παράδοση στη Λύση για τη βυζαντινή μουσική.

II. ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΛΥΣΗΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ (1878-1974)

Με την έλευση των Βρετανών (1878), όπως όλοι οι Κύπριοι, έτσι και οι Λυσιώτες αισθάνθηκαν να απελευθερώνονται από τον τουρκικό ζυγό, που καθυστέρησε την ανάπτυξη και πρόοδό τους. Επηρεασμένοι από την εθνική ανάταση, τους απελευθερωτικούς αγώνες και τις ενσωματώσεις υπόδουλων τμημάτων του Έθνους με την Ελλάδα, θεώρησαν ότι ο νέος κατακτητής θα βοηθούσε στην πλήρη απελευθέρωση της Κύπρου και την Ένωσή της με τον υπόλοιπο ελληνισμό. Η σχετική, αρχική χαλά-

ρωση τούς επέτρεψε να ξεδιπλώσουν τις δυνατότητές τους και να επιδοθούν στην πρόοδο και ευημερία τους. Από το 1878 έως την τουρκική επιδρομή του 1974, η Λύση οφείλει την πολιτιστική και οικονομική της ανάπτυξη στους εργατικούς, φιλοπρόόδους και αγωνιστικούς κατοίκους της.

Υπό το βρετανικό αποικιακό ζυγό, παράλληλα με τους αγώνες τους για ελευθερία, έκαναν ό,τι μπορούσαν για να υλοποιήσουν τις εμπνεύσεις τους και να θέσουν τα θεμέλια της κοινοτικής τους συμβίωσης, σύμφωνα με τις ελληνοχριστιανικές αρχές και αξίες. Η καταπιεστική βρετανική διοίκηση δε συγκρινόταν με εκείνη των Οθωμανών κατακτητών. Οι νέες συνθήκες ευνόησαν την ανασυγκρότηση των Λυσιωτών, όπως και ολόκληρου του κυπριακού ελληνισμού. Άρχισαν να αξιοποιούν τον πλούτο και την ομορφιά του μεσαρίτικου κάμπου αποκτώντας μια σχετική άνεση, καλυτερεύοντας έτσι τη ζωή τους. Εργάστηκαν με ζήλο, ομαδικά και στις πλήστες φορές εθελοντικά, θέτοντας τα θεμέλια της πνευματικής, κοινωνικής και οικονομικής τους ανάπτυξης. Μετά την ανεξαρτησία της Κύπρου οι Λυσιώτες, όπως και όλος ο κυπριακός λαός, αξιοποίησαν τις ευκαιρίες που τους πρόσφερε η ελευθερία και η οργανωμένη Κυπριακή Δημοκρατία κατορθώνοντας να μετατρέψουν, εξελικτικά, το μικρό τους χωριουδάκι σε μια ευημερούσα κωμόπολη της Μεσαορίας, παρά τα προβλήματα που προέκυψαν από την τουρκοανταρσία του 1963 και μετά.

A. Πολιτιστική ανάπτυξη

Επειδή ο πληθυσμός της Λύσης αυξήθηκε με τις μετοικήσεις από τους γειτονικούς οικισμούς και η εκκλησία του Προφήτη Ηλία δεν ήταν αρκετά μεγάλη, αποφασίστηκε το κτίσιμο μεγαλύτερης στην ίδια θέση. Με εθελοντική εργασία των κατοίκων, άρχισε έτσι το 1888 το κτίσιμο μιας μεγαλόπρεπης εκκλησίας. Όταν έσκαβαν τα θεμέλια, ανακάλυψαν το πηγάδι, όπου, όπως προαναφέρθηκε, το 15ο αιώνα έκρυψαν το θησαυρό του μεγάλου μοναστηριού για να τον προστατέψουν από τους Μαμελούκους. Ο θησαυρός, έξυπνα κρυμμένος, δεν ανευρέθη. Στο βάθος του πηγαδιού βρήκαν όμως τρεις αρχαίες εικόνες της Παναγίας. Εκλαμβάνοντας την απρόσμενη αυτή ανακάλυψη ως θαύμα και θεία εντολή, οι Λυσιώτες, αντί στον Προφήτη Ηλία, αφιέρωσαν το νέο μεγαλοπρεπή ναό στην Παναγία, που έκτοτε αποτελεί την Πολιούχο και προστάτιδα της Λύσης. Στη συνέχεια μεγάλωσαν την εκκλησία και το πηγάδι-αγίασμα βρέθηκε στο κέντρο του ναού. Η νέα τρίκλιτη βασιλική έγινε με αισθητική νεογοτθικού ρυθμού και πλούσιο σκαλιστό εξωτερικό διάκοσμο, με επιδράσεις από τον Άγιο Νικόλαο Αμμοχώστου.

Ο ναός της Παναγίας της Λύσης. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λύσης.

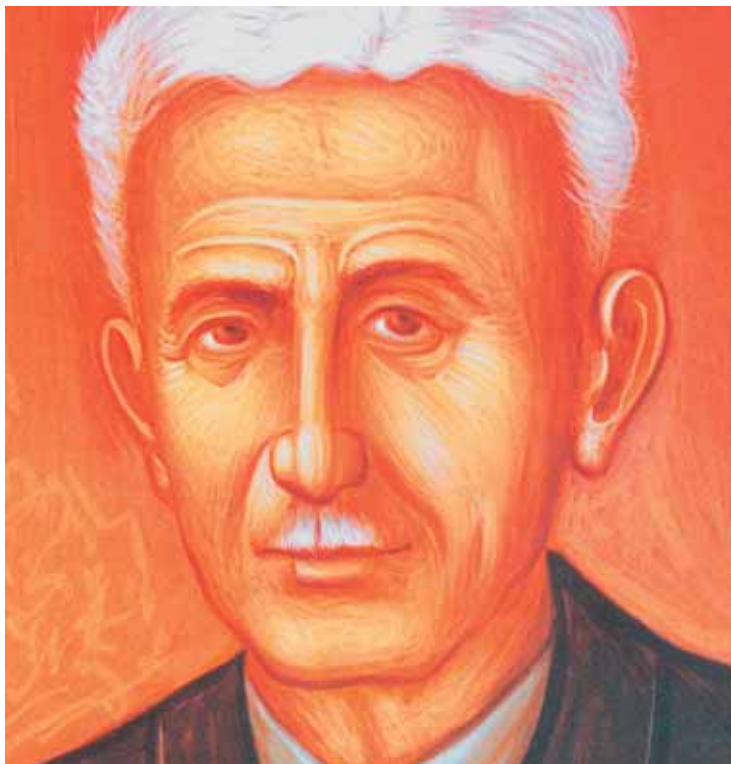
Λίγες εκκλησίες θα μπορούσαν να τη συναγωνιστούν σε μέγεθος και σε ομορφιά. Ήταν το καύχημα της Λύσης, που διαλαλούσε την πίστη, τη συλλογική εθελοντική εργασία και την επιδεξιότητα των Λυσιωτών στην οικοδομική. Στο κέντρο της νέας εκκλησίας βρισκόταν και το στόμιο του ξεροπήγαδου του 15ου αιώνα, με το θησαυρό που ήδη αναφέρθηκε.

Τρέφοντας ιδιαίτερη αγάπη για τα γράμματα, τις τέχνες, τον αθλητισμό και επιθυμώντας να δώσουν στα παιδιά τους καλύτερη μόρφωση, οι Λυσιώτες ασχολήθηκαν με τη δημιουργία κατάλληλων εκπαιδευτηρίων. Αμέσως μετά την ανάληψη της διοίκησης του νησιού από τους Βρετανούς, το 1878, μετέφεραν το κοινοτικό τους σχολείο σε νέο κτήριο, στο οποίο στεγάστηκε το Αρρεναγωγείο και σταδιακά και το Παρθεναγωγείο. Σε αυτά υπηρέτησαν αξιόλογοι εκπαιδευτικοί, όπως ο Κωνσταντίνος Ηλίας Τομπόλης και ο γιος του Ανίκητος Γλυκερίου Λοΐζος. Το 1920 κτίστηκε το Α΄ Δημοτικό Σχολείο με νεοκλασσικό σχεδιασμό. Το 1938, σε οικόπεδα που παραχωρήθηκαν δωρεάν από την εκκλησία της Λύσης, κτίστηκε το πρωτοποριακό για την εποχή, μεgalόπρεπο Νοσοκομείο της Λύσης, με εθελοντική εργασία και εισφορές των κατοίκων. Άνθρωποι των κοινών, που παραμερίζουν προσωπικά συμφέροντα προκειμένου να εξυπηρετήσουν το κοινό καλό, οι Λυσιώτες άρχισαν επίσης να ιδρύουν σωματεία όλων των ενδιαφερόντων, προσφέροντας

στη νεολαία υγιή απασχόληση και ηθικές αρχές, ασπίδα στην ανάπτυξή τους. Το 95% των νέων κατάφευγαν στα πολλά σωματεία, που λειτουργούσαν με κανόνες και υποχρεώσεις. Έγιναν τα εργαστήρια κοινωνικής διαπαιδαγώγησης, δημιουργίας και προσφοράς, όπου αφιέρωναν εποικοδομητικά τον ελεύθερό τους χρόνο, προστατευμένοι από τις κακοτοπιές και την αντικοινωνική συμπεριφορά.

Τα πρώτα Σωματεία που δημιουργήθηκαν ήταν τα Αναγνωστήρια, «Πανελλήνιος Πόθος» (1909) και «Αγάπη του Λαού» (1919). Το τελευταίο εξελίχθηκε στο ιστορικό Σωματείο «Λέσχη Αγάπη Λαού Λύσης» (ΛΑΛΛ), με μεγάλη πολιτιστική και αθλητική προσφορά, που συνεχίστηκε και μετά την Ανεξαρτησία. Το 1932 ιδρύθηκε ο «Αθλητικός Σύλλογος 'Ισχύς' Λύσης» (ΑΣΙΛ), γνωστός ανά το Παγκύπριο με πολλές περγαμινές στον αθλητισμό και τον πολιτισμό. Το 1953 στεγάστηκε σε δικό του οίκημα, που χτίστηκε σε οικόπεδα της Εκκλησίας. Το 1942 ιδρύθηκε ο Γεωργικός Σύλλογος «Δήμητρα». Από το 1951 συνέχισε ως Αγροτική Τοπική Ένωση-Παγκύπρια Ένωση Αγροτών (ΑΤΕ-ΠΕΚ), προωθώντας την αγροτική ανάπτυξη, αλλά και την εθνική διαπαιδαγώγηση. Το 1946 εμφανίστηκε ο Θρησκευτικός Σύλλογος «Προφήτης Ηλίας», μετονομασθείς το 1955 σε Θρησκευτικό Ορθόδοξο Ίδρυμα (Θ.Ο.Ι.) «Αγία Σκέπη», με θρησκευτική δραστηριότητα, διαφώτιση, κατηχητι-

κό και φιλανθρωπικό έργο. Πρωταγωνιστές του Θ.Ο.Ι. ήσαν, ο Γέροντας Παναγής Χ' Ιωνάς-Ιλαμίου και ο Ηγούμενος της Ιεράς Μονής Απόστολου Βαρνάβα, γέροντας Γαβριήλ (Γεώργιος Σιόκουρος). Με το έργο και τον υποδειγματικό τους βίο επηρέασαν το χαρακτήρα των Λυσιωτών. Το 1950 λειτούργησε το χριστιανικό βιβλιοπωλείο «Η Τιβεριάς» και το 1955 άρχισε να δραστηριοποιείται στη Λύση και η Ορθόδοξη Χριστιανική Ένωση Νέων (ΟΧΕΝ) από τον Χωρεπίσκοπο Σαλαμίνας Γεννάδιο και την Ουρανία Κοκκίνου. Η δράση της υπήρξε πλούσια στον κοινωνικό, θρησκευτικό και εθνικό τομέα. Την ίδια εποχή οργανώθηκε και ο παιδικός όμιλος κοριτσιών «Τα Κυκλάμινα» από τη Λέλλα Τσαούσιη. Ιδρύθηκαν επίσης τα Σωματεία, Αθλητική Ένωση Λύσης ΑΕΛ (1943), που το 1948 μετονομάστηκε σε Εθνικός Απελευθερωτικός Συνασπισμός (ΕΑΣ) με πολιτιστική και αθλητική δράση, η Ένωση Κυπρίων Αγροτών Λύσης (ΕΚΑ), οι συνδικαλιστικές Λαϊκές Οργανώσεις ΠΕΟ (1948), ο Κτηνοτροφικός Σύλλογος και η ΣΕΚ (1953). Σωματεία και Σύνδεσμοι ανέβαζαν θεατρικά έργα, οργάνωναν χορωδίες και μαντολινάτες, δημιουργούσαν βιβλιοθήκες και χορευτικά συγκροτήματα, ίδρυναν ποδοσφαιρικές ομάδες, διοργάνωναν ποδοσφαιρικές συναντήσεις, περιφερειακούς αγώνες στίβου, διαλέξεις, εκδρομές, γεωργικές εκθέσεις, εθνικές και θρησκευτικές

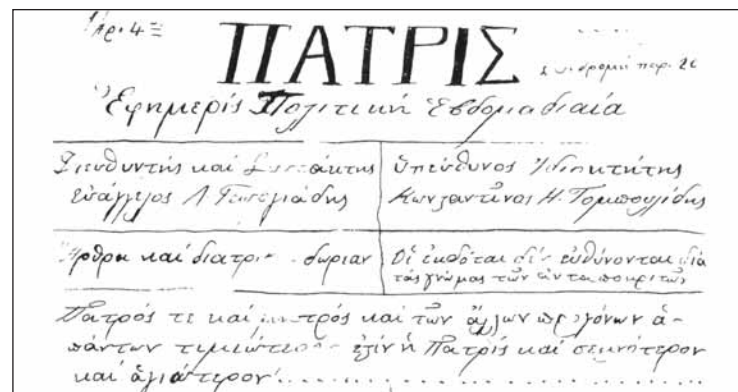

Ο Γιάγκος Σουρουλλάς, πρώτος Δήμαρχος Λύσης, μουσικοδιδάσκαλος Βυζαντινής μουσικής και συνθέτης.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λύσης.

γιορτές, εργάζονταν εθελοντικά σε κοινωφελή έργα και παρείχαν οικονομική βοήθεια σε όσους είχαν ανάγκη. Προωθούσαν και αναδείκνυαν επίσης τα πλούσια ήθη, έθιμα και τις παραδόσεις της Λύσης. Το 1953, με εθελοντική εργασία των Λυσιωτών κτίστηκε το οίκημα του ΑΣΙΛ.

Η πνευματική και καλλιτεχνική παράδοση στη Λύση κάλυπτε ένα ευρύ φάσμα Γραμμάτων και Τεχνών, με αξιόλογους εκπρόσωπους στην εκπαίδευση, στη λογοτεχνία, πεζογραφία, ποίηση, λαογραφία, μουσική, ζωγραφική, γλυπτική, χαρακτική, χορό κ.λπ.. Αρκετοί από αυτούς διέπρεψαν στους τομείς που εκπροσώπούσαν και έγιναν μέρος της μνήμης του τόπου τους. Ενδεικτικά αναφέρονται, ο Κωνσταντίνος Ή. Τομπόλης, διακεκριμένος εκπαιδευτικός, μουσικοσυνθέτης και ιεροψάλτης στην εκκλησία της Παναγίας της Λύσης. Ο Κωνσταντίνος Τομπόλης, υπήρξε πολυμαθέστατος και λάτρης του αρχαίου ελληνικού πνεύματος, το οποίο προσπαθούσε να μεταλαμπαδεύσει με πάθος στους μαθητές του. Με τη δημιουργικότητα, την προοδευτικότητα και την εν γένει δράση του, συνέτεινε στην πολιτιστική ανάπτυξη της κοινότητάς του. Το 1902, φοιτητής ακόμη, εξέδιδε την πολιτική εφημερίδα «ΠΑΤΡΙΣ», την πρώτη χειρόγραφη κυπριακή εφημερίδα, που κυκλοφόρησε μέχρι τον Αύγουστο του ίδιου έτους, και το 1909 ίδρυσε το Αναγνωστήριο «Πανελληνίος Πόθος». Συνέγραψε πληθώρα άρθρων, μελετών και το 1939 εξέδωσε τη μουσική συλλογή «Σχολικά Άσματα». Μαζί με τον μαθητή του, μουσικοσυνθέτη, πρωτοψάλτη και αργότερα Δήμαρχο Λύσης, Γιάγκο Σουρουλλά, αναβίωσαν τη βυζαντινή μουσική παράδοση στη Λύση. Δίδαξαν βυζαντινή μουσική, καλλιέργησαν και ανέπτυξαν στους Λυσιώτες τη μουσική παιδεία και ευαισθησία, κάτι που έκανε τη Λύση να ξεχωρίζει από άλλες κοινότητες της Κύπρου. Ο Γιάγκος Σουρουλλάς, που από το 1918 διατηρούσε τη Βυζαντινή του χορωδία, ανέδειξε περισσότερους από 350 ιεροψάλτες. Έκανε τη Βυζαντινή

Η προμετωπίδα της εφημερίδας «Πατρίς».

Φωτ.: Αρχείο Κλαίρας Τομπόλη-Θεοδούλου.

Μουσική σημαντικό μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς της Λύσης. Μελοποίησε επίσης πολλά εθνικά τραγούδια, που η χορωδία του έψαλλε σε εθνικές γιορτές και εθνικά μνημόσυνα. Κατά τη διάρκεια του αγώνα της ΕΟΚΑ 1955-1959 διαδίδονταν από το μηχανισμό της Οργάνωσης σε όλο το νησί, συμβάλλοντας στην ενδυνάμωση του εθνικού φρονήματος. Σημαντική ήταν επίσης και η συμβολή του μουσικού Κώστας Κασσιανού, συνεργάτη του Γιάγκου Σουρουλλά.

Μερικές άλλες σημαντικές προσωπικότητες, που πρόσφεραν στην πνευματική και πολιτιστική ανάπτυξη της λυσιώτικης κοινωνίας, ήταν ο διακεκριμένος παιδαγωγός Κοσμάς Λυσιώτης, ο γιος του, βραβευμένος ποιητής, Ξάνθος Λυσιώτης, ο γνωστός πεζογράφος Μελής Νικολαΐδης, ο χαρισματικός βιολιστής Κυριάκος Καψάλης, ο ζωγράφος και γλύπτης Κωνσταντής Τομπούλας, ο γλύπτης Παναγής Χατζηγιάννης, οι λαϊκοί ποιητές Παύλος Λιασίδης, Γιακουμής Ατσίκος και Χριστάκης Χασάπης. Ιδιαίτερη θέση στα ποιήματα των τριών λαϊκών ποιητών της Λύσης, κατέχουν η γενέτειρά τους και οι άνθρωποί της, η πατρίδα τους και οι αγώνες της. Στη Λύση έζησε τα παιδικά του χρόνια και ο επίσης διακεκριμένος εκπαιδευτικός, πρωτοψάλτης, μουσικός και λαογράφος, Σώζος Τομπόλης.

Ο Λαϊκός ποιητής Παύλος Λιασίδης.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λύσης.

Μετά την Ανεξαρτησία η Λύση λειτούργησε ως Δήμος από τις 13 Μαΐου μέχρι τις 20 Δεκεμβρίου του 1962. Δήμαρχος αναδείχθηκε ο Γιάγκος Σουρουλλάς, κατόπιν εκλογών, που ήταν οι πρώτες δημοτικές μετά την απελευθέρωση και οι μοναδικές μέχρι το 1974. Ο Δήμος καταργήθηκε επτά μήνες αργότερα και τη θέση του πήρε το Συμβούλιο Βελτιώσεως, για να μη δοθεί η ευκαιρία στους Τουρκοκύπριους να διεκδικήσουν ξεχωριστές δημοτικές εκλογές σε μεικτούς Δήμους. Το θέμα αυτό αποτέλεσε ένα από τα 13 σημεία των προτάσεων Μακαρίου, στην προσπάθειά του να αποφευχθεί ο διαχωρισμός του πληθυσμού και η διχοτόμηση. Παρόλα αυτά πρέπει να σημειωθεί ότι, μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, με τη χαλάρωση των καταπιεστικών αποικιακών μέτρων λόγω συμμετοχής των Κυπρίων στον πόλεμο, η Λύση αναπτύχθηκε πολύ γρήγορα και διεκδικούσε να γίνει το διοικητικό κέντρο της Μεσαορίας, πράγμα που πέτυχε από τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας. Όλες σχεδόν οι Κυβερνητικές Υπηρεσίες είχαν εκεί παραρτήματα, το Νοσοκομείο κρατικοποιήθηκε και αναβαθμίσθηκε ως περιφερειακό. Το 1960 κτίστηκε το Β΄ Δημοτικό Σχολείο, που μέχρι το 1967 λειτούργησε και ως Οκτατάξια Σχολή, οπότε ιδρύθηκε το Γυμνάσιο Λύσης. Το Γυμνάσιο στεγάσθηκε το 1969 σε δικό του σύγχρονο κτήριο. Την ίδια περίοδο λειτούργησε ιδιωτικό νηπιαγωγείο, καθώς και ιδιωτικά φροντιστήρια.

Αυτή την περίοδο κτίστηκαν με εθελοντική εργασία στα κτήματα της Εκκλησίας τα μεγαλοπρεπή οικήματα της ΣΕΚ, ΠΕΚ, ΛΑΛΛ και το Δημοτικό Μέγαρο και δημιουργήθηκε η δεύτερη πλατεία της Λύσης, με σύγχρονες προδιαγραφές για την εποχή, η οποία προσέλκυε πλήθος κόσμου και από τα γειτονικά χωριά. Τα παλιά Σωματεία συνέχισαν να συγκεντρώνουν τη νεολαία και να δραστηριοποιούνται εποικοδομητικά. Δημιουργήθηκαν επίσης και νέα οργανωμένα σύνολα. Το 1960 ιδρύεται το 123ο Σύστημα Προσκόπων Λύσης, που σύντομα αγκάλιασε τους νέους. Με το πολυποίκλο πρόγραμμά του, πρωτοστατούσε σε όλες τις εκδηλώσεις της Κοινότητας και ανέπτυξε έντονη πολιτιστική δράση. Το 1961 ιδρύθηκε το «Συγκρότημα Καλλιτεχνών Λύσης» (ΣΥΚΑΛΥ), με εμπνευστή τον Κωστή Κωστέα, ο οποίος έδωσε το δικό του στίγμα στα πολιτιστικά δρώμενα της Κύπρου. Ήταν ένα από τα πρώτα κυπριακά λαϊκά συγκροτήματα. Έκανε μουσικοχορευτικές εμφανίσεις και παρουσίαζε ηθογραφικά χοροδράματα, βασισμένα στους παραδοσιακούς χορούς και τις λαϊκές μελωδίες, τους θρύλους και τις παραδόσεις του τόπου. Περιόδευε σε όλη την Κύπρο, εξέδιδε βιβλία, δίσκους και έκανε διαλέξεις. Εκπροσώπευσε πολλές φορές την Κύπρο στο εξωτερικό, όπου κέρδισε αρκετά βραβεία και διακρίσεις. Το 1963 ιδρύθηκε ο «Αθλητικός Μορφωτικός

Το ΣΙΚΑΛΥ
μπροστά στην
εκκλησία πριν
τον εκτοπισμό.
Φωτ.: Αρχείο
Δήμου Λύσης.

Το «Στάδιο Γρηγόρη Αυξεντίου» του ΑΣΙΛ στη Λύση πριν το 1974.
Είναι το πρώτο στάδιο στην Κύπρο που φυτεύτηκε χορτάρι
και ηλεκτροφωτίστηκε Φωτ.: Σωματείου ΑΣΙΛ Λύσης.

Όμιλος Λύσης» (ΑΜΟΛ), με αθλητικές και πολιτιστικές δραστηριότητες. Το 1963 δημιουργήθηκε ο Κυνηγετικός Σύλλογος και το 1968 ιδρύθηκε ο Πνευματικός Μαθητικός Όμιλος, με πλούσια πολιτιστική δράση.

Μετά την Ανεξαρτησία, ο ΑΣΙΛ έκανε τα πιο μεγάλα άλματα από όλα τα αθλητικά σωματεία της Κύπρου. Εντάχθηκε στη δύναμη της ΚΟΠ και ανήλθε στην Α΄ Κατηγορία όπου πρωταγωνίστησε. Έχτισε το δικό του γήπεδο (1964), το «Γρηγόρης Αυξεντίου», πρώτο στην Κύπρο με χορτοτάπητα και προβολείς. Τα καλοκαίρια διοργάνωνε τα τρία περίφημα νυκτερινά τουρνουά ποδοσφαίρου (Αγροτικό, Α΄ Κατηγορίας και Διεθνές), που ταυτίστηκαν με τη Λύση. Για ένα μήνα κατέκλυζαν την κωμόπολη χιλιάδες ποδοσφαιρόφιλοι και ήταν ένα πανηγύρι χαράς και διασκέδασης. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ένα χρόνο πριν την τουρκική εισβολή (1973), στη διοργάνωση του Αγροτικού έλαβαν μέρος 300 ομάδες, δηλαδή όλη η Κύπρος. Εμπνευστής της όλης προσπάθειας ήταν ο Παναγιώτης Χ΄ Κώστας. Την ίδια χρονιά, το Τμήμα Αρχαιοτήτων, συντήρησε το εξωκκλήσι του Αγίου Ευφημιανού και αποκαταστάθηκαν οι περίφημες βυζαντινές τοιχογραφίες του, ένας μοναδικός για τους Λυσιώτες και για ολόκληρη την Ορθοδοξία πολιτιστικός θησαυρός. Μεγαλύτερος θησαυρός ήταν όμως τα παιδιά της που την κατέστησαν «Ηρωομάννα» με τους αγώνες και τις θυσίες τους.

Β. Η Λύση «Ηρωόμανα»

Η Λύση συνέδραμε επίσης σε όλους τους Εθνικούς Εράνους και πρόσφερε στην πατρίδα πολλούς αγωνιστές και ήρωες, δεικνύοντας έμπρακτα και με αυτό τον τρόπο το υψηλό επίπεδο του πολιτισμού της. Το 1931 Λυσιώτες συμμετείχαν στην εξέγερση των «Οκτωβριανών» και τιμωρήθηκαν σκληρά από τη βρετανική αποικιακή διοίκηση. Το 1940 δεκάδες Λυσιώτες κατατάχθηκαν εθελοντές στα συμμαχικά στρατεύματα, ελπίζοντας ότι οι Βρετανοί θα τους αντάμειβαν με την εθνική αποκατάσταση της Κύπρου. Το 1950, όλοι ανεξάρτητα υπογράψαν το Ενωτικό Δημοψήφισμα. Όταν το 1951 η αποικιακή κυβέρνηση θέσπισε νόμο περί Συμβουλίων Βελτιώσεως, για να υποσκάπτει και αποδυναμώνει τη βούληση του κυπριακού ελληνισμού, η Λύση τον απέρριψε, γιατί δεν ήθελε καμιά συνεργασία με τον κατακτητή. Ως αντίποινο, ο Βρετανός διοικητής κατάργησε τότε το νόμο περί δημόσιας υγείας στη Λύση και άφησε τον κοινοτάρχη χωρίς κοινοτικούς φόρους, με αποτέλεσμα να μη μπορεί να εκτελέσει κανένα έργο. Οι Λυσιώτες αντέδρασαν με την εκλογή μιας τοπικής επιτροπής που ονομάστηκε «Κοινοτικό Συμβούλιο Λύσης». Για να τονίσουν την «αυτοδιοίκησή τους», έχτισαν στην κεντρική πλατεία της κοινότητας μια εξάγωνη βάση, στις πλευρές της οποίας ανέγραψαν τα αρχικά Κ.Σ.Λ., δηλαδή «Κοινοτικό Συμβούλιο Λύσης» και ανύψωσαν την ελληνική σημαία. Έργο του Συμβουλίου η εθελοντική είσπραξη φόρων, η επιδιόρθωση δρόμων, η ύδρευση της κοινότητας και επίλυση πολλών άλλων προβλημάτων, κυρίως υγείας. Ήταν μια πραγματικά τοπική αυτοδιοίκηση, που βασιζόταν στην εθελοντική εργασία και προσφορά των Λυσιωτών.

Οι Λυσιώτες είχαν βαθιά θρησκευτική πίστη και μια ξεχωριστή αγάπη για την Ελλάδα. Γαλουχημένοι με ιδανικά και εφοδιασμένοι με αυτογνωσία, πρωτοστάτησαν έτσι και στον απελευθερωτικό αγώνα της ΕΟΚΑ, που ξεκίνησε το 1955. Από την έναρξη μέχρι τη λήξη του το 1959, συμμετείχαν μαζικά και με τις θυσίες τους χάρισαν στη Λύση τον τιμητικό τίτλο της «ηρωόμνας». Πρώτος που πότισε με το αίμα του τη Λύση ήταν ο Πάτροκλος Κόκκινος. Οι συγχωριανοί του γονάτισαν μπροστά στο νεκρό του σώμα, ενώ οι γονείς του, σαν άλλοι Σπαρτιάτες, το υποδέχθηκαν λέγοντας, «Χαλάλι στην Πατρίδα» και «Αφού δεν παραδόθηκες ας έχεις την Ευχή μας». Ομόθυμη ήταν η συμμετοχή και η ενεργός δράση πολλών Λυσιωτών. Επτά άλλα παλληκάρια της Λύσης έπεσαν στις επάλξεις του αγώνα για ελευθερία: Γρηγόρης Αυξεντίου, Αναστάσης Σουρουλλάς, Γεώργιος Χ' Ιωνάς, Χριστοφής Παναγίδης, Μιχαήλ Σιάλος Κκαΐλης, Καλλής Σακκάς και Αναστάσης Φανής. Επίσης, επτά Λυσιώτες

Ο ήρωας Γρηγόρης Αυξεντίου. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λύσης.

φυλακίσθηκαν στις Κεντρικές Φυλακές, εκ των οποίων οι τέσσερις αρχικά καταδικάσθηκαν σε θάνατο, άλλοι κρατήθηκαν και βασανίστηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης και τρεις ηλικιωμένοι, ο Πέτρος και Παύλος Νικολέττη και Μιχαήλ Τούμπας δολοφονήθηκαν από Τούρκους, συνεργάτες των Βρετανών.

Ο θρυλικός ήρωας Γρηγόρης Αυξεντίου, υπαρχηγός της Ε.Ο.Κ.Α., έδρασε στην Αμμόχωστο, στον Πενταδάκτυλο και στην Πιτσιλιά. Όταν το κρουσθήγετό του στο Μαχαιρά περικυκλώθηκε από τους Βρετανούς, διέταξε τους συντρόφους του να παραδοθούν και έμεινε μόνος. Οι Βρετανοί περιέλουσαν το κρουσθήγετο με βενζίνη και τον έκαψαν ζωντανό, στις 3 Μαρτίου 1957, μετατρέποντάς τον σε σύμβολο αγώνα και αυτοθυσίας. Τη δύναμη της ελληνικής του ψυχής παραδέχτηκαν και οι αντίπαλοί του, οι οποίοι τον φοβούνταν ακόμη και νεκρό, αφού τον έθαψαν στα Φυλακισμένα Μνήματα, αντί να τον παραδώσουν για να θαφτεί στη γενέτειρά του. Στην ίδια τη Λύση έδρασαν, μεταξύ άλλων, και ο ήρωας του Δικώμου Κυριάκος Μάτσης, ο ήρωας δάσκαλος Φώτης Πίττας, ο Ηλίας Παπακυριακού και άλλοι. Η κοινότητα αποτέλεσε κέντρο κατασκευής και προμήθειας βομβών και έκδοσης φυλλαδίων για τον αγώνα. Φιλοξενούσε

σε κρυσφήγετα καταζητούμενους αγωνιστές και ήταν περιφερειακό κέντρο των εκδηλώσεων Παθητικής Αντίστασης. Εκεί λειτούργησαν επίσης, ομάδα Πολιτικής Επιτροπής Κυπριακού Αγώνα και πολιτοφυλακή, η οποία παρακολουθούσε τις κινήσεις των Βρετανών και προστάτευε τα γύρω χωριά από τους Τούρκους, οι οποίοι, υποκινούμενοι από τους Βρετανούς, προκαλούσαν ζημιές σε περιουσίες και σκότωναν ανυπεράσπιστους Έλληνες.

Οι αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α. είχαν τη συμπαράσταση όλης της Λύσης. Όλος ο πληθυσμός της, ανεξαρτήτως φύλου ή ηλικίας, βοηθούσε όπως μπορούσε. Οι νέοι, μέλη της Α.Ν.Ε., εκτός από αναγραφή συνθημάτων, διανομή φυλλαδίων, μεταφορά και απόκρυψη όπλων, ανύψωναν και το ηθικό του πληθυσμού. Με ομιλίες τους σε εθνικές γιορτές και σε μνημόσυνα ηρώων της κοινότητας, μετέδιδαν τη φλόγα και τον ενθουσιασμό τους. Με επίκεντρο την ΟΧΕΝ, οι γυναίκες ντύνονταν με κυπριακό ύφασμα (αλατζιά), οργάνωναν Εθνικούς εορτασμούς, φιλανθρωπικές αγορές, αναρτούσαν την ελληνική σημαία στα σπίτια τους, φιλοξενούσαν και βοηθούσαν καταζητούμενους. Ήταν τόση η μανία των Βρετανών κατά των Λυσιωτών που, κατά διαστήματα, τους επέβαλλαν, για μεγάλο χρονικό διάστημα, κατ' οίκον περιορισμούς ή ανατίναζαν σπίτια τους.

Μετά την τουρκοανταρσία στη Λύση έδρευε μονάδα του ελληνικού στρατού, ενώ Λυσιώτες εθελοντές έλαβαν μέρος σε διάφορες μάχες στον Πενταδάχτυλο και στη προάσπιση των γύρω χωριών. Η Λύση είχε το δικό της μερίδιο προσφοράς και στην αντιμετώπιση της τουρκικής επιδρομής τον Ιούλιο του 1974, με 7 νεκρούς, 19 αγνοούμενους και 4.511 εκτοπισμένους. Η κωμόπολη της Λύσης βρίσκεται ακόμη υπό κατοχή σφετεριστών και εκτεθειμένη στη βούληση ανθρώπων ξένων προς τον πολιτισμό της, υποκείμενη στο γενοκτόνο πολιτισμικό ξεκαθάρισμα.

Γ. Οικονομική ανάπτυξη

Παράλληλα με την πολιτιστική ανάπτυξη, η Λύση αναπτυσσόταν και οικονομικά. Επί Αγγλοκρατίας, οι ασχολίες των κατοίκων της περιστρέφονταν γύρω από τη γεωργία και τη κτηνοτροφία. Καλλιεργούσαν δημητριακά, ελιές, χαρουπιές, αμπέλια κ.λπ. Η κτηνοτροφία, που επίσης αναπτυσσόταν, περιλάμβανε κυρίως εκτροφή αιγοπροβάτων, χοίρων και κοτόπουλων. Κάθε νοικοκυριό είχε αυτάρκεια σε όλα αυτά τα είδη πρώτης ανάγκης. Ήταν πολύ λίγοι εκείνοι οι οποίοι δούλευαν για την επιβίωσή τους σε ξένους. Αυτή την περίοδο υπήρχε επίσης άνθηση των παραδοσιακών επαγγελμάτων, που εξυπηρετούσαν και τα γύρω χωριά, όπως ο κατασκευαστής αμαξιών και μπουζύλων, εργαστήρια επεξεργασίας μεταξιού, σιδηρουργεία, επιπλοποιεία.

Όσοι από τους κατοίκους δεν είχαν δική τους γη ή οι ανομβρίες εμπόδιζαν τις γεωργικές τους ασχολίες, εύρισκαν άλλους τρόπους να επιβιώνουν, αναδεικνύοντας τα ταλέντα τους και τη δημιουργικότητά τους. Αν και σε μικρό βαθμό, αναπτύχθηκαν έτσι και οι λαϊκές τέχνες, μεταξύ των οποίων και η λαϊκή ζωγραφική. Παράλληλα με τις τυχόν άλλες ασχολίες τους, οι λαϊκοί ζωγράφοι έκαναν ζωγραφιές σε γυαλί, προσθέτοντας στον οικογενειακό προϋπολογισμό. Για ορισμένους ήταν το βιοποριστικό τους επάγγελμα. Λόγω της σχετικά εύκολης επικοινωνίας με τις κοντινές πόλεις, μάθαιναν τις νέες τάσεις της τέχνης τους, δέχονταν ερεθίσματα, διεύρυναν τη θεματολογία τους και ανάλογα με τη ζήτηση προσάρμοζαν τη δική τους αισθητική. Ιδιαίτερη θέση στη θεματολογία τους κατείχαν βασιλιάδες, ήρωες, κοπέλες, ανδρόγυνα, θεοί και θεές του Ολύμπου, μορφές από τη Βίβλο, σκηνές από την άλωση της Κωνσταντινούπολης, τον ελληνικό εθνικοαπελευθερωτικό πόλεμο του 1821 και τους νικηφόρους Βαλκανικούς πολέμους. Σημαντικός από τους Λυσιώτες λαϊκούς ζωγράφους σε γυαλί ήταν ο Ιωάννης Αθανασίου, ο οποίος στη συνέχεια έγινε αγιογράφος. Οι λαϊκές τους εικόνες πληροφορούσαν και ενημέρωναν τον απλό άνθρωπο, για ήρωες και ιστορικά γεγονότα. Αποτελούσαν κύριο διακοσμτικό στοιχείο των αγροτικών σπιτιών της Μεσαορίας και ιδιαίτερα της Λύσης. Επάγγελμα έγιναν και άλλες παρεμφερείς λαϊκές τέχνες, μέσα από τις οποίες οι δημιουργοί διοχέτευαν τις δεξιότητες τους και ανέπτυσαν τα ταλέντα τους. Μια άλλη

Καθιστικό με παραδοσιακή διακόσμηση από κάδρα, πιάτα και αγγεία. Οικία Βασίλη Ντάκκα στη Λύση.

Φωτ.: Ελένη Παπαδημητρίου.

Ο γλύπτης Κωσταντίνος Τομπούλας. Δεξιά ένα από τα έργα του.

Φωτ.: Αρχείο Αλέκου Διαμαντή.

λαϊκή τέχνη ήταν η εγχάραξη σε ξηρές κολοκύθες. Ο αγροφύλακας και κτηνοτρόφος Κωνσταντής Τομπούλας, γνωστός από τα γλυπτά του έργα, σκάλιζε σε αυτές ήρωες του 1821. Φιλοτεχνούσε επίσης πλαστά αρχαία γλυπτά, όπως και ο συντοπίτης του Χατζηγιάννης και άλλοι τεχνίτες της περιοχής, όπως ο Κάσιαλος. Μετά τη δίωξή τους από την αρχαιολογική υπηρεσία, ασχολήθηκαν με άλλα είδη τέχνης, όπως το σκάλισμα δακτυλιδίων και σκαρβαίων, τη ζωγραφική και τη μικρογλυπτική. Οι γυναίκες επίσης, παράλληλα με τις άλλες τους ασχολίες, ήταν επιδέξιες υφάντριες. Στα εργαστήρια όλων αυτών των ανθρώπων, που τις περισσότερες φορές ήταν ένα από τα δωμάτια του σπιτιού τους, αγωνίζονταν για την επιβίωσή τους, ενώ ταυτόχρονα ανέπτυσσαν τις καλλιτεχνικές και άλλες ικανότητές τους.

Στη Λύση υπήρχαν και τεχνίτες, εξειδικευμένοι σε διάφορα οικοδομικά επαγγέλματα, που διατηρούσαν την παραδοσιακή, λαϊκή της αρχιτεκτονική. Έφτιαχνα πλακόστρωτους δρόμους και έκτιζαν σπίτια με πλίνθους, ακολουθώντας τον ιδιαίτερο εκείνο σχεδιασμό, που χαρακτήριζε τα περισσότερα σπίτια της Μεσαορίας. Ανεξάρτητα από την τοποθεσία που βρισκόταν το σπίτι, η καμάρα του ηλιακού έπρεπε απαραίτητα να βλέπει στο Νότο. Ο προσανατολισμός αυτός βοηθούσε ώστε το Χειμώνα, που ο ήλιος είναι χαμηλά, να μπορεί να μπαίνει στα δωμάτια, ενώ το Καλοκαίρι, που είναι πιο ψηλά, ο ηλιακός έκανε σκιά, διατηρώντας τα δωμάτια δροσερά. Ο άλλος λόγος του συγκεκριμένου προσανατολισμού είναι και οι νότιοι δροσεροί άνεμοι του Καλοκαιριού, οι οποίοι συνήθως φυσούν στην περιοχή. Με τη σημερινή ορολογία είναι ένα είδος βιοαρχιτεκτονικής, την οποία χρησιμοποίησαν κατάλληλα και οι κάτοικοι της Λύσης. Επαγ-

γελματίες τεχνίτες αναλάμβαναν τη λιθανάγλυφη διακόσμηση των υπέρθυρων και των θυρωμάτων των εισόδων των κατοικιών και προμήθευαν την επίπλωση με ξυλόγλυπτα έπιπλα.

Ο Συνεργατισμός αποτέλεσε το επιστέγασμα του ομαδικού πνεύματος κοινοτικής ανάπτυξης των Λυσιωτών. Αναπτύχθηκε σε διάφορα επίπεδα και τομείς σώζοντας πολλούς από τη χρεοκοπία και αναβαθμίζοντας τη ζωή στην κοινότητα. Μεγάλος συνεργατιστής, πρωτοπόρος, εμπνευστής και ηγέτης του Συνεργατισμού της Λύσης, καθώς και λαογράφος και αγροτικός ηγέτης υπήρξε ο αείμνηστος Σάββας Ξυστούρης. Η συμβολή του Συνεργατισμού στην οικονομική ανάπτυξη έγινε σταδιακά περισσότερο αισθητή με τη δημιουργία του πρώτου Ταμιευτηρίου Λύσης, το 1916, από τον Κωνσταντίνο Τομπόλη, με την επωνυμία «Η Μέλισσα», του οποίου διετέλεσε και γραμματέας, την ίδρυση της Συνεργατικής Πιστωτικής Εταιρείας Λύσης, το 1923, της Συνεργατικής Εταιρείας Διαθέσεως Γεωργικών Προϊόντων και του Συνεργατικού Παντοπωλείου Λύσης, το 1935, της Συνεργατικής Εταιρείας Ελαιοπαραγωγών, το 1945, και της Συνεργατικής Εταιρείας Μεταφορών, το 1946. Η ίδρυση του

Ο Σάββας Ξυστούρης ο μεγάλος συνεργατιστής και λαογράφος.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λύσης.

Αρδευτικού Συνδέσμου συνέβαλε επίσης στην οικονομική ανάπτυξη μιας μεγάλης περιοχής, νοτιοανατολικά της Λύσης, με μία κοινή διάτρηση. Σημειώνεται ότι για την ύδρευση της Λύσης υπήρχαν κλειστά ντεπόζιτα (φουντάνες) από το 1910, σε μια εποχή που κανένα χωριό της περιοχής δε χρησιμοποιούσε ακόμη αυτό τον τρόπο ύδρευσης.

Μετά την Ανεξαρτησία οι Λυσιώτες, οι οποίοι διακρίθηκαν στους αγώνες για ελευθερία της Κύπρου, με την εργατικότητα και την εθελοντική τους προσφορά στα κοινά, κατάφεραν να αναπτύξουν περαιτέρω την κοινότητά τους. Η γεωργοκτηνοτροφία, κύρια απασχόλησή τους, μπήκε σε νέες βάσεις. Το εύφορο έδαφος της Λύσης παρήγαγε μεγάλη ποικιλία προϊόντων: εσπεριδοειδή, δημητριακά, ελιές, σταφύλια, πατάτες, σύκα, κηπουρικά, όπως λαχανικά κ.ά. Τα καρότα ως νέα καλλιέργεια διαδόθηκε τόσο, ώστε η Λύση να παράγει το ένα τρίτο της Παγκύπριας παραγωγής. Στον τομέα της κτηνοτροφίας, παράλληλα με τις παραδοσιακές μεθόδους εκτροφής, αναπτύχθηκαν δεκάδες μεγάλα χοιροστάσια, πτηνοτροφεία και αγελαδοτροφεία. Μέχρι το 1974, η Λύση και τα άλλα κεφαλοχώρια της Μεσσαρίας αποτελούσαν το σιτοβολώνα και τον κύριο προμηθευτή κρέατος στο νησί. Η Λύση παρουσίασε άλματα και σε άλλους τομείς της οικονομίας. Τα εργαστήρια εξελίχθηκαν σε μικρά εργοστάσια και τα μικρομάγαζα μεγάλωσαν. Το Συνεργατικό Παντοπωλείο έγινε Υπεραγορά και ανοίχτηκαν Παραρτήματα Τραπεζών. Αναπτύχθηκαν αρκετές βιοτεχνίες, εργοστάσια ένδυσης, εμπορικά καταστήματα, γραφεία πώλησης αυτοκινήτων κ.ά., που απασχολούσαν αρκετό κόσμο και πρόσφεραν ό,τι και στις μεγάλες πόλεις. Υπήρχαν επίσης πολλοί τεχνίτες, ξυλουργοί, σιδεράδες και υποδηματοποιοί. Εκατοντάδες από αυτούς, κάθε μέρα πήγαιναν για να δουλέψουν στις τρεις πόλεις που περιέβαλλαν τη Λύση, όπως και πολλές γυναίκες πήγαιναν με λεωφορεία να εργαστούν σε εργοστάσια και αγροκτήματα σε όλη την Κύπρο και το απόγευμα επέστρεφαν να χαρούν τη ζωντάνια της πόλης τους.

Η κομβική γεωγραφική της θέση, μεταξύ των πόλεων Αμμοχώστου, Λευκωσίας και Λάρνακας βοήθησε έτσι, ώστε η κωμόπολη να αποκτήσει εμπορική κίνηση. Η κίνηση αυτή αυξανόταν ακόμη περισσότερο όταν διοργανώνονταν ποδοσφαιρικοί και αθλητικοί αγώνες ή πανηγύρια. Πλήθος κόσμου από τις γύρω περιοχές κατέκλυζε τη Λύση ενισχύοντας οικονομικά την κοινότητα. Οι επισκέπτες συνδύαζαν το θέαμα με τα ψώνια τους και με την παραδοσιακή λυσιώτικη γαστρονομία. Η μεταφορά στη Λύση κυβερνητικών υπηρεσιών, όπως το κτηματολόγιο, τμημάτων της επαρχιακής διοίκησης, δικαστήριο και αστυνομικό

σταθμό, που στεγάστηκαν στο Δημοτικό Μέγαρο, τη μετέτρεψαν σε διοικητικό κέντρο της Μεσσαρίας. Η κοινότητα διέθετε επιπλέον ιδιωτικό νηπιαγωγείο και νοσοκομείο, που εξυπηρετούσε και τους κατοίκους των γύρω περιοχών, καθιστώντας τη Λύση, εκτός από διοικητικό κέντρο και περιφερειακό κέντρο υγείας. Με τις υπηρεσίες που παρείχε και το υψηλό βιωτικό της επίπεδο, προσέλκυε τον κόσμο της περιοχής. Δημιουργήθηκαν εστιατόρια και κέντρα αναψυχής, λειτουργούσαν δύο κινηματογράφοι, είχε συχνές θεατρικές παραστάσεις και άλλη ψυχαγωγία. Είχε ό,τι χρειαζόταν για να λειτουργήσει ως μια μικρή πολιτεία, όπου οι άνθρωποί της μοχλούσαν και δημιουργούσαν με όρεξη και μεράκι, προσφέροντας στην οικονομία του τόπου τους και στον κρατικό προϋπολογισμό.

Από την Ανεξαρτησία της Κύπρου μέχρι την τουρκική επιδρομή, δηλαδή σε δεκατέσσερα μόνο χρόνια, πέτυχε ηλιγγιώδη πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη. Η Λύση γνώρισε έτσι τη χρυσή περίοδο της πολύχρονης ύπαρξής της. Το παραμελημένο από τους κατακτητές κεφαλοχώρι της Μεσσαρίας εξελίχθηκε ραγδαία σε μια σύγχρονη πόλη. Η κεντρική της θέση,

«Λύσειο Μέγαρο». Φωτ: Αρχείο Δήμου Λύσης.

οι υπηρεσίες που προσέφερε, οι περήφανοι κάτοικοί της με τις ιδιαίτερες αρετές τους και τους πετυχημένους τους σχεδιασμούς, ήταν παράγοντες ανάπτυξης, που συνέτρεχαν και ο ένας ενίσχυε τον άλλο αναπτύσσοντας μια δυναμική διαρκούς προόδου και δημιουργίας. Δεν είναι τυχαίο που το 1972 ξένοι επιστήμονες εξεδήλωσαν ενδιαφέρον να μελετήσουν κοινωνιολογικά το φαινόμενο Λύση και να εκδώσουν το βιβλίο *Η Λύση*. Η σταθερή πίστη των Λυσιωτών στις ελληνοχριστιανικές αρχές και αξίες, ο εθελοντισμός και η αγάπη προς τη γενέτει-

ρα και την πατρίδα τους, οδήγησαν στην ανάπτυξη πνεύματος συνεργασίας, που συνέτεινε, ώστε η Λύση να εξελιχθεί πολύ γρήγορα σε μια ανθούσα πολιτισμικά και οικονομικά κωμόπολη, με ένα συνεχώς αυξανόμενο πληθυσμό. Ικανοποιώντας όλες σχεδόν τις ανάγκες του πληθυσμού της σαν μια μεγαλούπολη, οι Λυσιώτες δεν την εγκατέλειπαν για να αναζητήσουν αλλού μια καλύτερη ζωή. Παρέμεναν στην πόλη τους, όπου έχτιζαν τα σπίτια τους, όπως και πολλοί κάτοικοι των γύρω περιοχών, οι οποίοι έρχονταν για μόνιμη εγκατάσταση. Το αποτέλεσμα ήταν να παρατηρηθεί μια αλματώδης οικιστική και πληθυσμιακή ανάπτυξη. Από 759 κατοίκους το 1881, έγιναν 2.927 το 1946, 3.737 το 1960 και το 1973, 4.537, όλοι Έλληνες, που εκδιώχθηκαν βίαια από την κωμόπολή τους κατά τη διάρκεια και μετά την τουρκική επιδρομή. Η Τουρκία συνεχίζει να τους στερεί το δικαίωμα να ξαναγυρίσουν πίσω στα σπίτια και τις περιουσίες τους. Βρίσκονται διασκορπισμένοι στις ελεύθερες περιοχές και στο εξωτερικό, αγωνιζόμενοι για ελευθερία και δικαίωση.

III. ΔΗΜΟΣ ΛΥΣΗΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΠΙΔΡΟΜΗ ΚΑΙ ΚΑΤΟΧΗ

Η αρχική εμπειρία των Λυσιωτών ως μετοίκων, τους έκανε να ριζώσουν στην κωμόπολή τους και να αποφεύγουν τη μετανάστευση. Ανάπτυξαν έτσι ένα υγιή τοπικισμό και υιοθέτησαν κανόνες συμπεριφοράς, συνύπαρξης και συνεργασίας με τους άλλους και εμβάθυναν το θρησκευτικό αίσθημα, που έκτοτε αποτελεί το κύριο γνώρισμα του Λυσιώτη, ώστε να τους αποκαλούν σκωπτικά «απόστολους». Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, μοναδικό ίσως σε ολόκληρη την Κύπρο, είναι και το ότι οι άνδρες έχτιζαν το σπίτι στις γυναίκες τους, με εθελοντική εργασία συγγενών και φίλων, επιδεικνύοντας έτσι την αξιοσύνη τους. Άλλα χαρακτηριστικά που διακρίνουν τους Λυσιώτες είναι, η υπερηφάνεια, η ομαδικότητα, ο σεβασμός και η εκτίμηση (=σαΐτιση στην τοπική διάλεκτο) στους ηλικιωμένους, συγγενείς, γείτονες και φίλους, ο εθελοντισμός, η φιλοτιμία, η φιλοπατρία, η καλαισθησία, η φιλοπονία, η νοικοκυρεμένη εργασία (=τακκούμι στην τοπική διάλεκτο), η οικονομία, η καθαριότητα και η φιλομάθεια. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά αποτέλεσαν τη βάση πάνω στην οποία αναπτύχθηκε ένα πνεύμα κοινοτικής ανάπτυξης, κάνοντας τη Λύση να ξεχωρίζει ως παράδειγμα προς μίμηση.

Ο υλικός και πνευματικός πλούτος της κωμόπολης και η ελληνικότητά της, παραδιδόταν από γενιά σε γενιά σαν ανεκτίμητη κληρονομιά αιώνων. Γενεές γενεών, με την εργατικότητα και δημιουργικότητά τους, οι γενεσιουργοί κάτοικοί της την οδήγησαν στην πρόοδο και στην ευημερία και έγινε το καύχημα

κάθε Λυσιώτη. Η κωμόπολη είχε ακόμη προοπτικές, αν η τουρκική επιδρομή δεν ανέκοπτε τη δυναμική της πορεία προς την ανάπτυξη, τον Ιούλιο-Αύγουστο του 1974, με τον εκτοπισμό των αυτόχθονων κατοίκων της.

A. Η Λύση μετά τον εκτοπισμό των νόμιμων κατοίκων της

Σήμερα η Κωμόπολη της Λύσης υφίσταται την καταστροφή του υλικού και πνευματικού της πολιτισμού, που διενεργείται στα κατεχόμενα από την Τουρκία και το κατοχικό της καθεστώς. Στην προσπάθειά τους να εξαλείψουν οτιδήποτε ελληνικό που θα συνέδεε τους αυτόχθονες κατοίκους της με τον τόπο καταγωγής τους, εξαφάνισαν έργα τέχνης, βιβλιοθήκες, οικειοποιήθηκαν σπίτια και περιουσίες, σχολεία και διοικητικά κτήρια, τροποποίησαν θαυμαστά αρχιτεκτονήματα και τα παρουσιάζουν για τουρκικά, γκρέμισαν μνημεία για την ελευθερία και έφτιαξαν κατακτητικά, άφησαν στη φθορά των καιρικών συνθηκών και του χρόνου, αρχαιολογικούς χώρους, βεβήλωσαν ναούς και αρχαιοκάπηλοι τους ξεγύμνωσαν από θαυμαστά έργα αιώνων, ξεπουλώντας τα σε διεθνείς αγορές.

Η εικόνα που παρουσιάζει σήμερα η Λύση μαρτυρεί την πολιτισμική γενοκτονία, που συντελείται από την Τουρκία και το κατοχικό της καθεστώς. Ενδεικτικά αναφέρονται τα ακόλουθα: Οι αρχαιολογικοί οικισμοί, «Ελίσσης», «Λαξιών», «Αγίου Γεωργίου Μαντρών», η θέση «Παναγιές» και «Νιόλιτα», δεν προστατεύονται και δε συντηρούνται κατάλληλα ή καθόλου, με αποτέλεσμα τεκμήρια ιστορίας και πολιτισμού να κινδυνεύουν να χαθούν. Το 1983 συλήθηκαν εξ ολοκλήρου οι μνημειώδεις τοιχογραφίες του 13ου αιώνα, από το βυζαντινό εξωκκλήσι του Αγίου Ευφημιανού, αφαιρέθηκε η θύρα του και η αυλή του μετατράπηκε σε μάντρα, παρόλο ότι τότε βρισκόταν σε στρατιωτική ζώνη. Οι τοιχογραφίες παρουσιάζουν το Χριστό Παντοκράτορα και την ετοιμασία του θρόνου στο θόλο και την Παναγία δεομένη στην αψίδα του Ιερού. Ο διεθνούς πλέον φήμης Τούρκος αρχαιοκάπηλος Aydin Dikmen, πώλησε τις τοιχογραφίες του στο Menil Foundation έναντι 900.000 δολλαρίων και έφθασαν στο Χιούστον του Τέξας των Ηνωμένων Πολιτειών, αφού προηγουμένως έγινε αναστήλωσή τους από το βρετανικό οίκο Όβε Αρούπ. Κατόπιν συμφωνιών (1983-1985), μεταξύ του Ιδρύματος, του Τμήματος Αρχαιοτήτων και της Εκκλησίας της Κύπρου, θα παρέμεναν υπό την κηδεμονία του ιδρύματος για περίοδο 15 χρόνων, στο όνομα της Κυπριακής Δημοκρατίας και ως μόνιμη περιουσία της Εκκλησίας της Κύπρου. Συμφωνήθηκε επίσης, το Ίδρυμα να τις αποκαταστήσει στην αρχική τους μορφή και να τις συντηρήσει.

Η συλημένη τοιχογραφία του Παντοκράτορα, Άγιος Ευφημιανός.
Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λύσης.

Μετά την εισβολή λεηλατήθηκε και ο ναός της Παναγίας της Λύσης. Οι εικόνες, τα άμφια και τα ιερά σκεύη αφαιρέθηκαν. Το κοιμητήριο, βορείως του ναού, ισοπεδώθηκε και στη συνέχεια μετέτρεψαν την εκκλησία σε τζαμί, αφού αφαίρεσαν τους σταυρούς από το καμπαναριό και τον Τρούλλο, στον οποίο τοποθέτησαν megafono για να ακούγεται ο Μουεζίνης. Από τις τρεις αξιόλογες εικόνες της Παναγίας, που βρέθηκαν κατά το κτίσιμο της εκκλησίας το 1888, η μία, της Ελεούσας (14ου αι.), μετά την τουρκική εισβολή και κατοχή, έμεινε στην εκκλησία και έκτοτε αγνοείται η τύχη της. Η επιγραφή που υπήρχε στο εσωτερικό πάνω από τη βόρεια είσοδο και μαρτυρούσε την ημερομηνία εγκαινίων της εκκλησίας (2 Φεβρουαρίου 1918) σβήστηκε από τους Τούρκους. Από το ξυλόγλυπτο εικονοστάσιο (1909) εξαφανίσθηκαν όλες οι εικόνες, που χρονολογούνται από το 14ο αιώνα μέχρι και το 1914, καθώς επίσης και η παλαιά καμπάνα, άμφια, ιερά σκεύη και άλλα κειμήλια. Το 2002 επιβεβαιώθηκε ότι οι Τούρκοι έσκαψαν και το πηγάδι, που βρίσκεται στο κέντρο της εκκλησίας, από το οποίο παλιά ανάβλυζε αγίασμα, και ανάσφραξαν θησαυρό ανυπολόγιστης αξίας. Σύμφωνα με πληροφορίες, για το σκάψιμο κάτω από την εκκλησία ήλθαν συνεργεία από την Τουρκία. Οι εργασίες κράτησαν αρκετό χρόνο, δημιουργώντας μονοπάτι που συγκοινωνεί με το κοντινό συλημένο νεκροταφείο της Λύσης. Το παρεκκλήσι του Προφήτη Ηλία, που βρισκόταν στον περίβολο του ναού, κατεδαφίστηκε. Ο Ηλιακός της εκκλησίας, πρώτο σχολείο της κοινότητας το 1878, σήμερα στεγάζει τις υπηρεσίες απορριμματοφόρων του κατοχικού καθεστώτος. Το εξωκκλήσι του Αγίου Γεωργίου της Λύσης, δύο χιλιόμετρα από την κωμόπολη (Αγλάσκα), λεηλατήθηκε, το πάτωμά του ανασκάφθηκε από αρχαιοκάπηλους ψάχνοντας θησαυρούς, η στέγη του κατέρ-

Το βεβηλωμένο εσωτερικό του ναού του Αγίου Ευφημιανού.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λύσης.

Αριστερά: Η εκκλησία της Παναγίας της Λύσης πριν το 1974, με το παρεκκλήσι του Προφήτη Ηλία δίπλα της. Δεξιά, το Παρεκκλήσι κατεδαφίστηκε μετά από τους Τούρκους εισβολείς. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λύσης.

ρευσε και κινδυνεύει με ολοκληρωτική κατάρρευση. Το βυζαντινό εξωκκλήσι του Οσίου Συνεσίου (ΙΙος αι.), αφού λεηλατήθηκε, ανασκάφηκε, μετατράπηκε σε αποθήκη ζωοτροφών, πυρπολήθηκε, καταστράφηκε εσωτερικά και παραμένει έρμαιο στη φθορά του χρόνου.

Το Μνημείο Ηρώων και οι προτομές του ήρωα Γρηγόρη Αυξεντίου, καταθρυματίστηκαν και στη θέση τους τοποθέτησαν πρωτομές του Ατατούρκ. Κλάπηκαν ή καταστράφηκαν τα αρχεία του Δήμου Λύσης, τα χιλιάδες βιβλία της Κοινοτικής Βιβλιοθήκης και τα έργα λαϊκής τέχνης του Μουσείου της κοινότητας, τα αρχεία και οι περιουσίες των Εκπαιδευτηρίων και των Σωματείων (οικήματα, γήπεδα και εγκαταστάσεις) και όλος ο μοναδικός

Το συλημένο κοιμητήριο Λύσης.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λύσης.

λαογραφικός πλούτος που υπήρχε σε κάθε σπίτι της Λύσης. Οι λαογραφικές συλλογές του αείμνηστου λαογράφου Σάββα Ξυστούρη χάθηκαν για πάντα. Τα παλιά σπίτια με τη ιδιαίτερη αρχιτεκτονική, εξοπλισμό και διακόσμηση, συλήθηκαν, κατεδαφίστηκαν και χάθηκαν επίσης για πάντα. Οι Τούρκοι έκλεψαν ή κατέστρεψαν και τα μεγάλης ιστορικής και πνευματικής αξίας ανέκδοτα ποιήματα του Παύλου Λιασίδη, που γράφτηκαν στη σκλαβωμένη σήμερα κωμόπολη. Την ίδια τύχη είχε και η πολύτιμη περιουσία του Συγκροτήματος Καλλιτεχνών Λύσης (ΣΥ.ΚΑ.ΛΥ.): Μαγνητοταινίες, με άγνωστο λαογραφικό περιεχόμενο από ήθη, έθιμα, τραγούδια, μουσική, μύθους και θρύλους του τόπου, χειρόγραφα κείμενα δημοτικής ποίησης, βιβλιοθήκες με σπάνιες κυπριακές εκδόσεις, δισκοθήκες, χρυσά μετάλλια και διπλώματα από τις διεθνείς βραβεύσεις του συγκροτήματος.

Με τη μέθοδο αυτή η Τουρκία και το κατοχικό της καθεστώς επιδιώκουν τον πλήρη εκτουρκισμό της κωμόπολης. Ευελπιστούν ότι με την αποσύνδεση της Λύσης από τους αυτόχθονες κατοίκους της και με την αλλοίωση της φυσιογνωμίας της, θα επιτύχουν τη νομιμοποίηση της κατοχής της. Η πόλη δεν μπορεί όμως να επιβιώσει και να προοδεύσει πραγματικά χωρίς τους δημιουργούς της. Γιατί, κάθε σώμα πεθαίνει χωρίς την ψυχή που κουβαλάει μέσα του, κυρίως όταν αυτή είναι εμφυτευμένη σε αυτό εδώ και αιώνες. Σήμερα, οι 7.500 και πλέον Λυσιώτες ζουν σε 85 χωριά και σε 4 πόλεις της ελεύθερης Κύπρου, αλλά και στο εξωτερικό, όπου εργάζονται και δημιουργούν, προσφέροντας στους τόπους που είχαν την τύχη να τους φιλοξενούν. Αν και διασκορπισμένοι, είναι συσπείρωμένοι γύρω από τις Δημοτικές τους Αρχές, τα οργανωμένα τους σύνολα και αγωνίζονται, με ομοψυχία, θάρρος και υπομονή, διεκδικώντας επιστροφή στο «σώμα» της πόλης τους.

Επειδή ο πληθυσμός της Λύσης αυξήθηκε, το 1986 δημιουργήθηκε η ανάγκη να ανακηρυχθεί εκ νέου σε Δήμο, για να εκπροσωπεί, να εξυπηρετεί και να καθοδηγεί τους εκτοπισμένους δημότες του. Μετά την ανακήρυξή του, ο Δήμος Λύσης άρχισε να οργανώνεται και να λειτουργεί στη Λάρνακα. Από την προσωρινή του έδρα διοικεί και κατευθύνει τους αγώνες των Λυσιωτών για ελευθερία και επιστροφή στην κατεχόμενη σήμερα πόλη τους. Σε συνεργασία με τα οργανωμένα σύνολα της Λύσης, φέρνει σε επαφή και επικοινωνία τους δημότες του, συντηρεί τη μνήμη τους και υπερασπίζεται τα συμφέροντά τους. Δραστηριοποιείται τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, ενημερώνει και ευαισθητοποιεί την κοινή γνώμη για τα προβλήματα που δημιουργήσε η τουρκική επιδρομή και κατοχή στην πόλη και στους κατοίκους της.

Στο εσωτερικό, σε συνεργασία με άλλα οργανωμένα σύνολα, διοργανώνει διάφορες πολιτιστικές, εθνικές και κοινωνικές εκδηλώσεις, προωθώντας την τοπική παράδοση. Προβαίνει σε εκδόσεις βιβλίων και ανεγείρει μνημεία, που σχετίζονται με την ιστορία και τον πολιτισμό της Λύσης. Στο εξωτερικό, διενεργεί αδελφοποιήσεις με άλλους Δήμους και κάνει παραστάσεις σε διεθνή φόρα, διαφωτίζοντας για το κυπριακό ζήτημα και την καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Β.Δραστηριότητες του εκτοπισμένου Δήμου εντός Κύπρου

Ο Δήμος Λύσης ανέλαβε την ευθύνη να συντηρεί τα αισθήματα των δημοτών του προς την πόλη τους, κρατώντας ζωντανές τις παραδοσιακές βαθιές τους ρίζες με την κατεχόμενη γή τους. Γι' αυτό και η όλη του δράση στο εσωτερικό, στοχεύει

Μνημείο ηρώων Λύσης στη Λάρνακα. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λύσης.

στην αναθέρμανση των σχέσεων μεταξύ τους, στη διατήρηση της ενότητας και ταυτότητάς τους, στη μετάδοση ηθών και εθίμων στους νεώτερους, στη γνώση της ιστορίας τους, στην αναζωογόνηση της μνήμης και της αγάπης προς την κατεχόμενη κωμόπολή τους.

Προς επίτευξη αυτών των στόχων, μεταξύ άλλων υλοποίησε μια σειρά από συγκεκριμένα έργα αντοχής, που εκφράζουν την αδούλωτη λυσιώτικη ψυχή: Το 1994 ανέγειρε ανδριάντα του Γρηγόρη Αυξεντίου, στο Καλό Χωριό και το 1995, μνημείο στη Λάρνακα για τους 8 άλλους ήρωες της Λύσης, του αγώνα 1955-1959, μαζί με τους 3 δολοφονηθέντες συγχωριανούς τους από τους Τούρκους. Το 1996 δημιούργησε Δημοτική Βιβλιοθήκη, έκδοσε σε δίσκους και κασέτες εθνικά τραγούδια, μελοποιημένα από το Γιάγκο Σουρουλλά, όπως ο «Ζήδρος», «Θα πάρω μίαν ανηφοριά» και άλλα, καθώς επίσης Βυζαντινούς Ύμνους, διασκευής του ίδιου συνθέτη, με σκοπό να συνεχισθεί η μουσική παράδοση της Λύσης. Για τον ίδιο λόγο ο Δήμος διατηρεί και τη Βυζαντινή «Χορωδία Σουρουλλά», που είχε ιδρυθεί από το 1918. Εξέδωσε επίσης το βιβλίο *Παύλος Λιασίδης* του Γιώργου Μολέσκη, το βιβλίο του Πανοσιολογιότατου Βαρνάβα Κουσιάππα, *Άγιοι και εξωκλήσια της Λύσης*, τα βιβλία *Λύση - Αγώνας για επιστροφή* και *Η Λύση στον Αγώνα του 1955-1959*. Μετέφρασε από τα αγγλικά στα ελληνικά το βιβλίο *Η Λύση*, που είχε εκδοθεί από

το Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών το 1972. Το 1996, σε συνεργασία με τους Προσκόπους, ανέγειρε στην περιοχή του Κόρνου αίθουσα μόνιμης έκθεσης φωτογραφιών της συλημένης πολιτιστικής κληρονομιάς και πιστό αντίγραφο του κατεχόμενου παρεκκλησίου του Αγίου Ευφημιανού. Εκεί διοργανώνονται εκδηλώσεις «Μνήμης Λύσης» και καταγγέλεται η σύληση της ελληνοχριστιανικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Την πρώτη Κυριακή κάθε μήνα τελείται Θεία Λειτουργία και δίδεται η ευκαιρία στους Λυσιώτες να συναντηθούν, να τελέσουν μνημόσυνα των δικών τους και άλλα μυστήρια, αναζωογονώντας τις ρίζες τους.

Την ίδια χρονιά ιδρύθηκε επίσης το «Ταμείο Αναξιοπαθούντων και Δυσπραγούντων Λυσιωτών», το οποίο βοηθά δεκάδες οικογένειες κάθε χρόνο. Το 2000 ανέγειρε στη Λάρνακα μνημείο προς τιμήν των 7 πεσόντων Λυσιωτών κατά την τουρκική εισβολή του 1974 και μνημείο των 19 Αγνοουμένων της Λύσης. Το 2010 δημιούργησε το Πολιτιστικό Κέντρο Λύσης «Παύλος Λιασίδης», στο Τσιακκλερό στη Λάρνακα, όπου ο εκτοπισμένος ποιητής έζησε τα τελευταία του χρόνια. Ο Δήμος ενδιαφέρεται και επιδιώκει επίσης να διαφυλάξει ό,τι ανήκει στη Λύση και στους δημότες της. Με τη γνωστοποίηση της κλοπής από τους Τούρκους του θησαυρού της εκκλησίας της Λύσης, το 2002, ο τέως Δήμαρχος Ανδρέας Τοφιάς κάλεσε την Κυπρια-

κή Δημοκρατία να διαμαρτυρηθεί και να απαιτήσει τη διαφύλαξη και επιστροφή του, γιατί δεν αποτελεί μόνο κληρονομιά της Λύσης, αλλά και της Ανθρωπότητας. Το 2005 ο Δήμος διέσωσε την επίχρυση εικόνα της Παναγίας έναντι λύτρων. Δεν είναι η αρχαία εικόνα, η οποία κλάπηκε, αλλά αποτελεί για τους Λυσιώτες επίσης ιερό κειμήλιο.

Σο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του Δήμου συγκαταλέγονται και εκδηλώσεις εθνικών επετείων, θρησκευτικές γιορτές, θρησκευτικά και φιλολογικά μνημόσυνα ηρώων, εκθέσεις, χοροεσπερίδες, αντικατοχικές εκδηλώσεις και γενικά ό,τι θα μπορούσε να διατηρήσει ενωμένους τους Λυσιώτες, να εξυψώσει το ηθικό τους, με βασικό όραμα-σκοπό, την επιστροφή.

Δίπλα στο Δήμο συμπαρατάσσονται όσα οργανωμένα σύνολα

Πολιτιστικό Κέντρο Λύσης «Παύλος Λιασίδης».

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λύσης.

Εκδήλωση Μνήμης Λύσης στο νέο εξωκκλήσι του Αγίου Ευφημιανού στον Κόρνο. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λύσης.

της Λύσης κατάφεραν να επιβιώσουν από τη λαίλαπα του εκτοπισμού, με πολλές προσωπικές θυσίες των μελών των διοικητικών τους συμβουλίων.

Το «Συνεργατικό Ταμειευτήριο Λύσης» αποτελεί το δεύτερο πνεύμονα της Λύσης και οικονομικό αιμοδότη των Λυσιωτών. Η συνετή διαχείρισή του το κατέστησε μια από τις πιο ασφαλείς οικονομικές εταιρείες. Εξυπηρετεί μεγάλο αριθμό πελατών, διασφαλίζει τα συμφέροντα των μελών του, ενισχύει οικονομικά τα οργανωμένα σύνολα της Λύσης σε κάθε εκδήλωση «Μνήμης Λύσης», βοηθά δυσπραγούντες Λυσιώτες και είναι το δεξί χέρι του Δήμου.

Ο «Αθλητικός Σύλλογος "Ισχύς" Λύσης» (ΑΣΙΛ), με διάφορες εκδηλώσεις του κρατά ψηλά το λάβαρο της Μνήμης, του Αθλητισμού, του Πολιτισμού και της Κοινωνικής προσφοράς. Τα πρώτα δύσκολα χρόνια του εκτοπισμού και της προσφυγιάς, με προσωπικές θυσίες μιας μικρής ομάδας μελών του, λειτούργησε στη Λεμεσό, ακολούθως μετέφερε την έδρα του στη Λάρνακα και οργάνωσε Τοπικά Συμβούλια στη Λάρνακα, Λευκωσία και Λεμεσό. Απόκτησε ιδιόκτητο οίκημα στη Λάρνακα, στο δρόμο προς το συνοικισμό Τσιακκιλερού και ακολούθως ανήγειρε το προσωρινό στάδιο «Γρηγόρης Αυξεντίου». Ίδρυσε το «Γυναικείο Τμήμα ΑΣΙΛ», με αξιόλογη κοινωνική και φιλανθρωπική προσφορά για δυσπραγούντες Λυσιώτες και μαζί με το Δήμο Λύσης ίδρυσε την «Τράπεζα Αίματος Λύσης».

Το «Συγκρότημα Καλλιτεχνών Λύσης» (ΣΥΚΑΛΥ), παρόλο ότι οι Τούρκοι πήραν όλη του την περιουσία, δεν μπόρεσαν να κλέψουν την ψυχή και την πίστη στο σκοπό των δημιουργών του. Ακολουθώντας τη μοίρα των ξεριζωμένων Λυσιωτών, αναδιοργανώθηκε, με έδρα την πόλη της Λάρνακας. Παρόλες τις δυσκολίες, λόγω ανύπαρκτων οικονομικών πόρων, διασκορπισμού και αποστάσεων διαμονής των μελών του, ξεκίνησε από την αρχή δίνοντας ένα ανεκτίμητο μάθημα αγωνιστικότητας σε ολόκληρο τον κυπριακό ελληνισμό. Η επαναδραστηριοποίηση του συγκροτήματος προσφέρει χαρά, φρεσκάρει τη μνήμη, ανασυγκροτεί τη συνείδηση και αναπτρώνει την ελπίδα για επιστροφή. Ο «Αθλητικός Μορφωτικός Όμιλος Λύσης» (ΑΜΟΛ), επαναδραστηριοποιήθηκε επίσης και διοργανώνει διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Από τη πλευρά του, ο «Σύνδεσμος Παλαιών Προσκόπων Λύσης», με διάφορες εκδηλώσεις του, συντηρεί τους δεσμούς με την κατεχόμενη κωμόπολη. Κατόπιν δικής του πρωτοβουλίας επαναλειτούργησε το «Σύστημα Προσκόπων Λύσης» και χτίστηκε το εξωκκλήσι του Αγίου Ευφημιανού στον Κόρνο. Το «Σύστημα Προσκόπων Λύσης», με προσωρινή έδρα στο Μενεού-

Το 123ο Σύστημα Προσκόπων Λύσης παρελαύνει στη Λάρνακα. Φωτ: Αρχείο Δήμου Λύσης.

Λάρνακας, γαλουχεί τη νέα γενιά, καλλιεργεί την αγάπη προς την κατεχόμενη κωμόπολη και βοηθά το Δήμο Λύσης σε όλες του τις εκδηλώσεις.

Το Φιλανθρωπικό Ιδρυμα Παναγιώτη και Έλλης Μαλλή «Η Παναγία της Λύσης», που ιδρύθηκε το 2000 από το ζεύγος Μαλλή, κάθε χρόνο παρέχει υποτροφίες σε δεκάδες άπορους Λυσιώτες, άριστους φοιτητές, και ενισχύει δημότες της Λύσης που έχουν ανάγκη. Επιχορηγεί επίσης εκδηλώσεις Μνήμης οργανωμένων συνόλων της Λύσης.

Γ.Δραστηριότητες του εκτοπισμένου Δήμου εκτός Κύπρου

Στο εξωτερικό, ο Δήμος Λύσης διενεργεί αδελφοποιήσεις με άλλους Δήμους και κάνει παραστάσεις σε διεθνή φόρα, διαφωτίζοντας για το κυπριακό ζήτημα και την καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς. Βασισμένος στην αγάπη των Λυσιωτών προς το τόπο τους, στο πνεύμα συνεργασίας και αγωνιστικότητας που τους χαρακτηρίζει, μεταφέρει τους πόθους και τις αγωνίες τους και εκτός Κύπρου, δίνοντας το στίγμα της ύπαρξής τους και επιδιώκοντας την ικανοποίηση των επιθυμιών τους. Με γνωστά τα αισθήματα ευγνωμοσύνης και αγάπης των Λυσιω-

τών προς τον Ελληνισμό, Δήμαρχος και Δημοτικό Συμβούλιο συνεχίζουν να αναπτύσσουν και να καλλιεργούν τους στενούς δεσμούς με την Ελλάδα. Αδελφοποίησαν τη Λύση με αντίστοιχες ελληνικές πόλεις, δημιουργώντας διαύλους επικοινωνίας και συνεχούς επαφής. Από το 1994 μέχρι το 2003, ο Δήμος Λύσης αδελφοποιήθηκε με τέσσερις ελληνικούς Δήμους: Το Δήμο Μύρινας στη Λήμνο (1994), το Δήμο Αγίων Αναργύρων στην Αττική (1996), το Δήμο Βιστωνίδας του Νομού Ξάνθης (1999) και το Δήμο Δοϊράνης του Νομού Κιλκίς. Κατά τις επαφές των εκπροσώπων της Λύσης με τους αντίστοιχους των αδελφοποιημένων πόλεων, ενημερώνουν, διαφωτίζουν και ανταλλάζουν απόψεις σε διάφορα θέματα, που αφορούν τους ίδιους τους Δήμους, αλλά και το κυπριακό ζήτημα. Αναπτύχθηκε μια τέτοια αδελφική αλληλεγγύη και συμπαράσταση μεταξύ τους, που ο Δήμος Λύσης δημιούργησε στα δημοτικά τους όρια έργα διαχρονικά, για να σφραγίσουν στους αιώνες, τους ακατάλυτους δεσμούς της Κύπρου με την Ελλάδα.

Μετά την αδελφοποίηση με τη Μύρινα Λήμνου, ανακαινίσθηκε το εκεί Μνημείο Κυπρίων Αγωνιστών, που υπήρχε ήδη από το 1958. Δόθηκαν επίσης ονόματα οδών που σχετίζονται με την Κύπρο, όπως οδός Κυπρίων Αγωνιστών και οδός Λύσης.

Από το 1994 η κυπριακή σημαία είναι αναρτημένη στο Μνημείο Κυπρίων Αγωνιστών, στο κτήριο του Δημαρχείου και στο κτήριο της Επαρχιακής Διοίκησης της Μύρινας. Σε συνεργασία με το Δήμο Βιστωνίδας, στο χωριό Αυξέντιο από το 1961 (πρώην Νέο Κατράμιο), ανεγέρθη μνημείο προς τιμήν του Γρηγόρη Αυξεντίου και των άλλων ηρώων της Λύσης. Στις 31 Μαΐου 2008 στο χωριό Αυξέντιο έγιναν τα εγκαίνια του Κέντρου Ανάδειξης της Λαϊκής Πολιτιστικής Κληρονομιάς Θράκης-Κύπρου «Γρηγόρης Αυξεντίου», το οποίο χρηματοδοτήθηκε από το σχέδιο Leader, με το ποσό των 360.000 ευρώ. Στο χωριό Ακρίτας του Δήμου Δοϊράνης ανεγέρθη προτομή του Γρηγόρη Αυξεντίου. Μετά από προσπάθειες του Δήμου Λύσης, το Υπουργείο Άμυνας της Ελλάδας παραχώρησε διατηρητέο κτήριο, για δημιουργία Μουσείου Γρηγόρη Αυξεντίου, στο χωριό Ακρίτας-

Υπογραφή συμβολαίων αδελφοποίησης Δήμου Λύσης με το Δήμο Μύρινας Λήμνου. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λύσης.

Υπογραφή συμβολαίων αδελφοποίησης Δήμου Λύσης με το Δήμο Αγίων Αναργύρων Αττικής. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λύσης.

Δοϊράνης, εκεί όπου έδρευε το τάγμα όπου υπηρέτησε ο Γρηγόρης Αυξεντίου όταν ήταν στις τάξεις του ελληνικού στρατού.

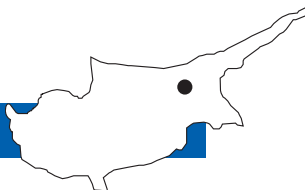
Αντιπροσωπεία του Δήμου Λύσης, μαζί με άλλους εκπροσώπους της Ένωσης Κατεχόμενων Δήμων, συμμετέχει σε σεμινάρια που γίνονται στις Βρυξέλες, για ευρωπαϊκά προγράμματα ανάπτυξης και σύσφιξης των σχέσεων μεταξύ ευρωπαϊκών Δήμων και όπου δίδεται η ευκαιρία αλληλοενημέρωσης και ανταλλαγής απόψεων πάνω σε διάφορα θέματα. Ο Δήμος διατηρεί επίσης επαφές με Λυσιώτες πρόσφυγες που ζουν στο εξωτερικό ή που επισκέπτονται την Κύπρο. Τους ενημερώνει, τους εμψυχώνει και τους συσπυρώνει, έτσι ώστε η διεκδίκηση της επιστροφής των Λυσιωτών στην πόλη τους να είναι μαζική και δυναμική.

Μήνυμα αισιοδοξίας στέλνει η επιστροφή, το 2012, μετά από 27 χρόνια παραμονής τους στο Menil Foundation, των κλεμμένων τοιχογραφιών του εξωκκλησίου του Αγίου Ευφημιανού, μετά από έντονη διεκδίκηση της Εκκλησίας της Κύπρου. Θα στεγαστούν προσωρινά στο Μουσείο Μακαρίου Γ' στην Αρχιεπισκοπή, μέχρι την άγια μέρα της επιστροφής. Γιατί ο Άγιος Ευφημιανός και όλοι οι άλλοι Άγιοι της Λύσης έχουν συνστρατευθεί με τους πιστούς τους, τα χείλη των οποίων νυχθημερών ψέλνουν τον Παρακλητικό Κανόνα που ετοίμασε γι' αυτούς ο Ελλαδίτης Μέγας Υμνογράφος Δρ Χαραλάμπης Μ. Μπούσιος: «Προμηθείς της Λύσης και αρωγοί, / πάντας επιστρέψαι / εις εστίαν ημών ταχύ / τας κατεχομένας / υπό σιφών Αττίλα / υμάς τους ευφημούντας / καταξιώσατε». Ο Μέγας Υμνογράφος ανέβασε στα χείλη των Λυσιωτών και τον Παρακλητικό Κανόνα προς την πολυούχο τους, την Παναγία την επωνομαζόμενη Λυσιώτισσα, όπλο επίσης πνευματικό: «Λυσιώτισσα Μήτερ... / εκδίωξον τας ορδάς του Αττίλα / εκ της σης κόμης και υμίν αυγήν / ελευθερίας ταχύ εξανάτειλον (...) δίωξον Άγαρ απογόνους / τους παρανόμως σην κόμην κατέχοντας (...) Διάλυσον / άχλυν Αττίλα δουλείας εκ της σης κόμης, / Λυσιώτισσα θαυμαστή (...) και αξίωσον σους πρόσφυγας ταχύ / επιστρέψαι εις πολίχνην την τιμώνσαν σε. (...) Δίωξον τα στίφη Άγαρ υιών / εκ της σης πολίχνης... και τους σους οικέτας / αξίωσον εις οίκους / πατρώους επιστρέψαι / αύθις, πανύμνητε».

Η Λύση αναμένει τους δημιουργούς της, οι οποίοι δεν μπορούν να την απαρνηθούν. Ο χαρακτήρας τους, η αγάπη προς τα χώματά τους και η πίστη στους Αγίους και στη Λυσιώτισσα Παναγία τους δεν τους επιτρέπουν τη λήθη, ούτε την αποδοχή της αδικίας. Η σκέψη τους είναι φυτεμένη εκεί όπου είναι θαμένοι γονιοί και πρόγονοί τους. Η διαμονή τους σε προσφυγικούς συνοικισμούς, σε χωριά και πόλεις της ελεύθερης Κύπρου, δεν τους ικανοποιεί, θέλουν την πόλη τους πίσω και θα αγωνίζονται μέχρι την επιστροφή.

Δήμος Λευκονοίκου

Το Λευκόνοικο (από τη σύνθετη λέξη Λευκός Οίκος) βρίσκεται στο βορειοανατολικό τμήμα της Μεσαορίας, της μεγαλύτερης πεδιάδας της Κύπρου. Πριν την τουρκική εισβολή και κατοχή χωριζόταν σε δύο ενορίες από το χείμαρρο Σιεζιά, την πάνω και την κάτω ενορία. Διοικητικά υπάγεται στην επαρχία Αμμοχώστου. Το έδαφός του εκτείνεται από τις παρυφές του Πενταδάκτυλου στα βόρεια και φθάνει μέχρι το κέντρο της πεδιάδας στο νότο. Στα ανατολικά συνορεύει με το χωριό Γύψου, στα δυτικά με το χωριό Ψυλλάτος, στα βόρεια με το Πλατάκι και στα νότια με την Πηγή και Περιστερώνα. Απέχει 30 χιλιόμετρα από την Αμμόχωστο και 50 από τη Λευκωσία. Την περιοχή του Λευκονοίκου κατοίκησαν άνθρωποι από αρχαιότατων χρόνων, που ανέπτυξαν πολιτισμό 3.000 χρόνων, ακολουθώντας τη μοίρα του ελληνισμού, με τον οποίο συνδέονταν και διατηρούν ακόμη κοινό πολιτισμό, κοινή γλώσσα και θρησκεία, κοινά ήθη και έθιμα. Η ιστορία του, αποτελεί αντανάκλαση της ιστορίας του νησιού και των περιπετειών του κυπριακού ελληνισμού.

Ι. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Α. Καταβολές Λευκονοίκου

Το Λευκόνοικο είναι καθαρά ελληνική σύνθετη λέξη. Δημιουργήθηκε από τη λέξη Λευκός και τη λέξη Οίκος στην αιτιατική. Κατά τον Νέαρχο Κληρίδη, η ονομασία δόθηκε την Πρωτοχριστιανική Περίοδο, όταν η ομιλούμενη τότε γλώσσα ήταν ακόμη αρχαία ελληνική. Η παράδοση λέει ότι το πρώτο σπίτι που κτίστηκε εκεί ήταν άσπρο και οι άνθρωποι συνήθιζαν να λένε πάω στον λευκόν οίκο. Όταν σιγά σιγά κτίστηκαν και άλλα σπίτια, οι δύο λέξεις ενώθηκαν σε μία και ο συνοικισμός ονομάστηκε Λευκόνοικον. Επειδή γύρω από το χωριό υπήρχαν αρκετά χωράφια με ασπρόχρωμα, οι κάτοικοι το χρησιμοποίησαν και έβαψαν όλα τα σπίτια και η θέα που παρουσίαζε ήταν κάτασπρη. Αυτός είναι και ο λόγος που σε ορισμένους ευρωπαϊκούς χάρτες του 17ου αιώνα, το χωριό φέρει το όνομα *Mascusa* που είναι παραφθορά της λατινικής λέξης *Matuta* και σημαίνει λευκοθέα.

Αρχαία κατάλοιπα που βρέθηκαν στην περιοχή του Λευκονοίκου, μαρτυρούν την ύπαρξη αρχαίου συνοικισμού από τον 7ο αιώνα π.Χ., μέχρι τους βυζαντινούς χρόνους. Η αρχαία αυτή πολιτεία ήταν ο μακρινός πρόγονος του Λευκονοίκου. Αν η απόδοση μισοκατεστραμμένης αλφαβητικής επιγραφής, που βρέθηκε στην περιοχή «Καφίζιν», είναι σωστή, τότε και η ονομασία του ακόμη προέρχεται

από πιθανό αγρόκτημα (ή πολιτεία) εκείνης της εποχής, που αναφέρεται με την ονομασία Λευκός Οίκος. Ο Ονασαγόρας Φιλουίνου που επίσης αναφέρεται στην επιγραφή ως κουρέας, δωρητής διαφόρων αντικειμένων (αγγείων), σε άλλες επιγραφές της ίδιας περιοχής αναγράφεται και ως ιερέας. Δεν αποκλείεται να ήταν ο ιερέας που υπηρετούσε στο ναό του Απόλλωνα, κατάλοιπα του οποίου έφεραν στην επιφάνεια ανασκαφικές έρευνες στην περιοχή. Δεν μπορεί να

Κεφαλή ασβεστολιθικού κολοσσιαίου αγάλματος (περ. 600 π.Χ.) από το Λευκόνοικο. Φωτ: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

**Ιστάμενο ανδρικό ειδώλιο
(περ. 600 - 550 π.Χ.) από αρχαίο
Ιερό στο Λευκόνοικο.**

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος
Αρχαιοτήτων.

**Ιστάμενο ασβεστολιθικό
ειδώλιο αυλητού (περ. 600 - 550
π.Χ.) από αρχαίο Ιερό
στο Λευκόνοικο.** Φωτ.: Φωτογραφικό
Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

αποκλεισθεί ούτε και η τολμηρή εκδοχή ότι Λευκός Οίκος, πιθανόν να ήταν ο ίδιος ο ναός του Απόλλωνα, του θεού του φωτός. Σε επιγραφή που βρέθηκε στο ιερό του Απόλλωνα στο Λευκόνοικο, γραμμένη σε άργιλο, αναφέρεται το επίθετο Δαυχναφορίω (= ο στεφανωμένος με δάφνη), με το οποίο προσεφωνείτο ο θεός Απόλλωνας.

Στο συγκεκριμένο ιερό βρέθηκαν, μεταξύ άλλων, και πλήθος αναθημάτων, από την αρχαϊκή μέχρι τη Ρωμαϊκή Περίοδο (7ο-4ο π.Χ. αιώνα). Από αυτά ξεχωρίζουν τα γλυπτά από πέτρα, που χρονολογούνται στον 7ο-6ο π.Χ. αιώνα και κοσμούν το Κυπριακό αλλά και ξένα Μουσεία. Βρέθηκαν επίσης αγάλματα από ασβεστόλιθο της Ελληνιστικής Περιόδου και χάλκινα του 6ου π.Χ. αιώνα. Ένας τεράστιος ανδριάντας της Ρωμαϊκής Περιόδου, ρήτορα ή φιλόσοφου της εποχής, μεταφέρθηκε από το ιερό και τοποθετήθηκε έξω από το κτήριο του Σωματείου «Ανόρθωση» στο Λευκόνοικο. Στην τοποθεσία «Αγία Κινούσσα», που βρίσκεται μεταξύ Λευκονοίκου και Περιστερωνοπηγής, κοντά στο εξωκκλήσι της Αγίας Ζώνης, εντοπίστηκε επίσης αρχαίος συνοικισμός, αλλά μέχρι το 1974 δεν είχαν ακόμη γίνει αρχαιολογικές έρευνες για να δοθούν επαρκείς πληροφορίες γι' αυτόν. Παλαιότεροι μελετητές θεωρούν ότι εκεί βρισκόταν ο αρχικός αρχαίος συνοικισμός, ο οποίος εγκαταλείφθηκε από τους κατοίκους του, κατά τα πρωτοβυζαντινά χρόνια, και μετακινήθηκαν βορειότερα, όπου δημιούργησαν το Λευκόνοικο.

**Ασβεστολιθικό αναθηματικό
αγαλματίδιο (450-425 π.Χ.)
από το Λευκόνοικο.**

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο
Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Ζωγραφικό δίπτυχο με ευαγγελικές σκηνές (15ος αι.) από την εκκλησία του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στο Λευκόνοικο. Σήμερα εκτίθεται στο Βυζαντινό Μουσείο του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου του Γ΄ στη Λευκωσία με αριθμό μητρώου BMIAM. 068.

Αρχείο: Βυζαντινό Μουσείο Λευκωσίας.

Β. Βυζαντινή Περίοδος (364-1191)

Λίγες είναι οι πηγές για το Βυζαντινό Λευκόνοικο. Οι ανεκπλήρωτες αρχαιολογικές έρευνες στο χώρο του άφησαν κενά και γι' αυτή την Περίοδο. Ιστορική μαρτυρία, προερχόμενη από το Λεόντιο Μαχαιρά, πληροφορεί ότι ο Άγιος Ευφημιανός, ένας από τους 300 Αλαμάνους ή Γερμανούς Αγίους της Κύπρου, ασκήτεψε στο Λευκόνοικο. Μια άλλη σύνδεση γίνεται μέσω των εκκλησιών της κωμόπολης, τους αν και η σημερινή τους μορφή ανάγεται σε νεότερες εποχές, η ύπαρξη πολλών θαυμάσιων βυζαντινών έργων τέχνης σε αυτές, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι κτίστηκαν στις θέσεις προϋπαρχόντων Βυζαντινών ναών. Τα καλύτερα από αυτά ευτυχώς διασώθηκαν και βρίσκονται στο Βυζαντινό Μουσείο. Δεν ανήκουν όλα στην ίδια εποχή, αλλά οι επιδράσεις της βυζαντινής τεχνοτροπίας είναι εμφανείς. Ενδεικτικά αναφέρονται οι ακόλουθες εικόνες: Από το ναό του Αρχαγγέλου Μιχαήλ προέρχεται μέρος εικόνας με τρεις μορφές αποστόλων, που χρονολογήθηκε στον 13ο μ.Χ. αιώνα, τη «Χρυσή Εποχή» της βυζαντινής ζωγραφικής. Από τον ίδιο ναό προέρχονται, ένα δίπτυχο του 15ου ή 16ου μ.Χ. αιώνα και μια εικόνα της Παναγίας

Βρεφοκρατούσας σε σκαλιστό θρόνο, που ανήκει στον 15ο αιώνα. Μέχρι το 1974, στην εκκλησία του Τιμίου Σταυρού υπήρχαν δύο θυρόφυλλα της Ωραίας Πύλης και μια εικόνα της Παναγίας του 1680.

Γ. Λατινοκρατία (1192-1571)

Επί Φραγκοκρατίας το Λευκόνοικο αποτελούσε βασιλικό φέουδο και μεγάλο παραγωγικό κέντρο σιτηρών για όλο το νησί. Πιθανολογείται ότι ήταν έδρα μιας από τις τέσσερις επαρχίες, στις οποίες διαχωρίστηκε διοικητικά η Μεσαορία. Λόγω της εγγύτητάς του με την πόλη της Αμμοχώστου, αποτελούσε και σημαίνοντα οδικό κόμβο της περιοχής. Τη σημασία του βεβαιώνει και μεσαιωνικός ναός του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, με έντονα τα δυτικότροπα στοιχεία στην αρχιτεκτονική του. Γύρω στο 1400, η Κύπρος έγινε ορμητήριο πειρατών με τη συγκατάθεση των Φράγκων φεουδαρχών, οι οποίοι επωφελούνταν από τα πλούτη που οι πειρατές κουβαλούσαν από τις λεηλασίες παράλιων περιοχών γειτονικών χωρών (Συρίας, Παλαιστίνης Αιγύπτου). Εξοργισμένος ο Σουλτάνος της Αιγύπτου έστειλε στρατό με το στόλο του, το 1425, και λεηλάτησε χωριά και πόλεις της Κύπρου για εκδίκηση.

Η εκκλησία
του Σωτήρος στο
Λευκόνοικο έχει
μετατραπεί σήμερα
σε τζαμί.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου
Λευκονοίκου.

Τον επόμενο χρόνο που επαναλήφθηκε η ίδια επιχείρηση, οι Μαμελούκοι της Αιγύπτου αιχμαλώτισαν το Βασιλιά της Κύπρου Ιανό και θανάτωσαν 20 φεουδάρχες. Η όλη κατάσταση και η εξαθλίωση οδήγησε στην Επανάσταση των Χωρικών, το 1427, κατά των φεουδαρχών, με επίκεντρο τη Μεσαορία και ιδιαίτερα το Λευκόνοικο. Σύμφωνα με το Λεόντιο Μαχαιρά, οι χωρικοί ανακήρυξαν βασιλιά και αρχηγό τους, για όλη την Κύπρο, ένα φημισμένο παλληκάρι από τη Μηλιά, τον Ρε Αλέξη. Υπηρετούσε το παλάτι ως ταχυδρόμος και γνώριζε τη φτώχεια, την πείνα και εξαθλίωση των Ελλήνων Ορθοδόξων κατοίκων της νήσου, αλλά και τις αδυναμίες της άρχουσας τάξης. Ο εμψυχωτής και οργανωτής της επανάστασης επέλεξε ως έδρα του το Λευκόνοικο. Το επαναστατικό κίνημα απέτυχε, γιατί ο αδελφός του βασιλιά, Ούγος, με λίγο στρατό κατάφερε να τρομοκρατήσει με σφαγές και απαγχονισμούς και να διαλύσει τους επαναστάτες. Ο Ρε Αλέξης εγκαταλείφθηκε από τους οπαδούς του, συνελήφθη αιχμάλωτος και απαγχονίστηκε στη Λευκωσία στις 12 Μαΐου του 1427, ημέρα που έφθασε η είδηση ότι ο Σουλτάνος της Αιγύπτου άφησε ελεύθερο το βασιλιά Ιανό και γύριζε πίσω. Ο Ρε Αλέξης έγινε έτσι το σύμβολο του μαχόμενου Ελληνισμού κατά τη μεσαιωνική περίοδο.

Δ. Τουρκοκρατία (1572-1878)

Στα 300 χρόνια της Τουρκοκρατίας υπέστη και το Λευκόνοικο την καταπίεση, τη βαριά φορολογία και την εξαθλίωση. Ήταν ένα από τα χωριά που υποχρεώθηκαν να πληρώνουν ιδιαίτερο φόρο για τη συντήρηση των Γενιτσάρων. Γύρω στο 1833, μετά τη μεγάλη σφαγή του 1821, έγιναν τρία επαναστατικά κινήματα στο νησί. Εμψυχωτής ενός από αυτά ήταν ο Καλόγερος Ιωαννίκιος από τον Άγιο Ηλία Καρπασίας, ο οποίος παρακίνησε τους χωρικούς κατά των Τούρκων κατακτητών. Η τουρκική κυβέρνηση έστειλε στρατό για να καταπνίξει την εξέγερση και η φονική μάχη έγινε κοντά στο Λευκόνοικο. Από τους καταλόγους της Αρχιεπισκοπής, που δίνουν στοιχεία για τον πληθυσμό και την παραγωγή σιτηρών στο νησί, φαίνεται ότι το Λευκόνοικο, στις αρχές του 19ου αιώνα, ήταν το μεγαλύτερο σε πληθυσμό και το πλουσιότερο σε παραγωγή χωριό. Η ευπορία των κατοίκων του φαίνεται επίσης από τον κεφαλικό φόρο που πλήρωναν.

Όσα παιδιά ήθελαν να πάρουν μια στοιχειώδη μόρφωση, παρακολουθούσαν τους ιερείς στα χωράφια και στο σπίτι. Για πληρωμή οι γονείς έδιναν στον ιερέα μια σκάλα να καλλιεργεί όσο φοιτούσε

κοντά του το παιδί. Το πρώτο κοινοτικό σχολείο άρχισε να λειτουργεί το 1840 και το συντηρούσαν οι ίδιοι οι γονείς των μαθητών. Οι πρώτοι του δάσκαλοι ήταν, ο Χατζηχριστούδης Κουτσός, ο Παπαχριστόφορος Παπαλοΐζου, ο Χατζηπαπαγεώργης Χατζηχριστοφής και ο Χαράλαμπος Χατζηκουμπάρος, όλοι από το Λευκόνοικο. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι τότε η γραπτή εργασία γινόταν στην άμμο. Την περίοδο αυτή στο Λευκόνοικο γεννήθηκαν δύο σπουδαίες φυσιογνωμίες της κυπριακής ιστορίας: ο Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός (1833-1886) και ο εθνικός ποιητής της Κύπρου Βασίλης Μιχαηλίδης (1849-1917). Μέχρι το 1870 τα παιδιά μάθαιναν μόνο τα εκκλησιαστικά γράμματα. Στη συνέχεια ο Γεώργιος Ευστρατίου από τη Λάρνακα, εφάρμοσε κανονικό πρόγραμμα μαθημάτων και οι μαθητές έγραφαν σε χαρτί. Επειδή η αμοιβή των δασκάλων ήταν μικρή, κάθε Σάββατο οι γονείς τους έδιναν και διάφορα τρόφιμα.

II. ΠΟΡΕΙΑ ΛΕΥΚΟΝΟΙΚΟΥ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ (1878-1974)

Αρχές Σεπτεμβρίου 1878, ο πρώτος Άγγλος διοικητής της Αμμοχώστου, λοχαγός Swaine, περιοδεύοντας στην επαρχία, πέρασε από το Λευκόνοικο, που ήταν το γεωργικό κέντρο της περιοχής, και διανυκτέρευσε εκεί. Το γεγονός καταγράφηκε από το *Illustrated London News*, το οποίο περιλαμβάνει και φωτογραφία του Λευκονοίκου κατά την άφιξη του διοικητή. Το περιοδικό αναφέρεται σε χωριό με αρκετό πληθυσμό, αφού κατά την υποδοχή συγκεντρώθηκαν «πολλές εκατοντάδες». Οι Άγγλοι εκτίμησαν ότι το Λευκόνοικο ήταν το πιο σημαντικό χωριό της επαρχίας και το καταλληλότερο για φιλοξενία των επισήμων της αποικιακής κυβέρνησης.

Επί Αγγλοκρατίας υπήρχε οργανωμένη διοίκηση και έλεγχος σε όλο το νησί. Οι κάτοικοι του Λευκονοίκου ένιωσαν πιο ελεύθεροι και άρχισαν να μορφώνονται και να δραστηριοποιούνται, βελτιώνοντας τη ζωή και αναπτύσσοντας τις ικανότητές τους. Τέθηκαν οι απαραίτητες υποδομές για λειτουργία της κοινότητας, η οποία αναπτύχθηκε γρήγορα, παρουσιάζοντας αρκετά επιτεύγματα και μεγάλη πρόοδο στον τομέα του πολιτισμού και της οικονομίας.

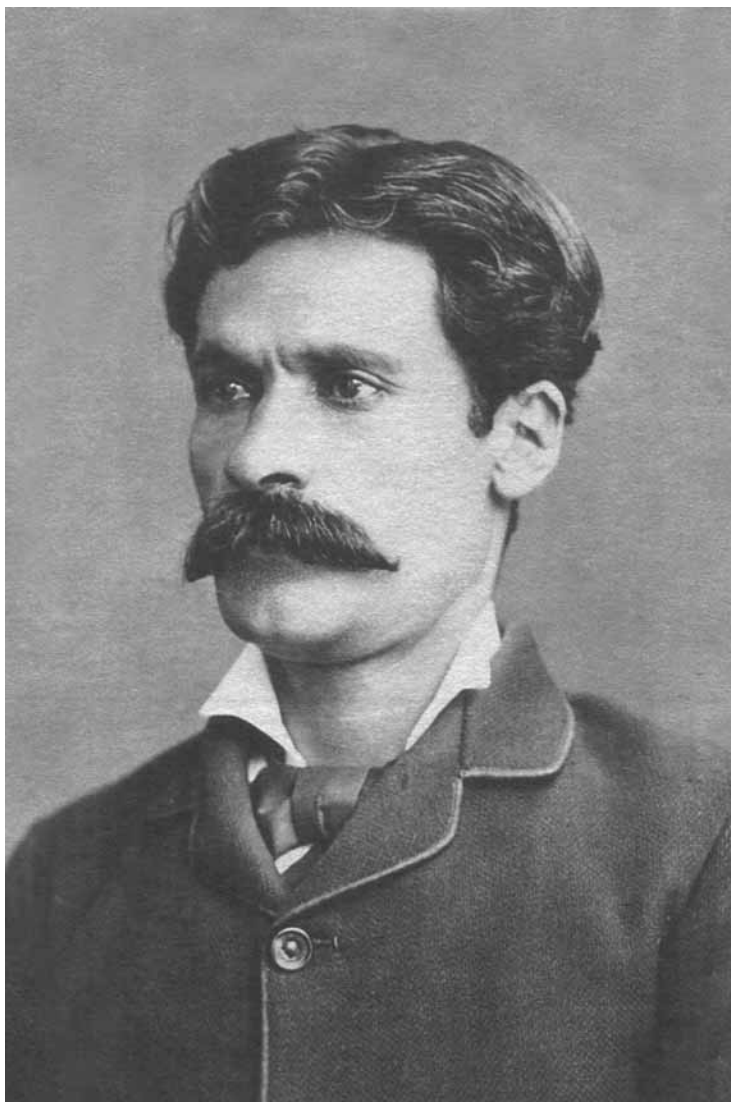
A. Πολιτιστική ανάπτυξη

Το 1926, ο βουλευτής Κυριάκος Ρωσσίδης υπέβαλε αίτηση για ανακήρυξη της κοινότητας Λευκονοίκου σε Δήμο και το Νομοθετικό Συμβούλιο την ενέκρινε, αλλά απερρίφθη από την αποικιακή κυβέρνηση. Τον Απρίλιο του 1939, με απόφαση του τότε Άγγλου κυβερνήτη Πάλμερ, το Λευκόνοικο ανακηρύχθηκε τελικά ως ο 15ος Δήμος της Κύπρου. Επειδή απαγορεύθηκε η διεξαγωγή δημοτικών εκλογών, λόγω των Οκτωβριανών (1931), ο κυβερνήτης διόρισε

Δήμαρχο το γιατρό Χρίστο Μιχαλόπουλο και εξαμελές Δημοτικό Συμβούλιο, στο οποίο μετείχε και ένας Μουσουλμάνος, ως εκπρόσωπος της μικρής μουσουλμανικής κοινότητας. Τα γραφεία του Δήμου στεγάσθηκαν σε ένα διώροφο κλασικό κτήριο στο κέντρο του Λευκονοίκου, που ανήκε στην εκκλησία του Αρχαγγέλου. Στο ισόγειο αρχικά στεγάστηκε το Σωματείο «Ελευθερία» (1932) και λίγο αργότερα το Σωματείο «Ανόρθωση». Για τις ανάγκες του Δήμου χρησιμοποιήθηκε το ανώγειο, το οποίο είχε μεγάλο ηλιακό, πολύ άνετους χώρους και μεγάλη αίθουσα εκδηλώσεων.

Θεωρώντας ότι βασική αιτία εξάπλωσης της τότε μάστιγας του τύφου ήταν το μεταφερόμενο με δοχεία νερό από τη Γύψου, από τα πρώτα έργα που έκανε ο Δήμος ήταν η υδροδότηση της πόλης (1939). Τοποθετήθηκαν τρία τιμεντένια ντεπόζιτα, που τροφοδοτούνταν από πηγές του Πενταδάκτυλου. Το νερό διακλαδωνόταν σε 35 βρύσες, που βρίσκονταν στις διάφορες γειτονιές. Το Νοέμβριο του 1940 ο Δήμαρχος προσέλαβε γραμματέα και τρία άτομα για τις υπηρεσίες του Δήμου, για γρήγορη και αποτελεσματική αντιμετώπιση αρκετών άλλων σοβαρών προβλημάτων. Ως γιατρός, ο Δήμαρχος έδωσε μεγάλη σημασία στην καθαριότητα. Για να επιλυθεί το πρόβλημα με τις πολλές μύγες και να αποφευχθούν έτσι οι διάφορες μολύνσεις, το Δημαρχείο φρόντισε να προμηθεύει με ειδικά μπουκάλια-παγίδες τους κατοίκους, που στους φτωχούς δίνονταν δωρεάν. Για τον ίδιο λόγο απομακρύνθηκαν οι κοπριές από τις αυλές των σπιτιών, κάθε σπίτι απέκτησε το αποχωρητήριό του και ιδρύθηκε αγροτικό νοσοκομείο και τα φάρμακα παραχωρούνταν δωρεάν. Επειδή κατά την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου υπήρχε μεγάλη φτώχεια, ο Δήμος προώθησε τη λειτουργία φούρνου για να κάνει ψωμιά με χαμηλή τιμή, ενώ στους άπορους προσφερόταν δωρεάν. Μερίμνησε να προσφέρεται και συσσίτιο στα άπορα παιδιά, το οποίο συντηρούσαν εισφορές του Δημαρχείου και πλουσίων του Λευκονοίκου. Άλλα έργα υποδομής ήταν η δημιουργία Δημοτικής αγοράς, η τοποθέτηση φαναριών πετρελαίου για φωταγώγηση των δρόμων, τα οποία άναβαν με τη φροντίδα του Δημαρχείου. Το 1952, ο Δήμος διευθέτησε ώστε ο δημοτικός φωτισμός να τροφοδοτηθεί με ρεύμα από τη γεννήτρια ενός αλευρόμυλου. Έγιναν επίσης ασφαλτοστρώσεις δρόμων, δενδροφυτεύσεις και προωθήθηκε η εγκατάσταση τηλεφωνικού δικτύου σε δωμάτιο που παραχώρησε ο Δήμος.

Επειδή οι δημότες του Λευκονοίκου επιθυμούσαν να δώσουν στα παιδιά τους μια στοιχειώδη μόρφωση, ο Δήμος ενδιαφέρθηκε και για την παιδεία. Το κοινοτικό σχολείο που ιδρύθηκε επί Τουρκοκρατίας συνέχισε να λειτουργεί και επί Αγγλοκρατίας. Ο δάσκαλος που υπηρέτησε τον πρώτο χρόνο της αγγλικής κατοχής ήταν ο Περικλής Κισονέργης, τον οποίο ο James Spencer, κυβερνήτης Αμμοχώστου το 1879, σε έκθεσή του τον χαρακτήρισε άνθρωπο ανώτερο (Superior Man).

**Ο καταγόμενος από το Λευκόνοικο εθνικός ποιητής
Βασίλης Μιχαηλίδης.**

Το 1941, σε συνεργασία Δημαρχείου και άλλων παραγόντων, το Δημοτικό μετακινήθηκε σε ένα μεγάλο οικοδομικό συγκρότημα, με πολλές αίθουσες διδασκαλίας, αίθουσα τελετών και με όμορφους κήπους. Το 1943, Αρρεναγωγείο και Παρθεναγωγείο, που στο μεταξύ είχε δημιουργηθεί, συγχωνεύτηκαν. Απέναντι από το Δημοτικό λειτουργούσε και Κοινοτικό Νηπιαγωγείο. Στη θέση του πρώην Αρρεναγωγείου στεγάσθηκε η «Ανωτέρα Σχολή Λευκονοϊκού», που λειτούργησε με την ενεργό συμμετοχή του πρώτου Δημάρχου, δεχόμενη μαθητές και από τα γειτονικά χωριά.

Όταν η αποικιακή διοίκηση επανέφερε τις δημοκρατικές διαδικασίες, λόγω συμμετοχής της Ελλάδας και Κυπρίων στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, άρχισαν οι ξενοκίνητες ιδεολογικές αντιπαραθέσεις. Στις δημοτικές εκλογές του 1943, στο Λευκόνοικο, όπως και σε άλλους Δήμους, για πρώτη φορά εμφανίσθηκαν δύο παρατάξεις ιδεολογικά

αντίθετες, Αριστεράς-Δεξιάς, να αντιμάχονται έντονα και με φανατισμό. Νικητής αυτών των εκλογών ήταν η τοπική αγροτική ένωση (ΠΕΚ) της δεξιάς. Ο νέος Δήμαρχος, Λουκάς Γρηγορίου, και το Δημοτικό Συμβούλιο, συμπλήρωσαν το έργο των προκατόχων τους. Έγιναν επεκτάσεις δρόμων μέσα στην κοινότητα, αλλά και αγροτικών. Έγιναν επίσης επεκτάσεις της υδατοπρομήθειας σε κεντρικά σημεία, του οδικού φωτισμού και επιβολή αυστηρότερων κανονισμών για την καθαριότητα. Για την έλλειψη αγαθών, λόγω πολέμου, ο Δήμος μερίμνησε και ιδρύθηκαν στην αγορά πρατήρια διανομής αγαθών πρώτης ανάγκης, όπως πετρέλαιο, ζάχαρη, ρύζι, ψωμί και άλλων.

Οι δημοτικές εκλογές του 1946 είχαν διεξαχθεί υπό τη σκιά του εμφύλιου πολέμου στην Ελλάδα. Τα ιδεολογικά πάθη και ο φανατισμός βρίσκονταν στο αποκορύφωμά τους. Η ισοψηφία των δύο συνδυασμών οδήγησε στην επιλογή τριών συμβούλων από τον κάθε ένα και με κλήρωση αναδείχθηκε Δήμαρχος ο Αναστάσης Χαραλάμπους της Αριστεράς. Το Δημοτικό Συμβούλιο συνέχισε με επιτυχία να υλοποιεί έργα υποδομής. Το 1947 κτίστηκε νέο σχολικό κτήριο στο λόφο του Προφήτη Ηλία, για να στεγάσει την «Ανωτέρα Σχολή Λευκονοϊκού», η οποία μετονομάσθη «Καμίντζειος Ανωτέρα Σχολή Λευκονοϊκού», από το όνομα του δωρητή Λευκονοικιάτη Γεώργιου Καμιντζή. Η Αγροτική ένωση της Δεξιάς μπήκε σε νέες στέρεες βάσεις, για να αντιμετωπίσει την καλά οργανωμένη αριστερά. Ιδρύθηκαν νέες εργατικές συντεχνίες από τη ΣΕΚ, ως αντίβαρο των παλαιών συντεχνιών της ΠΕΟ. Μέσα σε αυτό το κλίμα έγιναν και οι εκλογές του 1949, που διεξήχθησαν σε έντονο ιδεολογικό κλίμα. Ο συνδυασμός της Δεξιάς κέρδισε τις εκλογές με μεγάλη πλειοψηφία και από τότε έχει το πηδάλιο του Δήμου. Δήμαρχος αναδείχθηκε ο Λουκάς Γρηγορίου, ο οποίος υπηρέτησε εποικοδομητικά το Δήμο μέχρι που συνελήφθη, εφυλακίσθη και εβασανίσθη από του Βρετανούς στα κρατητήρια Πύλας και Κοκκινοτριμιθιάς, κατά την εξέγερση του 1955.

Η φιλοπατρία, η αγωνιστικότητα και η αντίσταση των Λευκονοικιατών ενάντια στη βρετανική αποικιοκρατία, σφραγίσθηκαν από την παρουσία του κορυφαίου ποιητή Βασίλη Μιχαηλίδη, τη συμμετοχή τους στην εξέγερση τον Οκτώβρη του 1931 και την προσφορά τους στον απελευθερωτικό επικό αγώνα 1955-1959. Το Γυμνάσιο του Λευκονοϊκού αποτέλεσε φυτώριο αγωνιστών με πλούσια δράση, γι' αυτό και η αποικιακή κυβέρνηση το έκλεισε για ένα χρόνο. Αξιοσημείωτα γεγονότα ήταν, η ηρωική και παράτολμη επιχείρηση του ήρωα Γρηγόρη Αυξεντίου με την ομάδα του, στις 4 Νοεμβρίου 1955, κατά την οποία απέσπασε όπλα από τον αστυνομικό σταθμό Λευκονοϊκού, η πυρπόληση του ταχυδρομείου από μαθητές του Γυμνασίου (3 Δεκεμβρίου), λόγω των σκληρών μέτρων του Χάρτινγκ και η πρόκληση μεγάλων ζημιών στον ηλεκτροπαραγωγικό σταθμό Λευκονοϊκού (Νοέμβριο 1956).

Ο συλημένος τάφος του αγωνιστή των μαχών της Τηλλυρίας Αναστάσιου Ζαρβού στο βεηλωμένο κοιμητήριο του Λευκονοίκου. Φωτ: Νικήφόρος Ορφανός.

Το 1960, μετά το θάνατο του Δημάρχου Λουκά Γρηγορίου και αφού η Κύπρος κηρύχθηκε ανεξάρτητο κράτος, η Κυπριακή Δημοκρατία διόρισε ως Δήμαρχο τον Μάρκο Σπανό, ο οποίος παρέμεινε στο αξίωμα μέχρι το 1974 και είχε πλούσια δράση. Υπό νέες συνθήκες, Δήμος και δημότες άρχισαν να αγωνίζονται για την τοπική κοινωνική πρόοδο και ευημερία, στηρίζοντας ταυτόχρονα το νεοσύστατο κράτος. Έγινε διασωλήνωση του νερού σε κάθε σπίτι, δημιουργήθηκαν δημόσια αποχωρητήρια, Δημοτική Αγορά, Δημοτικό Σφαγείο, Δημοτική Βιβλιοθήκη, γέφυρες για την ασφαλή μετάβαση από τη μια άκρη των χειμάρρων στην άλλη και μεγάλο γήπεδο, όπου γίνονταν οι ποδοσφαιρικές συναντήσεις. Η μετανάστευση και η αστυφιλία περιορίστηκαν και η πόλη προόδευε και αναπτυσσόταν. Η συνύπαρξη των λιγοστών Τουρκοκυπρίων με τους Ελληνοκύπριους ήταν αρμονική. Διασκέδαζαν μαζί, λάμβαναν μέρος σε όλες τις γιορτές και τις

εκδηλώσεις του χωριού, ανεξάρτητα αν ήταν χριστιανικές ή μουσουλμανικές. Στις ξενοκίνητες διακοινοτικές συγκρούσεις του 1963, το Λευκονοίκο θρήνησε όμως και πάλι αδικοχαμένα παιδιά του, αλλά δεν έπαψε να αγωνίζεται για το καλύτερο. Αρκετοί από τους Δημάρχους του υπηρέτησαν αφιλοκερδώς το αξίωμά τους και πρόσφεραν μεγάλες υπηρεσίες στην πόλη, αποτελώντας παράδειγμα προς μίμηση. Μέχρι το 1974, η κοινότητα διέθετε όλες τις αναγκαίες υπηρεσίες, που την έκαναν να φαίνεται και να λειτουργεί ως μια μεγάλη πόλη.

Για την κοινωνική και πολιτιστική της ζωή, σπουδαίο ρόλο διαδραμάτισε η ύπαρξη των εκπαιδευτηρίων, κυρίως της «Καμιντζείου Ανωτέρας Σχολής Λευκονοίκου», η οποία μετά από μια επιτυχή πορεία, ως πρότυπο εκπαιδευτήριο της Κυπριακής Δημοκρατίας, έγινε εξατάξια και μετονομάσθη «Ελληνικό Γυμνάσιο Λευκονοίκου» (1959), με κλασική και οικονομική κατεύθυνση. Διέθετε μια από τις τρεις καλύτερες αίθουσες τελετών της Κύπρου, όπου γίνονταν διάφορες εκδηλώσεις για την ψυχαγωγία της κοινότητας. Το όλο έργο του Λευκονοικιάτη εθνικού ποιητή Βασίλη Μιχαηλίδη, ως διαχρονικό μνημείο της μαχόμενης Ρωμιοσύνης για φυσική και εθνική επιβίωση, βρισκόταν στην υπηρεσία της εθνικής αποκατάστασης του ελληνισμού της Κύπρου, γαλουχώντας γενεές γενεών, μαθητών και δημοτών. Ο Δήμος τον τίμησε με ανέγερση προτομής του, που τοποθετήθηκε δίπλα από το περιτείχισμα της εκκλησίας του Αρχαγγέλου Μιχαήλ. Αξιόλογες είναι και άλλες προσωπικότητες, που επίσης ενεθάρρυναν, ενέπνευσαν και τίμησαν την κοινωνία του Λευκονοίκου. Ενδεικτικά αναφέρονται οι εξής: Ο Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός, που θεωρείται ένας από τους διαπρεπέστερους ιεράρχες του νησιού, με πλούσια θρησκευτική, κοινωνική και εθνική δράση. Ο Θεόδουλος

Στο ανώγιο τα γραφεία του Δήμου Λευκονοίκου υπό κατοχή. Φωτ: Αρχείο Δήμου Λευκονοίκου.

Η πλατεία Αρχαγγέλου Μιχαήλ μετά τη τουρκική εισβολή του 1974. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λευκονοίκου.

Καλλίνικος, ο οποίος ασχολήθηκε συστηματικά με τη βυζαντινή και την κυπριακή λαϊκή μουσική, έγραψε αρκετά σχετικά βιβλία και η Εκκλησία της Κύπρου του απένειμε τον τίτλο του «Άρχοντα Πρωτοψάλτη», το 1974. Ο Χριστόδουλος Συμεωνίδης, ένας από τις μεγαλύτερες μορφές του ελληνικού αθλητισμού, κατά τη δεκαετία του 1930. Στην κοινωνία του Λευκονοίκου προσέφεραν επίσης εκπαιδευτικοί, όπως: Μάρκος Χαραλάμπους, Νικηφόρος Θεοχαρίδης, Ειρήνη Ιωάννου, Ουρανία Χαραλάμπους, Λεύκιος Παπανικολάου, Κυριάκος Πατσιάς, Ανδρέας Λοϊζίδης, Λυκούργος Κάπας, Δώρος Θεοδούλου, Ανδριανή Περδίου, Ελένη Πρωτοπαπά, Ρέα Μπέυλυ και αρκετοί

Το Δημοτικό σχολείο Λευκονοίκου σήμερα.
Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λευκονοίκου.

άλλοι ακόμη. Σημαντικότερη ήταν και η εμπλοκή πολιτιστικών Συλλόγων και Σωματείων: Το Σωματείο «Ελευθερία», που ανέπτυξε δραστηριότητες αθλητικές, μουσικής και θεάτρου. Το Σωματείο «Ανόρθωση», που λειτουργούσε και ως αναγνωστήριο, όπου σύχναζαν κυρίως οι μορφωμένοι της κοινότητας. Η «Ένωση Νέων Λευκονοίκου» (1971), που διατηρούσε και ποδοσφαιρική ομάδα. Ο Θρησκευτικός Σύλλογος, με τη μεγάλη αίθουσα κατηχητικών, όπου διοργανώνονταν θρησκευτικές και εθνικές εκδηλώσεις. Η Σχολή Βυζαντινής Μουσικής και ο Κινηγητικός Σύλλογος. Η εθνική, πνευματική και πολιτιστική προσφορά τους ήταν πολύ μεγάλη. Βασικό ρόλο στην όλη κοινωνική πρόοδο του Λευκονοίκου διαδραμάτισε η παράλληλη οικονομική ανάπτυξή του.

Β. Οικονομική ανάπτυξη

Η γη του Λευκονοίκου είναι εύφορη, αλλά πάντα είχε οξύτατο πρόβλημα ύδρευσης και άρδευσης. Όταν ποτιζόταν από τα νερά της βροχής και των χειμάρρων, η παραγωγή ήταν πλούσια και κερδοφόρα. Το χειμώνα αρδευόταν από τέσσερις χείμαρρους, που το διέσχιζαν από βορρά προς νότο. Επειδή η ετήσια βροχοπτώση ήταν χαμηλή, επηρέαζε σοβαρά την ανάπτυξη της γεωργίας, που, μαζί με την κτηνοτροφία, αποτελούσε παλαιότερα την κύρια ασχολία των κατοίκων. Μέχρι το 1974 οι κυριότερες καλλιέργειες ήταν τα δημητριακά (σιτάρι, κριθάρι κ.ά.), των οποίων η απόδοση εξαρτιόταν από τις καιρικές συνθήκες, ως επίσης και ελαιόδεντρων. Μετά από την ανεύρεση υπόγειων νερών στους πρόποδες του Πενταδάκτυλου, βορείως της κοινότητας, άρχισε και η καλλιέργεια φρουτοδένδρων (χρυσομηλιών, ροδακινιών, αχλαδιών, μηλιών), εσπεριδοειδών (πορτοκαλιών, μανταρινιών κ.ά.), ως επίσης λαχανικών.

Το κυριότερο επίτευγμά του Λευκονοίκου, για το οποίο μπορεί να περηφανεύεται, είναι η δημιουργία του Συνεργατικού κινήματος. Πρωτεργάτες του ιστορικού αυτού οικονομικού έργου ήταν οι πεφωτισμένοι Λευκονοικιάτες, Ιωάννης Οικονομίδης (1864-1934) και Μάρκος Χαραλάμπους (1876-1932), οι οποίοι θεωρούνται οι πατέρες του Συνεργατισμού στην Κύπρο. Αφού συνέλαβαν την ιδέα και έπεισαν τους συντηρητικούς και επιφυλακτικούς συντοπίτες τους, έθεσαν σε λειτουργία τους μηχανισμούς υλοποίησής της. Το 1909, κάτω από τη σοφή καθοδήγηση και ενεργό δράση τους, μια ομάδα φιλοπρόοδων γεωργών ίδρυσαν τη «Χωρητική Τράπεζα Λευκονοίκου», με Γραμματέα τον Μάρκο Χαραλάμπους. Ως η πρώτη Συνεργατική Τράπεζα στην Κύπρο, απάλλαξε τους απλούς ανθρώπους της κοινότητας από τη δυσβάστακτη τοκογλυφία. Το 1914, με μια εισήγηση περί δημιουργίας Συνεργατικών Πιστωτικών Εταιρειών του Ιωάννη Οικονομίδη, που ήταν τότε βουλευτής και διευθυντής της Τράπεζας Κύπρου στη Λευκωσία, ψηφίστηκε νόμος

από τη Βουλή. Στη συνέχεια ο ίδιος έκανε το σχεδιασμό, οργάνωσε το σκεπτικό και βρήκε τα οικονομικά κεφάλαια-καταθέσεις. Ο Μάρκος Χαραλάμπους φρόντισε μετά να υλοποιηθεί η ιδέα το 1917 και να στεριώσει η «Συνεργατική Πιστωτική Εταιρεία Λευκονοίκου», που μέχρι το 1974 αποτελούσε το στήριγμα του Λευκονοικιάτη γεωργού και η επέκταση του Συνεργατισμού ως ιδέα, στήριξε τους ανθρώπους της κυπριακής υπαίθρου γενικότερα. Η ΣΠΕ Λευκονοίκου διέθετε τεράστιες αποθήκες σιτηρών, όπου οι Λευκονοικιάτες γεωργοί αποθήκευαν τους καρπούς των χωραφιών τους, και Συνεργατικό Παντοπωλείο, το οποίο διέθετε προϊόντα με καλύτερη ποιότητα και σε προσιτές τιμές.

Αν και το πρόβλημα της άρδευσης δυσκόλευε τις γεωργικές τους ασχολίες, οι Λευκονοικιάτες προσαρμόζονταν ανάλογα με τις συνθήκες και επιβίωναν προς όφελος και της κοινότητάς τους. Ο πληθυσμός της πόλης αυξανόταν συνεχώς και το 1946 έφθασε τους 2.596 κατοίκους. Λόγω των μικρών αποστάσεων από την Αμμόχωστο, τη Λευκωσία και τη Λάρνακα, αρκετοί τεχνίτες και υπάλληλοι, που εργάζονταν σε αυτές τις πόλεις, προτιμούσαν να διαμένουν στην κοινότητά τους, γι' αυτό και ο πληθυσμός της είχε αυξητική τάση. Το ενδιαφέρον του Δήμου, η εργατικότητα και οι εν γένει δραστηριότητες των κατοίκων, ανέδειξαν την κοινότητα σε ένα από τα κεφαλοχώρια της Μεσαορίας. Εκεί συγκεντρώθηκαν οι περισσότερες κυβερνητικές υπηρεσίες. Υπήρχε Ταχυδρομείο, Δικαστήριο, Αστυνομία, Γραφεία Φόρου Εισοδήματος, Κτηματολόγιο, Νοσοκομείο, Κτηνιατρείο, Γεωπονικό Τμήμα και άλλες υπηρεσίες, που εξυπηρετούσαν και τη γύρω περιοχή. Υπήρχε επίσης Εταιρεία Λεωφορείων, Γραφείο Ταξί, Κτηνοτροφικός Σταθμός, όπου εκτρέφονταν διάφορα είδη ζώων κατάλληλα για αναπαραγωγή. Αυτό είχε ως συνέπεια η κοινότητα να σφύζει από ζωή, δίνοντας την εικόνα μιας μεγαλούπολης.

Η αβεβαιότητα στον τομέα της γεωργίας, λόγω μειωμένης βροχόπτωσης, οδήγησε τους κατοίκους να αναπτύξουν επιχειρηματική δραστηριότητα, επιφέροντας οφέλη στον οικογενειακό τους προϋπολογισμό και στην οικονομία του Δήμου. Στην πόλη υπήρχαν όλων των ειδών επιχειρήσεις, με πελατεία από το Λευκόνοικο και τα γύρω χωριά: Εργαστήριο κεραμικής, ηλεκτρολογικά εργαστήρια, εργαστήριο κατασκευής αναψυκτικών, παραδοσιακό καρεκλοποιείο, τσαγκαράδικο, σιδηρουργεία, επιπλοποιεία, ραφτάδικα, όπως επίσης μηχανουργεία αυτοκινήτων, ατμοκαθαριστήρια, οδοντιατρείο, βιβλιοπωλείο, κουρεία, λαϊκές ταβέρνες και εστιατόρια, καφενεία, ζαχαροπλαστεία, αρτοποιεία, φαρμακεία, βιβλιοπωλεία και ξενώνας. Εκτός από την τεράστια Δημοτική Αγορά στο κέντρο της πόλης, με τα πολλά κρεοπωλεία, παντοπωλεία και μανάβικα, τέτοιου είδους επιχειρήσεις υπήρχαν και πολλές άλλες διασκορπισμένες και στις δύο γειτονιές του Λευκονοίκου. Στο κέντρο της πόλης υπήρχαν πολλά μεγάλα καταστήματα και στις γειτονιές άλλα μικρότερα: ενδυμάτων, υποδη-

Οικία στο Λευκόνοικο σήμερα.

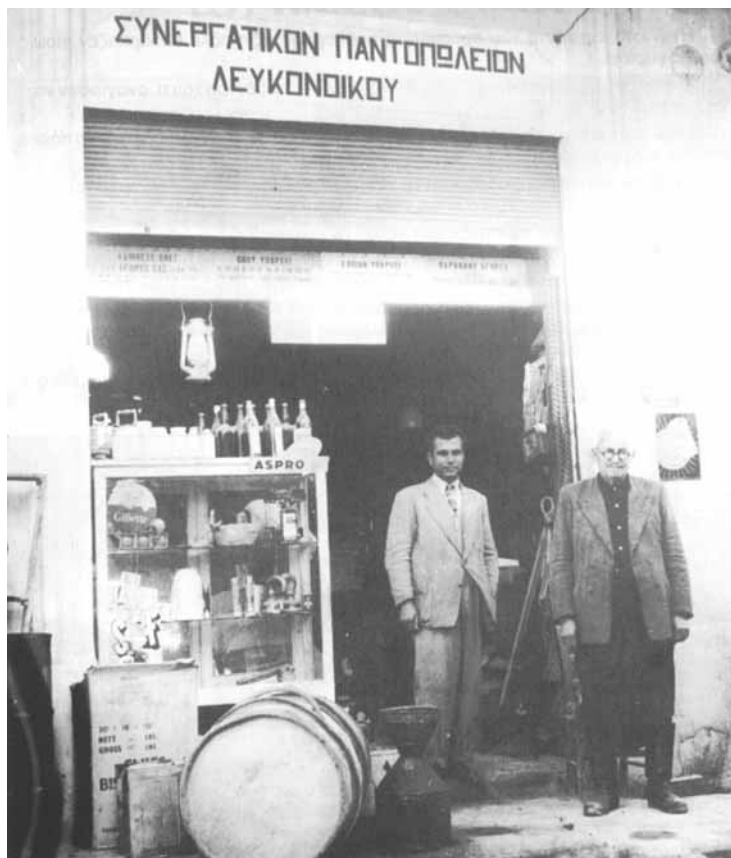
Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λευκονοίκου.

μάτων, υφασμάτων, υαλικών, ειδών οικοδομής, ελαστικών αυτοκινήτων. Υπήρχαν τέλος αλευρόμυλοι, γαλακτοκομείο, μελισσοκομείο, μεγάλο παντοπωλείο, εφάμιλλο με αυτά των μεγάλων πόλεων, θερινά και χειμερινά σινεμά, που δεν είχαν τίποτα να ζηλέψουν από αυτά των μεγάλων πόλεων και φούρνους, όπου γινόταν το περίφημο λευκονοικιάτικο οφτό από ντόπιους κρεοπώλες. Ένα παραδοσιακό αγροτικό σπίτι, δίπλα από το εκκλησάκι του Αγίου Θεοδώρου, μετατράπηκε σε κέντρο ψυχαγωγίας για τους περιηγητές. Πρέπει να σημειωθεί ότι, όταν κατά τις διακοινοτικές συγκρούσεις του 1963 οι 100 περίπου Τούρκοι αποχώρησαν από την κοινότητα, κατόπιν εντολής της ηγεσίας τους και τα καταστήματά τους ενοικιάστηκαν και αξιοποιήθηκαν από Έλληνες.

Από τους επαγγελματίες ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι τεχνίτες οικοδόμοι και οι πελεκητές της πέτρας. Επί πληρωμή διακοσμούσαν με λιθανάγλυφα εκκλησίες και κοσμικές οικοδομές. Στα θυρώματα, στα υπέρθυρα, στους φεγγίτες και στις κιονοστοιχίες, σχολείων, κατοικιών και καφενείων, σκάλιζαν θρησκευτικά και λαϊκά θέματα, αφήνοντας στο Λευκόνοικο έργα θαυμαστά. Το Λευκόνοικο είχε μεγάλη φήμη για τα υφαντά του, γνωστά ως λευκονοιτζιάτικα. Οι περισσότερες γυναίκες, παράλληλα με τις ασχολίες τους ύφαιναν στον αργαλειό ή στη βούφα τα περίφημα λευκονοιτζιάτικα, πολύχρωμα βαμβακερά (σεντόνια, κουρτίνες, τραπεζομάντηλα, μαντιλιές κ.λπ.) προς πώληση, ενισχύοντας τον οικογενειακό προϋπολογισμό. Διακρίνονταν από την τέχνη της κατασκευής τους, τον συνδυασμό των χρωμάτων και τον πλούτο των σχεδίων τους. Μερικές ταλαντούχες γυναίκες ζωγράφιζαν και σε γυαλί θαυμάσια δείγματα λαϊκής ζωγραφικής, τα οποία έκαναν κάδρα και τα πωλούσαν σε πανηγύρια της περιοχής.

Η επιχειρηματική δραστηριότητα άνοιξε θέσεις εργασίας, βοήθησε την οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη της πόλης, ανεβάζοντας το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων σε υψηλά επίπεδα. Ο Δήμος απόκτησε τέτοια οικονομική ευρωστία, που είχε τη δυνατότητα να κάνει έργα υποδομής, να αναπτύσσεται συνεχώς και να ευημερεί. Για την ιστορία αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι το 1970, στο χώρο που βρίσκεται το εξωκκλήσι της Αγίας Ζώνης, ξένες εταιρείες έκαναν προσπάθειες να βρουν πετρέλαιο. Τα τελευταία χρόνια πριν το 1974, λόγω της μετανάστευσης και της αστυφιλίας, ο πληθυσμός της πόλης μειώθηκε στους 2116 κατοίκους το 1973. Άλλοι τόσοι Λευκονοϊκίτες πήγαν σε κυπριακές πόλεις ή έφυγαν στο εξωτερικό ως οικονομικοί μετανάστες, όπου αναζήτησαν μια καλύτερη ζωή, με την επιθυμία πάντα να γυρίσουν μια μέρα πίσω και να προσφέρουν ακόμη περισσότερα στην ανάπτυξη της πόλης τους.

Τη σημασία και τον πλούτο του Λευκονοϊκού, ως επίσης τη χριστιανική πίστη των κατοίκων του, μαρτυρούν και οι πολυάριθμοι ναοί και τα εξωκκλήσια του. Στην Πάνω Ενορία η εκκλησία του Αρχαγγέλου Μιχαήλ ήταν επιβλητική εξωτερικά. Στο εσωτερικό της, μεταξύ άλλων, είχε ένα εξαίρετο βυζαντινό ξυλόγλυπτο τέμπλο, παλιές βυζαντινές εικόνες και μια μεγαλόπρεπη τοιχογραφία του Αρχαγγέλου. Στην

Συνεργατικό Παντοπωλείο Λευκονοϊκού.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λευκονοϊκού.

Κάτω Ενορία η εκκλησία της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, μικρή αλλά προσεκτικά διακοσμημένη. Κοντά της βρισκόταν το εκκλησάκι του Τιμίου Σταυρού, με τα ξακουστά παλιά βημόθυρα του 1680. Στο λόφο του Γυμνασίου δέσποζε το εξωκκλήσι του Προφήτη Ηλία. Ανάμεσα σε τουρκικές περιουσίες βρισκόταν το εξωκκλήσι του Αγίου Θεοδώρου (1700). Στα βόρεια της κοινότητας βρισκόταν το εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου, κοντά στο χωριό Μελούντα και το εξωκκλήσι του Αγίου Φωκά, κοντά στο χωριό Πλατάνι. Στα νότια βρισκόταν το μοναχικό εξωκκλήσι της Αγίας Ζώνης (Αγίας Κινούσας).

Αυτή ήταν, σε πολύ γενικές γραμμές, η εικόνα του Λευκονοϊκού λίγο πριν την τουρκική επιδρομή και κατοχή. Οι κάτοικοί του είχαν στόχους και οράματα για το μέλλον και η ζωή τους κυλούσε ανέμελα και εποικοδομητικά. Η κοινωνία της κωμόπολης είχε συνοχή, γιατί μεταξύ των μελών της υπήρχε αλληλοσεβασμός, αλληλοκατανόηση και αλληλεγγύη. Διακατέχονταν από ελληνοχριστιανικές αρχές και αξίες. Συνδέονταν με κοινή καταγωγή, κοινό πολιτισμό, κοινή γλώσσα και θρησκεία, με τη γη που τους έτρεφε και της το ανταπέδιδαν, δείχνοντάς της σεβασμό και αγάπη. Ακόμη και οι λιγοστοί Μουσουλμάνοι του Λευκονοϊκού, κατάλοιπα των Οθωμανών κατακτητών, ήθελαν και επικοινωνούσαν στα ελληνικά, σέβονταν τους αγίους και ήταν εμποτισμένοι με τον ίδιο πολιτισμό, γιατί ήταν απόγονοι βιαίως εξισλαμισθέντων Ελλήνων Χριστιανών (Λινοβάμβακοι). Αυτή την αρμονική συνύπαρξη, την πρόοδο και την ευημερία, ήλθε να ανατρέψει η τουρκική επιδρομή της 14ης Αυγούστου 1974, παραβιάζοντας εκεχειρίες, αρχές και κανόνες δικαίου, με πρόσχημα το ξενοκίνητο πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου.

III. Ο ΔΗΜΟΣ ΛΕΥΚΟΝΟΙΚΟΥ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΠΙΔΡΟΜΗ ΚΑΙ ΚΑΤΟΧΗ

Ήταν παραμονή της μεγάλης γιορτής της Παναγίας. Από πολύ πρωί ακούγονταν οι βόμβοι και οι βομβαρδισμοί των τουρκικών πολεμικών αεροσκαφών. Τα τουρκικά στρατεύματα προχωρούσαν, καίγοντας, λεηλατώντας και σκοτώνοντας αδιακρίτως. Ο κόσμος έντρομος εγκατέλειπε ακούσια την κοινότητά του, με τη σκέψη ότι το βράδυ θα γυρνούσε στα σπίτια του. Έφευγε με κάθε μέσο που διέθετε, για να γλιτώσει από την καταστροφική μανία των Τούρκων. Πήραν μαζί τους μόνο το κλειδί του σπιτιού τους. Από τότε δεν γύρισαν ακόμη. Άφησαν πίσω τους 14 νεκρούς και 16 αγνοούμενους, τον ιδρώτα και το βιος τους, τα όνειρά τους. Οι Τούρκοι μπήκαν στην κωμόπολή τους, ενώ αυτοί βρέθηκαν στα Κοκκινοχώρια. Όταν έμαθαν ότι δεν υπήρχε πιθανότητα σύντομης επιστροφής, άρχισαν να οργανώνονται στον εκτοπισμό. Πολλοί εγκαταστάθηκαν στην επαρχία Λάρνακας, αρκετοί στη Λευκωσία και στη Λεμεσό και ελάχιστοι στην Πάφο. Για να επιβιώσουν αναγκάστηκαν να αλλάξουν επαγγέλματα και ασχολίες,

ξεκινώντας να κτίζουν τη ζωή τους από την αρχή, ως εργάτες, έμποροι και επιχειρηματίες,

Παρά τις τραγικές εμπειρίες που έζησαν τις μέρες του πολέμου και τις δυσκολίες που ζουν ακόμη στον εκτοπισμό, οι Λευκονοικιάτες εξακολουθούν να υπάρχουν, δημιουργούν και να προκόβουν. Βασικό τους μέλημα είναι να μεταλαμπαδεύσουν τον πολιτισμό που ανέπτυξαν και να μεταδώσουν στους νεότερους τον πόθο της επιστροφής στον τόπο όπου βρίσκονται τα σπίτια και οι περιουσίες τους. Εκεί όπου είναι θαμμένοι εδώ και αιώνες οι πρόγονοί τους και όπου ο Τούρκος κατακτητής συνεχίζει να σφετερίζεται τους καρπούς από τον ιδρώτα των γονιών τους, ενώ ταυτόχρονα υλοποιεί το προμελετημένο διεθνές έγκλημα της πολιτισμικής γενοκτονίας. Στην εμπροσθοφυλακή, σημαιοφόρος στους αγώνες επιβίωσης και επιστροφής των Λευκονοικιατών, ο Δήμος και τα οργανωμένα σύνολά τους.

A. Το Λευκόνοικο μετά τον εκτοπισμό των νόμιμων κατοίκων του

Χωρίς τους γενεσιουργούς κατοίκους του, το Λευκόνοικο συνεχίζει να υπόκειται την πολιτιστική γενοκτονία, που προμελετημένα οργανώθηκε και αβασάνιστα εκτελείται από την επιδρομική Τουρκία και το κατοχικό της καθεστώς, σε όλα τα κατεχόμενα κυπριακά εδάφη. Αφού εκδιώχθηκαν οι νόμιμοι κάτοικοι της κωμόπολης, σπίτια, γραφεία και καταστήματα λεηλατήθηκαν, μνημεία γκρεμίστηκαν, εκκλησίες βεβηλώθηκαν και Τούρκοι αρχαιοκάπηλοι πήραν ό,τι πολύτιμο βρήκαν και το πώλησαν, αρχαιολογικοί χώροι καταστράφηκαν ή βρίσκονται εκτεθειμένοι και εγκαταλελειμμένοι στο χρόνο, στις καιρικές συνθήκες και σε κάθε παράνομο έμπορο πολιτιστικών αγαθών.

Τα σπίτια και οι περιουσίες των εκτοπισμένων Ελληνοκυπρίων κατανεμήθηκαν σε εποίκους και σε Τουρκοκύπριους από την Κοφίνου, που η κατοχική δύναμη και το καθεστώς της εγκατέστησαν στην κωμόπολη. Δημόσια κτήρια χρησιμοποιήθηκαν για να στεγάσουν υπηρεσίες του παράνομου κατοχικού καθεστώτος, ενώ χώροι αρχαιολογικοί μετατράπηκαν σε στρατόπεδα όπου εγκλωβίστηκαν σημαντικά μνημεία ιστορικής αξίας. Στην προσπάθειά τους να αλλοιώσουν τη γενική φυσιογνωμία του Λευκονοίκου, για να φαίνεται ως τουρκικό δημιούργημα, προχώρησαν και σε συγκεκριμένα έργα διαμόρφωσης χώρων, εξαφανίζοντας οτιδήποτε υπήρχε πριν. Στην Πάνω Γειτονιά, από το παντοπωλείο του Π. Σπανού μέχρι το σχολείο της τουρκικής κοινότητας, κατεδάφισαν τα πάντα και στη θέση τους δημιούργησαν μια τεράστια πλατεία, στο μέσο της οποίας τοποθέτησαν την προτομή του Ατατούρκ.

Όλα τα παρεκκλήσια της κωμόπολης λεηλατήθηκαν. Στην προσπάθεια των κατακτητών να βρουν θησαυρούς, ανέσκαψαν ακόμη και τις άγιες τράπεζές τους. Αφαίρεσαν τα ξυλόγλυπτα εικονοστάσιά

Λεπτομέρεια από τη βεβήλωση του κοιμητηρίου Λευκονοίκου.

Φωτ.: Νικηφόρος Ορφανός.

τους, έκλεψαν τις φορητές τους εικόνες, τα άμφια, τα ιερά τους σκεύη και ό,τι άλλο θύμιζε την παρουσία Χριστιανών και θα μπορούσε να πωληθεί. Ελάχιστες είναι οι εικόνες των εκκλησιών της κωμόπολης που διασώθηκαν και βρίσκονται στις ελεύθερες περιοχές. Για τους ίδιους λόγους δε σεβάστηκαν ούτε το χριστιανικό κοιμητήριο, το οποίο παρουσιάζει μια θλιβερή εικόνα, με διανοιγμένους τάφους και σπασμένους σταυρούς. Κάποια από τα παρεκκλήσια μετατράπηκαν σε οθωμανικά τεμένη και άλλα αφέθηκαν να καταστραφούν. Η μονόκλιτη μικρή βασιλική της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, στην Κάτω Γειτονιά, μετατράπηκε σε τζαμί. Οι τοιχογραφίες του Αρχαγγέλου Μιχαήλ έπεσαν θύματα βανδαλισμών, ενώ ο ναός κινδυνεύει να καταρρεύσει λόγω στατικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει. Η κατοχική δύναμη συνεχίζει να αρνείται πεισματικά τη συντήρηση, επιδιόρθωση και επισκευή αυτών των χριστιανικών μνημείων. Η περιοχή που βρίσκεται το εκκλησάκι της Αγίας Ζώνης (Αγίας Κινούσας), όπου πριν το 1974 προγραμματιζονταν ανασκαφές λόγω ύπαρξης αρχαίου

Ο ναός του Αρχαγγέλου Μιχαήλ αποτελούσε το κέντρο της άνω ενορίας του Λευκονοίκου. Ο ναός λεηλατήθηκε και οι τοιχογραφίες του καταστράφηκαν από τους Τούρκους εισβολείς. Φωτογραφίες: Νικηφόρος Ορφανός.

Τοιχογραφία Αρχαγγέλου Μιχαήλ κατεστραμμένη από τους Τούρκους. Φωτ: Νικηφόρος Ορφανός.

συνοικισμού, ισοπεδώθηκε και κατασκευάστηκε παράνομο τουρκικό στρατιωτικό αεροδρόμιο. Οι αρχαιολογικές μαρτυρίες χάθηκαν έτσι για πάντα.

Μια κληρονομιά τριών χιλιάδων χρόνων βρέθηκε, από τη μια στιγμή στην άλλη, εκτεθειμένη στην καταστροφική χολέρα ενός κατακτητή, που δημιουργήθηκε και επιβιώνει με την αντιπολιτισμική του δράση. Οι δημιουργοί και δικαιούχοι αυτής της κληρονομιάς, κουβαλούν όμως μέσα τους τον πολιτισμό. Έχουν μνήμες, και από το 1974 δεν έπαψαν να διεκδικούν επιστροφή και αναδημιουργία της πόλης τους, την κατοχή της οποίας δεν αποδέχονται. Η αδικία του εκτοπισμού τούς ενώνει στη διασπορά, με οδηγούς τις αρχές και αξίες των προγόνων τους, αλλά και με το Δήμο τους ο οποίος εξακολουθεί να λειτουργεί. Τους οργανώνει, τους συμπαραστέκεται και τους εμπνέει. Στον εκτοπισμό ευτύχησαν και πάλι να έχουν ικανούς Δημάρχους και Δημοτικούς Συμβούλους, που, σε συνεργασία με οργανωμένα σύνολα του Λευκονοίκου, δραστηριοποιούνται εντός και εκτός Κύπρου, διατηρώντας την ενότητα και τον κοινό προσανατολισμό τους, που είναι η απελευθέρωση και η επιστροφή.

Β.Δραστηριότητες του εκτοπισμένου Δήμου εντός Κύπρου

Δήμαρχος και Δημοτικά Συμβούλια συνέχισαν να διορίζονται από την κυβέρνηση και μετά την τουρκική εισβολή και κατοχή. Ο διορισμένος από το 1960 Δήμαρχος Λευκονοίκου, Μάρκος Σπανός, παρέμεινε στο αξίωμα μέχρι το 1985. Από το 1985 και μέχρι το 1990, με τη σύμφωνη γνώμη των κομμάτων διορίστηκαν και ασκούσαν χρέη Δημάρχου ανά εξάμηνο, ο Μάρκος Σπανός, Νίκος Σούγλης, Κυριάκος Γιαννή, Γεώργιος Παπαδόπουλος και Κυριάκος Χατζηχαράλαμπος. Το 1990 τα κόμματα συμφώνησαν και Δήμαρχος ανακηρύχθηκε ο Λυκούργος Κάππας, ο οποίος επανεκλέγηκε το 1995 και πάλι χωρίς ανθυποψήφιο. Όταν το 1998 διορίστηκε Υπουργός Παιδείας, προκηρύχθηκαν, για πρώτη φορά μετά από 55 χρόνια, εκλογές, νέος Δήμαρχος εξελέγη ο Μιχάλης Πήλικος, ο οποίος επανεξελέγη το 2001 και το 2006 με τη σύμφωνη γνώμη των κομμάτων. Το διάστημα αυτό ο Δήμος εξασφάλισε οικόπεδο στο Πλατύ Αγλαντζιάς στη Λευκωσία και με την οικονομική βοήθεια της κυβέρνησης, του Χριστοφή Οικονομίδα και άλλων χορηγών, χτίστηκε (2003) το οίκημα του Δήμου, με γραφεία και αίθουσα εκδηλώσεων. Στον περίβολο του οικήματος ανεγέρθη μνημείο πεσόντων και αγνοουμένων Λευκονοικιατών. Στο οίκημα στεγάστηκαν, το Προσφυγικό Σωματείο «Το Λευκόνοικο» και η Σχολική Εφορεία Λευκονοίκου.

Το Προσφυγικό Σωματείο «Το Λευκόνοικο», ιδρύθηκε το 1981, με πρωτοβουλία μιας ομάδας δημοτών, προσωρινά διαμενόντων στις ελεύθερες περιοχές της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η ίδρυση του Σωματείου επισημοποιήθηκε το 1985. Διοικείται από ένα Κεντρικό

Το προσωρινό οίκημα του Δήμου Λευκονοίκου στη προσφυγιά.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λευκονοίκου.

Συμβούλιο και έχει 4 επαρχιακά παραρτήματα. Στόχος του είναι η συστράτευση με το Δήμο Λευκονοίκου, για συνένωση των διασκορπισμένων σε όλη την Κύπρο και στο εξωτερικό Λευκονοικιατών, τη διατήρηση της ιστορικής τους μνήμης και συνείδησης, ενδυναμώνοντας έτσι την πίστη τους στο δίκαιο αγώνα για απελευθέρωση και επιστροφή στην αγαπημένη τους πόλη. Για την υλοποίηση των στόχων του συνεργάζεται με το Δήμο στη διοργάνωση πνευματικών συγκεντρώσεων, πολιτιστικών εκδηλώσεων, γιορτών και εκδρομών. Σε τουρκοκυπριακή γη στη Λάρνακα, που παραχωρήθηκε από την Κυπριακή Δημοκρατία, με εθελοντική εργασία, την οικονομική στήριξη όλων των Λευκονοικιατών και άλλων χορηγών, ανεγέρθη το οίκημα του Προσφυγικού Σωματείου. Το οίκημα περιλαμβάνει γραφεία και αίθουσα εκδηλώσεων.

Κατόπιν επαφών του Δημάρχου και του Προέδρου του Σωματείου, με ανώτερους λειτουργούς του Συνεργατισμού, μετά από πολλά χρόνια αδράνειας επαναλειτούργησε και η ΣΠΕ Λευκονοίκου, με πρόεδρο τον Μ. Πήλικο και γραμματέα τον Λούη Αθανασίου. Με μέριμνα του Δήμου ιδρύθηκε Αρχείο Λευκονοικιατών και Συμβούλιο Νεολαίας Δήμου Λευκονοίκου. Ιδρύθηκε επίσης το χορευτικό συγκρότημα «Το Λευκόνοικο», στη Λάρνακα, και το 2005 η ποδοσφαιρική ομάδα Futsal «Το Λευκόνοικο», στη Λευκωσία, που επιχορηγούνται από το Δήμο. Μέσα από τις δραστηριότητές τους, οι δημότες του Λευκονοίκου γνωρίζονται καλύτερα μεταξύ τους, συνεργάζονται σε πολλούς τομείς της ζωής, ψυχαγωγούνται και αναπτύσσουν ομαδικό αγωνιστικό πνεύμα.

Για την προώθηση των βασικών του στόχων, που είναι η σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των δημοτών του, η συντήρηση της μνήμης της κατεχόμενης πόλης τους και η διατήρηση της αγωνιστικής τους διάθεσης για επιστροφή και δικαίωση, ο Δήμος διοργανώνει κάθε χρόνο διάφορες εκδηλώσεις ή συμμετέχει σε παρόμοιες άλλων Δήμων και οργανωμένων συνόλων. Ενδεικτικά αναφέρονται οι αντικατοχικές εκδηλώσεις, εκδηλώσεις μνήμης με φωτογραφίες και ομιλίες για την ιστορία του Λευκονοίκου, εκθέσεις έργων τέχνης Λευκονοικιατών καλλιτεχνών και πολλές άλλες. Αξιόλογη ήταν η εκδήλωση, που ο Δήμος πραγματοποίησε, με τίτλο «Το Λευκόνιοκο ζει και δημιουργεί» (Μάρτιος 1997), στο θέατρο του Δημοτικού Μεγάρου Λάρνακας, στην είσοδο του οποίου λειτούργησε έκθεση φωτογραφίας για την κατεχόμενη πόλη και έργα Λευκονοικιατών δημιουργών (υφαντά, ζωγραφικοί πίνακες, αγιογραφίες, χαλκογραφίες, κεραμικά και διάφορα παραδοσιακά εδέσματα). Σημαντικές ήταν επίσης οι εκδηλώσεις για τα Εξηντάχρονα (1999) και τα Εβδομηντάχρονα (2008) του Δήμου Λευκονοίκου. Τις εκδηλώσεις τίμησαν με την παρουσία τους πολλοί επίσημοι και πλήθος Λευκονοικιατών. Ήταν εκδηλώσεις αγάπης, μνήμης και τιμής για το Λευκόνιοκο. Οι εκδη-

λώσεις για τα εξηντάχρονα διήρκεσαν από το Φεβρουάριο μέχρι το Δεκέμβριο του 1999. Μεταξύ αυτών ήταν η πολιτιστική εκδήλωση για το Βασίλη Μιχαηλίδη και για τους αγνοούμενους Λευκονοικιάτες, η προκήρυξη διαγωνισμού για καλύτερο άρθρο και έκθεση ιδεών σχετικά με το Λευκόνιοκο, η έκθεση Βυζαντινής Αγιογραφίας και η γιορτή για τα 90άχρονα του Συνεργατισμού.

Από το 1994, ο Δήμος καθιέρωσε και επιχορηγεί εκδρομές συνταξιούχων σε διάφορες περιοχές του νησιού. Καθιέρωσε επίσης το Μαθητικό Διαγωνισμό έκθεσης με θέμα το Λευκόνιοκο. Με την ευκαιρία του Διεθνούς Έτους Ηλικιωμένων (6 Οκτωβρίου 1999), ο Δήμος διοργάνωσε στη Λάρνακα το Α΄ Παγκύπριο Φεστιβάλ Ηλικιωμένων Λευκονοικιατών. Στο πλαίσιο του φιλανθρωπικού του έργου, επισκέπτεται ευαγή ιδρύματα και φυλάκια της Εθνικής Φρουράς, προσφέροντας δώρα, οργανώνει αιμοδοσίες Λευκονοικιατών και εντός των δυνατοτήτων του πάντα, ο Δήμος ενισχύει οικονομικά όσους από τους δημότες του έχουν πραγματικά ανάγκη. Εκπροσωπείται σε κηδείες ή μνημόσυνα δημοτών του, καταθέτει στεφάνια στον Τύμβο της Μακεδονίτισσας και στα Φυλακισμένα Μνήματα.

Ο Δήμος Λευκονοίκου τίμησε τους Δημοτικούς Συμβούλους που υπηρέτησαν μεταξύ των χρόνων 1939-1990.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λευκονοίκου.

Στον τομέα της επικοινωνίας και της ενημέρωσης, ο Δήμος εκδίδει ενημερωτικό δελτίο για τις δραστηριότητές του, το ετήσιο περιοδικό «Το Λευκόνοικο», συνεισφέρει στις εκδόσεις βιβλίων δημοτών του, επιχορηγεί και εκδίδει βιβλία, που αφορούν το Λευκόνοικο, όπως ο *Οδηγός Λευκονοίκου* του Κυριάκου Ρήγα, το *Λεύκωμα, Δήμος Λευκονοίκου 1939-2000* και *Δήμος Λευκονοίκου 1939-2009*. Εκπρόσωποι του Δήμου και του Σωματείου συμμετέχουν σε ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές, γράφουν άρθρα και μελέτες, προβάλλουν την ιστορία και τον πολιτισμό του Λευκονοίκου, κρατώντας έτσι ζωντανή τη μνήμη και την επιθυμία για επιστροφή των δημοτών του στην κατεχόμενη πόλη τους.

Ο Δήμος τιμά τέλος δημότες του για την προσφορά τους στην πρόοδο και ευημερία της λευκονοικιάτικης κοινωνίας. Μεταξύ των ήδη τιμηθέντων είναι ο Παπα Νικόλας Οικονόμου, εφημέριος της εκκλησίας του Σωτήρος, οι «μαμούδες» Αρετή Κάππα και Σοφία Οικονόμου, οι πρωτεργάτες του Συνεργατισμού στο Λευκόνοικο, Ιωάννης Οικονομίδης και Μάρκος Χαραλάμπους, ο πρώην Δήμαρχος Λυκούργος Κάππας, οι Δημοτικοί Σύμβουλοι, από το 1939 μέχρι και το 1998. Τίμησε επίσης πρώην Υπουργούς και Βουλευτές, που κατάγονται από το Λευκόνοικο, καθώς και δύο εξέχουσες μορφές της πόλης: τον πρώτο της Δήμαρχο, Χρίστο Μιχαλόπουλο και το Σολωμή Σούγλη, κοινοτάρχη της για σαράντα σχεδόν χρόνια. Σε ειδική εκδήλωση τίμησε για την προσφορά του και το Προσφυγικό Σωματείο «Το Λευκόνοικο».

Σε συνεργασία με τις διάφορες Οργανώσεις του Λευκονοίκου και ιδιαίτερα με το Προσφυγικό Σωματείο «Το Λευκόνοικο», συνενώνει και καλλιεργεί αίσθημα αλληλεγγύης ανάμεσα στους δημότες του. Με τις κοινωνικές, καλλιτεχνικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις, προσπαθεί να συμβάλει στη διατήρηση των παραδόσεων, των ηθών και εθίμων τους, να μεταδώσει στους νέους το αίσθημα της περηφάνιας για την καταγωγή τους και γενικά να εμψυχώσει τους Λευκονοικιάτες, για να αντεπεξέλθουν στις διάφορες δυσκολίες που συναντούν στον εκτοπισμό και στην προσφυγιά. Κατόπιν αγώνων του Δήμου κατορθώθηκε η ανακήρυξη των εκκλησιών του Σωτήρος και του Αρχαγγέλου Μιχαήλ ως Πολιτιστικών Μνημείων της UNESCO, ενώ το 2008 συμφωνήθηκε, μεταξύ του Πρόεδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας και του κατοχικού ηγέτη, η αναστήλωση της εκκλησίας του Αρχαγγέλου Μιχαήλ.

Σταθερή απόφαση του Δήμου είναι να μην αποδεχθεί τα τετελεσμένα της κατοχής και να αγωνισθεί μέχρι τη δικαίωση και την επιστροφή όλων των εκτοπισμένων και προσφύγων Κυπρίων στις εστίες και περιουσίες τους. Εκτός από τις δραστηριότητές του στην Κύπρο, ο Δήμος επεκτείνει τη δράση του και εκτός Κύπρου.

Γ. Δραστηριότητες του εκτοπισμένου Δήμου εκτός Κύπρου

Τις βαθύτερες επιθυμίες και πεποιθήσεις των εκτοπισμένων και προσφύγων του Λευκονοίκου εξέφρασε ο Δήμαρχός του Μιχάλης Πήλικος, στην ομιλία του για τα εξηντάχρονα του Δήμου, λέγοντας, μεταξύ άλλων: «... αντιτάσσουμε το δικό μας ΟΧΙ στη διχοτόμηση της Κύπρου και στη συνθηκολόγηση με τα τετελεσμένα της εισβολής. Ο τόπος αυτός δεν μπορεί να δεχτεί την παρουσία στρατευμάτων κατοχής και εποίκων. Πρέπει να κατοχυρώσουμε την εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων για όλους, το δικαίωμα επιστροφής στις πατρογονικές εστίες και τη διακρίβωση, χωρίς άλλη καθυστέρηση, της τύχης των αγνοουμένων μας (...) Αντλώντας από τις πλούσιες παρακαταθήκες του ελληνικού μας παρελθόντος θα ενισχύσουμε τις ψυχές μας με τη δύναμη του πνεύματος και του δικαίου. Με αυτά κυρίως τα όπλα επιβίωσαμε μέχρι σήμερα και πάνω σε αυτά θα πρέπει να βασιστούμε για να μπορέσουμε να ξεπεράσουμε μ' επιτυχία τις δυσκολίες που ορθώνονται μπροστά μας». Αυτά είναι και τα μηνύματα που οι εκπρόσωποι του Δήμου Λευκονοίκου μεταφέρουν στις επαφές τους με επισήμους, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό.

Το 1993 ο Δήμαρχος Λευκονοίκου διορίστηκε από την Εκτελεστική Επιτροπή της Ένωσης Δήμων Κύπρου, να την εκπροσωπήσει για δύο χρόνια, μαζί με τους Δημάρχους Αμμοχώστου και Λατσιών, στο Συμβούλιο Τοπικών και Περιφερειακών Αρχών της Ευρώπης. Είχε έτσι την ευκαιρία να μεταφέρει προς τα έξω και τις βαθύτερες επιθυμίες των δημοτών του, ως επίσης τη σημερινή κατάσταση της κατεχόμενης πόλης του. Κατόπιν απόφασης των κυβερνήσεων Κύπρου και Ελλάδας, στο πλαίσιο του προγράμματος Κύπρος-Αιγαίο-Θράκη, ανοίχθηκε ο δρόμος για αδελφοποίηση του Δήμου Λευκονοίκου με το Δήμο Μήθυμνας της Λέσβου. Στις 14 Απριλίου

Διδυμοποίηση Δήμου Λευκονοίκου με το Δήμο Νέας Ιωνίας
(Α΄ Φάση, 2008. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λευκονοίκου.

Πραγματοποιήθηκε έκθεση φωτογραφιών του κατεχόμενου Λευκονοίκου και σχετική διάφωτιση στα σχολεία του Δήμου BIWER του Λουξεμβούργου, 2010. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λευκονοίκου.

1994 το Δημοτικό Συμβούλιο Μήθυμνας έλαβε ομόφωνη απόφαση προς αυτή την κατεύθυνση. Οι λόγοι για την αδελφοποίηση, όπως εξετέθησαν από το Δήμαρχο Μηθύμνης, κ. Δημήτρη Βατή, ανάγονται στην κοινή ιστορική και πολιτιστική ταυτότητα των δύο πόλεων στους πολυτάραχους αιώνες, που «σηματοδοτεί την κοινή μοίρα και πορεία του Ελληνικού Γένους μέσα από τις ατραπούς της Ιστορίας, την ενότητα του Αιγαιοπελαγίτικου χώρου και εκφράζει τα αδελφικά αισθήματα ολόκληρου του Μηθυμναϊκού και Λεσβιακού Λαού προς το Λαό της Κύπρου».

Μετά από πρόσκληση του τότε Έλληνα Υπουργού Αιγαίου, κ. Κώστα Σκανδαλίδη, ο Δήμαρχος κ. Λυκούργος Κάππας, μαζί με όλους τους Δημάρχους των κατεχόμενων πόλεων και κωμοπόλεων, μετέβη στην Αθήνα (25 Απριλίου 1994), όπου απεφασίσθη η πρώτη φάση της αδελφοποίησης να γίνει στη Μήθυμνα και η δεύτερη στην Κύπρο. Στις 21 Μαΐου 1994 το Δημοτικό Συμβούλιο Λευκονοίκου αποφάσισε ομόφωνα για την αδελφοποίηση και στις 29 Απριλίου 1995 δόθηκε ο όρκος των δύο Δήμων στο Αμφιθέατρο της ΠΑ.ΣΥ.ΔΥ., στη Λευκωσία. Ανέλαβαν έτσι την υποχρέωση να αναπτύξουν

μόνιμες σχέσεις και να προωθήσουν σε όλους τους τομείς τις ανταλλαγές μεταξύ των δημοτών τους. Σκοπός τους η σύσφιξη των μακράων εθνικών δεσμών του μητροπολιτικού και του κυπριακού χώρου, μέσω της συντήρησης, ενδυνάμωσης και προβολής της εθνικής ταυτότητας και η συμβολή τους στην οικοδόμηση ενός ενιαίου μετώπου για την αντιμετώπιση των ποικιλώνυμων κινδύνων που απειλούν τον Ελληνισμό. Ανέλαβαν επίσης την υποχρέωση να αποδώσουν, παράλληλα, μέγιστη σημασία στην εδραίωση του ζωντανού πνεύματος της ευρωπαϊκής αδελφότητας, συνενώνοντας τις προσπάθειές τους, για την ειρήνη και την ευημερία της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης.

Από τότε άρχισαν να αναπτύσσονται ιδιαίτερες σχέσεις μεταξύ των δύο Δήμων. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στις συνεστιάσεις του «Προσφυγικού Σωματείου Λευκονοίκου», που γίνονται κάθε χρόνο, παρευρίσκεται και αντιπροσωπεύει του Δήμου Μήθυμνας, όπως και σε διάφορες άλλες εκδηλώσεις του Δήμου, ενώ παιδιά από τη Μήθυμνα φιλοξενήθηκαν σε κατασκηνωτικούς χώρους στο Τρόδος (21-27 Ιουνίου 1999). Στις 6 Νοεμβρίου 1999, ο Δήμος Μήθυμνας

αποφάσισε να μετονομάσει την κεντρική πλατεία της πόλης του σε Πλατεία Λευκονοίκου, τα εγκαίνια της οποίας έγιναν το Πάσχα του 2000, όπου παρέστη αντιπροσωπεία του Δήμου Λευκονοίκου και του «Προσφυγικού Σωματείου». Οι επαφές και η συνεργασία μεταξύ τους συνεχίζεται. Η κοινή πικρή μοίρα της προσφυγιάς, η συντήρηση της μνήμης και ο αγώνας για επιστροφή και δικαίωση, οδήγησε επίσης στην αδελφοποίηση του Δήμου Λευκονοίκου με το Δήμο της Νέας Ιωνίας (8 Νοεμβρίου 2008), μεταξύ των οποίων αναπτύσσονται επίσης στενές σχέσεις. Κάθε χρόνο παιδιά καταγόμενα από το Λευκόνιοκο στέλνονται σε κατασκήνωση του Δήμου Νέας Ιωνίας και άλλα για να λάβουν μέρος στους εορτασμούς της εθνικής επετείου της 25ης Μαρτίου 1821.

Στο πλαίσιο της ενημέρωσης και διαφώτισης, ο Δήμος Λευκονοίκου λαμβάνει πρωτοβουλίες, όπως ήταν η επίδοση διαφωτιστικού υλικού σε αεροδρόμια, λιμάνια και αλλού, η σφράγιση επιστολών από το Ταχυδρομείο με αναμνηστική σφραγίδα του Δήμου, η δίγλωσση (ελληνικά-αγγλικά) έκδοση Λευκώματος για το Λευκόνιοκο, η επίδοση ψηφίσματος διαμαρτυρίας στις πρεσβείες των 5 μόνιμων μελών του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών και στην αντιπροσωπεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην Κύπρο, για τη συνεχιζόμενη τουρκική κατοχή του Λευκονοίκου (8 Φεβρουαρίου 1997).

Δήμαρχος, Δημοτικό Συμβούλιο και Οργανώσεις αξιοποιούν επίσης επισκέψεις και σε άλλα μέρη της Ελλάδας ή σε άλλες χώρες, που γίνονται είτε κατόπιν πρόσκλησης, είτε εκτελώντας εντεταλμένη υπηρεσία είτε με δική τους πρωτοβουλία. Ενδεικτικά αναφέρονται τα εξής: Μετά από πρόσκληση του Νομάρχη Αττικής, ο Δήμαρχος μίλησε σε διάφορους Δήμους της Αττικής (24-27 Απριλίου 1996).

Έκθεση Φωτογραφιών του κατεχόμενου Δήμου Λευκονοίκου στο Λονδίνο στο οίκημα της Ελληνικής Κυπριακής Αδελφότητας, 2011.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Λευκονοίκου.

Σε οργανωμένη εκδρομή στο Ρέθυμνο, εκπρόσωποι του Δήμου και του «Προσφυγικού Σωματείου» έτυχαν θερμής υποδοχής. Εκπροσωπώντας την Ένωση Δήμων Κύπρου στη Μαδρίτη, ο Δήμαρχος είχε την ευκαιρία να έχει επαφές με εκπροσώπους άλλων ευρωπαϊκών Δήμων, να συνομιλήσει μαζί τους, να τους ενημερώσει και να ανταλλάξει απόψεις. Ως μέλος και πάλιν αντιπροσωπείας της Ένωσης Δήμων, ο Δήμαρχος μίλησε σε εκδήλωση, που έγινε στη Βουλή των Κοινοτήτων Μεγάλης Βρετανίας, για τους εκτοπισμένους Δήμους (7 Δεκεμβρίου 1998). Δήμαρχος και μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου παρευρέθησαν, ως επίσημοι προσκεκλημένοι, σε χοροεσπερίδα που διοργάνωσε η Ένωση Λευκονοικιατών και συνομίλησαν με πρόσφυγες συνδημότες τους. Στις 28 Ιανουαρίου 2006, ο Δήμος και η Ένωση Λευκονοικιατών Μεγάλης Βρετανίας οργάνωσαν διαμαρτυρία με πανό έξω από την τουρκική πρεσβεία στο Λονδίνο.

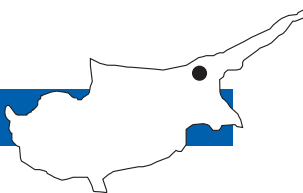
Τον Οκτώβριο του 2010 πραγματοποιήθηκε έκθεση φωτογραφιών του κατεχόμενου Λευκονοίκου, στο Λουξεμβούργο, παρουσία του Υπουργού Δικαιοσύνης και Δημόσιας Τάξης της Κυπριακής Δημοκρατίας και του Δημάρχου του Δήμου BOWER και του εκπροσώπου της Κύπρου στο Ελεγκτικό Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Με την ευκαιρία της διοργάνωσης εκδήλωσης μνήμης Λευκονοίκου στην Αθήνα, στις 25 Νοεμβρίου 2010 αντιπροσωπεία του Δήμου Λευκονοίκου είχε συνάντηση με το Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας Κάρολο Παπούλια.

Τέλος, ο Δήμος Λευκονοίκου οργάνωσε στην Κύπρο ειδική τιμητική εκδήλωση για την Κυρά της Ρω, στέλνοντας έτσι μήνυμα αγωνιστικότητας και συστράτευσης με τον υπόλοιπο ελληνισμό, γιατί στη σκέψη των Λευκονοικιατών δεν έπαψαν ποτέ να αντηχούν τα λόγια του μεγάλου συντοπίτη τους ποιητή Βασίλη Μιχαηλίδη: «*Η ρωμιοσύνη εφ' φυλή συνώτziαιρη του κόσμου / Κανένας δεν ευρέθηκεν για να την ηξηλείψει / κανένας, γιατί σιέπει την 'που τ' αψη ο Θεός μου (...)* Το 'νιν αντάν να τρω' την γην, τρώει τη γηθ θαρκέται, / μα πάντα τζείνον τρώεται τζαι τζείνον καταλυέται». Υπερήφανοι για την καταγωγή τους και ως γενεσιουργοί κάτοικοι της κατεχόμενης σήμερα πόλης τους, οι εκτοπισμένοι Λευκονοικιάτες δεν ξεχνούν και αγωνίζονται για την επιστροφή, που έγινε όρκος, όπως τον παρουσιάζει ο φιλόλογος Κυριάκος Ρήγας (Οδηγός Λευκονοίκου), παραφράζοντας λόγια της Αγίας Γραφής και προσαρμόζοντάς τα στη δική τους περίπτωση: «*Εάν επιλάβωμαι σου Ιερουσαλήμ (αν σε ξεχάσω Λευκόνιοκο) επιλησθείη η δεξιά μου, κολληθείη η γλώσσα μου τω λαρύγγι μου εάν ου μη σου μνησθώ (να κολλήσει η γλώσσα μου στο λάρυγγά μου αν δεν σε θυμηθώ).* Αυτό επιβεβαιώνει και η Κούλα Παρασκευά, με τους τελευταίους στίχους του ποιήματός της «Το Λευκόνιοκο»: «... Σε πήρε ο Τούρκος τζ' αλυσώθης / μα 'γιω σε κουβαλώ μες στην καρδιά μου».

Δήμος Ακανθούς

Η κωμόπολη της Ακανθούς βρίσκεται στους πρόποδες του Πενταδάκτυλου, κάτω από την κορυφή που φέρει το αρχαίο όνομα Όλυμπος. Εδώ και 3000 χρόνια εκτείνεται σε μια στενόμακρη λωρίδα, 90 περίπου τετραγωνικών χιλιομέτρων, από τα δυτικά του χωριού Φλαμούδι μέχρι τα σύνορα Κερύνειας-Αμμοχώστου, ανατολικά της Καλογραίας. Δροσίζεται από τη θάλασσα στα βόρεια και από τον Πενταδάκτυλο στα νότια. Αν και η μικρότερη σε πληθυσμό από τις κατεχόμενες κωμοπόλεις, έγινε Δήμος λόγω της μεγάλης της εδαφικής έκτασης, της οικονομικής της ευρωστίας και της μακρινής της απόστασης από τα αστικά κέντρα. Είναι ο μοναδικός Δήμος της Καρπασίας και διοικητικά υπάγεται στην επαρχία Αμμοχώστου. Πριν από την τουρκική επιδρομή του 1974, είχε γύρω στους 1.500 κατοίκους και 1.700 μετανάστες. Είναι ο μικρότερος σε πληθυσμό από τους εκτοπισμένους Δήμους, με 1.300 περίπου ψηφοφόρους, και ο προτελευταίος μετά τον Δήμο Λευκάρων, από τους 39 Δήμους της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Ι. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Α. Καταβολές Ακανθούς

Προς την ακρογιαλιά της Ακανθούς υπάρχουν σωροί απολιθωμένων ελεφάντων και πυγμαίων ιπποποτάμων. Ανασκαφικά ευρήματα βεβαιώνουν ότι η ευρύτερη περιοχή της Ακανθούς κατοικήθηκε από αρχαιοτάτων χρόνων. Στη θέση «Αρκόσυκο» εντοπίστηκαν εγκαταστάσεις, από τις αρχαιότερες της Κύπρου, αναγόμενες στη Νεολιθική περίοδο (7000 π.Χ. περίπου). Ο προϊστορικός αυτός οικισμός περιλαμβάνει κυκλικές κατοικίες, όπως και ο οικισμός της Καλαβασού, και γύρω του υπάρχει αμυντική τάφρος. Ιστορικοί αναφέρουν την περιοχή της Ακανθούς με την ονομασία Ακτή Αργείων. Εκεί ξεμπάρκαραν και οι Μυκηναίοι-Αχαιοί, μετά τον Τρωικό πόλεμο, αναζητώντας μια περιοχή να τους θυμίζει την πατρίδα τους, το Άργος στην Πελοπόννησο και ίδρυσαν τις πόλεις τους. Γι' αυτό και η περιοχή είναι κατάσπαρτη από κατάλοιπα αρχαίων οικισμών, που φέρουν ελληνικές ονομασίες. Καταμετρήθηκαν γύρω στους τριάντα. Ανάμεσά τους εντοπίστηκε και μια ολόκληρη νεκρόπολη της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, η οποία δεν έτυχε συστηματικών ανασκαφικών ερευνών. Επτά χιλιόμετρα ανατολικά της Ακανθούς βρίσκεται η γνωστή τοποθεσία «Μελίσσα», όπου εντοπίστηκε κατοίκηση από τη Μέση έως την Ύστερη Χαλκοκρατία (18ος-13ος αι. π.Χ.). Ο μεγάλος αριθμός σημαντικών

Αρχαιολογικός χώρος στο Βουνάρι της Ακανθούς.

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Αρχαίο νεκροταφείο κοντά στο εξωκκλήσι Αγίου Θεοδώρου.

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

ευρημάτων της θέσης, παραπέμπει σε οικισμό κεραμένων με εισηγμένα αγγεία τόσο από το Αιγαίο όσο και από τη Συροπαλαιστίνη. Τα ευρήματα της θέσης «Μούλος» (=αρχαία Μακαρία), στην υπερυψωμένη χερσόνησο πλησίον της Ακανθούς, ανήκουν στην Ύστερη Χαλκοκρατία (1600-1200 π.Χ.). Οι μεταξύ των ευρημάτων Μινωικοί πίθοι, μαρτυρούν τις σχέσεις Κρήτης και Κύπρου.

Στους ιστορικούς χρόνους χρονολογήθηκαν τα ευρήματα των θέσεων, «Λαξιά», «Άγιος Χαράλαμπος», «Μαύρη Σκάλα» και γύρω από την εκκλησία της Παναγίας Περγαμιώτισσας. Τα πιο πρώιμα ευρήματα της τελευταίας αυτής θέσης ανήκουν στην Αρχαϊκή περίοδο, επιβεβαιώνοντας έτσι τη συνεχή κατοίκηση και δραστηριότητα στο χώρο, τουλάχιστον μέχρι τους Ελληνιστικούς χρόνους. Αρχαία συλήματα και οικισμοί βρέθηκαν και στις θέσεις, «Εψιλός», «Κάστρος» και «Καστρούλι». Ο σπουδαιότερος από τους προχριστιανικούς οικισμούς ήταν η παραθαλάσσια πολιτεία *Αφροδίσιον* (φέρεται ως ο πρώτος τόπος που λάτρεψε σε ιερό Ναό την Αφροδίτη, προτού αυτή γίνει Παφία), ανατολικά της Ουρανίας και τρία μίλια βόρειότερα της Ακανθούς στη σημερινή περιοχή Λιαστρικά (Ιλιον). Εκεί λατρεύθηκε η θεά Αφροδίτη απ' όπου πήρε και το όνομα. Ανασκαφές έφεραν στην επιφάνεια το μωσαϊκό πάτωμα κάποιου ιερού, που πιθανόν να ήταν αφιερωμένο στη θεά Αφροδίτη. Στα δυτικά του παλιού αυτού συνοικισμού υπάρχει η τοποθεσία Τζιούρα (=κιβούρια=τάφοι της παλιάς πολιτείας), όπου βρέθηκαν λαξευτοί τάφοι σε πέτρα, καθώς και πολλά αρχαία κοσμήματα, μερικά από τα οποία εκτίθενται στο Κυπριακό Μουσείο. Δυτικότερα βρέθηκαν επίσης τα ερείπια της αρχαίας πολιτείας Μακαρίας (εύφορη γη), καθώς και τα κατάλοιπα της ακρόπολής της, στην οποία δόθηκε αργότερα η ονομασία «Κάστρο». Στα ανατολικά του συνοικισμού υπάρχει ένας ξέβαθος μικρός όρμος, ο οποίος ονομάζεται Νεράδες, επειδή τα κύματα πέφτοντας στους πολλούς μικρούς σκοπέλους, άφριζαν και από μακριά έμοιαζαν με Νεράιδες (από το Νηρηίδες Νύμφες, κόρες του Θεού Ποσειδώνα). Κάπου εκεί υπήρχε και μια άλλη αρχαία πόλη, που διαδοχικά πήρε τις ονομασίες, Αργείων Ακτή, Αδριακή και Πέργαμος. Ο συνοικισμός *Πέργαμος* είναι ο μόνος που διατήρησε την παλιά του ονομασία, επειδή συνέχισε να υπάρχει και στα χριστιανικά χρόνια. Στον ακανθιώτικο χώρο υπήρχαν και πολλές άλλες αρχαίες πόλεις, που σήμερα αναφέρονται σε χάρτες ως τοπωνύμια της περιοχής (Μελίσσα, Τρικά Τεράτσια, Καλήγκρηνη, Δικωρκά κ.ά.). Εκτός από τον ελληνικό πολιτισμό που ανέπτυξαν αυτές οι πολιτείες, οι ονομασίες τους επιβεβαιώνουν επίσης τις καθαρά ελληνικές τους καταβολές και τη συνεχή ελληνική παρουσία στο χώρο, από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα.

Άγιος Χαράλαμπος. Φωτ: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Β. Βυζαντινή Περίοδος (364 - 1191)

Μέσα από την ελληνική, πολιτισμική και πνευματική, ανάπτυξη της εποχής, έγινε αποδεκτή και θεμελιώθηκε στην περιοχή και η θρησκεία της αγάπης, ο Χριστιανισμός. Στην ιστορία του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού αναφέρεται ότι ο συνεργάτης του Απόστολου Παύλου, *Επαφράς*, υπήρξε Επίσκοπος «εις την χώραν Ακτίν Αργείων, ήτοι της Ακανθούς τα μέρη, εις την οποίαν εμαρτύρησε» διαδίδοντας τη νέα θρησκεία. Η πίστη προς τη νέα θρησκεία των κατοίκων αναδεικνύεται μέσα από τους 22 παλιούς βυζαντινούς και μεσοβυζαντινούς ναούς, διάσπαρτους στην περιοχή, που χτίστηκαν εντός ή κοντά στους αρχαίους οικισμούς. Μεταξύ αυτών ενδεικτικά αναφέρονται οι ναοί της Αγίας Μαρίνας και του Αγίου Γεωργίου, κοντά στον πολύ μικρό παράκτιο αρχαίο οικισμό Κάψαλο, της Παναγίας Μελίσσας σε τοποθεσία στον ομώνυμο αρχαίο οικισμό, του Αγίου Χαράλαμπος σε αρχαίο οικισμό ομώνυμης τοποθεσίας, της Παναγίας Περγαμιώτισσας στον αρχαίο οικισμό Πέργαμος 6 χιλιόμετρα ανατολικά της Ακανθούς και του τοπικού Αγίου Μικάλλου στην ομώνυμη παραλία, όπου κοντά βρισκόταν και μια νεκρόπολη των βυζαντινών χρόνων. Σημαντικά είναι επίσης τα δύο νεκροταφεία με τα αντίστοιχα εξωκκλήσια τους, της Αγίας Φωτεινής και της Αγίας Βαρβάρας. Οι σημερινοί τοπογραφικοί χάρτες παρουσιάζουν μεγάλο αριθμό αγώνυμων τοπωνυμίων γύρω από την Ακανθού.

Σύμφωνα με μια παράδοση, ακαθόριστης χρονολογίας, στο γιαλό της Ακανθούς έφτασε καράβι με αγιοφτιαγμένες και πλαστές εικόνες. Ο εκκλησιαστικός επίτροπος πήγε για να επιλέξει μια συγκεκριμένη εικόνα του Χριστού, όπως τον είχε συμβουλέψει άγγελος Κυρίου στον ύπνο του. Για τρεις μέρες ο караβοκύρης

Η εκκλησία του Αγίου Χαράλαμους υπό τη σκιά του αιωνόβιου δένδρου «Αόρατου» το οποίο έκοψαν οι τούρκοι εισβολείς μετά το 1974. Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Το εκκλησάκι της Αγίας Φωτεινής στο κοιμητήριο της Αγίας Φωτεινής (Φωτού) όπως είναι σήμερα. Φωτ.: Άγγελος Χατζηροφκλέους.

παίδευε τον επίτροπο αλλάζοντάς του την εικόνα, αλλά αυτός ξεχώριζε πάντα την ίδια. Τελικά η εικόνα αποβιβάστηκε εκεί στο ακροθαλάσσι και φορτώθηκε σε μια «μελίσσα» μούλα, που ποτέ πριν δε σαμαρώθηκε ούτε άνθρωπος την καβάλησε. Αφηνιασμένη τότε άρχισε να τρέχει μέχρι που έφτασε σε ένα ξέφωτο, όπου έγειρε κατά γης και άφησε την τελευταία της πνοή, επειδή, κατά τους κατοίκους της περιοχής, η μούλα κουβάλησε το θεάνθρωπο και δεν ήθελε να ξανακουβαλήσει στιδήποτε άλλο. Η ονομασία «Μελίσσα», που δόθηκε στην περιοχή, όπως και η ύπαρξη, μέχρι την τουρκική εισβολή, εικόνας και καντηλιού κάτω από μια σκινιά, της οποίας οι κάτοικοι της περιοχής δε στερούσαν ούτε ένα φύλλο, μαρτυρούν κάποια αλήθεια σχετική με το γεγονός. Όταν αργότερα κτίστηκε η εκκλησία του Χρυσοσώτηρα, κατόπιν δεήσεων, ταμάτων και μετανοιών των Ακανθιωτών, η εικόνα μεταφέρθηκε εκεί.

Κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο φαίνεται ότι κτίστηκε Βασιλική, 6 χιλιόμετρα ανατολικά της Ακανθούς, διάδοχοι της οποίας είναι η εκκλησία και το μοναστήρι της Παναγίας Περγαμιώτισσας. Η αρχιτεκτονική της εκκλησίας παραπέμπει στο 10ο αιώνα, που επιβεβαιώνεται και από το πρώτο τοιχογραφημένο στρώμα της αψίδας. Η χρονολογία, η ονομασία, η ύπαρξη χωριού Πέργαμος στην περιοχή και εκκλησίας στο χωριό Πυρόι, αφιερωμένης στον επίσκοπο Περγάμου, Άγιο Αντύπα, συνηγορούν στο ότι η Παναγία Περγαμιώτισσα σχετίζεται με πρόσφυγες της Μικρασιατικής Περγάμου, οι οποίοι αναζητήσαν καταφύγιο στην Κύπρο, μετά τη νίκη των Τούρκων στο Ματζικέρτ (1071), φέρνοντας μαζί τους τα θρησκευτικά τους κειμήλια. Κατά τα μέσα της Βυζαντινής περιόδου δημιουργήθηκε και ο καινούριος συνοικισμός της Ακανθούς, ο οποίος δεν είναι παλαιότερος των επιδρομών των Αράβων του 7ου και 8ου μ.Χ. αιώνα. Από πού άντλησε όμως την ονομασία του ο σχετικά νέος αυτός οικισμός;

Γ. Προέλευση του ονόματος Ακανθού

Για την ονομασία της Ακανθούς υπάρχουν τρεις εκδοχές. Η πρώτη ερμηνεία, που αναφέρεται από τον Σίμο Μενάρδο και το Νέαρχο Κληρίδη, είναι ότι προέρχεται από την αρχαία ελληνική λέξη ακανθών (του ακανθώνος), δηλαδή τόπο όπου φυτρώνουν πολλά αγκάθια. Όταν κτίστηκε εκεί η κώμη, δηλαδή το χωριό, λεγόταν κώμη του Ακανθώνος που, χάρη συντομίας, την αποκαλούσαν Ακαθθού και στη συνέχεια Ακανθού. Ως δεύτερη εκδοχή προτείνεται από τον Αθανάσιο Σακελλάριο η πιθανότητα Ακανθού να είναι η αρχαία Αλκάνθου κώμη, για την οποία κάνει αναφορά ο Έλληνας σοφιστής του 2ου μ.Χ. αιώνα

Η εικόνα του Χρυσοσώτηρος. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

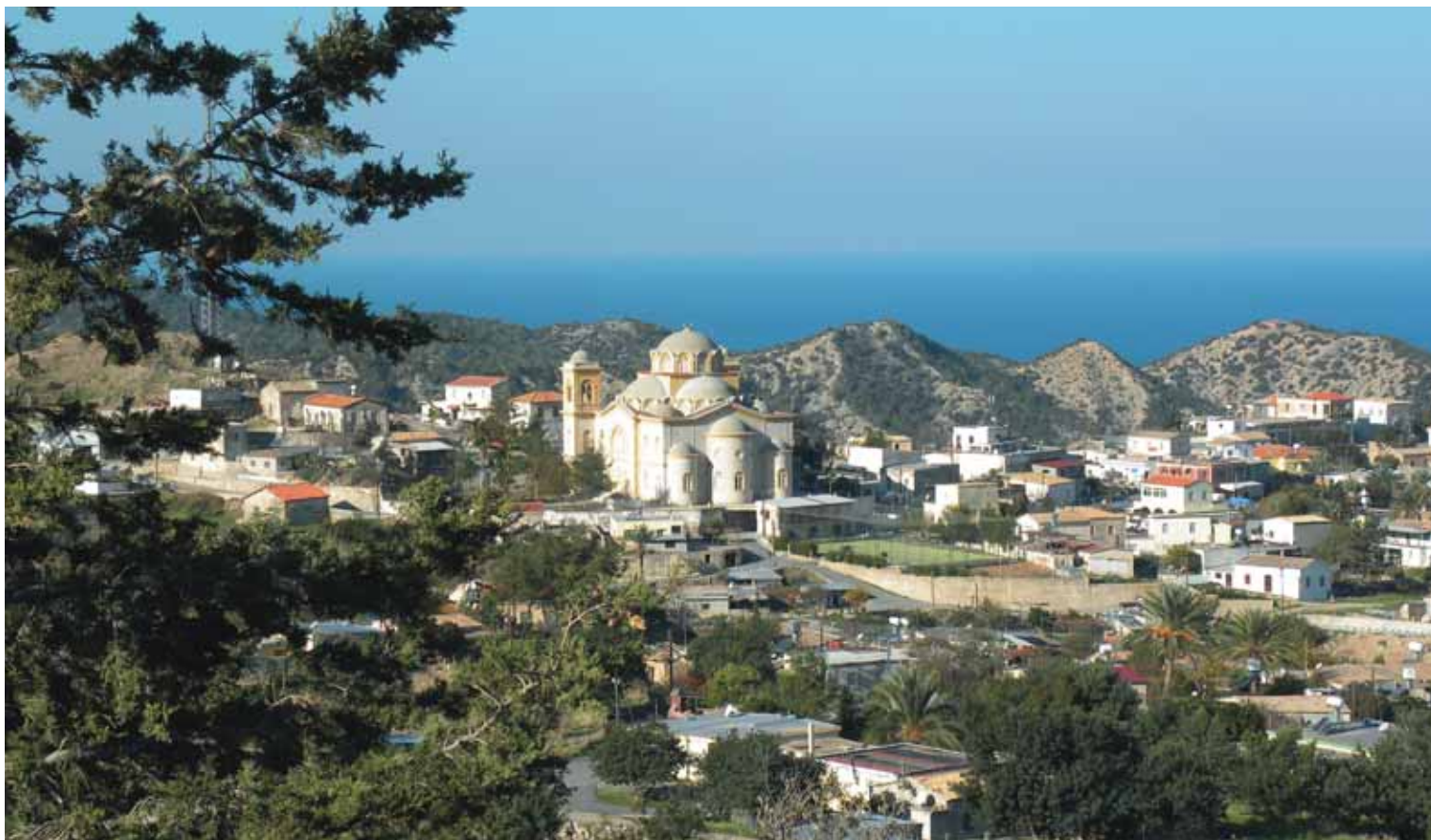
Άποψη από δυτικά του ναού της Ακανθούς και του νερόμυλου.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

Πολυδεύκης: «Μη δε η Ακανθού είναι η Αρχαία Αλκάνθου κώμη, ης μνείαν ποιείται ο Πολυδεύκης;». Κατά τον Πιερή Ζαρμά δεν μπορεί ο Πολυδεύκης να αναφερόταν στη σημερινή Ακανθού, αφού τότε δεν υπήρχε, και θεωρεί ότι μάλλον πρόκειται για το Πέργαμος στην Ακτή των Αργείων, πολιτεία που ίδρυσε ο Άλκανθος με τους Αργείους, όπως και το Αφροδίσιο και τα Λιαστρικά, όταν εγκαταστάθηκαν εκεί μετά τον Τρωικό πόλεμο. Κανείς δεν μπορεί να αποκλείσει όμως και το ενδεχόμενο οι απόγονοι των κατοίκων των αρχαίων πολιτειών της περιοχής, προς υπενθύμιση είτε αρχαίας πολιτείας με την ονομασία Άλκανθος είτε τον ίδιο τον Έλληνα πρόγονό τους Άλκανθο που εγκαταστάθηκε στην περιοχή, να άντλησαν από εκεί την ονομασία της νέας τους πολιτείας (Άλκανθος=Άκανθος=Ακανθού κώμη).

Η τρίτη ερμηνεία, που μάλλον είναι και η κρατούσα άποψη, συνδέεται με το μύθο της Ανθούσας. Στην τοποθεσία «Κουφός» -τρία χιλιόμετρα δυτικότερα από τη σημερινή κωμόπολη και ένα περίπου χιλιόμετρο από τον όρμο των «Κορωνιών»- στους πρόποδες ενός λόφου υπήρχε παλαιότερος συνοικισμός, η ονομασία του οποίου είναι άγνωστη. Αιτία της εγκατάλειψής του ήταν η μάστιγα των Σαρακηνών κουρσάρων, που τότε καταλήστευαν και κατέστρεφαν τους παράκτιους οικισμούς της Κύπρου, τρομοκρατώντας τους κατοίκους τους. Σύμφωνα με την παράδοση των κατοίκων της Ακανθούς, αυτή την εποχή γινόταν ο γάμος της όμορφης Ανθούσας με το Γιάννη στον παλιό εκείνο συνοικισμό. Όταν οι κουρσάροι αγκυροβόλησαν στον όρμο για να πάρουν νερό, είδαν τα φώτα και ανέβηκαν στο συνοικισμό όπου φιλοξενήθηκαν από τους νοικοκυραίους. Ο αρχηγός των κουρσάρων μπήκε στο χορό των τραγουδιστών και τραγούδησε κι αυτός στα αραβικά ένα τραγούδι, με το οποίο έδινε κωδικοποιημένη εντολή στους συντρόφους του να πάρουν την όμορφη νύμφη στο καράβι την κατάλληλη στιγμή: «Ωσπου στέκει το φεγγάρι / στέκει η νύφη στο καμάρι / κι όταν δύσει το φεγγάρι / πάει η νύφη στο καράβι». Ένας χωρικός που γνώριζε τη γλώσσα τους, επειδή κάποτε πιάστηκε αιχμάλωτος και μεταφέρθηκε στη Βαγδάτη, πλησίασε το γαμπρό και του εξήγησε ψιθυριστά τα λόγια του τραγουδιού, παροτρύνοντάς τον να πάρει τη νύφη και να πάει μακριά μέσα στα βουνά. Ο γαμπρός δεν έχασε χρόνο, πήρε τη νύφη και κρύφτηκαν σε ένα απέραντο ακανθώνα 3 χιλιόμετρα μακριά. Όταν οι κουρσάροι αντιλήφθηκαν ότι έχασαν τη νύφη, το πολύτιμο λάφυρο που θα πωλούσαν με αντίτιμο πολύ χρυσάφι, αγρίεψαν, λεηλάτησαν το χωριό και έφυγαν.

Επειδή οι κάτοικοι είχαν συχνά τέτοιες καταστροφικές επισκέψεις, μετά από αυτό το επεισόδιο αποφάσισαν να μεταφερθούν

Πανοραμική άποψη της Ακανθούς με το ναό του Χρυσοσώτηρος να διακρίνεται στο κέντρο. Φωτ.: Νικηφόρος Ορφανός.

στο χώρο του ακανθώνα που χρησίμευσε ως καταφύγιο της Ανθούσας και του Γιάννη. Η εύφορη κοιλάδα τους παρείχε τα εχέγγυα μετοίκησης και επιβίωσής τους. Κρυμμένη από τον πελώριο λόφο Βίγκλα (παρατηρητήριο) και τους λόφους, Μαντρίν, Καμήλα, Βουναρούθκια, και Ψαρούτα, δεν ήταν ορατή από τους Σαρακηνούς που περνούσαν από τη θάλασσα. Οι κάτοικοι αισθάνονταν έτσι πιο ασφαλείς και έχτισαν εκεί το νέο οικισμό γύρω από την πηγή «Μάνα του νερού», που τους πρόσφερε ένα επιπρόσθετο βασικό στοιχείο ανάπτυξης των δημιουργικών τους ικανοτήτων. Συνδυάζοντας τη λέξη αγκάθια και το όνομα της πανέμορφης Ανθούσας, οι κάτοικοι ονόμασαν το χωριό τους Ακανθούσα, που εξελίχθηκε στη συνέχεια σε Ακανθού (Αγκαθιά+Ανθούσα=Ακανθούσα=Ακανθού). Φαίνεται ότι όσοι κάτοικοι της γύρω περιοχής γλύτωσαν από τις καταστροφικές επιδρομές των Σαρακηνών, συνενώθηκαν και δημιούργησαν τον καινούριο αυτό συνοικισμό, ο οποίος αποτέλεσε το διάδοχο των πολλών παλιών συνοικισμών που υπήρχαν στην περιοχή. Για τις επόμενες περιόδους μέχρι την Αγγλοκρατία, θα χρησιμοποιηθούν τα ελάχιστα διαθέσιμα στοιχεία, έτσι, ώστε να δοθεί μια μικρή έστω εικόνα της Ακανθούς.

Δ. Άλλα ιστορικά στοιχεία για την Ακανθού

Αν και οι υπάρχουσες μέχρι σήμερα πληροφορίες δε διαφωτίζουν επαρκώς ή και καθόλου την ιστορική πορεία της Ακανθούς κάτω από τους κατακτητές του νησιού που ακολούθησαν, το σίγουρο είναι ότι διατήρησε, μέσα στους αιώνες, την ελληνική της ονομασία και οι κάτοικοί της τον ελληνοχριστιανικό πολιτισμό και την ελληνική τους γλώσσα. Σε ό,τι αφορά στην Ακανθού, οι αναφορές για τη Λατινοκρατία (1192-1571) παραμένουν πολύ σπάνιες. Μία σχετική πληροφορία, που δίνει ο Λεόντιος Μαχαιράς, βεβαιώνει ότι το 1383, επί Φραγκοκρατίας, ο βασιλιάς της Κύπρου Ιάκωβος Α΄, παραχώρησε ολόκληρη την Ακανθού ως φέουδο στον αρμενικής καταγωγής Ιωάννη Γκοράπ. Ο Αθανάσιος Σακελλάριος αναφέρει επίσης ότι το 1393 «λοιμός μέγας ενέσκηψεν εις την πόλιν Λάρνακα και εις την Κώμην Ακαθθούν, εξ ης μετεδόθη καθ' άπασαν την νήσον». Παρά τον πόλεμο που δέχθηκε η Ορθοδοξία στην Κύπρο από την Καθολική εκκλησία και την καταπίεση των Ορθοδόξων, οι Ακανθιώτες διατήρησαν με πείσμα τα θρησκευτικά τους πιστεύω και διαφύλαξαν τις πολιτισμικές τους συνήθειες, ήθη και έθιμα, ως ανάχωμα στις προσπάθειες αλλοτροίωσής τους.

Με όπλο τις πολιτιστικές τους παραδόσεις κατάφεραν να επιβιώσουν και κάτω από ένα δυσκολότερο και εντελώς ξένο προς τον δικό τους πολιτισμό κατακτητή, τον Οθωμανό-Τούρκο (1571-1878). Σημειώνεται ότι ο περιηγητής Μαρίνι (1760) αναφέρει την Ακανθού ως Ακαττού, προσθέτοντας ότι προηγουμένως ονομαζόταν *Acte Argivorum*. Παρόλη την εξαθλίωσή τους από τη βαριά φορολογία, την απάνθρωπη μεταχείριση και τη σκληρή καταπίεση, οι Ακανθιώτες δεν έπαψαν να καλλιεργούνται ψυχικά και πνευματικά, αντλώντας δυνάμεις από τις βαθύτερες ελληνικές τους ρίζες και από τη χριστιανική τους πίστη. Ο συνδυασμός αυτών των δυνάμεων με το μοναδικό σε ομορφιά φυσικό περιβάλλον, επέδρασε θετικά στην ψυχοσύνθεση των κατοίκων της Ακανθούς, κάνοντάς τους να διακρίνονται στα γράμματα και στις τέχνες, όπως επιβεβαιώνουν έγγραφα της Τουρκοκρατίας. Ενδεικτική είναι η αναφορά του 1860, από τον τότε διοικητή της Κύπρου Ισαάκ Πασά προς την Πύλη, για τη λειτουργία χριστιανικών σχολείων στο νησί. Μεταξύ των 22 μόνο σχολείων που υπήρχαν τότε στο νησί, αναφέρεται και το Αλληλοδιδακτικό σχολείο της Ακανθούς. Οι Ακανθιώτες, πολύ προχωρημένοι για την εποχή εκείνη, αντιλήφθηκαν ότι η γεωργία ως κύριο επάγγελμα δεν μπορούσε να τους προσφέρει μια καλύτερη ζωή. Αισθάνθηκαν ότι η πιο σίγουρη επένδυση για ένα καλύτερο μέλλον, με προοπτικές ελευθερίας και ευημερίας, ήταν η μόρφωση, γι' αυτό και όλο και περισσότεροι επένδυσαν σε αυτήν. Η έφεσή τους προς τα γράμματα και τις τέχνες συνεχίστηκε και στα χρόνια της Αγγλοκρατίας, αποδίδοντας καρπούς προόδου και ευημερίας στους κατοίκους και γενικά στην ακανθιώτικη κοινωνία.

Άγιος Μίκαλλος. Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

II. ΠΟΡΕΙΑ ΑΚΑΝΘΟΥΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ (1878 - 1974)

Η δημιουργικότητα των κατοίκων της κωμόπολης άρχισε να παίρνει ανοδική πορεία μετά την απαλλαγή της νήσου από τον οθωμανικό ζυγό και τη μεταφορά της διοίκησης στους Βρετανούς κατακτητές. Παρά τα καταπιεστικά μέτρα που λάμβανε η αποικιακή δύναμη, τον περιορισμό των ελευθεριών και τη νόθευση των δημοκρατικών αρχών, δόθηκαν κίνητρα και δυνατότητες οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, στο πλαίσιο πάντα της αποικιακής βρετανικής πολιτικής. Όπως και ο υπόλοιπος ελληνικός πληθυσμός της νήσου, έτσι και οι Ακανθιώτες αξιοποίησαν τη νέα τάξη πραγμάτων, δημιουργώντας, όσο αυτό ήταν δυνατό, συνθήκες προόδου και ευημερίας, υπό την ηγεσία των Δημάρχων της συγκεκριμένης περιόδου, Κυριάκο Χ" Μιχάλη (1908-1914), Φώτιο Σάββα (1914-1924), Κλεάνθη Κ. Κραμβή (1924-1926, 1929-1943), Γεώργιο Μιαχαηλίδη (1926-1929), Κλεάνθη Γ. Κραμβή (1943-1947, 1949-1953), Σωτήρη Χ" Γεωργίου (1953-1963) και Σωτήρη Καρπασίτη, ο οποίος ανέλαβε τη Δημαρχία από το 1964 και συνέχισε και μετά την τουρκική εισβολή μέχρι το 1978. Η ανεξαρτησία της Κύπρου το 1960 έδωσε νέες προοπτικές και στην Ακανθού. Από τότε μέχρι την τουρκική επιδρομή του 1974, η δημιουργική δραστηριοποίηση Δημαρχείου και δημοτών, σε όλους τους τομείς, έφθασε στο απόγειό της. Παρά τη θεσμοθέτηση του διαχωρισμού των κατοίκων του νησιού, σε Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους, από την επιβολή των Συνθηκών Ζυρίχης-Λονδίνου (1959) και του δοτού αντιδημοκρατικού Συντάγματος, αιτία διχόνοιας και συγκρούσεων, οι Ακανθιώτες αναπτύχθηκαν πολιτισμικά και οικονομικά.

Α. Πολιτιστική ανάπτυξη

Όταν το 1908 ο Βρετανός κυβερνήτης επισκέφθηκε την Ακανθού, ο δάσκαλος Φώτιος Σάββα, αργότερα Δήμαρχος της κωμόπολης, στο λόγο που εκφώνησε για την υποδοχή του, εξέφρασε το Παγκοινοτικό αίτημα ανακήρυξης της κοινότητας σε Δήμο. Αν και διστακτικός στην αρχή, λόγω του μικρού μεγέθους του πληθυσμού, στη συνέχεια συγκατατέθηκε, διαπιστώνοντας το πολιτιστικό επίπεδο και το φιλοπρόοδο των κατοίκων. Η επίσημη απόφαση λήφθηκε στις 26 Ιουνίου 1908 και δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα της Κυβέρνησης στις 10 Ιουλίου, που θεωρείται ως γενέθλια μέρα του Δήμου. Δύο χρόνια μετά την εξέγερση των Οκτωβριανών του 1931, κατά την περίοδο της Παλμεροκρατίας, με το πρόσχημα ότι υπήρχαν πληθυσμιακά μεγαλύτερες κοινότητες που δεν είχαν ακόμη γίνει Δήμοι,

όπως το Ριζοκάρπασο, η Γιαλούσα και το Λευκόνοικο, η αποικιακή διοίκηση σκεφτόταν σοβαρά να καταργήσει το Δήμο, αλλά τελικά επικράτησαν σοφότερες σκέψεις και η κατάργησή του απετράπη. Το ίδιο θέμα ετέθη και το 1941 από την αποικιακή κυβέρνηση προς τη Βασίλισσα της Αγγλίας, με την αιτιολογία ότι ο Δήμος δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στις οικονομικές του υποχρεώσεις. Το αίτημα απορρίφθηκε λόγω κατάταξης πολλών Ακανθιωτών ως εθελοντών στον αγγλικό στρατό κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το 1947, ο τότε Δήμαρχος Κλεάνθης Γ. Κραμβής, προσφωνώντας τον Βρετανό κυβερνήτη Turnbull, αναφέρθηκε και στον προαιώνιο πόθο των Ελλήνων της Κύπρου για Ένωση με την Ελλάδα. Ο κυβερνήτης φανερά ενοχλημένος αποχώρησε, με αποτέλεσμα ο Δήμαρχος και το Δημοτικό Συμβούλιο να υποβάλουν παραίτηση προς ένδειξη διαμαρτυρίας. Ο κυβερνήτης διόρισε τότε τριμελή Δημοτική Επιτροπή, με Πρόεδρο τον κοινοτάρχη Παύλο Χ. Παυλίδη. Στις εκλογές που ακολούθησαν το 1949, επανεξελέγη ο μοναδικός συνδυασμός με Δήμαρχο τον Κλεάνθη Γ. Κραμβή.

Την όλη ζωή της Ακανθούς διαχειριζόταν επίσημα ο Δήμος της. Μέχρι την τουρκική επιδρομή και κατοχή, όλοι οι Δήμαρχοι αντιμετώπισαν τα διάφορα προβλήματα της κοινότητας με σύνεση και αίσθημα ευθύνης. Η παρουσία του Δήμου, ως φορέα της τοπικής αυτοδιοίκησης, συνέβαλε αποφασιστικά στη δημιουργία κοινωφελών έργων όπως η ύδρευση, ο ηλεκτροφωτισμός, η καθαριότητα, το κτίσιμο νέου Δημοτικού Μεγάρου (1950), το κτίσιμο νέου Δημοτικού Σχολείου (1963), η κατασκευή και ασφαλτόστρωση δρόμων, η λειτουργία σφαγείου και πολλών άλλων έργων υποδομής, που βοήθησαν στην κοινωνική ανάπτυξη και ανέβασαν το βιοτικό επίπεδο των δημοτών. Στην πολιτιστική και κοινωνική πρόοδο της κωμόπολης βοήθησε η φιλομάθεια και το πνεύμα συνεργασίας, αλληλεγγύης και φιλοπατρίας των Ακανθιωτών. Ήταν πάντα πρόθυμοι να προσφέρουν από κοινού, προκειμένου η κωμόπολή τους να γίνει ανθρώπινη και η κοινωνία τους πολιτισμένη.

Για τη Γυμνασιακή τους μόρφωση οι Ακανθιώτες νέοι εξυπηρετούνταν είτε από το Γυμνάσιο Λευκονοίκου, στο οποίο οι περισσότεροι πηγαينوέρχονταν καθημερινά με λεωφορείο, είτε από τα Γυμνάσια Αμμοχώστου και Λευκωσίας. Μετά από τις γυμνασιακές τους σπουδές επιδίωκαν να φοιτούν σε όσο το δυνατόν καλύτερες Σχολές και Πανεπιστήμια, στοχεύοντας κυρίως να πετύχουν στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες, για να υπηρετήσουν το λειτούργημα του δασκάλου και να προσφέρουν σε ένα από τους νευραλγικότερους τομείς της Παιδείας, που είχε μεγάλη ανάγκη τόσο η κοινότητά τους όσο και η Πατρίδα τους.

Το νέο Δημοτικό σχολείο το 1963 με τον τότε διευθυντή Μ. Φοινιέα. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

Από την Ακανθού βγήκε έτσι ένας μεγάλος αριθμός πνευματικών ανθρώπων, ιδιαίτερα δασκάλων απ' όπου πήρε και τον τίτλο «δασκαλοχώρι» της Κύπρου. Μεταξύ αυτών ο αείμνηστος βαρύτονος Πιερής Ζαρμάς, ο οποίος διετέλεσε και Α' Βαρύτονος της Όπερας της Βόννης για τέσσερις σχεδόν δεκαετίες. Η επένδυση στη μόρφωση άρχισε να αποδίδει καρπούς, αφού από τους πνευματικούς αυτούς ανθρώπους, παιδαγωγούς, καλλιτέχνες και επιστήμονες, που αναδείχθηκαν μέσα από την κοινότητα, βασίσθηκε και προωθήθηκε η πρόοδος και η ευημερία των κατοίκων της. Η ανάπτυξη της λαϊκής τέχνης, ιδιαίτερα της ξυλογλυπτικής, οι συχνές ντόπιες θεατρικές παραστάσεις, οι πολλές και υψηλές αθλητικές επιδόσεις και οι συνεχείς διακρίσεις στον εκπαιδευτικό τομέα, έκαναν την Ακανθού ένα δυναμικό κέντρο παραγωγής πολιτισμού, που ξεπερνούσε κατά πολύ το μέγεθός της.

Έφηβοι της Ακανθούς, γυμνασιόπαιδες, στους καταρράχτες της «Μάνας», δεκαετία του '60. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

Ο βαρύτονος Πιερής Ζαρμάς.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

Λεπτομέρεια από ξυλόγλυπτο, γραπτό σεντούκι με απεικόνιση πτηνών και δικεφάλου αετού.

Φωτ.: Μουσείο Λαϊκής Τέχνης Λευκωσίας της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών.

Η προσήλωση των Ακανθιωτών στα ελληνοχριστιανικά ιδεώδη και η συλλογική τους συνείδηση αναδείχθηκαν με τις συμμετοχές και τις διακρίσεις τους σε κάθε εθνικό κάλεσμα. Το 1905 η οικονομική τους εισφορά υπέρ του Εθνικού στόλου της Ελλάδας ήταν η μεγαλύτερη και επαναλήφθηκε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στους Βαλκανικούς πολέμους (1912-1913) και στην Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922). Η προθυμία τους να προσφέρουν στο Έθνος επισφραγίσθηκε με τον έρανο για αγορά του νέου ελληνικού καταδρομικού πλοίου «Ελλη», μετά τον τορπιλισμό του προηγούμενου από ιταλικό υποβρύχιο το 1940 και την αθρόα, εθελοντική τους συμμετοχή στον αγγλικό στρατό κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Εδώ πρέπει να αναφερθεί ότι ο αείμνηστος Δημήτρης Μαννούρης, ανθυπολοχαγός του Ελληνικού στρατού, έλαβε μέρος σε όλους τους αγώνες του Ελληνικού Έθνους από το 1897 μέχρι και το 1940. Με την ουσιαστική και δυναμική τους παρουσία τίμησαν επίσης και τον κυπριακό απελευθερωτικό αγώνα 1955-1959, στον οποίο σύσσωμη η κοινότητα πρόσφερε ανεκτίμητες υπηρεσίες: κρησφύγετα σε σπίτια, απόκρυψη καταζητούμενων, συμμετοχή σε ομάδες δράσης, συλλήψεις και απάνθρωποι βασανισμοί Ακανθιωτών στα κρατητήρια των Βρετανών. Άξιον αναφοράς είναι το γεγονός ότι την περίοδο 1957-1958 οι Βρετανοί έκλεισαν το Δημοτικό σχολείο της κοινότητας λόγω άρνησης των κατοίκων να αφαιρέσουν την ελληνική σημαία. Τότε μυστικά λειτουργήσε

το «Κρυφό Σχολείο», το μοναδικό ίσως στην Κύπρο στο Ναό της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος. Αυτόν το χώρο με τέτοιους ανθρώπους επέλεξε ο υπαρχηγός του αγώνα, ήρωας Γρηγόρης Αυξεντίου και ο ήρωας Κυριάκος Μάτσης, για να δημιουργήσουν τα πρώτα τους κρησφύγετα.

Δείγμα της μεγάλης αγάπης των Ακανθιωτών προς την κωμόπολή τους, όπως και της μεγάλης τους πίστης, αλλά κυρίως της συνεργασίας και συλλογικότητάς τους, αποτελεί και η εθελοντική τους εργασία για το κτίσιμο του υπέρκαλλου ναού του Χρυσοσώτηρα. Υποσχέθηκαν ότι θα κτίσουν μια άλλη μεγαλύτερη εκκλησία από εκείνην την μικρή που ήδη υπήρχε από το 1862, για να τους χωράει όλους. Η υπόσχεση έγινε τάμα προς το Σωτήρα Χριστό και μπροστά στην πρωτόγνωρη συνεργασία τους για το κοινόν όφελος, ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κύριλλος έδωσε την επίσημη έγκριση και την ευχή του. Με σχέδια του Θεόδωρου Φωτιάδη και με πρωτομάστορα τον Γιακουμή Παύλου, που είχε κτίσει και την Παναγία της Λύσης, όλοι και όλα επιστρατεύθηκαν και τέθηκαν τα θεμέλια το 1916. Όπως περιγράφει η Ελένη Χατζημικαήλ, οι θεμελιοί ανοίχθηκαν με τσαπιά και φτυάρια. Με τα ζώα μεταφέρονταν το χώμα προς τα έξω και οι πέτρες για το κτίσιμο. Ο νερόμυλος αντί για σιτάρι άλεθε παλιά σπασμένα αγγεία, που η γη της Ακανθούς για αιώνες φύλαγε στα σπλάχνα της. Μετατρέπονταν σε σκόνη που ανακατευόταν με γύψο και νερό και έκαναν τον πηλό πιο

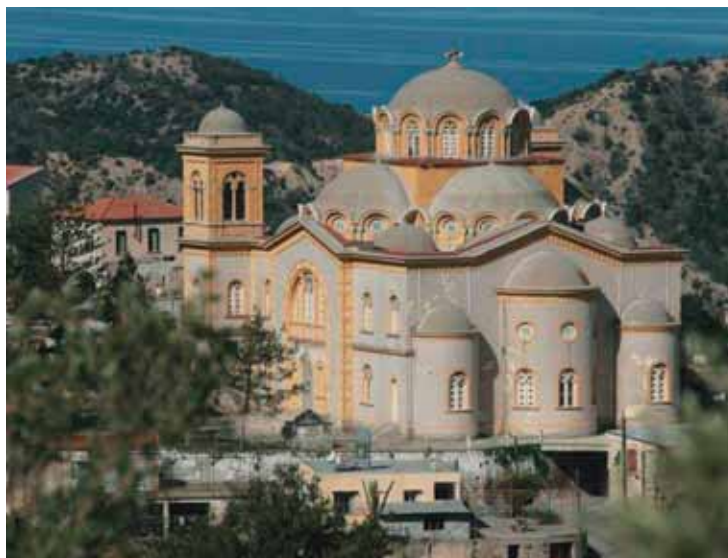
στερεό, ακόμη και από το άγνωστο τότε τσιμέντο. Μεγάλοι και μικροί κουβαλούσαν και πελεκούσαν πέτρα την πέτρα, με τα ίδια τους τα χέρια. Το κτίσιμο διήρκεσε 20 χρόνια (1916-1936), κρατώντας τόσο τους κατοίκους όσο και τους απόδημους σε ένα ομαδικό πνεύμα προσφοράς και συνεννόησης, το οποίο συνοδεύει τους Ακανθιώτες μέχρι και σήμερα. Η εκκλησία του Χρυσοσώτηρα με ύψος 25μ. και 32 x 22 μ. μήκος και πλάτος, η μεγαλύτερη της Κύπρου, ορθώθηκε έτσι μεγαλόπρεπη, με τον πανύψηλο θόλο της, τα τέλεια σε τέχνη κιονόκρανα, ημιθόλια, παράθυρα και καμπαναριά, προκαλώντας δέος σε κάθε επισκέπτη. Ο γνωστός ζωγράφος Φραγκουλίδης έδωσε την τελική πινελιά αγιογραφώντας τις φορητές εικόνες του ναού, ο οποίος εγκαινιάσθηκε από τον τοποτηρητή του αρχιεπισκοπικού θρόνου, μητροπολίτη Πάφου Λεόντιο, στις 14 Σεπτεμβρίου 1941.

«Τελεταρχούντος του Μητροπολίτου Πάφου και Τοποτηρητού του Αρχιεπισκοπικού Θρόνου Κύπρου Λεοντίου, εγένητο τα εγκαίνια του Ναού Σωτήρος Ακανθούς την Κυριακή 14 Σεπτεμβρίου 1941 καρποφορούντων των εν Λονδίνω ευσεβών Ακανθιωτών». (Γλάκα εγκαινίων)

Λίγες είναι οι φορές που η αγάπη ένωσε τους ανθρώπους για ένα τόσο όμορφο σκοπό, απομυθοποιώντας τόσο απόλυτα και χειροπιαστά την ύλη και το χρήμα. Το κτίσιμο κράτησε χρόνια, αλλά κράτησε τόσο τους κατοίκους όσο και τους απόδημους σε ένα ομαδικό πνεύμα προσφοράς και επικοινωνίας, το οποίο συνοδεύει τους Ακανθιώτες μέχρι και σήμερα.

Η σωστή και πρωτοποριακή για τα χρόνια εκείνα διαχείριση της τεράστιας περιουσίας της εκκλησίας του Χρυσοσώτηρα, την έκαναν έναν από τους κυριότερους χορηγούς των κοινωφελών έργων της κοινότητας. Με την ουσιαστική επιπλέον συμβολή της στην οικονομική στήριξη των δυσπραγούντων, μεγάλωνε ακόμη περισσότερο το αίσθημα ευγνωμοσύνης των Ακανθιωτών. Από την πλευρά τους ανταπέδιδαν με αυθόρμητη παγκοινοτική, εθελοντική εργασία (γνωστή ως αγγαρεία), για τη συγκομιδή, κυρίως των ελιών από τους ελαιώνες της εκκλησίας, τις Κυριακές του Νοεμβρίου και Δεκεμβρίου. Εκτός των άλλων, η εθελοντική τους εργασία ανταμοιβόταν με τα δωρεάν κοινά δείπνα, που θύμιζαν τις πρώτες «Χριστιανικές Αγάπες». Ο υποδειγματικός αυτός αυθόρμητος κύκλος, προσφοράς-ευγνωμοσύνης - ανταπόδοσης - προσφοράς, υπογράμμιζε το συλλογικό πνεύμα και την αλληλεγγύη των κατοίκων, καθώς και την ευσέβειά τους προς τους ιερούς κανόνες της Ορθοδοξίας.

Η εκκλησία του Χρυσοσώτηρα αποτελούσε πυρήνα της καθημερινής ζωής των Ακανθιωτών. Αξιοσημείωτο είναι το πρωτότυπο

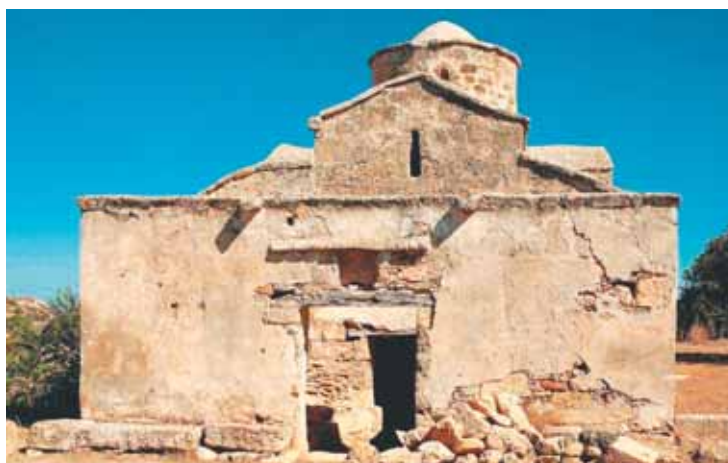

Άποψη του ναού του Χρυσοσώτηρος. Φωτ: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

Το κατεχόμενο Δημαρχείο της Ακανθούς. Κτίστηκε το 1950.

Φωτ: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

Η εκκλησία της Παναγίας της Περκαμιώτισσας μετά την Τουρκική εισβολή του 1974. Φωτ: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

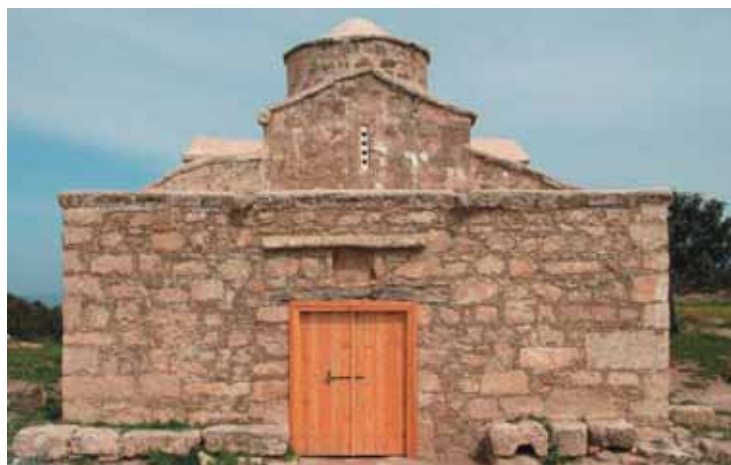
Απόκριες στην Ακανθού. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

Βάπτιση στην Περκαμιώτισσα, 1958. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

Λιτάνευση της εικόνας της Παναγίας της Περκαμιώτισσας.
Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

Η εκκλησία της Παναγίας της Περκαμιώτισσας μετά την αναστήλωση. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

και μοναδικό στην Κύπρο έθιμο των Ακανθιωτών να ανατινάζουν τον Ιούδα, που πλήθος κόσμου παρακολουθούσε τη Δευτέρα του Πάσχα. Κόσμος πολύς επισκεπτόταν επίσης την εκκλησία και από τα γύρω χωριά, όχι μόνο στις 6 Αυγούστου, μέρα της Μεταμορφώσεως του Κυρίου, αλλά και ολόχρονα. Κάτω από την επιβλητική και ταυτόχρονα γλυκύτατη θωριά του, έβρισκε την παρηγοριά και την ηρεμία που αναζητούσε. Μεταξύ των κατοίκων της Ακανθούς και της μορφής του Σωτήρα αναπτύχθηκε μια πρωτόγνωρη σχέση οικειότητας, η οποία γινόταν αντιληπτή κυρίως από το γεγονός ότι δε συναντούσες σχεδόν καμία οικογένεια που να μην είχε ένα Σωτήρη ή μια Σωτηρούλα, τάμα στη χάρη του προστάτη της κωμόπολης. Η θρησκευτική ευλάβεια των κατοίκων φαινόταν όμως και από τους εορτασμούς που γίνονταν, μία με δύο φορές το χρόνο, σε όλα τα εξωκλήσια του χώρου της Ακανθούς. Συνδυάζοντας την πολιτιστική με την οικονομική ανάπτυξη, ο Δήμος Ακανθούς δημιούργησε τις κατάλληλες συνθήκες για μια ευημερούσα κοινωνία, απαραίτητο στοιχείο ύπαρξης και προόδου της ευρύτερης κυπριακής κοινωνίας.

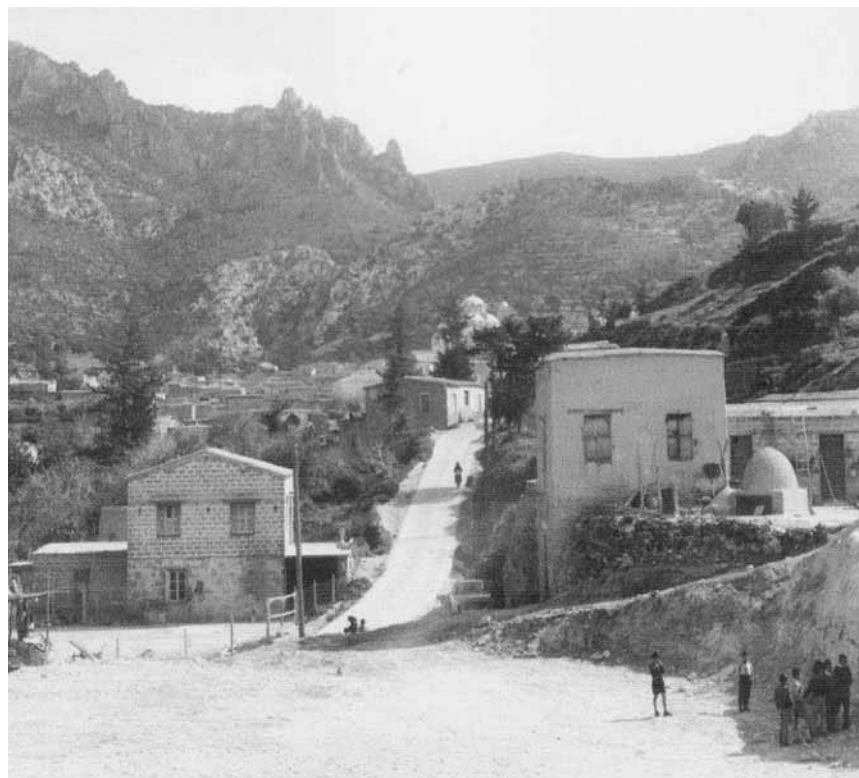
Β. Οικονομική ανάπτυξη

Η φυσική ομορφιά της Ακανθούς επέδρασε θετικά στην ψυχροσύνθεση των κατοίκων της, οι οποίοι ανέπτυξαν εποικοδομητικά τις ικανότητές τους, αξιοποιώντας τις δυνατότητες που τους παρείχε ο χώρος, προσφέροντας στην οικονομία της κοινότητάς τους και στην οικονομία της Κύπρου γενικότερα. Εκτός από την ξυλεία και τα καύσιμα του βουνού, οι Ακανθιώτες μπορούσαν να ασχοληθούν με την κτηνοτροφία, υποβοηθούμενοι από τις λοφώδεις εκτάσεις, και να καλλιεργήσουν τις

πεδινές περιοχές με σιτηρά. Πολλοί συγγραφείς κάνουν αναφορές στην Ακανθού. Μεταξύ αυτών ο Ευρυβιάδης Ν. Φραγκούδης (1885) γράφει ότι «... παράγει τυρούς ονομαστούς εν Κύπρω, αλλά μη δυναμένους να παραβληθώσιν προς τους ευρωπαϊκούς» και ο Περικλής Μιχαηλίδης την παρουσιάζει κατάφυτη από διάφορα δένδρα. Ο Αθανάσιος Α. Σακελλάριος (1890) περιγράφει την Ακανθού με χωράφια κατάφυτα από ελιές και χαρουπιές, με 1.200 κατοίκους που ασχολούνται με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Κατά τον ίδιο, το λάδι και το τυρί της ήταν τότε περιζήτητα σε όλη την Κύπρο και ότι ακόμη το τυρί της εξαγόταν στην Αίγυπτο και στις πόλεις της Μικράς Ασίας.

Με πνεύμα συνεργασίας μεταξύ τους, φιλοπρόοδοι και εργατικοί οι Ακανθιώτες, αγωνίστηκαν και κατάφεραν να καταστήσουν παραγωγική την πρώτη σε έκταση καλλιεργήσιμη γη της επαρχίας Αμμοχώστου. Καλλιεργούσαν κυρίως ελιές, χαρουπιές, σιτηρά και οπωροκηπευτικά. Η ασφυκτική μικτή καλλιέργεια χαρουπιών και ελιών, που αναφύονταν και στις πιο απόκρημνες πλαγιές της περιοχής, επέφεραν ένα σεβαστό εισόδημα στους γεωργούς και στο Δήμο. Η ποσότητα και ποιότητα του λαδιού της Ακανθούς την έκαναν παγκύπρια γνωστή ως το πρώτο λαδοχώρι. Άλλη βασική ασχολία ήταν η σπορά σιτηρών, που καθιστούσαν τους κατοίκους υπερήφανους για τις ποιοτικές και μεγάλες σοδειές τους. Στον ενδιάμεσο χώρο υπήρχαν νησίδες αρδευόμενης γης, στις οποίες καλλιεργούνταν οπωροφόρα, όπως εσπεριδοειδή, βερικοκιές, ροδακινίες, αχλαδιές, μηλιές, αμυγδαλιές, κηπευτικά, όπως αγγουράκια, ντομάτες, μελιντζάνες και κολοκύθια. Υπήρχαν επίσης οικογενειακές μικροκαλλιέργειες πατατών, κρεμμυδιών και κουκιών.

Οι παράγοντες που συνέβαλαν στην αξιόλογη αυτή γεωργική ανάπτυξη ήταν η μεγάλη ποικιλία και το εύφορο των εδαφών της Ακανθούς, η εργατικότητα των κατοίκων της, η αρκετά ικανοποιητική βροχόπτωση, η οποία ανερχόταν ετήσια γύρω στα 530 χιλιοστόμετρα και η λεγόμενη πηγή της «Μάνας». Η ύπαρξη μεγάλης ποσότητας νερού είναι και ο βασικότερος λόγος συνεχούς κατοίκησης του ακαθιώτικου χώρου από τη Νεολιθική εποχή. Η για πολλούς αιώνες αστείρευτη πηγή της «Μάνας» στέρεψε όμως όταν ανοίχτηκαν διατρήσεις σε πιο ψηλές περιοχές. Το 1955, για να καλύψουν τις ανάγκες τους σε νερό, οι Ακανθιώτες άνοιξαν διάτρηση 500 μέτρα ανατολικότερα της παλιάς πηγής, στην τοποθεσία «Δάφνες της Μαζερής», που βρίσκεται στο χωματόδρομο προς τα «Στυλλάρκα». Τα τελευταία χρόνια πριν το 1974, η άρδευση εμπλουτίστηκε και με φράγματα, ενισχύοντας έτσι τα δεκάδες πηγάδια, που εξυπηρετούσαν κυρίως τις φυτείες κηπευτικών. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε όμως και

Η είσοδος της Ακανθούς πριν από την τουρκική εισβολή του 1974. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

η δημιουργία πρωτοποριακών συνεταιρισμών, που βοήθησαν στην καλύτερη προώθηση τόσο των προϊόντων όσο και στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου της κοινότητας. Έδωσαν στους γεωργούς τη δυνατότητα να διαχειρίζονται οι ίδιοι τους μόχθους τους, αποφεύγοντας την τοκογλυφία, που ήταν η αιτία να χάσουν περιουσίες σε εξευτελιστικές τιμές. Η Συνεργατική Εταιρεία που ιδρύθηκε το 1923 από δεκατρείς πρωτοπόρους Ακανθιώτες, αποδείχθηκε έτσι σωτήρια για τους γεωργούς. Εκτός από την οργανωμένη εμπορία και προώθηση των προϊόντων τους, δανειοδοτούσε τους κατοίκους, διευκολύνοντας τις οικονομικές τους συναλλαγές και χρηματοδοτούσε πολλά κοινωφελή έργα. Στη συνέχεια επεκτάθηκε και σε άλλες δραστηριότητες στήριξης των αγροτών. Ως φυσική εξέλιξη της Συνεργατικής Πιστωτικής Εταιρείας δημιουργήθηκε και ο Σύνδεσμος φθαρτοπαραγωγών, ο οποίος διαχειριζόταν αποκλειστικά την εμπορία των κηπευτικών και την εξυπηρέτηση των κατοίκων με γεωργικά φάρμακα και λιπάσματα.

Οικονομική πηγή μπορεί να θεωρηθεί και η εκκλησία του Χρυσοσώτηρα, η οποία προσέλκυε πλήθος κόσμου ολόχρονα, κυρίως όμως στη γιορτή του στις 6 Αυγούστου, που γινόταν τριήμερο πανηγύρι και ήταν ευκαιρία μεγάλης εμπορικής σύναξης. Μέρος της οικονομικής ανάπτυξης αποτελούσαν και οι μικρές

ή μεγάλες κτηνοτροφικές μονάδες παγκύπριας εμβέλειας στις οποίες εκτρέφονταν χιλιάδες κοτόπουλα, χοίροι και αιγοπρόβατα. Σε καταγραφή που έγινε το 1973, τα πουλερικά ανέρχονταν στον απίστευτο αριθμό των 122.410 με εξέχουσα την φάρμα «Μιντίκη» από τις πρώτες που ιδρύθηκαν στην Κύπρο. Πριν από την τουρκική επιδρομή υπήρχε επίσης εκτροφή 3.370 αιγοπροβάτων. Οι μονάδες αυτές απασχολούσαν ένα μεγάλο αριθμό εργατικού δυναμικού τόσο ντόπιων όσο και από γειτονικά χωριά. Ένα άλλο βιοποριστικό επάγγελμα ήταν η αλιεία, με την οποία ασχολούνταν γύρω στις δέκα οικογένειες. Για τη διευκόλυνση των ψαράδων, τα τελευταία χρόνια πριν την τουρκική εισβολή, συμπληρώθηκε το αλιευτικό καταφύγιο του Αρχαγγέλου, κατάλληλο για προστασία μέχρι και 7 σκαφών. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι οι λόφοι, τα βουνά και η χλωρίδα της Ακανθούς, συνέθεταν το ιδανικότερο περιβάλλον ανάπτυξης μιας πλούσιας πανίδας, καθιστώντας την περιζήτητο κυνηγετικό προορισμό, αλλά και τον κατάλληλο χώρο να φιλοξενήσει τους μοναδικούς σε όλη την Κύπρο αγέρωχους αετούς, που κούρνιαζαν στις απόκρημνες πλαγιές των ασβεστολιθικών της κορυφών.

Αυτάρκης, και όχι μόνο, στα περισσότερα αγαθά, η Ακανθού βρισκόταν σε μια αξιοζήλευτη θέση σε ό,τι αφορούσε στο βιοτικό επίπεδο, στην πλήρη απασχόληση και στο ψηλό κατά κεφαλήν εισόδημα, ενισχυόμενο και από τα εμβάσματα συγγενών που διέμεναν στη Βρετανία. Στην οικονομική ανάπτυξη της κωμόπολης βοήθησε και το οδικό δίκτυο, το οποίο διευκόλυνε τη διακίνηση ανθρώπων και προϊόντων σε μεγαλύτερα αστικά κέντρα. Στα βόρεια η Ακανθού συνδεόταν με τον κύριο δρόμο Κερύνειας-Δαυλού, με τη Μεσαορία συνδεόταν μέσω Λευκονοίκου και του περάσματος από το Μπογάζι της Ακανθούς, με την Καρπασία μέσω Κώμης Κεπήρ-Δαυλού και στα νότια, ένας χωματόδρομος την ένωνε με την κορυφογραμμή Πενταδάκτου και τον Όλυμπο. Αυτοί οι παράγοντες συνέτειναν, ώστε ο πληθυσμός της Ακανθούς να παρουσιάζει μια σταθερή αύξηση από το 1881 μέχρι το 1946. Από 1.162 το 1881 οι κάτοικοί της αυξήθηκαν στους 1.588 το 1911 και στους 1.790 το 1946. Το 1960 ο πληθυσμός της μειώθηκε στους 1.507, λόγω του μεταναστευτικού ρεύματος προς τη Βρετανία, και το 1973, ένα χρόνο πριν την εισβολή, μειώθηκε στους 1.294. Διαφαινόταν ότι χωρίς την ανάπτυξη της βιομηχανίας και του τουρισμού, ο πληθυσμός της κωμόπολης δε θα μπορούσε να κρατηθεί μόνο με τη γεωργία.

Άνθρωποι και φύση της Ακανθούς, από κοινού, θα εύρισκαν σίγουρα λύσεις για τα προβλήματα που είχαν παρουσιαστεί τότε, όπως το έκαναν εδώ και αιώνες. Το άξιο τέκνο της Ακανθούς Πιερής Ζαρμάς, εκφράζει αυτή τη σιγουριά στον πρόλογο του

βιβλίου του *Τοπωνύμια στην Ακανθού*, αναφέροντας ότι στη γενέτειρά του «... η Ελληνική αρετή έγινε παράδοση και τέχνη». Από τα δώρα με τα οποία η φύση έχει προικίσει την κωμόπολη, το «Θκιατρυπητό», τα «Στυλλάρκα», τους «Καταρράκτες της Μάνας», τους «Σταλακτίτες του Αγίου Μικάλλου», όπως και από το Χρυσοσώτηρα, οι Ακανθιώτες αντλούσαν «τη δύναμη και την ελπίδα της ζωής», αναπτύσσοντας μια πρωτοφανή δημιουργική φαντασία επιβίωσης. Για τα προαναφερθέντα ξεχωριστά φυσικά μνημεία, που δε συναντούνται πουθενά αλλού στην Κύπρο, προγραμματιζόταν η ανάδειξη και αξιοποίησή τους, προκειμένου να καθίσταντο επίκεντρο ανάπτυξης της τουριστικής βιομηχανίας, που θα έδινε νέες προοπτικές στην οικονομία του τόπου.

Το «Θκιατρυπητό» είναι μια από τις κορφές του Πενταδάκτου και βρίσκεται πάνω από την κωμόπολη. Αποτελείται από γιγάντιους γκρίζους βράχους, ντυμένους με κισσούς και με ενδημικά αγριολούλουδα, που βλαστούν μόνο εκεί. Οι γρανιτένιοι αυτοί βράχοι, με τα παράξενα σχήματά τους, δημιουργούν μια οπή-δίοδο, που επιτρέπει τη διάβαση από τα βόρεια του βουνού στα νότια. Κατά τη δύση του ηλίου οι βράχοι παίρνουν ένα τριανταφυλλί χρώμα που γαληνεύει. Όταν είναι πανσέληνος, πριν το φεγγάρι υψωθεί πάνω από την κορυφογραμμή, το φως του περνάει μέσα από το άνοιγμα του «Θκιατρυπητού» και πέφτει στην μεγαλόπρεπη εκκλησία του Χρυσοσώτηρα, προσφέροντας ένα φαντασμαγορικό θέαμα. Το ύψωμα στο σύνολό του, μοιάζει με πελώριο γίγαντα, που αναπαύεται ξαπλωμένος. Αντικατοπτρίζει την αισθητική ομορφιά του φυσικού μεγαλείου και χωρίζει την ακανθιώτικη γη από το μεσαρίτικο κάμπο. Στον απελευθερωτικό αγώνα 1955-1959, στις ρίζες του θεόρατου βράχινου αυτού όγκου, σκάφτηκε το πρώτο λημέρι-κρησφύγετο του ήρωα Γρηγόρη Αυξεντίου. Στη βάση του βουνού απλώνεται η κωμόπολη, στεφανωμένη από τους λόφους, «Λύκος», «Πουλαρέκρεμος» (ονομασία που απαντάται και στην Κρήτη),

Το «Θκιατρυπητό». Φωτ.: Άγνωστου.

Η σπάνια φυσική ομορφιά διακρίνει το τοπίο της Ακανθούς. Πανοραμική άποψη από τα «Στυλλάρκα». Φωτ.: Νικήφόρος Ορφανός.

«Βίγκλα», «Βούκρανος» και «Ψαρούτα» με τα απολιθωμένα μαλακόστρακα, απ' όπου και η ονομασία του.

Ανατολικότερα του «Θκιατρυπητού», βρίσκεται ένα άλλο θαύμα της φύσης, τα «Στυλλάρκα», αποκαλούμενα και «Μετέωρα της Κύπρου». Οι κατακόρυφοι βράχοι των «Στυλλαρκών», ύψους 30-50 μέτρων, ορθώνονται προς τον ουρανό, σαν λόγχες πολεμιστών κάποιας γιγαντομαχίας ή κατά άλλους σαν μυθολογικές και βιβλικές μορφές ή ακόμη σαν τεράστιες, λατρευτικές λαμπάδες, που προκαλούν θρησκευτική κατάνυξη αντικρίζοντάς τες. Αποτέλεσμα γεωλογικών διεργασιών και σμιλεμένοι από το χρόνο, οι βράχοι αυτοί αποτελούν φυσικά έργα τέχνης απείρου κάλλους. Η βάση τους χάνεται σε ένα δάσος πράσινου, από αναθρήκες, δάφνες κυκλάμινα, φτέρες και δένδρα. Τα «Στυλλάρκα» είναι μια από τις ωραιότερες τοποθεσίες της Κύπρου και το θέαμα που παρουσιάζει είναι πραγματικά μοναδικό. Νοτιοδυτικότερα του «Θκιατρυπητού» και 500 μέτρα περίπου νοτιότερα της εκκλησίας του Χρυσοσώτηρα υπάρχουν τρεις συνεχόμενοι

«Καταρράκτες της Μάνας». Το Χειμώνα, οι μικροί χείμαρροι κουβαλούσαν το νερό από τις κορυφογραμμές του «Λιθαρκού» και της «Κολοτζιάς», το περνούσαν από τις λαγκαδιές των «Πλακών» και το έριχναν με γδούπο από ένα βράχινο όγκο 200 μέτρων στην «Κούφη της Μάνας». Το περιβάλλον είναι πλούσιο σε βλάστηση και έχει μια επιβλητική ομορφιά. Έξι χιλιόμετρα από την κωμόπολη της Ακανθούς, στην περιοχή της αρχαίας πόλης Περγάμου, μεταξύ πολλών αρχαίων καταλοίπων, βρίσκεται το παρεκκλήσι του Αγίου Μικάλλου. Κάπου εκεί κοντά στη βάση ενός κρημνού υπάρχει μια μεγάλη σπηλιά με σταλακτίτες. Το νερό που στάζει από την οροφή της σπηλιάς θεωρείται αγίασμα του Αγίου Μικάλλου, το οποίο οι κάτοικοι της περιοχής πίστευαν ότι είναι θεραπευτικό.

Ξαπλωμένη στην αγκαλιά της καταγάλανης θάλασσας και του καταπράσινου Πενταδάκτυλου, με το φαιοπράσινο ή γκρίζο των πελώριων χαράδρων, των ρεματιών και των κοιλάδων της, το βαθύ πράσινο χρώμα της χαρουπιάς, το ασημένιο της ελιάς

Η σπάνια φυσική ομορφιά διακρίνει το τοπίο της Ακανθούς.
Πανοραμική άποψη από τα «Στυλλάρκα». Φωτ: Νικηφόρος Ορφανός.

και το ξανθό του πεύκου της, η Ακανθού έμοιαζε με πίνακα, καμωμένο από τη συμπαντική πινελιά του Μεγάλου Δημιουργού. Ως πύλη της καρπασίτικης γης και ως σπάνιο φαινόμενο φυσικής ομορφιάς, καθώς επίσης ο συνδυασμός θάλασσας και βουνού, προσφερόταν για τουριστική ανάπτυξη. Μια τέτοια αναπροσαρμογή της ακανθιώτικης οικονομίας θα μπορούσε τότε να δημιουργήσει νέες πηγές απασχόλησης, εισοδημάτων και ευημερίας των κατοίκων, αυξάνοντας ταυτόχρονα τον πληθυσμό της κωμόπολης, η οποία αποτελείτο από 6 συνοικίες: *Αυλάτζια, Κουττούτζι, Λάουρα, Σορτίνα, Πάνω Γειτονιά, Μάντης, Καμήλα και Μαζερή*. Η τουρκική επιδρομή του 1974 διέκοψε όμως την υλοποίηση σχεδιασμών και στόχων των Ακανθιωτών, για οικονομική της αναβάθμιση. Τα τουρκικά στρατεύματα εισέβαλαν βίαια και στην Ακανθού, σκότωσαν, βασάνισαν, λεηλάτησαν και τρομοκράτησαν άμαχο πληθυσμό της, όσος αρνήθηκε να πάρει τον δρόμο της προσφυγιάς.

III. Ο ΔΗΜΟΣ ΑΚΑΝΘΟΥΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΠΙΔΡΟΜΗ ΚΑΙ ΚΑΤΟΧΗ

Μετά την τουρκική επιδρομή όλοι οι κάτοικοι της Ακανθούς εκτοπίστηκαν και διασκορπίστηκαν σε ολόκληρη την Κύπρο και στο εξωτερικό. Με τα όνειρά τους γκρεμισμένα, τη ζωή και τις οικογένειές τους διαλυμένες, ξεκίνησαν ένα νέο τιτάνιο αγώνα στους προσωρινούς χώρους φιλοξενίας τους. Μαζί με τον εκτοπισμένο τους Δήμο παλεύουν για την αποκατάσταση της δικής τους αξιοπρέπειας και αυτής του κυπριακού ελληνισμού γενικότερα. Ανέλαβαν το χρέος, έναντι της κατεχόμενης πόλης και του πολιτισμού τους, έναντι όλων εκείνων που αγωνίσθηκαν και θυσιάστηκαν για την Ακανθού και την πατρίδα τους. Οι Τούρκοι κατακτητές, με την άσκηση τρομοκρατίας και τον εκτοπισμό των αυτόχθονων κατοίκων, θεώρησαν ότι έλυσαν το πρόβλημα της παράνομης παρουσίας τους στην Ακανθού και στις άλλες κατεχόμενες περιοχές. Ένας πολιτισμός αιώνων είναι όμως δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να διαγραφεί τόσο απλά. Η συλλογική μνήμη και συνείδηση, η ομοψυχία και η αγωνιστικότητα των Ελλήνων εκτοπισμένων της Κύπρου, είναι τα ισχυρά εμπόδια, που η μέχρι τώρα ανοχή δεν επιτρέπει ακόμη στους πρόσφατους κατακτητές να υπολογίσουν τις διαστάσεις. Μετά τον ξεριζωμό, οι Ακανθιώτες οργανώθηκαν και αγωνίζονται για το γυρισμό στη δική τους Ιθάκη, την ποτισμένη με αγάπη και ιδρώτα κωμόπολή τους, που σήμερα βρίσκεται χωρίς αυτούς και εκτεθειμένη στη βούληση του επιδρομέα.

A. Η Ακανθού μετά τον εκτοπισμό των νόμιμων κατοίκων της

Στην προσπάθειά τους να εξαφανίσουν οτιδήποτε θα θύμιζε την ελληνικότητα της σκλαβωμένης Ακανθούς, οι Τούρκοι κατακτητές επιδόθηκαν σε μια άνευ προηγουμένου πολιτισμική γενοκτονία, κατά παράβαση διεθνών κανόνων δικαίου και συμβάσεων. Αφού λεηλάτησαν την κινητή περιουσία των Ακανθιωτών εγκατέστησαν στα σπίτια και στις περιουσίες τους εποίκους και Τουρκοκύπριους, αλλοίωσαν τη φυσιογνωμία του χώρου, αλλάζοντας ακόμη και την ονομασία της κωμόπολης και από Ακανθού την ονόμασαν *Tatlisu* (=Γλυκό νερό). Σχολεία και άλλα δημόσια κτήρια, ιδιωτικές επιχειρήσεις, σπίτια και περιουσίες, κόποι και μόχθοι των αυτόχθονων έγιναν λάφυρα στα χέρια σύγχρονων πειρατών, ενώ ένας πολιτισμός αιώνων κινδυνεύει να εξαφανιστεί για πάντα. Ελληνικά τοπωνύμια, προϊστορικοί και ιστορικοί οικισμοί, θησαυροί αρχαιολογικοί, βρίσκονται στη διάθεση αρχαιοκάπηλων και κάθε είδους εμπόρων, που υλοποιούν, φανερά ή κεκαλυμμένα, τη γενοκτόνο, κατακτητική τουρκική

πολιτική. Αδιαμφισβήτητα τεκμήρια πολιτισμού, μένουν ασυντήρητα και ερημώνονται από το πέρασμα του χρόνου. Ότι από αυτά μπορούσε να μετακινηθεί έγινε αντικείμενο εμπορικών συναλλαγών σε διεθνείς αγορές, με κίνητρο το κέρδος και βασική επιδίωξη την εξάλειψη κάθε ίχνους των γηγενών της περιοχής, λόγω της ελληνικής τους καταγωγής και της χριστιανικής τους πίστης.

Η εκκλησία της Παναγίας της Περγαμιώτισσας, όχι μόνο λεηλατήθηκε και ερημώθηκε αλλά πολλές από τις τοιχογραφίες της αποκολλήθηκαν βίαια και μεταφέρθηκαν στο εξωτερικό για να πωληθούν. Κάποια από τα τοιχογραφικά σπαράγματα βρέθηκαν στην κατοχή του Τούρκου αρχαιοκάπηλου, Αϊντίν Ντικμέν, στο Μόναχο. Λεηλασία, βεβήλωση και ερήμωση έχουν υποστεί και τα υπόλοιπα 21 παρεκκλήσια της Ακανθούς, από τα οποία αφαιρέθηκαν τα ξυλόγλυπτα εικονοστάσιά τους, οι εικόνες, τα ιερά σκεύη και χειρόγρατά τους, που κατέκλεισαν τις παράνομες αγορές αρχαιοτήτων στο εξωτερικό. Η εκκλησία του Χρυσοσώτηρα έχει κυριολεκτικά ξεγυμνωθεί και μετατραπεί σε τζαμί. Όπως αναφέρεται σε έγγραφη καταγγελία της Παγκύπριας Πολιτιστικής Εταιρείας προς το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών, την ΟΥΝΕΣΚΟ και την Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Ο.Η.Ε., οι Τούρκοι έχουν υψώσει την τουρκική σημαία στον κύριο θόλο της εκκλησίας, αφαίρεσαν το σταυρό από το καμπαναριό και έκλεψαν τις φορητές βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες της, συμπεριλαμβανομένων των χρυσών εικόνων του Σωτήρος και της Παναγίας, ευαγγέλια, αρτοφόρια, δισκοπότηρα και άλλα σκεύη και θησαυρούς μεγάλης ιστορικής και πολιτιστικής σημασίας. Βεβήλωσαν επίσης και τα δύο κοιμητήρια της Ακανθούς, τους σταυρούς των οποίων έσπασαν και άνοιξαν τους τάφους αναζητώντας χρυσαφικά και άλλα αντικείμενα αξίας, ενώ

τα δύο εξωκκλήσια τα χρησιμοποιούν ως σταύλους.

Σταθερό αίτημα των εκτοπισμένων γηγενών κατοίκων της κατεχόμενης Ακανθούς είναι η εφαρμογή της Συμφωνίας της Γ' Βιέννης (2 Αυγούστου 1975), η οποία, μεταξύ άλλων, προβλέπει την άμεση επανεγκατάσταση των κατοίκων και των 29 ελληνοκυπριακών χωριών του διαμερίσματος Καρπασίας, την απρόσκοπτη άσκηση των θρησκευτικών τους καθηκόντων και την επαναλειτουργία των σχολείων τους. Ως ευρωπαίοι πολίτες διεκδικούν τις τρεις βασικές ελευθερίες, διακίνησης, εγκατάστασης και περιουσίας, την αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων κατοχής και των εποίκων από τα ευρωπαϊκά τους εδάφη, την εφαρμογή των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των ψηφισμάτων του Συμβουλίου Ασφαλείας. Αυτά τα μηνύματα εκπέμπονται από τον εκτοπισμένο Δήμο Ακανθούς, τόσο εντός όσο και εκτός Κύπρου, εκφράζοντας έτσι τους δημότες του, οι οποίοι δε συμβιβάζονται με τα τετελεσμένα γεγονότα της εισβολής και κατοχής.

Β.Δραστηριότητες του εκτοπισμένου Δήμου εντός Κύπρου

Μετά το 1974, οι εγγεγραμμένοι ψηφοφόροι στους εκλογικούς καταλόγους του Δήμου Ακανθούς κατά επαρχία είναι: Λάρνακα 36%, Λευκωσία 32%, Λεμεσός 22%, Αμμόχωστος 8% και Πάφος 2%. Αν και δεν υπάρχουν ακριβή στατιστικά στοιχεία, οι Ακανθιώτες εκτοπισμένοι και απόδημοι-πρόσφυγες, υπολογίζονται στις 5.000 τουλάχιστον. Όπου και αν βρίσκονται παραμένουν ενωμένοι, διεκδικώντας ό,τι τους ανήκει, μέχρι την τελική δικαίωση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο αείμνηστος Ακανθιώτης Βαρύτονος Πιερής Ζαρμάς, ο οποίος φρόντισε να βρεθούν ανάδοχοι για ορφανά παιδιά της τουρκικής

Ο ναός της Αγίας Ειρήνης. Φωτ: Άγγελος Χατζησοφοκλέους.

Η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής. Φωτ: Άγγελος Χατζησοφοκλέους.

Το εξωκκλήσι του Αρχαγγέλου Μιχαήλ. Φωτ. Άγγελος Χατζησοφοκλέους.

εισβολής, οργάνωσε τον έρανο «Βοήθεια για την Κύπρο» στη Γερμανία, παραδίδοντας στο Γενικό Λογιστή της Κυπριακής Δημοκρατίας 6.502.716 γερμανικά μάρκα το 1974, για βοήθεια των εκτοπισμένων Κυπρίων, υπηρέτησε ως Σύμβουλος Τύπου στην Κυπριακή πρεσβεία της Βόννης για 14 χρόνια και επιμελείτο το «Δελτίο Ενημέρωσης» για το γερμανικό κοινό, από το 1984-1995. Η μνήμη του Χρυσοσώτηρα, την εικόνα του οποίου οι Ακανθιώτες κατέγραψαν πρώτη στον κατάλογο των αγνοουμένων τους, ενδυναμώνει τη θέληση όλων των Ακανθιωτών και ενισχύει τις προσπάθειές τους για επιστροφή. Μαζί τους στον εκτοπισμό και ο Δήμος τους, με Δήμαρχο μέχρι το 1978 το Σωτήρη Καρπασίτη. Στη συνέχεια Δήμαρχοι αναδείχθηκαν κατά σειρά οι, Σάββας Φωτίου (1978-1987), Σωτήρης Χάηλος (1992-2001), Κυριάκος Χ" Σάββας (2002-2006) και Σάββας Σαββίδης (2007-).

Με την επαναδραστηριοποίηση του Δήμου ανασυστάθηκε και η ΣΠΕ Ακανθούς. Έχοντας ως προσωρινή τους έδρα τη Λάρνακα, αποτελούν τα κέντρα συσπείρωσης των Ακανθιωτών. Το Δημοτικό Συμβούλιο βρίσκεται δίπλα τους, αρωγός και συμπαραστάτης, δίδοντας καθημερινά μάχες για την προάσπιση των δικαιών και δικαιωμάτων τους, καθώς και για τον επαναπατρισμό της κλεμμένης τους κληρονομιάς. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι Ακανθιώτες ήταν και παραμένουν πιστοί στις θρησκευτικές τους παραδόσεις, έθεσε ως προτεραιότητά του την επιδιόρθωση ή αναστήλωση των 22 εξωκκλησιών της κατεχόμενης κωμόπολης, τα οποία φέρουν έντονα τα σημάδια που προκάλεσαν ο χρόνος και ο κατακτητής. Μέσα στις επιδιώξεις του είναι επίσης και η συντήρηση της εκκλησίας του Χρυσοσώτηρα, η οποία, όπως αναφέρθηκε, δυστυχώς μετατράπηκε από τους κατακτητές σε τζαμί.

Πεισιμένος ότι ο πολιτισμός, οι παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα αποτελούν το ανάχωμα στον τουρκικό επεκτατισμό, ο Δήμος, σε συνεργασία με το Προσφυγικό Σωματείο «Η Ακανθού» και τα άλλα Ακανθιώτικα οργανωμένα σύνολα (Σχολική Εφορεία, ποδοσφαιρική ομάδα Ακανθούς), διοργανώνει εκδηλώσεις προς αναβίωσή τους, όπως αυτά υπήρχαν στην κωμόπολη πριν το 1974, και μετάδοσής τους στις νεότερες γενιές. Μεταξύ των άλλων χαρακτηριστικών ακανθιώτικων εθίμων, το 2007 αναβίωσε και του έθιμο της ανατίναξης του Ιούδα, μοναδικό στην Κύπρο και ίσως και στον ελλαδικό χώρο. Όλες οι σχετικές με την Ακανθού εκδηλώσεις, ενισχύονται οικονομικά από το Δήμο και τίθενται υπό την αιγίδα του, έχοντας ως στόχο να κρατήσουν την ενότητα των Ακανθιωτών και άσβεστη τη μνήμη της κατεχόμενης κωμόπολής τους. Η προσήλωση του Δήμου και των δημοτών του προς ό,τι τους παραδόθηκε, αποτελεί και η αγιο-

Τα προσωρινά γραφεία του εκτοπισμένου Δήμου Ακανθούς στη Λάρνακα. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

Το παρεκκλήσι του Χρυσοσώτηρα στην Ορόκλινη.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

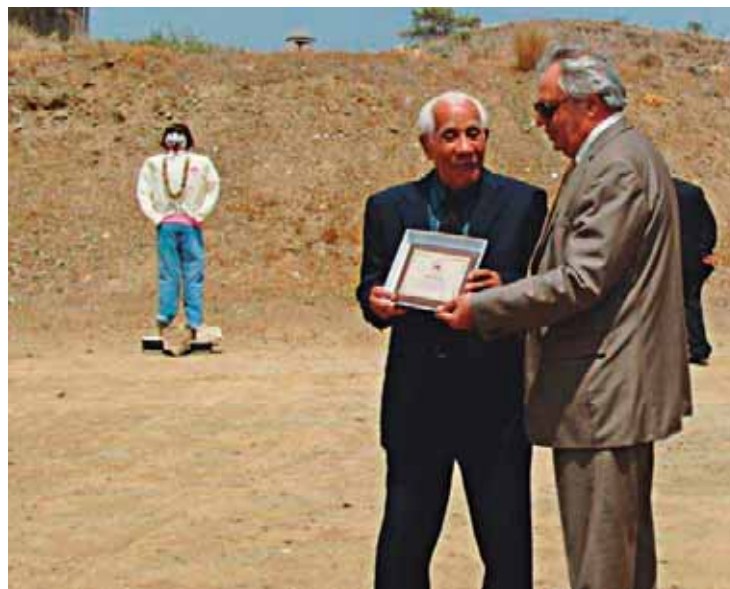
γράφηση δύο αντίγραφων εικόνων του Χρυσοσώτηρα και η τοποθέτηση του ενός στην εκκλησία της Μεταμόρφωσης Ανθούπολης στη Λευκωσία και του άλλου στην εκκλησία του Σωτήρος στη Λάρνακα, με την ελπίδα πως η πίστη τους θα λειτουργήσει ευνοϊκά προς την κατεύθυνση της απελευθέρωσης και της επιστροφής.

Το 2009 έγιναν τα εγκαίνια του παρεκκλησίου του Χρυσοσώτηρα στην Ορόκλινη, με δωρεές Ακανθιωτών αλλά και άλλων πιστών, που αποτελεί πιστό αρχιτεκτονικό αντίγραφο της μεγάλης εκκλησίας του Χρυσοσώτηρα της Ακανθούς. Λειτουργ-

Δευτέρα της Λαμπρής στην προσφυγιά (Δελίκηπος).

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

Ο Δήμαρχος Ακανθούς τιμά τον Φώτη Στ. Κτωρή πρωτομάστορα της κατασκευής του ομοιώματος του «Ιούδα», 2008. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

Μνημόσυνο των πεσόντων Ακαθιωτών.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

Α' Φεστιβάλ λαδιού στην προσφυγιά, 2010.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

γεί μια φορά το μήνα και γίνεται πόλος έλξης για όλους τους Ακανθιώτες, μέχρι την ημέρα της πολυπόθητης επιστροφής.

Ο Δήμος βρίσκεται κοντά σε όλους τους δημότες του, κυρίως όμως στη σπουδάζουσα νεολαία της Ακανθούς, συμβάλλοντας οικονομικά και ηθικά, με βοηθήματα και βραβεία. Από το 2008 καθιέρωσε το βραβείο «Νίκος Σχοινιού» ήθους και άριστης επίδοσης (500 ευρώ), προς τιμήν του 18χρονου Ακανθιώτη πεσόντα Νίκου Σχοινιού. Η συνεχής και καθοριστικής σημασίας προσφορά των Ακανθιωτών στα Γράμματα και τις Τέχνες, οδήγησε το Δήμο να τιμά κάθε χρόνο, στις 30 Ιανουαρίου τη Γιορτή των Γραμμάτων, με εκδηλώσεις προς τιμήν εκπαιδευτικών της Ακανθούς αλλά και ξεχωριστών ανθρώπων του πνεύματος και του Πολιτισμού γενικότερα. Στο πλαίσιο της προσφοράς του ο Δήμος Ακανθούς, εκδίδει βιβλία σχετικά με την Ακανθού, τα Γράμματα, τις Τέχνες, όπως τα «Άπαντα» του Κυριάκου Ακαθιώτη (2008), καθώς και την εφημερίδα «Ακαθικιώτισσα», η έκδοση της οποίας άρχισε από το 2008. Κάθε χρόνο, το πρώτο δεκαπενθήμερο του Αυγούστου, τιμά επίσης τους πεσόντες και τους αγνοούμενους της Ακανθούς με παγκοινοτικό μνημόσυνο, στο οποίο συμμετέχουν οι οικογένειές τους. Μετά τη μερική διάνοιξη των κατοικιών οδοφραγμάτων, ως ο μοναδικός Δήμος του διαμερίσματος Καρπασίας, αντιπροσωπεία του, με επικεφαλής τον ίδιο το Δήμαρχο, επισκέπτεται σχεδόν κάθε χρόνο το κατεχόμενο Γυμνάσιο Ριζοκαρπάσου, περνώντας λίγες ώρες μαζί με τα παιδιά των εγκλωβισμένων, τα οποία στηρίζει ηθικά και υλικά. Καθιέρωσε ως θεσμό την κοπή

Κλιμάκιο του Δήμου Ακανθούς με τα παιδιά του Γυμνασίου Ριζοκαρπάσου, 2008. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

της Βασιλόπιτας του Δήμου κάθε Ιανουάριο και το ίδιο επιδιώκει να κάνει και με το «Φεστιβάλ Λαδιού», το οποίο ξεκίνησε το 2010, με προοπτική να το επαναλαμβάνει ανά διετία, προς υπενθύμιση ότι η Ακανθού πριν το 1974 αποτελούσε το μεγαλύτερο λαδοχώρι της Κύπρου.

Γ. Δραστηριότητες του εκτοπισμένου Δήμου εκτός Κύπρου

Ο Δήμος Ακανθούς αποτελεί το συνδετικό κρίκο των απανταχού Ακανθιωτών. Σε συνεργασία με το Προσφυγικό Σωματείο «Η Ακανθού» και το «Σύλλογο Ευημερίας Ακανθιωτών», που ιδρύθηκε στο Λονδίνο το 1953, διοργανώνει διάφορες εκδηλώσεις και συνέδρια. Ο Δήμος καταβάλλει ιδιαίτερες προσπάθειες για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Σε συνεργασία με τα Ηνωμένα Έθνη, ενημερώνει και διαφωτίζει εντός και εκτός Κύπρου, στοχεύοντας τόσο στη συντήρηση και προστασία των κατεχομένων μνημείων της περιοχής Ακανθούς όσο και στον εντοπισμό κλαπέντων ιερών κειμηλίων.

Στο πλαίσιο της Γιορτής των Ελληνικών Γραμμάτων, που όπως αναφέρθηκε πιο πάνω γίνεται κάθε χρόνο στις 30 Ιανουαρίου, ο Δήμος τίμησε δύο σημαντικές προσωπικότητες των Γραμμάτων και των Τεχνών, την Ελένη Γλυκατζή-Αρβελέρ και το Γιώργο Νταλάρα, ανακηρύσσοντάς τους σε επίτιμους δημότες Ακανθούς. Για την όλη συνεισφορά των Ακανθιωτών στον πολιτισμό, ιδιαίτερα μέσα από τις σημερινές δύσκολες συνθήκες του εκτοπισμού, το 2007 η Ακαδημία Αθηνών τίμησε την

Ακανθού για τη διοργάνωση 6 Λαογραφικών και Επιστημονικών Συνεδρίων. Τα Πρακτικά των Συνεδρίων περιλαμβάνουν σημαντικές ανακοινώσεις σε θέματα ιστορικά, αρχαιολογικά, κοινωνικά και λαϊκής παράδοσης. Γίνονται δε ανά διετία, σε συνεργασία με τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Κύπρου, τη στήριξη των Πολιτιστικών Υπηρεσιών του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού και τη συμμετοχή του Δήμου Ακανθούς και του Προσφυγικού Σωματείου «Η Ακανθού».

Ο Δήμος Ακανθούς διδυμοποιήθηκε με το Δήμο Νάξου, το 1995, με στόχο τη διαφώτιση, τη διατήρηση και περαιτέρω ανάπτυξη των αδελφικών σχέσεων μεταξύ τους. Για λόγους διαφώτισης διοργανώθηκαν επίσης δύο εκθέσεις φωτογραφίας, προβάλλοντας τη λεηλασία της ελληνικής και χριστιανικής πολιτιστικής κληρονομιάς της Ακανθούς από τους Τούρκους. Η μία έγινε το 2009 στη Θεσσαλονίκη και η άλλη στο Λονδίνο το 2011. Στο Λονδίνο, κατόπιν πρόσκλησης της Βουλής των Κοινοτήτων, η αντιπροσωπεία του Δήμου είχε την ευκαιρία να αναπτύξει το κυπριακό ζήτημα, τον εποικισμό και την αλλοίωση του δημογραφικού χαρακτήρα των κατεχομένων κυπριακών εδαφών, καθώς και την καταστροφή των εκεί ελληνοχριστιανικών μνημείων. Με επισκέψεις εκπροσώπων του Δήμου, μαζί με άλλα μέλη της Επιτροπής εκτοπισμένων Δήμων, στις Η.Π.Α., προβάλλονται επίσης οι θέσεις των εκτοπισμένων Ακανθιωτών στα ετήσια συνέδρια της ΠΣΕΚΑ, όπου παρίστανται Γερουσιαστές και άλλοι Αμερικανοί αξιωματούχοι.

Μετά από έντονα διαβήματα σε διεθνές επίπεδο και εντατικές διαβουλεύσεις με την Αμερικανική πρεσβεία στη Λευκωσία, μέσω του προγράμματος SAVE (Supporting Activities that Value the

Συμμετοχή κλιμακίου του Δήμου στη διεθνή έκθεση με θέμα «Προβολή της Λεηλασίας και της Καταστροφής της Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ακανθούς από τους Τούρκους». Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

Ο Δήμαρχος Ακανθούς κ. Σαββίδης με τον πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας κ. Κάρολο Παπούλια.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

Κλιμάκιο του Δήμου έξω από την Αγγλική Πρωθυπουργική κατοικία. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

Συνάντηση της Επιτροπής Κατεχόμενων Δήμων της Κύπρου με τον Δήμαρχο της Νέας Υόρκης κ. Πλούμπεργκ.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Ακανθούς.

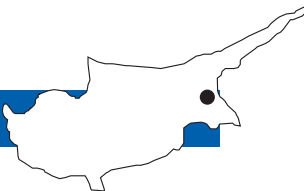
Environment), ο Δήμαρχος κ. Σάββας Σαββίδης πέτυχε να αρχίσουν την Άνοιξη του 2007 και να περατωθούν το 2009 οι εργασίες αναστήλωσης της εκκλησίας της Περγαμιώτισσας και η συντήρηση των τοιχογραφιών της. Η εν λόγω εκκλησία κηρύχθηκε σε Αρχαίο Μνημείο Β', λόγω της αξιόλογης αρχιτεκτονικής της, της αρχαιολογικής της αξίας ως βυζαντινού ναού και των σπάνιων τοιχογραφιών της. Ο Δήμος έθεσε ως επόμενο στόχο η εκκλησία να λειτουργήσει, με παρόντες τους δημότες της Ακανθούς. Οι συνεχείς προσπάθειές του μέσω του Ο.Η.Ε. δεν καρποφόρησαν ακόμη, λόγω της άρνησης των Τούρκων κατακτητών.

Κατόπιν συντονισμένων ενεργειών του Δημάρχου κ. Σάββα Σαββίδη, με την Αμερικανική Πρεσβεία στη Λευκωσία, φίλων της Ακανθούς και ιδιαίτερα του Μητροπολίτη Μόρφου, κ. Νεόφυτου, εντοπίσθηκε η θαυματουργή εφέστιος εικόνα του Χρυσοσώτηρα μαζί με κάποιες από τις υπόλοιπες εικόνες του ναού, στα κελιά της Μητρόπολης Μόρφου. Μετά από πολλές και επίμονες προσπάθειες κατορθώθηκε η συντήρησή της εικόνας του Χρυσοσώτηρα από Κύπριο συντηρητή και αργότερα τοποθετήθηκε για προσκύνημα στο ναό του Αγίου Μάμα στην κωμόπολη της Μόρφου, όπου παραμένει εκεί μέχρι σήμερα. Ο Δήμος και η Εκκλησιαστική Επιτροπή καταβάλλουν κάθε δυνατή προσπάθεια να μεταφερθεί στις ελεύθερες περιοχές.

Από τον προστάτη Χρυσοσώτηρά τους και τη θαυματουργή του εικόνα, οι Ακανθιώτες αντλούν δύναμη και αγωνίζονται για ελευθερία και δικαίωση. Κατά τη συγγραφέα και πρόεδρο του Προσφυγικού Σωματείου η «ΑΚΑΝΘΟΥ», Ελένη Χατζημικαήλ, οι εκτοπισμένοι και πρόσφυγες κάτοικοι της Ακανθούς «... αναμένουν να μεταμορφώσει ο Κύριος την κακία των ανθρώπων και τ' αδύνατα να τα κάμει πορετά. Κι όπως με θαυμαστό τρόπο έφτασε η εικόνα στο χωριό, με τον ίδιο θαυμαστό τρόπο ελπίζουν να ξαναφτάσουν... στον τόπο τους». Η ίδια συμπυκνώνει τα βαθύτερα συναισθήματα των Ακανθιωτών γράφοντας: «Το ανηφόρι σου δεν το φοβήθηκα Ακανθού μου, γιατί μ' έβγαζε στη Χάρη Του. Το κατηφόρι σου, φοβήθηκα Ακανθού μου, που μ' έφερε στην προσφυγιά». Οι Ακανθιώτες κουβαλούν μέσα τους την ελπίδα και υπηρετούν τη λευτεριά, όπως τους έχει διδάξει ο δικός τους ποιητής Κυριάκος Ν. Ακαθιώτης: «Κι αν ακούζουν τώρα γύρω μου της ζήσης άγριοι δράκοι / κι αν μπρος μου όλο ξανοίγονται χάη, κρεμμοί και λάκκοι, / τι, κι αν ζητάνε επίμονα δικό τους να είμαι φτώμα; / Λάμπει η ελπίδα, ένα αχνοφώς, μεσ' στην ψυχή μου ακόμα» (Ελπίδα). «... Ω Λευτεριά! Συ μόνη θεία εικόνα, / Άσβυση δάδα σε κάθε αγώνα (...) Η καταχνιά μας βρήκε σφυρηλάτες, / Της πίστης σου φανατικούς εργάτες» (Λεφτεριά).

Δήμος Αμμοχώστου

Η πόλη της Αμμοχώστου βρίσκεται στο νοτιοανατολικό άκρο της Μεσαορίας. Μέσα στους αιώνες υπήρξε πάντα μια από τις ακμάζουσες πόλεις της Κύπρου. Η μακραίωνη ιστορία της ξεκίνησε από την αρχαιότατη Μυκηναϊκή Έγκωμη (Νέα Κώμη ή Εγγύς Κώμη), συνέχισε ως Σαλαμίνα, Αρσινόη, Κωνσταντία, Φαμακούστα και πριν 1600 περίπου χρόνια, πήρε το όνομα Αμμόκωστος (= χωμένη στην άμμο), υποδηλώνοντας έτσι την αμμόδη τοποθεσία της. Τα ελληνικά της ονόματα αποδεικνύουν την ελληνικότητά της, από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα.

Η ευρύτερη περιοχή της πόλης κατοικήθηκε από τα προϊστορικά χρόνια. Στα βορειοδυτικά της, από το 1700 π.Χ. υπήρχε ένας μικρός οικισμός. Επειδή τότε η θάλασσα εισχωρούσε στην ξηρά και σχημάτιζε έναν κόλπο, ο συγκεκριμένος οικισμός ήταν παραθαλάσσιος. Πιθανολογείται ότι λόγω των πειρατικών επιδρομών εγκαταλείφθηκε αρχές του 16ου

αιώνα π.Χ.. Στα μέσα του ίδιου αιώνα αναβίωσε και εξελίχθηκε σε σημαντική πόλη. Ήταν η Έγκωμη ή για κάποιους ιστορικούς Αλασία (= αλμυρό νερό ή γιαλός), που έγινε κέντρο επεξεργασίας του χαλκού και ως εκ τούτου κέντρο εμπορίου. Η προϊστορική αυτή πόλη γνώρισε μεγάλη ακμή κατά τον 14ο αιώνα π.Χ., όταν Μυκηναίοι-Αχαιοί εγκαταστάθηκαν εκεί. Αρχαιολογικές έρευνες μαρτυρούν ότι η λατρεία του Απόλλωνα του Κεραιάτου, ενός κατ' εξοχήν ελληνικού θεού, ήταν ήδη καθιερωμένη το 13ο και 12ο αιώνα. Η ακμή της πόλης έφθασε στο απόγειό της το δεύτερο μισό του 13ου π.Χ. αιώνα. Οι ισχυροί σεισμοί στα τέλη του 12ου αιώνα, σε όλη την Κύπρο, κατέστρεψαν και την Έγκωμη. Ανασκαφές μαρτυρούν ότι πριν τους σεισμούς, καταστράφηκε από πυρκαγιά και ανοικοδομήθηκε. Μετά τους σεισμούς αναβίωσε μόνο ως μικρός οικισμός, που και αυτός εγκαταλείφθηκε οριστικά γύρω στο 1075 π.Χ..

Έγκωμη. Το Ιερό του "Κερασφόρου Θεού" (1650-1050 π.Χ.). Φωτ: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

I. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

A. Καταβολές Αμμοχώστου

Ο άριστος τοξότης του τρωϊκού πολέμου Τεύκρος, γιος του Τελαμώνια και της Ησιόνης, ετεροθαλής αδελφός του ήρωα Αίαντα, ίδρυσε πλησίον της κατεστραμένης Έγκωμης την πόλη Σαλαμίνα, προς ανάμνηση της γενέτειράς του, του μικρού ελληνικού νησιού στο Σαρωνικό κόλπο. Κατά τον τραγικό Ευριπίδη (Ελένη, 148-150), η ίδρυση της πόλης έγινε κατόπιν θεικής εντολής από τον Απόλλωνα: «... Στην θαλασσοφίλη γη της Κύπρου, όπου / ο Απόλλων μού όρισε να κατοικήσω, το νησιώτικο το όνομα / της Σαλαμίνας να δώσω, προς τιμή της πατρίδας μου...».

Επειδή ο Τεύκρος, όπως βεβαιώνει ο Ισοκράτης, ήταν εγγονός του Αίακα, υιού του Δία, οι Έλληνες βασιλιάδες της κυπριακής Σαλαμίνας των ιστορικών χρόνων, πρόβαλλαν τη θεική αυτή καταγωγή του ιδρυτή της πόλης τους, περιφανευόμενοι ότι και αυτοί ήταν Αιακίδες και Τευκρίδες, δηλαδή απόγονοι του Τεύκρου και, κατ' επέκταση, του Αίακα και του Δία.

Τμήμα πήλινης ενεπίγραφης πινακίδας από την Έγκωμη.

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Αργυρό νόμισμα εποχής Ευαγόρα Α΄, 411-374/3 π.Χ.

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Την ελληνικότητα της Σαλαμίνας μαρτυρούν αρχαία κείμενα, τα ευρήματα αρχαιολογικών ανασκαφών, η γλώσσα, οι τέχνες, η θρησκεία, αλλά και τα ελληνικά ονόματα των βασιλιάδων της, όπως Τεύκρος (12ος αι. π.Χ.), Ευέλθων (560-540 π.Χ.), Ονήσιλος (499-498 π.Χ.), Ευαγόρας Α΄ (411-374 π.Χ.), Πνυταγόρας (351-332 π.Χ.), Νικοκρέων (332-310 π.Χ.), για να αναφερθούν ορισμένοι από τους σημαντικότερους. Ο Ευέλθων, το 538 π.Χ. έκοψε τα πρώτα νομίσματα της Κύπρου, διαρκούσης της περσικής κατοχής. Ο Ονήσιλος ήταν μια ιστορική μορφή, που αποτέλεσε πρότυπο ηρωϊσμού για τους Κύπριους. Εκθρόνισε το φιλοπέρση αδελφό του Γόργο, επαναστάτησε κατά των Περσών και έπεσε μαχόμενος στην πεδιάδα της Σαλαμίνας. Ο μοναδικός μη Έλληνας βασιλιάς της Σαλαμίνας ήταν ο Φοινίκας Αβδήμων, ο οποίος, κατά τον Ισοκράτη, καταδολίευσε και εκβαρβάρωσε την πόλη. Η Σαλαμίνα επανήλθε επί βασιλείας του Ευαγόρα Α΄, που έγινε το υπόδειγμα δημοκρατικού πολιτικού άνδρα σε Κύπρο και Ελλάδα. Στο εσωτερικό έκανε έργα εφάμιλλα των μεγάλων ελληνικών πόλεων. Αποκατέστησε την ελληνικότητα της Σαλαμίνας και συνέβαλε στην περιφρούρηση της ελληνικότητας ολόκληρης της Κύπρου, ανακόπτοντας την εξάπλωση των Φοινίκων. Κατάφερε να ενώσει όλα τα κυπριακά βασίλεια, προκειμένου να αντιμετωπίσει τις συνεχείς απειλές των Περσών. Με τη βοήθεια του αθηναϊκού στόλου και του Φαραώ της Αιγύπτου, έθεσε υπό την κυριαρχία του όλη την Κύπρο, με έδρα τη Σαλαμίνα. Διέδωσε το αθηναϊκό πνεύμα, την ελληνική γλώσσα και συνέβαλε στην ανάπτυξη των ελληνικών γραμμάτων και τεχνών. Παράλληλα ανέπτυξε μια πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική με συμμαχίες και στρατιωτικές επιχειρήσεις και εκτός Κύπρου. Συμμάχησε με τους Αθηναίους στον πελοποννησιακό πόλεμο και μετά την ήττα των Αθηναίων στους Αιγός Ποταμούς,

συνεργάστηκε και βοήθησε τον Αθηναίο ναύαρχο Κόνωνα να αποτινάξει τη σπαρτιατική κυριαρχία. Κόνωνας και Ευαγόρας τιμήθηκαν με αγάλματα από την αθηναϊκή πολιτεία. Η πολύπλευρη προσωπικότητα και το όλο έργο του Ευαγόρα έκαναν τον Ισοκράτη να τον θεωρεί «άξιο να βασιλεύει όχι μόνο της Σαλαμίνας, αλλά και της Ασίας όλης». Ο Πνυταγόρας εκθρόνησε το φιλοπέρση Ευαγόρα Β΄ και ο γιος και διάδοχός του, Νικοκρέοντας, τελευταίος βασιλιάς της Σαλαμίνας, πρόσφερε ναυτική βοήθεια στο Μ. Αλέξανδρο και τον βοήθησε να πολιορκήσει την Τύρο. Η Κύπρος με τη θέλησή της εντάχθηκε στο κράτος του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Στρατιωτικό απόσπασμα από τη Σαλαμίνα τον ακολούθησε μέχρι τα βάθη της Ασίας. Ο Νικοκρέοντας συνέχισε το έργο του Ευαγόρα Α΄ και ανέπτυξε τις σχέσεις με τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο. Μετά το θάνατό του, οι Σαλαμίνοι κατασκεύασαν προς τιμήν του ένα κενοτάφιο.

Β. Περίοδος Πτολεμαίων (294 π.Χ.-58 π.Χ.)

Στη συνέχεια η Κύπρος περιήλθε στον έλεγχο των Πτολεμαίων, ως βασιλέων Κύπρου και Αιγύπτου. Κατάργησαν τα δέκα κυπριακά βασίλεια και δημιούργησαν μια ενιαία διοίκηση. Κατά το παράδειγμα του Μ. Αλεξάνδρου ίδρυσαν πόλεις σε διάφορα μέρη. Ο Πτολεμαίος Β΄ ο Φιλάδελφος ίδρυσε στην Κύπρο τρεις πόλεις με το όνομα της όμορφης και πολύ έξυπνης αδελφής και συζύγου του Αρσινόης (ομηρικό όνομα): μία στη θέση του Μαρρίου, σημερινή Πόλη Χρυσοχούς, η δεύτερη κοντά στο χωριό Γεροσκήπου, και οι δύο στην επαρχία Πάφου, ενώ η τρίτη στο χώρο που αργότερα αναπτύχθηκε η πόλη της Αμμοχώστου. Ο Στράβων καθορίζει επακριβώς την τοποθεσία της τρίτης αυτής Αρσινόης. Βρισκόταν μετά τη Σαλαμίνα και πριν από το λιμάνι της Λεύκολλας, πιθανό το σημερινό Πρωταρά, και το ακρωτήριο Πηδάλιο, το σημερινό Κάβο Γκρέκο. Είχε ιδρυθεί το 274 π.Χ. ως πόλη-λιμάνι, που συμπλήρωσε ή αντικατέστησε εκείνο της Σαλαμίνας, όπως αυτό αντικατέστησε παλαιότερα εκείνο της προϊστορικής Έγκωμης. Τα ίχνη της Αρσινόης βρίσκονται κάτω από τη σημερινή πόλη. Η διάρκεια ζωής της φθάνει μέχρι και το πρώτο μισό του 4ου αιώνα μ.Χ., δηλαδή περισσότερο από έξι αιώνες. Οι κύρηκες της χριστιανικής θρησκείας, ο Κύπριος απόστολος Βαρνάβας, ιδρυτής της εκκλησίας της Κύπρου, και ο ευαγγελιστής Μάρκος, κατά τη δεύτερη αποστολική τους περιόδεια (49 ή 50 μ.Χ.), πήραν καράβι από το Κίτι για τη Σαλαμίνα και αποβιβάστηκαν στο λιμάνι της Αρσινόης. Η πόλη καταστράφηκε από τους σεισμούς, εντάσεως 7 έως 8 βαθμούς της κλίμακας ρίχτερ, το 332 μ.Χ., και εντάσεως 8 έως 10 βαθμών, το 342 μ.Χ., που έπληξαν και τη γειτονική της Σαλαμίνα. Οι πλη-

Ασημένιος κύαθος (πρ. 4ος π.Χ. αι.) από την Έγκωμη.

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Χρυσά ενώτια από την Έγκωμη (4ος-3ος π.Χ. αι.).

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Χρυσό περίαπτο σε σχήμα ροδιού (4ος-3ος π.Χ. αι.) από την Έγκωμη. Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Μυκηναϊκός αμφοροειδής κρατήρας από την Έγκωμη
(περ. 1410-1390 π. Χ).

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Ορειχάλκινος λέβης επί σιδηρού τρίποδος (τέλη 8ου π.Χ. αι.)
από τη Σαλαμίνα.

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

ροφορίες αυτές ατλούνται από το έργο Σταδισμός, ναυτικό εγχειρίδιο ενός άγνωστου Έλληνα γεωγράφου, που γράφτηκε κατά τον 4ο αιώνα μ.Χ. και είναι ο πρώτος που αναφέρει για την πόλη το όνομα Αμμόχωστος: «... Από το Πηδάλιον μέχρι τα νησάκια 80 στάδια (= 14.720 μέτρα). Υπάρχει εκεί μία έρημη πόλη που λέγεται Αμμόχωστος. Έχει λιμάνι κατάλληλο για κάθε άνεμο. Όμως υπάρχουν ξέρες στην είσοδό του...», κατά τον Πλήνιο «νησάκια της Σαλαμίνας».

Γ. Ρωμαϊκή περίοδος (58 π.Χ. - 364 μ.Χ.)

Όταν οι Ρωμαίοι προσάρτησαν την Κύπρο το 58 π.Χ., εκμεταλλευόμενοι τις έριδες μεταξύ των Πτολεμαίων, την χώρισαν σε τέσσερις διοικητικές επαρχίες, μία από τις οποίες ήταν η Σαλαμίνα. Ιστορικά καταγράφεται ακμή και ευημερία της πόλης, όπως και σε ολόκληρο το νησί. Αναπτύχθηκε το εμπόριο ξυλείας, χαλκού, γεωργικών προϊόντων, οίνου και υφασμάτων. Αφιερωματική επιγραφή κάνει μνεία στους υφαντουργούς λινού, οι οποίοι ανέλαβαν τη δωρεά αγάλματος του αυτοκράτορα Αδριανού στο Γυμνάσιο της Σαλαμίνας. Εμποτισμένοι με τον ελληνικό πολιτισμό, οι Ρωμαίοι χρησιμοποίησαν τις ήδη υπάρχουσες εγκαταστάσεις, τις προέκτειναν ή έκτισαν νέες με τα ίδια χαρακτηριστικά. Τα δημόσια έργα (Γυμνάσιο, Θέατρο, Λουτρά κ.λπ.) και πολλά Ιερά της Σαλαμίνας κοσμήθηκαν με εντοίχια ψηφιδωτά και τοιχογραφίες, με αδριάντες και μαρμάρινα αγάλματα θεών ή Ρωμαίων αυτοκρατόρων, όπως ο κορμός του Βεσπασιανού ή Τίτου στο Θέατρο. Αρχαιολογικές ανασκαφές απέδωσαν αρκετά ευρήματα της περιόδου αυτής. Η σημασία που δόθηκε στη Σαλαμίνα και η ευημερία της, διαπιστώνονται και από τα μεγάλα δημόσια έργα, όπως το Γυμνάσιο, το Στάδιο, το Νυμφαίο, τα Λουτρά, το Ωδείο, τα αμφιθέατρα αγώνων μονομαχίας, το Θέατρο της πόλης και το Υδραγωγείο. Το Θέατρο πρωτοκτίσθηκε κατά την Ελληνιστική περίοδο και ανακαινίσθηκε από τους Ρωμαίους, ενώ το λαξευμένο σε βράχο Υδραγωγείο, αντικαταστάθηκε από νέο πιο εκτεταμένο και στέρεο. Η νεκρόπολη της Σαλαμίνας εντοπίσθηκε στα δυτικά της πόλης.

Αξίζει να αναφερθεί ότι επί Ρωμαίου αυτοκράτορα Βεσπασιανού, μετά από τους μεγάλους καταστροφικούς σεισμούς του 78-79 που έπληξαν την Παλαίπαφο και τη νέα Πάφο, οι πόλεις αυτές έχασαν την παλιά τους αίγλη και η Σαλαμίνα αναδείχθηκε πρωτεύουσα της Κύπρου. Των καταστροφικών σεισμών του 332 και του 342 μ.Χ., που κατέστρεψαν την αρχαία πόλη και το παλαιοϊκό κύμα έχωσε το μεγαλύτερό της τμήμα στη θάλασσα, προηγήθηκε μια άλλη σημαντική καταστροφή: Οι Εβραίοι της Σαλαμίνας, συμμετέχοντας στη γενικότερη εβραϊκή εξέγερση του 116

Ιστορική φωτογραφία από τις ανασκαφές στο Γυμνάσιο της Σαλαμίνας.

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Μαρμάρινη κεφαλή της Αφροδίτης του 5ου π. Χ. αι. από το Γυμνάσιο της Σαλαμίνας, η οποία επαναχρησιμοποιήθηκε ως οικοδομικό υλικό σε τείχος χριστιανικών χρόνων. Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Ρωμαϊκό αντίγραφο μαρμαρίνου κορμού αγάλματος του Απόλλωνος από το Γυμνάσιο της Σαλαμίνας.

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

μ.Χ., που επεκτάθηκε και στην Κύπρο, για άγνωστους λόγους κατέστρεψαν σχεδόν ολοσχερώς την πόλη. Οι Ρωμαίοι, αφού κατέστηλαν την εξέγερση, έκδοσαν διάταγμα, διά του οποίου απαγορευόταν αυστηρά η παρουσία οποιουδήποτε Εβραίου στο νησί. Ο αυτοκράτορας Αδριανός βοήθησε οικονομικά την πόλη να επαναδραστηριοποιηθεί, γι' αυτό και οι κάτοικοί της τον τίμησαν για τις ευεργεσίες του, με ψηφίσματα και ανδριάντες. Κατά τη βυζαντινή περίοδο, μετά τις καταστροφές των μεγάλων σεισμών, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος (337-361), ένας από τους διαδόχους του Μεγάλου Κωνσταντίνου, βοήθησε στην ανοικοδόμηση της Σαλαμίνας, στον ίδιο χώρο αλλά σε μικρότερη έκταση, μετονομάζοντάς την Κωνσταντία. Επανακτώντας σιγά-σιγά την προηγούμενη της αίγλη, ανακηρύχθηκε Μητρόπολη-πρωτεύουσα της νήσου, γι' αυτό και οι εκάστοτε επίσκοποί της θεωρούνταν και Αρχιεπίσκοποι της Κύπρου. Τα υπάρχοντα κατάλοιπα, όπως οι δύο βασιλικές, του Άγιου Επιφάνιου και της Καμπανόπετρας, μαρτυρούν το μέγεθος της ακμής της. Ενώ, μετά τους ισχυρούς σεισμούς, η Σαλαμίνα αναβίωσε ως Κωνσταντία,

Πανοραμική άποψη του θεάτρου της Σαλαμίνας.

Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Κιονοστοιχία και αγάλματα της ανατολικής στοάς του Γυμνασίου της Σαλαμίνας. Φωτ.: Βούλα Κοκκίνου.

στη γειτονική της Αρσινόη μερικοί μόνο κάτοικοι επέστρεψαν, διαβιώνοντας σε πρόχειρα υποστατικά, ανάμεσα στις σωρούς των ερειπίων ή και δίπλα. Η μεταφερόμενη από τους ανέμους ξανθή άμμος κάλυψε σιγά-σιγά την παλιά πόλη και οι άνθρωποι τής περιοχής αναφέρονταν στα ερείπια της αμμοχώστου πόλεως. Οι ίδιοι πήραν το χρησιμοποιούμενο αυτό επίθετο για τη νεκρή πόλη και το έκαναν ονομασία του μικρού τους τότε οικισμού. Ονομασία που διατήρησε και η διάδοχος του οικισμού, πόλη της Αμμοχώστου.

Δ. Βυζαντινή περίοδος (364-1191)

Η Κύπρος ως επαρχία του Βυζαντίου, αποτελούσε ζωτικό χώρο απόκρουσης των συνεχών επιθέσεων των Αράβων, φορέων μιας νέας θρησκείας, του Μωαμεθανισμού. Από τον 7ο μέχρι και το 10ο αιώνα, το νησί δέχθηκε σειρά καταστροφικών αραβικών επιδρομών. Από την πρώτη κιόλας επιδρομή τους, το 649, επλήγη και η Κωνσταντία / Σαλαμίνα, πρωτεύουσα της Κύπρου, η οποία άντεξε. Στη δεύτερη επιδρομή, το 653, αλώθηκε. Οι Άραβες τη λεηλατούσαν για 40 μέρες, με αποτέλεσμα την ολοκλη-

ρωτική καταστροφή και εγκατάλειψή της από τους διασωθέντες κατοίκους της, χωρίς ποτέ να ανοικοδομηθεί ξανά. Τη θέση της ως πρωτεύουσα, πήρε η Λευκωσία, η μετέπειτα Λευκωσία. Με τη βοήθεια του Βυζαντίου η Κύπρος άρχισε να συνέχεται και να αναβαθμίζεται. Δόθηκε μεγάλη σημασία στην προστασία, κυρίως των ανατολικών της ακτών. Χτίστηκαν τα φρούρια, Καντάρας, Βουφαβέντο, Αγίου Ιλαρίωνα, στον Πενταδάκτυλο, το κάστρο της Κερύνειας και το μικρό κάστρο στην Αμμόχωστο, πάνω στο οποίο αναπτύχθηκε αργότερα το μεσαιωνικό κάστρο. Στην Αμμόχωστο μεταφέρθηκε η επισκοπική έδρα της Κωνσταντίας, λόγω καταστροφής της τελευταίας, και τέθηκε σε επαναλειτουργία το λιμάνι της. Στα μέσα του 10ου αιώνα, ο ασήμαντος οικισμός της Αμμοχώστου άρχισε έτσι να αναπτύσσεται, διαδεχόμενη την κατεστραμμένη Κωνσταντία / Σαλαμίνα. Τα εμπορικά προνόμια που δόθηκαν από το Βυζάντιο σε εμπόρους της Δύσης, οδήγησαν πολλούς από αυτούς να εγκατασταθούν στην Αμμόχωστο και η πόλη μαζί με το λιμάνι της να γίνει σημαντικός διαμετακομιστικός σταθμός.

Ε. Φραγκοκρατία (1192-1489)

Επί Φραγκοκρατίας η Αμμόχωστος γίνεται η οικονομική βάση του κράτους των Λουζινιανών, ο κυριότερος διαμετακομιστικός σταθμός για όλο το εμπόριο της Ευρώπης με την Ανατολή και το κυριότερο λιμάνι της Μεσογείου. Κατασκευάστηκαν νέα οχυρωματικά έργα ή επισκευάστηκαν και επεκτάθηκαν τα βυζαντινά. Χτίστηκαν μεγαλοπρεπή κτήρια, όπως το βασιλικό ανάκτορο και ναοί σε ολόκληρη την πόλη, όπως των Αγίων Πέτρου και Παύλου, του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων, του Αγίου Γεωργίου των Λατίνων και ο καθεδρικός ναός του Αγίου Νικολάου, στον οποίο στέφονταν οι Λουζινιανοί βασιλιάδες της Κύπρου, ως βασιλείς Ιεροσολύμων και Αρμενίας. Η Αμμόχωστος έγινε η σημαντικότερη πόλη της Κύπρου. Ήταν μια από τις πλουσιότερες και ευημερούσες πόλεις του τότε κόσμου, γνωστή ως Φαμακούστα. Το νέο αυτό όνομα δόθηκε από τους επισκέπτες-θαυμαστές των αρχαίων ερείπων της Σαλαμίνας, η φήμη των οποίων αποδόθηκε στον θεωρούμενο ως βασιλιά της Κώνστα και πατέρα της Αγίας Αικατερίνης, (Fama Costi=Φήμη Κώνστα=Φαμακούστα). Έτσι η μεσαιωνική Αμμόχωστος ξανασυνδέθηκε με τη Σαλαμίνα-Κωνσταντία, η οποία παλαιότερα ονομαζόταν και Αμμόχωστος, μέχρι που αποκλήθηκε Παλαιά Αμμόχωστος. Και ως Φαμακούστα, η Αμμόχωστος γνώρισε μεγάλη ακμή, μέχρι την κατάληψή της από τους Γενουάτες (1374-1464), οι οποίοι την λεη-

λάτησαν και την κατέστρεψαν. Η πόλη έμεινε υπό Γενουατική κατοχή για 90 χρόνια.

Ζ. Ενετοκρατία (1489-1571)

Όταν οι Ενετοί πήραν τη διακυβέρνηση της Κύπρου, η Αμμόχωστος ήταν μια διαλυμένη πόλη, από την πολύχρονη διαμάχη ανάμεσα στους Λουζινιανούς και τους Γενουάτες. Ενώπιον των συνεχών τουρκικών απειλών, οι Ενετοί έφεραν μηχανικούς από τη Βενετία για να ανοικοδομήσουν τα τείχη της νήσου. Τα νέα τείχη της Αμμοχώστου σχεδιάστηκαν από το νεαρό μηχανικό Giovanni Girolamo Sanmichele, ο οποίος αρρώστησε και πέθανε εκεί, διαρκούσης της αποστολής του. Τα βενετικά τείχη της πόλης αποτέλεσαν την εφαρμογή των πιο σύγχρονων σχεδίων καστροδομίας της εποχής, που αργότερα εφαρμόστηκαν και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, παρά τη στρατιωτική, οικονομική, πολιτική, κοινωνική, πολιτιστική, θρησκευτική υπεροχή και τη μεγάλη περίοδο της ξενοκρατίας, ο εξαθλιωμένος τότε κόσμος της Αμμοχώστου, όπως άλλωστε και ολόκληρος ο κυπριακός ελληνισμός, κατόρθωσε να αφομοιώσει πολιτισμικά τους ξένους, πολλοί εκ των οποίων εξελληνίστηκαν. Μέχρι και τα τοπωνύμια στην Αμμόχωστο και γύρω από αυτήν, όπως εξάλλου και σε όλη την Κύπρο, παρέμειναν ελληνικά, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις αποτέλεσαν τα επίθετα ξένων ευγενών.

Άποψη των τειχών της Αμμοχώστου. Φωτ.: Λάκης Δημητριάδης.

Η. Τουρκοκρατία (1572-1878)

Κατά την πολιορκία της Αμμοχώστου από τους Οθωμανούς, δόθηκε εντολή και οι Βενετοί κατέστρεψαν τους γνωστούς Κήπους της Αμμοχώστου (περιβόλια εσπεριδοειδών και άλλων ειδών), που άρχιζαν από την πόλη και έφθναν μέχρι τον Άγιο Μέμωνα, για να μη γίνουν λεία των πολιορκητών. Για έντεκα μήνες, Ιταλοί, Ελλαδίτες και Ελληνοκύπριοι υπερασπιστές της πόλης, υπό την ηγεσία των ικανών Βενετών διοικητών Αστόρε Βαγλιόνε και Μαρκαντώνιο Βραγαδίνιο, πρόβαλαν ηρωική αντίσταση στις συνεχείς οθωμανικές επιθέσεις και κανονιοβολισμούς. Η Αμμόχωστος παραδόθηκε στις 5 Αυγούστου 1571, λόγω έλλειψης πολεμοφοδίων και εξάντλησης των υπερασπιστών της, ενώ έξω από τα τείχη της υπήρχαν 80.000 νεκροί Οθωμανοί. Οι έντιμοι όροι παράδοσης δεν έγιναν σεβαστοί από τους Οθωμανούς, οι οποίοι βασάνισαν ή σφάγιασαν τους κατοίκους και λεηλάτησαν την πόλη με πρωτοφανή αγριότητα. Ο θρηλικός ηγέτης της, Μαρκαντώνιο Βραγαδίνιο, βασανίστηκε, εξευτελίστηκε και γδάρθηκε ζωντανός. Το 1573, με σουλτανικό φερμάνι, οι «άπιστοι», όπως αναφέρονταν οι Έλληνες χριστιανοί κάτοικοι της Αμμοχώστου, μεταφέρθηκαν και εγκαταστάθηκαν σε «βαρούς», εκτός των τειχών και δεν τους επιτρεπόταν να μπουν στην εντός των τειχών πόλη. Από την τουρκική λέξη «βαρούς», που σημαίνει προάστιο, ονόμασαν Βαρώσιν ή Βαρώσια το νέο οικισμό που ίδρυσαν με πολύ ιδρώτα και μόχθο οι Έλληνες της Αμμοχώστου στην περιοχή των Κήπων. Πολύ αργότερα εξελίχθηκε στην ευημερούσα πόλη, που ονομάστηκε Νέα Αμμόχωστος. Εδώ κτίστηκαν νέες εκκλησίες, όπως ο Άγιος Νικόλαος και η Αγία Ζώνη, ονομασίες ερειπωμένων ναών της παλιάς πόλης.

Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας η Αμμόχωστος, όπως και ολόκληρο το νησί, οδηγήθηκε στο μαρασμό και στην οπισθοδρόμηση. Στην εντός των τειχών πόλη διέμεναν κυρίως στρατιώτες και η είσοδος σε αυτήν Ελλήνων και Ευρωπαίων απαγορευόταν. Ως εκ τούτου η οικονομική ή άλλη ανάπτυξη της ήταν ανύπαρκτη. Βρισκόταν σε τραγική κατάσταση, λόγω της αδιαφορίας των Τούρκων να επανασυντηρήσουν την πόλη μετά από καταστροφικούς σεισμούς. Με τη χαλάρωση των απαγορευτικών μέτρων εισόδου στην παλιά πόλη, προς το τέλος της Τουρκοκρατίας, ορισμένοι Έλληνες επανεγκαταστάθηκαν εκεί. Το 1821 αναγκάστηκαν όμως να την εγκαταλείψουν εκ νέου, λόγω γενικευμένων σφαγών και λεηλασιών από τους Τούρκους σε όλο το νησί. Η δημιουργηθείσα εκτός των τειχών πόλη, παρουσίαζε μια τελείως διαφορετική εικόνα, χάρη στην εργατικότητα και τη δημιουργικότητα του ελληνικού στοιχείου. Παρά τη βαριά φορο-

Αμμόχωστος 1950-1960. Φωτ.: Reno Wideson.

λογία, τους βίαιους ή από φόβο εθελούσιους ομαδικούς ή ατομικούς εξισλαμισμούς, τις λεηλασίες και τη γενική καταπίεση, οι Έλληνες κάτοικοι της Αμμοχώστου, έδειξαν ακόμη μια φορά το ελληνικό, φιλελεύθερο, φιλοπρόοδο και φιλεκπαιδευτικό τους πνεύμα. Το 1860 δημιούργησαν τη «Σχολή των Βαρωσίων», η οποία ανακαινίστηκε το 1878. Υπό τις αντίξοες συνθήκες διαβίωσης, οι διωγμένοι Έλληνες ανέπτυξαν επίσης διάφορες καλλιέργειες, επεκτείνοντας τη νέα πόλη. Έτσι, όταν το 1878 οι Βρετανοί διαδέχθηκαν τους Οθωμανούς, βρήκαν τους Έλληνες να υπερισχύουν των Τούρκων, παρά το ότι οι τελευταίοι δεν πλήρωναν ούτε φόρους.

II. ΠΟΡΕΙΑ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ (1878-1974)

Με την άφιξη των Βρετανών, το Βαρώσι των 2.000 κατοίκων, άρχισε να αναπτύσσεται από κάθε άποψη. Λόγω επισκευής, επέκτασης και αναβάθμισης του λιμανιού της, αλλά και λόγω της σιδηροδρομικής σύνδεσης της πόλης με την πρωτεύουσα Λευκωσία, στις αρχές του 20ού αιώνα, δόθηκε μια ώθηση στην εμπορικότητά της. Ενώ οι Τούρκοι επέλεξαν να παραμείνουν στην παλιά πόλη, χωρίς προοπτική ανάπτυξης, η εκτός των τειχών περιοχή αναπτυσσόταν ραγδαία και μετατρεπόταν σε μια σύγχρονη και ακμάζουσα πόλη. Είχε μια πρωτοφανή ανοδική πορεία σε όλους τους τομείς.

Η ανεξαρτησία της Κύπρου, το 1960, έκανε την Αμμόχωστο να γίνει το εμπορικό και τουριστικό διαμάντι της Κυπριακής Δημοκρατίας. Μια πόλη υπόδειγμα πολιτισμικής αναγέννησης και οικονομικής ανάπτυξης. Τα όρια της πόλης όπως τα κατέγραψε το 1933, ο χωρομέτρης Χριστόδουλος, πατέρας της Κλαίρης Αγγελίδου, έφθαναν δυτικά μέχρι το τρίτο μίλι του δρόμου Αμμοχώστου-Λάρνακας και προχωρούσαν βορειοδυτικά στα σύνορα της Αχερίτου, συνέχιζαν στα σύνορα του χωριού Έγκωμη και έφθαναν μέχρι το Κέντρο «Κλαψίδες», περνούσαν κατά μήκος της θάλασσας ανατολικά μέχρι το «Μοναστηράκι», ακολου-

θούσαν τα σύνορα του χωριού Δερύνεια και έκλειναν στο τρίτο μίλι Αμμοχώστου-Λάρνακας. Από το 1944 μέχρι το 1974, επί Δημαρχείας Γ. Εμφιετζή, Αδάμ Αδάμαντα, και Ανδρέα Πούγιουρου, έγινε μεγάλη πρόοδος. Η πόλη κτίστηκε βάσει ρυμοτομικού σχεδίου. Όλοι οι δρόμοι ασφαλτοστρώθηκαν, κτίστηκαν ωραία κτήρια, διανοίχτηκε η λεωφόρος Κέννεντυ κατά μήκος της «Χρυσής Ακτής», δημιουργήθηκαν πλατείες, πάρκα και προσβάσεις προς τις παραλίες, οι οποίες έλαμπαν από καθαριότητα. Η Αμμόχωστος έγινε συνώνυμη της ανάπτυξης και της προόδου.

A. Πολιτιστική ανάπτυξη

Επί Αγγλοκρατίας η πόλη άρχισε να ανασαίνει πνευματικά. Το 1892 υπήρχαν 3 Αρρεναγωγεία, 2 Παρθεναγωγεία, χωριστό δημοτικό σχολείο στον Άγιο Μέμνονα και η Ελληνική Σχολή. Το 1899, η Σχολική Εφορεία δραστηριοποιήθηκε στα Σχολεία Βαρωσίων και Αμμοχώστου, ιδρύοντας και άλλα Αρρεναγωγεία και Παρθεναγωγεία. Το 1903 ιδρύθηκε ο Γυμναστικός Σύλλογος «Ο Ευαγόρας» και το 1907 το ομώνυμο Λαϊκό Αναγνώστηριο. Το 1911, ιδρύθηκε το σωματείο «Ανόρθωσις», πνευματικό φυτώριο, με πλούσια αθλητική και πολιτιστική δράση, που ανατυνάχθηκε από τους Βρετανούς το 1958, δέκα χρόνια μετά την ίδρυση του

Το πνευματικό κέντρο της Αμμοχώστου με το Ελληνικό Γυμνάσιο, τη Βιβλιοθήκη, το Θέατρο, το Δημόσιο Κήπο.

Φωτ: βλ. Κλαίρη Αγγελίδου, *Συνομιλία με την αδελφή μου Αμμόχωστο Βίοι παράλληλοι*, 2001.

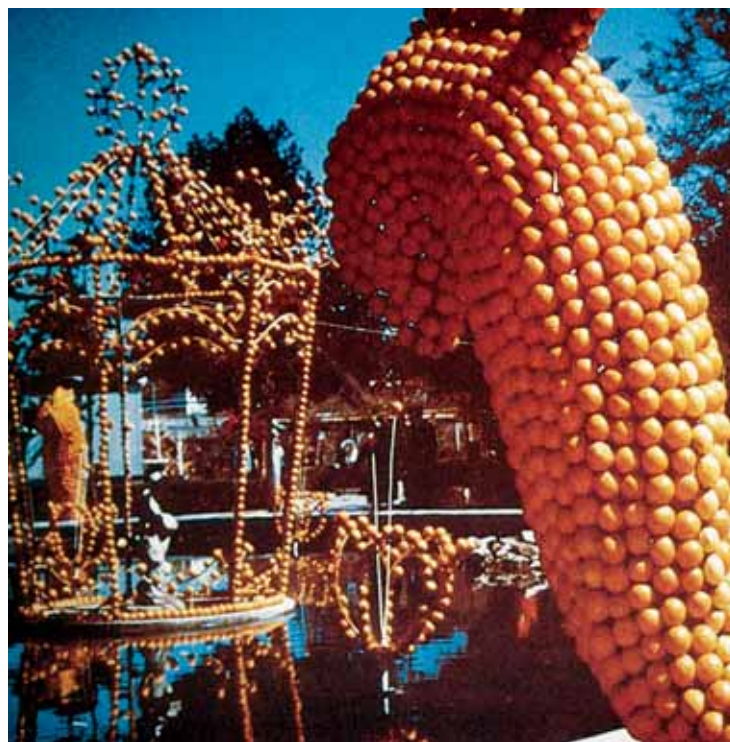
σωματείου «Νέα Σαλαμίς» (1948). Από το Ελληνικό Γυμνάσιο Αμμοχώστου, που ιδρύθηκε το 1923, στη βάση της Ελληνικής Σχολής, αποφοίτησαν οι αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α. 1955-1959, Γρηγόρης Αυξεντίου, Κυριάκος Μάτσης, Φώτης Πίττας, Ηλίας Παπακυριακού, Πετράκης Γιάλλουρος. Το 1930 η Μαρία Π. Ιωάννου ίδρυσε το Λύκειο Ελληνίδων Αμμοχώστου, με σημαντική προσφορά στα πολιτιστικά και στον αντιαποικιακό-απελευθερωτικό αγώνα. Κατά την Κλαίρη Αγγελίδου «... ήταν το κέντρο της πνευματικής ανάπτυξης της πόλης». Από αυτό αποφοίτησαν αξιόλογες προσωπικότητες των γραμμάτων και των Τεχνών. Η Δημοτική Βιβλιοθήκη και η Πινακοθήκη, που ιδρύθηκαν το 1953 και 1959 αντίστοιχα, αποτέλεσαν εργαστήρια πνευματικής καλλιέργειας και πολιτιστικής ανάπτυξης. Η Πινακοθήκη φιλοξένησε έργα διακεκριμένων ζωγράφων. Το 1960, δηλαδή μετά την ανεξαρτησία της Κύπρου, ο Κυριάκος Χατζηγιάννου ίδρυσε τον Επιστημονικό και Φιλολογικό Σύλλογο Αμμοχώστου, ο οποίος διοργάνωνε διαλέξεις, πολιτιστικές εκδηλώσεις και εξέδιδε επιστημονική επιτηρίδα. Από την ίδρυσή του το 1905, ο Φιλόπρωχος Σύλλογος Κυριών διοργάνωνε, κυρίως μετά την ανεξαρτησία, μεγάλες εορταστικές εκδηλώσεις, μεταξύ των οποίων τα Ανθεστήρια και τη Γιορτή του Πορτοκαλιού κάθε Μάρτιο, που ήταν οι σημαντικότερες. Οι παρελάσεις των διακοσμημένων με άνθη ή πορ-

τοκάλια αρμάτων αποτελούσε ένα φαντασμαγορικό και ψυχαγωγικό θέαμα, που προσέλκυε πλήθος κόσμου, κάνοντας όλη την πόλη να πάλλεται από χαρά και αισιοδοξία. Στα Εκπαιδευτήρια Αμμοχώστου και στο αρχαίο Θέατρο της Σαλαμίνας ανεβάζονταν αρχαίες τραγωδίες, τις οποίες παρακολουθούσε με ενδιαφέρον και πλήθος τουριστών.

Ντόπιοι και τουρίστες επισκέπτονταν και το σπουδαίο Επαρχιακό Μουσείο που βρισκόταν στην πόλη. Περιλάμβανε μαρμάρινα αγάλματα από το Γυμνάσιο και το Θέατρο της Σαλαμίνας, Μυκηναϊκά αγγεία και κοσμήματα από την Έγκωμη και πολλά άλλα ευρήματα, αντιπροσωπευτικά της πλούσιας αρχαιολογικής κληρονομιάς ολόκληρης της επαρχίας. Στην πόλη υπήρχαν και σημαντικές ιδιωτικές αρχαιολογικές συλλογές. Η πλουσιότερη από αυτές, αλλά και της Κύπρου ολόκληρης, ήταν η συλλογή του Χ. Χατζηπροδρόμου. Περιλάμβανε αριστουργήματα κυπριακής τέχνης, από τη Χαλκολιθική μέχρι τη Μεσαιωνική εποχή, μερικά των οποίων ήταν μοναδικά. Σπουδαία και ξακουστή ήταν και η κεραμική της Αμμοχώστου με κέντρο τα «κουζάρικα» της οδού Ερμού, όπου κατασκευάζονταν ανθρωπόμορφα αγγεία με ξύλινες μήτρες για τα πρόσωπα και με αρχέγονες διακοσμήσεις, οι οποίες παρέπεμπαν στην αρχαιοελληνική αγγειοπλαστική.

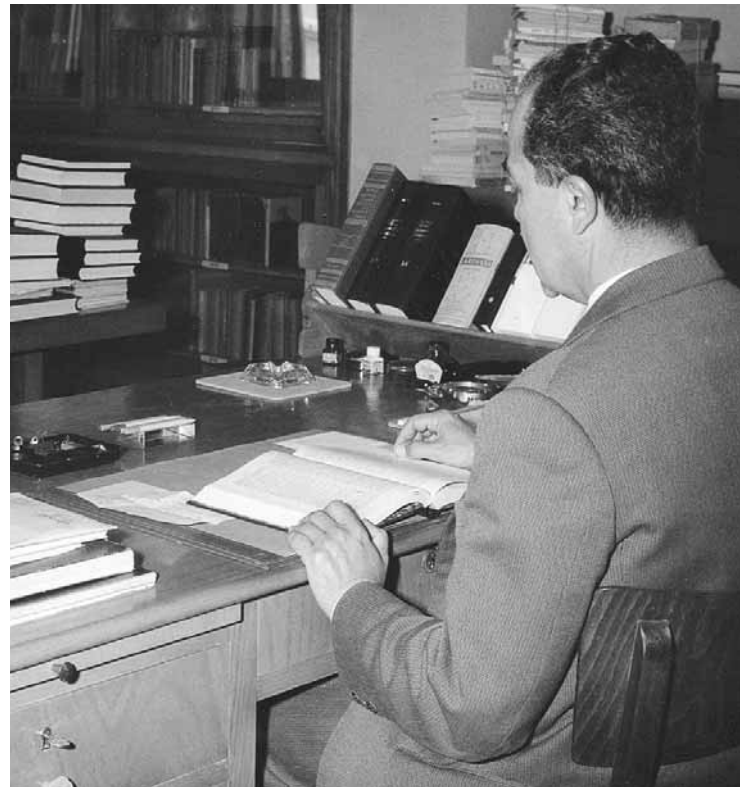
Το καλλιμάρμαρο μέγαρο του Λυκείου Ελληνίδων Αμμοχώστου. Φωτ.: βλ. Κλαίρη Αγγελίδου, *Συνομιλία με την αδελφή μου Αμμόχωστο Βίοι παράλληλοι*, 2001.

Στιγμιότυπο από το στολισμό στο Δημόσιο Κήπο της Αμμοχώστου κατά τη διάρκεια της γιορτής της Πορτοκαλιάς. Φωτ.: βλ. Κλαίρη Αγγελίδου, *Συνομιλία με την αδελφή μου Αμμόχωστο Βίοι παράλληλοι*, 2001.

Η Αμμόχωστος φημιζόταν επίσης για τη μεγάλη εκδοτική της δραστηριότητα. Στην πόλη κυκλοφορούσαν διάφορα λογοτεχνικά και φιλολογικά περιοδικά όπως, το «Πυξ Λαξ», ο «Κόπανος», η «Σαλαμής», οι «Εστιάδες», «Νέα Εποχή», «Το Ελεύθερο Βήμα», η «Πρόοδος», η «Δημιουργία» και η «Ακρόπολις», που ενημέρωναν, διαπαιδαγγούσαν και ψυχαγωγούσαν το αναγνωστικό τους κοινό. Τα σχολεία της Αμμοχώστου είχαν πλούσια εθνική και πολιτιστική δράση. Λειτουργούσαν νηπιαγωγεία, δημοτικά σχολεία, δημόσιες και ιδιωτικές σχολές Μέσης Παιδείας και για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες η «Σχολή Αποστόλου Βαρνάβα». Λειτουργούσαν επίσης και ιδιωτικές σχολές Μέσης Παιδείας, όπως το «Κέντρο Ανωτέρων Σπουδών Αμμοχώστου», η «Σχολή C.T.L. Academy», οι «Νέοι Ορίζοντες», η Ξενοδοχειακή Σχολή «Ξένια», το «Famagusta Grammar» και η Σχολή μόνο για κορίτσια «School St Francis». Τα σχολεία με τις ποικίλες εκδηλώσεις τους, χορωδίες, ορχήστρες, θεατρικές παραστάσεις κ.ά., αποτελούσαν κέντρα πνευματικής ζωής. Η βιβλιοθήκη του Δημήτρη Ν. Μαραγκού, με τα μοναδικά για την Κύπρο βιβλία της, αποτελούσε πνευματικό θησαυρό για την πόλη. Άλλοι πνευματικοί άνθρωποι, όπως ο Γιώργος Φιλίππου Πιερίδης, ο Πολ Γεωργίου, ο Γιώργος Σκοτεινός, η Μαρία Ιωάννου, ο Δημήτρης Λιπέρης, ο Κυριάκος Χατζηιωάννου, η Ελένη Μάτση, ο Άνθιμος και η Νάσω Παναρέτου, ο Ανδρέας Γαβριηλίδης, ο Παναγιώτης Σέργης, ο Μιχαήλ Κούμας, η Ελένη Χατζηπέτρου, ο Χριστάκης Χατζηπροδρόμου, ο Ευάγγελος Λουΐζος, η Ευγενεία Καψουράκη, η Χρυσάνθη Πιερίδη, ο Χριστάκης Μιχαηλίδης, ο Θεοδόσης Νικολάου και πολλοί άλλοι ακόμη, υπηρέτησαν επίσης, με τις γνώσεις και τα έργα τους, την πόλη, αναδεικνύοντάς την ως το πνευματικό κέντρο της Κύπρου.

Πνευματικοί άνθρωποι, σχολεία και πολιτιστικές δραστηριότητες συντηρούσαν ελληνικά ήθη, έθιμα και τέχνες, υπενθυμίζοντας την καταγωγή των γενεσιουργών κατοίκων της πόλης. Η ταυτόχρονη οικονομική ανάπτυξη μετέτρεψε την πόλη της Αμμοχώστου σε ένα δυναμικό επαρχιακό κέντρο. Τη βοήθησε στο να αναδειχθεί ως φυτώριο πολιτισμού και ανάπτυξης. Η ζωγραφική, η ποίηση, το θέατρο, μαζί με τις συνεχώς αυξανόμενες πολιτιστικές εκδηλώσεις, την έκαναν να σφύζει από ζωή και τους κατοίκους της από πνευματική και δημιουργική ευφορία. Ο πληθυσμός της αυξανόταν με ταχύτατους ρυθμούς. Το 1910 είχε 5.000 κατοίκους. Το 1930 παρουσίασε τη μεγαλύτερη αύξηση του πληθυσμού της, λόγω της κατασκευής του λιμανιού. Το 1946 ο πληθυσμός της έφθασε τις 17.500 κατοίκους, το 1960 ανήλθε στις 35.000 και το 1973 στις 39.000. Η Αμμόχωστος εξελίχθηκε έτσι στην τρίτη μεγαλύτερη πόλη της Κύπρου, με μια οικονομία που ενίσχυε τον προϋπολογισμό του κράτους και την ευημερία των κατοίκων της.

Ο Γιώργος Φιλίππου Πιερίδης στη βιβλιοθήκη Δήμου Αμμοχώστου. Αρχείο: Μαρίνα Φιλίππου Πιερίδη Χατζηκακού.

Β. Οικονομική ανάπτυξη

Το 1913, στα όρια του Δήμου Αμμοχώστου περιλαμβάνονταν η πόλη και τα περίχωρα, Άγιος Μέμνονας, Επάνω και Κάτω Βαρώσια και ο Άγιος Λουκάς. Μετά την ανεξαρτησία της Κύπρου, το 1960, η πόλη άρχισε να αναπτύσσεται και να μεγαλώνει ραγδαία. Τα όρια του Δήμου επεκτάθηκαν περιλαμβάνοντας τις ενορίες, του Αγίου Νικολάου, της Αγίας Ζώνης, του Σταυρού, της Αγίας Τριάδος, του Αγίου Γεωργίου Σαλαμίνας, του Αγίου Ιωάννου Θεολόγου, του Αγίου Μέμνονος, του Αποστόλου Λουκά, της Χρυσοσπηλιωτίσας, τις περιοχές Λάξη, Καράολος και Κάτω Δερύνεια. Κτίστηκαν δημόσια κτήρια, ωραίοι δρόμοι, ωραία σπίτια και ξενοδοχεία. Τα έργα υποδομής, η προοδευτικότητα και εργατικότητα των κατοίκων, οδήγησαν την Αμμόχωστο και στην οικονομική ανάπτυξη, ανεβάζοντας το βιωτικό της επίπεδο. Μέχρι το 1974 η πόλη γνώρισε αλματώδεις ρυθμούς ανάπτυξης. Οι οικονομικές της δραστηριότητες περιστρέφονταν γύρω από τους τομείς της γεωργίας, της βιομηχανίας, του εμπορίου και κυρίως του τουρισμού.

Η Αμμόχωστος ήταν γνωστή για τους κήπους των εσπεριδοειδών της, που βρίσκονταν διάσπαρτοι σε όλη την πόλη μέχρι και τις παράλιες περιοχές. Το παραθαλάσσιο και ήπιο κλίμα ευνόη-

Απόψη της παραλίας Αμμοχώστου πριν την τουρκική εισβολή.

Απόψη της παραλίας Αμμοχώστου πριν την τουρκική εισβολή. Φωτ.: βλ. Κλαίρη Αγγελίδου *Συνομιλία με την αδελφή μου Αμμόχωστο Βίοι παράλληλοι*, 2001.

σε αυτές τις καλλιέργειες. Η αύξηση της παραγωγής δημιούργησε αρχικά πρόβλημα διάθεσης, επειδή η αγορά περιοριζόταν μόνο στις γειτονικές χώρες. Το πρόβλημα λύθηκε με την απευθείας αεροπορική σύνδεση της Κύπρου με την Ευρώπη, μετά το 1934, και έκανε προσιτή τη μεγάλη αγγλική αγορά, δίνοντας σημαντική ώθηση στις εξαγωγές. Τα εσπεριδοειδή έγιναν ένα από τα κύρια εξαγωγικά προϊόντα της Κύπρου. Η σημασία των εσπεριδοειδών για την πόλη άρχισε να μειώνεται σταθερά στις αρχές του 1960, όταν παρουσιάστηκε έλλειψη νερού, λόγω υπεράντλησής του και εισχώρησης θαλάσσιου νερού στις υπόγειες πηγές. Στο μεταξύ η Αμμόχωστος αναπτύχθηκε σε άλλους τομείς και προσανατολίστηκε σε νέες οικονομικές δραστηριότητες.

Η πολυπληθής ευρύτερη περιοχή παρείχε στην πόλη διάφορες οικονομικές και εμπορικές υπηρεσίες, ως επίσης γεωργοκτηνοτροφικά προϊόντα. Η Μεσαορία, ο κυριότερος σιτοβολώνας της Κύπρου, και οι συνθήκες μετά το 1960, ευόνησαν την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας και μαζί με την παραγωγή λαχανικών και τις πατατοκαλλιέργειες των κοκκινοχωριών, συνέβαλαν στη συνέχιση της ανάπτυξής της. Το 1972, σε σχέση με τις άλλες πόλεις της νήσου, η Αμμόχωστος είχε το 19,5% των εμπορικών εγκαταστάσεων, που απασχολούσαν το 21,3% του συνόλου

Αεροφωτογραφία της Αμμοχώστου πριν την τουρκική εισβολή. Φωτ.: Φωτογραφικό Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

των εργαζόμενων στο εμπόριο. Η βιομηχανία της αναπτύχθηκε επίσης και απασχολούσε 2.932 άτομα, αριθμός που αντιστοιχούσε στο 9,2% του συνόλου των απασχολουμένων ατόμων στη βιομηχανία σε ολόκληρο το νησί, με παραγωγή 8,5% της συνολικής του παραγωγής. Τη συγκεκριμένη χρονιά στην Αμμόχωστο καταγράφηκαν συνολικά 16.045 μονάδες απασχόλησης: 4.427 στον τομέα των υπηρεσιών, 3.830 στο εμπόριο, 3.178 στη βιομηχανία, 3.097 στον οικοδομικό τομέα και 1.513 άτομα στις μεταφορές.

Μέχρι το 1974 το λιμάνι της Αμμοχώστου ήταν το κυριότερο λιμάνι του νησιού, τόσο από άποψη χωριτικότητας όσο και από άποψη διακίνησης εμπορευμάτων και επιβατών. Το σύγχρονο λιμάνι που κατασκευάστηκε το 1932 και επεκτάθηκε το 1965, υπερδιπλασιάζοντας τη χωρητικότητά του —δεχόταν 16 με 18 πλοία ταυτόχρονα— αποτέλεσε ένα πολύ σημαντικό έργο υποδομής, που βοήθησε αποφασιστικά στην ανάπτυξη της πόλης. Την έκανε κέντρο εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου, αυξάνοντας ταυτόχρονα την οικονομική της επιρροή σε όλη την Κύπρο. Το 1973 οι εξαγωγές ανήλθαν σε 491.510 τόνους. Την ίδια

χρονιά, το 48,6% του εισαγωγικού εμπορίου από τα λιμάνια του νησιού, συμπεριλαμβανομένων και των πετρελαιοειδών, γίνονταν από το λιμάνι της Αμμοχώστου. Οι δε εξαγωγές από το λιμάνι, συμπεριλαμβανομένων των μεταλλευμάτων, αντιπροσώπευαν το 42,7% του συνόλου. Ο μεγάλος αριθμός ναυτιλιακών και εκτελωνιστικών γραφείων, για τη λειτουργία του λιμανιού, δημιουργούσαν επίσης θέσεις απασχόλησης.

Εκεί όπου η πόλη της Αμμοχώστου σημείωσε πραγματικά αλματώδη πρόοδο, ήταν ο τουριστικός τομέας. Πριν από την τουρκική επιδρομή του 1974, αποτελούσε το σημαντικότερο τουριστικό κέντρο του νησιού. Κατά μήκος της όμορφής της παραλίας, εμφανίζονταν νέα εστιατόρια, καταστήματα, τράπεζες, πολυκατοικίες, ενώ κτίζονταν συνεχώς πολυτελή ξενοδοχεία. Το 1973 περιλάμβανε 33 ξενοδοχειακές μονάδες, δυναμικότητας 4.859 κλινών, που αντιστοιχούσαν στο 31,5% των ξενοδοχείων και στο 45% της δυναμικότητας του συνόλου της Κύπρου. Οι διανυκτερεύσεις ξένων στην πόλη το 1972, αποτελούσε το 49,5% και το 1973 έφθασε στο 53,5%. Κατά το 1974 λειτουργούσαν 39 ξενοδοχεία αστέρων, δυναμικότητας 6.164 κλινών, 7 χωρίς

αστέρι, 148 κλινών, πανσιόν 90 κλινών και 33 μονάδες διαμερισμάτων, 2.722 κλινών. Τα ξενοδοχεία King George, Κωνσάντια, Ασπέλια, Γκρέσιαν, Φλόριντα, Μαριάννα, Σάντυ Μπήτς, Σαλαμίνα, Φαμακούστα Πάλλας, είναι μερικά από τα σημαντικότερα ξενοδοχεία, που υπήρχαν στην πόλη, η οποία αναδείχθηκε έτσι ως ο κατεξοχήν τουριστικός προορισμός της Ανατολικής Μεσογείου. Η ανάπτυξη της τουριστικής βιομηχανίας βοήθησε την οικοδομική βιομηχανία και δημιούργησε θέσεις εργασίας. Μεγάλος αριθμός ατόμων διακινούνταν και εργάζονταν στην Αμμόχωστο. Η πόλη του Τεύκρου έγινε το εμπορικό και τουριστικό διαμάντι της Κυπριακής Δημοκρατίας. Μια πόλη υπόδειγμα πνευματικής αναγέννησης και οικονομικής ανάπτυξης. Μέσα σε λιγότερο από 100 χρόνια, αναπτύχθηκε και μεταμορφώθηκε σε ένα σημαντικό τουριστικό και εμπορικό κέντρο και γενικά έντονης οικονομικής δραστηριότητας, σε μια σύγχρονη και ευημερούσα πόλη των 40.000 κατοίκων. Η εσπεριδοκαλλιέργεια, ο πλούτος της ευρύτερης περιοχής, το λιμάνι, ο τουρισμός και η βιομηχανία, αποτέλεσαν το σταθερό υπόβαθρο της οικονομικής της προόδου.

Μετά την τουρκική κατάληψη της πόλης, στις 16 Αυγούστου 1974, όλος αυτός ο πολιτισμικός και οικονομικός οργασμός, όλη αυτή η δημιουργική δραστηριότητα και ζωντάνια, σίγησαν απότομα και βίαια. Ο τουρκικός στρατός, αφού την περίφραξε την κατάδικασε σε αργό θάνατο. Οι κάτοικοί της εκτοπίστηκαν αφήνοντας πίσω τους ό,τι με αγώνες και αγωνίες δημιούργησαν. Τα σπίτια, τα ξενοδοχεία, τα καταστήματα και οι ναοί της λεη-

Πρόσφυγες από την Αμμόχωστο μετά την τουρκική εισβολή.

Φωτ.: βλ. Κλαίρη Αγγελίδου *Συνομιλία με την αδελφή μου*
Αμμόχωστο Βίοι παράλληλοι, 2001.

λατήθηκαν και τα υπάρχοντά τους μεταφέρθηκαν ως λάφυρα στην Τουρκία. Μέρος της πόλης έμεινε βουβό, χωρίς ζωή, με τα σημάδια του χρόνου να χάσκουν σαν πληγές στο σώμα του υλικού πολιτισμού της και στις ψυχές των εκτοπισμένων κατοίκων της. Το 1977 ο Σουηδός δημοσιογράφος Jean-Olof Bengtson, που επισκέφθηκε το λιμάνι με το σουηδικό απόσπασμα της UNFICYP, περιέγραφε ως εξής την εγκαταλελειμένη πόλη: «Ο ασφαλτοστρωμένος δρόμος γέμισε ρωγμές και στα πεζοδρόμια βλάστησαν θάμνοι... τα τραπεζάκια του προγεύματος είναι εκεί, η μπουγάδα απλωμένη στα σχοινιά και οι ηλεκτρικοί λαμπτήρες αναμμένοι. Το Βαρώσι είναι μια πόλη φάντασμα» (εφημ. Kvallopssten, 24 Σεπτεμβρίου 1977).

III. Ο ΔΗΜΟΣ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΠΙΔΡΟΜΗ ΚΑΙ ΚΑΤΟΧΗ

Με την τουρκική εισβολή της 20ής Ιουλίου 1974 και την κατάληψη της Κερύνειας άρχισαν οι λεηλασίες, οι εν ψυχρώ εκτελέσεις αμάχων, οι βιασμοί, βασανισμοί, εξαφανίσεις και διώξεις Χριστιανών από τα σπίτια, τα χωριά και τις πόλεις τους. Τα πρώτα κατατρεγμένα κύματα εκτοπισμένων έφθαναν από παντού. Η κατάσταση όπως εξελισσόταν, ξανάφερνε στη μνήμη όλων τον εξολοθρευτή Αττίλα, με το όνομα του οποίου οι Τούρκοι βάφτισαν την νέα τους αυτή επιδρομική επιχείρηση, τις κακουχίες της Οθωμανικής κατοχής, τις γενοκτονίες Ελλήνων και Αρμενίων στη Μικρά Ασία του 1915, τα τουρκικά εγκλήματα του 1922, την καταστροφή της Σμύρνης, το μποκρόμ, το πλιάτσικο και τις διώξεις των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης του 1955 και πολλά άλλα ακόμη. Τα μηνύματα που μετέδιδαν οι ξεριζωμένοι και οι πρώτες διαπιστώσεις των τουρκικών εγκλημάτων, οδήγησαν τους Αμμοχωστιανούς να εγκαταλείψουν την πόλη τους, πριν φθάσουν τα τουρκικά στρατεύματα, για να μη ζήσουν όλα όσα έζησαν οι συμπατριώτες τους και οι πρόγονοί τους, με την ελπίδα ότι θα επέστρεφαν πίσω πολύ σύντομα.

Οι 50.000 κάτοικοι της πόλης παραμένουν από τότε εκτοπισμένοι και πρόσφυγες, άλλοι στις ελεύθερες περιοχές και άλλοι σε διάφορα μέρη του κόσμου. Το προμελετημένο διεθνές έγκλημα κατά της Κύπρου, δεν περιλάμβανε την Αμμόχωστο. Η Τουρκία ως φυσικός αυτοργός την κατέλαβε όμως, προς έκπληξη των ηθικών αυτοργών του εγκλήματος, για να διαπραγματεύεται την επιστροφή της, έναντι ανταλλαγμάτων, όπως η νομιμοποίηση των εγκλημάτων της και η αποδοχή των παράνομων σχεδιασμών της, για δημιουργία δύο κρατών στην Κύπρο. Η επιστροφή της βρέθηκε έτσι στη δύνη των διαπραγματεύσεων.

A. Η Αμμόχωστος στη δύνη των διαπραγματεύσεων

Η επιστροφή της Αμμοχώστου στους νόμιμους κατοίκους της έγινε αντικείμενο διαπραγματεύσεων. Το 1978, το Αμερικανο-βρετανο-καναδικό Σχέδιο πρόβλεπε επανεγκατάσταση των κατοίκων της πόλης, υπό την αιγίδα του Ο.Η.Ε., με ταυτόχρονη έναρξη διαπραγματεύσεων για συνολική διευθέτηση του Κυπριακού. Η Συμφωνία Υψηλού Επιπέδου, Κυπριανού-Ντενκτάς, της 19ης Μαΐου έδινε προτεραιότητα στην επιστροφή της Αμμοχώστου, ανεξάρτητα από την έκβαση των διαπραγματεύσεων. Η τουρκική πλευρά όχι μόνο αθέτησε τη Συμφωνία, αλλά απείλησε να εποικίσει την πόλη.

Η Κυπριακή Δημοκρατία, με προσφυγή της στο Συμβούλιο Ασφαλείας, κατάγγειλε τις τουρκικές προκλήσεις. Το Συμβούλιο, στο ψήφισμα S/550 (11 Μαΐου 1984) παράγραφος 5, θεωρούσε απαράδεκτες τις απειλές εποικισμού της πόλης από άτομα που δεν είναι κάτοικοί της και ζητούσε να τεθεί η περιοχή υπό τη διοίκηση των Ηνωμένων Εθνών. Την επανεγκατάσταση των νόμιμων κατοίκων της ζητούσε και το ψήφισμα S/789 (1992). Την υποχρέωση της Τουρκίας να επιστρέψει την πόλη στους νόμιμους κατοίκους της, τόνιζε και το ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 10ης Φεβρουαρίου 2010 (B7-0068), καθώς επίσης και η σύσταση 733 (2004) της Επιτροπής Αναφορών.

Η Τουρκία επιμένει να μη σέβεται τις αποφάσεις και τα ψηφίσματα του Ο.Η.Ε. και της Ε.Ε., που καταδικάζουν τον εγκλωβισμό της πόλης από τα τουρκικά στρατεύματα και τη συνεχιζόμενη απαγόρευση επιστροφής των νόμιμων κατοίκων της στις εστίες και περιουσίες τους. Αρνούμενη να συμμορφωθεί, αντί να

υποστεί τις προβλεπόμενες από το διεθνή νόμο κυρώσεις, έγινε αποδεκτή ως μέλος του Συμβουλίου Ασφαλείας των Η.Ε., προήδρευσε του Συμβουλίου της Ευρώπης και της επιτράπη να διεκδικεί την ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση, χωρίς προηγουμένως να επιδείξει οποιοδήποτε σεβασμό στη διεθνή έννομη τάξη και στο ευρωπαϊκό κεκτημένο. Ενώ η Τουρκία ανταμοίβεται για την αδιαλλαξία της, η Κυπριακή Δημοκρατία υποχρεώνεται να προσθέτει στη διαλλακτικότητά της και άλλες απαράδεκτες υποχωρήσεις.

Με τις διαπραγματεύσεις και με δόλωμα την επιστροφή της Αμμοχώστου, η τουρκική πλευρά κερδίζει χρόνο, επωφελείται των ελληνικών υποχωρήσεων, που γίνονται κεκτημένα της, και ταυτόχρονα δείχνει προς τα έξω ένα άλλο πρόσωπο από αυτό που πραγματικά είναι. Επιδίωξή της είναι να απαλλαγεί από τις κατηγορίες, να κατοχυρώσει τα τετελεσμένα και να ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Κάθε φορά που η Άγκυρα και το κατοχικό της καθεστώς δεν επιτυγχάνουν τη νομιμοποίηση των διεθνών εγκλημάτων τους στην Κύπρο, απειλούν ότι θα εποικίσουν την πόλη της Αμμοχώστου.

Μετά από τόσα χρόνια εγκλωβισμού της, η Αμμόχωστος, όπως και όλες οι κατεχόμενες περιοχές, αναμένει τους νόμιμους κατοίκους της, που συνεχίζουν να βρίσκονται παράνομα εκτοπισμένοι, για να της δώσουν την παλιά της αίσλη. Μέχρι σήμερα η πόλη της Αμμοχώστου παραμένει άδεια, χωρίς την παρουσία των κατοίκων της. Στα σπίτια της διαμένουν περιστέρια και άλλα πουλιά. Είναι η πόλη των χορταριασμένων δρόμων, των ετοιμόρροπων σπιτιών και κτηρίων, των ερπετών και αρπακτικών. Τα τεκμήρια μιας άλλοτε ακμάζουσας ελληνικής πόλης, χάσκουν βουβά, διαλαλώντας με τη σιωπή τους την ανάγκη επιστροφής των Χριστιανών κατοίκων της.

Πέρα από τον εκτοπισμό των εργατικών, δημιουργικών και πολιτισμένων ανθρώπων της, λόγω της εθνικής και θρησκευτικής τους καταγωγής, την περίφραξη και ερήμωσή της, η Αμμόχωστος υπόκειται και μια πολιτισμική γενοκτονία, όπως εξάλλου όλα τα κατεχόμενα κυπριακά εδάφη. Στόχος η εξαφάνιση κάθε τεκμηρίου που θα υπενθύμιζε τους νόμιμους κατοίκους της, η αποκοπή κάθε συνδετικού κρίκου μεταξύ της πόλης και των δημιουργών της.

B. Η Αμμόχωστος μετά τον εκτοπισμό των νόμιμων κατοίκων της

Από το 1974 η φωτογεννήτρα Αμμόχωστος παραμένει βουβή. Η εικόνα της εγκαταλελειμένης και εγκλωβισμένης πόλης είναι ανατριχιαστική. Δρόμοι και πεζοδρόμια ανοιγμένα διάπλάτα. Από

Η Αμμόχωστος μετά τους τουρκικούς βομβαρδισμούς (1974).

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Αμμοχώστου.

Άποψη ερειπωμένων ξενοδοχείων της Αμμοχώστου μετά την τουρκική εισβολή. Φωτ.: Νικήφόρος Ορφανός.

Άποψη της περικλειστης πόλης της Αμμοχώστου σήμερα. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Αμμοχώστου.

Λεπτομέρεια από την ερειπωμένη Αμμόχωστο μετά την τουρκική εισβολή του 1974. Φωτογραφία: Νικηφόρος Ορφανός.

τις χαραμάδες τους ξεπροβάλλουν χόρτα, ακόμη και δένδρα, κυρίως ακακίες. Οι προσόψεις των ξενοδοχείων είναι γκρεμισμένες. Οι μπαλκονόπορτες των δωματίων τους θρυμματισμένες χάσκουν ορθάνοιχτες. Τα δωμάτιά τους έγιναν τεράστιες φωλιές αρουραίων και περιστεριών, τα περιτώματα των οποίων καλύπτουν τα πάντα. Αναρριχητικά φυτά ξεγλιστρούν έξω από τους κήπους τους, διασχίζουν δρόμους και σκαρφαλώνουν παντού. Μέσα από τα σπίτια με γκρεμισμένες στέγες ξεπροβάλλουν δένδρα. Από κτήρια έχουν καταρρεύσει κομμάτια τοίχων και αφήνουν να φανούν τα ξεγυμνωμένα από το περιεχόμενό τους δωμάτια. Η πόλη βρίσκεται σε προχωρημένο στάδιο φθοράς. Σκόνη και άμμος στοιβάζεται παντού, λες και η μοίρα της Αμμόχωστος επανέρχεται. Το συρματοπλέγμα που την περιζώνει, σκουριασμένο κι αυτό, κρατά τις εκτοπισμένες ψυχές μακριά από το νεκρό της σώμα. «Προστατεύει τα φαντάσματα ή τις χελώνες

καρέτα-καρέτα, που φωλιάζουν στην αμμουδιά της;», αναρρωτιέται ο συγγραφέας του βιβλίου *Η γη χωρίς εμάς*, Αλάν Γουάισμαν. Ο παφλασμός της θάλασσας, το βουητό του αέρα, που περνά μέσα από τις ανοιχτές πόρτες, τα παράθυρα, τις χαραμάδες των τοίχων και το γουργούρισμα των περιστεριών, σπάνε τη μονοτονία της σιωπής και ακούγονται σαν θρήνος αρχαίας ελληνικής τραγωδίας.

Η προμελετημένη και οργανωμένη πολιτισμική γενοκτονία της πόλης, άρχισε με την αλλαγή όλων των ελληνικών ή ελληνικής ρίζας τοπωνυμίων της. Ενδεικτικά αναφέρονται εδώ, η Έγκωμη που έγινε Tuzla, η ελληνικής προέλευσης ονομασία Φαμακούστα, που έγινε Gazimanusa, η Νέα Αμμόχωστος, που έγινε Maras, φαινομενικά και μόνο τουρκικό, αφού αντλεί την προέλευσή του από τον ιππότη Νικόλαο, που πήρε το επίθετο Μοράμπιτ από το χωριό Μόρα, όπου είχε μεγάλη ιδιοκτησία και από εκεί,

ο Ρίτσαρντ Πόκοκ (1738) έδωσε την ονομασία Merash στη Νέα Αμμόχωστο (ρίζα του λεγόμενου Maras είναι το Μόρα και Μέρα, που προέρχονται από την ομηρική λέξη μόρος, δηλαδή το μέρος και μάλιστα που παραχωρήθηκε από τους θεούς, άρα και μοίρα). Στα περίχωρα της Αμμοχώστου, ο Άγιος Σέργιος έγινε Yenî Bocazici, οι Στύλλοι έγιναν Mutluyaka, τα Λιμνιά Mortmenekce, η Αχερίτου Guvercinlik κλπ.. Οι αλλαγές αυτές εντάσσονται στην ευρύτερη τουρκική προσπάθεια εξαίλιψης οτιδήποτε θα θύμιζε την ελληνικότητα της Αμμοχώστου και της Κύπρου γενικότερα.

Επειδή η ταυτότητα του τόπου δεν επιβεβαιώνεται μόνο από τις ελληνικές ονομασίες, αλλά και κυρίως από την ιστορία, τους αρχαιολογικούς χώρους, τα αρχαιολογικά ευρήματα, τα διάφορα μνημεία, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, επιδίωξη των Τούρκων ήταν και παραμένει η εξαφάνιση ή τουρκοποίηση και αυτών των αδιάψευστων τεκμηρίων. Όμως, για κακή τους τύχη αυτά έχουν είδη καταγραφεί ή ευρήματα εκτίθενται σε Μουσεία όλου του κόσμου, με την ένδειξη της προέλευσής τους, χάρη σε ξένους αρχαιολόγους, αλλά και Κύπριους όπως ο Πορφύριος Δίκαιος και ο Βάσος Καραγιώργης. Η χωρίς κυρώσεις εγκληματική πολιτική των Τούρκων, τόσο του παρόντος όσο και του παρελθόντος, τους επιτρέπει να ελπίζουν ότι μια μέρα όλα θα ξεχαστούν και θα μπορέσουν να κάνουν δικό τους και αυτό τον τόπο. Γι' αυτό και δε διστάζουν καθόλου να εγκαταλείπουν στη φθορά του χρόνου και των καιρικών συνθηκών, αρχαιολογικούς χώρους, που με σεβασμό έφεραν στην επιφάνεια ντόπιες και ξένες αποστολές, με αποτέλεσμα να καταστρέφονται και μαζί τους να χάνονται σημαντικές πληροφορίες για την ιστορία της Ανθρωπότητας.

Η τουρκική επιδρομή διέκοψε επιδιορθώσεις, αναστηλώσεις μνημείων και ανασκαφών στους χώρους της Έγκωμης-Σαλαμίνας, προκατόχων της πόλης της Αμμοχώστου. Έχουν καταστεί απρόσιτες στους αρχαιολόγους, οι οποίοι δούλεψαν σκληρά και πολλά χρόνια σε ανασκαφές και στην μελέτη της ιστορίας τους. Στην Έγκωμη ολόκληρος ο αρχαιολογικός χώρος έχει ερημωθεί, λεηλατηθεί και αφεθεί στη φθορά του χρόνου, ενώ ένα μέρος των αποθηκών με τα αρχαιολογικά ευρήματα έχει καταστραφεί από τον τουρκικό στρατό. Η Σαλαμίνα αφέθηκε απεριποίητη και ασυντήρητη, παρόλο ότι χρησιμοποιείται ως τουριστικός προορισμός και οι Τούρκοι ξεναγοί την παρουσιάζουν ως δήθεν κατάλοιπο «τουρκικού πολιτισμού». Για να εισέλθει κανείς στον αρχαιολογικό χώρο πληρώνει είσοδο, κάτι που έζησε σαν μαρτύριο ο Κύπριος αρχαιολόγος Βάσος Καραγιώργης, που μόχθησε να φέρει στο φως την αρχαία Σαλαμίνα της Κύπρου. Κατά παράβαση της Σύμβασης της Χάγης του 1956, το Πανεπιστήμιο της

Άγκυρας, εδώ και μερικά χρόνια, διενεργεί παράνομες ανασκαφές στη Σαλαμίνα, χωρίς να τηρούνται οι επιστημονικές μέθοδοι. Αντιπρόσωπος της UNESCO που επισκέφθηκε την πόλη, λίγα χρόνια μετά την εισβολή, βρήκε άδειες τις βιτρίνες μικρών πολύτιμων αντικειμένων του Επαρχιακού Μουσείου Αμμοχώστου. Τα σημαντικά αντικείμενα των ιδιωτικών αρχαιολογικών συλλογών, έχουν επίσης εξαφανισθεί. Μερικά αντικείμενα της συλλογής του Χ. Χατζηπροδρόμου εντοπίστηκαν σε δημοπρασίες στο Λονδίνο, λίγο μετά την εισβολή, και επιστράφηκαν στο νόμιμο ιδιοκτήτη τους. Άλλα πωλήθηκαν σε μαύρη αγορά στη Γαλλία και άλλων οι φωτογραφίες βρέθηκαν στα χέρια πιθανών αγοραστών σε Ευρώπη και Αμερική.

Τα κατάλοιπα της Βασιλικής του Αγίου Επιφανίου στην Κωνσταντία, η οποία αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες Βασιλικές της Κύπρου, και αυτά της εντυπωσιακής Βασιλικής της Καμπανόπετρας, με τα πλούσια μαρμαροθετήματα, βρίσκονται στο έλεος του χρόνου, των Τούρκων αρχαιοκάπηλων και τυμβορύχων.

Άποψη λουτρών της παλαιοχριστιανικής Βασιλικής της Καμπανόπετρας στη Σαλαμίνα. Φωτ.: Λάκης Δημητριάδης.

Το Αγίασμα του Νικόδημου, με τις παλαιότερες μέχρι σήμερα σωζόμενες τοιχογραφίες της Κύπρου, πολλά τμήματα της Παλαιохριστιανικής Σαλαμίνας, που έφερε στο φως η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή, πριν το 1974, είναι επίσης εγκλωβισμένα και εκτεθειμένα σε διάφορους κινδύνους, στερώντας τη Γαλλική αποστολή από κάθε δικαίωμα επ' αυτών. Η Βασιλική και το Μοναστήρι του Αποστόλου Βαρνάβα, λεηλατήθηκαν και οι μοναχοί εκδιώχθηκαν, απαγορεύοντας την ελεύθερη πρόσβαση των πιστών και την άσκηση των θρησκευτικών τους καθηκόντων, όπως εξάλλου και σε όλες τις κατεχόμενες εκκλησίες και μοναστήρια. Τα μεσαιωνικά μνημεία και η γοτθική πολιτιστική κληρονομιά της πόλης έχει παραδοθεί επίσης στην εγκατάλειψη. Πολλοί άλλοι χριστιανικοί ναοί της Αμμοχώστου, αφού λεηλατήθηκαν, παραδόθηκαν στην καταστροφή και στο έλεος των Τούρκων αρχαιοκάπηλων, οι οποίοι, με τη συνεργία των κατοχικών στρατευμάτων και του κατοχικού καθεστώτος, διοχετεύουν αρχαία ευρύματα, εικόνες, ψηφιδωτά, τοιχογραφίες κ.ά., σε διεθνείς κλεπταποδόχους, από την Ιαπωνία μέχρι τις ΗΠΑ και από την Αυστραλία μέχρι την Ολλανδία και Γερμανία, κατά παράβαση των σχετικών διατάξεων της Σύμβασης της Χάγης του 1956, που και η Τουρκία έχει προσυπογράψει. Αγνοείται επίσης η τύχη μουσειακών και άλλων εκθεμάτων, βιβλιοθηκών με δυσεύρετα και πανάκριβα βιβλία, όπως εκείνα της βιβλιοθήκης του Μαραγκού, ξεχωριστά και μεγάλης ιστορικής αξίας έργα τέχνης, όπως εκείνα του Πολ Γεωργίου. Ας σημειωθεί ότι ένα από τα σπουδαιότερα έργα του Πολ Γεωργίου ήταν εμπνευσμένο από την έξοδο των Εβραίων με τη δημιουργία του κράτους του Ισραήλ, που έγινε από την Αμμόχωστο στο Τέσσερα Μίλι και την οποία θυμούνται με συγκίνηση τόσο οι Ισραηλίτες όσο και οι Εβραίοι της διασποράς.

Η Κυπριακή Δημοκρατία, η Εκκλησία της Κύπρου, καθώς και άτομα, καταβάλλουν προσπάθειες εντοπισμού και επαναπατρισμού κυπριακών πολιτιστικών αγαθών.

Μετά το 1974, τα μνημεία της Αμμοχώστου, όχι μόνο παραμελήθηκαν αλλά και οι αλλότριες χρήσεις τους, αποτελούν προκλητικό τρόπο βεβήλωσής τους. Χριστιανικοί ναοί μετατράπηκαν σε αποθήκες ζωοτροφών, κοτέτσια, μάντρες ζώων, τζαμιά, κέντρα διασκέδασης, εστιατόρια κ.λπ., ή ολόκληροι ναοί καταδαφίστηκαν και κοιμητήρια ισοπεδώθηκαν. Όλα αυτά δείχνουν την ασέβεια προς τη χριστιανική πίστη και θρησκεία, αλλά και αποκαλύπτουν την έλλειψη ελάχιστης πολιτισμικής συνείδησης του κατακτητή. Η λαμπρή πολιτιστική κληρονομιά της Αμμοχώστου βρίσκεται έτσι υπό συνεχή απειλή της τουρκικής γενοκτόνου πολιτικής. Ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζεται ο ελληνικός

Απόψεις της εκκλησίας του Αγίου Μέμονος.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Αμμοχώστου.

Το κατεχόμενο Δημοτικό Μέγαρο Αμμοχώστου.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Αμμοχώστου.

Το γνωστό Φάληρο σήμερα. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Αμμοχώστου.

Λεωφόρος Δημοκρατίας προς Αγία Τριάδα σήμερα. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Αμμοχώστου.

Από την ερειπωμένη πόλη της Αμμοχώστου σήμερα. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Αμμοχώστου.

και χριστιανικός υλικός πολιτισμός στην κατεχόμενη Αμμόχωστο, είχε ως συνέπεια η πόλη να βρεθεί μεταξύ των 100 τοποθεσιών του κόσμου, με το μεγαλύτερο κίνδυνο καταστροφής, που έχουν ενταχθεί στον κατάλογο του World Monuments Fund. Ο Τούρκος κατακτητής θα δυσκολευτεί να ησυχάσει, γιατί είναι παράνομος. Η παρουσία του θα κλονίζεται κάθε φορά που η οποιαδήποτε αρχαιολογική σκαπάνη θα ανασύρει από τα βάθη της γης, αγάλματα αρχαίων ελληνικών θεοτήτων και Ελλήνων ηρώων. Κάθε φορά που μια επιγραφή θα μιλά την ελληνική γλώσσα. Κάθε φορά που ένα σύγκραμα ή ολόκληρες αίθουσες Μουσείων, θα διαλαλούν την ελληνικότητα των περιοχών, που διά της βίας κατέχει. Κάθε φορά που ο αντιπολιτισμός του θα χλευάζεται, συγκρινόμενος με τον ελληνοχριστιανικό πολιτισμό και την ιστορική ουσία αυτής της γης. Θα έχει επιπλέον να αντιμετωπίσει την αγάπη των εκτοπισμένων και προσφύγων κατοίκων της πόλης, το πείσμα και την αγωνιστικότητά τους.

Μετά τον εκτοπισμό τους οι δημότες της πόλης βρήκαν το κουράγιο και τη δύναμη να οργανωθούν εκ νέου και να δραστηριοποιούνται στις ελεύθερες περιοχές. Διά στόματος των δημοτικών τους αρχόντων και των κοινοβουλευτικών τους εκπροσώπων, δηλώνουν ότι δεν ξεχνούν και δε θα πάψουν να παρενοχλούν με τη μνήμη και τη δράση τους τον κατακτητή. Ότι είναι έτοιμοι να ξαναδώσουν ζωή στην πόλη τους, όταν και όποτε επιστρέ-

ψουν. Σε συνεργασία με όλες τις Οργανώσεις και τα Σωματεία της πόλης, ο εκτοπισμένος Δήμος διοργανώνει πληθώρα αντικατοχικών εκδηλώσεων, εκθέσεων, αδελφοποιήσεων με άλλους Δήμους και γενικά δεν παύει να επιδεικνύει την αποφασιστικότητά του για επιστροφή στην πόλη του. Ενημερώνει εντός και εκτός Κύπρου για το Κυπριακό, το συνεχιζόμενο εγκλωβισμό της πόλης της Αμμοχώστου και των περιουσιών των δημοτών του, την καταστροφή της ελληνικής και χριστιανικής πολιτιστικής κληρονομιάς από την Τουρκία και το κατοχικό της καθεστώς. Οι απανταχού ευρισκόμενοι Αμμοχωστιανοί συνεισφέρουν, με διάφορους τρόπους, στον αγώνα αυτό, αλλά και για την απελευθέρωση όλης της κατεχόμενης πατρίδας τους και την επιστροφή όλων των Κυπρίων προσφύγων στις πατρογονικές τους εστίες.

Με την εργατικότητα και το επιχειρηματικό τους πνεύμα, οι δημότες της Αμμοχώστου επαναδραστηριοποιήθηκαν, δυναμικά και με πείσμα, στην ελεύθερη Κύπρο, κατορθώνοντας να δημιουργήσουν εστίες εμπορικής ανάπτυξης, ενισχύοντας έτσι και το σύνολο της κυπριακής οικονομίας, μετά την καταστροφική τουρκική επιδρομή. Παρά τον εκτοπισμό τους, με τη θέληση για ανέλιξη, την τόλμη και την πρωτοπορία τους, οι δημότες της Αμμοχώστου αναδείχθηκαν ως απαραίτητο και ελπιδοφόρο κύτταρο της κυπριακής κοινωνίας, στους άνισους αγώνες επιβίωσης που αυτή διεξάγει. Η πνευματική Αμμόχωστος άρχισε

Το προσωρινό οίκημα του Δήμου Αμμοχώστου.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Αμμοχώστου.

Ο πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας Κάρολος Παπούλιας ατενίζει την κατεχόμενη Αμμόκωστο κατά την επίσκεψή του στην Κύπρο. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Αμμοχώστου.

σιγά σιγά να αναστηλώνεται στη διασπορά και να συνεχίζει το δημιουργικό της έργο. Η επαναδραστηριοποίηση παλαιών πολιτιστικών Οργανώσεων και Σωματείων, η ίδρυση Πολιτιστικού Κέντρου Κατεχόμενης Αμμοχώστου, η ανασύσταση της Μητρόπολης Αμμοχώστου και οι εν γένει δραστηριότητες του Δήμου Αμμοχώστου, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, βοήθησαν ώστε οι Αμμοχωστιανοί να διατηρήσουν την ταυτότητά τους, να επιβιώσουν και να αγωνίζονται για την επιστροφή στα σκλαβωμένα τους χώματα.

Γ.Δραστηριότητες του εκτοπισμένου Δήμου εντός Κύπρου

Το ένδοξο παρελθόν του Δήμου Αμμοχώστου αποτελεί το φάρο του παρόντος και του μέλλοντός του. Μετά από τόσα χρόνια στον εκτοπισμό, οι δημότες του διατηρούνται ενωμένοι. Πυρήνας της ενότητάς τους είναι η αγάπη για την πόλη τους, που εκφράζεται από το Δήμο τους και μέσα από τις 55 Οργανώσεις και Σωματεία. Μεταξύ αυτών τα Σωματεία, «Ανόρθωση», «Νέα Σαλαμίνα», «Μαραθών Κάτω Βαρωσίων», «Δόξα Νεαπόλεως Αμμοχώστου», «Εκτοπισθέντων και Αποδήμων Άγιος Μένων Αμμοχώστου», «Κίνηση Προσφύγων Αμμοχώστου», «Λύκειο Ελληνίδων Αμμοχώστου», «Σύνδεσμος Αποφοίτων Εμπορικού Λυκείου Αμμοχώστου», οι Σύνδεσμοι «Ευημερίας Τυφλών Αμμοχώστου» και «Φιλοπώχου Αμμοχώστου», «Όμιλος Αντισφαίρισης», «Ναυτικός Όμιλος» κλπ. Τα πολιτισμικά αυτά εργαστήρια του Δήμου δεν έπαψαν να παλεύουν στην προσφυγιά, μεταφέροντας τον αγωνιστικό παλμό των δημοτών της Αμμοχώστου, για δημιουργικότητα και πρόοδο, αλλά και για απελευθέρωση και επιστροφή στις πατρογονικές εστίες και περιουσίες τους.

Το 1996, με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου, ιδρύθηκε το Πολιτιστικό Κέντρο Κατεχόμενης Αμμοχώστου. Βρίσκεται στη Δερύνεια, στην άκρη δηλαδή της Αμμοχώστου, δίπλα από τη γραμμή Ατίλα, που διαχωρίζει παράνομα το νησί. Βασικός στόχος του Κέντρου είναι η ενημέρωση για την κατοχή της Αμμοχώστου από τα τουρκικά στρατεύματα, αλλά και η λειτουργία του ως πολιτιστικού φορέα. Στους χώρους του, σχεδόν καθημερινά, φιλοξενούνται, ξεναγούνται και ενημερώνονται πολλοί επισκέπτες. Γίνονται προβολές ταινιών, εκθέσεις ζωγραφικής, φωτογραφίας, αερογραφίας, γλυπτικής και διανέμεται υλικό για την ιστορία, τον πολιτισμό και τη λαϊκή παράδοση των κατεχόμενων. Στον προθάλαμο υπάρχουν χάρτες, φωτογραφίες και στοιχεία για τους Αγνοούμενους, τους Εγκλωβισμένους, αποφάσεις και ψηφίσματα του Ο.Η.Ε., του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου της Ευρώπης και άλλων διεθνών Οργανισμών για τον τόπο. Επι-

σκέπτες μπορεί να είναι επίσημοι ξένων κρατών, δημοσιογράφοι, τηλεοπτικά κανάλια, ξένοι και Ελλαδίτες τουρίστες, καθώς και ομάδες μαθητών και φοιτητών. Στο δεύτερο όροφο του Κέντρου λειτουργεί Παρατηρητήριο, απ' όπου οι διάφοροι επισκέπτες μπορούν, με τη βοήθεια διόπτρας, να αγναντέψουν από «απόσταση αναπνοής», την πόλη της Αμμοχώστου και σχεδόν ολόκληρη την κατεχόμενη κυπριακή γη. Στο καινούργιο Πολιτιστικό Κέντρο, που λειτουργεί από το 2001, υπάρχει μικρή Βιβλιοθήκη, με βιβλία για τα κατεχόμενα, καθώς και ταινιοθήκη. Λειτουργεί επίσης προθήκη με είδη παραδοσιακής Τέχνης και μουσικά αντίγραφα. Σε ξεχωριστή προθήκη εκθέτονται αντιπροσωπευτικά αρχαιολογικά ευρήματα από την επαρχία Αμμοχώστου. Διάφορες Οργανώσεις και Σωματεία χρησιμοποιούν τους χώρους του Κέντρου για σεμινάρια, διαλέξεις, παρουσιάσεις βιβλίων και ψηφιακών δίσκων, φιλολογικά μνημόσυνα και για φιλανθρωπικές και άλλες εκδηλώσεις. Σε όλες αυτές τις δραστηριότητες, το Κέντρο συμμετέχει ενεργά, όπως και στις αντικατοχικές και άλλες εκδηλώσεις του Δήμου, που φιλοξενούνται εκεί κάθε χρόνο.

Στις 12 Φεβρουαρίου 2007, η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Κύπρου αποφάσισε την ανασύσταση παλαιών Επισκοπών, που για ιστορικούς λόγους έπαψαν να υφίστανται. Μεταξύ αυτών συμπεριελήφθη και η Μητρόπολη Κωνσταντίας-Αμμοχώστου. Πρώτος Μητροπολίτης της εξελέγη, στις 11 Μαΐου 2007, ο μέχρι τότε Χωρεπίσκοπος Τριμυθούνας (1996-2007), κ. Βασίλειος. Η ενθρόνισή του έγινε στις 12 Μαΐου, στον Ιερό Ναό Αγίου Γεωργίου Παραλιμνίου. Έτσι ο θρόνος του Αποστόλου Βαρνάβα, που κατά τη βυζαντινή κυρίως περίοδο αποτελούσε την Αρχιεπισκοπή του τόπου, έγινε ξανά Μητρόπολη, με προσωρινή έδρα το Παραλίμνι, μέχρι την απελευθέρωση και την επιστροφή στην Αμμόχωστο. Η απόφαση για επανασύσταση αυτής της Μητροπόλης είναι ιστορικής σημασίας αλλά και ένα οφειλόμενο χρέος προς τον ιδρυτή της Εκκλησίας της Κύπρου, προστάτη και Αρχιεπίσκοπο του τόπου, Απόστολο Βαρνάβα, και τους διαδόχους του, μεταξύ των οποίων ο Άγιος Επιφάνιος. Η πολιτειακή, πνευματική, οικονομική και θρησκευτική ανασύνταξη των κατοίκων της Αμμοχώστου στον εκτοπισμό, βοήθησε έτσι ώστε ο Δήμος Αμμοχώστου να επανακτήσει τις δυνάμεις του, να επαναδραστηριοποιηθεί και να διεκδικεί τα δίκαια των δημοτών του.

Ο Δήμος Αμμοχώστου ενημερώνει τους δημότες του, τους επιβραβεύει, τους συμπαραστέκεται, τους εμψυχώνει και τους φέρνει σε επαφή με πνευματικούς ανθρώπους, καλλιτέχνες και επιστήμονες. Διοργανώνει εκδηλώσεις, όπου οι δημότες του έχουν την ευκαιρία να συναντηθούν, να συνομιλήσουν, να καλλιεργηθούν και να αντλήσουν δυνάμεις για να συνεχίσουν

Από την επίσκεψη του Μίκη Θεοδωράκη στην Κύπρο.

Φωτ: Αρχείο Δήμου Αμμοχώστου.

τους πολλαπλούς αγώνες επιβίωσης και απελευθέρωσης της αγαπημένης τους πόλης. Η φωνή των αξιωματούχων του Δήμου, μέσα και έξω από την Κύπρο, ενώνεται με τις φωνές των αξιωματούχων της Κυπριακής Δημοκρατίας. Ενδεικτικά αναφέρονται τα εξής: Μεταξύ 8 και 14 Απριλίου 2007, δούλεψαν 425 εθελοντές σε 25 κέντρα σε ολόκληρη την Κύπρο, όπου 26.000 εκτοπισμένοι από την Αμμόχωστο υπέγραψαν μια διακήρυξη, η οποία, μεταξύ άλλων, έκφραζε την επιθυμία και αποφασιστικότητά τους να αγωνιστούν για την επιστροφή της πόλης τους. Στις 14 Απριλίου 2007, ο Δήμαρχος Αθηναίων στο πλαίσιο της επίσκεψής του στην Κύπρο, συνάντησε και τις αρχές του εκτοπισμένου δήμου Αμμοχώστου και ενημερώθηκε για τα ζητήματα που τις απασχολούν. Στις 6 Ιουλίου, ο Υπουργός Παιδείας της Κυπριακής Δημοκρατίας, Άκης Κλεάνθους, απεύθυνε χαιρετισμό στην εκδήλωση του Δήμου για τη βράβευση των αρίστων μαθητών και αθλητικών Σωματείων της Αμμοχώστου. Ο καθηγητής Διεθνών Σχέσεων και Ευρωπαϊκών Θεμάτων του Πανεπιστημίου Κύπρου, Ιωσήφ Ιωσήφ, μίλησε για την αναζήτηση Ευρωλύσης, το «Κοινόν Κυπρίων» και την Αμμόχωστο. Στις 30 Οκτωβρίου 2008, ο Δήμαρχος Αμμοχώστου, τέλεσε τα εγκαίνια Έκθεσης Εικαστικών Δημιουργιών των Μελών και Φίλων του Συλλόγου Αποφοίτων του Εμπορικού Λυκείου Αμμοχώστου, που διοργανώθηκε στο πολιτιστικό Κέντρο Κατεχόμενης Αμμοχώστου, στη Δερύνεια.

Πλάνο από αντικατοχική εκδήλωση του Δήμου Αμμοχώστου. Φωτ: Αρχείο Δήμου Αμμοχώστου.

Υποδοχή Μαραθωνοδρόμων στην αντικατοχική εκδήλωση στο οδόφραγμα της Δερύνειας. Φωτ: Αρχείο Δήμου Αμμοχώστου.

Εκδήλωση στη μικρή Σαλαμίνα στη Φασούλα. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Αμμοχώστου.

Οι ειρηνικές αντικατοχικές εκδηλώσεις, που διοργανώνονται κάθε χρόνο από το Δήμο Αμμοχώστου, τα Σωματεία και τις διάφορες οργανώσεις της Αμμοχώστου, αποτελούν κιβωτό μνήμης. Επισφραγίζουν την υπομονή, τις αντιστάσεις και την αποφασιστικότητα των νόμιμων κατοίκων της για απελευθέρωση και επιστροφή, αλλά και την αγάπη προς την πόλη τους. Είναι εκδηλώσεις καταδίκης της εγκληματικής συμπεριφοράς της Τουρκίας αλλά και εκδηλώσεις που στιγματίζουν την αδιαφορία του πολιτισμένου κόσμου. Σε κάθε τέτοια εκδήλωση, ο Δήμαρχος υπενθυμίζει την τραγικότητα της τουρκικής επιδρομής και κατοχής, αξιολογεί τις εξελίξεις και προτείνει τρόπους αγώνα απελευθέρωσης και επιστροφής, χαράσσοντας τη σχετική πολιτική του Δήμου. Σε γενικές γραμμές αυτά περιλαμβάνονται και στη χαρακτηριστική ομιλία του Δημάρχου Αλέξη Γαλανού, στην αντικατοχική εκδήλωση της 7ης Αυγούστου 2010, όπου μεταξύ άλλων αναφέρονται και τα εξής: «Ατενίζουμε και σήμερα την πόλη μας πίσω από το συρματοπλέγμα, ζωντανή... μαρτυρία του εγκλήματος της κατοχής και της τραγικότητας της διαίρεσης της πατρίδας μας (...) Όμως η αποψινή μας συνέλευση δεν αποσκοπεί μόνο στο να θυμηθούμε την αγαπημένη μας πόλη. Δεν είμαστε εδώ ως συντηρητές μνήμης. Δεν ζούμε για να πενθούμε αυτά που χάσαμε, αλλά για να τα διεκδικήσουμε. Είμαστε εδώ για να δώσουμε φωνή στην Αμμόχωστο (...) Μας ανησυχεί η αδιαλλαξία η εντεινόμενη αδιαλλαξία της

τουρκικής πλευράς η οποία οδηγεί σε ναυάγιο και αδιέξοδο τη διαδικασία του εν εξελίξει διαλόγου. Μας ενοχλεί η απροθυμία των ξένων να μας ακούσουν και να αντιληφθούν τον πραγματικό ρόλο και τις ευθύνες της Άγκυρας (...) Είναι λυπηρό και απογοητευτικό, αλλά σε κάθε μας επαφή στο εξωτερικό, διαπιστώνουμε ότι η Τουρκία και οι Τουρκοκύπριοι είναι αυτοί οι οποίοι -χωρίς να έχουν κάνει έστω και μία κίνηση επί της ουσίας- κερδίζουν τις εντυπώσεις (...) Αν κρίνουμε ότι... τα πράγματα στο Κυπριακό έχουν φθάσει σε αδιέξοδο, σε τέλμα, τότε, ναι, να μελετήσουμε και να χαράξουμε νέες στρατηγικές. Νέες στρατηγικές όμως που θα μας φέρνουν πιο κοντά στη λύση, όχι να μας απομακρύνουν ακόμη περισσότερο από αυτή. Στρατηγικές επανένωσης, ανάκτησης πατρογονικών εστιών κι όχι στρατηγικές οριστικής απεμπόλησής τους (...) Μήπως είναι η ώρα να πούμε στους Ευρωπαίους εταίρους μας, αλλά και στην ίδια την Άγκυρα, ότι πρώτα θα συμμορφωθεί, πρώτα θα αποσύρει τα κατοχικά της στρατεύματα από την Κύπρο, και μετά θα συνεχίσει την πορεία της προς την Ευρώπη;»

Ο Δήμαρχος θεωρεί ότι η ανάδειξη του θέματος της Αμμοχώστου θα επαναφέρει την Τουρκία στη θέση της επιδρομικής και κατοχικής δύναμης και θα πάψει να χρησιμοποιεί τις ενδοκυπριακές συνομιλίες για να κερδίζει χρόνο και να υποσκάπτει την υπόσταση της Κυπριακής Δημοκρατίας. «Η Αμμόχωστος», είπε, «είναι στρατηγικό χαρτί για ολόκληρη την Κύπρο, γιατί κατέχεται αποκλειστικά από τουρκικά στρατεύματα» και διαβεβαίωσε ότι

Από αντικατοχική εκδήλωση στο οδόφραγμα της Δερύνειας. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Αμμοχώστου.

πρόθεση του Δήμου δεν είναι η «Αμμοχωστοποίηση» του Κυπριακού, παραγνωρίζοντας ή εγκαταλείποντας τα άλλα κατεχόμενα κυπριακά εδάφη, διευκρινίζοντας: «... η διαδικασία επιστροφής της Αμμοχώστου στους νόμιμους κατοίκους της, θα είναι η απαρχή για αποχώρηση όλων των κατοχικών στρατευμάτων από το νησί (...) Η επιστροφή στην Αμμόχωστο είναι ο πόθος και το πάθος μας, αλλά τελικός στόχος και προορισμός του αγώνα μας είναι η απελευθέρωση της Κύπρου...». Ο λόγος του Δημάρχου έχει αποδέκτες τόσο εντός όσο και εκτός Κύπρου.

Δ.Δραστηριότητες εκτοπισμένου Δήμου εκτός Κύπρου

Ο Δήμαρχος Αμμοχώστου και οι Δημοτικοί του Σύμβουλοι δεν περιορίζονται μόνο σε εκδηλώσεις και δραστηριότητες εντός Κύπρου. Επιδίδονται σε μια πραγματική εκστρατεία ενημέρωσης στο εξωτερικό, ανατροπής της τουρκικής προπαγάνδας και διαμόρφωσης της διεθνούς κοινής γνώμης. Αντιπροσωπεία του Δημοτικού Συμβουλίου της Αμμοχώστου, με επικεφαλής το Δήμαρχο κ. Αλέξη Γαλανό, πραγματοποίησε επίσκεψη στις Βρυξέλες (26-29 Ιουνίου 2007). Είχε επαφές με αξιωματούχους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Ευρωβουλευτές, σημαντικές προσωπικότητες από όλες τις πολιτικές ομάδες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, ανώτερα στελέχη του Υπουργείου Εξωτερικών του Βελγίου, καθώς και Βέλγους Βουλευτές φίλους

της Κύπρου. Στο πλαίσιο της επίσκεψης, η αντιπροσωπεία επέδωσε στον Πρόεδρο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, κ. Hans-Gert, βιβλίο με τις 26.000 υπογραφές προσφύγων της Αμμοχώστου, οι οποίοι ζητούν την επιστροφή της κατεχόμενης τους πόλης. Ο κ. Γαλανός παρουσίασε επίσης το θέμα της Αμμοχώστου σε προγραμματισμένη συνεδρία της Επιτροπής Αναφορών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Το θέμα έγινε αντιληπτό και έγιναν διάφορες εισηγήσεις για πρωτοβουλίες. Η αντιπροσωπεία επέστρεψε στην Κύπρο ικανοποιημένη από την κατανόηση και ανταπόκριση που βρήκε.

Στις 30 Ιανουαρίου 2008 πραγματοποιήθηκε εκδήλωση για την Αμμόχωστο στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, η οποία εντασσόταν στο πλαίσιο επίσκεψης του Δημάρχου Αμμοχώστου και μελών του Δημοτικού Συμβουλίου στις Βρυξέλες. Στην εκδήλωση παρουσιάστηκε σύντομο φιλμάκι για την Αμμόχωστο, δωρεά του Ιδρύματος Λεβέντη, και το βιβλίο υπογραφών. Παρουρέθηκαν αρκετοί επίσημοι, μεταξύ των οποίων Κύπριοι και ξένοι Ευρωβουλευτές, καθώς και λειτουργοί του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Ευρωβουλευτές που έλαβαν το λόγο, εξέφρασαν τη στήριξή τους για επιστροφή της κλειστής πόλης της Αμμοχώστου στους νόμιμους κατοίκους της και τόνισαν τη δυσαρέσκειά τους για το ότι μια υποψήφια προς ένταξη χώρα κατέχει παράνομα έδαφος κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η αντιπροσωπεία είχε επίσης σειρά επαφών με Ευρωβουλευτές, συμπεριλαμβανομένων μελών της Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων της Επιτροπής Αναφορών, καθώς και της Μικτής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Ε.Ε.- Τουρκίας. Ο κ. Γαλανός συμμετείχε και στην καθιερωμένη συνάντηση της Ομάδας «Ένωση για την Ευρώπη των Εθνών», που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της Μίνι-Ολομέλειας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, όπου παρευρέθηκαν πέραν των 200 ατόμων. Ο Δήμαρχος τους ενημέρωσε για τις προσπάθειες των δημοτών του για επιστροφή στην πόλη τους, επισημαίνοντας ότι η πρόοδος στο θέμα της Αμμοχώστου θα βοηθούσε στην επίτευξη συνολικής λύσης στο Κυπριακό. Έλαβε δέσμευση του Προέδρου κ. Marcin Libicki, ότι στην τελική έκθεση για την Αμμόχωστο θα υπήρχαν σαφείς αναφορές στις ευθύνες του τουρκικού στρατού και στο περιεχόμενο των σχετικών ψηφισμάτων του Ο.Η.Ε.. Στη συνέχεια, ο Δήμαρχος και μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου, σε συνεργασία με τον Κύπριο αρχαιολόγο Βάσο Καραγιώργη, έκαναν περιοδεία σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Οι επισκέψεις σε κάθε χώρα συνοδεύονταν από έκθεση φωτογραφιών, προβολή ταινίας για την Αμμόχωστο και περιλάμβανε επίσης ενημερωτικές ομιλίες.

Κατά τη διάρκεια επίσκεψης στο Βερολίνο του κ. Γαλανού και του επικεφαλής της δημοτικής ομάδας του Δημοκρατικού Συναγερμού, κ. Κωστάκη Χατζηκακού, που ολοκληρώθηκε στις 15 Μαΐου 2009, έγιναν χρήσιμες επαφές. Στόχος της επίσκεψης ήταν η προώθηση της επιστροφής της Αμμοχώστου και ειδικότερα η διοργάνωση έκθεσης φωτογραφιών της στο Βερολίνο το Φθινόπωρο, παρόμοιας με εκείνη που πραγματοποιήθηκε στο Ευρωκοινοβούλιο. Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η συνάντηση με τον κ. Christoph Heusgen, Γενικό Διευθυντή Τμήματος Εξωτερικής Πολιτικής και Σύμβουλο της Καγκελαρίου κας Μέρκελ για θέματα Ασφάλειας. Ο Δήμαρχος του έθεσε το θέμα να επιτρέψει η Τουρκία την είσοδο εμπειρογνομώνων των Η.Ε. και της Ε.Ε. στην κλειστή περιοχή της Αμμοχώστου, προκειμένου να καταρτιστούν σχέδια μελλοντικής ανοικοδόμησης της πόλης. Χρήσιμες ήταν και οι συναντήσεις με τον Πρόεδρο της Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων της Ομοσπονδιακής Βουλής κ. Ruprecht Polenz, με τον Πρόεδρο Dr Dietman Bartsch και μέλη της Γερμανο-Κυπριακής Ομάδας στη Γερμανική Βουλή και άλλους Γερμανούς αξιωματούχους. Ο Δήμαρχος τους ανέλυσε τη σημερινή κατάσταση του Κυπριακού και ιδιαίτερα της πόλης της Αμμοχώστου. Σε κάθε συνάντηση ζητούσε πιο ενεργό εμπλοκή της Γερμανίας και της Ευρώπης, τονίζοντας ότι το Κυπριακό είναι διαθνές ζήτημα που απασχολεί τα Η.Ε., αλλά ταυτόχρονα είναι και ευρωπαϊκό.

Αδελφοποίηση με Δήμο Χανιών. Οι δύο Δήμαρχοι Αμμοχώστου Αλέξης Γαλανός και Χανιών Κυριάκος Βιρβιδάκης.

Φωτ.: Αρχείο Δήμου Αμμοχώστου.

Στις 15 Σεπτεμβρίου 2009, αντιπροσωπεία του Δήμου είχε συναντήσεις με ξένους διπλωμάτες, των Η.Π.Α., της Γερμανίας, της Σουηδίας, του Ηνωμένου Βασιλείου, της Ρωσσίας, της Κίνας και της Γαλλίας. Ο Δήμαρχος τους παρέδωσε ψήφισμα για την Αμμόχωστο, που εγκρίθηκε σε μεγάλη αντικατοχική εκδήλωση (12 Σεπτεμβρίου), διοργανωτής της οποίας ήταν ο ίδιος ο Δήμος Αμμοχώστου. Αναφέρθηκε στην ιδιαιτερότητα της Αμμοχώστου και τους ζήτησε να μεταφέρουν στις κυβερνήσεις τους το δίκαιο αίτημα απόδοσης της πόλης στους νόμιμους κατοίκους της, όπως προβλέπουν, το ψήφισμα S/550 (1984) του Συμβουλίου Ασφαλείας και η Συμφωνία Κυπριανού-Ντενκτάς του 1979. Στις 22 Οκτωβρίου του ίδιου χρόνου, ο Δήμαρχος επισκέφθηκε τον Πρόεδρο της Βουλής των Ελλήνων, κ. Φίλιππο Πετσάλνικο, ο οποίος τον διαβεβαίωσε για τη στήριξη του συνόλου της Βουλής, σε κάθε αγώνα που διεξάγεται για επιστροφή των νόμιμων κατοίκων όλων των κατεχομένων κυπριακών εδαφών. Ο κ. Γαλανός έκανε ιδιαίτερη αναφορά στην ανάγκη η Τουρκία να σεβαστεί τα ψηφίσματα του Ο.Η.Ε. και να επιστρέψει την πόλη της Αμμοχώστου στους νόμιμους κατοίκους της. Στις 2 Φεβρουαρίου 2012, με πρωτοβουλία του συνόλου των Κυπρίων ευρωβουλευτών, επιτεύχθηκε η συλλογή των απαιτούμενων υπογραφών Ευρωβουλευτών, κατόπιν υποβολής αιτήσεως από την Κίνηση Προσφύγων Αμμοχώστου. Η πρω-

Από επίσκεψη αντιπροσωπείας του Δήμου στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Φωτ.: Αρχείο Δήμου Αμμοχώστου.

τοβουλία, στηρίχθηκε από Ελλαδίτες και πολλούς ξένους ευρωβουλευτές, καθώς και από το Δήμο Αμμοχώστου. Η γραπτή δήλωση καλούσε, μεταξύ άλλων, «την τουρκική κυβέρνηση να ενεργήσει σύμφωνα με τα ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας των Η.Ε. (S/550 και S/789) και τις συστάσεις της έκθεσης της Επιτροπής Αναφορών του 2008 και να επιστρέψει το αποκλεισμένο τμήμα της Αμμοχώστου στους νόμιμους κατοίκους του, οι οποίοι θα πρέπει να εγκατασταθούν υπό συνθήκες ασφάλειας και ειρήνης». Το συγκεκριμένο ψήφισμα συνιστούσε ένα επιπλέον διπλωματικό όπλο στη διάθεση της Κυπριακής Δημοκρατίας. Πρόθεση ήταν να σταλεί σε όλα τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε.. Στις 21 Φεβρουαρίου του 2012, κατόπιν μυστικής ψηφοφορίας, ο Δήμαρχος Αμμοχώστου, κ. Γαλανός, εκτός από την προεδρία των κατεχόμενων Δήμων ανέλαβε και την προεδρία όλων των Δήμων της Κυπριακής Δημοκρατίας, με 61 ψήφους έναντι 29 του ανθυποψηφίου του Ανδρέα Χρίστου, Δημάρχου Λεμεσού. Αυτή η εκλογή αναδεικνύει τη δύναμη των κατεχόμενων Δήμων και ισχυροποιεί τη φωνή τους, τόσο εντός όσο και εκτός Κύπρου.

Η σύντομη αυτή ιστορική αναδρομή του Δήμου Αμμοχώστου και των ανθρώπων της πόλης, δίνει μια μικρή γεύση της σημερινής τους τραγωδίας και αφήνει να νοηθούν οι διαστάσεις της. Η Αμμόχωστος έχει όμως πολλές φωνές και οι προσευχές της για επιστροφή θα εισακουστούν. Μια από αυτές είναι η φωνή

της παιδαγωγού, συγγραφέως, ποιήτριας και πρώην Υπουργού Παιδείας της Κυπριακής Δημοκρατίας, Κλαίρης Αγγελίδου. Στον πρόλογο του βιβλίου της *Συνομιλία με την αδελφή μου Αμμόχωστο / Βίοι παράλληλοι*, Λευκωσία 2001, γράφει, μεταξύ άλλων: «Στο βιβλίο μου *‘Ο Δρόμος’* έγραψα, πως αν κάποτε γράψω τη βιογραφία μου, θα είναι η ιστορία των ανθρώπων που αντέχουν την οδύνη του χαμού μιας πόλης, του χαμού μιας ευτυχίας, των ανθρώπων της πόλης μου. Εκπληρώνω τώρα ένα μικρό χρέος γι’ αυτούς που μόχθησαν, και τράβηξαν τις χαρακιές του ονείρου τους σε τούτο το κομμάτι της γης, που το όνομά του είναι Αμμόχωστος. Η Αμμόχωστος, η πόλη της καρδιάς μας, περιμένει, θα περιμένει ακούραστη, αφτιασίδωτη, χαμογελαστή. Κι εγώ γράφω την ιστορία της, ό,τι βίωσα, για τα παιδιά και τα εγγόνια μου, τα παιδιά και τα εγγόνια όλης της πόλης, είτε γεννήθηκαν εκεί στην ευλογημένη γη, είτε γεννήθηκαν στην προσφυγιά, αλλά ζουν με την προσδοκία της επιστροφής. Τους βεβαιώνω, πως η πόλη μας περιμένει. Θα τη ξαναχτίσουμε από την αρχή, για να γίνει το ίδιο όμορφη κι ευλογημένη». Στο ποιήμα της «Στερνός Λόγος», αφήνει παρακαταθήκη σιγουριάς και δίνει οδηγίες επιστροφής: «Φύλαξε το κλειδί. Είναι του σπιτιού / Όταν θα πας ν’ ανοίξεις / Σε τόπο φύλαξε το σίγουρο / και κάπου κάπου να το καθαρίζεις. / Δεν πρέπει να σκουριάσει. / Νάναι έτοιμο, μόλις σας πούνε / να γυρίσετε...». Στην ποιητική της συλλογή *Σαλαμίνιες Αύρες*, εκφράζει τη βεβαιότητα ότι «Η Δικαιοσύνη έρχεται με πύρινη ρομφαία / θ’ αστράψουν οι ουρανοί (...) Η Νέμεση θα ‘ρθει».

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η σύντομη αναδρομική αυτή ιστορική παρουσίαση, περιγράφει τις καταβολές και την όλη πορεία των κατεχόμενων πόλεων, των εκτοπισμένων Δήμων και των κατοίκων τους. Επιπλέον, στιγματίζει τις συστηματικές και σκόπιμες προσπάθειες της κατοχικής δύναμης και του καθεστώτος της, να εξαλείψουν την ελληνική και χριστιανική πολιτιστική κληρονομιά και παρουσία στις κατεχόμενες αυτές πόλεις αλλά και στα κατεχόμενα γενικότερα, με στόχο τον πλήρη εκτουρκισμό τους. Η ιστορία των κατεχόμενων πόλεων και η ενδεικτική τους εικόνα, τόσο πριν όσο και μετά την τουρκική επιδρομή και κατοχή, αντανακλούν την ιστορία αλλά και το δράμα όλων των κατεχομένων κυπριακών εδαφών και της Κύπρου γενικότερα.

Η τουρκική επιδρομή του 1974, ο εκτοπισμός και η προσφυγοποίηση Ελλήνων και άλλων Χριστιανών, η αντικατάστασή τους με μεγάλο αριθμό Τούρκων εποίκων, αλλά και η βεβήλωση, καταστροφή ή κατεδάφιση ελληνικών και χριστιανικών μνημείων και ιερών χώρων, αποτελούν εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Μαζί με τα εγκλήματα πολέμου, που η Τουρκία διέπραξε κατά την επιδρομή της με τη συμμετοχή ή ανοχή και άλλων δυνάμεων, συνθέτουν την έννοια του διεθνούς εγκλήματος κατά της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η τουρκική πολιτική στρέφεται κατά των Ελλήνων, Μαρωνιτών, Αρμενίων και Λατίνων Κυπρίων, λόγω της εθνικής τους καταγωγής, της θρησκευτικής τους πίστης και της γλώσσας τους, αλλά σε τελική ανάλυση και κατά των Τουρκοκυπρίων επειδή διαφέρουν από τους Τούρκους. Η τουρκική ρατσιστική αντιμετώπιση των νόμιμων κατοίκων του νησιού επιβεβαιώνει τους πραγματικούς στόχους της Άγκυρας, που ανέκαθεν είχε, δηλαδή την εθνοκάθαρση, τη δημογραφική αλλοίωση, τον εκτουρκισμό των κατεχομένων και τη δημιουργία δύο κρατών στην Κύπρο, με απώτερο στόχο τον πλήρη έλεγχο όλης της νήσου. Από την ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αυτά τα ζητήματα δεν είναι μόνο διεθνή, αλλά και ευρωπαϊκά.

Οι άλλοτε εννέα γεμάτες ζωή πόλεις, που μέχρι το 1974 αποτελούσαν την πλειοψηφία των Δήμων της Κύπρου, ακόμη κατέχονται από τα τουρκικά στρατεύματα. Αυτόχθονες κάτοικοί τους βασανίστηκαν, δολοφονήθηκαν, εκτοπίστηκαν. Ο πολιτισμός που ανέπτυξαν και εδραίωσαν μέσα στους αιώνες, υπόκειται στις καταστροφικές διαθέσεις των κατακτητών. Αρχαίοι και νεότεροι οικισμοί εγκλωβίστηκαν και καταστράφηκαν, εκκλησίες συλήθηκαν, περιουσίες έτυχαν σφετερισμού. Σωματεία, σπίτια και σχολεία στερούνται τους γνώριμους δημιουργούς και θαμώνες τους. Υπό την ανοχή ισχυρών της γης, συντηρείται μια παράνομη κατάσταση, που προσβάλλει τον πολιτισμένο κόσμο. Στο βωμό πολιτικών, ιδεολογικών, οικονομικών και στρατηγικών συμφερόντων, θυσιάζονται ηθικές αξίες, διεθνείς αρχές και κανόνες δικαίου και παραγράφονται διεθνή εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και του πολιτισμού της. Οι εκτοπισμένοι Δήμοι και οι δημότες τους, μαζί με το κράτος και την Εκκλησία της Κύπρου, καταβάλλουν υπεράνθρωπες προσπάθειες, για να διασώσουν έναν πολιτισμό, αξεπέραστο σε κάλλος, αξία και νόημα, που δεν ανήκει μόνο στην Κύπρο αλλά και στην ανθρωπότητα.

Οι εκπρόσωποι των εκτοπισμένων Δήμων της Κύπρου εκφράζουν τη θέληση των δημοτών τους, που είναι η απελευθέρωση, η επιστροφή στις πατρογονικές τους εστίες και η ειρηνική συνύπαρξή τους με το νόμιμο τουρκοκυπριακό στοιχείο. Γνωρίζουν ότι τα δικαιώματά τους αυτά είναι αναφαίρετα και ότι κατοχυρώνονται από τη διεθνή έννομη τάξη και δεν παραγράφονται, όσα χρόνια και αν περάσουν. Εκτοπισμένοι Δήμοι και δημότες θεωρούν χρέος τους έναντι των προγόνων τους και υποχρέωσή τους έναντι των απογόνων τους, να συνεχίσουν να τα διεκδικούν, μέχρι την αποκατάστασή τους. Δηλώνουν έτοιμοι να δεχθούν έναν έντιμο συμβιβασμό, λειτουργικό και βιώσιμο, που θα εξασφάλιζε την επιστροφή στα σπίτια

και στις περιουσίες τους, υπό συνθήκες ασφάλειας. Γι' αυτούς συμβιβασμός δε σημαίνει όμως κατ' ανάγκη συνεχείς υποχωρήσεις μπροστά στην τουρκική αδιαλλαξία και αποποίηση των διεθνώς κατοχυρωμένων δικαιωμάτων και ελευθεριών τους.

Με τους δημότες τους διασκορπισμένους και τις πόλεις τους κατεχόμενες, η ανασύσταση και αναπροσαρμογή των αρμοδιοτήτων των εκτοπισμένων Δήμων δεν ήταν εύκολο έργο. Παρόλα αυτά, στους προσωρινούς τους χώρους στις ελεύθερες περιοχές της Κυπριακής Δημοκρατίας, Δήμαρχοι και Δημοτικά Συμβούλια έθεσαν στις προτεραιότητές τους τη συντήρηση ηθών και εθίμων των δημοτών τους, τη σφυρηλάτηση του κοινωνικού τους ιστού, ο οποίος διαρρήχθηκε με την τουρκική επιδρομή και κατοχή και πρωτοστατούν στο σημαντικό τομέα της διαφώτισης, τόσο της εσωτερικής όσο και της διεθνούς κοινής γνώμης. Υπενθυμίζουν την κατοχή των πόλεών τους, τις καταβολές των δημοτών τους και τις αδικίες που έχουν υποστεί. Ενημερώνουν για τα δικαιώματά τους, καθοδηγούν και αναθερμαίνουν την αγάπη προς τους κατεχόμενους τόπους τους και γενικά γίνονται παράδειγμα και οδηγοί, για όλους τους εκτοπισμένους και πρόσφυγες, ενώ παράλληλα ευαισθητοποιούν όλους τους συμπατριώτες τους, καθιστώντας τους κοινωνούς των αγωνιών και αγώνων τους για απελευθέρωση και επιστροφή. Τονίζουν την ύπαρξή τους και ακούραστα αγωνίζονται για την υλοποίηση των στόχων τους, με σύνθημα την παρακαταθήκη του αείμνηστου Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας Μακαρίου Γ' (20 Ιουλίου 1977): «... Δεν ξεχνούμε τα σκλαβωμένα χωριά και τις πόλεις μας, δεν ξεχνούμε τους σκλαβωμένους τόπους που πάνω τους είναι χτισμένοι βωμοί και εστίες μας και μέσα τους είναι θαμμένοι γονιοί και πρόγονοί μας...».

Οι εκτοπισμένοι Δήμοι δηλώνουν αποφασισμένοι ότι δε θα απεμπολήσουν τα δικαιώματα των δημοτών τους και ότι θα συνεχίσουν τον αγώνα μέχρι την αποκατάστασή τους. Η διεθνής κοινότητα οφείλει να αφουγκραστεί τους πόθους και την αγανάκτησή τους και να στηρίξει τους αγώνες τους, σεβόμενη τους κανόνες που τη διέπουν. Αν τα όργανα που είναι επιφορτισμένα να κάνουν σεβαστούς αυτούς τους κανόνες δεν είναι αποτελεσματικά, πρέπει να βρεθούν τρόποι αναβάθμισής τους ή ακόμη και αλλαγής του όλου συστήματος της παγκόσμιας δικαιοσύνης και ασφάλειας, εις τρόπον, ώστε η ανθρωπότητα να οδηγηθεί σε μια πραγματική ειρήνη και να απαλλαγεί από την ειρήνη του φόβου. Η Κύπρος αποτελεί το πεδίο, όπου αυτή τη στιγμή δοκιμάζονται αρχές και αξίες. Είναι μια ευκαιρία για τη διεθνή κοινότητα να επιδείξει την απαιτούμενη αποφασιστικότητα, ανταποκρινόμενη στις δεσμεύσεις της για προάσπισή τους.

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bonato Lucie, Γιακουμής Χάρης, Kaba Kadir, *Η Νήσος Κύπρος* 2η έκδοση, εκδ. Εν Τύποις, Λευκωσία 2007

Cyprus / Crossroads of Civilizations, publ. The Government of the Republic of Cyprus, Nicosia 2010

Δρουσιώτης Φ. Σάββας, Κόκκινος Θ. Σάββας, *Όταν οι Πέτρες της Κύπρου Μιλούν / Λίθοι - Τόπος - Άνθρωποι - Χρόνος*, εκδ. Εν Τύποις, Λευκωσία 2011

Gunnis Rubert, *Historic Cyprus*, publ. Rustem, Nicosia 1973

Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τομ. Α', Λάρναξ 1910

Η κατεχόμενη γη μας, εκδ. Υπουργείου Παιδείας, Λευκωσία 1993

Θεμιστοκλής Μ. Στυλιανός, *Κατεχόμενα / Μια περιδιάβαση στα κατεχόμενα χωριά και τις πόλεις μας*, Sermario Publisjng Co. LTD, Λευκωσία 2001

Ιωνάς Ι., *La maison Rural de Chypre (XVIIIe-XXe siecle)*, εκδ. Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1988

Karageorghis Jacqueline, *Cyprus / There is an island*, publ. En Tipis, Nicosia 2011

Καραγιώργης Βάσος, *Αρχαία Κύπρος*, Αθήνα 1978

Karagiorgis Vassos, *Ancient Cyprus / 9000 Years of Culture*, publ. En Tipis, Nicosia 2012

Karagiorgis Vassos, Kouka Ourania, *On Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights and Ethnicity in Bronze Age Cyprus and Neighbouring Regions*, publ. A.G. Leventis Foundation, Nicosia 2011

Καρούζης Γιώργος, *Γεωγραφία της Κύπρου*, Λευκωσία 1979

Κληρίδης Νέαρκος, *Χωριά και Πολιτείες της Κύπρου*, Λευκωσία-Κύπρου 1961

Κυπριανός Αρχιμανδρίτης, *Ιστορία Χρονολογική της νήσου Κύπρου*, Λευκωσία 1902

Κυριαζή Νεοκλή, *Χωριά της Κύπρου*, Λάρνακα 1952

Mas Latrie, ML De, *Histoire de l' île de Chypre sous le règne de prince de la Maison de Lusignan*, vol. II, Paris 1852, vol. III, Paris 1855

Μενάρδος Σίμος, *Τοπωνυμικά και Λαογραφικά Μελέται*, εκδ. Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1970

Μόντης Κώστας, *Άπαντα*, εκδ. Ιδρύματος Αναστάσιος Γ. Λεβέντης, Λευκωσία 1987

Μυριανθόπουλος Κλεόβουλος, *Η παιδεία εν Κύπρω επί Αγγλοκρατίας 1878-1946*, Λεμεσός 1946

Οδοιπορικό στα Χριστιανικά Μνημεία της Μητροπολιτικής Περιφέρειας Κυρηνείας, εκδ. Ιερά Μητρόπολις Κυρηνείας, Λευκωσία 2006

Οικονόμου Χρήστος, *Οι απαρχές του Χριστιανισμού στην Κύπρο*, Λευκωσία 1991

Παναγιωτόπουλος Μ. Ι., *Η Κύπρος, ένα ταξίδι*, Αθήνα 1954

Παπαδημητρίου Ελένη, *Η Μεταξουργία στην Κύπρο*, εκδ. Πολιτιστικό Κέντρο Λαϊκής Τράπεζας, Λευκωσία 1995, *Υφάσματα από την Κύπρο*, εκδ. Εν Τύποις, Λευκωσία 2008, *Λαϊκή Ζωγραφική / εγχάραξη και γλυπτική*, εκδ. Εν Τύποις, Λευκωσία 2010, *Λιθανάγλυφα της Κύπρου*, εκδ. Εν Τύποις, Λευκωσία 2011 / *Stone Carved Reliefs in Cyprus*, publ. En Tipis, Nicosia 2011

Παυλίδης Άντρος, *Λεοντίου Μαχαιρά, Χρονικόν*, Λευκωσία 1995 και *Γεωργίου Βουστρωνίου, Χρονικόν*, Λευκωσία 1910

Περιστιάνης Ιερώνυμος, *Αρχαιολογικά και Ιστορικά Μελέται / Γενική Ιστορία της*

Νήσου Κύπρου από των αρχαιολόγων χρόνων μέχρι της αγγλικής κατοχής, Λευκωσία 1910

Σακελλάριος Α. Αθανάσιος, *Τα Κυπριακά*, τομ. Α', Αθήναι 1890 και Β', Αθήναι 1891

Σίνου Στ., *Αναδρομή στη λαϊκή αρχιτεκτονική της Κύπρου*, Αθήνα 1976

Στυλιανού Πέτρος, *Η Σύλληψη της Πολιτιστικής Κληρονομιάς στην Κατεχόμενη Κύπρο*, Λευκωσία 1987

Σταύρος Πάτροκλος, «Η λεηλασία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς», εφημ. Ο Φιλελεύθερος, 25 Ιουλίου 1984

Τα κατεχόμενα Γυμνάσιά μας, εκδ. Γυμνασίου Παλουριώτισσας, Λευκωσία 1985

Ταρσούλη Αθηνά, *Κύπρος*, τομ. Α', 1955, τομ. Β' Αθήνες 1963

Φιλίππου Λοΐζος, *Τα ελληνικά γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, εν Λευκωσία 1930, Λευκωσία 1930

Φραγκούδης Σ. Γεώργιος, *Κύπρις*, Αθήναι 1890

Χοτζάκογλου Γ. Χαράλαμπος, *Τα Θρησκευτικά Μνημεία στην Τουρκοκρατούμενη Κύπρο / Όψεις και πράξεις μιας συνεχιζόμενης καταστροφής*, εκδ. Μουσείον Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2011

II. ΚΕΡΥΝΕΙΑ

Κατσελή Ρήνα, *Kyrenia - A Historical Study*, 1971

Κατσελή Ρήνα, *Refugee in My Home Land*, Β' edition 2001

Κατσελή Ρήνα, *Της Κερύνειας Μας / Ιστορία της Πόλης*, Λευκωσία 2000

Κατσελή Ρήνα, *Της Κερύνειας Μας / Ιστορία του Δημαρχείου της Πόλης*, Λευκωσία 2000

Κατσελή Ρήνα, *Της Κερύνειας μας / Σάββας Χρίστης-Ο Αλλιώτικος, η ζωή και το έργο του*, τομ. Α', εκδ. Λαογραφικός Όμιλος Κερύνειας, Λευκωσία 2004

Κατσελή Ρήνα, «Πνευματικο-πολιτιστική ανασκόπηση της Κερύνειας 1878-1955», *Αδούλωτη Κερύνεια*

Κερύνεια / Του βίου ημών ενθύμια, εκδ. Ο Φιλελεύθερος, (σειρά Η Ιστορία της πόλης μου), Λευκωσία 2008

Κερύνεια / Με τη μνήμη εκείνων που διάβηκαν..., εκδ. Δήμος Κερύνειας και εφημ. Ο Φιλελεύθερος (σειρά Η Ιστορία της πόλης μου), Λευκωσία 2012

Kyrenia, History-Civilization, *Violation of Human Rights*, 1983

Παπαπολυβίου Πέτρος, «Μητροπολιτικός θρόνος Κυρηνείας», εφημ. Ο Φιλελεύθερος, 17 Δεκεμβρίου 2011

Σπύρου Στέλλα, *Φως Παιδείας: Ελληνικόν Γυμνάσιον Κυρηνείας / Σύλλογος Αποφοίτων, Χρονικό*, εκδ. Εν Τύποις, Λευκωσία 2012

Της Κερύνειας μας / Κρανιδιώτες: Νίκος - Γιάννος - Νικόλας, εκδ. Λαογραφικός Όμιλος Δήμου Κερύνειας, Λευκωσία 2001

Φρίξος Π. Βράκας, *Νοσταλγία της Κερύνειας*, εκδ. Λαογραφικός Όμιλος Κερύνειας, Λευκωσία 2011

III. ΛΑΠΗΘΟΣ

Ιμερόεσσα Λάπηθος / 3000 Χρόνια, εκδ. Δήμος Λαπήθου - Προσφυγικό Σωματείο «Η Λάπηθος», Λευκωσία 2000

Κότσας Νεοπόλεμος, *Λάπηθος - Καραβάς / Διά πυρός και Σιδήρου*, Λευκωσία 2010

Papademetriou Eleni, *Modern glazed pottery of Cyprus / Lapithos ware*, publ. En Típis, Nicosia 2005

Χαρμαντά Καλλιόπη, «Λάπηθος - Λάμπουσα - Καραβάς», *Καραβάς*, Λευκωσία 1969, σσ. 1-35

IV. ΚΑΡΑΒΑΣ

Καραβάς η Ψυχή μας, εκδ. Δήμος Καραβά-Δημοτικό Συμβούλιο Νεολαίας Καραβά, Λευκωσία 2011

Κοκκινόφτας Κωστής, «Τα ελληνικά γράμματα στον Καραβά», *Κυπριακά Σπουδαία*, τομ. ΞΘ (2005), Λευκωσία 2008

Λεύκωμα / Αφιέρωμα στον Κλεάνθη Κωνσταντίνου, εκδ. Δήμος Καραβά - Προσφυγικό Σωματείο «Ο Καραβάς», Λευκωσία 1999

Στυλιανού Ανδρέας, Χαρμαντά Καλλιόπη, *Καραβάς - Karavas*, 1969

Ο Καραβάς (περιοδικό), εκδ. Προσφυγικό Σωματείο «Ο Καραβάς», τομ. Β΄, 1990: Παπαϊωάννου Γιάννης, «Οι θησαυροί της Λάμπουσας», σσ. 33-49, Πρωτοπαπά Πίτσα, «Άνθρωποι των γραμμάτων και επιστήμονες του Καραβά», σσ. 56-62

Ο Καραβάς (περιοδικό), εκδ. Προσφυγικό Σωματείο «Ο Καραβάς», τομ. Γ΄, 1991: Πρωτοπαπά Πίτσα, «Πνευματικοί Άνθρωποι του Καραβά», σσ. 26-31, Κύρκος Κώστας, «Από τις δραστηριότητες των σχολείων», σσ. 34-36, Παναγίδης Στέλιος, «Ο προσκοπισμός στον Καραβά», σσ. 39-47, Κονομής Σωτήρης, «Σταγόνες από τα Καραβιώτικα βιώματα του χρόνου», σσ. 50-74, Παπαϊωάννου Γιάννης, «Τουρισμός στον Καραβά», σσ. 80-87, Παπαϊωάννου Σωτηρούλα, «Γεωγραφική διασπορά του πληθυσμού της κωμόπολης Καραβά», σσ. 90-98

Ο Καραβάς (περιοδικό), εκδ. Προσφυγικό Σωματείο «Ο Καραβάς», τομ. Δ΄, 1992-1993: Κοκκινόφτας Κωστής, «Σελίδες από την ιστορία του Καραβά», σσ. 30-49, Παπαϊωάννου Γιάννης, «Εισβολή του 1974 / Αφιέρωμα στους νεκρούς και αγνοούμενους μας», σσ. 112-121, «Από τη δράση των αποδήμων μας», σσ. 182-211

Ο Καραβάς (περιοδικό), εκδ. Προσφυγικό Σωματείο «Ο Καραβάς»: «Η δράση του Σωματείου μας» («Ο Καραβάς»), τομ. Β΄, 1990, σσ. 21-33, τομ. Γ΄, 1991, σσ. 12-25, τομ. Δ΄, 1992-1993, σσ. 16-29, «Από τη δράση του σωματείου μας / Περίοδος 1994-2001», τομ. Ε΄, 2002, σσ. 16-40, Παναγίδης Στέλιος, «Μελέτη: Οι εννέα αργυροί δίσκοι της Λάμπουσας / Η ιστορία του Δαυίδ και Γολιάθ», τομ. Ε΄, 2002, σσ. 165-176

Καραβιώτικα Δρώμενα, εκδ. Δήμος Καραβά, Σεπτέμβριος 2010: τεύχος 3, Παταπίου Νάσα, «Η παλαιότερη γραπτή μαρτυρία για τον Καραβά», σσ. 9-12, Κοκκινόφτας Κωστής, «Σελίδες από τη ζωή του Καραβά τον 19ο αιώνα», σσ. 13-15

Καραβιώτικα Δρώμενα, εκδ. Δήμος Καραβά, Οκτώβριος 2011: τεύχος 4, Κοκκινόφτας Κωστής, «Ο Καραβάς στον Κυπριακό τύπο των πρώτων χρόνων της Αγγλοκρατίας τη δεκαετία 1880», σσ. 9-12

V. ΚΥΘΡΕΑ

Αριστείδου Χ. Αικατερίνη, «Η Κυθρέα κατά τη διάρκεια της Βενετοκρατίας / Σημαντικά στοιχεία από αφιερωτήρια έγγραφα», περιοδ. *Ελεύθερη Κυθρέα*, Ιανουάριος-Αύγουστος 2011, τευχος 98-99, σσ. 6-15

Αρτεμίου Νίκος, «Το Τραππερκό», περιοδ. *Ελεύθερη Κυθρέα*, Σεπτέμβριος 2009-Απρίλιος 2010, τεύχος 95-96, σσ. 51-52

Γιαννό Ζ. Κώστας, *Το Αρδευτικό Σύστημα και οι Τριανταδύο Νερόμυλοι της Κωμό-*

πολης Κυθρέας Κύπρου, 1997

Κοκής Γεώργιος, «Από την ιστορία της Εκπαίδευσης Αναγνωστήριο "Η Κυθρέα"», περιοδ. *Ελεύθερη Κυθρέα*, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 2008, τεύχος 92, σσ. 77-78

Γεώργιος Κοκής, *Ζωοδότρα Κυθρέα / Της Ζωής Νερομάννα*, Λευκωσία 1999

Κυθρέα Χαρίεσσα, εκδ. Ακτή, Λευκωσία 2002

Κύρρης Π. Κώστας, «Η Κυθρέα: Ιστορικό Διάγραμμα», περιοδ. *Ελεύθερη Κυθρέα*, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1986, τεύχος 27, σσ. 90-97

Μαλτέζου Α. Χρύσα, «Τρία Κυπριακά αφιερωτήρια έγγραφα / Συμβολή στη μελέτη της λατινοκρατούμενης Κύπρου», *Σύμμεικτα*, τομ. 7ος, Αθήνα 1987, σσ. 1-17

Ορφανίδης Νίκος, «Κυθρέα: Ιστορία και πολιτισμός / Η κωμόπολη του χθες και του σήμερα», Ιανουάριος-Αύγουστος 2011, περιοδ. *Ελεύθερη Κυθρέα*, τεύχος 98-99, σσ. 59-69 και *Ο Τόπος της Κυθρέας / Αφιερωματικό Λεύκωμα*, εκδ. Ακτή, Λευκωσία 2008

Πέτσα Ανθή Σαββίδου, περιοδ. *Ελεύθερη Κυθρέα*: «Η Κυθρέα στην πορεία του χρόνου μέσα από τα μάτια ξένων επισκεπτών της», Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 2007, τεύχος 90, σσ. 20-26, «Οι καφενέδες του Σεραγιού τις πρώτες τέσσερις δεκαετίες του 20ού αιώνα», Ιανουάριος-Αύγουστος 2009, τεύχος 93-94, σσ. 24-29 και «Ο Οργανωμένος Αθλητισμός στην Κυθρέα», σσ. 40-46, «Χρονικό του Ιωακείμ», Ιανουάριος-Αύγουστος 2008, τευχος 91, σσ. 21-51 και «Αρδευτικός Σύνδεσμος Κυθρέας», Σεπτέμβριος 2009-Απρίλιος 2010, τεύχος 95-96, σσ. 23-49

Πετάση Στ. Γιώργου (εκδ.), *Η Κωμόπολη της Κυθρέας*, Λευκωσία 1992

Πέτσας Χριστόδουλος, περιοδ. *Ελεύθερη Κυθρέα*: «Ομιλία στη Β΄ Αντικατοχική πορεία προς την περιφέρεια Κυθρέας, 2 Νοεμβρίου 1986», Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1986, τεύχος 27, σσ. 144-146 και «Δημοτικό Σχολείο Αγίου Ανδρονίκου Κυθρέας», Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 2008, τεύχος 92, σσ. 79-90

Σάββα Φοίβια, «Κυθρέα / Στρατιωτικός κόμβος ολόκληρης της περιοχής η σημερινή Κυθρέα», περιοδ. *Ελεύθερη Κυθρέα*, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1986, τεύχος 27, σσ. 99-104

Σπυριδάκης Κωνσταντίνος, «Κυθρέα ή Κυθραία», περιοδ. *Ελεύθερη Κυθρέα*, Ιανουάριος-Αύγουστος 2011, τεύχος 98-99, σσ. 24-25

Στυλιανός Πέτρος, *Περί το Βασίλειον των Χύτρων*, εκδ. Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου, Λευκωσία 1974

Στυλιανού Στ. Ελλίτσα, «Κυθρέα: 12 χρόνια θύμησης και αγώνα», περιοδ. *Ελεύθερη Κυθρέα*, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1986, τεύχος 27, σσ. 149-151

Τηλλυρίδης Α., «Κυθραιώτικα Έγγραφα της Τουρκοκρατίας και των πρώτων χρόνων της Αγγλοκρατίας», περιοδ. *Ελεύθερη Κυθρέα*, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 2008, τεύχος 92, σσ. 7-15

Χριστίδης Π. Σάββας (εκδ.), *Κυθρέα / Η πράσινη μας κοιλάδα*, Λευκωσία 2003

VI. ΜΟΡΦΟΥ

Η Φωνή της Μόρφου (περιοδικό), εκδ. Δήμος Μόρφου, τεύχος 51, Νοέμβριος 2011

Ιερά Μητρόπολις Μόρφου / 2000 χρόνια Τέχνης και Αγιότητας, εκδ. Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου και Ιερά Μητρόπολις Μόρφου, Λευκωσία 2000

Ιωαννίδης Φ. Παύλος-Καμινάριδης Σ. Γιώργος, *Το Διδασκαλικό Κολλέγιο Μόρφου / Teachers' Training College 1937-1957*, εκδ. Βιβλιοεκδοτική, Λευκωσία 2011

Κληρίδης Ν., *Ο μεγαλομάρτυς Άγιος Μάμας*, Μόρφου 1963

Κουδουνάς Δημ. Αντώνης, *Μόρφου / Νεότερη Ιστορία και Πολιτισμός*, εκδ. Δήμος Μόρφου, Λευκωσία 2006

Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, τομ. ΙΘος, εκδ. Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1989, σσ. 119-128

Μόρφου / Η Σύλληψη και η Καταστροφή της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, εκδ. Δήμος Μόρφου, Λευκωσία 2011

Μόρφου - Κραυγή Αγωνίας / Morphou - A crym of Agony, εκδ. Δήμος Μόρφου, Λευκωσία 2006

Μόρφου 3600 Χρόνια Ιστορίας / Morphou 3600 Years of History, εκδ. Δήμος Μόρφου, Λευκωσία 1999

Χαραλαμπίδης Γιάννος, «Ξεκάθαρο μήνυμα του Δημάρχου Μόρφου στον λεγόμενο πρωθυπουργό», εφημ. *Η Σημερινή*, 3 Φεβρουαρίου, Λευκωσία, 2012

VII. ΛΥΣΗ

A Byzantine Masterpiece Recovered, the Thirteenth-Century Murals of Lysis, Cyprus, published in association with Mesnil Foundation by University of Texas Press, Texas 1991

Άγιοι και εξωκκλήσια της Λύσης, εκδ. Δήμος Λύσης, Λευκωσία 2004

Δήμοι της Κύπρου (περιοδικό), εκφραστικό όργανο της Ένωσης Δήμων Κύπρου, Ιούλιος-Αύγουστος, τεύχος 30, Λευκωσία 1990, Αφιέρωμα στη Λύση

Δραστηριότητες (περιοδικό) Γυμνάσιο Λύσης, 1968-1969

Κατεχόμενοι Δήμοι της Κύπρου / Λύση, εκδ. Γ.Τ.Π., Λευκωσία 2008

Κουσιάππας Βαρνάβας (Αρχιμανδρίτης), *Η Παναγία της Λύσης*, Λευκωσία 2010

Κωστέας Κωστής, *Καμπάνες της Λύσης*, εκδ. Δήμος Λύσης, Αθήνα 1996

Λαογραφική Κύπρος (περιοδικό), τεύχος 10, 1974 και «Λύση», τεύχος 34, 1984

Μαρκίδης Κ., Νικήτα Ε., Ράγκου Ε., *Lysi, Social change in a Cypriot village*, εκδ. Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1978

Μιχαηλίδης Βασίλης, *Ποιήματα*, Λευκωσία 1972

Ξυστούρης Σάββας, *Η Κωμόπολη της Λύσης / Ιστορική, Γεωργική και Λαογραφική επισκόπηση*, Λευκωσία 1979

Σοφοκλέους Ανδρέας, «Πατρίς, η πρώτη χειρόγραφη κυπριακή εφημερίδα», *Περιοδικό Νέα Εποχή*, περίοδος Γ΄, τεύχος Ι, Λευκωσία 2000

Σχίζα Μαρίνα, «Αμύθητο θησαυρό έκρυβε η κατεχόμενη εκκλησία στη Λύση», εφημ. *Ο Φιλελεύθερος*, 13 Αυγούστου 2002

Τομπόλης Σώζος, *Κυπριακή Παραδοσιακή Μουσική*, τομ. Ι, εκδ. Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου, Λευκωσία 2002, σσ. 675-718

Φωκαΐδης Φίλιππος, *Η Λύση υπάρχει και δημιουργεί*, Λάρνακα 1999

VIII. ΛΕΥΚΟΝΟΙΚΟ

Αντωνίου Π. Αντώνης, *Πριν τζιαι τωρά*, εκδ. Προσφυγικό Σωματείο «Το Λευκόνοικο», Λεμεσός 1987

Δήμος Λευκονοίκου 1939-2000 / Λεύκωμα, εκδ. Δήμος Λευκονοίκου 2000

Δήμος Λευκονοίκου 1939-2009 / 70 Χρόνια Προσφοράς, Λευκωσία x.x.

Illustrated London News, 12 October 1878

Ρήγας Κυριάκος, *Οδηγός Λευκονοίκου*, εκδ. Δήμος Λευκονοίκου & Προσφυγικό Σωματείο «Το Λευκόνοικο», Λευκωσία 1995

Κλόκκος Γρηγόρης, *Λευκόνοικο*, Λεμεσός 1978

Μνήμη Λευκονοίκου, εκδ. Ένωση Λευκονοικιστών, Λεμεσός 1983

Το Λευκόνοικο, ετήσια έκδοση Προσφυγικού Σωματείου «Το Λευκόνοικο», 1985 και εντεύθεν

ΙΧ. ΑΚΑΝΘΟΥ

Ακαθιώτης Κυριάκος, *Άπαντα*, εκδ. Δήμος Ακανθούς, Λάρνακα 2008

Ακανθού, εκδ. Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 2008

Ακανθιώτισσα, εκδ. Δήμου Ακανθούς, 1986-Ιανουάριος 2012

Δήμος Ακανθούς, εκδ. Δήμος Ακανθούς, Λάρνακα 2009

Ζαρμάς Πιερής, *Τοπωνύμια Ακανθούς*, εκδ. Κ. Επιφανίου, Λευκωσία 2003

Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, τομ. Α΄, εκδ. Φιλόκυπρος, σσ. 292-295

Παντελίδης Παντελής, *Ακανθού / Εκεί που σμίγουν θρύλοι και ιστορία*, Λευκωσία 1984

Πρακτικά Επιστημονικού - Λαογραφικού Συνεδρίου, εκδ. Δήμος Ακανθούς / Προσφυγικό Σωματείο «Η Ακανθού»: - Α. «Ακανθού: Περιβάλλον, Κοινωνική Ζωή και Παράδοση» (Λευκωσία 4-5 Ιανουαρίου 2001), Λευκωσία, Νοέμβριος 2001. - Β. «Ακανθού: Εθνική και Θρησκευτική Ιστορική Μνήμη και Παράδοση» (Λευκωσία, 3-4 Μαΐου 2003), Λευκωσία, Μάρτιος 2004. - Γ. «Ακανθού: Νοσταλγική Περιδιάβαση στον Χωροχρόνο» (Λευκωσία, 4-5 Ιουνίου 2005), Λευκωσία Δεκέμβριος 2005. - Δ. «Ακανθού: Ανθρωπογεωγραφική Επίδραση στον Πολιτισμό και την Κοινωνική Ζωή» (Λευκωσία 23-24 Ιουνίου 2007), Λευκωσία, Μάρτιος 2008. - Ε. «Ακανθού: Ανθρωπογεωγραφική Επίδραση στον Πολιτισμό και την Κοινωνική Ζωή» (Λευκωσία, 25 Απριλίου 2009). - Στ. «Ακανθού: Ιστορική Αναδρομή - Λαογραφικές Ψηφίδες / 15ος - 20ός αιώνες» (Λευκωσία, 30 Απριλίου 2011).

Τσαρδελλής Νίκος, *Γι' αυτήν την Πατρίδα*, εκδ. Πήλιο, Λάρνακα 2010

X. ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΣ

Αγγελίδου Κλαίρη, *Νόστιμον ήμαρ*, Κύπρος 1982

Αγγελίδου Κλαίρη, *Συνομιλία με την Αδελφή μου Αμμόχωστο / Βίοι Παράλληλοι*, Λευκωσία 2001

Αγγελίδου Κλαίρη, *Σαλαμίγιες Αύρες*, Λευκωσία 2004

Αμμόχωστος - Βαρώσι, εκδ. Σύνδεσμος Μητέρων Εκτοπισθέντων Μαθητών Αμμοχώστου, Λευκωσία 1980

Αμμόχωστος 36 αιώνες πολιτισμού 1600 π.Χ.-1974 μ.Χ., Λευκωσία 1988

Κουμάς Μ., *Τα Παλιά Βαρώσια και η Παλιά Αμμόχωστος*, Αμμόχωστος 1971

Κωνής Αλ. (αναφορά από το δρ Κ. Χατζηϊωάννου) «Αμμόχωστος: Ιστορία και Θρύλος στα βάθη των αιώνων», *περιοδ. Ελεύθερη Κυθρέα*, τεύχος 34, σσ. 19-20

Μηχαϊλίδη Αγνή, *Το παλιό Βαρώσι*, Λευκωσία 1970

Νικολάου Θεοδόσης, *Η Πνευματική Φυσιογνωμία της Αμμοχώστου*, εκδ. Σύνδεσμος Μητέρων Εκτοπισθέντων Μαθητών Αμμοχώστου, Λευκωσία 1983

Παυλίδης Άντρος, *Αμμόχωστος και Κωνσταντία / Αρσινόη - Σαλαμίς - Αλάσια*, εκδ. Ελεύθερου Εργατικού Κέντρου ΣΕΚ Αμμοχώστου, Λευκωσία-Κύπρος 1994

Χαραλαμπίδης Γιάννος, «Διπλωματική νίκη για την Αμμόχωστο», εφημ. *Η Σημερινή*, 3 Φεβρουαρίου Λευκωσία, 2012

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΩΝ ΔΗΜΩΝ, Κ. ΑΛΕΞΗ ΓΑΛΑΝΟΥ 7

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΩΝ ΔΗΜΩΝ 9

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 10

Δήμος Κερύνειας.....12

Δήμος Λαπήθου 38

Δήμος Καραβά.....62

Δήμος Κυθρέας.....86

Δήμος Μόρφου 108

Δήμος Λύσης.....132

Δήμος Λευκονοίκου 152

Δήμος Ακανθούς.....170

Δήμος Αμμοχώστου 190

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....218

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....220

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Δρ. Σάββας Κόκκινος

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΩΝ ΔΗΜΩΝ

Μέλη:

Αλέξης Γαλανός Δήμαρχος Αμμοχώστου

Γλαύκος Καριόλου Δήμαρχος Κερύνειας

Χαράλαμπος Πίττας Δήμαρχος Μόρφου

Συμεών Παστός Δήμαρχος Λύσης

Νεοπτόλεμος Κότσαπας Δήμαρχος Λαπήθου

Πέτρος Καρεκλάς Δήμαρχος Κυθρέας

Γιάννης Παπαϊωάννου Δήμαρχος Καραβά

Μιχάλης Πίληκος Δήμαρχος Λευκονοίκου

Σάββας Σαββίδης Δήμαρχος Ακανθούς

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Βούλα Κοκκίνου

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Μαρία Δ. Ελευθεριάδου

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΚΑΙ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ

ΕΝ ΤΥΠΟΙΣ Βούλα Κοκκίνου Λτδ.

ΕΚΤΥΠΩΣΗ

Βιβλιοτεχνία